

İSLÂMDA
FIKHİ
MEZHEPLER
TARİHİ

M.EBU ZEHRA

رَبِّتَالِي

Facebook / ücretsiz İslami e kitap indir

**KİTABIN “İBNİ TEYMİYYE” BÖLÜMÜ TARAFIMIZCA
KALDIRILMIŞTIR.YAZARIN İBNİ TEYMİYYE HAKKINDA DELİLSİZ YAZMASI
BİZİ BUNU YAPMAYA SEVK ETMİŞTİR. (web düzen)**

İSLÂMDA FIKHİ MEZHEPLER TARİHİ

Takdim

Aziz Okuyucu;

Allahu Teâla hazretlerinin lûtfu ile, Peygamber Efendimizin ve onun güzide Ashabından sonra, yüce dinimizi en iyi anlayan ve en güzel izah buyuran İlim, İman, cebret ve şecaatleri dillerde ve gönüllerde eksilmeyen büyük Mezheb İmanılınımızın ilmi dehâlarını ve mezheplerini anlatan bu değerli kitabın 2. baskısını sizlere sunmanın bahtiyarlığı içindeyiz.

Bu eserde; bu büyük insanların, engin ahkâm bilgileriyle, Allanın ve onun Resulünün emirlerini en ince teferruatına kadar nasıl inceledikleri. Şeriat deryasının uçsuz bucaksız köşelerini keşfedip insanlığın hizmetine nasıl sundukları anlatılmıştır.

Onların çalışmaları sırasında ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları, gadre uğratılıp hatta işkence görmeleri, fakat asla yılmamaları, muarızlarına hiç bir zaman taviz vermemeleri izah edilmiştir.

Böylece çağımızın büyük inceleme kitaplarından biri ortaya çıkmış, bütün müslümanların, bu büyük din İmamlarının hayatları hakkında daha kolay bilgi edinmeleri sağlanmıştır.

İçinde bulunduğumuz bu asırda tercümesini sunduğumuz bu eseri kaleme alan büyük üstad, Muhammed Ebu Zehra'dır. Hayatım İslâmî İlimlere vakfeden çağımızın büyük İslâm Hukuku Profesörlerinden bu kıymetli insanın 1974 yılında aramızdan ebediyen ayrıldığını büyük bir üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz, kendisine Allah'dan rahmet dileriz.

Eserin tercümesini, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin muhterem Hocalarından Dr. Abdülkadir Şener yapmıştır. Kısa bir zamanda birinci baskısı tükenen bu kitabı ikinci baskıya hazırlanması sırasında titizlikle gözden geçiren mütercime teşekkürlerimizi arz ederiz.

Okuyucumuza böyle bir eseri 'kinci defa takdim etmeyi yayınevimize müyesser kılan Allaha hamdeder; Bu türü lûtf ve ihsanlarını daim etmesini niyaz eyleriz.

Tevfik Allahtandır.

HİSAR YAYINEVİ^[1]

Mütercimin Önsözü

Tercemesini sunduğumuz bu eser, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku Profesörü Muhammed Ebû Zehra (1898 - 1974) tarafından kaleme alınmış ve Kahire'de Muhaymir Matbaasında (Darû'l-Fıkr neşri, tarih yok) basılmıştır. Eserin Arapça metni iki cilt halinde olup birinci cildi, siyasî ve itikadî mezhepler tarihine tahsis edilmiştir. Biz, sadece branşımızla ilgili olan ikinci cildi (İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihini) dİlimize çevirmekle yetindik.^{2[2]}

Önsözünden de anlaşılacağı gibi eserde ictihad, fetva ve mez-heplerin doğuşu hakkında uzun bir GİRİŞ'ten sonra kronolojik sıraya göre:

tmam Zeyd ve Mezhebi, İmam Cafer ve Mezhebi, tmam Ebû Hanife ve Mezhebi, İmam Mâlik ve Mezhebi, İmam Şafii ve Mezhebi, İmam.Ahmed b. Hanbel ve Mezhebi, Dâvûd ez-Zâhiri, İbni Hazm ve Zahiri Mezhebi, İbni Teymiyye ve Görüşleri, açık ve İlim adamına yakışan tarafsız bir dille anlatılmıştır.

İslâm Hukuk Tarihinin ilk ve önemli devirlerini içine alan bu eser, müslümanların körü körüne mezhep tartışmalarına girerek, gelişi güzel birbirini itham etmemesi, belli başlı fıkhi mezheplerinin gerçek yönünü tanınması, bu mezheplerin İmamlarının düşünce ve görüşlerini doğru olarak öğrenmesi için yazılmıştır.

Gazete sütunlarından kahvehane köşelerine, köy odalarından Üniversite çevrelerine kadar mezhep tartışmaları yapılan memleketimizde de aydınlatıcı, müslümanları birbirine yaklaştıran ve bu gibi tartışmaların ilmî bir zemin üzerinde yapılmasını sağlayıcı böyle eserlere duyulan ihtiyaç daha az değildir. İşte bir dereceye kadar bu ihtiyaca karşılık vereceğini düşünerek, bu eseri, Arapçadan Türkçemize çevirmede fayda umduk.

Yazarın önsözünde mezhep İmamları kronolojik sıraya göre zikredildiği halde, İmam Zeyd ve İmam Ca'fer bölümleri kitabın sonuna konmuştur. Biz fikirlerin tarihi bakımından birbirine olan bağ ve insicamını bozmamak için, İmam Zeyd ile İmam

^[1] İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/3.

^{2[2]} Sözünü ettiğimiz siyasî ve itikadî mezhepler tarihini içine alan birinci «cilt. E. Ruhi Fıglalı - Osman Eskicioğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve «İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi» adıyla yayınlanmıştır. (Ya&mur Yayınevi, İstanbul, 1970).

Ca'fer bölümlerini kronolojik sıraya koyduk. Ayrıca metinde yaptığımız bu değişikliği, hayatta iken rahmetli müellife bildirip muvafakatim aldık.

Eserin tercemesini daktilo etmek, baskı hatalarını düzeltmek ve terceme sırasında yardımcı olmak suretiyle değerli emeklerini esir-geniyen Ankara İmam - Hatip Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni ar kadaşım İsmet Şimşek'e, sözümü bitirirken teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Gayret bizden, basan Allah'tandır.

29.5.1978 Abdulkadir ŞENER^{3[3]}

Önsöz

Verdiğin nimetler için övgü ve şükür sanadır, Allahım. Başarılı kıldığın için lütuf senindir. Sana yakarır, sana koşarız. Yaptığımız her iyilik senin yardımınla ve senin lutfunladır. İyilikten başka yaptığımız her şey, ancak kendimize ait ve tedbirsizliğimizin eseridir. Sen, her iki halde de bize karşı merhametlisin. Bağışlayıcı ve yarlıgayıcı sensin!

Alemlere rahmet olarak gönderdiğin Peygamber'e salât ve selâm eyleriz. O'nun izinden giden sapmaz. O'nun hidayet nişanesi olan âl ve ashabına ve onların yoluna gerçekten uyanlara kıyamete kadar salât ve selâm olsun!

Allah, İslâm'ın sekiz büyük İmamı hakkında birer ciltlik sekiz eser yazmaya beni mavaffak İnldı. İşte İslâm ilmini yayan, ilmî me-sailerıyla, büyük bir titizlik ve derin bir anlayışla ictihadlarda bulunan bu İmamların yolunu, uzak-yakın bütün İslâm ülkelerinde yığın yığın müslüman kitleleri takip etmiş ve etmektedir.

Bu sekiz İmam, kronolojik sıraya göre şunlardır:

1 — Zeyd b. Ali Zeynelâbidin (80-122 H.)

2 — Ebu Abdillah Cafer .es-Sadık b. Muhammed Bakır (80-148 H.).

3 — Ebu Hanife Numan b. Sabit (80-150 H.)

4 — Mâlik b. Enes (98-178 H.).

5 — Muhamed b. İdris eş-Şafî (150-204 H.).

6 — Ahmed b. Hanbel (161 - 241 H.),

7 — İbn-i Hazm el-Endelüsî (384 - 456 H.).

8 — Takıyyüddin b. Temiyye (661-728 H.).

Bu sekiz kitap, kendisini İslâm Hukuku'na vermiş ihtisas sahiplerinden başka okuyuculara ağır gelmektedir. Bunun içindir ki bir çokları, benden bu kitapların daha kolay okunacak ve genel kültür sahibi olmak isteyenlerin de yararlanmasını sağlayacak bir duruma gelmesi için onları biraz kısaltmamı, bununla beraber ihtisas sahiplerinin de, bütün istediklerini bulamasalar bile, hiç olmazsa faydalanacakları ve her okuyucunun seviyesini aşmayacak, ihtisas sahiplerinin zevkini bozmayacak, büyüklerin küçümsemeyeceği ve az çok İslâm kültürüne sahip olan gençlerin anlamakta zorluk çekmeyeceği bir şekilde koymamı istediler.

Ben de onların bu isteklerini yerine getirmek zorunda kaldım. Çünkü, böylece bu eserlerin faydası umumileşmiş olacaktır. Ayrıca ihtisas sahibi olmayanlar da seleflerinin üstün çalışmalarını ve onların Fıkıh denizine dalışlarını; ellerinde Kur'an, Sünnet ve Sahabîlerin Fıkından, mücehhez oldukları anlayış silâhından, yollarını aydınlatan ihlâstan, kendilerini şeytan ve nefsi "arzulara, sapıklığa karşı koruyan züht ve

^{3[3]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/13-14.

takva zırhından başka imkânları bulunmadığı halde, ne derecede verimli bir gayretle Kur'an, Sünnet ve Sahabiler'in Fıkhi gibi İslâm'ın ilk kaynaklarından faydalanarak, İslâm Hukuku'nun temelini sağlam bir şekilde nasıl tesis ettiklerini göre çeklerdir.

Onlar, İslâmî hakikatlara nüfuz etmekte öyle keskin bir görüşe sahip idiler ki bununla istediklerinden uzaklaşarak, hedeflerinden başka bir yöne gitmiyorlar ve basiretlerini aydınlatan ihlâsları sayesinde gerçekleri hakkiyle kavriyorlardı. Çünkü ihlâs, gönlün feneri ve akim rehberidir.

Zaman zaman bir kısım dergilerde bu İmamlar hakkında kısa makalelerim, diğer bir kısım dergilerde de daha uzun incelemelerim yayımlandı.

Bu eserde adı geçen sekiz İmamı ve onların mezheplerini, fazla teferruata girmeksizin, ele alıp inceledik.

Bu İmamlardan ikisi (Zeyd ve Cafer es-Sadık) Şia İmamları olup Peygamber (S. A.)'in Ehl-i Beyti'ne mensupturlar. Fazilet ve şöhretleri herkesçe bilinmektedir. Bazı din kardeşlerimizin bunları aşırı derecede kutsallaştırmaları, onların şerefini aşağı düşürmez. Fakat bu durum karşısında bizim, müslümanların kalplerini birleştirmeye vesile olacak bir şekilde bu iki İmamın hal-tercemelerini yazıp mezheplerini inceleyerek bunlarla ilgili yanlış kanaatleri gidermemiz gerekmektedir.

Bu ünlü fıkhi İmamlarını ve onların mezheplerini geniş bir şekilde öğrenmek isteyenler o sekiz ciltlik eserimizi, özet halinde öğrenmek isteyenler de bu kitabımızı okuyabilirler.

Nefsimizin gururundan bizi koruması için Allah'a sığınır, bizi yazdığımız, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyde başarılı kılmasını ve bize doğru yolu göstermesini O'nun yüce kereminden niyaz eyleriz.

Muhammed EBU ZEHRRA^{4[4]}

Giriş

İslâm Hukuku'nun ilk kaynağı Kur'an ve Sünnet'ten alınan nass'lardır.. Kur'an, İslâm Hukukunun anayasasını teşkil eder; bir kısım teferruatla ilgilenmez. Sünnet ise, bu teferruatı açıklar ve bunların büyük bir kısmını beyan eder; yeni olaylar karşısında insanlara ışık tutar ve Kur'an nass'larına uygun olarak hukukun gelişmesini sağlayacak ana prensipleri kor. İslâm Hukuku'nda Kur'an'la Sünnet'i tamamen birbirinden ayırmak imkânsızdır. Çünkü bunlar, İslâm Hukuku'nun temeli ve ana kaynağıdır. İslâm, uyulması gereken bir dindir. Sadece âkla ve insan tecrübesine dayanmaz. O, semavi ve ebedi bir dindir. Dünya durdukça ve insanlar var oldukça bu din yaşayacaktır.

Dinin ilk başvuracağı kaynak daima akıldır. İslâm dini de bütün meselelerinde akıl ile ahenk halindedir. Hattâ bir bedevi şöyle demiştir : «Muhammed neyi yap dediyse, akıl onu yapma demiyor; tersine, Muhammed neyi yapma dediyse, yine akıl, onu yap demiyor.» Bu, selim fıtratın hükmüdür.

Dinde asıl olan nakildir. İslâmiyet de, bir din olarak, elbette temelinde nakle dayanır. Şüphesiz ki nakle dayanan din hükümlerini anlayıp ortaya koymakta aklın görevi büyüktür. Akıl bu sahada düşünürken iki türlü davranışta bulunur:

1 — Dinî nass'ların maksat ve amaçlarını kavrar. Her nassın ifade ettiği hükmün inceliğini bilir. Aynı durumlarda o hükmün tatbik edilmesini sağlayacak gerçek sebepleri (illetleri) tespit eder. Daha sonra çeşitli hükümlerden çıkardığı sebepler

^{4[4]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/15-17.

(illetler) in toplamından dînî emirlerin maksatlarını idrak eder. İşte bunların hepsi insan fikrinin işleme alanına girer.

2 — Hakkında nass bulunmayan olaylarda, mevcut nass'lara dayanarak hükümler çıkarır. Çünkü olaylar sonsuzca meydana gelir. Mevcut nass'lar ise mahduttur. O halde mevcut nass'larm ışığı altında hakkında nass bulunmayan hususlara dair hükümler çıkarmak bir zarurettir. Bu noktada, akim her iki işleme alanı birleşmiş olur.

İslâm Hukuk Ekolleri'nin metodları değişebilir; fakat hepsi de nass'lann gölgesine sığınmaktadır ve bu nass'larm otoritesini bir yana bırakıp sınırlarını aşamaz. İslâm hukukçularından bir kısmı, sadece nass'lann ifade ettiği hükümlerle hakkında nass bulunmayan olaylar arasında kıyasta bulunmakla yetinmiştir. Hukukçunun nass'-lardan çıkardığı sebeblere «İlletler» denir. O bunları, hakkında nass bulunmayan olaylara tatbik eder. Böylece nass'ların illetini kavrayarak, hakkında nass bulunmayan hâdiseye onların tatbik edilmeye elverişli olup olmadığını inceler. İşte buna «Kıyas Metodu» denir.

İslâm hukukçularından bir kısmı bu kıyası almakla beraber dînî hükümlerin genel amaçlarını (ki bunlar insan maslahatlarıdır...) tespit etmiş, şer'î hükümlerin gayesine uygun olan maslahat yönünü tutmuştur. Burada, özel bir güçlüğü kaldırmak esası mevcuttur.

Bazıları da nass olmayan yerde akli hakem kılmıştır; akıl da, aslında bizzat maslahata dayanmaktadır.

O halde şer'i hükümleri bilmek için icihad şarttır. İctihadın alanı ise yukarıda işaret ettiğimiz aklın iki düşünme sahasıdır. İctiha-dm bu ikisinin üstünde bir işleme alanı daha vardır; o da, nass'lann lâfızlarından mânâlarını kavramak, onlardan hükümleri çıkarmaktır. Çünkü her müslüman nass'lardan hükümler çıkaramaz. Do-layısıyla buhlan çıkarmak için sabit kaidelerin bulunması gerekir. Bu kaideleri Peygamber'den İlim alanlar daha iyi kavrarlar; çünkü onlar, Peygamber ile beraber yaşamışlar ve bu bakımdan seviyeleri yüksektir. Hz, Ömer, Ali, Ebu Bekr, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Sahabilerin diğer bilgileri bunlardandır. ,

Bundan başka, her müslüman, Kur'an ve Hadis nass'larını tamamen bilemez ve bu yüzden de ilme ve delile dayanarak fetva veremez. Bu itibarla ictheadın yeni olduğu sahabeler devrinde İslâm âleminin birden bire genişlemesiyle birçok hâdiseler ictheada şiddetle lüzum göstermiş, dolayısıyla müctehidler ve onlara uyan birçok kimseler bulunmuştur. Sahabîler arasında fetva veren, fetva soran kimseler pek çoktur.

İslâm Hukuku'nda icthead dört devreye ayrılır :

- 1** — Peygamber devrindeki icthead,
- 2** — Sahabîler devrindeki icthead,
- 3** — Tabiîn devrindeki icthead,
- 4** — Müctehid İmamlar devrindeki icthead.^{5[5]}

1- Peygamber Devrinde İctihad

Peygamber (S.A.)'in asrında icthead vardı. Fakat sınırlan çok dardı. Çünkü vahiy devam ettiği için ictheada geniş çapta lüzum yoktu. Sahabîler bu devirde Peygamberden uzak oldukları zaman ictheadlarda bulunuyorlardı. Meselâ; Amr

^{5[5]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/19-20.

İbnü.'1-Âs'ın da bulunduğu sefere çıkmış olan bir müfrezede bir kısım sahabîlerin gusül etmesi gerekmişti. Su çok soğuktu, kullanılması imkânsızdı. Suyu ısıtma imkânını da bulamamışlardı. Bunun üzerine teyemmüm ederek na-mazlarını kıldılar. Müfrezede bulunanlardan bir kısmı teyemmümle namazlarını kıldıkları halde gusletme imkânına kavuştuktan sonra namazlanm iade ettiler. Bazıları da iade etmediler. Peygamber (S.A.) bu içtihadın her ikisini de kabul etti. Gerçekten netice değişmiyordu. İkinci gurup ihtiyat bakımından namazlarını iade etmişti. Halbuki burada ihtiyatı gerektiren bir şey yoktu. Fakat Peygamber (S.A.) onların gösterdiği takvayı doğru buldu. Birinci gurubu tasdik etmesi ise namazın iadesine lüzum olmadığını göstermektedir.

Peygamber (S.A.) de ictihad'da bulunurdu. Bazı kimseler dîni hususlarda O'na sual sorup fetva alıyorlardı. Bazıları günlük hayatla ilgili, aile, toplum veya çeşitli sosyal münasebetler sebebiyle Peygamber (S.A.)'den fetva istiyorlardı. O da, Kur'an ile yahut kendisine gelen herhangi bir vahiy ile veya ictihad'da bulunmak suretiyle bunlara fetvalar veriyordu.

Peygamberin içtihadında hatâ. bulunacak olursa Allah O'nun hatâsını vahiy yoluyla düzeltiyor ve hakikati bildiriyordu. Nitekim Bedir esirleri hakkında Peygamber (S.A.), Sahabîleri ile müşaverede bulunmuştu. Sahabîlerden bazıları kayıtsız şartsız serbest bırakılmalannı, bazıları da hepsinin öldürülmesini teklif ettiler. Peygamber (S.A.) ise, bu iki görüşün dışında fidye mukabili esirlerin ailelerine dönmeleri fikrini ileri sürdü. Bu durumda Allah Teâla, savaş devam ettiği müddetçe esirlerin fidye mukabili bırakılmayacaklarını bildirdi. Savaş ise, Bedir'den sonra da Mekke müşrikleriyle müslümanlar arasında devam etmekte idi. Bu savaş, ancak hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethinden sonra nihayete ermiştir. Bu hususta Cenabı Allah şöyle buyurur: «Hiç bir peygamberin yer yüzünde ağır basıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması vâki olmamış tır. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah Ahireti istiyor, Allah azizdir, hakimdir. Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi aldığınız (fidye)'de size herhalde büyük bir azap dokunurdu Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl - hoş olarak yeyin. Allah'tar korkun. Şüphesiz ki Allah çok yarhgayıcı, çok esirgeyicidir. Ey Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ezeli ilmine göre yüreklerinizde bir hayır varsa O, size sizden alından daha hayırlısını verir ve sizi yarhgar. Allah çok yarhgayıcı, çok esirgeyicidir.»⁶¹

Burada şöyle bir sual sorulabilir: Niçin Allah, Peygamber'e hakikati ilk önce vahiy yoluyla bildirmedi de O'nu hatâ ettikten sonra uyardı? Buna şöyle cevap verebiliriz: Allah, insanların kendi gö: rüşlerine güvenerek onları değişmez gerçekler saymamalarını ve hakikati tam olarak Allah'ın bileceğine, Peygamber gibi yüksek bir şahsiyetin dahi yanılabilceğine inanmalarını göstermek istemiştir.

Peygamber'in hatâsı Allah tarafından düzeltilmeden bırakılmaz. Hele bu hatâ, teşri' (yasama) hususunda, başka bir deyişle, şeriatın prensipleriyle ilgili olursa; esirler hakkındaki biraz önce zikredilen hükümler gibi.

İslâm Hukukçularından bazıları burada ileri giderek, Peygamber'in içtihadıyla olan bir hükme uymak gerekmez, diyorlar. Biz de diyoruz ki, bu çok ağır bir sözdür ve gerçeğe hiç uymamaktadır. Çünkü Peygamber (S.A.)'in şer'î prensipleri beyanında hatâ olmaz. O, emri Rabbından almaktadır. O halde vahiyle olsun ictihadla olsun, Peygamber insanlara yanlış olarak nasıl tebliğde bulunabilir. Zira onun içtihadında bir yanlışlık

⁶¹ Enfal Sûresi, 67-70.

olacak olursa, Allah, kendisini bir vahiyle ikaz eder.

Bazan şer'i hüküm ve prensiplerin dışında dünyevi bir şey hakkında Peygamber hatâ edebilir. Meselâ; Peygamber, Bedir savaşına hazırlanırken uygun olmıyan bir yeri ordugâh yapmak istedi. Bazı sahabîler kendisine iyi bir yeri ordugâh yapmasını söylediler. Şüphesiz bu hatâ, dîni bir prensip meselesi değildir, savaşla ilgili bir meseledir. Bu hususta istişare etmek uygun olur. Peygamber de bu türlü konularda sahabîlerle istişarede bulunurdu.

Dişi hurma ağacının çiçeklerine erkek hurmanın tohumlarından sun'î bir şekilde aşılama hususunda bir kısım sahabiler Hz. Peygamber'e başvurdular; O da, aşılama amalarını söyledi. Bunun üzeri ne o yıl hurma bol ürün vermedi. Bu vesîle ile birisi Peygamber'e başvurarak durumu anlattı. Peygamber Efendimiz de, «Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz» buyurdu.

Birtakım sapık kimseler, bu hadîs'i çığrımdan çıkarıp şer'î hükümlerin hepsini iptal edecek kadar ileri gittiler. Bu kimseler, Kur'-an'ın ve Paygamber (S.A.)'in emirlerini, şer'î prensipleri, hurma çiçeklerinin aşılama mesabesinde görerek san'at, ziraat, iktisat içtimaî ve ailevî dünya meseleleri hakkında insanların daha iyi bii bilgi sahibi olacaklarını ve aynı zamanda, Kur'an ve Sünnetin nass'-larma aykırı bile olsa, istedikleri gibi hükümler koymaya, haramı helâl, helâli haram yapmaya yetkili sayılacaklarını iddia ettiler.

Böyle bir anlayış, Allah ve Resulüne iftira etmek demektir. Onlar, Allah'ın şu sözünü unutuyorlar: «Dillerinizin yalan yere va-sıflandırageldiği şeyler için şu helâldin bu haramdır demeyin. Çünkü Allah'a iftira etmiş olursunuz».^{7[7]}

Yukarıdaki hadîs-i şerif san'at, ziraat gibi hususlarla ilgilidir. Onlar, Peygamber (S.A.)'in ziraat, ticaret, camcılık, dericilik, doku macılık ve buna benzer çeşitli sanat kollarında derinliğine bilgi sahibi olduğunu mu sanıyorlar? Eğer böyle düşünüyorlarsa son derece de yanılıyorlar. Semavî bir din getiren Allah elçisi ile bir teknisyeni veya taciri birbirine karıştırıyorlar. Bunlar bu sakîm görüşlerinden kurtulabilmek için yukarıdaki hadis-i şerifin ne için varit olduğunu bilmek zorundadırlar. Bu hadîsin konusu ise, hurma ağacını aşılama gibi sanat ve ziraatla ilgilidir. Elbette Allah'ın elçisi ve O'nun getirdiği şeriat, bu gibi sakat anlayışların üstündedir.

Peygamber (S.A.), iki hasım arasında hüküm verdiği zaman bazen yamlayabileceğini düşünürdü. Bunun içindir ki bir hadisinde şöyle buyurmuştur: «Siz bana muhakeme edilmek için geliyorsunuz belki bazınız delil getirme bakımından diğerinden daha zayıf ola bilir. Bir kimse kardeşinin hakkını koparıp alırsa, ona ateşten bir parça verilmiş olur.» Peygamber'in böyle düşünmesi teşri' olmayıp hüküm verme (kaza) meselesidir. Bu ise, İslâm dininin getirdiği prensipleri tatbik etmektir, tatbik ile teşri' arasında büyük bir fark vardır. Peygamber (A.S.), tatbik ederken, delilleri dinleyerek bir insan gibi hareket etmektedir. Vahyi Allah'tan alıp insanlara tebliğ ederken de, bir peygamberdir. Bu ikisi arasındaki fark çok büyüktür.

İslâm hukukunun mantığından ayrı bir mantığa sahip olan Avrupa kanunları ile uğraşan bazı hukukçular şöyle bir itirazda bulunabilirler : Yargılama (kaza) prensipleri, bazan uyulması gereken bir kanun mahiyetini alır; meselâ Temyiz Mahkemelerinin kararları kanun yerine geçer. Bunlara şöyle cevap verebiliriz: Sizin söz konusu ettiğiniz kanunlar insanlar tarafından konulmaktadır. Temyiz mahkemelerinin kararları ise, bu kanunların tefsiri mahiyetinde olup bir yasama (teşri')

^{7[7]} Nahl Süresi, 116.

değil, özel halleri izahtan ibarettir. Bu kararlarda hatâ ihtimali olduğu gibi bu kanunların uygulanmasında dahi hata bulunabilir. Hâkimlerden yanlış hüküm verenler bulunduğu için bu hükümleri bozacak yüksek mahkemelerin bulunması tabiidir. Hülâsa, mahkemelerin verdiği isabetsiz hükümleri düzelimek, teşri' sayılmayıp bir tatbikten ibarettir. Bu dahi bazen hatalı olabilir.

Peygamber (S.A.)'in her hangi bir yargılama (kaza) sırasında yanıldığını bilmiyoruz. Çünkü O, son derecede doğru ve âdil. olduğu gibi, kendi tebliğ eylediği dini de çok iyi biliyordu. Allah O'na öyle keskin bir görüş vermişti ki, davacıların O'nu atlatması imkânsızdı; Peygamber'in kendisinin yamlayabileceğini düşünmesi, kendinden sonra gelecek hâkimlerin çok dikkatli olmaları için bir uyardır. Çünkü Peygamber (S.A.) biliyordu ki insanlar, dünyada hâkimin pençesinden kuvvetli bir müdafaa ve bâtil deliller sayesinde kurtulabilirler. Fakat, Âhirette Allah'ın adaletinden kaçamazlar. O halde insanlar dâvalarında Allah'tan korkmalı, dâvanın müdafaa ve delil getirme yarışması olmadığını, onun hakkı aramak olduğunu bilmelidirler. Hakkından başkasını isteyenler, bâtil yollarla başkalarının hakkını yemek istemektedirler. İsterse onlar bu fiillerini hâkimlerin hükmü ile süslemiş olsunlar.

Kısaca diyebiliriz ki; Peygamber (S.A.)'in Allah'ın emirlerini beyan ederken yaptığı icthadlarda hatâsı olmaz. Şayet bir hatâsı, olursa, Allah, O'nu derhal vahiy yoluyla uyarır. Sanat, ziraat, ticaret gibi dünya işlerinde hatâ etmesi imkânsız birşey değildir. Çünkü peygamberlik görevi bunlar değildir. Peygamberlik, şeriati tebliğdir. Yargılama (kaza) esnasında yanılmasını düşünmesi bir ihtimalden ibarettir. Muhakeme ederken yanılması mümkün olduğu halde O'nun yanıldığına dair elimizde hiç bir delil yoktur.^{8[8]}

2- Sahabîler Devrinde İctihad

Peygamber (S.Â.), irtihal etmeden önce peygamberlik görevini en üstün şekilde yerine getirdi ve Rabbinin emirlerini hakkı ile tebliğ etti. Bu hususta Allah şöyle buyurur: «Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak size İslâm'ı seçtim.»^{9[9]}

Bizans'ın Suriye valisinin, tebaasından müslüman olanları öldürmesi dolayısıyla Peygamber (S.A.), İslâm ordularını Şam üzerine yolluyordu. Çünkü yeni dine mansup olanları korumak ve onları müslüman oldukları için işkenceye uğratmamak zaruri idi.

Peygamber (S.A.) İran İmparatoru (Kisra)'na İslâmiyeti tebliğ etmek üzere elçi gönderdiği zaman Kisrâ buna, Peygamber (S.A.)'i öldürecek birini yola çıkarmakla cevap verdi. Fakat Allah onu, niyetini gerçekleştirilmeden helak etti. Böyle bir durumda tecavüzü aynı şekilde karşılamak gerekiyordu. Peygamber (S.A.)'in, insanları hakka çağırmasına engel olacak şeylere karşı koyması ve hakkı duyurmasını önleyecek her engeli yok etmesi gerekiyordu.

Bunun içindir ki, Peygamber (S.A.)'in irtihalinden sonra, müslümanlar, İran ve Bizans ülkelerine akınlara başladılar. Bu ülkeleri fethedip halkını hakka ve doğru yola çıkardılar. Müslümanları hiçbir hükümdar ve kuvvet köleleştirmede. Bu ülkelerin imparatorları, müslümanlığın yurtlarına girmemesi için direndiler. Müslümanlık, tebaalarına ulaşmasını diye surlar yaptırdılar. Fakat, İslâmın çağrısı yayılacaktı. Bu

^{8[8]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/21-24.

^{9[9]} Maide Sûresi, 30.

çağrı bütün milletlere ulaşacaktı. Ona engel olan surların yıkılması gerekiyordu. Bu ise zaruri bir savaşa yol açıyordu.

Burada dini bir zorlama (ikrah) için savaş yapıldığı sanılmamalıdır. Çünkü bu imparatorlar, insanları İslâm dâvetine karşı engelliyorlardı. Bilhassa İslâm çağrısı; onların halkı kendilerine taptırmaları, hak olsun bâtil olsun, halkın kendilerine uymalarını istemeleri ile bağdaşmıyordu. Çünkü yeni din, «Hâlıkâ isyanda mahlûka itaat "edilmez» diyordu.

Bu din, insanları eşitliğe çağırıyor ve onların hepsinin Âdem'den olduğunu, Âdem'in ise topraktan yaratıldığı ifade ediyordu. O halde İslâm'ın savaşı, dini bir zorlama için değildi. O, ruhları, zâlim kralların köleliğinden, akılları bu kralları kutsallaştıran sapık düşüncelerden kurtarmak için yapıyordu. Veya diyebiliriz ki, bu savaş, din hürriyetini korumak içindi; bu hürriyeti yok etmek için değildi. Bu savaşın dini bir zorlama için yapılmadığının delili, İslâm de veti, gölgesinde birçok gayri müslimlerin haklarına tam olarak riayet ediyor, din hürriyetlerine katıyen dokunmuyordu. Hattâ din bilginleri (âkâhler) «gayri müsümleri dinleri ile başbaşa bırakmakla emrolunduk» prensibini kabul etmişlerdi. Bu, gayri müslimlere yapılan iyi muamelenin tam bir ifadesidir. Gayri müslimlere, müslümanlar «zimmi» adını veriyorlardı. Çünkü onlar, Allah'ın elçisinin zimmetinde idiler-, çünkü Peygamber (S.A.), onlara kötülük edilmesini yasaklayarak şöyle buyurmuştu : «Bir zimmiye kötülük edenin kıyamet günü hasmı benim.»

İslâm fetihlerinin ötesinde arap olmayan milletlerin, arapların safında yer aldığı bir gerçektir. Onlar isteyerek zorlanmadan İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Çünkü Allah: «Dinde ikrah yoktur»^{10[10]} ve «Sen îman etsinler diye insanları zorlayıp duracak mısın»^{11[11]} buyurmaktadır. Veya onlar müslümanlarla aralarında zimmet akdetmişler, müslümanlar onların, onlar müslüm anların haklarına karşılıklı olarak riayet göstermişlerdir. Sahabîler asrında İran, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika fethedilmiş, müslümanların idaresine, çok eski medeniyetlere mensup milletler girmişti, İslâm medeniyeti, çeşitli milletlerin medeni mirasları ile karışmaya başlamıştı. Dolayısıyla toplum hayatında Peygamber (S.A.) devrinde olmayan hâdiselerle karşılaşmış, hayat çeşitli dallara ayrılmıştı. Bu durum karşısında İslâm bilginlerinin yararlı ve uygun olan hususları inceleme, araştırma, düşünme ve icihad'da bulunma cihetine yönelmeleri bir zaruretti.

Bu itibarla büyük sahabîlerin icihad'da bulunması, Peygamber (S.A.)'in söz ve hareketleriyle yalandan ilgili olanların yeni meseleleri halletmesi gerekiyordu. Onlar, yeni meseleler karşısında icihadlarda bulundular ve Allah'ın hükmünü açıkladılar. Çünkü Allah'ın dini bütün asırlara şâmildi. Allah, Kur'an'da; «İnsan başıboş bırakıldığını mı sanıyor?»^{12[12]} buyurduğundan insan, hayatta başıboş ve istediği herşeyi, bir hükme bağlamaksızın yapma durumunda değildir.

Sahabîlerin bilginleri icihad hususunda bir metod ortaya koydular; onlar, yeni bir hâdiseye karşısında ihtilâfa düşerlerse Kur'an'a başvuruyorlar, bu meseleyi açıklayan bir âyet bulurlarsa onun üzerinde birleşiyorlardı.

Buna şöyle bir misal verebiliriz: Irak ve İran toprakları fethedilince sahabîler, bu arazinin fethine iştirak eden askerlere dağıtımında ihtilâfa düştüler; Hz. Ömer, devletin reisi ve mü'minlerin emîri olarak araziye askerlere taksimden kaçındı. Çünkü O,

^{10[10]} Bakara Sûresi, 356.

^{11[11]} Yunus Sûresi, 99.

^{12[12]} Kıyame Sûresi, 36.

görüyordu ki bu arazi, Allah'ın, «Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeylerin beştebiri Allah'ın, Peygamberin, O'nun yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolda kalanların hakkıdır.»^{13[13]} âyetinin içine girmiyordu. Bu âyette kastedilen ganimet menkul inalları ifade ediyordu, toprak ise gayri menkul olduğu için fethedilir, fakat ganimet olmazdı. Öte yandan ülke ve sınırların korunması için gelire ihtiyaç vardı. Bu da, arazinin fethedenlere dağıtımıyla olmaz, arazi sahipleri gayri müslimlerden «cizye» almakla sağlanabilirdi. Fakat savaşçılar, Hz. Ömer'e uymadılar ve münakaşa üç gün sürdü. Üçüncü gün Hz. Ömer, Kur'an'da gördüğü şu âyeti onlara okudu: «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet) Allah'a, Peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir. Bu da o malın, sizin içinizdeki zenginlerin arasında dolaşan bir mal (sermaye) olmaması içindir... Allah'ın azabı şiddetlidir.»^{14[14]}

Hz. Ömer, bu Kur'an nassını okuyunca hepsi O'nun emrine uymak zorunda kaldı.

Sahabîler, Kur'an'da bir nass bulamayınca Sünnete başvuruyorlar ve ondan gereken hükmü alıyorlardı. Emirü'l-müminin meseleyi arkadaşlarına açıyor; bu hususta herhangi bir hadis bilen onu serdediyor ve meseleyi böylece hallediyorlardı.

Meselâ; Bir gün bir aneanne (nine), Hz. Ebu Bekr'e geldi ve ölmüş olan kızının oğlundan miras istedi. Ebu Bekr(R.A.) de Kur'-an'la bu hususla ilgili bir âyet bilmediğini söyledi. Sonra sahâbile-re dönerek, Peygamber (S.A.)'in, böyle bir meselede verdiği hükmü. içinizden bilen var mı? dedi. Mugîre b, Şu'be, Peygamber (S.A.) . Efendimizin nineye altıdabir hisse tanıdığını hatırlıyorum, dedi. Hz. Ebu Bekr, bu durumu başka bilen var mı? diye sordu. Başka bir sa-habinin buna tanıklık etmesi üzerine bu nineye altıdabir (1/6) miras hakkı tanıdı. Daha sonra Hz. Ömer (R.A.) devrinde baba-anne ' gelip hissesini istedi. Ömer de, «Kur'an'da. sana ayrı bir hisse tanıdığımı bilmiyorum, bu altıdabir (1/6) hisse ikinizindir.» dedi.

Sahabîler, Kitab'ta ve Sünnette bir nass bulamadıkları zanîan ictihad yapıyorlardı. Bu, Peygamber (S.A.)'in kabul ettiği bir metod idi. Muaz b. Cebeli Yemen'e hâkim olarak gönderirken Peygamber (S.A.) O'na «Ne ile hükmedeceksin,» diye sordu. O, «Allah'ın kitabı ile» dedi. Peygamber «Ya Kitab'ta bulamazsan?» dedi. O da, Peygamber'in sünneti ile» dedi. «Onda da bulamazsan?» dedi. Muaz, «Re'yimle ictihad yaparını» dedi. Peygamber (S.Â.) bunun üzerine; «Allah'a hamd olsun ki, Peygamberinin elçisini O'nun razı olduğu şekilde muvaffak kıldı» buyurdu.

Usûl-i fıkıh bilginlerinin çoğu, re'yi kıyas olarak kabul eder. Kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, illetleri aynı. olan ve hakkında nass bulunan başka bir meseleye göre halletmektir.

Başka bir deyimle, kıyas, hakkında nass bulunmayan mesele üzerinde, hüküm bakımından illetleri ortak olan ve hakkında nass bulunan meselenin hükmünün sabit olmasıdır. Bu tarif, re'yin, bu türlü ictihad'tan ibaret olduğunu gösterir.

Bu türlü ictihad, müctehidin, hakkında nass bulunmayan konuda illet bakımından ortak olan ve nassa dayanan meseleyi tam olarak kavramasını gerektirir. Meselâ; sarhoş eden herşeyi şaraba kıyas etmek gibi. Şarabın haram edilişinin illeti sarhoş etmesidir. O halde bu illet, diğer sarhoş eden şeylerde de bulunduğundan onların da haram olduğu sabit olur. Gerçekte sahabîlerce kabul edilen re'y, hem kıyası, hem de hakkmda nass bulunmayan bir konuda maslahata göre içtihadı içine almaktadır. Sahabîler

^{13[13]} Enfal Sûresi, 41.

^{14[14]} Haşr Sûresi, 7.

asrında re'yin bu iki şekli de görülmekte idi. İbn-i Kayyım el-Cevziyye, sahabîlerin içtihadını şöyle tarif eder: «Sahabîlerin içtihadı, illetleri ayrı ayrı olan hususlarda doğru olması gereken ciheti anlamak için iyice düşündükten sonra akıllarına uygun gelen hükmü çıkarmalarıdır.» Bu tarif eksiktir, çünkü; illetler aynı olmazsa kıyas yapan hukukçu neyi neye kıyas edecektir. Gerçekte re'y ile icthad, iyice düşündükten sonra bir meseleyi Kitab ve Sünnete en yakın olan bir şekilde halletmektir. Bu, hakkında belli bir nass bulunan meseleye göre yapılırsa kıyas olur, şeriatın genel amaçları göz önüne alınarak yapılırsa maslahata göre yapılmış icthad olur.

Kıyas metoduna göre' re'y ile icthad yapmakla meşhur olan sahabîler arasında Abdullah b. Mes'ud vardır. Ali b. Ebi Talib ise, bazan maslahata göre icthad yapardı. Dolayısıyla Tabiin'den Küfe-li hukukçular ve bunların izinden giden müctehid İmamlar, onların icthad metodunu almışlardır.

Maslahata göre icthad'da bulunan sahabîlerin başında Ömer b. Hattab gelir. Daha başka birçok sahabîler, maslahatı gözeterek, Hz. Ömer gibi fetva vermişlerdir. Meselâ; bir kişiyi öldüren bir gurubu öldürmek kıyasa, sanatkâra yaptığı şeyi heder ederse ödetmek maslahata uyularak kabul edilmiştir. Hz. Ali de bu ödetme (tazmin) işinde, «insanları ancak bu ıslah eder» demiştir.

Ömer (R.A), devlet işlerini idarede, hakkında nass bulunmayan meselelerde maslahata göre icthad yaptığı halde, kaza (yargılama)'-da, hakkında Kur'an ve Sünnet'den bir nass bulunmayan meselelerde kıyas cihetine gidilmesini emrederdi. O, Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği mektubun sonunda şöyle diyordu : «Kur'an ve Sünnette bulunmayan ve tereddüde düştüğün meseleleri çok iyi anlamaya çalış, birbirine benzeyen hususları iyice kavra ve buna göre meseleleri birbirine kıyas et.» Bu ifade açıkça göstermektedir ki hâkim, şer'î bir nass bulamazsa hâdiseyi, hakkında nass bulunan benzeri bir hâdiseye kıyas edecek ve buna göre hüküm verecektir.

Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: Niçin Ömer (R.A.), hakkında nass bulunmayan ve devletin idaresi ile ilgili olan konularda maslahata göre içtihadı benimsiyor da, kaza hususunda kıyas'a başvurulmasını bilhassa emrediyor?

Bunun cevabı şöyle olabilir: Devlet işlerinin yönetimi maslahata, bozukluğa meydan vermemeye, şeriatın emirlerine itaat etme esasına dayanır. Öte yandan iyi yönetici ile iyi olmayan yönetici arasında fark vardır. Birincisi bozukluğa (fesada) meydan vermez, maslahatı korur; ikincisi bunun aksini yapar. Bu itibarla kötü yönetici hakkında Allah şöyle buyurur : «İnsanlardan öylesi vardır ki onun dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider ve o kalbinde olana Allah'ı şahit kılar. Halbuki o düşmanların en yamanıdır. O yeryüzünde işbaşına geçti mi orada fesat çıkarmaya, harsı ve nesli kökünden kurutmaya koşar. Allah ise fesadı sevmez. Ona, Allah'tan kork, denildiği zaman gururu kendisini günâh işlemeye götürür. İşte Öylesine cehennem yeter. O, hakikaten ne kötü yerdir.»^{15[15]}

Kaza işinde esas olan, hasımlar arasında adaleti gerçekleştirmek, zalim ve haksızdan mazlumun hakkını almaktır. Bunun için de sabit bir ölçüye bağlanmak gerekir. Bütün dünyada kaza için kanunlar ve belli ölçüler tespit edilir. Elbette İslâm'da da Kitab ve Sünnet'e bu konuda sınıksız sarılmak gerekir. Kitab ve Sünnet'te açık bir hüküm bulunmazsa, hakkında nass bulunan meselenin illetlerini taşıyan meseleleri iyice anlamak ve onu birincisine kıyas etmek suretiyle bir hükme bağlamak lâzımdır. Nitekim bu yol, her zaman benimsenmekte ve böylece kaza işi, başı boşluktan

^{15[15]} Bakara Süresi, 204-206.

kurtulmaktadır. Ömer (R.A.) de bundan dolayı yukarda adı geçen mektubuna «Kaza, uyulması gereken bir Sünnettir» sözüyle başlamıştır. Dolayısıyla kaza işinde nass'lara bağlanmak, nass'ları iyice anlamak suretiyle kıyasta bulunmak zaruridir. Hâkimin içtihadının da kıyasa münhasır olması lâzımdır.

Sahabîlerin hepsi, re'y'e başvurmakta eşit olmamakla beraber, Kur'an ve Hadis'te nass bulamayınca ictihad etmek zorunda kalmışlardır. Meselâ; Ömer (R.A.), devlet başkanı olarak birçok hâdiseleri halletmek için re'y'den kaçınmamıştır. Çünkü devlet işi yürüyecek ve meydana gelen yeni olaylar zamanında halledilecektir.

Sahâbîlerden bazıları hadis rivayet etmekten çekinmişler, fakat görüşlerini ortaya atmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü anlayışları doğru olursa dînî bir hususu açıklamış olurlar; yanlışlarsa hatâ kendilerine ait olup dinîr özüne dokunmamış olurlar. Hadis rivayetinden çekinmelerinin bir sebebi de, Peygamber (S.A.)'e söylemediği bir şeyi isnad etmek korkusudur. Çünkü bu konuda Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Kim kasden bana yalan bir söz isnad ederse ateşte yerini hazırlasın». İmran b. Husayn'dan şöyle rivayet edilir: «Allah'a yemin ederim ki isteseydim iki gün üst üste Peygamber (S.A.V.)'den hadis rivayet edebilirdim. Fakat, sahâbîlerden birçoğunu gördüm ki, onlar da benim gibi işittiler ve benim gibi gör-âüler; rivayet ettikleri hadislerin bir kısmı söyledikleri gibi değildir. Onlara benzerim diye korktum ve bu, beni hadis rivayetinden alıkoydu.»

Ebu Amr eş-Şeybânî der ki: «İbni Mes'udun yanında bir sene kaldım. Hadis rivayet ederken «Peygamber buyurdu» demezdi; eğer bu ifadeyi kullanırsa O'nu bir titreme alırdı ve «Peygamber (S.A.V.) böyle veya bu mealde buyurdu, derdi.» Gerçekten sahâbîler iki güçlük arasında idiler. Çünkü onlar, dîni bozmaktan korkuyorlardı. Bu güçlükten birisi Peygamber (S.A.) 'den çok hadis rivayet edersek Peygamber (S.A.)'e yalan isnat etmiş oluruz diye korkmaları, ikincisi de kendi" re'yleriyle fetva verirlerse haramı helâl, helâli haram yapmak gibi şahsi hatâlara düşme endişeleri idi.

Sahâbîlerden bazıları, eğer iki ve daha fazla kimsenin açıkça bildiği gibi hadis bulunmazsa, sözü kendilerine nispet etmeyi tercih ediyorlardı. Hattâ Ebu Bekr (R.A.), ancak iki kişinin rivayet ettiği hadis'i kabul ediyordu. Ali b. Ebî Talib (R.A.), hadisi rivayet edene yemin ettirdikten sonra kabul ediyordu.

Bu itibarla sahâbîlerin bir kısmı kendi re'yleri ile fetva veriyorlardı veya sözü kendilerine nispet ediyorlardı. Abdullah b. Mes'ud, bir fetvasında şöyle diyordu: «Bunu kendi re'yime göre söylüyorum; eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benim hatâmdır ve şeytandandır. Allah ve Resulü bundan beridir.» Ömer b. Hattap bir meseleye dair fetva vermiş ve bu fetvanın sonuna kâtibi şöyle yazmıştı: «Allah'ın ve Ömer (R.A.)'in görüşü işte budur.» Bunun üzerine Ömer, «Çok fena demişsin, bu Ömer'in re'yidir; doğru ise Allah'tan, yanlış ise Ömer'dendir» dedi.

Sahâbîlerin re'ylerini, sırf aklî görüşler olarak kabul edemeyiz. Onların görüşlerini Peygamber (S.A.)'m Fıkh'mdan alınmış olarak kabul etmemiz gerekir. Çünkü, re'yle fetva vermekle meşhur

olanlar, Peygamber (S.A.)'le uzun zaman arkadaşlık eden kimselerdir. İşte Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sabit- ve diğer sahâbîlerin fukahası bunlar arasındadır.

Düşünülebilir ki, bu sahâbîlerin rivayetleri Peygamber (S.A.) ile arkadaşlık ettikleri uzun zamanla mütenasip değildir. Dolayısıyla onların görüşlerinin çoğu Peygamber'den nakledilen hususlardır. Fakat onlar, Peygamber (S.A.) 'in sözünü veya

fikrini nakledeırken değiştiririz diye korktuklarından bunları O'na nisbet etmemişlerdir. Bu hususu, Tabiin'in ictihadlarından bahsederken aıklıyacağız. Burada, şunu soyleyebiliriz ki, sahbilerin görüşlerinin hepsi re'yden ibaret değildir. Bilkis bu görüşler içerisinde yukarıda belirttiğimiz endişe ile Peygamber (S.A.)'e nisbet edilmeyen ve Peygamber'e ait olan fikirler de vardır.

Burada iki hatyı düzeltmek mecburiyetindeyiz:

1 — Bazı insanlar, sahbilerin sahih olan bir hadisi terk edip-kendi re'yelerine göre fetva verdiklerini zannetmektedirler. Meselâ; bunlar, Hz. Ömer'e böyle bir şey isnad etmektedirler. Hattâ onların iddialarına göre mer (R.A.), kendi re'yine dayanarak veya maslahatı tercih ederek Kur'an nassa'larını dahi terk ediyordu. Bu, gerçekleri araştırmamış olanların düştüğü bir yanlışlıktır. Çünkü hiçbir sahâbî, kendi görüşüne uyararak veya maslahatı tercih ederek, herhangi bir nassı terketmemiştir. Sahbilerin maslahata göre vermiş olduğu fetvalar, asla nassa aykırı olmamıştır. Bilkis bu fetvalar, nass'ların tatbikatından ve şeriatın gayesini doğru olarak idrakten ibarettir. Bunlarda hiçbir nassa aykırılık yoktur. Bu hususta ileri sürülen misalleri incelerken bunların, dinin esasına muhalif olmadığını, bilâkis nass'lara dayandığını görürüz. Irak halkının arazisi hakkındaki meseleyi yukarıda zikretmiştik. işte bu mesele, mer (R.A.) 'in maslahatı gözeterek nassa muhalefet ettiği ileri sürülen konulardan biridir. Yukarıda gördük ki .mer, «Biliniz ki ganimet olarak aldığınız şeyin beştebiri Allah'ındır...»^{16[16]}âyetini doğru olarak anlamış, bu nassın menkul ganimetler hakkında varit olduğunu ve fetholunan araziye içine almadığını, Kur'an'in «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey, (ganimet)...»^{17[17]}âyeti ile isbat etmiştir.

2 — Bazı hukukçular şöyle diyorlar: Hadis'e sarılanlar, hadis ve geleneklere dayanarak fetva veriyorlar; re'y taraftarları daha ciddî kafa yoruyor ve geleneklere pek önem vermiyorlardı.

Bu görüş, ilmi araştırmadan çok uzaktır. Çünkü, hadîs'e bağlı olanlar da, re'y taraftarları da dne ve nasslara sarılmaktadırlar. şu-kadar ki, birinci gurup, hakkında nass olmayan meselelerde kendi görüşlerine göre fetva vermekten ve onu Allah ve Peygamber'ine ns-bet etmekten çekinmişlerdir. Bu gurup devlet işlerinde ve halledilmesi zarurî olan meselelerde derinlemesine bilgisi olmayan kimselerdir. Nass bulamayınca bunlar susmaktadırlar. Bunların fetvadın çekinmesi ve re'y ile fikir beyan etmemeleri din için herhangi bir zarar doğurmaz.

kinci gurup ise, hüküm çıkarmak hususunda çok uğraşmış ve tecrübeli kimselerdir. Bunların re'y ile ictihad'da bulunmaları ve meseleleri halletmeleri kaçınılmaz bir şeydir. Meselâ, halife için insanları islâh etmekle ilgili bir hususu, nass bulamadım diye ihmal etmek akıl işi değildir. Eğer halife böyle bir ihmale yer verirse işlerin seyri durur; bu da fesad'a sürükler. Hükümdarlığın esası fesd değil, İslahtır. Bu da, nass'lara dayanarak yapılır. Nass bulunmazsa, nass'larm ruhundan anlaşılan şeriatın genel amaçlarına yönelmekle olur.

Hükümet işleriyle uğraşmayan re'y taraftarları da, sadece nakle yöneldikleri zaman, Peygamber (S.A.V.)'e yalan isnad etmekten korkuyorlardı; dolayısıyla Peygamber (S.A.V.)'in Sünnetinden dışarı ık-, maksızm ve Peygamber'e de nisbet etmeksizin fetva veriyorlardı. Böylece verdikleri fetva, isabetsiz olursa kendilerine ait, doğru

^{16[16]} Enfal Sresi, 41.

^{17[17]} Haşr Sresi, 7.

olursa 'Allah'ın yardımı ile verilmiş olacaktı.

Burada belirtmeliyiz ki, re'yleri ile ictihad yapan sahâbiler, re'ylerinin bir yol haline gelmesini ve re'y olarak uygulanmasını istiyorlardı; fakat bunun din gibi kabul edilmesini asla istemiyorlardı. Hz. Ömer (R.A.), bu durumu açıkça şu sözü ile belirtmiştir.

«Ey insanlar, doğru görüş Allah'ın elçisinin re'yidir. Çünkü Allah O'na gerçeği gösteriyordu. Bizim görüşümüz ise zan'dan ve tekliften ibarettir.» Ve şöyle ilâve ediyordu «Sünnet (asıl yol), Allah'ın ve Resulünün koyduğu yoldur. Yanlış bir re'yi ümmet için Sünnet haline getirmeyin.»

Re'y ile ictihad eden sahâbiler, re'yelerine galip bir zan gözüyle bakıyorlardı. O, yanlış veya doğru olabilirdi. Sahâbîlere göre ona bizzat uymak gerekmiyordu. Fakat ekseri fakihler, sahâbüerin re'y-lerini takdir edip ona muhalefet etmediler. Bazıları ise ona muhalefet ettiler. Bazıları da, sahâbîlerin bütün sözlerini nass olarak kabul ettiler.^{18[18]}

Sahâbîler Devrinde Fıkh'ın Kaynakları

Yukarıdaki izahıtan anlaşılmalıdır ki sahâbîlere göre fıkh'm kaynağı şu üç esastan ibarettir:

- 1 — Kitab,
- 2 — Sünnet,
- 3 — Re'y (kıyas).

Bu devirde Sünnet, kitap halinde yazılmamış idi. Gerçi bazı genç sahâbiler; Abdullah b. Amr b. Âs gibi, Peygamber (S.A.) zamanında bir kısım hadisleri yazmışlardı. Çünkü Peygamber (S.A.V) son zamanlara doğru hadislerle âyetin birbirine karışma tehlikesi ortadan kalktığı için hadislerin yazılmasına izin vermişti.

Abdullah b. Amr ve diğerlerinin yazdığı hadisler, özel notlar hâlinde idi ve halka bir kitap şeklinde intikal etmemiştir. Hz. Ömer (R.A.), hadislerin yazılmasına müsamaha göstermiyordu. Ayrıca yazılan hadis mecmuaları, kitap derecesine ulaşmamış risalelerden ibaretti. Bu yüzden hadis rivayeti sahâbîlerin hafıza ve zihinlerine dayanıyordu. Onlar rivayet ettikleri hadislerin doğru olmasına çok dikkat ediyorlardı. Hadis rivayet eden sahâbîlerin hepsi de doğru kimselerdi. Fakat, Ebu Bekr ve Ömer'in bir hadisi kabul etmek için tuttıkları yola göre, ancak iki kişinin Peygamber'den o hadisi işitmiş olmaları lâzımdı. Yukarıda da geçtiği gibi Hz. Ali (R.A.), hadisin doğruluğuna kalben kanaat getirmek için, hadisi rivayet edene yemin ettirirdi.^{19[19]}

Sahâbîlerin İctihad Metodları

Sahâbüerin ictihad metodları değişti. Bazı sahâbiler, yukarıda da değindiğimiz gibi, sadece Kitab ve Sünnetin sınırları içinde ictihad yapıyorlardı. Bazıları ise nass bulunmayınca re'y ile ictihad'da bulunuyorlardı. Tabii'dir ki re'y ile ictihad çeşitli idi; bazıları Abdullah b. Mes'ud gibi kıyasla ictihad ediyordu; bazıları da nass bulunmayan yerlerde maslahata göre ictihad yapıyordu.

Bunlar, sahâbîlerin düşünüş metodlarına göredir. Fetva konuları bakımından ise, sahâbîlerin görüşleri bazan ferdî oluyordu. Çünkü herhangi bir kimse, sahâbilerden

^{18[18]} İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/24-32.

^{19[19]} İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/33.

birine cüz'î bir olayın hükmünü sorduğundan buna verilecek fetva da cüz'i veya ferđî oluyordu; buna başka sahâbiler katılmıyordu.

Bazan ictihad, şahsî olmayan, hatta umumu ilgilendiren bir konuya ait oluyordu. Bu gibi ictüadlar; genel kaideler koymak demek olduğundan, umumî bir toplantıda veya sahâbilerin fakihlerinden meydana gelen bir topluluk içinde müzakere edilerek yapılıyordu. Meselâ; Hulefâ-i Râşidîn, devlet nizamını ilgilendiren önemli bir mesele, karşısında kaldıkları zaman sahâbîleri topluyorlar, onlarla istişare ve görüş teatisinde bulunarak, cemaatin de kabul ettiği bir neticeye ulaşıyorlardı. Hz. Ömer (R.A.) 'in iki türlü istişare meclisi vardı:

1 — Özel Şûra? bu, sahâbîlerden ileri gelenlerin katıldığı bir toplantı idi. Devlet işlerinde Ömer, bunlarla istişare eder, büyük ve küçük meselelerde onların görüşlerini dinlerdi.

2 — Genel Şûra; bu, bütün Medinelilerin katıldığı bir toplantı idi. Önemli devlet işlerinde veya ümmetin geleceği ile ilgili bir temel prensibin kabul edilmesinde bu meclis karar verirdi.

Önemli bir iş ortaya çıkınca Hz. Ömer, Medinelileri Peygamber (S.A.)'in camiinde topluyordu; burası dar gelirse onları Medine'nin dışında bir yerde topluyor ve meseleyi onlara arz ediyordu. Onlar da bu mesele üzerinde tartışıyorlardı. Irak halkının arazisi hakkında yapılan istişare bunlardan biridir. Yukarıda da geçtiği gibi, gaziler, bu araziye aralarında paylaşmak istiyorlardı. Hz. Ömer de bunu kabul etmeyip sahiplerine terketmek istiyordu. İki-üç günlük münakaşadan sonra mesele; Hz. Ömer'in «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet)...»^{20[20]} âyetini okuması üzerine O'nun görüşüne uygun olarak halledildi.

Medine halkının bu durumu, PERİKLES devrindeki Atina halkının durumuna benzemektedir. Çünkü o devirde şehir halkının her-biri devlet işlerinde görüş beyanetme hakkına sahipti. Zira toplantı halinde verilen bir karar, şahsî görüşlerden kuvvetlidir. Bunun içindir ki çeşitli yönlerden incelenerek topluca varılan netice, devlet işinin yürütülmesinde esas teşkil eder.

Sahâbî ve Tabîlerden sonra gelen müctehidler bu topluca kabul edilen re'ye icma' adını vermişler ve onu şeriatın dördüncü kaynağı saymışlardır. Böylece; 1 — Kitab 2 — Sünnet, 3 — Re'y (kıyas), 4 — İcma' şeriatın dört kaynağını teşkil etmiştir.

Sahâbîler bazı hallerde topluca bir re'ye, yani icma'a ulaşamazlar ve aralarındaki ihtilâf sürüp giderdi. Sahâbîlerin bu gibi ihtilâflarını iki kısımda inceleyebiliriz:

1 — Nass'larm etrafında meydana gelen ihtilâf: Bu bir nass'ın iki veya daha çok mânâyâ gelmesi ihtimalinden doğmaktadır. Meselâ; «Boşanmış olan kadınlar üç aylı iddet beklesinler.»^{21[21]} âyet-i kerimesindeki «KURU» kelimesinin anlamı üzerinde meydana gelen ihtilâf bunlardandır. Bu kelime iki mânâyâ gelir: a) Kadının iki aylı (hayz) arasındaki temizlik müddeti kastedilebilir, b) Bizzat aylı kastedilebilir. Abdullah b. Mes'ud ve Hz. Ömer, bu kelimededen maksat ay halidir demiştir. Bunlar ve bunlara tâbi olanlara göre boşanmış bir kadının ibadeti üç hayz olarak kabul edilmiştir. Zeyd b. Sabit, bu kelimeye iki aylı arasındaki temizlik müddeti mânasını vermiş ve boşanmış kadının iddetinin üç temizlenme zamanı olduğunu söylemiştir.

Bazan nass'larm etrafındaki ihtilâf sebebi, bu nass'larm zahirleri arasındaki çatışma olabilir. Meselâ; kocası ölmüş gebe bir kadının iddeti üzerindeki ihtilâf böyledir. Bu

^{20[20]} Haşr Sûresi, 7.

^{21[21]} Bakara Sûresi, 127.

hususta iki nass vardır ve bunlar, ilk bakışta birbiriyle çatışma halindedir. Bu nass'lar şunlardır: «...Gebe olanların iddeti çocuklarını doğuruncaya kadardır.»^{22[22]} ve «Sizden ölenlerin bıraktıkları kadınlar kendi kendilerine dört ay on gün iddet beklesinler.»^{23[23]} Birinci âyetin lâfzından umumi olarak anlaşılan mânâ, kocası ölen gebe bir kadını da, boşanmış olan (gebe) kadını da içerisine alır. İkinci âyetin umumî anlamı gebe olsun olmasın, kocası ölen kadına şâmil olmaktadır. O halde kocası ölen gebe kadını hakkında birbiriyle tenakuz hâlinde gözüken iki nass bulunmuş oluyor ve saha-bîler bu sebepten ihtilâfa düşüyorlar. Burada Abdullah b. Mes'ud, «Gebe kadınların iddeti» âyeti, «Sizden ölenler...» âyetinden gebe kadını çıkarmıştır; dolayısıyla, kocası ölen gebe kadının ibadeti birinci nassa göre doğum'a kadar olur, diyor. Hz. Ali ise, her iki nass ile de amel etmiştir. O'na göre kocası ölmüş hâmile bir kadının iddeti, dört ay on günden az olmamak şartı ile doğuma kadardır. Yani Hz. Ali'ye göre böyle bir kadın iki iddetten en uzun olanını bekler. Bunlar, ya doğuma kadar olan zaman, veya dört ay on gündür. .

Nass'larm etrafındaki ihtilâf sebeplerinden biri de rivayet meselesidir. Meselâ; vârid olan herhangi bir hadis birine göre sahih sayılmıyor ve o, re'y ile fetva veriyor; diğerine göre sahih sayılıyor-, o da bu hadisle fetva veriyor.^{24[24]}

2 — Re'y sebebiyle meydana gelen ihtilâf: Bu, çok geniş bir saba işgal eder. Çünkü, her müctehidin kendine göre bir görüşü ve düşünüş tarzı vardır. Birinin bir türlü anladığı diğer başka türlü anlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bir çok ihtilâfın menşei re'y farkıdır. Görüş ayrılığı yüzünden meydana gelen ihtilâflı meseleler pek çoktur. Meselâ; bunlardan biri, babanın babası olan dedenin ölünün kardeşleriyle mirasçı olup olmaması meselesidir. Ebu Bekr göre ölünün kardeşleri dede ile mirasçı olamaz; ölünün kardeşleri baba ile mirasçı olmadıkları gibi. İşte Ebu Hanife bu görüşü benimsemiştir. Ömer (R.A), bu meseleyi sahâbîlere sorup öğrenmeden hallet-memiştir. Zeyd b. Sabit, üçtebirden az olmamak şartıyla, dedeye, bir kardeşe verilen hisse miktarı bir miras tanımıştır. Bu hususta feraiz kitaplarında geniş bilgi vardır. Ali b. Ebi Talib, dedenin altıdabirden az olmamak şartıyla, bir kardeşin alacağı hisse miktarı miras hakkı olacağını söylemiştir. İslâm hukukçularının çoğunluğu Zeyd b. Sabit'in fetvasını kabul etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer de bu görüşü benimsemiştir.

Sahâbüerin, yeni meseleler karşısında yaptıkları icthadlarda rehberleri ihlâsları idi. Çünkü sahâbîlerin fakihleri, müslümanların seçkinleriydi. Onlar, fetva verirken dinî hakikati arıyorlar ve mutlaka doğru bir çözüm yolu bulmak için çalışıyorlardı. Sahâbüerin bu türlü icthad ve anlayış farkları onlardan sonra gelen nesillere iki şekilde faydalı oldu:

1 — Sahâbîler icthad için çok sağlam bir metod koymuş oldular. Hakikati ararken ihtilâfa düşseler dahi, rehberleri ihlâs oldukça bu ihtilâfın, birliği bozmayacağını, bilâkis akıl ve idrakleri kuvvetlendireceğini ve her yönüyle meseleyi inceleyen kimseleri gerçeğe ulaştıracağını göstermiş oldular.

2 — Sahâbîler fıkhıta öyle zengin bir araştırma, şuurulluk ve açıklık mirası bıraktılar ki, onlar, ihtilâfa da düşseler, ittifak halinde de olsalar, yaptıkları icthad, kendilerinden sonra gelenlere çok büyük faydalar sağladı.

İmam Şâtibî, el-İ'tisam aalı eserinde sahâbîlerin ihtilâfını ümmet için bir rahmet olarak vasıflandırır ve şöyle der: «Kasım b. Muhammed'den şöyle rivayet edilmiştir: Allah,

^{22[22]} Talak, 4.

^{23[23]} Bakara, 124.

^{24[24]} İbn-i Kayyım el-Cavaâyee, İlamul-Muvakkkn, c. I. s. 184; Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşriil-Islâmî, s. 106.

Peygamber'in arkadaşlarının ihtilâfları ile amel hususunda bizi çok faydalandırdı. Sahâbilerden birinin ilmi ile amel eden kimse ancak onları yetkili gördüğü için amel etmektedir. Damra b. Recâ'dan da şöyle rivayet edilmiştir : Ömer b. Abdilaziz, Kasım b. Muhammed ile birlikte hadis müzakere ediyorlardı. Ömer b. Abdilaziz bir meselede Kasım'a muhalefet etti. Durumu anlayınca kadar bu Kasım'a ağır geldi. Qme b. Abdilaziz de O'na: Yapma, onların ihtilâfı beni çok memnu etmektedir, dedi. İbni Vehb de, Kasım'dan şöyle rivayet eder: Öme b. Abdilaziz'in şu sözü beni hayrete düşürdü: Sahâbîlerin ihtilâl beni çok sevindiriyor. Çünkü onlar tek bir görüşe sahip olsalardı ir sanlar sıkıntıya düşerlerdi. Zira sahâbîler, kendilerine iktidâ edile; İmam mevkiindedirler. Dolayısıyla herhangi bîr kimse, onlardan b: rinin sözü ile amel ederse Sünnete uymuş olur. Bu sözün mânâs şudur: Sahâbîler insanlara ictihad kapısını açtılar ve bu husust ihtilâfa düşmenin caiz olduğunu gösterdiler. Eğer onlar bu kapı açmasalardı müctehidler sıkışıp kalırlardı. Onlar arasındaki ihtile sebebiyle Allah ümmete genişlik verdi ve ümmetin bu rahmete di hil olması için bir açık kapı bırakılmış oldu.»^{25[25]}

Sahâbîlerden bize Peygamber (S.A.)'in hadislerine dayanan bazı fıkıh mecmuaları intikal etmiştir. Hadîs'e de, sahâbîlerden intiki eden sözlere de «Sünnet» denir. Sadece Peygamber'e nispet edile şey «hadis» adını alır. Buna göre hadis kelimesi sünnetten daha hususî bir mânâda kullanılır. Sahâbîlerin sözlerinin daha sonra îslâ; Hukuku'nun teşri' tarihinde çok büyük bir önemi vardır. Ömer Abdilaziz, sahâbîlerin sözünü hüccet olarak kabul ederdi. Sahâbîlerin sözlerinin toplanmasını ve bunların halk için tatbik edilmek üzere bir kanun teşkil etmesini istemişti.

Abdullah b. Mukaffa, Abbasî halifesi Ebu Cafesrel-Mansur devlet için bir kanun yapmasını teklif eden risalesinde, Ömer b. Abdilaziz'in fikrini benimseyerek, bu kanunun sahâbîlerin sözlerini derlenmesini, onların ittifak halinde olan görüşlerinin esas olan kabul edilmesini, ihtilâf ettikleri hususlarda ise onların insanlar menfaatlarına uygun olan görüşlerinin alınmasını ileri sürmüştü Ebu Cafer el-Mansur, bu fikri kabul eoniş ve İmam Malik'ten, Sünnet olarak intikal eden sözlerin kanun olmak üzere, kitap halini yazılmasını istemiştir. Medineli İmam Malik, bu isteği yerine get di ve Halife el-Mehdî devrinde tamamladığı bu kitab (Muvatta) kanun olarak kabul edilmesinden vazgeçti. Çünkü O, Medine'de rivayetleri bu eserinde toplamıştı. Her ne kadar sahâbîler, sayı V kınandan Medine'de daha çok iseler de, diğer İslâm ülkelerine dağılmışlardı.

Netice ne olursa olsun, sahâbîlerin sözleri bir hüccet olarak kabul edilmiş, ileride açıklayacağımız üzere, ictihad da onun sınırlı dahilinde yapılmıştır.^{26[26]}

3- Tabiîn Devrinde İctihad

Sahâbîler, birçok talebeler yetiştirmişler ve onlara, Kur'an'ın, «(İslâm'da) birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzelce tâbi olanlar...»^{27[27]} âyetine uyularak «Tabiîn = Tabiîler» adı verilmiştir. Aslında bu isim, onlara Allah tarafından verilmiş olup büyük bir şereftir.

Tabiîler, sahâbîlerin birçok rivayet ve fıkhi ictihad servetini hazır bulmuşlardı. Bu durum karşısında onların yapacağı iki iş vardı:

^{25[25]} eş-Şâtibî, el-İ'tisam, c. III, s. 11; Menar tabı.

^{26[26]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/33-37.

^{27[27]} Tevbe Süresi, 100.

1 — Bu iki serveti toplamak. Onlar, gerçekten Peygamber (S.A.)'in hadislerini, sahâbîlerin söz ve ictihadlarını topladılar. Bu, onlar için çok kolay oluyordu. Çünkü her tabîî, bir sahâbînin veya birkaç sahâbînin talebesi idi. Birçok talebesi olan sahâbîler de vardı. İleselâ; Abdullah b. Ömer birçok kimseleri yetiştirmişti; Said İbnü'l- Müseyyib, Abdullah b. Ömer'in azatlı kölesi Nafi' ve oğlu Salim v.s. gibi. Her sahâbînin ilmini nakleden özel bir talebesi vardı. Bu talebelerin ekserisi Arap asıllı olmayan müslümanların çocuklarıydı. Bu durumda, Peygam'ber'den İlim alma mevkiinde bulunan “sahâbîlerin sözlerini onlar bir hüccet sayıyorlardı.

2 — Hakkında sahâbîlerin re'y'i veya Kur'an ve Sünnetten herhangi bir nass bulunmayan meselelerde ictihadlarda bulunmak. Gerçekten onlar, naklettikleri hadis ve fetvaların ötesinde birçok ictihadlar yapmışlardır. Fakat sahâbîlerin çizmiş oldukları yoldan çıkmamışlardır. Şüphesiz ki hadisleri toplamak hususunda bazı güçlüklerle karşılaşılıyorlardı. Çünkü sahâbîler İslâm ülkelerine dağılmış olup bazısı Irak'ta, bazısı Şam'da ve bazısı da başka yerlerde bulunmakta idiler. Fakat, onlar için bu hadis toplama işini kolaylaştıran cihet, her tâbii'nin sadece karşılaştığı sahâbîden hadis rivayeti ile yetinmesi idi.

Emevîlerin ilk devirlerinde Medine'den ayrılan sahâbîlerin çoğu, sonra tekrar oraya döndü ve Medine önceki gibi yine İlim ve irfan merkezi haline geğdi. Sahâbîlerin ve ekseri tâbii'lerin ilmi işte bu şehirden yayıldı. Gerçekte Emevîler devrinden önce Medine'den ayrılan sahâbîler, sayı bakımından orada kalanlara nispetle çok az idiler. Çünkü Hz. Ömer (R.A.), büyük sahâbîleri Medine'de oturmağa mecbur etmişti. Hz. Ömer (R.A.), onları evvelâ görüşlerinden faydalanmak için, saniyen siyaset ve devlet işlerinin güzel gitmesi ile ilgili sebeplerle Medine'de alıkoymuştu. Fakat, Hz. Osman (R.Â) halife olunca Medine'den ayrılmak isteyen sahâbîlere izin vermiş ve onlardan bir kısmı dışarı gitmiştir. Bununla beraber bilgin ve büyük sahâbîlerin çoğu oradan gitmemiştir. Ancak Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî gibi bazı bilgin sahâbîler, ta Hz. Ömer zamanında Medine'den ayrılmışlardır.

Çok talebe yetiştirmekle meşhur olan sahâbîlerden Irak'ta Abdullah b. Mes'ud; Medine'de Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit ve başkaları dikkati çekmektedir. Bu hususta İbn-i Kayyim el-Cevziyye şöyle söyler:

«Dîni ve fikhî İlimler, îslâm ümmeti arasında İbni Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'm talebeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Yani Medine'de Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Mes'ud'un talebeleri tarafından, bu İlimler yayılmıştır.» İbn-i - Kayyim el-Cevziyye, İbn-i Cerir'den şöyle rivayet etmektedir: «Denilebilir ki Abdullah b. Ömer ve Medine'de ondan sonra yaşayan sahâbîlerden bir gurup, Zeyd b. Sabit'in mezhebine göre fetva verirdi. Onlar Peygamberden işitip öğrenmedikleri şeyleri Zeyd b. Sabit'-ten almışlardır.»^{28[28]}

Şüphesiz İbn-i Kayyim, sahâbîlerden fetva ve fikhî üzerinde ihtisası olan bazılarını burada zikretmektedir. Halbuki onlardan başka Ali b. Ebî Talib, Aişe (R.A.) ve Ömer b. Hattab gibi birçok sahâbîler re'yleri ile ön plânda yer alırlar. İbn-i Kayyim'm zikrettiği sahâbîlerin bir kısmı, Ömer (R.A.)'dan rivayet etmişlerdir. Meselâ; Abdullah b. Ömer, babasının fikhî görüşünü naklederdi. Zeyd b. Sabit, İbni Mes'ud ve diğerleri bazan -Ömer (R.A.) 'in görüşünden uzaklaşır; çoğu zaman da onun görüşüne katılırlardı.

Tâbiiler'den bazıları, nass veya sahâbîlerin fetvasını bulamadıkları zaman kendi

^{28[28]} İ-lâmul-Muvakkîin, c. I. S. 16, 17.

re'yleri ile içtihad ederek fetva verirlerdi. Bazıları da, dayanacak Kitab ve Sünnet'te herhangi bir nass bulamadıkları zaman ictihad'da bulunmaktan çekinirlerdi. Bu iki türlü içtihad metodu sahâbîler devrinde mevcut idi. Fakat sahâbîlerin çoğu, Peygamber'den aldıkları sünnetleri iyi bildikleri için bu iki türlü ictihad tarzı arasındaki fark pek açık-seçik değildi.

Tabiiler devrinde bu iki ictihad metodu arasındaki fark ve mesafe iyice ortaya çıktı. Çünkü müslümanlar arasındaki ihtilâflar şiddetlenmiş ve müslümanlar birbiriyle sert tartışmalara girişmişlerdi. Bu tartışmaların neticesinde birbirini küfür ve sapıklıkla itham edenler türemiş, hattâ kılıçlar çekilerek birbirini öldürenler dahi olmuştur. Dolayısıyla müslümanlar:

1 — Haricîler,

2 — Şîîler,

3 — Ehl-i Sünnet vel-Cemaat

Olmak üzere belli başlı üç fırkaya ayrılmışlardır. Bū arada fitneden uzak durarak, bir kenara çekilip müslümanların uğradığı felâkete seyirci kalanlar da olmuştur.

Hariciler birbirine zıt görüşlere sahip fırkalara ayrılmışlar ve Ezrakîler²⁹^ecedât, Ibâziye²⁹ gibi bir çok fırkalar doğurmuştur. Şîîler de çok farklı fırkalara ayrılmış, hattâ bazıları îsâmîyetten tamamen uzaklaşmışlardır. Şîîlik iddia eden bazıları da İslâm'a, sırf onu bozmak için girmişlerdir. Dolayısıyla onlar için İslâm'ın ayakta durması değil, temelinden yıkılması önemli idi. Tâ ki onlar, eski dinlerine ve iktidarlarına dönmüş ve hiç olmazsa devletlerini yıkan müslümanlardan öçlerini almış olsunlar; veya müslümanlar koyu bir karanlık içine gömülüp gönüllerindeki ilâhi nur sönmüş olsun.

Bunun bîr neticesi olarak, bazı insanlarda dinî duygu zayıflamış ve Peygamber (S.A.V.)'den asılsız hadis rivayetleri çoğalmıştır. Bu durumdan endişeye düşen İslâm büyükleri, bu uydurmaları çürütmek için gerçek hadisleri toplayarak kitap haline getirmişler ve gerekli tedbiri almışlardır. Bu yüzden Ömer b. Abdilaziz, gerçek hadislerin yazılmasını emretmiştir. Onun gerçek (sahih) hadislerin derlenerek yazılmasındaki ikinci bir maksadı da, şer'î hükümlerin doğru olarak tatbikini sağlamak idi.

Bu gibi sebeplerle yukarıda bahsettiğimiz iki ictihad metodu arasındaki mesafe ve görüş açısı büsbütün büyümüş, her iki zümre de sahâbîlerin yolundan oldukça uzaklaşmışlardır. Bu itibarla rivayeti tercih edenler ona daha çok sarılıyorlar, kuvvetini arttırmış olan fitnelerden bu suretle korunacaklarını düşünüyorlar ve kurtuluşu Sünnete sarılmakta buluyorlardı. Diğer bir gurup, Peygamber (S.A.) 'den bir çok uydurma hadis rivayet edildiğini ve bunların rivayet sebeplerini gözönüne alarak, ciddî olaylar karşısında dîni hükümlerin ictihadla açıklanmasını zarurî görüyorlardı.

Dolayısıyla iki türlü fıkıh doğdu:

1 — Re'y'e dayanan fıkıh,

2 — Hadis'e dayanan fıkıh.

Buna göre İslâm hukukçularının bir kısmı re'y taraftarları, bir kısmı da hadis taraftarları olarak meşhur olmuşlardır.

Burada tekrar işaret etmek isteriz ki ihtilâfın esası, Sünnetin delil olarak alınması veya onun sabit olduğu takdirde kabul edilmesinin lüzumu meselesi değildir. İhtilâfın esası, re'y'in derecesi ve yeni hükümleri re'y'in otoritesi altında halletmek meselesidir. Bu

²⁹[29] Erzakîler, Nâfi' İbnu'l-Erzak'a; Necedât, Necedet İbni Amir'e ve Ibâziye, Abdullah ibni tbâz'a tâbi olanlardır.

itibarla hadisçiler, mecbur kaldıkça re'y'e başvuruyorlar ve onunla içtihad müsaade ediyorlardı. Re'y taraftarları da icthad ettikleri konularda sahih bir hadis bulamadıkları zaman re'y ile daha çok fetva veriyorlardı. Bazıları da mevcut meselelerin hükümlerini ortaya koymakla yetinmiyor, mevcut olmayan bir kısım meseleleri varsayıp onların re'y ile hükümlerini açıklıyordu. Bu türlü fıkha «farazi» (takdirî) fıkıh adı verilir.

Bazı İlim adamları, ekseri hadis taraftarlarının Hicaz'da, ekseri re'y taraftarlarının da Irak'ta olduğunu yazarlar. Bunun esası şudur: Medineli fakihler, Iraklı fakihleri Sünnetten uzaklaşmak ve re'y'leri ile fetva vermekle itham etmişler, Iraklılar da bu ithamı reddetmişlerdir. Hakikatte ise Irak'ta re'y'in yanında hadis, Medine'de de hadis'in yanında re'y bulunmaktadır.

Fakat bunlar, iki hususta birbirinden ayrılırlar:

1 — Iraklılara göre re'y'in derecesi Hicazlılardan daha fazladır.

2 — Re'y ile icthad, Iraklılara göre daha çok kıyas metoduna dayanır. Hicazlılara göre re'y. maslahat (menfaat) metoduna dayanır. Buna göre Irakta fıkıhın fer'î meseleleri çoğalmıştır, kıyaslar yapılarak mevcut olmayan meseleler hakkında dahi fetvalar verilmiştir. Fıkıhın bu çeşidi Medine'de bulunmamaktadır. Çünkü Medinelilerin icthadlarına esas teşkil eden maslahat, mevcut olmayan konularda düşünülemez. Dolayısıyla Medine'de farazi (takdirî) fıkıh gelişmemiştir, Iraklı fakihler arasında Şa'bî ve benzeri hadisçiler mevcut olduğu gibi Alkame, İbrahim Nahaî, Ebu Hanife'nin hocası Hammad gibi kıyasa dayanan fakihler de çoktur. Bunların İmamları sahâbîlerden Abdullah ibni Mes'ud ve 'Ali Ebî Talib gibi Irakta uzun zaman oturmuş olan büyük sahâbîlerdir.

Medine'de hem hadis'e bağlı olan, hem de re'y ile icthad yapan tabiîlerin sayısı Iraktakilerden daha çoktur. Medine'de kendine has özellikleri bulunan bir fıkıh ekolü teşekkül ettiği gibi, Irak'ta da başka bir fıkıh ekolü kurulmuştur. Mekke'de ise, bu her iki ekole yakın diğer bir fıkıh ekolü meydana gelmiş, hattâ her İslâm memleketinde ayn bir fıkıh ekolü doğmuştur. Bu yüzden fıkıh genişlemiş ve fıkıh metodları çeşitli dallara ayrılmıştır.

Fıkıh ekollerinin ihtilâfları hakkında Veliyyullah Dehlevî şöyle söyler:

«Tabiîlerin âlimlerinden herbirinin kendine göre bir mezhebi vardı. Her memlekette' onlardan bir İmam bulunmaktaydı. Meselâ; Medine'de Said b. el Müseyyib, Salim b. Abdillah b. Ömer, bunlardan sonra Zührî, Kadı Yahya b. Said, Rabia b. Ebi Abdirrahman; Mekke'de Ata b. Ebi Rabah; Kûfe'de İbrahim Nahaî ve Şâbî; Basra'da Hasan el-Basri; Yemen'de Tavus b. Keysan gibi.

«Birçok, kimseler bunların İlimlerine almış, onlardan hadis ve sahâbîlerin fetva ve sözlerini nakletmişlerdir. Onlar bu bilginlerin görüş ve araştırmalarını öğrenmiş, birçok kimselere fetvalar vermiş, aralarında pekçok meseleler konuşulmuş ve kendilerine bir hayli mesele arzedilmiştir. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahaî gibi bazı bilgin tabiîler, fıkıh bölümlere ayırarak toplamışlardır. Onlar seleflerindjen aldıkları her konuda bir metoda sahip idiler. Said b. el-Museyyib ve arkadaşları, Mekke ve Medinelileri fıkıh bakımından daha sağlam görüyorlardı. Bunların mezhebîlerinin aslını, Abdullah b. Ömer, Aişe ve İbni Abbas. (R.A.)'m fetvaları ile Medine kadılarının hükümleri teşkil eder. Onlar bu fetva ve hükümleri imkânları dahilinde derlemişler, sonra bunları inceden inceye gözden geçirmişlerdir. İbrahim Nahaî ve arkadaşları ise Abdullah b. Mes'-ud'u fıkıhta en kuvvetli sayarlardı. Nitekim Alkame : «Abdullah b. Mes'ud'tan fıkıhta daha kuvvetli kim vardır?» demiştir. İmam

Ev-zaî'ye, Ebu Hanîfe: «İbrahim Nahaî Salim b. Abdillâh'tan daha bilgindir. Eğer sahâbi olmak şerefine sahip bulunmasaydı. Abdillâh b. Ömer'den Alkame daha bilgindir, derdim. Abdillâh (b. Mes'ud) ise, işte o Abdillâh'tır» demiştir. Ebu Hanîfe'nin mezhebinin aslı, Abdillâh b. Mes'ud'un fetvaları, Ali b. Ebî Talib'in fetva ve hükümleri, Kadı Şureyh gibi Küfe kadılarının verdikleri hükümlerdir. Ebu Hanife, onların fetva ve hükümlerini toplamış ve diğer hadis taraftan Me-dineliler gibi, o da icthadlarda bulunmuş ve fıkıh meselelerini bölümlere ayırmıştır. Said b. el-Müseyyib, Medine fakihlerinin başta gelenlerinden idi. Hz. Ömer'in hükümlerini ve Ebu Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen o idi. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahai birşey söyleyip onu birine nispet etmezlerse, çoğu zaman onların bu sözü açıkça veya imâ yoluyla seleflerinden birine nispet edilmiş olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla memleketlerinin fakihleri bu ikisinin etrafında toplandılar, onlardan İlim öğrenip onların yolundan giderek hükümler çıkardılar.»^{30[30]}

Bu ifadeden şu iki husus ortaya çıkmaktadır -.

1 — Iraklılar fetva ve yargı (kazâ)'larında Abdillâh b. Ebî Talib ve Irak'ta oturmakta olan diğer, sahâbîlere tâbi oluyorlardı. Me-dineli tabiîler ise, orada oturan bilgin sahâbîlerin fıkıh görüşlerini nakletmeye önem veriyorlardı ve sahâbîler Irak'tan daha çok Medine'de idiler.

2 — Tabiîlerin bilginlerinden dikkati çeken iki fakih kendi memleketlerindeki fıkıh temsil etmişler ve memleketlerinin fikhî malzemelerini nakletmişlerdir. Bunlardan birisi Medine'de Saîd b. el-Müseyyib'tir. O, Medine'deki sahâbîlerin İlim ve icthadlanm nakletmiştir. Diğerisi ise İbrahim Nahaî olup Abdillâh b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib gibi Irak'ta bulunan sahâbîlerin İlim ve fetvalarını nakletmiştir.^{31[31]}

İcma' Ve Sahabî Sözü'nün Delil Oluşu:

Tabiîlere göre sahâbîlerin söz ve amelleri bir delil (hüccet) idi. Çünkü tabiîler, sahâbîlerin öğrencileri olup onların yolundan gidiyorlardı. Tabiîlerden sonra gelenlere göre de sadece sahâbîlerin ameli hüccet olarak kabul edilmiştir. Ancak Şiiler'den İmamiye mezhebi, Hariciler ve Zahirî mezhebi'nde olanlar sahâbîlerin amelinin hüccet olarak kabul etmezler. Sahâbîlerin ameli iki kısma ayrılır:

1 — Bir tartışmadan sonra da olsa sahâbîlerin ittifak halinde kabul ettikleri re'y icmâ' olup bizzat hüccet teşkil eder. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Yani Haricî ve Şiilerden başka bütün mezhepler, Zahiriler de dahil olmak üzere, sahâbîlerin icma'mi hüccet saymışlardır.

2— Sahâbîler bir hususta ittifak etmemişlerse tabiîlerden her biri, ekseriya bu konuda kendi hocasının görüşünü benimser, bazan da başka bir sahâbînin görüşünü kabul ederdi.

Tabiîler, ittifak halinde olsun veya olmasın, sahâbîlerin görüşünü sünnet olarak kabul ederlerdi. Onlara göre sahâbîlerin sözü mücerret bir re'y'den ibaret değil, uyulması gereken bir sünnettir; zahirde sahâbîlerin sözü mücerret bir hüküm çıkarma (istinbat) 'dan ibaret olsa bile.

Tabiîlerden sonra gelen müctehid fakihlerin ekserisi de, sahâbînin re'yini hüccet olarak kabul etmişlerdir. Çünkü sahâbîler, İlimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den almışlar ve

^{30[30]} Veliyyullah Dehlevi Huccetullah el-Bâliga, c. I, s. 143

^{31[31]} İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/38-43.

bir kısım meseleleri, Peygamber'den sözle nakletmemişlerse de, amelî olarak nakletmiş-ierdir. Onların görüşleri Peygamberimizin rehberliğine dayanmaktadır. Bunun içindir ki onlar Peygamber (S.A.)'in getirdiği dinî anlamakta daha kuvvetli ve ictihadlan aklî olmaktan ziyade Peygamber (S.A.)'den görüp öğrendiklerine daha yakındır.

Ibni Kayyim el-Cevziyye, sahabînin rey'inin sağlamlığını açıklarken şöyle der:

«Sahabî bir söz söylediği, bir hüküm veya fetva verdiği zaman onda bizde bulunmayan anlayış imkânları vardı. Bazı hususlarda sahabînin sahip olduğu anlayış imkânlarına biz de sahibiz. Fakat, sahabînin anlayış özelliği, Peygamber (S.A.)'den veya başka bir sa-habiden şifahen işitmiş olması ihtimalidir. Sahabîlerin kendilerine has bilgileri pek çoktur. Çünkü her sahabî, işittiği şeylerin hepsini rivayet etmemiştir. Ebu Bekr Sıddık ve Ömer el-Fârûk gibi büyük sahabilerin işittiklerine nispetle rivayet ettikleri çok azdır. Meselâ, Ebu Bekr'in Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadis sayısı yüz'e varmamaktadır. Halbuki O, Peygamber (S.A.)'den hiç ayrılmaz ve O'nun yaptığı herşeye vâkıftı. Hattâ peygamberliğinden önce başlayıp vefatına kadar O'na arkadaşlık etmişti. Peygamber'i-, O'nun sözünü, işini ve yaşayışını en iyi tanıyan zat O idi. Diğer büyük sahabîlerin de rivayetleri, Peygamber (S.A.)'den işitip gördüklerine nispetle pek azdır. Onlar işitip gördüklerini rivayet etselerdi, Ebu Hüreyre'nin rivayetinden kat kat fazla olurdu. Ebu Hüreyre dört seneye yakın bir zaman Peygamber (S.A.)'e arkadaşlık ettiği halde O'ndan pek çok hadis rivayet etmiştir. Sahabîlerin hal ve yaşayışlarını bilmeyenler, herhangi bir vak'a hakkında sahabîler birşey bilselerdi, rivayet ederlerdi, derler. Halbuki sahabiler Peygamber'den birşey rivayet ederken fazla veya noksan yaparız diye korkarlardı. Peygamber (S.A.)'den işittikleri şeyi defalarca konuştukları halde bunu Peygamber (S.A.)'den işittiklerini açıklamazlar ve «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» demezlerdi.

«Sahabînin verdiği îetvâ şu altı şikkın dışına çıkmaz:

«1 — Sahabî, onu Peygamber (S.A.)'den işitmiş olabilir.

«2 — Peygamber (S.A.)'den işitenden işitmiş olabilir.

«3 — Kur'andaki böyle anlamış olabilir.

«4 — Sahabîler bu hususta ittifak etmiş oldukları halde onların bu ittifakları değil de, sadece bu fetvayı veren sahabînin sözü bize nakledilmiş olabilir.

«5 — Sahabîler, arapçayı ve kelimenin delâlet ettiği mânâyı bizden daha iyi bilmekle, yahut Allah'ın emri ile ilgili durum ve karinelerle veya Peygamber (S.A.)'e uzun zaman arkadaşlık etmek, O'nun hal ve yaşayışlarını müşahade etmiş olmak, sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak, vahy'in gelişine şahid olmak, bilfiil Peygamber (S.A.)'in bu vahy'i açıklamasını görmek gibi hususların yardımıyla birçok meseleleri bizden daha iyi anlamış olabilirler.

«6 — Sahabî, Peygamber'den kendisinin rivayet etmediği birşeyden anladığı mânâyı göre fetva vermiş, fakat bu anlayışında yanılmış olabilir. Bu takdirde sahabînin sözü hüccet olmaz...

«Bu altıncı şık bir faraziyeden ibaret olup vâki olması da uzak bir ihtimaldir... Bu itibarla sahabîlerin sözleri sünnet makamdadır.»^{32[32]}

Burada açıklamamız gerekir ki, sahabîlerin sözlerini birçokları sünnet veya Peygamber (S.A.)'in hadisi gibi kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, onlara göre, sahabîler ibadete taalluk eden ve akılla izahı mümkün olmayan hususlarda bir fetva vermişlersebu

^{32[32]} İlamul-Muvakkîn, c. IV, s. 128; Münir ed-Dünaşkı tabı (Kahire).

fetvalar kesin olarak Peygamber'in sünneti sayılır. Bu fetva ile Peygamber (S. A.)'den naklolunan hadisler arasında tercih yapılabilir. Zira hiçbir sahabî, Peygamber'den işitmedikçe re'y ile halledilmeyecek bir meselede fetva vermez.

Öte yandan bilginler, Peygamber (S.A.)'in sözlerini ve O'na nispet edilen hüküm ve fetvaların kabul edilmesini, bunlara muhalif olan sözlerin reddini beyan etmişlerdir. Çünkü Peygamber'e nispet edilmesi ihtimalinden dolayı sahabînin sözünü kabul edip doğrudan doğruya Peygamber'den rivayet edilen sözü terketmek doğru olmaz. Ancak sahabîden rivayet edilen fetvanın, onun kendi re'yi ile olması imkansızsa durum değişmektedir. Çünkü re'y ile halledilmesi mümkün olmayan ve tamamen nakle dayanarak halledilmesi gereken hususta sahabînin fetvası sünnettir.

İmam Mâlik, böyle bir fetvayı Peygamber (S.A.)'in hadîsi olarak kabul eder. Şukadar ki O, Peygamber (S.A.)'e nispet edilen bir hadisle bu fetva arasında tercihte bulunur. Bu yönden İmam Mâlik özel bir ihramla Umre yapmayı Hac aylarında mekruh saymıştır. Burada O, Hz. Ömer'in re'yine uymuştur. Çünkü Hz. Ömer'in böyle Umre'yi yasakladığı rivayet edilmiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas yoluyla Peygamber'den Umre ile Haccı birleştirmenin daha iyi olduğuna dair yapılan rivayet bu görüşe aykırıdır. Sa'd b. Ebî Vakkas, Peygamber (S.A.) böyle yaptığı için biz de böyle yapıyoruz demiştir. Fakat İmam Mâlik, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiş ve onu sünnet saymıştır. O bu hususta; Ömer, Peygamber'in sünnetini Sa'd'dan daha iyi bilir, demiştir.^{33[33]}

İmam Mâlik, Ömer'in sözünü, her ne kadar bir sarahat yoksa da, Peygamber'den bir nakil olarak kabul etmiştir. O, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Peygamber (S.A.)'den naklettiğini açıkça söylemesine rağmen, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiştir.^{34[34]}

4- Müctehid İmamlar Devrinde İctihad

Tabiîlerden sonra talebeleri gelmektedir ki, bunlara, «Teba-i Tabiîn» (Tabiîlere tâbi olanlar) denilmektedir. Fıkhi mezheplerin kuruluşu bunların çağlarına rastlar. İmamların en yaşlısı Teba-i Tabiîn'den, diğer tabirle tabiîlerin talebelerinden Ebu Hanife'dir. o -nun bütün hocaları, İbrahim Nahaî, Şa'bî, Hammad b. Ebî Süleyman, Atâ b. Ebî Rabah gibi yaşlı ve genç tabiîlerdir. Müctehid İmamların bir kısmı doğum ve zaman itibarıyla birçok sahabîlerin devrine rastladıkları için tabiî iseler de, daha çok İlimlerini başka bir tabiîden almışlardır. Meselâ; Ebu Hanife, Hammad'dan tahsil görmüş; Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer'in talebelerinden İlim öğrenmiştir. Yani Mâlik, Abdullah b. Ömer'in oğlu Salim'den, onun azatlısı Nâfi'den ve diğer Medineli yedi fakihden ve bunların talebelerinden tahsil görmüştür.

Medineli yedi fakih ise şunlardır:

1 — Saîd b. el-Müseyyib (Öl. 93 H.), Kureyş kabilesinden olup Ömer (R.A.)'in hilâfeti zamanında doğmuştur. İmam Mâlik buna yetişemedi, fakat talebesi İbni Şihab'tan ders gördü.

2 — Urve b. ez-Zübeyr (Öl. 94 H.), Aişe (R.A.)'in kız kardeşinin oğlu olup kendinden sonrakilere O'nun ilmini nakletmiştir.

3 — Ebu Bekr b. Ubeyd b. el-Hâris (Öl. 94 H.) olup Hz. Aişe'den birçok mesele öğrenmiştir.

4 — El-Kasim b. Muhammed b. Ebi Bekr Sıddik (Öl. 108 H.) olup Hz. Aişe'nin

^{33[33]} Şafî, el-Uma, c. VII, s. 198.

^{34[34]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/43-46.

kardeşinin oğludur. Hz. Aişe'nin ilmini O nakletmiştir. Çünkü babası Muhammed ölünce O'nu Aişe (R.A.) kendi evine almış ve yetiştirmiştir. Kasım hem fakihdir, hem de hadis râvîsidir. Hadiste O'nun zekâ ve himmeti büyüktür.

5 — Ubeydullah b. Abdillâh b. Utube b. Mes'ud (Öl. 99 H.) olup Z. Aişe, İbni Abbas ve diğerlerinden rivayetler yapmıştır. O, Ömer b. Abdilâziz'in hocası idi. Dolayısıyla Ömer b. Abdilâziz'in düşünce ve yönelişlerinde O'nun etkisi çok büyük olmuştur.

6 — Süleyman b. Yesar (Öl. 100 H.) olup Peygamberimizin hanımı Meymune bint'il-Hâris'in kölesi idi. Meymune (R.A.), sonra O'nu mukâtebe akdiyle azat etmiştir. Bu zat, Zeyd b. Sabit, Abdillâh b. Ömer, Ebu Hüreyre ve Peygamberimizin hanımları olan Meymune, Aişe ve Ümmü Seleme'den rivayetler yapmıştır.

7 — Hârice b. Zeyd b. Sabit (Öl. 99 H.) olup babası sahabîler arasında feraiz âlimi idi. Bu zat da, babasından İlim tahsil etmiş ve babası gibi re'y ile şöhret yapmıştır. Aynı zamanda babası gibi fe-raizi de çok mükemmel bilirdi ve halkın miraslarını Kitab ve Sünnete göre taksim ederdi. O'nun hakkında Mus'ab b. Abdillâh şöyle söyler: Harice ve Talha b. Abdirrahman b. Avf'tan halk fetva sorardı ve onların sözüne bağlanırdı. Bunlar ev, hurma v.s. gibi malları mirasçılar arasında taksim ederler ve halka çeşitli belge (vesikâ'ler yazarlardı.

Bu yedi fakih'in çoğu dikkatli ve doğru rivayetle, re'ye dayanarak hüküm çıkarma ve fetvayı birleştirmişlerdir. Bunların hepsi Medine'de toplanmış olup Medine ilmini yaymışlardır. Sâid b. el-Müseyyib de, re'y ile hüküm çıkarır ve ona göre fetva verirdi. Onun hakkında çağdaşlarından biri şöyle söyler: Bir vakit bir adam gördüm. O, birşey sormak için toplantılara sokulup duruyor ve birçokları onu bir meclisten başka bir meclise gönderiyorlardı. Sorusuna fetva vermek istemedikleri için nihayet onu Said b. el-Müseyyib'in meclisine gönderdiler. Çünkü Sâid b. el-Müseyyib'e (Cesaretli Sâid) derlerdi.^{35[35]}

Kasım b. Muhammed, Ubeydullah b. Utube b. Mes'ud, Süleyman b. Yesar ve Hârice, re'y ile hüküm çıkarıp fetva vermekle meşhur idiler. Re'y ile' hüküm çıkarma işinin çok olduğu yerde re'y ile fıkıh da çok bulunmaktadır.

Bu itibarla re'ye dayanan fıkıhın Medine'de de mühim bir mevki olduğunu burada belirtmek isteriz. Bu adı geçen yedi fakih, Medine fıkıhını temsil etmekle beraber, onların fıkıhı, Medine'de re'ye dayanan fıkıhın derecesini de açıkça gösterir. Gerçi bu türlü fıkıhın derecesi, orada, Irak'ta olduğu gibi yüksek değil ve metodu da farklı idi.

Bu yedi fakih ve diğerlerinin ilmini, genç bir tabî olan İbni Şihab ez-Zühri ve Rabîatu'r-Rey nakletmişlerdir. İmanı Mâlik bunların her ikisinin de talebesi idi.

Bu tarihî seyir, tabîler arasındaki fıkıh ve icihadla, müctehid İmamlar arasındaki fıkıh ve icihadın birbiriyle nasıl irtibat halinde olduğunu açıklamaktadır. Bu tarihi seyir, aynı zamanda fıkıh ekollerinin kurulduğu tabîler asrı ile, büyük fıkıh mezheplerinin kurulmaya başladığı asrın birbiri içine nasıl girmiş olduğunu göstermektedir.

Tabîler devrinde İslâmî fırkaların meydana gelmesi ile Peygamber (S.A.)'den yalan hadis rivayetleri artmıştır. Bu devirde, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kasıtlı birtakım kimselerin İslâm'a girişi, bu uydurma hadis rivayetini artıran sebeplerden biridir. Fakat bu uydurma hadis rivayeti, tabîler devrinde kendilerine başvurulacak ve gerçeği hakikî kaynaklardan öğrenecek İmamlar bulunduğu için mühim bir tesir göstermemiştir. Çünkü o devirde İslâm'ın kaynakları henüz bulaşmamış ve tertemizdi. Fakat, teba-i tabiin asrında ve daha sonraki asırlarda Peygamber (S.A.)'den uydurma

^{35[35]} İ'lâmu'l-Muvakkîin, c. I, s. 18.

hadis rivayeti, çeşitli sebeplerden şiddetini artırmıştır. Kadı îyaz, bu uydurma hadis rivayetinin sebeplerini şöyle anlatır:

«Hadis uyduranlar birkaç sınıftır. Onların bazıları Peygamber (R.A.)'in asla söylemediği bir şeyi birbirini küçümsemek veya büyüklük satmak maksadı ile uydurmuşlardır. Bunlar zındıklar ve benzerleridir. Diğer bir kısmı, kendilerine göre, dindarlık maksadıyla, birtakım hadisler uydurmuşlardır. Bunlar, bazı hususların faziletleri hakkında hadis uyduran câhil dindarlardır. Bazı hadisçi (muhaddis) geçinen sapıklar, şöhret yapmak için acayip hadisler uydurmuşlardır. Bazı sapık mezheplerin dâvetçi (dâl) leri taassup ve gizli maksatları sebebiyle, bazı müteassıp mezhep taraftarları da kendilerini savunmak için, bir kısımları da dünyaya bağlı kimselerin isteklerini yerine getirmek ve onların yaptıklarını meşru göstermek için hadis uydurmuşlardır.

«Bu hadis uyduranların kimisi, hadis metni uydurmamış; fakat zayıf bir metin için doğru ve meşhur bir sened uydurmuştur. Bazıları da, hadis senedlerini altüst etmiş ve bunlara bazı isimleri eklemiştir. Onlar bunu, ya bir fevkalâdelik göstermek veya cehaletlerini örtmek için yapmışlardır. Başka bir gurup da, yalan yere, işitmediği şeyi işittiğini, görmediği kimseleri gördüğünü ve sahih hadisler rivayet ettiğini iddia etmiştir. Diğer bir kısmı da, kasden sahabîlere ait sözleri, arap atasözlerini ve filozoflara ait sözleri Peygamber (S.A.)'e nispet etmişlerdir».^{36[36]}

Bu uydurma hadis rivayetinin bütün sebepleri, teba-i tabiîn devrinde ve fıkıh mezheplerinin kurulduğu çağda mevcuttur, diyemeyiz. Çünkü bunların bir kısmı daha sonraya aittir. Bunlardan'tabiîler devrinde bulunan zındıklık, ikinci asrın birinci yarısında daha da artmıştır. Haricîler ve Şiîler'in sapıkları (gulât-ı şîal'nın temsil ettiği bid'at hareketleri de böyledir. Hattâ Haricîler'den bazıları tövbekâr olduktan sonra şöyle söylemiştir; «Peygamberimizin hadislerini iyice inceleyiniz, çünkü biz, yaymak istediğimiz herşey için bir hadis söyledik.» Emevîler devrinde dünyaya bağlı olanların nefsi arzuları da aynı şekilde hadis uydurmada rol oynamıştır. Çünkü Emevî hükümdarlarına yakın olan ve kalbinde dînin bir yeri bulunmayan kimseler, hükümdarları memnun etmek için hadis uydurmuşlar ve âhiretlerini dünyalık şeylere değiştirmekten çekinmemişlerdir.

Bu yüce din ve kıyamete kadar bakî olacak parlak İslâm mîra: sı üzerine gelen bu tehlike dalgasının büyüklüğü nispetinde, onu; bu gibi şüpheli şeylerden kurtarmak, uydurmaları gerçek hadislerden ayıklamak için önem ve çaba gösterilmiştir. Dolayısıyla İslâm bilginleri, bu tehlike başgösterir göstermez araştırma, inceleme ve müs-1 umanların ortak mirası olan fıkıh korumak cihetine yönelmişlerdir. Onlar, bu İslâm mirasını korumak, ona sokulan uydurmaları ayıklamak ve onu gelecek nesillere tertemiz ve dosdoğru bir şekilde teslim etmek için iki yönde çalışmışlardır:

1 — Gerçek rivayetleri araştırmak, uydurmaları onların arasından çıkarıp atmak maksadıyla hadisleri rivayet edenlerin şahsiyetlerini, yaşayışlarını incelemişler ve hadîs'i anlayarak, doğru olarak rivayet edecek güvenilir râvîlerle bu vasıfları taşımayan râvîleri tesbit etmişlerdir. Râvîleri doğrulukta derecelere ayarmışlar, daha sonra bizzat hadisleri İslâmî gerçeklerle ve doğruluğunda şüphe olmayan hadislerle karşılaştırıp ölçmüşler, Kur'an'a ve gerçek hadislerle uymayanları atmışlardır.

Daha sonra büyük İmamlar, sahih hadisleri kitap halinde yazmak işine girişmişlerdir. Bu maksatla İmanı Mâlik Muvatta'mı, Süfyan b. Uyeyne Kitabul-Câmi'ini, Süfyanı

^{36[36]} Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşri'l-İslâmî, s. 87.

Sevri el-Câmi'u'l-Kebir'ini ve İmam Ebu Yusuf, Ebu Hanife'den rivayet ettiği Kitabul-Âsâr'in yazmıştır.

2 — Bilginler, râvilerin doğruluk ve adaletle meşhur olup olmadıklarını, o devirde bid'at'e düşüp düşmediklerini tesbit etmek için hadislerin senedlerini araştırmışlardır. Bu sened araştırması iki devreye ayrılır:

a) Önceleri senedler (râvîler) birbirine bağlanmazdı. Bu durum, tabiilerle görüşmüş olan Ebu Hanife ve Mâlik gibi müctehid İmamların asrında mevcut idi. Çünkü bu İmamlar, İlimlerini tabiîlerden almış olan teba-i tabiînden idi, Gerçi birçok hallerde onlar, genç tabiîlerden İlim tahsil etmişlerse de, senedin Peygamber (S.A.) 'e ulaşmasını şart koşmuyorlardı. Bu itibarla onlar, tabiînin «Peygamber buyurdu» diyerek söylediklerini kabul ediyorlardı. Çünkü tabiîne güveniyorlar ve şüpheye düşmüyorlardı. Tabiî de, sahabînin ismini mecbur kalmadıkça zikretmiyordu. Aralarında karşılıklı itimad hâkim idi. Hattâ bu tabiîler, hadisi birkaç sahabîden rivayet ettikleri zaman sahâbî ismini zikretmediklerini açıkça söylüyorlardı. Bu cümleden olmak üzere bir tabiî olan Hasen el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

«Bir hadîsi dört sahâbî rivayet etmişse o hadîsi ben mürsel olarak (sahâbî ismini zikretmeksizin) rivayet ederim. Bir hadîsi bana falan rivayet etti, dersem onu sadece o zat söylemiştir. Peygamber şöyle buyurdu, dersem o hadîsi yetmiş veya daha fazla kişiden işitmişim demektir.»

Bu hususta el-A'meş de şöyle rivayet etmiştir: «İbrahim'e, bana Abdullah'tan bir hadis rivayet ettiğin zaman onu sened olarak göster, dedim. O da dedi ki, Abdullah'tan herhangi bir hadisi bana falan rivayet etti dersem, onu rivayet eden o şahıstır. Abdullah şöyle dedi dersem, onu bizzat bana Abdullah rivayet etmiştir.»

Bu sebeple Ebu Hanife, hadisi çok zaman mürsel olarak zikrederdi. Mâlik, hadisi aldığı kimseye önem verir ve sened zikrini istemezdi. Mâlik şöyle derdi: «Dört kişiden İlim alınmaz, diğerlerinden alınır. Bunlar; 1 — Sefih, 2 — Bid'ate sevkeden nefsi arzulara uyan, 3 — Uydurma hadis rivayet etmekle itham edilmese dahi konuşurken yalan söyleyen, 4 — Dindar olmakla beraber câhil olan kimselerdir.»

İmam Mâlik bu dört sınıftan olmayanlara itimat gösterir ve onların rivayetini kabul ederdi.

b) İlk müctehid İmamların çağından sonra insanlar arasında, ahde vefasızlıkları frisbetinde yalancılık da artmıştır. Bu devirde hadis öğrenenler, öğrendikleri hadisi ne tabiîden, ne de teba-i tâbünden almışlardır. Bundan, dolayı onlar, rivayetin doğruluğunu kabul etmek için hadisteki senedin Peygamber (S.A.) 'e kadar ulaşmasını şart koşmuşlardır. Meselâ; Ebu Hanife, ve Mâlik'ten sonra gelen İmam Şafiî, sahabiyi zikretmiyen râvînin hadisini veya senedler arasında herhangi bir kesiklik (inkita') bulunan hadîsi asla kabul etmemiştir. Ancak, mürsel olarak hadis rivayet eden ravîde şu iki şart bulunursa, onun rivayet ettiği böyle bir hadisi kabul etmiştir :

1 — Tabii, sahabînin ismini zikretmeksizin mürsel olarak bir hadis rivayet ederse, o tabiînin Saîd b. el-Müseyyib gibi birçok sahabîleri gören büyük tabiîlerden olması lâzımdır.

2 — Böyle bir hadis rivayet eden tabiîyi, şu gibi destekleyici hususiyetler bulunmalıdır:

a) Hadîs'i başka bir yoldan Peygamber'e mânâ itibariyle isnat etmiş olmak,

b) Bu hadisi destekleyen İlim ehlinin kabul ettiği ve başka bir yolla rivayet edilen diğer bir mürsel hadis bulunmak,

c) Sahabî'lerin kabul etmesiyle bu mürsel hadis desteklenmiş olmak,

d) Bilginlerden bazılarının mürsel hadîsi kabul ederek ona göre fetva vermiş olmaları gerekir. Meselâ, «Vârise vasiyyet yoktur» hadisi böyle bir mürsel hadistir ve bunu pek çok fukahâ kabul etmiştir.

Bu saydığımız şartlar bulunmadığı takdirde mürsel hadisi Şafîî kabul etmez. O'na göre bu şartları ihtiva eden mürsel bir hadis, sened bakımından muttasıl (Peygambere ulaşan) hadisten daha aşağı bir derecededir. Eğer böyle bir hadis, musned (Peygambere sahabî vasıtasıyla dayanan) bir hadisle çatışırsa, bu şartları ihtiva etse dahi, Şafîî onu reddeder.

Şafîî'nin çağında mürsel hadîsin durumu bundan ibarettir. Ondan sonra gelen Ahmed b. Hanbel asrında ve büyük hadis mecmualarının meydana geldiği asırlarda ise, mürsel hadîsin durumu daha dâ zayıflamıştır. Meselâ; Ahmed b. Hanbel, mürsel hadîsi zayıf hadislerden saymış, ancak muttasıl bir hadis bulunmadığı takdirde mürsel bir hadisle amel etmiştir. Hattâ Neveyî «Takrib» adlı eserinde fakih, muhaddis ve usul bilginlerinin büyük çoğunluğu gibi düşündüğünü ve mürsel hadîsi, zayıf sayarak, reddetmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: «Çünkü bu hadîsi Peygamberden rivayet eden sahabî bilinmemektedir. Bilinmeyen bir şahıstan rivayet edilen hadîsin reddedilmesi gerektiğine göre, sadece isim vermeyen râvînin rivayetinin de reddedilmesi daha doğru olur.»

Mürsel hadîsin Peygambere nispetindeki zincir (silsile) üzerinde bu kadar durulması, İslâm bilginlerinin Sünnete ne kadar önem verdiğini; isnadlan, sened teşkil eden râvîlerin durumlarını tek tek iyice tetkik ederek, uydurma hadisleri nasıl ayıkladıklarını göstermektedir. Hattâ bu devirde adalet, doğruluk, emanet, idrak ve öğrendiğini iyice muhafaza etme (zabt) gibi sıfatlarla meşhur olmayan kimsenin rivayeti kabul edilmemiştir. Onların gösterdiği böylesine bir titizlik, gerçek hadislere Peygamber'in söylemediği bir şeyi sokmak isteyenlerin yolunu tıkamak için tam bir çare ve tedbir olmuştur.

Müslüman ismi taşıyan veya müslüman olduklarını ilân ettikleri halde İslâm'ı yıkmaktan başka bir şey istemiyen ve Peygam-ber'den uydurma hadis rivayet eden bir kısım kimselerin sapıklıkları neticesi alınan bu tedbir, ilk basamak olmuştur. Bu sayede uydurma hadisi sahih hadislerden ayırd etmek için İslâm bilginleri şâyân-ı hayret ölçüler koymuşlardır.

Re'y'e dayanarak fetva vermek, ikinci merhaleyi teşkil eder. Çünkü bu bir zaruret idi., Şehristânî «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde bu hususu şöyle anlatmıştır: «İbadet ve muamelât hususundaki yeni olaylar sayılamıyacak kadar çoktur. Kesin olarak biliyoruz ki her olay hakkında bir" nass gelmemiştir. Böyle olması da düşünülemez. Nass'lar mahdut olup bunlar mahdut olmayan bütün olayları içine alamaz. O halde içtihadın, kıyasın, hattâ her yeni olay üzerinde yeni bir içtihadın zarureti kendiliğinden anlaşılmaktadır.»

Bu itibarla sahâbiler ve tabiîler devrinde re'y'in büyük bir önemi vardı. Tabiîler devrinde çeşitli fıkıh ekolleri kendini göstermiş ve her ekol, az - çok ve değişik metodlarla da olsa, re'y'e kıymet vermiştir. Teba-i tabiîn asrında ortaya çıkan mezheplerin İmamları re'y ile daha çok ictihad'da bulunmuşlardır. Pek çok yeni olaylar karşısında bu, bir zarureten doğmuştur. Re'y ile içtihadın çoğalmasına sebep olan ikinci âmil, birtakım yalancılar vasıtasıyla meydana gelen uydurma rivayetleri ayıklamak zaruretidir. Medine'de de Irak'ta da re'yi görmekteyiz. Bu iki memleket,

fikhın geniş bir şekilde gelişme alanlarıdır. Bu memleketlerden başka yerlerde de fikh çalışmaları olmuş ise de, buralarda o iki şehre nisbetle fikh daha az gelişmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Irak'ta re'y Medine'de-kindenden daha çok idi. Irak ve Medine fikhları arasındaki farkı şu dört noktada özetliyoruz:

1 — Medîneliler Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.) 'm hüküm ve fetvalarına, ayrıca Zeyd b. Sabit ve Aişe (R.A.)'m fetvaları ile Ebu Hüreyre ve Ebu Saîd el-Hudrî gibi sahabilerin rivayetlerine sahipti. Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ud'un hadis ve fetvalarına, Ali b. Ebî Talib ve EbuMûsâ e'Û-Eş'arî'nin fetva ve hükümlerine, Kadı Şureyh gibi Irak'ta bulunan sahabe ve tabîlerin hüküm ve fetvalarına malik idi.

2 — Medîneliler daha çok hadis kaynaklarına sahip olup, ha-dîs'e itimad da o zaman daha çoktu. Hadîs'e dayanan fikhın sahip olduğu malzeme, sahabîlerin hükümlerinden meydana geliyor ve hadislere dayanan görüşler daha büyük bir kuvvet kazanıyordu.

3 — Tabîlerin fetvaları Medine'deki müctehidlerin yanında büyük bir mevki işgal ediyordu. Çoğu zaman bu fetvalara, doğrudan doğruya uyuluyordu. Gerçi bu fetvalara uymak mecburî olmayıp i s t i h san yoluyla tercih ediliyordu. Irak fikhında tabîlerin re'yleri böyle bir mevki işgal etmiyordu; ama Irak'ta da tabîlerin re'yerine çoğu zaman uyuluyordu. Ne var ki bu, sırf onların re'yeri olduğu için değil, fikh ekollerince varılan fikir birliği (ittifak) olmasından dolayı idi.

4 — Yukarıda işaret edildiği gibi, Irak'ta re'y, kıyasa dayanıyordu. Hicaz'da ise re'y. devlet işlerinde yaptığı icthadlarda Hz. Ömer'e uyularak, maslahata (yaklaşık olarak kamu yararına dayanıyordu.^{37[37]}

Şia Ve Haricilerde Fıkıh

Şimdiye kadar anlattıklarımız Ehl-i Sünnet fikhına dair idi. İslâm tarihinde buna Ehi-i Sünnet ve'l-Cemaat fikhı adı verilir. Diğer birçok fırkaların da kendilerine göre fikhları, fikh kitapları, fetva ve; hükümleri vardır. Bu fırkalardan kısaca bahsetmek mecburiyetindeyiz. Burada, yalnız fikhı olan fırkalardan değil, esasî ister akideye, isterse hilâfet meselesine dayansın, kısaca bütün fırkalardan bahsedeceğiz. Çünkü bunların hepsi birbiri ile alâkalıdır. Yani bunlar, ağacın kökü ve dalı gibi birbirine bağlıdır.

Bu fırkaları iki kısma ayırabiliriz :

1 — Siyasi fırkalar,

2 — İtikadî fırkalar.

Gerçi siyasî fırkalarla itikadî fırkalar arasında bir ilgi vardır. Çünkü siyasî olarak ortaya çıkan her fırkanın kendine göre bir de akidesi ve itikadi görüşü vardır.^{38[38]}

Siyasî Fırkalar

Siyasî fırkalar şu üç başlık altında gösterilebilir:.

1 — Şiîler,

2 — Haricîler,

3 — Ehl-i Sünnet ve-1 Cemaat.

^{37[37]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/46-53.

^{38[38]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/54.

Ehl-i Sünnet ve'I-Cemaat: Bunlar hakkında burada bir şey söylemeyeceğiz. İslâm'ın siyasî görüşlerinde asıl olan Ehl-i Sünnet ve'I-Cemaat mezhepleridir. Bunların dışındaki bütün mezhepler, İslâm âleminde hiçbir zaman çoğunluğu teşkil etmemiştir.^{39[39]}

Şiîler: Bunlar en eski İslâm fırkası sayılır. Çünkü onlar, Hz. Osman zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali devrinde kuvvetlenmişlerdir. Hattâ Şiîler, Peygamber (S.A.) vefat eder etmez bir fırka olarak ortaya çıktıklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaya göre safiabîlerden bazıları Hz. Ali'nin propagandasını yapıyor ve halifeliğin Hz. Ebu Bekr'in değil, Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı. Her ne ise, hakikat odur ki şiîlik, Hz. Osman zamanında bir realite olarak ortaya çıkmış ve İslâm devletlerinin teşekkül ve seyrinde büyük etkilerde bulunmuştur.

Genel olarak Şiîler, Hz. Ali'nin halifeliğe diğer müslümanlardan daha lâyük oluşuna ve onun Peygamber tarafından halife olarak tâyin edilmesine kani idiler. Ayrıca onlar, İmametin, ümmetin görüşüne terkedilebilecek âmme menfaatlarından sayılamayacağına; aksine, İmametin, dînin en esaslı prensiplerinden biri olduğuna, Peygamber'in bu konuyu ihmal ve ümmete havale etmesinin asla caiz olmadığına; bilâkis, Peygamber'in bir İmam tâyin etmek mecburiyetinde olduğuna inanırlar.

Şîa adını taşıyan çeşitli fırkalar vardır. Bunların bazıları Hz. Ali'yi takdis ederek İslâmiyetten dışarı çıkmışlardır. Bu türlü sapık şiî fırkalara, yahudi dönmesi Abdullah İbni Sebe' taraftarı olan ve Hz. Ali'yi tanılaştıran «Sebeyye» fırkası ile Ali (R.A.)'yi Peygamber sayan «Gurabiyye» fırkasını misal olarak gösterebiliriz. Gurabîlere göre, Cebrail, vahyi getirirken şaşırmış, onu Hz. Ali'ye getireceği yerde, Muhammed (S.A.)'e getirmiştir. Bunlara göre, Hz. Muhammed ile Hz. Ali aynı tipte olan iki karga gibi birbirine benzediklerinden dolayı Cebrail şaşırmıştır. Dolayısıyla bu fırkaya «Kargacılar» anlamında «Gurabiyye» adı verilmiştir.

Bu iki fırka, Hz. Ali zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali bunların kâfir olduklarını söylemiştir. Çünkü birincisi Allah'a şirk koşmuş, ikincisi ise Peygamberlik makamına dil uzatmıştır.

Bu iki fırkadan başka Ehl-i Beyt taraftarı olduklarını söyleyen ve sapıklıkta küfre kadar giden fırkalar da vardır. Bunların doğuşu, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra ve hicrî birinci asrın sonlan ile ikinci asrın başlarına rastlamaktadır. Bunların en dikkati çekenleri şu fırkalardır.^{40[40]}

1 — Beyaniyye: Bu fırka, mensupları, Temim kabilesinden Beyan İbni Sem'an denilen bir adama tabidirlere. Bu adam, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan sonraki hanımından doğan oğlu Muhammed b. Hanifiyye'nin ölümünden sonra kendisinin İmam olduğunu iddia etmiştir. O, daha ileri giderek, Hz. Ali'nin de tanrı olduğunu söylemiş-ve yer tanrısı ile gök tanrısı ayrı ayrıdır, demiştir.^{41[41]}

2 — Mugiriyye: Bu fırkayı kuran kimse Mugire b. Saîd adında biridir. Bū adam, Ali Zeynelabidin b. Hüseyin'in oğlu Muhammed Bakır'a bağlı olduğunu iddia etmiş ise de, O, bunu reddetmiştir. Bu da, Hz. Ali'nin tanrı olduğunu ve İmamların Hz. Hüseyin

^{39[39]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/54.

^{40[40]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/54-55.

^{41[41]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/55.

neslinden geleceğini iddia etmiştir.^{42[42]}

3 — Hattâbiyye: Bu fıkranın başı Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeynep el-Esedî adında biridir. Bu şahıs, İmam Cafer-i Sadık devrinde yaşamış olup onun propagandasını yapmakta idi. Bu da, saptırarak kendisinin peygamber, Cafer-i Sadık'm da tanrı olduğunu iddia etmek suretiyle küfre batmış ve nihayet bütün haram olan şeylerin yapılmasına izin vermiştir. Buna mensup olanlar, farzları yerine getirmenin ağırlığından kendisine şikâyetle bulunarak, kolaylık göstermesini istemişler; O da, onları terketmelerini emretmiş. Bunun üzerine onlar bütün farzları terketmişler ve bütün haramları helâl saymışlardır. Hattâ O, onların birbirleri için yalancı şahitlik yapmalarına da müsaade etmiş ve İmamı tanıyan insana haram olan her şey helâl olur, demiştir.^{43[43]}

İşte burada, dîni bağları kırarak İslâmiyetten dışarı çıkan ve hattâ İslâmiyeti ters çeviren, firkalara işaret etmiş olduk. Çok gariptir ki bu firkaların doğuşu, Zeydiyye ve İmamiyye mezheplerinin doğuşu ile aynı çağdadır. Bu iki şîi mezhebi, genel olarak İslâmiyetten çıkmamışlar ve sadece küfrü icabettirmeyecek bazı tuhafıklar ortaya koymuşlardır. Caferi mezhebinden bahsederken zikredeceğimiz gibi, Cefr'e inanmak, Hattabiyye mezhebinde başlamış ve İmamiyye mezhebinde gelişme imkânı bulmuştur. İslâm dairesinden dışarı çıkmayan şîi firkalar içinde Ehl-i Sünnete yakın olanlar vardır. Meselâ; İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin'e mensup olan Zeydiyye mezhebi bunlardandır. Bu mezhebe göre hilâfet, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan olan evlâtlarına verilmelidir. Bunlar ister Hasan, ister Hüseyin neslinden olsunlar. Aslında hilâfetin Ali evlâtlarına verilmesi de şart değildir, fakat hilâfetin onlara verilmesi daha iyidir. Adaletle hilâfeti yürüten başka bir halifeye de itaat vacip olur. Dolayısıyla Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfeti meşrudur. Hz. Ali, Peygamber (S.A.V.) tarafından İmam (halife) olarak tâyin edilmemiştir. Sadece İmamda bulunması gereken sıfatlar itibariyle' tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali soyundan gelen İmanılarMa ismen değil, sıfatlarıyla bilinirler. İmamın, kendisi için bir dâvetçi (dâi) tâyin etmesi gerekir. Hilâfet bir mülk gibi miras olarak kalmaz. Fakat seçim ve biat suretiyle olur. İslâm tarihinde ortaya çıkan üç şîi fırkası daha vardır. Bunlardan ikisinin mensupları İslâm memleketlerinde hâlâ mevcuttur. Bu firkalar şunlardır:^{44[44]}

1 — Keysaniyye: Bunlar Muhtar b. Ubeyd es-Sakaffi'ye tâbi olanlardır. Onlar, önceleri harici idiler. Sonra Ali taraftarı olarak, Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra ortaya çıkıp Muhammed b. Hanefiyye'nin propagandasını yapmışlardır. Bunların esas görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

a) Peygamber (S.A.V.), kendinden sonra İmamet Hz. Ali'ye, ondan sonra oğlu Hasan'a, ondan sonra Hüseyin'e, daha sonra da Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olacağını söylemiştir.

b) İmam Muhammed b. Hanefiyye geri dönecektir. O diri olup Mehdiy-i Muntazar (Beklenen Mehdi)'dir.

c) Bedâ, gerçektir. «Bedâ» demek, Allah'ın iradesinin ilmi ile birlikte değişmesidir. Bu hususta Şehristânî «el-Milel ve'n-Nihaî» adlı eserinde şöyle söyler: «Muhtar es Sakaffî bedâ fikrini ortaya atmıştır. Çünkü O, gelecek olayları ya vahiy ile veya İmam tara-

^{42[42]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/55-56.

^{43[43]} Deaimül-İslâm, s. 62, 63.

^{44[44]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/56.

findan gönderilen bir mesajla bildiğini iddia ederdi. O, adamlarına gelecekte bir şeyin olacağını haber verir ve olay dediği gibi çıkarsa bunu dâvasına bir delil sayardı. Eğer dediği gibi çıkmazsa Rab-bınıza bedâ geldi, yani O fikrini değiştirdi, derdi.^{45[45]}

2 — İsnâ-Aşeriyye (Oniki İmam kabul edenler) : Bunlara imâmiyye» fırkası da denilir. Onlar, İmamet, yalnız Hz. Fatıma'mn oğlu Hüseyin soyundan gelenlere münhasır olduğunu ileri sürerler. Onlara göre İmamet, sadece oniki kişiye münhasırdır. Bu İmamlara vasî da denilir. Çünkü bunların her biri kendinden sonra gelecek İmamı tavsiye ederek tâyin etmiştir. Esasen bunların onikisi de Peygamber (S.A.) tarafından bildirilmiştir.

Bu oniki İmam şunlardır:

- 1 — Ali b. Ebî Tâlib
- 2 — Hasan b. Ali
- 3 — Hüseyin b. Ali
- 4 — Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin
- 5 — Muhammed Bakır
- 6 — Cafer-i Sadık b. Muhammed Bakır
- 7 — Musa Kâzım b. Cafer
- 8 — Ali Rıza
- 9 — Muhammed Cevad
- 10 — Alı el-Hâdî
- 11 — Hasan el-Askeri
- 12 — Muhammed b. Hasan el-Askerî

Bu mezhebin mensuplarına göre onikinci İmam Samarra'daki babasının evinde ve annesinin gözü önünde serdab (mahzen) a girmiş ve bir daha dönmemiştir. Hâlâ dönmesi beklenmektedir. Yâni onun mehdiy-i numtazar olduğuna inanılmaktadır. İsnâ-Aşeriyye fırkasına mensup olanların sayıları İran ve Irak'ta kabarıktır. Hindistan, Pakistan ve Kuzey Afrika'da bu mezhebe bağlı olanlar vardır. İsnâ-Aşeriyye mezhebinin fıkıh İmamı Cafer-i Sadık'tır. Caferi mezhebenden bahsederken bu hususta daha geniş bilgi vereceğiz.^{46[46]}

3 — İsmâiliyye: Bu fırka, İmamiyye fırkasının bir koludur. Bunlar, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'i İmam olarak tanımışlardır. Cafer-i Sadık'a kadar İsnâ-Aşeriyye fırkasıyla müşterek iken Cafer-i Sadık'ın ölümünden sonra ayrı bir fırka teşkil etmişlerdir. Onlara göre Cafer-i Sadık'tan sonra gelen İmam, onun oğlu İsmail'dir. Çünkü Cafer-i Sadık, İsmail'in İmam olduğunu bildirmiştir. Fakat İsmail babasından önce ölmüş ve İmamet İsmail'in, oğlu Muhammed Mektûm'e intikal etmiştir. Muhammed Mektûm gizli İmamların başıdır. Ondan sonraki İmam, bunun oğlu Cafer-i Musaddak'tır. Ondan sonra İmamet, Cafer-i Musaddak'm oğlu Muhammed Habib'e intikal etmektedir. Bu da gizli İmamların sonuncusudur. Bundan sonraki İmam, Muhammed Habib'in oğlu Abdullah el-Mehdî'dir. Bu İmam Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş ve kendinden sonra da oğulları Mısır'ı zaptetmişlerdir. Bunlara İslâm Tarihinde «Fatimîler» denilir.^{47[47]}

Bu fırkaya «Bâtmiyye» fırkası da denilir ve birçok kollara ayrılmıştır. Bunların bazıları İslâmiyetten dışarı çıkmıştır. Meselâ, Hâkimiyye fırkası, Tanrının, İmama

^{45[45]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/57.

^{46[46]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/57-58.

^{47[47]} İbni Haldun, Mukaddime.

hulul ettiğine inanır ve bu sapık fırkanın kalıntılarını Kuzey Afrika, Pakistan ve Hindistan'da hâlâ rastlanmaktadır.^{48[48]}

Hariciler

Kısaca işaret ettiğimiz şii fırkaların yanında haricî denilen fırkalar da vardır. Ve bunlar da birçok bölüklere ayrılmışlardır. Bunlar, Hz. Ali ile Muaviye arasında yapılan Sıffin Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin meseleyi hakem vasıtasıyla halletme fikrini kabul etmesi üzerine Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlardır. Halbuki önce Hz. Ali'yi hakem işini kabul etmeye onlar zorlamışlar, fakat Hz. Ali bu fikri kabul'edip uyguladıktan sonra işin içine hile karıştığı anlaşılınca Hz. Ali'nin üzerine yürümüşlerdir, hattâ onun yanıldığını ve küfre gittiğini iddia etmişlerdir. Hakem olayını benimseyen herkesi küfürle itham etmişlerdir. Şukadar ki, bu işe razı olmalarından

ötürü kendilerinin tevbe ederek temizlendiklerini, diğerlerinin de bunlara "Uyarak tevbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Ali'nin bunları yatıştırmak için yaptığı her konuşmada onun yüzüne karşı, «hüküm ancak Allahındır» diye bağırılmışlardır.

Bunlar, daha sonra Hz. Ali'ye karşı ayaklanmışlar ve onunla savaşmışlardır. Hz. Ali devrinde ve O'ndan sonraki devirlerde müslümanın büyük çoğunluğunu kâfir saymışlardır. Emevîler devrinde Haricîler çok kuvvetlenmişler, birçok Emevî valilerini öldürmüşler ve devlete karşı ard arda isyanlarda bulunmuşlardır.

Hâriciler'in görüşlerini genel olarak şöyle öze tüyebiliriz: Hiçbir aile veya kabile hilâfet hususunda diğerinden üstün değildir. Halifeyi müslümanlar tam bir hürriyet içerisinde seçerler. Halife adaletten ayrılırsa onu azletmek, hattâ öldürmek vacip olur. İsterse onun ilk olarak seçilişi ve icraatı adaletli olsun. Bu itibarla herhangi bir itham sebebiyle halifeyi azledilme veya öldürülmeden koruyacak adamları bulunmalıdır. Haricîler, büyük günâh işliyenleri kâfir saymışlar, kendilerine muhalefet eden herkesi büyük günâh işlemekle suçlamışlar ve bunun bir neticesi olarak da onları bu yüzden ve zalim sultana karşı susmalarından dolayı kâfir saymışlardır.

Hariciler, aşırılık ve itidal bakımından çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. En aşırı haricî fırkası «Ezrakîler» dir. Bunlar, -Beni Hanife kabilesinden Nafi' b. Ezrak'a tâbi olanlardır. Onlara göre, ellerinde hiçbir imkân olmayan çocuk, kadın ve ihtiyar kimseler bile olsa, kendilerine muhalefet edenlerin kanlarını akıtmak . mubahtır.

Aşırılık bakımından Ezrakîler'den sonra gelen fırka, Ziyad b. el-Asfar'a tâbi olan «Sufriyye» fırkasıdır. Bunlardan sonra «Nece-dafc» denilen ve Necdet b. Âmir'e tâbi olanların teşkil ettiği fırka gelir.

Ehl-i Sünnet'e yakın olan harici fırkası, «İbâziye» fırkasıdır. İbâzîler, bir tabii olan Abdullah b. İbâz'ın peşinden gidenlerdir. Bunlara göre, kendilerine muhalefet edenler, inanç bakımından kâfir olmamakla beraber, nimeti inkâr bakımından kâfirdirler. Bu firkaya muhalefet edenlerin kânlarını akıtmak haramdır ve onların şahitlikleri muteberdir.

Bu firkaya mensup olanların kalıntılarını, Zengibar ve Büyük Sahra'nın bazı vahalarında bugün dahi rastlanmaktadır.^{49[49]}

^{48[48]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/58.

^{49[49]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/58-59.

Fıkhî Mezhepleri Olan Fırkalar

Bu siyasi fırkaların bir kısmının başlı başına bir fıkhî mezhebi yoktur. Bunların bazıları inanç bakımından kendisine yakın olan başka bir fırkanın mezhebine uyar. Bunlardan fıkhî mezhebi bulunan üç fırka vardır:^{50[50]}

1 — İsnâ-Aşeriyye: Bu fırkanın kendisine has bir fıkhî mezhebi, dinî düşünce ve mantığı vardır. Bunlar fıkhî İmam Cafer-i Sadık'a mensupturlar. İleride bunlardan bahsedilecektir.^{51[51]}

2 — Zeydiyye: Bu fırkanın Ehl-i Sünnete yakın bir fıkhî mezhebi ve dinî mantığı vardır. Bunların İmamı, Zeyd b. Ali Zeynel-âbidin'dir. İlerde bundan da bahsedeceğiz.^{52[52]}

3 — İbâziyye: Bunlar, az önce geçtiği gibi, Abdullah b. İbâz'a tâbi olup fıkhî kitapları mevcuttur. İbâzîler, mezheplerini yaymak için bir hayli gayret göstermişlerdir. Bugün Zengibar müslümanları bu mezhebe bağlıdırlar.^{53[53]}

İtikadî Fırkalar

İslâm tarihinde bu siyasî fırkalardan başka itikadî fırkalar da vardır. Bu fırkalar birtakım itikadî meseleler etrafında kurulmuştur. Her siyasî fırka, bu itikadî fırkalardan birine kendi bünyesinde yer vermiştir. Meselâ: Şiiilerin çoğu mu'tezilîdir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'den Mürcie fırkasına giren bazı kimseler de vardır. Bu itikadî fırkaların önemlileri şunlardır.^{54[54]}

1 — Murcie: Bu fırka, siyasetle dinin esaslarını birbirine karıştırmakta ve itikat bakımından haricîlerin tam karşı kutbunu teşkil etmektedir. Haricîler, büyük günâh işleyenleri kâfir ve ebedî olarak cehennemlik sayarken, Mürcie fırkası, küfürle ibadetin faydası olmadığı gibi, İman olduktan sonra günâhın da hiçbir zararı yoktur, der. Mütezilîler, büyük günâh işleyenlerin sürekli olarak cehennemlik olduğuna hükmetmeyenlerin hepsini mürcie saymışlardır. Şehristânî, Mürcie'yi iki kısma ayırır:^{55[55]}

a) Ehl-i Sünnet mürcîesi: Bunlar; günâhların cezayı gerektirdiğini, Allah'ın Kitab ve Peygamberleri vasıtasıyla onları kıyamet günü cezalandıracağını bildirdiğini, fakat Allah dilerse onların tevbelerini kabul edip affedeceğini ileri sürerler.^{56[56]}

b) Bid'ata sapan mürcie: Bunlar, itikad' sağlam olduğu müddetçe günâh işleyenlerin azap gönniyeceğini ve itikad sağlam olmazsa, iyiliğin hiçbir mükâfaat

^{50[50]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{51[51]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{52[52]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{53[53]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{54[54]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{55[55]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

^{56[56]} İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

kazandırmıyacağını iddia ederler.^{57[57]}

2 — Cebriyye (Cehmiyye) : Bunlara göre insanın kendi yaptığı işlerde hiçbir iradesi yoktur. İyilik veya kötülük olsun, kulun işlediği herşeyin faili Allah'tır, Kul, fiillerinde rüzgâr karşısındaki kuş tüyü durumundadır. Cebrütkten ilk söz eden şahıs Cehm b. Safvan olduğu için bu fırkaya «Cehmiyye» de denilir.^{58[58]}

3 — Mu'tezile (Kaderiyye) : Bunlara göre insan, kötü fiillerini, Allah'ın iradesi olmaksızın kendisi yaratır. İyiliği (hayrı) de Allah'ın iradesi ile yapar. Bunlara, kaderi inkâr ettikleri için «KADE-KİYYE» fırkası da denir. İslâm düşüncesinde bu fırka mensuplarının rolü büyüktür. Zındıkları aklî delillerle ilk reddedenler, Mu'tezile bilginleri olmuştur. Bu fırkanın önemli beş prensibi vardır.^{59[59]}

1 — Tevhid : Bu prensibe göre Allah zatında ve sıfatlarında tektir. Mahlûkattan hiç birisi O'na hiç bir sıfatta ortak olamaz; dolayısıyla Allah'ı görmek mümkün değildir.^{60[60]}

2 — Adi (Adalet) : Allah'ın adaleti gereğince insan kendi fiillerini yaratmada serbest bırakılmıştır. Tâ ki O'nun için teklif, mükâfaat ve ceza mümkün olsun.^{61[61]}

3 — Va'd ve Va'id: Buna göre Allah iyilik edeni mükâfaatlandırarak, kötülük işleyenleri de cezalandıracaktır. Büyük günâh işleyenler tevbe etmezlerse mağfiret olunamazlar.^{62[62]}

4 — El-Menziletu Beyn'el-Menzileteyn: Büyük günâh işleyen ler ne mü'mindir, ne kâfirdir. Bu ikisi arasında bir yer işgal ederler ve onlara fasık müslüman denilebilirse de mü'min denilemez. Onlar tevbe etmeden ölürlerse ebedî olarak cehennemde kalırlar.^{63[63]}

5 — Emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker: İslâmiyeti yaymak, sapıkları hidayete erdirmek, imkân nisbetinde herkes için iyiliği emir ve kötülüğü yasak etmek bir vazifedir.^{64[64]}

Mezhebler Arasındaki İhtilâf Ve Sebepleri

İslâm hukuk ekolleri, önce büyük şehirlerde kurulurken aralarındaki ihtilâflar da kendisini iyice hissettirmeye başlamıştır. Irakta kendine göre metodu olan bir ekol, Hicaz'da ve Şam'da da ona paralel olarak başka ekoller teşekkül etmiştir. Şiiiler de ayrı bir ekol meydana getirmişlerdir. Daha sonra her ekölü temsil eden bir şahsiyet ve onun etrafında bir talebe gurubu doğmuştur. Ekolleri temsil eden bu şahsiyetler; rivayet,

^{57[57]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/60.

^{58[58]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{59[59]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{60[60]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{61[61]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{62[62]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{63[63]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

^{64[64]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/61.

fikhî dirayet, rivayet edilen şeyleri ortaya koyma ve bunlara göre fikhin temellerini kurma, yeni olayları inceleyip onların hükümlerini açıklama hususlarında talebelerine önderlik etmişlerdir. Kûfe'de kıyas üstadı Ebu Hanife, Medine'de İmam Malik, Şam'da İmam Evzai, Mısır'da Leys b. Sa'd bulunmaktadır. Bundan sonra ikinci tabakayı teşkil eden İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd ez-Zâhiri gibi şahsiyetler dikkati çekmektedir. Bunlardan sonra devam etmekte olan içtihadın yerini yavaş yavaş mezhep taraftarlığı almıştır. Dolayısıyla mutlak icti-had'da bulunan kalmamış; aksine, ictihad, mezheplerin sınırları içine girmiştir. Bu merhaleden sonra müctehidler, mezhep İmamının fikirlerine ve mezhebin prensiplerine sarılmak zorunda kaldığını görüyoruz. Bununla beraber mezhepçe hakkında açık bir hüküm (nass) bulunmayan hususlarda ictihadların yapıldığı görülmektedir. Gitgide mezhep İmamlarının görüşlerinin dışına çıkamıyan müctehidler, yeni hiç bir ictihad yapamamışlar ve İslâm Hukuku'ndaki ilmî faaliyetler, ne yazık ki, eskiye nisbetle büsbütün duraklamıştır.

Fer'î fikh meselelerindeki ihtilâf, dinin kesin hükümlerinden ayrılmadıkça pek Önemli bir şey teşkil etmez. Daha doğrusu, ihtilâfın esası hakikati araştırmak olunca, insanlar için daha iyiyi ve doğruyu bulmak hususunda geniş bir kapı açılmış ve doğruyu tercih için akla salâhiyyet verilmiş olur. Çünkü hakikat nuru, fikirlerin çarpışması ve nokta-i nazarların bilinmesi ile açıkça parlayabilir.

Müctehid İmamların hepsi de, insanlar arasındaki ihtilâf sebeplerini öğrenmek hususunda büyük gayretler sarf ediyorlardı. Ebu Hanife; «insanların en bilgini, onların ihtilâf sebeplerini en iyi bilendir» diyordu. Çünkü tartışma konusu olan bir meselede bilginlerin görüşlerini kavramak, araştırmacı için hakikati ortaya çıkarmak demektir. Delillerin kuvvetli ve zayıflarını bilmek ve meseleyi her yönüyle incelemek, araştırmacıyı hüküm verme, doğru ve yanlış ayırdetme hususunda daha yetkili kılar.^{65[65]}

İhtilâfın Mihveri

İslâm'ın kesin emirlerinde ve icma' ile kabul edilen fikh konularında ihtilâf yoktur. Ancak bunların dışındaki fer'î meseleler (furû')'de mezhepler arası anlaşmazlıklar mevcuttur. Dînin kesin hükümleri; beş vakit namaz, namaz kılarken Ka'beye dönmek gibi namazın farz ve rükünleri, oruç, zekât ve'hacc, zekât olarak verilen malların miktarları ve nihayet nikâhlanması haram veya helâl olanlar hakkındaki hükümler ve mirastaki hisse miktarları gibi Kur'an-ı Kerimle beyan edilen ve ihtilâf konusu olmayan meselelerdir. Bunlar gibi hakkında icmâ' hâsıl olan dinin hükümlerinden birini inkâr eden kimse, İslâmiyetin dışına çıkmış olur.

Bunların dışında ihtilâf konusu olan şeyler ne olabilir? ve ihtilâf sebebi nedir? Bu konuda diyebiliriz ki ihtilâf, akılla halledilebilecek ve hakkında kat'î nass bulunmayan cüz'i meseleler çok çeşitli olup bunlar hakkında değişik açılardan delil getirilebilir. Bu gibi konularda ictihad yapmak, müctehidi hatâya sürükleyebilir. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: «Müctehid, içtihadında isabet ederse ona iki ecir, yamırsa bir ecir vardır.» Peygamber (S.A.), bu sözünü müctehidin yanüabileceğini, bütün cehdini ve kudretini harcadıktan sonra yanümişsa ayıplanmamasını bize öğretmektedir. Peygamber (S.A.), kendisi de ictihad yapardı. Fakat içtihadında yanılacak olursa O'na Allah doğruyu gösterirdi. Çünkü O'nun sözü şeriat olduğu için, hatâ üzerinde kalması imkânsızdır. Buna yukarıda da işaret

^{65[65]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/62-63.

etmiştik.^{66[66]}

Kitab (Kur'an) Etrafındaki İhtilâflar

Asıl delil getirme (istidlal) işi Kitab'la olur ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü Kitab (Kur'an), îslâm Şeriatı'nın temeli, Peygamber (S.A.)'in en büyük mucizesi ve Allah'ın kıyamete kadar baki olacak kanunudur. Onun içine aldığı hükümlerin İslâm Dini'nin esası olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Kitab etrafındaki ihtilâflar, sadece onun bazı kelimelerinin delâlet ettiği anlamlar üzerinde meydana gelmiştir. Çünkü Kur'an'ın bazı ifade ve kelimeleri çok vecizdir. Bu ifade ve kelimelerin anlamları icthadlara yol açmaktadır. Meselâ, «Boşanmış kadınlar üç ayhali (kurû'l iddet beklerler)»^{67[67]} âyetindeki (kuru') kelimesini birçok fatihler hayız (ayhali) ile. tefsir etmişler, Şafii de iki ayhali Arasındaki temizlik müddeti olarak yorumlamıştır. Aslında bu kelime lügat bakımından her iki anlama da gelmektedir. Peygamber (S.A.)'den de bu hususta bütün fakihlerin kabul edeceği bir tefsir rivayet edilmemiştir. Gerçi Peygamber (S.A.)'den, «Kuru' günlerinde namazı terket» ve «Cariyenin iddeti iki hayızdır» şeklinde hadisler rivayet edilmiş ise de, İmam Şafîî bunları sahih olarak kabul etmemiştir. İşte Kur'an-ı Kerim'in kelimelerini tefsir hususunda buna benzer ihtilâflar mevcuttur.

Bazı ihtilâflar da ibare (ifade) lerin delâlet ettiği hükümler üzerinde meydana gelmiştir. Bu hükümleri belirten sünnet bulunduğu halde anlaşmazlık ortadan kaldırılamamıştır. Meselâ, «Sünnet, Kur'an'ın umumî hükmünü tahsis edebilir mi?» İşte burada fukahâ ihtilâfa düşmüş olup Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve birçokları, Kur'an-ı Kerim'i Sünnet açıklar; çünkü Sünnet, Kur'an'a dayanmak ta ve onun mücmel hükümlerini genişleterek açıklamaktadır, demişlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de : «Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlataşın.»^{68[68]} Duyurulmaktadır. Kur'an'm umumî olan her kelimesini, görünüşte ona muhalif gibi gözüken bir sünnet anlam bakımından hususileştirir (tahsis etmiş) tir.

Ebu Hanife ve bir kısım fakihlere göre Kur'an'm umumi hükümleri olduğu gibi kalır. Eğer bir sünnet, cüz'i olarak bu hükümlere aykırı düşerse ve bu sünnet mütevâtir veya meşhur ise, o, Kur'an hükmünü tahsis eder (hususileştirir). Eğer bu sünnet mütevâtir değilse, Kur'an'm umumî hükmü olduğu gibi kalır. Çünkü bu Kur'an hükmü, kat'î olarak mütevâtirdir... Onu âhad hadislerle tahsis etmek doğru olmaz. Kur'an'a muhalif olan böyle âhad hadisler Pey gambere nispetinde sahih addedilemez. Fakihler bu hususta iki kısma ayrılmaktadırlar:

1 — Kur'an'm zahiri hükümlerini Sünnet ile tahsis edenler:

Bunlara göre Sünnet, Kür'an-ı Kerim'i tefsir etmek, onun mânâ ve maksatlarını açıklamak bakımından Kur'an'a hâkimdir. Kur'an'm anlaşılması ve hükümlerinin kavranması için Sünnet bir anahtar vazifesi görür, dolayısıyla Kur'an'ı anlamak isteyen müctehid, Sünnetten müstağni kalamaz.

2 — Kur'an'm zahirine muhalif olan âhad hadislerin sahih olmadığı ileri sürenler: Onlara göre Kur'an, Sünnetin sahih oluşunu veya reddedilmesini gösterme bakımından Sünnete hâkimdir.

İşte cüz'i meseleler hakkında Kur'an-ı Kerim'le istidlal hususunda fakihler böyle ihtilâfa düşmektedirler. İş biraz daha geniş olarak ele alırsak, Şîler'den İmamiyye

^{66[66]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/63.

^{67[67]} Bakara Sûresi, 228.

^{68[68]} Nahl Sûresi, 44.

Fırkası'nım, Kur'an-ı Kerim'i arılamada müctehidlerin re'yelerinin derecesi üzerinde Sünnîler'le ihtilâfa düştüklerini görürüz. Ehl-i Sünnete göre Kur'an-ı Kerim Sünnetle tefsir edilir. Sünnet bulunmazsa, edebiyatıyla Arap dilini, Şeriat ve onun genel amaçlarını iyice bilen kimseler, Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde ictehad yapabilir. İmamiyye fırkasına göre, Oniki 'İmam, Kur'an-ı Kerim'in anahtarlarını teşkil ederler. İnsanlar, Kur'an-ı Kerim'in mânâ kapılarından ancak bu anahtarlar vasıtasıyla girebilirler. El-Kâfi, Cafer-i Sadık'tan şöyle rivayet etmektedir: «İki kişi arasında tartışma konusu olan her şeyin aslı Allah'ın Kitabında mevcuttur, ancak insanların akılları ona ulaşmamaktadır»^{69[69]}

İmamiyye -fırkasına göre insanların akılları, Kitaptaki her hükmün aslını kavrayamaz ve onu ancak Oniki İmamın akli kavrar; insanlara öğretir. Dolayısıyla onlar, Kur'an'ın anahtarları olup onların İlimleri Allah tarafından verildiği için her dedikleri bir ilham mahsûlüdür. Hattâ onlar hatâdan ma'sum olup Cebrail dahi onların üstünde değildir.^{70[70]}

Sünnet (Hadîs) Üzerindeki İhtilâflar

Sünnet etrafındaki ihtilâf, Sünnetle istidlal üzerinde değildir. Çünkü Sünnetle istidlal, müslümanlarça kabul edilen bir gerçektir. Ancak, Basra'da birkaç kişi Sünnetle istidlali kabul etmemiş ve sadece Kitapla istidlal edilebileceğini ileri sürmüş iseler de, onlar, İslâm tarihi içinde erimiş gitmişlerdir. Hattâ İmam Şafî' "el-Umm" adlı kitabında zikretmeseydi, bugün onların mevcudiyetinden dahi kimsenin haberi olmayacaktı. Sünnetle delil getirmeyi inkâr eden kimsenin müslümanlığından şüphe edilir. Çünkü Sünnet, Peygamber (S.A.)'in tebliğı olup Kur'an-ı Kerim'i tefsir eder. Kur'an-ı Kerim'e girmeyi sağlayan nurlu kapı, Sünnet kapısıdır. Kim Sünneti Kur'an' dan ayırıyorsa o, Kur'an-ı Peygamber'den ayırıyor demektir. Sünnet üzerindeki ihtilâfın gerçek yönü, isnadın şart olup olmaması meselesidir. İlk İmamlarla sonraki İmamlar arasındaki mürsel hadisi kabul edip etmeme hususunda görüş farkı olduğunu yukarıda söylemiştik. Sünnetle istidlal hususundaki ihtilâf rivayet edilen bazı hadisleri bir kısım İmamların bilip diğer bir kısmının bunlara vâkıf olmamalarıdır. Dolayısıyla bu hadislere vâkıf olmayanlar re'yleleri ile, vâkıf olanlar ise bu hadislere göre fetva vermişlerdir.

Hadis hususundaki ihtilâfın diğer bir yönü de, zahiri itibariyle Sünnetin, Kur'an-ı Kerim'in umumî mânâsına veya kıyas kaidelerine aykırı düşmesidir. Bazı İmamlar Medinelilerin amelini, rivayet edilen bazı hadislere tercih etmişlerdir. Bu hususu ileride ele alacağız. Bütün bu ihtilâfların ötesinde hadislerin mânâları üzerinde Şüherle Ehl-i Sünnet arasında görülen ihtilâflar da önemlidir.

İmamiyye mezhebine bağlı olan şî'ler, sadece İmamlarının sözlerini sünnet olarak kabul etmekte ve hadislerin ancak kendi İmamları vasıtasıyla rivayet edilebileceğini, sünnîlerin rivayet ettiği hadislerin belirli şartları haiz olduğu takdirde kabul edilebileceğini ileri sürmektedirler.

Bu şî'lerin birkaç tane hadis mecmuaları vardır. Bunları Ali b. Ebî Talib yoluyla Hz. Peygambere nisbet ederler. Onlara göre Hz. Ali'nin fıkhi, fetva ve hükümleri, O'nun hayatına nisbetle Sünnet içerisinde az bir miktar teşkil etmektedir. Halbuki Hz. Ali,

^{69[69]} Müsnedül-İmam Cafer, c. I, s. 15; Lübnan baskısı.

^{70[70]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/63-65.

Peygam-ber'in vefatından kendi vefatına kadar fetva vermek ve dînî konuları incelemekle meşgul olmuştur. Ayrıca O, İlim şehrinin kapısıdır. Üstelik O, beş yıl halifelik makamını işgal etmiş ve bu arada çok çeşitli hâdiseler meydana gelmiştir. Bu itibarla O'nun Peygamber (S.A.)'den sonraki bütün hayatı fıkıh, din ilmi ile uğraşmakla geçmiştir. Peygamber (S.A.)'e en yakın olan insan O idi. O, çocukluğundan itibaren" hayatı boyunca Peygamber (S.A.)'den ayrılmamıştır. O halde Hz. Ali vâsitiyle Peygamber (S.A.)'den rivayet edilenler, O'nun fetva ve hükümleri, hadis kitablarında zikredilen miktardan kat kat fazla olmak lâzım gelir.

Elbette Emevî idaresinin, Hz. Ali'den rivayet edilen pekçok şeyin gizli kalmasında büyük etkisi olmuştur. Çünkü cami minberlerinden Hz. Ali'ye lanet ettirenlerin, Hz. Ali'nin ilminden bahsedip O'nun fetva ve sözlerini ve bilhassa hükümet teşkilâtıyla ilgili görüşlerini nakletmek hususunda İlim adamlarına serbesti tanımaları makûl değildir. Hz. Ali'nin yaşamış olduğu Irak'a hükmeden valiler çok şiddetli ve sert kimseler olup îslâm toplulukları arasında Hz. Ali'nin fikirlerinin yayılmasına müsaade etmemişlerdir. Onlar, Hz. Ali hakkında öyle şüpheler yaratmışlardır ki, Hz. Ali'nin künyesi olan «Ebu Türab» (Toprak babası) sözünü dahi onu küçük düşürmek için istismar etmişlerdir. Oysa Hz. Ali bu künye ile şeref duyardı. Çünkü bu künyeyi O'na bizzat Hz. Peygamber, bir sevgi nişanesi olarak vermişti.

Acaba bu şartlar altında Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadislerle, O'nun fetva ve sözlerinin ekserisi yok olmuş, tarihin dalgaları arasında kaybolup gitmiş ve bunlara vâkıf olan hiçbir kimse kalmamış mıdır?

Şiîler'den Zeydiyye ve îmamiyye mezheplerine göre Hz. Ali, kendisinden sonra temiz neslinden gelen İmamları, yani oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'yi bırakmış ve ilmîni de bunlara emanet etmiştir. Abdullah b. Abbas dahi Peygamber'den sonra en çok Hz. Ali'nin sözlerinden faydalandığını söylemiştir.

Şiîlere göre Hz. Ali'nin evlâdları, babalarının fikir mirasını korumak vazifesini üzerlerine almışlardır. Onlar, bu büyük İmamın ilmîni zayı olmaktan kurtarmışlardır. Hz. Ali'nin evlâdlarından öncekiler, sonrakilere O'nun ilmîni rivayet etmek suretiyle aktarmışlar ve Hz. Ali Hanedanı onun ilmînin merkezi olmuş ve onlar hem Hz. Ali'nin Peygamber'den rivayet ettiği şeylerin tamamını, hem de O'nun kendi görüş ve fetvalarının hepsini rivayet etmişlerdir. Eğer, sadece Hz. Ali'ye istinad edilirken ifrata düşmek mümkün değil midir? diye sorulacak olursa onlar buna şöyle cevap verirler:

Dinî bakımdan kuvvetli olmayan bazı şuursuz şiîler bu hususta ifrata düşebilirler. Fakat bizzat Ali (R.A.) hanedanına mensup olan ve İmam Cafer-i Sadık'a uyan kimseler, böyle bir ifrata düşmekten uzaktırlar. İnsanlara rehber olan bu İmamlar din ilminde, züht ve takvada ve îslâm mirasını korumak hususunda her türlü şaibeden beridirler.

Bu itibarla, onlara göre, Ehl-i Beyt'in elinde, Hz. Ali evlâdlarının nesilden nesile birbirine devrettiği bir Hadis mecmuası bulunması garip değildir. Ehl-i Beyt mensuplarının hepsi Medine'de ikamet ettikleri zaman bu Hadis mecmuasını bazen gizliyorlar, bazen de ortaya çıkarıyorlardı. Biz burada, bunun münakaşasını yapmayacağız. Fakat bu şiîlerin inancına göre Ehl-i Beyt'in sahip olduğuna İlim, Hz. Ali'nin ilmi olup. O, bunu onlara miras olarak bırakmıştır.^{71[71]}

^{71[71]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/65-67.

Re'y Üzerindeki İhtilâflar

Re'y üzerindeki ihtilâf, re'yin aslı ve metodu hakkındadır. Bazı İslâm hukukçuları, İslâmî hükümlerin ancak nâss'lardan alınacağını ileri sürmüşlerdir. Bunların başında Dâvud ez-Zâhiri gelir. Ondan sonra İbni Hazm el-Ehdelüsi gelmektedir. O, Zahirî Mezhebi'nin ikinci İmamı sayılmaktadır. O, bu mezhebi tedvin etmiş, mezhebin kurucusu Davud'tan daha çok şiddetli davranmış ve ileri gitmiştir.

Re'y ile içtihadı kabul eden İslâm hukukçuları çoğunluğu teşkil ederler. Hattâ nass bulunmayan yerlerde, hükme esas teşkil etmek üzere re'y ile icihad hakkında icma' derecesine yaklaşan bir ittifak hâsıl olmuştur. .

Bundan dolayı İslâm hukukçularının çoğu; «Re'y'i tanımayanlarım muhalefetlerinin hiçbir değeri yoktur. Re'y'in değeri hususunda onlara itibar etmeksizin icmâ' hâsıl olmuştur. Çünkü re'y'i tanımayanlar İslâm hukukçuları zümresine dahil değildirler» demişlerdir. Fakat bu hüküm üzerinde de tartışılabilir.

Re'y'i kabul edenler, onun metodunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları, re'y ile içtihadın metodu kıyastır, demişlerdir. Yukarıda da geçtiği gibi kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarında hükmün sebab-i vücudu olan ortak illetlerden ötürü hakkında nass bulunan bir meseleye göre halletmektir. Şifler'den İmamiyye mezhebi kıyas'ı tanımaz; fakat bu mezhep bilginleri, re'yi, nass bulunmadığı takdirde mücerret akim hükmü olarak görürler. Onlara göre nass Kur'an-ı Kerim, Peygamber (S.A.)'in ve İmamların sözlerini içine alır. Onlar, nass bulunmayan yerlerde mücerret akıl ile hüküm verirler. Bu hükümlerinde de aklın kabul edeceği maslahatı esas olarak alırlar. Çünkü akü, maslahata uymayan zararlı şeyleri caiz görmez. Aklın maslahath gördüğü şeyde şüphe edilemez. O halde akılla hüküm, gerçekte akim kabul ettiği maslahata göre hükmetmek demektir.

Kıyas'ı, re'y ile fetva vermek hususunda bir prensip olarak tanımayanların karşısında Şâfiîler'i görüyoruz. Şariîler'e göre fetva verirken esas tutulan herhangi bir re'y metodu, kıyas'tan başka bir-şey olamaz. Çünkü şer'î bir hüküm, ya nass ile veya nass üzerine kıyas yoluyla olur. İmam Şafiî, fikhını tamamen nassa bağlamaktadır. Zira O'na göre f akih, hükmüne esas teşkil edecek bir nass bulamazsa bu hükme benzeyen ve hakkında nass bulunan meseleleri araştırır ve nass ile sabit olan hükme göre karar verir.

Hanefiler, Şafiîler'in bu yolunu benimsemişlerdir. Fakat onlar re'y ile icihad kapısını daha çok genişletmişler ve istihsan prensibini koymuşlardır. Istihsan-, örf, zaruret veya sabit bir nassa bağlanabilen maslahat gibi hususlardan dolayı kıyas kaidelerine muhalif olarak hüküm vermektir.

Maîküer, Zeydiler ve Hanbelilerin bir kısmı, re'y'in mânâsını genişleterek kıyası, istihsanı ve masalih-i mursele'yi de kabul etmişlerdir. Masalih-i mursele İslâm Şeriatı'nın amaçlarına uygun olan umumi menfaatlardır. Herhangi bir maslahat hakkında müsbet veya menfi özel bir nass bulunmazsa o, bu metoda göre değerlendirilir. Fakat bu hususta nass'larm hükümleri dışına çıkılmaz. Fakat kıyasta olduğu gibi belli bir nassa bağlanmak ve meseleyi o nassa göre halletmek durumu yoktur. Gilâkis burada muhtelif nass'larla meydana çıkan maslahatları araştırıp buna göre fetva ve hüküm vermek gerekmektedir. Bu prensibi kabul edenler Ömer, Ali, Osman (R.A.) gibi büyük sahabüerin yolundan gitmişlerdir.

Re'y hususundaki ihtilaf konularından biri de, nass bulunan bir yerde re'y'in değeri

meselesidir. Hakkında delâlet bakımından kesin olan mütevâtir bir nass bulunan herhangi bir meselede re'yin yeri yoktur. Bu hususta ittifak edilmiştir. Fakat nass, âhad hadisler gibi zannî olduğu zaman, kıyasla bu nâss'lardan hangisinin tercih edileceği tartışma konusu olmuştur. İslâm hukukçuları bu durumda, re'y kıyas'a dayanıyorsa ve kıyas'ın illeti bir nass'la tesbit edilmişse kıyasla hadis arasında mukayese yapılmasını, eğer bu hadis hiçbir kıyas şekli ile bağdaşmıyorsa, kıyas'ın tercih edilmesini ittifakla kabul etmişlerdir. Şayet kıyas'ın illeti bir nass ile tesbit edilmemiş ve âhad hadis de bütün kıyas şekillerine aykırı ise böyle bir meselede anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durumda bir kısım îslân; hukukçuları hadisi tercih etmişlerdir. Çünkü riass bulunan yerde ictihad yapılmaz. Re'y'e başvurmak, nass bulunmayan bir konuda hüküm vermek için zarurîdir. Bu görüş Ebu Hanîfe, Şafîi ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilmiştir.

Bazı Hanefilere göre hadîsi rivayet eden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit gibi bilgin sahabüerden biri ise hadis tercih edilir. Ebu Hureyre gibi fakih olmayan bir sahabî ise kıyas tercih edilir. Fakat mesele, bazı kıyas şekillerine uygun, bazı kıyas şekillerine de aykırı düşerse hadis tercih edilir. Çünkü hadis bu takdirde mutlak olarak kıyasa aykırı düşmemiştir. Bu görüş Ebu Hanîfe'ye nisbet edilmekte ise de, O'nun görüşünü yukarıda belirttik.

Bazı İslâm hukukçularına göre, fıkıh kaideleri ile bağdaşmak suretiyle kıyasın sebebi kesin olup onu tesbit etmek hususunda birçok hüküm mevcutsa kıyas tercih edilir. Bana göre ise, bu türlü kıyasa delâlet eden nass'lar bulunmalıdır. Nass bulunmadığı halde, kesin olarak re'y veya kıyasla sabit olan bir hükmü farzetmek, Şeriatın kaynaklarını ve amaçlarını bilen kimse için sübûtu imkansız bir şeydir. Zaten böyle bir hüküm bulunursa, Zahiriler hariç, bütün fakihler re'y'i tercih ederler.

Malikilere göre, re'y'i, Medînelilerin ameli destekliyorsa hadis reddedilir. Zira, onu Peygamber (S.A.)'e nisbet etmek doğru olmaz. Eğer hadis, Medînelilerin ameline uygun düştüğü halde, re'y'e aykırı düşüyorsa durum incelenir: re'y, Kitaba ve Sünnete dayanan hiçbir fıkıh kaidesiyle bağdaşmıyorsa hadis tercih edilir, durum böyle değilse re'y tercih edilir.

Burada belirtmek isteriz ki, re'y'i hadîs'e tercih edenlere göre bu hadisin Peygamber (S.A.)'e nisbeti sahih sayılmamaktadır. Hattâ onlar böyle bir nispeti inkâr edip bu hadisi metin itibariyle de ŞAZ görmektedirler. Çünkü o, Şeriatın amaçlarından ve özel nass'-lanndan alman esas kaidelere aykırı düşmektedir. Onların böyle bir hadisin Peygamber (S.A.)'e nisbetini herhangi »bir suretle tasdik edip dinî bir meselede kendi anlayışlarını, Peygamber (S.A.)'e nisbeti s&-hih bir hadîs'e tercih ettiklerini asla düşünemeyiz. Çünkü kendi anlayışlarını Peygamber (S.A.)'in hadislerine tercih etmek isteyen sivri akıllılar, günümüzde türemiştir. Gerçi bunlar gibi bid'at ehli olan bir kısım kimseler İslâm tarihinde görülmekte ise de,- büyük İslâm müc-tehidleri arasında bu türlü çarpık anlayış sahipleri asla mevcut değildir.^{72[72]}

İcma' Üzerindeki İhtilâflar

Bir kısım icma' vardır ki onu inkâr etmek bir müslüman için imkânsızdır. İslâmiyetin esaslarına ait olan bu türlü icma'lar, namazın rekâtları ve rükünleri, farz namazların sayısı, Ramazan orucu ve zekâtın farz oluşu gibi hususlara dairdir. Bu gibi icma'ların

^{72[72]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/68-70.

inkârı, bu esaslardan birini inkâr demek olduğundan, böyle bir inkâra sapan kimse îslâmiyetin dışına çıkmış olur.

İslâm'ın bu emirleri üzerinde icma' hâsıl olduğu gibi bunları isbat eden Kur'an nass'ları, tevatür yoluyla gelen Peygamber'in kavli ve fiilî sünnetleri pek çoktur. Bunlar üzerinde icma', riass'ların en kuvvetlisine dayanmıştır. Dolayısıyla bu icma'a muhalif hükümler ifade eden cüz'î nass'lar ikinci plâna bırakılmıştır. Esasında bu icma'a muhalif hüküm ifade eden cüz'î nass'ların bulunması, zihnî bir feraziye ibarettir. Büyük bilginlere göre dînin kesin emirleri icthad konusu olamaz. İmâm Şafî bu hususta şöyle söylemiştir: «Dînin bu kesin emirleri hakkındaki bilgi bütün ümmete malolmuştur. Yani bunları bilmeyen hiçbir müslüman yoktur.» Esasen Şafî ilimleri ikiye ayırır:

1 — Her müslümanın bilmesi lâzım gelen İlim. Bu, dînin kesin emirlerini bilmektir.

2 — Müslüman İlim adamlarının sahip olduğu İlim. Bu, icthad konusu olan meseleleri bilmektir. Halk bunu bilmez, fakat bilginlerden sorarak öğrenir.

Bir kısım hakîkate nüfuz edemeyen kimseler, her icma'ın bütün nass'lardan üstün olduğunu zannederler, bu bir anlayış hatasıdır, fakat çok yaygındır. Hattâ müslüman olmayan birtakım yazarlar, icma' ile dinî hükümlerin değişebileceğini ve îslâm cemaatının icma' sayesinde bu hükümleri istedikleri gibi değiştirme imkânları olduğu halde değiştirmediklerini iddia etmektedirler. îslâmiyetin mânâsım bu kadar gülünç bir kalıba sokmak şaşılacak bir şeydir!

Dinde kesin olarak bilinen emirlerin dışındaki bazı meselelerde hâsıl olan icma' üzerinde bir hayli anlaşmazlık çıkmıştır. Daha çok ihtilâf bu türlü icma ile ilgili olan meseleler üzerindedir. Mezheplerin metodlarına göre bu ihtilâf azalıp çoğalmaktadır. îslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, —Haricîleri, Şîîleri ve bir kısım Mûtezilîleri istisna edersek — sahabînin icma'ım hüccet olarak kabul etmek hususunda ittifak etmişlerdir. Sahabîlerin icma'ı bir vaki'dir. Bunun üzerinde dört mezhebin İmamları ve Zeydîler ittifak etmişlerdir.

Mu'tezileden Nazzam, dînin kesin emirleri dışındaki meseleler üzerinde icma' olamayacağını söylemiştir. Ona göre icma', ancak müc-tehidlerin icma'ıdır. Halbuki icthadın mânâsı üzerinde bile îslâm ülkelerindeki âlimleri ittifak edememişler ve her biri diğerinden farklı görüşe sahip olmuştur.

Nazzam'ın bu görüşü şöyle reddedilmektedir: Müc-tehidlerin icma'ı sahabîler devrinde vâki olmuştur. Bunu hiçbir kimse inkâr edemez, icma', sahabîler devrinde vâki olunca, onun, daha sonraki devirlerde de vâki olması mümkündür.

Sahabîler devrinde icma'ın varlığı bir vaki olduğu halde, birçok îslâm hukukçuları, daha sonra icma' üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. 'Ahmed b. Hanbel'den yapılan bazı rivayetlere göre O, sahabîlerden sonra icma' imkânsız olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel talebelerine, «Bir mesele hakkında bilginler icma' ettiler demeyiniz, bu hususta bilginlerin ihtilâfını bilmiyoruz, deyiniz» diye öğüt verirdi.

Şafîî, sahabîlerden sonra icma'm imkân dahilinde olduğunu inkâr etmezdi. Fakat kendisine delil olarak gösterilen ve sahabîlerden sonraki zamanlara ait olan icma'ı reddederdi. Gerçekte bu, icma'm vukuunu inkâr'dır; fakat onun vuku imkânını inkâr değildir.

Şafîî ve Ahmed b. Hanbel'den başkaları birçok meselelerde icma'ın vâki olduğunu iddia etmişlerdir.

Birçok ittifaklar vardır ki bunların, icma' sayılıp şer'î bir delil teşkil etmesi hususunda

ihtilâfa düşülmüştür; şöyle ki:

1 — Sükuti icma': Belli bir mesele hakkında müctehidler arasında bir görüş ileri sürülür ve bu görüşün ilân edilmesinden sonra bütün müctehidler susarlarsa, konuyu inceleyecek bir zaman geçtikten sonra bu bir icma' sayılır mı? Bu hususta mezhep İmamaları ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazısı bunu kesin olarak hüküm, ifade eden bir icma' saymıştır. Bazısı da zannî hüküm ifade eden bir delil olarak kabul etmiştir. Bir kısmı onu delil olarak kabul ettiği halde icma' saymamıştır. Diğer bir kısmı da ona hiç itibar etmemiş ve onun dayandığı delili de nazarı itibara almamıştır.

2 — Herhangi bir asırda bir hüküm üzerinde bilginler iki veya üç türlü görüş ileri sürerlerse bu bir icma' olur mu? Daha'sonrakiler için üçüncü bir görüşü ortaya atmak caiz midir? Bu üçüncü görüş de bir icma' sayılamaz mı? Bu hususta da bilginler anlaşamamışlardır. Bir kısmı bunun icma' olamayacağını söylemiştir. Çünkü burada müctehidlerin ittifak ettiği bir görüş mevcut olmayıp, birçok görüşler vardır. Bir kısmına göre bu bir icma'dır. Çünkü öncekilerden ayrı bir görüş ortaya atmak, onların görüşünü kabul etmemektir. Böylece son görüş bulunduğu asra göre icma' sayılır. Bazıları da; bir meselede görüş birliğine varılamamış, fakat umumî olarak meselenin bir yönünde ittifak hâsıl olmuşsa bu bir icma' sayılır, buna muhalif davranışta bulunmak doğru olmaz, demişlerdir. Meselâ; dede'nin öz kardeşlerle veya baba bir kardeşle mirasçı olup olmayacağı ihtilâflı bir meseledir. Ebu Bekr (R.A.), dedeyi baba mevkiinde görmüş, ölünün öz kardeşlerini veya baba bir kardeşini dede vâsitiyle mirastan mahrum etmiştir. Hz. Ali (R.A.), bu durumda dedeyi kardeş gibi itibar etmiş, terekeyi aralarında paylaştırarak dedeye altıdabir (1/6) den az olmamak şartıyla, miras hakkı tanımıştır. Zeyd b. Sabit, üçtebir (1/3) den az olmamak şartıyla, dedeyi mirasçı olarak kabul etmiştir. Görülüyor ki burada dedenin mirasçı olması üzerine icma kasıl olmuş fakat mirasın miktarında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durum karşısında dedeyi mirastan etmek caiz değildir.

3 — Müctehidlerin ekserisi bir görüş üzerinde ittifak ederlerse bu bir icma' sayılır mı? Burada da İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı bunu icma' saymamıştır. Çünkü icma'm mânâsı, bütün müctehidler bir hüküm üzerinde birleşmesi demektir. Burada ise böyle bir birleşme yoktur. Diğer bir kısmı da, birkaç kişinin muhalefeti, icma'ı bozmaz, demiştir. Bunlar Zeydîler'dir. Onlara göre herhangi bir görüşe karşı mutlak olarak muhalefeti önlemek imkânsızdır. O halde birkaç kişinin muhalefet etmesi icma'ı bozmaz. İslâm bilginlerinden bir kısmına göre muhalif olan görüş şaz ve Peygamber'den vârid olan hadislere aykırı ise icma'ı bozmaz. Meselâ, mut'a nikâhının yasaklanışına Abdullah b. Abbas'm muhalefeti böyledir. O, mut'a nikâhına cevaz vermiş, Sahabîler ise onun muhalefetine önem vermemişlerdir, Abdullah b. Abbas alım-satımdaki faiz hakkında da sahabîlere muhalefet etmiş; meselâ, buğdayı buğdayla veresiye satışta fazla alınmasını caiz görmüştür. Abdullah b. Abbas'm bu görüşü nass'-lara muhaliftir. Eğer muhalif görüş ŞAZ bir re'y'e dayanmıyor ve nass'larla da tezat teşkil etmiyorsa icma'ı bozar. Meselâ; Abdullah b. Abbas, tereke, mirasçılar arasında taksim edilirken paydanın artması itiraz etmiştir. Ömer (R.A.) paylar (Farzler) m arttığını görünce paydayı avl ettirmiştir. Şöyle ki: Ölenin vârisleri kocası, kız kardeşi ve annesinden ibaretse-, anne üçtebir (1/3), koca yarım (1/2), kızkardeş de yarım (1/2) hisse alırlar. Bu durumda mesele (ortak payda) altı (6) iken sekiz (8) e çıkmaktadır. Hz. Ömer terekeyi altı (6) değil, sekiz (8) sehme ayırmış ve mirasçılara paylaş tırmıştır. İbni Abbas'tan başka fakihlerin hepsi, Hz.

Ömer'in görüşünü tasvip etmişlerdir. Abdullah b. Abbas ise meselenin avletmiyeceğini söylemiştir. Ona göre mirasçının hissesi ancak bir erkek , asebe vâsıtasiyle azalır. Meselâ, kız kardeşin hissesi erkek kardeşiyle azalır. Erkek kardeşi olsa idi burada onların her ikisi sadece kalanı, yani altıdabir (1/6) hisseyi alacaktı. Burada da erkek kardeş var farz edilir ve ona altıdabir (1/6) hisse, verilir. ez-Zührî, bu hususta İbni Abbas'm görüşü âdil bir Halifenin tatbikatı ile redde-dilmese idi, ona hiçbir kimse itiraz etmiyecekti, demiştir.

4 — İcma' üzerindeki ihtilâflı meselelerden biri de delil hakkındaki' icma'dır-. Meselâ; bilginler muayyen bir Hadis veya Kur'an nassı ile sabit olan bir hükmün delili üzerinde icma' etseler, bu delilden başkasıyla aynı konu üzerinde istidlal etmek caiz midir, değil midir? İslâm hukukçularından pek azı delil üzerinde icma'ın muteber olduğunu söylemişler ise de, ekseri hukukçular bu görüşe iltifat etmemişlerdir.

İslâm hukukçuları, kimlerin icma' selâhiyetine sahip olduklarında da ihtilâf a düşmüşlerdir. Fatihlerin büyük çoğunluğu re'y ve kıyası tanımayanların icma'ı bozmayacaklarını beyan etmişlerdir. Nitekim Şiilerin muhalefeti ile icma' bozulmaz. Çünkü onlar bid'at ehli sayılmaktadır. O" halde bid'at ehlinin muhalefeti icma'ı bozmayacağı gibi, onlar, icma'ı meydana getiren elemanlar arasına da giremezler.

İmamiyye mezhebi mensublan, ancak kendi müctehidlerinin ic-ma'nını kabul ederler. Sahabîlerin ve kendilerine muhalif olanların icma'ına önem vermezler. Onlara göre icma' bir hüccettir. Çünkü o, gizli İmamın görüşünü ortaya koymaktadır. Onların inancına göre kendi mezheplerindeki müctehidlerin icma'ı doğru ve isabetlidir. Eğer bâtil olacak olursa gizli İmam susmaz, ve derhal hakikati ortaya kor.

İmamiyye müctehidlerinden bir kısmı bir görüş ortaya atsa ötekiler de buna karşı sussalar, bu, o görüşün doğru olduğunu ortaya kor. Eğer yanlış olsaydı İmam ortaya çıkar, uyulması gereken doğru görüşü bildirirdi. Onların bilginleri bir konuda iki görüş ileri sürerek ihtilâfa düşseler, yine İmam ortaya çıkar ve doğru olan görüşü bildirir. Kısaca, onlara göre icma'ın her çeşidi o mesele hakkındaki İmamın görüşünü meydana kor. İmamın görüşü ise, uyulması gereken dinî bir prensiptir.

İcma' üzerinde ihtilâfa düşenleri bir yana bırakalım; bu hususta ittifak edenler de icma' hâsıl olan meselelerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Hanefîler, bazı konular hakkında icma' bulunduğunu ileri sürerken, Şafîîler, bu konular üzerinde icma olmadığını iddia etmişlerdir. İmam el-Evzaî, ganimet hisseleriyle ilgili bazı meseleler üzerinde icma' olduğunu ileri sürmüş, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf da, O'nun iddiasını reddetmiş ve bu meseleler hakkında icma' bulunmadığını söylemiştir.

İşte icma' meselesi, mezhebler arasında çok geniş ihtilâflara sebep olmuştur. Fakat bu ihtilâflar, dînin özüne ve kesin olarak bilinen esaslarına dokunmadığı için, zararlı olmamıştır.^{73[73]}

Medînelilerîk İcma'î

İslâm hukukçuları arasında İmam Malik, tek başına, Medinelilerin icma'ının bütün müslümanları ilzam ettiğini, ileri sürer. O, Mısır'lı Leys b. Sa'd'e gönderdiği mektupta bunu açıkça belirtmiştir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu konuda O'nu yalnız bırakmıştır. Şafîî, önce O'na uymuş ise de sonra vazgeçmiş, «ihtilâfu Mâlik» adlı kitabında O'nun görüşünü çürütmüştür.

^{73[73]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/70-74.

Bazı bilginlere göre İmara Malik, Medînelüerin amelini kendisi hüccet olarak kabul etmiş, fakat onu diğer memleketlerin kabul etmesini şart koşmamıştır.

Bu hususta İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle söyler: «Harun er-Reşid, İmam Malik'in Medînelüerin ameline dayanan mezhebinin kabul etmek için bütün müslümanları zorlamaya teşebbüs etmiş; Malik de, buna bizzat engel olmuş ve şöyle söylemiştir: Peygamber (S.A.)'in sahabîleri bütün ülkelere dağılmışlardır. Her gurubun kendine göre başkalarında olmayan bir ilmi vardır.» Bu gösteriyor ki Medinelilerin ameli İmanı Malik'e göre, bütün müslümanların uyması gereken bir hüccet değildir. Ancak onu, İmam Malik, amel bakımından benimsemiştir. O, Muvatta'ında ve başka eserlerinde, Medinelilerin amelinden başkasıyla amel etmek caiz olmaz, dememiştir. Fakat Medinelilerin amelini mücerret bir haber olarak vermiş ve kırk kusur meselede onların icma'nını iddia etmiştir. Bu meseleler üç gurupta toplanabilir.

«1 — Medinelüere başkalarının muhalefet ettiği bilinmeyen meseleler.

«2 — Medinelüere başkalarının muhalefet ettiği meseleler.

«3 — Bizzat Medinelilerin kendi aralarında ihtilâf ettiği meseleler.«İmam Malik, Medine ehlinin ameli için hiçbir zaman, bu ümmetin icma'ıdır ve aksini yapmak caiz olmaz, dememiştir»^{74[74]}

İbni Kayyim'in bu ifadesine rağmen gerçekte İmam Malik, Medinelilerin icma'nını başkaları için de hüccet saymıştır. Şafî, Mâlik'in bu görüşünü «İhtiTâfu Mâlik» ve «Cimau'l-İlm» adlı kitabında münakaşa etmiştir. Şafî'ye göre araştırmalar göstermiştir ki Medinelilerin farzların asılları üzerinde yaptığı her icma', diğer İslâm memleketlerinin bilginlerince de uygun görülmüş ve dolayısıyla bu umumî bir icma' olmuştur.

Bunun içindir ki, İbni Kayyim el-Cevziyye'nin söylediği ikinci ihtimale Şafî hiç temas etmemiştir. Eğer Medineliler kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerse, bu takdirde onların ameli, tabiatıyla bir hüccet teşkil etmez. Bunda herkes müttefiktir.

Maliki kitaplarında zikredildiğine göre Medine'lilerin ameli, re'y'e değil de nakle dayanıyorsa, bu, İmam Malik'in indinde bir hüccettir. Öte yandan, İmam Malik'ten bunun mutlak bir hüccet olduğu da rivayet edilmiştir.

Şafî, ilk önceleri İmam Malik'in bu fikrini kabul etmiştir. Bey-haki, bu hususta, Şafî'nin bir muarızına şöyle söylediğini rivayet eder:

«Vallahi sana nasihat olarak söylüyorum, eğer Medinelilerin yaptığı birşeyi görürsen, onun hakîkata uygun olduğunda kalbine hiçbir şüphe girmesin. Bu hususta seni meşgul eden şüpheye hiç aldırma.»

Şafî'nin bu sözü, O'nun fıkıh konusundaki ictihad devrelerinden birine aittir. Bu devrede O, Medinelilerin amelini, hüccet olarak kabul edecek kadar saygıyla karşılıyordu. Fakat O'nun eski ve yeni mezhebinde Medinelilerin amelini âhad hadisler derecesinde dahi görmediği muhakkaktır.

Diğer memleketlerin fakihleri, İmam Malik'in metoduna muvafakat etmemişlerdir. Gerçi Ebu Hanife'nin Ebu Yusuf ve Muham-med gibi talebeleri, Medine'deki sahabîlerden intikal eden bazı hususları kabul etmişlerdir. Meselâ; vakıf, Ebu Hanife'ye göre vâkıfın «Vakfettim» demesiyle kesinleşmez. Vâkıf bundan istediği zaman cayabilir. Vakıf, ancak hâkimin hükmü veya onu ölümüne izafe eden vâkıfın ölmesiyle kesinleşir. Buna mukabil İmam Malik, o güne kadar ayakta duran sahabîlerin vakıfları üzerine Ebu Yusuf, ve Muhammed'in dikkatini çekmiş, onlar da

^{74[74]} İlamü'l-Muvakkîn, c. II, s. 297.

bu hususta hocalarına açıkça muhalefet etmişlerdir.^{75[75]}

Sahabîlerin Fetva Ve Sözleri

Dört büyük mezhebin fakihleri, Sahabîleri fetva ve sözleri ile amel etmek hususunda birleşmişlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu usûlü koyan tâbiîler'dir. Gerçekte tâbiîler'den bazıları İlim almadıkları sahabîlerin sözlerinin dışına çıkmış ise de, hiçbir tâbiî, kendi hocası olan sahabînin sözüne muhalif harekette bulunmamıştır.

Ebu Hanîfe bunu açıkça söylemiştir. O; «sahabîlerin ittifak ettiği bir görüşü doğrudan doğruya kabul ederim, onlar aralarında ihtilâfa düşmüşlerse herhangi birinin görüşünü tercih ederim ve onların tamamen görüşleri dışına çıkmam» demiştir.

İmam Mâlik, sahabînin sözünü Sunnet olarak kabul etmiştir. Çünkü onlar, doğrudan doğruya İlimlerini Peygamber (S.A.)'den almışlardır. Ahmed b. Hanbel de aynı kanaattadır. Hattâ O, sahabi-lere ait bir fikir bulamazsa tabiîlerin sözüyle amel ederdi. Sahabîlerin bir hüküm üzerinde ileri sürdükleri değişik fikirler, Ahmed b. Hanbel'e göre, ayrı ayrı birer değer taşır. O, sahabîlerin sözleri arasında mukayese yapma gücüne sahip olmadığı ve bunun, onların mevkiine bir saygısızlık olduğu kanaatindedir.

Şafii mezhebine mensup olan usul yazarlarının ifadesine göre, İmam Şafî önceleri sahabînin sözü ile amel ederdi. Daha sonra o, Sahabîlerin sözlerini hüccet olarak kabul etmemiştir. Mısır'da yazdığı «Risale» adlı kitabını incelediğimiz zaman görürüz ki o, ittifak halinde olan sahabilere ait görüşü hüccet saymakta, sahabîler değişik fikirler beyan etmişlerse onlardan birini tercih etmektedir. O, «el-Ümm» adlı eserinin «Cimau'l-İlm» bölümünde şöyle söylemektedir :

"Kitab ve Sunnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sunnet'de bir şey yoksa, sahabîlerin veya onlardan birinin sözlerine başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sunnet'e daha yakın olan söze bir delalet bulamazsak Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)'ın sözüne uymamız daha iyi olur. Sahabîlere ait bir sözün Kitab ve Sunnet'e daha yakın olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunursa, o söze uyarız; çünkü İmam (halifenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uyması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetva veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur; zira halk, bu kimsenin fetvasını ya kabul eder, ya reddeder. Ekseri müftüler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere fetva verirler. Halk, bunların fetvalarına halifenin fetvaları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halifeler, önce fetva vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sunnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara, görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da, takva ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabul ediyorlardı. O halde ilk halifelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahabîleri de güvenümeyle lâyıf kimseler olduklarından, onların sözlerini alırız. Sahabilere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.»^{76[76]}

Şafîî, «RISALE» adlı eserinde de şöyle demiştir :

^{75[75]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/75-76.

^{76[76]} el-Umm, c. VII, s. 246.

«Biri Sana, Allah'ın ve Peygamberinin hükümlerinde senin tuttuğun yolu anladım; fakat Kitab ve Sünnette olmayan bir hususta sahabîlerin icma' ettiği şeye tâbi olurken delilin nedir? diye sordu. Ben de ona şöyle cevap verdim :

«Onlar, icma' ettikleri şeyi böyledir diye Peygamberden rivayet ettiklerini söylemişler ise inşallah dedikleri gibidir. Onu bu şekilde Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiklerini söylememişlerse, bunun, Peygamberden nakledilme ihtimali de, nakledilmeme ihtimali de vardır. Öyleyse bunu Peygamber'den nakledilmiş sayamayız. Çünkü işitilmeyen birşey rivayet edilmez. Vehme dayanan veya onun söylendiğinden başka türlü olma ihtimali bulunan bir şeyin nakledilmesi caiz değildir.»^{77[77]}

Sahabîlerin ihtilâfı ve delâlet bakımından Kitab ve Sünnete en yakın olanı ihtiyar etmeleri hususunda da Şafîî; «Sahabîlerin ihtilâf ettiği şeyde Kitab ve Sünnete bir delâlet veya bunlara göre yapılan bir kıyas mevcuttur» der ve sahabîlerin sözlerinden tercih etmiş olduğu bir çok misal zikreder.

İbni Kayyım el-Cevziyye, Usûl-i Fıkıh bilginlerinin Şafîî'den naklettikleri hususlara muhalefet etmekte ve şöyle söylemektedir: «Şafîî'nin yeni mezhebinde sahabîlerin sözünün hüccet olmadığını ifade eden tek bir kelime bilinmemektedir. Bu hususta ileri sürülen şey, Şafîî'nin, sahabîlerin bazı sözlerini ele alıp onlara muhalefet etmiş olmasıdır. Bu çok zayıf bir iddiadır. Çünkü müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil sebebiyle muayyen bir delile muhalefet etmesi, onu genel olarak delil saymaması anlamına gelmez. Ancak bu, bir delile daha kuvvetli gördüğü bir delil ile karşı koymak demektir. Bazıları; Şafîî'nin yeni mezhebinde sahabîlerin sözlerine muvafakat ettiği halde, nass'lara itimat ettiği gibi onlara tek başına itimat etmediğini, bilâkis, onları çeşitli kıyaslarla desteklediğini, bazen onları kabul edip, bazen onlara açıkça muhalefet ettiğini, bazan onlara uyup bazan da itimat etmediğini, fakat onları başka bir delil ile desteklediğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia yukardakinden da-h'a da zayıftır. Çünkü bazı delilleri başka delillerle desteklemek, eski ve yeni İlim adamlarının geleneğine uygundur, ikinci ve üçüncü bir delil ileri sürmek, önceki delili iptal etmek anlamına gelmez.»^{78[78]}

Gerçekte bir kısım usûl-i fıkıhçular, Şafîî'nin kendi anlayışına göre bir Kur'an nassi veya sahih gördüğü bir hadis ile bazı sahabîlerin sözlerini reddettiğini iddia etmişlerdir. Onlar, Şafîî'nin sahabîlerin sözlerini ihmal ederek, onları hüccet saymadığını zannetmişler/ve O'nun istidlal işini bir tertibe tâbi tuttuğunu, mertebesi ne olursa olsun insanlara ait sözleri hadis derecesinde görmediğini unutmışlardır. Hattâ Şafîî'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: «Peygamber olmayan bir insanın sözünü alıp bir Peygamberin hadîsini nasıl terk ederim! Eğer o insanın asrında olsaydım onunla münakaşa eder ve onun fikrini çürütürdüm.» Şafîî'den rivayet edilen bu söz, O'nun Kitab ve Sünnette bir nass bulamadığı zaman sahabî sözüyle amel etmesine engel teşkil etmez.

Haricî ve şii'ler, sahabîlerin sözlerini hüccet saymamışlardır. Zahirîler de aynı görüşe katılmışlardır. Ancak Zahirîler, Sahabîlerin icma'ını bir hüccet olarak kabul etmişlerdir.

Sahabîlerin sözleriyle amel etmek meselesi, mezhebler arasında üç yönden ihtilâfa sebep olmuştur:

1 — Bazı İslâm hukukçuları sahabiye ait bir söz görünce içtihadı ihtiyaç duymamıştır.

^{77[77]} Risale, Halebi tabı, s. 471.

^{78[78]} İ'lâmül-Muvukkiin.

Bazıları da, ancak nakle dayandığı tasavvur edilebilen sahabîler⁷⁹ ait sözü, Peygamber'den rivayet edilen hadis'ten üstün sayıp hüccet olarak kabul etmişlerdir. Şafîî gibi pekçok İslâm hukukçuları, açıkça Peygamber (S.A.)'e nisbet edilen bir hadisten, netice itibariyle her ikisi sde Peygamber (S.A.)'e ait olsa dahi, sahabînin sözünü üstün tutmamışlardır.

2 — İslâm hukukçuları tâbi oldukları sahabilerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Ebu Hanife, İbni Mes'ud'un sözlerini; Şafîî, Zeyd b. Sabit'in sözlerini, birçok meselelerde başkalarına tercih ederlerdi. Sahabîlerin kendi aralarındaki ihtilâf nisbetinde onlara tâbi olanlar arasında da ihtilâf doğmuştur.

3 — Bazı fafcihler, sahabîlerin sözlerinin hüccet olmadığını belirtmişlerdir.^{79[79]}

Tabîlerin Fetva Ve Sözleri

Bundan önce anlattıklarımız sahabîlerin fetva ve sözlerine ait idi. Şüphesiz sahabîlerin sözlerini reddedenler ve onları bir hüccet olarak kabul etmeyenler, tabîlerin fetva ve sözlerini kolayca reddetmişlerdir. Meselâ; Şiîler, Haricîler ve Zahirîler böyledir.

Ebu Hanife ve Şafîî, sahabîlerin sözleriyle amel ettikleri halde, tabînin sözleriyle amel etmemişlerdir, Ebu Hanife, bu hususu açıkça şu sözyle ifade etmiştir: «İş İbrahim ve Hasan'a gelince, onlar da insan, biz de insanız.»

Şafii'nin tâbî'ye ait herhangi bir sözü hüccet olarak kabul ettiği bilinmemektedir. İbni Kayyim el-Cevziyye bu hususta şöyle söyler : «İmam Şafii, bazan tabînin sözü ile amel ederdi. Şafîî, bir konuda Ata' b. Ebî Rabahı taklid ettiğini açıkça söylemiştir. Bu, Şafii'nin İlim ve ve fıkhıdaki olgunluğunu gösterir. Çünkü o, bu konuda Atâ'nın sözünden başka bir delil bulamamış ve onun sözünü daha sağlam görerek ona uymuştur. Başka bir yerde Şafîî, «bu, Atâ'nın sözüne uymamaktadır» demiştir.»

Bana göre bu ifade, Şafii'nin tâbii'yi taklit ettiğini göstermez.

Çünkü Şafîî görüşünü Atâ'ya nisbet edebilir, onun kıyas'ına uyabilir. Yahut meseledeki kıyas yönüne dikkati çekmiş ve kendinden önce Atâ'nın da bu konuda aynı re'y'e sahip olduğunu göstermiş olabilir. Bizim başka türlü düşünmemize imkân yoktur. Çünkü Şafîî, fıkıh kaynakları arasında tabîlerin sözünü zikretmediği gibi,, istidlal metodunu birçok kitaplarında saydığı halde, tabînin sözüne hüccet olarak hiçbir yerde işaret etmemiştir.

İmam Mâlik'e gelince; o tabîinin sözünün hüccet olduğunu açık olarak söylememiştir. Fakat, Muvatta'da çoğu zaman tabîlerin sözlerini rivayet etmiş ve onları benimsemiştir. Özellikle Said b. el-Mu-seyyib, Salim b. Abdullah b. Ömer ve onun azatlısı Nâfi' gibi büyük tabîilerin sözlerini rivayet etmiştir.

Ahrhed b. Hanbel ise, sahabînin sözünü, sahabînin sözü bulunmayan hususlarda tabîinin sözünü almıştır. Tabîiler bir konuda ihtilâf etmişlerse Ahmed b. Hanbel, onların sözleri arasında mukayese ve tercih yapmaktan çekinmiştir. Ona göre her tabîinin sözü ve onlar arasındaki ihtilâf, ayrı ayrı kıymetlerini korur. Yani, bunların hangisi ile amel edilse caiz olur.^{80[80]}

Mezheplerarası İhtilâfın Tesirleri

^{79[79]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/76-79.

^{80[80]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/79-80.

Fikhî görüş ayrılıkları, fıkıh ekollerini doğurdu. Daha sonra bunların gelişmesiyle fikhî mezhepler kurulmuş oldu. Burada işaret etmemiz gereken husus şudur: Bu ihtilaflar dînin özüne ait olmayıp bazı nass'lar hakkındaki anlayış farklarından ve külli hükümleri cüz'i meselelere tatbikten ibarettir. İhtilâfa düşenlerin hepsi, Kur'ân ve Sünnet nass'lanna hürmet etmekte beraberdirler. Hattâ onlar, İslâm'a o derecede bağlı idiler ki, ekserisi sahabillerin sözlerine dahi muhalefete müsamaha etmiyordu. Çünkü sahabiler, vahy'in gelişini ve Peygamber'in onu nasıl tatbik ettiğini gözleriyle görmüşler ve İlimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den alarak, kendilerinden sonrakilere aynen nakletmişlerdir. Münakaşaya son verecek kat'î bir delil bulunmayan fer'î meseleler üzerinde meydana gelen ihtilâflar, ağacın dalları mesabesinde olup Şeriatın köküne dokunmamaktadır.

İslâm büyükleri, geçmişte ve halihazırda hiçbir zaman kendi sözlerinin din olduğunu, kayıtsız şartsız bunlara uyulması gerektiğini söylememiştir. Hattâ onlar, müslümanları, hakka götüren delili araştırmaya davet etmişlerdir. Meselâ, Büyük İmam Ebu Hanife, «Bu bizim ulaştığımız en iyi neticedir. Kim bundan hayırlısını bulursa ona uysun» demiştir. Bazı fakihler ona, «Senin bu ulaştığın netice şüphe götürmez bir hakikat midir?» diye sormuşlar, o büyük ihlâs ve tevazu sahibi İmam da şu cevabı vermiştir: «Bilmiyorum, belki de ulaştığım netice şüphe götürmez bir bâtıldır.»

İmam Şafiî, kıyasa dayanan görüşlerine aykırı bir hadis bulurlarsa talebelerinin kendisine muhalefet etmelerini teşvik ederdi. O, bu hususta şöyle söylerdi: «Sahih bir hadis bulunursa benim mezhebim odur.» O, bütün İmam gücü ile şöyle haykırmıştır: «Peygamber'in hadîsine muhalefet edersem hangi yer beni taşır, hangi gök beni gölgelendirir?»

İmam Mâlik de aynı düşüncelere sahipti. O, talebelerini kendisinin fetvalarını yazmaktan menederdi. Nitekim Ebu Hanîfe de aynı şeyi yapmıştır. Talebesi Ebu Yusuf'un kendisinin sözlerini yazdığını görünce ona şöyle demiştir: «Ey Yakub, vay haline! Benim sözlerimi mi yazıyorsun? Ben bugüne göre düşünüyorum. Belki yarın başka türlü düşünürüm. Belki yarından sonra da bir başka türlü düşünebilirim.»

Ahmed b. Hanbel, her insanın ictihad yapabileceğini kabul ederdi. Dolayısıyla Hanbelî mezhebinde ictihad kapısı hiç kapanmamıştır. Bazı Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup fakihler, son zamanlarda ictihad kapısını kapadığı halde, Hanbeliler, böyle bir şeye teşebbüs etmemişlerdir.

Mezheplerarası ihtilâf; zekâları açmış, yorulma bilmez ve sürekli gayretlerle İslam İlimlerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu gayretler öyle'zengin fikhî bir miras bırakmıştır ki, insanlık âleminin en büyük serveti budur, dersek mübalâğa etmiş olmayız. Hattâ onun, eğer iyi bir karşılaştırma yapılırsa, Avrupalıların en büyük hukukî çalışma mahsûlü olarak gördükleri Roma hukukundan kat kat üstün olduğu ortaya çıkar.

Müctehid İmamlardan sonra fikhî çalışmalar, onların talebeleri tarafından aynı metodlarla yürütülmüştür. Daha sonra, sadece önceki İmamların görüşleri incelenmekle yetinilmiştir. Böylece fikhî düşüncenin yerine öncekilere uyma fikri hâkim olmuştur. Ne yazık ki, hicri dördüncü asırdan sonra yavaş yavaş başlamış olan taklitçilik, sonraki yüzyıllarda büsbütün İslâm dünyasını kaplamıştır.

Taklide sürükleyen sebepleri şöyle özetleyebiliriz:

1— Talebeler hocalarına uymuşlar, bunlardan sonra gelenler de daha öncekilere uymuşlar ve bu nesilden nesile sürüp gitmiştir. Gelen her yeni nesil, kendinden önceki nesli daha çok takdir etmiş ve ona uymayı vazife bilmiştir.

2 — Kaza (yargılama), kendine göre bir metod ve olayları bir disiplin içerisinde halletmek istemektedir. Sahabiler, Tâbiiler, ve Teba-î Tabiin devrinde kaza (yargılama) belli kayıtlara tâbi değildi. Çünkü, bu devirlerde dinî duygu ve takva herşeyin üstündeydi. Bu devirlerde kazayı bir disipline sokmak fikri ortaya çıkmış ise de gerçekleşmemiştir. Abbasi Halifesi el-Mehdî ve Harun er-Reşid devirlerinde kaza işleri Hanefî fikhına göre yürütülmeğe başlanmıştır. Bundan sonra Hanefî mezhebi, İslâm devletinin uzun asırlar boyu resmî mezhebi olmuştur. Endülüs (İspanya) ve Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebi, bir müddet Şam'da Şafiî mezhebi aynı yeri işgal etmiştir.

3 — Hicri ilk üç asırda meydana gelen fikhî servet, birçok meselelerin çözümünü sağlamıştır.

4 — Hicrî üçüncü asırdan sonra mezhep taassubu hâkim olmuş ve mezhepler arasında sert çekişmeler alevlenmiştir, özellikle aynı ülkelerde bulunan mezhepler arasındaki çekişme (cedel) ler, pek şiddetlenmiştir. Buna misal olarak Hanefî ve Şafiî mezheplerini verebiliriz.

İşte bu gibi sebeplerden İslâm bilginleri, sadece eskilerin sözlerine başvurmakla yetinmişlerdir. Daha' sonraki asırlarda ictihad kapısı kapanmış ve koyu bir taklit çağı, başlamıştır. Bütün mezhepler, ictihad kapısının kapanması fikrini aynı şekilde karşımamışlardır. Bu fikir, Hanefî ve Şafiî mezheplerinde büyük bir kabule mazhar olmuş, Mâlikî mezhebinde daha az revaç bulmuş, Hanbelî mezhebinde ise reddedilmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Han-belîler, yeni olayların hükümlerini ortaya koymak için her asırda bir müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Zeydiyye ve İmamiyye mezhepleri ile Haricîler, kendi bilginlerinin ictihad etmelerini zorunlu görmüşlerdir. Zahirîler de daha ileri giderek, her müslümanın takati nispetinde ictihad yapması gerektiğini söylemişlerdir. Onlara göre müslümanlar, hiç olmazsa fetva verenlerin kim olduklarını ve onların verdiği fetvaların nelere dayandığını bilmelidirler.

Zahirîlerin dışında ictihadın zarurî olduğunu söyleyenler, bunun âlimlere mahsus bulunduğunu ve halkın fetva sorduğu kimseleri taklid edebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Çağımızda zihinler ictihad kapısının yeniden açılmasına yönelmiştir, Mevkii ne olursa olsun hiçbir fakih, ictihad kapısını kapatma yetkisine sahip değildir. Çünkü insan aklı, hiçbir zaman düşünmekten men edilemez. Öte yandan yeni olayların, mevcut hayat şartları altında bir hükme bağlanması gerekir.

Elbette ictihad kapısının kapatılması kötü bir şeydir. Fakat, ictihad için gerekli ehliyeteye sahip olmayanların ictihad yapmaları İslâmiyete daha çok zarar getirir. Bunun içindir ki müctehid'de bulunması gereken ehliyeti ve ictihad şartlarını belirtmek mecburiyetindeyiz. Müctehid olacak kimse, önce İslâm dîninin genel amaçlarını iyice kavramalıdır. Biz, burada İslâmî hükümlerin amaçlarıyla ictihadı ve ictihad derecelerini kısaca açıklamayı lüzumlu görüyoruz.^{81[81]}

İslâmî Hükümlerin Amaçları

İslâm dîni, bütün insanlara rahmet olarak gönderilmiştir. Kur'-an-ı Kerim'de, Peygamberine hitaben Allah şöyle buyurur: «Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik»^{82[82]} Yine Kur'an'da, «Ey insanlar, size, Rabbinizden bir Öğüt, kalblerdeki

^{81[81]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/80-83.

^{82[82]} Enbiyâ Sûresi, 107.

şeylere şifâ, raûminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir»^{83[83]} diye buyurmuştur. Bunun içindir ki İslâmiyet bütün hükümlerinde, sevgi ve adaletin hâkim olduğu faziletli bir toplum meydana getirmek cihetine yönelmiştir.

Bu yüksek gayeyi gerçekleştirmek için İslâmiyet şu üç noktadan hareket etmiştir:

1 — Ferdi yetiştirmek ve onu ahlâk bakımından olgunlaştırmak. Çünkü,, toplumun iyi olması için ana unsur ferttir. İslâmiyet, ferdî olgunlaşmayı. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmekle gerçekleştirir. Bütün ibadetlerin gayesi ferdi önce ruhî olgunluğa ulaştırmak, sonra da içtimaî ilişkileri sağlamlaştırmaktır. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, ruhları haset ve kin'den temizler, insanları birbirine kaynaştıracak şekilde ruhları yükseltir. Böylece zulüm ve kötülük ortadan kalkar. İbadetlerin başı olan namaz hakkında Allah şöyle buyurmuştur: «Gerçekte namaz, her türlü fuhuş ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek, elbette en büyük ibadettir».^{84[84]} Çünkü namaz, bütün yönüyle insanları ferdî ve içtimai bakımdan olgunlaştırır. Oruç da, Hac da böyledir. Hac; dilleri, renkleri ve memleketleri ayrı ayrı olan müslüman topluluğunda sevgi ve eşitlik ruhunu gerçekleştiren bir ibadettir. Zekât'ın mânâsı, zenginle fakir arasında ancak içtimaî bir yardımdır. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.), valilere; «Zekâtı zenginlerden alıp fakirlere veriniz» diye emretmiştir.

2 — Müslüman toplumda adaleti yerine getirmek. Bu adaletin yerine getirilmesi, gerek müslümanlar ve gerekse müslüman olmayanlar arasında aynı şekilde olacaktır. Bunun için Kur'an'ı Kerim'de şöyle Duyurulmuştur: «Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin, adaletli olun ki o, takvaya en çok yakın olandır»^{85[85]}

Adaleti gerçekleştirmek, İslâmiyetin en büyük gayesidir. İslâmiyet, bütün emir ve hükümlerinde adaleti gerçekleştirmeyi hedef tutar. Ona göre yargıda, tanıklıkta, mü'minlerin başkalarıyla olan hertürlü münasebetlerinde adalet ölçüsünden ayrılmamak şarttır. Peygamber (S. A.), insanların karşılıklı haklara sahip olduklarını ve bu hakların asla çiğnenmemesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur. «İnsanların sana nasıl muamele etmesini istiyorsan, sen de onlara öyle muamele et. Nefsin için istediğini başkası için de iste».

İslâm dîni, içtimaî ve hukukî adaleti gerçekleştirmeyi de hedef tutmuştur. Dolayısıyla insanları kanun karşısında, zengin ve fakirliklerine bakmaksızın, eşit kılmıştır. İslâm'da imtiyazlı bir sınıf yoktur. Güçlü insan haksız ise zayıftır. Zayıf insan da haklı ise güçlüdür. Bütün insanlar renk ve ırk farkı gözetmeksizin tek bir sınıf teşkil ederler. Hz. Peygamber bunu belirtmek için şöyle buyurmuştur: «Hepiniz Adem'den türediniz, Adem ise topraktan yaratılmıştır. Arabın arap olmayana üstünlüğü yoktur. Ancak üstünlük takva ileldir». Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: «Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizibirbirinizle tamşasmız diye büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Gerçekten sizin Allah katında en üstünüz, takvaca en İlende olanınızdır».^{86[86]}

İçtimai adaleti en iyi şekilde gerçekleştirmek için İslâm dini, insana insan olduğu için saygı göstermeyi farz kılmıştır. İslâmiyet, savaşta bile düşman ölülerine saygısızlığı yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim, insanın şeref ve haysiyetli bir varlık olduğunu açıkça şöyle ifade eder :«Andolsun ki biz Adem oğularını şerefli kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vâsıtalar verdik. Onlara güzel rızıklar verdik. Onları yarattığımızın

^{83[83]} Yunus Sûresi, 57.

^{84[84]} Ankebut Sûresi, 45.

^{85[85]} Maide Sûresi, 8.

^{86[86]} Hucurat Sûresi, 13.

pek çoğundan üstün kıldık».^{87[87]}

İçtimaî adaleti gerçekleştirmek için İslâmiyet, her insana İslâm, bayrağının altında çalışma imkânı vermiştir. Bunun için İslâmiyet, İslâm ümmetini teşkil eden her insanın terbiye edilmesini, onların yetenekleri nisbetinde iş yapacak duruma getirilmesini emretmiştir.

Bu konuda Mâliki fakihlerinden bir kısmı şöyle söylemiştir: Öğretim üç kademede yapılmalıdır.

a) Müslüman gençlerinin hepsi okutulmalıdır. Fikrî yeteneği, ikinci kademeye geçmesine elverişli olanlar bu kademeye alınmalıdır. Buna yetenek bakımından elverişli olmayanlar zarurî ve farz olan bilgileri öğrendikleri için bu kadarla yetinebilirler. Çünkü İslâm ümmeti bedeni ile çalışanlara, ziraatçılara ve çeşitli sanatları icra edenlere ihtiyaç duymaktadır. Bunların meslekleri icabı muhtaç oldukları alışkanlık ve bilgileri kazanmaları kâfi olup daha fazla aklî bilgilere ihtiyaçları yoktur.

b) Birinci kademede başarı gösterenler ikinci kademeye geçmelidirler. Buradan ileri gitmek için kabiliyetli olmayanlar, İslâm ümmeti içinde orta kültüre sahip bir sınıf teşkil ederler. Bunlara da ihtiyaç vardır. Bunlar birçok işleri yönetmek görevini üzerlerine alırlar.

c) İkinci kademede başarı gösterenler üçüncü ve yüksek kademeye çıkmalıdır. Burada da başarı gösterenler fikir öncüleri, mucitlerdir ki İslâm ümmetinin gücü, maddî ve manevî büyüklüğü bunlar sayesinde ortaya çıkar. Önemli olan bunların sayısı değil, fikri güç ve yetenekleridir.

İslâmiyet, hiçbir kimsenin hakkını kısmamak için işin neticesini onun mâhiyetine uygun olarak tâyin etmiştir. Meselâ, iyi iş yapan iyi netice alır ve emeği kadar mükâfaat görür.

İslâm dîni, kadim hakkında da adaleti en güzel şekilde gerçekleştirmiştir. Kadının sahip olduğu haklar nisbetinde görevleri vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, «Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde aynı şekilde hakları vardır. Erkekler, onlar üzerinde bir derece üstündür»^{88[88]}

İşte İslâmiyette her hakka karşı bir sorumluluk vardır. Hakla sorumluluk arasındaki ilişki değişmez, İslâmiyet, suç işleyen bir köleye hür insana verilen cezanın yarısı kadar bir ceza tâyin etmiştir. Cariyeler hakkında da Allah şöyle buyurmuştur: «Onlar (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuşta bulunurlarsa onları hür kadınlara verilen cezanın yarısı ile cezalandırın».^{89[89]} Bunun sebebi açıktır. Çünkü suç, küçük düşürücü bir şeydir. İnsanlar, suçluya takdir gözüyle değil, tahkir gözüyle bakarlar. O halde hür insanın işlediği suçun cezası onun cemiyet içerisindeki mevkiine uygun olmalıdır. Hür olmayan kimselerin cezası da, onların toplum içindeki seviye ve itibarlarına uygun olmalıdır. Bu sebeple İslâm hukukunda köle ve cariyelerin cezası, hür insanların hak ettiği cezanın yarısı kadar tâyin edilmiştir. Roma hukuku bunun tam aksi istikametini kabul etmiş, aristokrasiye mensup olanların cezasını azaltmış ve aynı suçu işleyen halk tabakasına mensup olanları —ölüm cezası dahil— en ağır cezalarla cezalandırmıştır.

İslâmiyete göre içtimaî adalet; ancak faziletin, sevginin, adaletin bir topluma hâkim olması, ferden şahsî menfaatinin başkasının menfaatına dokunmaması ve herkesin buna inanması ile gerçekleşir. Bu itibarla bilginler, şu âyet, Kur'an'ın bütün mânâlarını için-

^{87[87]} İsrâ Sûresi, 70.

^{88[88]} Bakara Sûresi, 228.

^{89[89]} Nisa Sûresi, 25. (Kur'an'da zinanın cezası yüz deynek (celde) olarak tayin edildiğine göre (Nur Sûresi: 2), yansı elli deynek eder. Çeviren).

de toplamaktadır, demişlerdir: «Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Taşkın kötülüklerden, gayri meşru şeylerden, zulüm ve zorbalıktan nehyeder. O, size öğüt verir, tâ ki iyice dinleyip tutasmız»^{90[90]}

3 — Maslahatı gözetmek, kötülüğü def etmek: Bütün İslâmî hükümlerin amacı budur. İslâmiyetin Kur'an veya Hadis ile emretmiş olduğu herşeyde insanlar için bir menfaat (maslahat) vardır. Belki bu maslahat, birçok kimselerin gözlerinden kaçabilir. Fakat İslâmiyetin gerçekleştirmek istediği maslahat, keyfî şeyler değildir. Onlar, hakikî olan umumî menfaatlardır. Bunlar, keyfî olarak değiştirilemez. Bu konuyu, İslâmî açıdan biraz daha genişleterek anlatmak istiyoruz.^{91[91]}

İslâmın Gözettiği Maslahatlar

Burada İslâmiyetin gözettiği hakîki maslahatları inceliyeceğiz. İslâmî hükümlerde gözetilen maslahatlar, Kur'an ve Sünnet nass'larıyla sabittir. Nass'larm şâmil olduğu maslahata benzeyen hususlarla, maslahat nevinden olan şeylerin nelerden ibaret olduğunu da burada incelememiz gerekir. Hiçbir İslâm hukukçusu veya herhangi bir kimse, nass'lara aykırı olan bir şeye İslâm adına maslahat ismi veremez. Çünkü nass'lara aykırı olan şeyler nefsi arzular olup Kur'an ve Sünnet tarafından bu gibi arzulara uyulması yasaklanmıştır.

Bütün nass'larm önemle üzerinde durduğu maslahatlar şunlardır :

- 1 — Dîni korumak,
- 2 — Canı korumak,
- 3 — Akli korumak,
- 4 — Nesli korumak,
- 5 — Malı korumak.

Çünkü insanoğlunun içinde yaşadığı dünya meseleleri bu beş esasa dayanmakta, insanlığın saadet dolu bir hayat sürmesi bunlarla gerçekleşmekte ve insana saygı bunların korunmasıyla mümkün olmaktadır.

Şimdi bu maslahatları tek tek ele alalım.^{92[92]}

1 — Dînin korunması: İnsan, dinî duygu ve inançlara sahip olmakla hayvanlardan ayrılmaktadır. Çünkü dinî hayat, insanın en belli başlı özelliklerinden biridir. O halde insanın inandığı din, her türlü tecavüzden korunmalıdır. İslâmiyet, din hürriyetini en güzel biçimde himayesi altına almıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah, «Dinde zorlama yoktur, îman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır»^{93[93]} ve insana dinî inançları yüzünden işkence yapmayı yasaklayarak, «Din yüzünden baskıda bulunmak (fitne) adam öldürme (kati) den daha kötüdür»^{94[94]} buyurmuştur.

Dinî hayatı korumak ve insan ruhunu, dinî duygularla beslenmek için ibadetler emredilmiştir.^{95[95]}

2 — Can (nefs) in korunması: Bu, çok değerli ve aziz olan yaşama hakkının korunması demektir. Dolayısıyla insanı öldürmek, onun herhangi bir uzvunu kesmek

^{90[90]} Nahl Sûresi, 90.

^{91[91]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/84-87.

^{92[92]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/88.

^{93[93]} Bakara Sûresi, 256.

^{94[94]} Bakara Sûresi, 191.

^{95[95]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/88-89.

veya gövdesini yaralamak gibi her türlü tecavüzdten korumak gerekir. İnsanın şeref ve haysiyetine saygısızlık göstermek, ona sövmek ve iftira etmek gibi her türlü haysiyet kırıcı şeyleri önlemek gerekir. Sebepsiz yere insanın faaliyetini tahdit etmek gibi şeyleri men etmek de canın korunmasına dahildir. Bu itibarla iş hürriyeti, düşünce hürriyeti, herhangi bir yerde oturma hürriyeti gibi hususlar, hür ve şerefli insan hayatının esaslarını teşkil eder. Şerefli bir toplum içerisinde çalışmayı sağlayan hürriyetler, hiç bir saldırıya uğramıyacak şekilde korunmalıdır.^{96[96]}

3 — Akıl Korunması: Ferdi, topluma yük yapacak ve onu diğerleri için bir kötülük vâsıtası kılacak her türlü felâketten insan aklını korumak icap etmektedir. Akıl korunması bilhassa şu üç yönden önemlidir.

a) İslâm toplumunun her ferdi, birbirine yardım edecek şekilde akıl bakımından sağlam olacaktır. Çünkü toplumun her ferдинin akli, sadece o ferde ait değil, biraz da toplumun malıdır. Zira fert, toplum yapısının bir tuğlasını teşkil etmektedir. Buna göre toplumun, ferдин sağlam olmasını istemek halikıdır.

b) Akli muvazenesini kaybeden fertler topluma yük olmaktadır. Böyle olmamak için insanların, İslâmiyetin hükümlerine boyun eğerek, akli felâketlere maruz bırakan şeylerden sakınmaları gerekir.

c) Akıl ve şuur bozukluğuna uğrayan fertler, toplum içinde başkalarına kötülük ve tecavüz vâsıtaları haline gelirler. O halde dînin; akıl muhafaza edilmesi için bazı müeyyidelere başvurulması, akla zarar veren şeylerin kullanılmasını yasaklaması ve böylece toplum içerisinde kötülük yapılmasını önlemesi vazifesidir. Bütün din ve kanunlar, hem akli korumayı hem de akıl hastalığına uğramış olanları tedavi etmeyi emreder. İşte bundan dolayıdır ki İslâm dîni, içki içenleri cezalandırmış ve akla zarar veren her türlü içki ve uyuşturucu maddeleri yasaklamıştır.^{97[97]}

4 — Neslin Korunması: Bu, bütün insan türünü korumak ve] yeni nesillerin sevgi, dayanışma gibi insanları birleştirici duygularla yetiştirilmesi demektir. Şöyle ki:

Her çocuk, önce ana ve babasının kucağında yetiştirilir ve böylece kendisini koruyacak bir yuva bulmuş olur. Bu maksatla evlilik hayatının düzenlenmesi ve bu düzenin korunması gerekir. Nitekim ırz ve namusun, zina ve iftira gibi tecavüzlerden korunması gerekmektedir. Bu da, Allah'ın, karı ve kocaya emanet ettiği vücudun tecavüzdten muhafaza edilmesi demektir. Tâki kan koca vasıtasıyla temiz bir neslin devam etmesi ve mesut bir insan hayatının yer yüzünde sürüp gitmesi sağlanmış olsun. Böylece insan nesli çoğalıp insanlık cisim, akıl ve ahlâk bakımından kuvvetli olsun; fert, içinde yaşadığı toplumda başkalarıyla anlaşıp kaynaşmaya müsait bir duruma gelsin. Zina ve iftira gibi suçlar için tâyin edilen cezalar, neslin korunması için konmuş olan müeyyidelerdir.^{98[98]}

5 — Malın Korunması: Mal hırsızlık, gasb, rüşvet ve faizcilik gibi şeylerden korunacaktır. İnsanlar arasında adalet ve karşılıklı rıza esaslarına göre tanzim edilen bir nizam ile malın korunması gerekmektedir. Malın koruyucu ellerde artırılması da zaruridir. Çünkü fertlerin ellerindeki mallar, gerçekte bütün milletindir. Dolayısıyla

^{96[96]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89.

^{97[97]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89.

^{98[98]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89-90.

onu korumak ve fertler arasında adaletli bir şekilde dağıtmak, üreticilerin çalışmalarını kontrol altına almak, umumi gelirleri arttırmak, israfçılığa düşmemek ve İslâmiyetin tanıdığı olduğu mülkiyet hakkına saygı göstermek gerekmektedir.

Alım-satımı, icar işlerini, verimsiz toprakları verimli hale getirmeyi, yeraltı ve yerüstündeki tabiî kaynakları işletmeyi bir düzene sokmak, malın korunması prensibine dahildir.

İşte bütün semavî dinler, bu beş hususun korunması maksadıyla gönderilmiş, beşerî kanunlar da aynı şeylerin gerçekleşmesinde ittifak etmiştir.

Bu hususta İmam Gazzalî şöyle söylemiştir:

«Menfaati celbetmek ve zararı defetmek, hakkın gayesi ve maksatlarını elde etmede halkın yararı demektir. Fakat biz, maslahat sözü ile şeriatın maksadına uygun olan hususların korunmasını kastediyoruz. Şeriatın insanlar tarafından gözetilmesini istediği şeyler beştir: İnsanların dinlerinin, canlarının, akıllarının, nesil ve mallarının korunmasıdır. Bu beş esasın içine giren şeylerin korunması maslahattır. Bunlardan başkası ise mefsedet (zararlı) olup bunların defedilmesi^{99[99]} maslahattır.^{100[100]}»

Maslahatların Dereceleri

Gözetilmesi gereken ve beş esasta toplanan maslahatlar hakkında birçok şer'i hükümler mevcuttur. Biz, burada umumi olarak maslahatları şu üç derecede inceliyeceğiz:

1 — Zaruri olanlar (Zarûriyyât). Bunlar zarurî ve kesin olarak korunması gereken maslahatlardır. Canın korunmasında hayatın insan uzuvlarının ve hayat için zaruri olan hususların korunması; malın, neslin ve dinin korunmasında zaruri olan şeylerin gözetilmesi bu cümledendir.

Gazzâlî bu hususta şöyle söylemiştir: «Bu beş maslahatın korunması zaruret derecesindedir. Bunlar, maslahatların en üstün derecesini teşkil eder. Dolayısıyla müslümanları elinden çıkararak kâfirin öldürülmesi, bid'ata götüren sapıkların cezalandırılması gerekir. Bu gibi insanların, halkı dinden çıkardıkları için ölümle cezalandırılmaları lâzımdır. Zira müslümanları korumak için bu bir zarurettir. İlâhî emre muhatap olan akılları korumak için içki içenleri, nesli ve soy temizliğini korumak için zina edenleri, insanların maişet- . lerinin esasını teşkil eden malı korumak için hırsız ve gâsıbları cezalandırmak icap eder».^{101[101]}

İmanî Gazzalînin bu sözünden anlaşılıyor ki bu beş esastan her hangi birinin heder olmasına sebebiyet veren herşeyin defedilmesi zarurîdir. İslâm dîni, bu maslahatların korunması için çok ağır müeyyideler koymuştur. Öte yandan hayat tehlikeye düştüğü takdirde haram olan şeyleri yemek veya içmek, İslâmiyetin bir emridir. Meselâ, açlık veya susuzluk sebebiyle ölüm tehlikesine maruz kalan kimsenin, murdar olan bir eti veya domuz etini yemesi ve şarabı içmesi vaciptir.

2 — İhtiyaç bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar. (Hâciyyât) : Bunlar yukarıda geçen beş esastan birinin korunmasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan, fakat güçlüğü (meşakkati) kaldırmak veya bu beş esasın korunması için tedbir kabilinden olan maslahatlardır. İnsanların kolaylıkla elde edip kullanmasını önlemelt için şarabın satılmasını, kadının mahrem yerlerini açmasını, namazın gasbedilmiş bir yerde kılınmasını, şehirlerin giriş kapılarında ticaret mallarını alarak ihtikâr yapmayı

^{99[99]} Gazzalî, el-Mustasfâ, c. X, s. 387.

^{100[100]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/90.

^{101[101]} el-Mustasfâ, c. I, s. 288.

ve dolayısıyla pahalılık yaratmayı yasaklamak bu türlü maslahatlar arasındadır. Bunlar aslında doğrudan doğruya bir maslahatın korunması değil, zarara götüren herşeyin yasaklanması ve tehlike karşısında yasakların nıtibah kılınması da böyledir. Bu cümleden olmak üzere insanların ihtiyaç duyduğu birçok akitler mubah kılınmıştır. Ortaklaşa ziraat (müzaraa); ağaç birinden, emek ve bakım diğerinden olmak şartıyla yapılan ortakçılık (müsakaat), para peşin mal veresiye olmak kaydıyla yapılan satış (selem), muayyen bir kârla malın satışı (murabaha), malı alış fiyatına satmak (tevliye) akitleri bunlara misal olarak verilebilir.

Burada belirtmek isteriz ki insan hürriyetinin korunması da bu ikinci grup maslahatlara dahildir. Çünkü, hürriyetsizlik içinde hayat olsa dahi, kişi sıkıntı ve güçlüğü sokulmuş olur. Neslin korunması için nikâhlı olmıyanların birbiriyle kucaklaşmalarını yasaklamak, malın korunması maksadıyla durumu müsait olanların borçlarını ödemeleri için zorlanmaları ve ödemezlerse cezalandırılmaları da bu kabildendir. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur : «Zengin bir adamın borcunu sallaması haksızlıktır, cezalanması gerekir.» Akli korumak için çoğu sarhoşluk veren şeyin azının haram edilmesi de böyledir.

3 — Kemâl bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar (kmâliyyât = tahsîniyyât) : Bunlar, asıl maslahatların korunmasıyla ilgili olmayıp onların korunması için tedbir mahiyetinde de değildir. Bunlar, şerefi korumak ve hakareti önlemek maksadını güden şeylerdir. Canı korumak hususunda bâtil iddialar ve sövme gibi, hayatın esasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan ve ihtiyaç nevinden de . bulunmayan, fakat hayâtın kıymet ve şerefini zedeleyen şeylerin yasaklanması da bu türlü maslahatlardandır.

Aldatmak ve gasp gibi doğrudan doğruya malın korunmasına dahil olmayan, fakat kemâl bakımından onunla alâkalı olan şeylerin yasaklanması da böyledir. Aldatmak veya gasbetmek; malı bilerek tasarruf iradesiyle, kazanç ve zarar yönlerini doğru olarak bilmekle ilgilidir; zira burada malın aslına bir tecavüz yoktur. Ancak tasarruf hakkı olanın iradesine bir tecavüz vardır ki, o, buna karşı tedbirli olabilir.

Neslin korunmasında kadının süslenip püsleriip sokağa çıkmasının yasaklanması da bu kabildendir. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur:

«Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar, zânetlerini açmasınlar, bunların görünen kısmı müstesnadır. Baş örtülerini yakalarının üstüne koysunlar. Zîriyetlerini kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi biraderlerinden, yahut biraderlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut ellerindeki cariyelerinden, yahut erkeklerden cinsî ihtiyaçtan kesilmiş olan hizmetçilerden, yahut kadınların gizli yerlerine henüz vâkıf olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizliyecekleri zînetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar. Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe edin, tâ ki kurtuluşa ermiş olasınız.»^{102[102]}

İşte bu emir ve yasaklar, kemâliyyâtın korunması kabilinden olup şeref ve haysiyyetin zedelenmemesi, günümüz kadınlarının içine düştüğü küçüklük ve adilikten uzaklaşması amacını gütmektedir.

Dinin korunması konusunda itikat esasına dokunmayan, fakat dinî esaslar üzerinde şüphe uyandıran sapık fikirleri, dinî hakikatlar arasında ince bir karşılaştırma yapma gücüne sahip olmayanların başka dinlere ait kitapları okumalarını yasaklamak da bu

^{102[102]} Nur Sûresi, 31

türlü maslahatlar arasındadır. Keza, necasetten sakınmak, camilere giderken temiz ve güzel elbiseler giyinmek böyledir. Bu maslahatların bir kısmı vacip, diğere bir kısmı da nafilidir. Birçok hallerde kemal kabilinden olan maslahatlar vacip olabilir.

Akim korunmasında zimmîlerin, müslümanlara haram olan içkileri ulu orta kullanmalarının yasaklanması ve bu içkileri, satın alanlar kendilerinden bile olsa, müslümanların arasında satmalarının yasak edilmesi de bu üçüncü sınıf maslahatlara dahildir.^{103[103]}

Tekliflerde Maslahatların Dereceleri

Maslahatların derecelerini biraz önce gördük. Zarurî olanlar birinci, hâciyâta dahil olanlar ikinci ve kemâliyâta ait olanlar da üçüncü dereceyi teşkil ediyordu. Hâciyât nevinden olan maslahatlar, ke-mâliyât nevinden olanlarla çatıştırlarsa öncekiler tercih edilir.

Bazı bilginler, teklif ifade eden hükümlerdeki maslahatları da derecelendirmek istemişlerdir. Bu durumda hükümlerin değerleri derecelerine göre değişecektir. Bu bilginlere göre şeriatın yapılmasını istediği veya muhayyer bıraktığı her şey, ancak bir maslahat icabıdır. Maslahatın dereceleri ise emir nisbetinde değişmektedir. Netice itibariyle bunun her ikisi de aynıdır. Şeriatın haram kıldığı her şey/ bir fesadı (zararı) defetmek içindir. Fesadın derecesi de yasaklanma (nehiy) nisbetinde değişmektedir. Başka bir deyişle neh-yin derecesi, fesat nisbetinde değişmektedir.

Bu itibarla İzzüddin b. Abdisselâm (öl. 660 H.) maslahatları üç bölüme ayırmıştır:

1 — Allah'ın kulları için vacip kıldığı hususların dayandığı maslahatlar: Bunlar, en üstün, üstün ve orta olmak üzere farklı derecelere ayrılırlar. Meselâ; en üstün maslahatlar, bizzat yüksek bir kıymet taşıdığı gibi, zarar ve kötülükleri defeder, menfaatları celbeder.

Vacipler dayandıkları maslahatlara göre derecelenirler. Bir vacipte maslahat büyük olursa vaciplik derecesi de o nisbette büyük olur ve birinci dereceyi işgal eder. Meselâ; oruç keffare tinde şeriat, köle azâd etmeyi başa almıştır. Çünkü buradaki menfaat daha büyüktür. İki ay peşpeşe oruç tutmayı ikinci dereceye koymuştur. Çünkü bu, ceza bakımından daha çok ve daha faydalıdır. Altmış fakiri doyurmayı üçüncü dereceye koymuştur ki, Ramazanda tutulması gereken bir günlük oruç için yapılması icabeden tevbe altmış fakiri doyurmaktan ibarettir. Bu misallerimizde asıl olan, vaktinde tutulması gereken bir oruçtur.

İzzüddin b. Abdisselâm, bir vacibin maslahat derecesi göz önüne alınarak başka bir vacip üzerine takdim edilmesine dair şu misalleri zikretmiştir: «Boğulmakta olan insanları kurtarmak, farz namazını vaktinde kılmaya tercih edilir. Çünkü masum kimseleri boğulmaktan kurtarmak, Allah katında daha faziletlidir. İki maslahatı da korumak mümkündür. Önce boğulan adamı kurtarmak, sonra geçen namazı kaza etmek, gibi. Geçmiş bir namazın kaza edilmesinin, bir canı kurtarmaya eşit olmadığı malûmdur. Keza, bir kimse, Ramazanda bir adamın boğulduğunu görse ve onu kurtarmak için orucu bozmakt'an başka bir çare bulamasa, o kimse orucunu bozar ve o adamı kurtarır. Burada da iki maslahat bir arada bulunmuştur. Çünkü, canda Allah'a ait bir hak bulunduğu gibi canın sahibi için de bir hak vardır. Dolayısıyla bu hak, orucu vaktinde tutmaya tercih edilmiş, orucun kendisine tercih edilmemiştir, yani orucun

^{103[103]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/90-93.

kaza edilmesi gerekir.»^{104[104]}

2 — İnsanların islâhı için şeriatın mendup kıldığı hususlara ait maslahatlar: Bu maslahatların en üstünü vacip olan maslahatlardan daha aşağı bir derecede olup bunlar mubah olan hususlara ait maslahatlar derecesine kadar iner.

3 — Mubah olan hususlara ait maslahatlar: Mubah olan bir şey ya bir maslahatı celbetmekte, yahut da bir mefsedeti (zararlı şeyi) defetmektedir. Bu konuda îzzüddin şöyle söylemektedir: «Mubah şeylerin dayandığı maslahatlar, dünyevî şeyler olup bir kısmı diğer bir kısmından daha büyük ve daha faydalı olabilir. Bunların yerine getirilmesinde bir ecir yoktur. Bir kimse, yarım hurma yiyerek de nefesine dünyevî bir maslahat sebebiyle iyilik etmiş olur.»

Şüphesiz mubah olan birşeyde cüz'î ve şahsî bir maslahat vardır. Yemek, içmek, gezinmek gibi. Bunları bir dereceye kadar terketmek şahsın takdirine bırakılmıştır. Nitekim yiyecek ve içecek şeylerin çeşitlerini seçmek, bunlardan herhangi birini yiyip veya yememek kişinin arzusuna bırakılmıştır. Dolayısıyla bu işlerin yerine getirilmesinden ötürü Allah kullarına ceza veya mükâfaat tayin etmemiştir.

Vacip veya mehdup olan hususlardaki maslahatlar şahsî değildir. Onlar hem sahibine, hem de bütün insanlara aittir.^{105[105]} Mesela vacip olsun ya da mehdup olsun verilen bir sadaka insanların yararına olan bir davranıştır. Yolda bulunan ve insanlara zarar veren şeyleri kaldırmak da insanların yararına olan bir davranıştır. Dolayısıyla bu türlü hareketlerin sevabı vardır. Bir vacibi terketmenin de cezası vardır. Meselâ; bir kimse zekâtı vermezse İslâm idarecisi onu zekâtı vermeye zorlar. Zekâtını vermeyen müslüman Allah'ın azabından kurtulamaz.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre yapılması emredilen veya muhayyer bırakılan tekliflerdeki maslahatlar derecelere ayrılmaktadır. Nehyedilen şeylerde de bir maslahat vardır. Bunlardaki maslahat, fesadı defetmektir. Olumsuz da olsa bu da bir nevi maslahattır. Hattâ fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten üstündür. Bu itibarla İslâm hukukçuları, «fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten öncedir» kaidelerini koymuşlardır.

Yasaklar, fesad nisbetinde derecelere ayrılırlar. Haramdaki fesad, mekruhtaki fesaddan kuvvetlidir. Dolayısıyla zinanın yasaklanması, kucaklaşma veya öpüşmenin yasaklanmasına eşit değildir. Gerçi her ikisi de nikâhsız kimseler için haramdır. Şarap satmanın haram oluşu ile onu içmenin haram oluşu, hırsızlığın haram oluşu ile başkasına ait birşeyi gasbetmenin haram oluşu, bir uzvu kesmenin haram oluşu ile bir insanı öldürmenin haram oluşu, evli bir kadınla zina etmekle, evli olmayan bir kadınla zina etmenin haram oluşu aynı derecede değildir. Halbuki bunların hepsi kesin delillerle yasaklanmış olan hususlardır.

İzzüddin bu konuda da şöyle der:

«Mefsedetler iki kısma ayrılır: 1) Allah'ın yaklaşılmasını yasakladığı şeyler. 2) Allah'ın yapılmasını hoş görmediği şeyler. Yaklaşılması haram olan mefsedetler de iki kısma ayrılır: a) Büyük günahlar. Bunlar da en büyük, büyük ve orta olmak üzere üçe ayrılırlar. Meselâ; mefsedet olmak yönünden en büyük günah, nisbeten daha küçük günah vs. Bunlar, küçüle küçüle küçük günahlara kadar iner. b) Küçük günahlar: Bunlar da, derece derece küçülerek, mekruh olanlara kadar varır ve bu mekruhlar da mubahların sınırına kadar gelirler.»^{106[106]}

^{104[104]} Kavaidül-Akm, c. I, s. 63.

^{105[105]} Burada «vacib» sözü, «farz» teriminin anlamını da içine almaktadır.Çeviren.

^{106[106]} Kavaidül-Ahkâm, c. I, s. 65.

Bu ve yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığına göre İmam İzzuddin, emirlerle maslahatlar arasındaki bağları ve emirlerin maslahat nisbetindeki kuvvet ve derecelerini tam mânasiyle ortaya koymuştur. O, aynı şekilde şeriatın haram kıldığı şeylerle, mefsedetler arasındaki münasebetleri ve mefsedet nisbetinde nehyin derece ve kuvvetini göstermiştir. Mefsedetlerin haram edilmiş derecelerini de belirterek, en büyük mefsedetin en büyük günah olduğunu, sonra onların fesad nisbetinde küçülerek mubah derecesine kadar indiğini izah etmiştir.

Yukarıda da dokunduğumuz gibi, mubah olan bir şey, hakkında kesin bir maslahat bulunmadığı için kişiye ve onun ihtiyarına terkedilen bir husustur. Mubah olan bir şeyde kişi kendini ilgilendiren bir maslahat görürse onu yapabilir. Fakat mubah olanların bazısı, toptan değil, cüz'î olarak mubah kılınmış olabilir. Meselâ; bir insanın herhangi bir miktarda et veya ekmek yemesi mubahtır. Fakat yiyip içmek mubahtır diye onu toptan terketmesi caiz değildir. Mubah olan şeyleri toptan terketmek müslümanları zayıf düşürür. Bazan aslında mubah olan bir şeyin fazla yapılması haram olabilir. Meselâ; nezih bir oyun ve eğlence aslında haram değildir. Fakat, kişinin veya toplumun bütün vaktini oyun ve eğlence ile geçirmesi haramdır.^{107[107]}

Güçlüğün Kaldırılması

Maslahatlar, teklif ifade eden hükümlerin amaçları olup aralarındaki bağ çok kuvvetlidir. Çünkü şer'î hükümlerin hepsinde şahsın maslahatı gözetilmekte ve bu maslahattan asla vazgeçilmemektedir. Ancak, maslahat daha büyük bir maslahatla çatışırsa veya başkasına bir tecavüz mahiyeti arzederse ondan vazgeçilebilir. Başkasının malını yemek gibi; zira bu türlü maslahatı İslâm dîni tanımamaktadır. Bil'akis bunu, başkasına bir zarar teşkil ettiği için yasaklamaktadır. İslâm şeriatına göre kendisine menfaat sağlamak için başkasına zarar vermek asla caiz değildir.

Şahsî maslahatın bir değeri var ise, bu, güçlüğünü kaldırmak (ref-u'l-harac) içindir. Güçlüğün kaldırılması, şahsî maslahat bazı yasaklarla çalıştığı zaman olur. Zira bu durumda şahsın terketmek sebebiyle uğradığı zararlar, yaptığı takdirde uğrayacağı zarar arasında bir karşılaştırma yapılır; hangi zarar daha büyükse o kaldırılır. İşte güçlüğünün kaldırılması ve baskının önlenmesidir.

Bu itibarla İslâm dini; bir zaruret halinde, yani şahsın zaruri maslahatı tehlikeye düştüğü ve ancak başkasının hakkını zedelemeyen bir yasağı işlemekle korunabildiği takdirde, bu yasağın işlenmesini zarurî kılmıştır. Dolayısıyla İslâm hukukçuları, «zaruretler, haram olan şeyleri mubah kılar» prensibini kabul etmişlerdir. Hattâ bazı hallerde bu zaruretler, haram olan şeylerin yapılmasını vacip kılar. Yukarıda da söylediğimiz gibi, başkasının hakkına burada bir tecavüz olmamak şarttır; veya İslâmiyetin, sabredildiği takdirde sevap kazanılmış olacağını bildirdiği bir husus olmamalıdır. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim'de, «O, size murdar olarak ölmüş hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına boğazlanmış olan hayvanları haram kıldı. Ancak Mm muztar kalıp bunlardan yerse aşırı gitmemek şartıyla, ona günah yoktur.^{108[108]} buyrulmuştur. Görülüyor ki murdar et, domuz eti ve kan zararlı olduğu için haram kılınmıştır; fakat ölmek, bunları yemekten daha zararlı olduğundan bunların yenilmesi zaruri görülmüştür. Bu, büyük zararın küçük bir zararla defedilmesi

^{107[107]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/93-96.

^{108[108]} Bakara Sûresi, 173.

demektir. Bunların yenilmesinden doğacak zarar, ölüm tehlikesiyle karşılaşmış olan aç kimseyi kurtardığı için hafiflemekte ve hattâ gitmektedir. İslâm dîni, bu durumda olan kimseye açlığını giderecek kadar yemesini, fakat aşırı gitmemesini emretmiştir.

Bazen zaruret, haramın yapılmasını vacip- kılmaz. Meselâ; kâfir olacak bir söz söylemek hususunda bir şahıs icbar edilirse, bu sözü söylemek ona vacip olmaz; isterse onu söylemediği için öldürülsün. Fakat bu sözü söyleyerek canını kurtarması için ona ruhsat verilmiştir. Hattâ kâfir olacak bir sözü söylememesinde sevap bile vardır. Çünkü, onu söylememesi İslâmı yükseltmektir. Hakkı söylemek hususunda da durum aynıdır. Çünkü bir şahsa, zaruret halinde hakkı söylememek için ruhsat verilmiştir. Fakat hakkı söylerse sevap kazanmış olur. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Şehitlerin başı, Hamza b. Abdilmuttalib ile hakkı söylediği için zalim hükümdar tarafından öldürülen kimsedir.»

Sıkıntı ve güçlüğün kaldırılması yalnız zaruret hallerinde değil, hâciyât nevinden olan hallerde de muteber sayılmıştır. Meselâ, sıkıntı içinde kalan bir kimseye bazı haramları işlemek mubah olur. Veya zaruret olmadığı halde ihtiyaç sebebiyle onları işlemek caiz olur. Meselâ, kadının mahrem yerine bakmak haramdır. Ancak, tedavi etmek maksadı ile tabibe bu mubah olup kadının hastalığını öğrenmek için onun mahrem yerine bakmasında bir sakınca yoktur.

İslâm hukukçuları yasakları iki kısma ayırmıştır:

1 — Bizzat haram olanlar: Murdar et, domuz eti ve kanın yenmesi gibi. Bunlar ancak zaruret halinde mubah olurlar. Başkasına ait malı yemek de böyledir ve zaruret halinde mubah-olur. Meselâ, çölde iki kişiden birinin ihtiyacından fazla azığı bulunsa ötekini de hiç bir şeyi bulunmasa aç kalan ve azığı bulunmayan şahıs arkadaşının azığından zorla alabilir. Bu hususta onlar döğüşseler ve aç olan ötekini kasıtsız olarak öldürse diyet lâzım gelmediği gibi katil de sayılmaz. İbni Hazm el-Endelüsî, yanında fazla azığı bulunan bir arkadaşı olan ve zorla onu almaya muktedir bulunan kimsenin murdar eti veya domuz etini yemesi mubah olmaz, diye fetva vermiştir.

2 — Bizzat haram olmayan ve dolayısıyla haram olanlar: Meselâ kadının mahrem yerine bakmak, zinaya sebep olacağı için haram kılınmıştırBizzat haram olmayanlar ve dolayısıyla haram olanlar, ihtiyaç karşısında mubah olurlar; bunların mubah sayılması için bir zarûretin bulunması da şart değildir.^{109[109]}

İnsan Gücünün Üstünde Teklif Yoktur

İslâm dîni, her zaman insanların maslahatını nazar-ı itibara almış ve ancak onların yapabilecekleri şeyleri teklif etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus, «Allah, bir kimseye ancak gücünün yettiği şeyi teklif eder»^{110[110]} ayetibeyan edilmiştir. İslâmın teklifleri, devamlı olarak yerine getirilmesi mümkün olan hususlardır. Çünkü şer'î tekliflerdeki maslahat, bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasıyla gerçekleşir. Bunlarda, insanın taşıyabileceği bir meşakkat elbette mevcuttur. İnsan gücünün üstünde bir meşakkati ihtiva- eden şer'î teklifler de vardır; Allah yolunda cihad gibi; dolayısıyla bu, bütün insanlara farz kılınmamıştır. Bunda sürekli olarak yapılma durumu da mevcut değildir. Bu türlü teklifler, çeşitli derecelere ayrılır.

Daimi olarak yapılması emredilen tekliflerin fazileti, bunların sürekli olarak yerine

^{109[109]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/97-99.

^{110[110]} Bakara Sûresi, 256.

getirilmesindedir. Bu itibarla Allah, bir lasım haramları bazı hallerde mubah kılarak güçlüğü kaldırmış ve böylece bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasına imkân vermiştir. Kur'-ân-ı Kerim'de, «O, dinde sizin için bir güçlük kılmadı»^{111[111]} ve «Allah size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez»^{112[112]} buyurulmuştur.

Meşakkatine tahammül etmek mümkün olan tekliflerin sürekli olarak yerine getirilmesi şeriatin amaçlarındandır. Çünkü bunların sürekli olarak yapılması taata devam etmektir. Allah'a taatta bulunmak, vicdanı geliştiren ve onu güçlü kılan ruhî bir eğitimidir. Nefsî arzuların serkeşliği bu eğitimle giderilir. Kolay ve basit olan işleri sürekli olarak yapmak, inşanı büyük işleri Vâpmaya muktedir kılar. Meselâ, her gün veya muayyen zamanlarda birkaç kuruş sadaka vermeye ahşan bir insan, gerektiği zaman büyük bir malî fedakârlıkta bulunmayı göze alabilir.

Bu maksatlardır ki birçok dini nass'lar, insanları, kolay ve basit olan işleri yapmaya, zor ve yorucu şeylerden kaçınmaya davet etmektedir. Hz. Âişe, Peygamber (S.A.)'i anlatırken şöyle buyurmuştur. «O, iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman kolay olanını tercih ederdi.» Peygamber (S.A.), bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

«Allah yanında en sevimli iş, az da olsa, ruh için kolay olandır.» Başka bir hadîsinde de: «Allah, sürekli olarak yapılan amelleri sever» demiştir.

Sahabîlerden bazıları, ibadete fazla düşmüşler ve kendilerini en zor ibadetlere sokmuşlardı. Onlardan bazıları gündüzleri oruç, geceleri namazla geçiriyorlardı. Bazıları da kadınlarını büsbütün ter-ketmişlerdi. Peygamber (S.A.), onlara şöyle hitap etti: «Allah'tan en çok korkanız benim; fakat ben oruç tutarım, yerim, namaz kılarım, uyurum, kadınlarımla münasebette bulunurum.» Selman-i Fârisî'nin, kendisini son derece ibadete veren ve ailesini ihmal eden İslâm kardeşi Ebu'd-Derdâjya söylediği şu sözü Peygamber (S.A.), aynen kabul etmiştir: «Bedenînin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır. Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Öyle ise her hak sahibine hakkını ver.»

Peygamber (S.A.), ibadet maksadıyla da olsa, nefsi güçlüğe sokmanın, îslâmın istemediği ve razı olmadığı bir husus olduğunu beyan etmiştir. Çünkü nefsi zorluğa sokmakta, katlanılması imkânsız olan bir güçlük vardır. Bu, teklifi devamlı olarak yerine getirmeye imkân bırakmaz ve insanın çabasını kırar. Bu hususta Peygamberimizden şöyle rivayet edilmiştir: «Bu din çok sağlamdır. Kolayca onun emirlerini yapınız. Nefsinizi Allah'ın ibadetinden usandırmayınız. Çünkü binit hayvanı dermandan kesilmiş olan kimse, ne bir yer (arz) kateder, ne de binecek bir sırt (zahr) bırakır.»; «Kim bu dini zor! aştın rs a, din onu mağlûp eder. Fakat siz, kolaylaştırın iz ve mutedil olunuz.»

Bu açıklamalardan çıkarılan netice şudur ki; îslâmın hükümleri sadece hakiki maslahatı gerçekleştirmeye yönelmiş, insanların taat yollarını ve taata devam etmelerini kolaylaştırmıştır. Tam , mü'minler sürekli bir eğitim ve olgunlaşma içinde olsunlar.

Bu esasa göre İslâm hukukçuları, şeriatın nass'larından çıkararak, birçok fıkıh kaideleri ortaya koymuştur. İslâm şeriatının amaçlarını tâyin etmişlerdir. Bu kaidelerden bazıları şunlardır: Zarar giderilir, iki zarardan büyük olanı küçük olanı ile defedilir, umumî zarar defetmek için hususî zarar tercih edilir, zararı defetmek maslahatı celbetmekten önce gelir v.s.

^{111[111]} Hacc Sûresi 78.

^{112[112]} Bakara Sûresi 185.

İşte böylece İslâm bilginleri, yararlı olan şeyleri celbetmek ve zararlı olan şeyleri defetmek esasına daveti, Kur'an ve Sünnet nass'larından almışlardır.

Sarih bir nass ile sabit bir emir, mutlaka bir maslahatı ihtiva eder; aynı şekilde nass ile açıkça yasaklanan bir şey de zararı ihtiva eder. Hiç bir kimse, İslâm dininin nass'ları her hangi bir asırda maslahatı gerçekleştirmez, diye bir iddiada bulunamaz. Nass'lara açıkça aykırı düşen, herhangi bir maslahat iddiası saçmadır. Böyle bir maslahat iddiası, ancak, nefsî arzuların, fikrî sapmaların neticesidir. Bu türlü iddialara kapılanlar, Allah bilir ya, nefsi arzularını dinî nass'lara tercih eden ve Hz. Muhammed'in getirdiği asıl dine karşı inatlaşan sapıklardır.^{113[113]}

İctihad

Bu girişte icthad ve icthad şartları hakkında konuşmamız gerekmektedir. Çünkü fihhi mezheplerin kuruluşu icthadla başlamıştır. Günümüzde ehil olmayan bazılarının müctehidlik taslamalarının ne derecede yerinde olduğu anlaşılmalıdır. Bir takım kimseler,-icthad işinin gelişi güzel bir şey olup hiçbir esasa dayanmadığını zannederler. Halbuki icthad, mezheplerdeki ayrılığı doğuran fer'î meselelerin kökü olup dinî hükümlerin çıkarılması bu sayede mümkün olmuştur, icthad, çeşitli asırlarda derecelere ayrılmış, her asırda kendine göre bir özelliğe sahip olmuştur. Nihayet icthad, azala azala kitapların gösterdiği seviyeye kadar inmiştir. O halde kısaca icthadı açıklamamız faydalı olacaktır.

İctihad, bir şeye nüfuz etmek veya bir işin kemâl noktasına ulaşmak için çaba sarfetmek anlamıdır.

Usûl-i fıkıh terimi olarak icthad, fakihin tafsili . delillerinden amelî hükümleri çıkarmak için bütün gücünü harcaması demektir. Bazı usûl-i fıkıh bilginleri icthadı şöyle tarif ederler: Hükümleri çıkarmak veya onları tatbik etmek hususunda bütün güç ve çabaları harcamaktır. Buna göre icthad ikiye ayrılır:

1 — Hükümleri çıkarmak ve açıklamak.

2 — Çıkarılan bu hükümleri tatbik etmek ve zamanın icaplarına göre yeni hükümler çıkarmak.

Birinci icthad şekli, icthad-ı kâmil olup şer'î kaynaklardan hükümler çıkaran bilginlere mahsustur. Bazı bilginler, bu türlü icthadın herhangi bir asırda inkıta edeceğini söylemişlerdir ve bunların sayıları oldukça kabarıktır. Hanbelilere göre her asırda bu türlü icthad mertebesine ulaşacak bir müctehid mutlaka bulunur.

ikinci icthad şekli, mezheplere göre yapılan icthadlar olup bu türlü icthadlarda bulunacak müctehidlerin her asırda mevcut olacağına bilginler ittifak etmişlerdir. Bu icthad mertebesine çıkmış olanlar, kendi mezheplerine göre hüküm çıkaran ve fer'î meselelerde dinî hükümleri ifade eden kaideleri tatbik mevkiine koyan bilginlerdir. Bu tatbik sayesinde ki icthad-ı kâmil sahibi olan önceki müctehidlerin, hakkında fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümleri çıkarılmış olur.^{114[114]}

Kâmil (Mutlak) İctihad Ve İctihadın Şartları

Burada kâmil icthad yapabilecek müctehidin ehliyyetini isbat edecek şartları gözden

^{113[113]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/99-101.

^{114[114]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/102-103.

geçireceğiz.

1 — Arap dilini çok iyi bilmek: Usûl-i fıkıh bilginleri bu noktada ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, Arap dili ile nazil olduğu gibi, onun tefsiri durumunda olan Sünnet de aynı dil ile ifade edilmiştir. İmam Gazzalî bu hususta şöyle söylemektedir: «Müctehidin, Arapların konuşmalarını ânliyyacak ve kelimeleri kullanmadaki geleneklerini bilecek kadar Arapçaya vâkıf olması şarttır. Çünkü müctehidin sarih bir ifadeyi, kelimelerin zahiri ve mücmel mânâlarını, hakikat ve mecazlarını, umumi ve hususîlik gösteren yönlerini, kesin ve kapalı ifadelerini, mutlak ve mukayyed oluşlarını, nass ve muhtevalarını, doğru ve yanlış olanlarını bilmesi gerekir. Bu vasıflar, ancak Arap dilinde ictihad derecesine ulaşmış kimselerde bulunabilir.»

Bundan anlaşılıyor ki Gazzalî, müctehidin Arapçayı tam mânâ-siyle bilip ictihad derecesine ve asıl Arapçayı tam olarak anlayacak duruma ulaşmasını şart koşuyor. Her Arap, Arapçanın bütün özelliklerini bilemediği gibi onu bütün incelikleriyle kullanamaz. Müctehidin de fıkıh hükümlerinde durumu böyledir. O, Arapçanın bütün teferruatını ve onun kabilelere göre değişik tarzlarda kullanılan özelliklerini bilemez. Çünkü bunların hepsini bilmek, bir insan için mümkün değildir. Şu kadar ki, müctehidin ilmi umumî olarak Arap dilinin inceliklerini kapsamak mecburiyetindedir. Müctehidin açıklıyacağı hükümlerin ilk kaynağı olan Kur'an, Arap dilinin en belîğ ve en fasih şeklini ifade eder. Bu itibarla Kur'an'dan hüküm çıkaracak kimsenin, Kur'an'ın belagatını, esrarını ve ihtiva ettiği hükümleri tam olarak bilmesi bir zarurettir. İslâm şariatinde araştırma yapan kimsenin, Arapçanın sırlarını ve inceliklerini bilmesi oranında Kur'an'dan hüküm çıkarma kudreti artar. Şâtıbl, İslâm şariatında, araştırma yapanları Arapçayı anlayış derecelerine göre şöyle sıralamıştır:

Arapçayı anlamakta mübtedî olan kimse, şeriatı anlamakta da mübtedîdir. Arapçayı anlamakta mutavassıt (orta) olan, şeriatı anlamakta da mutavassıttır ki o, en son dereceye ulaşmamıştır. Arapçada son mertebeye ulaşan kimse, şeriatı da son mertebeye ulaşmış demektir. Onun din hususunda ileri sürdüğü anlayış bir delil teşkil eder, tıpkı sahabîlerin ve Kur'an-ı Kerim'i hakkiyle anlayan büyük bilginlerin anlayışları gibi. Bunların seviyesine ulaşamayan kimselerin din hususundaki anlayışları, kendi seviyeleri nisbetinde eksik olur. Dolayısıyla anlayışı eksik olan her hangi bir kimsenin sözü ne delil olur, ne de herkes tarafından kabul edilir.^{115[115]}

Bu ifade aslında doğrudur. Çünkü müctehid bir hüccettir. Müctehid olmayanlar onun sözü ile amel ederler. Bu mertebeye ancak, anlayış bakımından bilgin sahabîler ve onların ilmini alan müctehid İmamların anlayışına çok yakın bir dereceye ulaşan kimseler sahip olabilir. Burada ilâve etmek isteriz ki, müctehid İmamların hepsi Arapçayı yeteri kadar biliyorlardı. Bu İmamlardan bazılarının Arapça bilmediğini iddia edenler, kuru bir iftiradan başka birşey yapmamaktadırlar.

2 — Kur'an-ı Kerimi bilmek: Bu şartı, İmam Şafii, «er-Risale» adlı fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu kıymetli eserinde ileri sürmüştür. Çünkü Kur'an, İslâm dininin direği, Allah'ın kıyamete kadar baki olan kitabı ve bu şeriatın kaynağıdır. Fakat Kur'ana ilmi çok geniştir. Bu İlim Peygamberin ilmidir. Kur'an ilmini tümü ile bilen Peygamberdir. Nitekim bu hususu Abdullah b. Ömer (R.A.) açıkça söylemiştir. Bunun içindir ki bilginler Kur'an'da hüküm ifade eden ve beşyüz civarında bulunan âyetlerin inceliklerini bilmek gerekir, demişlerdir. Bu âyetlerin inceliklerini bilmek, mânâlarını kavramak demektir. Hüküm bakımından hususî ve umumî olan âyetleri, bunların

^{115[115]} Şâtıbl, el-Muvâfâkât, c. IV., s. 114; Ticariyye baskısı.

Sünnetle nasıl açıklandığını, nâsîh ve mensuh olanlarını bilmekle beraber, hüküm ifade eden âyetlerin yanında, Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği bütün âyetleri topluca bilmek gerekir. Çünkü Kur'an, bir bütün teşkil eder ve parçaları birbirinden ayrılmaz. el-Esnevî (Öl. 772 H.) bu konuda şöyle demiştir: «Hüküm ifade eden âyetleri diğerlerinden ayırdetmek, zarurî olarak, Kur'an'ın hepsini bilmeye bağlıdır.»^{116[116]}

Peki, Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemek şart mıdır? Bazı bilginler bunu şart koşmamıştır. Onlara göre müctehidin, hüküm ifade eden âyetlerin Kur'an'daki yerlerini gerektiği zaman başvuracak şekilde bilmesi kâfidir. İmam Şafî'nin, Kur'an'ın hepsini müctehidin ezberden bilmesini şart koştuğu rivayet edilmiştir. Şüphesiz Kur'an ilminin en yüksek derecesi, onu tam olarak ezberden bilip bütününün mânasını kavramak, hüküm ifade eden âyetleri inceden inceye araştırmak, sahabîlerin bu âyetler üzerindeki tefsirlerini, âyetlerin nüzul sebeplerini ve gayelerini bilmektir. Bazı bilginler hüküm ifade eden âyetleri araştırmışlardır. Meselâ, el-Cassas diye bilinen Ebu Bekr Râzi (Öl. 370 H.) ve Ebu Abdîlah el-Kurtubî (Öl. 671 H.) «Ahkâmûl-Kur'an» isimli eserlerini bu maksatla kaleme almışlardır.^{117[117]}

3 — Sünneti bilmek: Bu şart üzerinde de bilginler ittifak etmişlerdir. Müctehidin araştırmak istediği konularla ilgili kavli, fiili ve takriri sünnetleri bilmesi gerekir.. Bazıları daha ileri gitmiş ve müctehidin teklif ifade eden hükümlere ait bütün hadislerin lafız ve mânalarını, nâsîh ve mensuhîarını rivayet yollarını, râvîlerin derece ve hallerini, adalet ve hadisi hıfz etme (zabt) gibi vasıflarını bilmek gerekir, demişlerdir.

Bu konuda bilginlerin sarfetmiş oldukları gayretler takdire şayandır. Hadis rivayet edenlerin hal tercemelerî ile adalet ve zabt bakımından dereceleri hakkında birçok eserler yazılmıştır.

Kütüb-i Sitte gibi Peygamber (S.A.)'e nisbet bakımından sahih hadis mecmuaları meydana getirilmiş ve bunlar üzerine birçok bilginler tarafından şerhler yazılarak, hadisler sened bakımından incelenmiş ve İslâm hukukçularının bazı hadisler üzerindeki ihtilâfları ortaya konulmuştur. Bu hadis mecmuaları, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre bölümlere ayrılmış, sözgelisi ibadetlere taallûk eden hadisler başlı başına bir yer işgal etmiştir. Her bölüm için müstakil bir kitap unvanı verilmiştir. Akidler, siyer, İlim ve İman kitapları gibi.

Bu hadis çalışmaları, müctehidin Sünnete başvurup ondan hüküm çıkarmasını kolaylaştırmaktadır. ' Fakat onun, Sünneti genel olarak incelemesi, hüküm ifade eden hadisleri de derinlemesine araştırması, onların nâsîh ve mensuh'unu tanıması, ifade ettiği hükümlerin bilinmesi bakımından gerekli olan diğer çalışmaları yapması şarttır. Hükümlerle ilgili olan bütün hadisleri ezberden bilmesi şart değildir. Ancak onları ve yerlerini, gerektiği zaman onlara müracaat metodlarını ve hadis râvîlerini bilmesi gerekir.

4 — Üzerinde icmâ' hasıl olan konularla ihtilâflı olan konuları bilmek: Bu şart üzerinde de ittifak edilmiştir. Hakkında icmâ' hasıl olan konular namaz, namazın rekâtları ve vakitleri, zekât, zekâtın farziyeti ve taksimatı, nikâhı haram olan kadınlar v.s. gibi esaslardır. Sahabîler devrinden itibaren müctehid İmamlar devrine ve daha sonraki devirlere kadar bilginlerin ittifak edegeldikleri dinin daha bir çok kesin emirleri vardır.

^{116[116]} el-Esnevî, Şerhu MinhâcH-Usul, c. III, s. 308; -Tahrir Şerhi Takrir kenarında.

^{117[117]} Burada müellif, «el-Câmi'lî Ahkâmîl-Kur'an» adlı tefsirin yazarı Ebu Abdillâb el-Kurtubî ile «Ahkâmul-Kur'an» adlı eserin yazarı Ebu Bekr İbnul-Arabî el-tşbili (Öl. 542 H.)yi birbirine karıştırmıştır. Çeviren

Üzerinde icmâ' hasıl olan konuları bilmekten maksat, bu konuları her zaman anlatacak şekilde ezberlemek değildir. Müctehid, ancak araştırma yaptığı mesele ile ilgili icmâ' bulunup bulunmadığını bilmekle yetinebilir.

Üzerinde icmâl hasıl olan konuları bilmekle beraber, bir müctehid; sahâbüer, tabîiler ve onlardan sonra gelen müctehid İmamların ihtilâfa düştükleri konular da bilmek zorundadır. Müctehid, Medine ve Irak fikhının metodlarını bilecek, doğru olanla doğru olmayan arasında ve nass'lara yakın olanlarla uzak olanlar arasında sağlam bir karşılaştırma yapacak kesin bir akla sahip olacaktır. Bu son şartları İmam Şafii er-Risale'de ileri sürmüş ve şöyle söylemiştir. «Müctehid, kendisine muhalefet edeni dinlemekten kaçınmamalıdır. Çünkü onu dinlemekle gafletten uyanır, doğru olarak inandığı şeyi tesbit gücü artar. Yalnız bu hususta onun son derecede çaba harcaması ve haktan ayrılmaması gerekir. Tâ ki bir şeyi neye göre kabul edip neye göre reddettiğini bilsin. Keza o, kabul ettiği şeyle muhalefet ettiği şeyden müstağni kalmamalıdır. Tâ ki, kabul ettiği şeyin, terket-tiği şeyden neden üstün olduğunu, Allah'ın izniyle bilmiş olsun.»^{118[118]}

Ebu Hanife, insanların en bilgini onların ihtilâflarını en iyi bilendir, derdi. Çünkü, birbiriyle çarpışan görüşleri araştırmak, bu görüşler arasından parlayan hakikat nurunu ortaya çıkarır. İmam Malik, Ebu Hanife'nin talebeleriyle karşılaşınca onlara, kendisinin uğraştığı meseleler hakkında Ebu Hanîfenin ne düşündüğünü sorardı.

Allah'a hamd olsun ki sahâbülerin ihtilâfları, Medine ve Irak gibi memleketlerin fakihleri arasındaki ihtilâflarla fıkıh mezheplerini temsil eden bilginler arasındaki ihtilâfları bize anlatan birçok kitaplara sahibiz.

Şîrazînin «el-Mühezzeb» adlı eseri ve Nevevî'nin buna yazdığı şerh, İbni Kudâme'nin «el-Muğnî» adlı eseri, İbni Hazm'in «el-Muhallâ», İbni Rüşdün «Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasid», İbni Teymiyye'nin «el-Fetâvâ», «Şerhu Ahâdîsi'l-Ahkâm» ve «Tefsir-u Âyâti'l-Ahkâm» adlı eserleri burada anılmaya değer. Bu gibi eserler sayesinde ihtilâf konularını bulmak ve araştırmak, bizim için oldukça kolay olmaktadır.

5 — Kıyası bilmek: Müctehid olmak isteyen kimse, kıyasın hüküm çıkarma esaslarından biri olduğunu ve doğru kıyasın metodunu bilmek mecburiyetindedir. Böylece o, nass'lardan hüküm çıkarma esaslarını ve nass'lara dayanan nükümlerle ictehad yapmak istediği konu arasındaki benzerlikleri kavrama ve ictehadına en yakın manası bağlı olan hükmü seçme gücüne sahip olacaktır. Bunun için şu üç hususun bilinmesi gerekir:

a) Hükme esas teşkil eden asıl nass'larm bilinmesi, bu nass'-ların ifade ettiği hükümlerde müessir olan sebeplerle hakkında nass bulunmayan meselelere tatbik edilen sebeplerin bilinmesi.

b) Kıyas kaide ve prensiplerinin bilinmesi; meselâ", muayyen ve özel bir durumu ifade ettiği sabit olan bir nass üzerine kıyas yapılmıyacağı, kıyasa esas teşkil eden illetin vasıfları tesbit edildikten sonra fer'i meselenin asli meseleye tatbik edileceği bilinmelidir.

c) Geçmiş büyük bilginlerin, hükümlerin sebep (illet) lerini ve hükümlere esas teşkil eden sebeplerin vasıflarını tesbit etmede ve kıyas yoluyla hüküm çıkarmada kullandıkları metodların bilinmesi.

Kıyasın bilinmesi konusunda el-Esnevî şöyle söyler: «Müctehi-din kıyası ve kıyas için

^{118[118]} er-Risale, s. 510.

muteber olan şartları bilmesi gerekir. Çünkü bu, bir icthad kaidesi olup sayısız hükümlerin açıklanmasına götüren bir yoldur.»^{119[119]}

6 — Hükümlerin amaçları (makasıdu'l-ahkâm) nı bilmek: Fıkhî hükümler çıkarmak isteyen müctehid, îslâmın şeriatının amaçlarını ve Hz. Peygamber'in gönderilmesine sebep olan asıl gayeyi bilmelidir. O, bu sayede, icthad yaparken bu amaçların dışına çıkmaz. Bunları bilmeyen kimse, kıyasın şekillerini ve dini hükümler için uygun olan sebeplerin vasıflarını tanıyamaz. Ayrıca müctehidin, îslâmiyetin kabul ettiği insan maslahatını bilmesi gerekir. Çünkü insanların umumi maslahatlarının bilinmesi zaruri bir esastır. Zira müctehid, bu sayede, hakikî maslahatla kuruntudan ibaret olan maslahatı, İslâmiyetin insanlara yararlı olduğunu beyan ettiği hususlarla onun mücadele ettiği nefsi ve şehvî arzulan birbirinden ayıracaktır. Keza o, bir işteki maslahat ve mazarratı kavrayıp bunlar arasında karşılaştırma yapabilmelidir; ta ki mazarratı defetmenin maslahatı celbetmeden önce olduğunu, bütün insanlara faydalı olan hususların, birkaç şahsa faydalı olan hususlara tercih edileceğini ve bunların icthad için esas teşkil ettiğini bilsin.

Şâtıbî "el-Muvâfakât" adlı kitabında şöyle der: «İctihad iki esasa dayanır: 1 — Şeriatın amaçlarını bilmek, 2 — Arapçayı tam olarak anlamak. İnsan, şeriatın maksatlarını bütün meselelerde anlayacak bir dereceye gelirse o İlim öğretme, fetva verme ve Allah'ın bildirdiği hükümleri açıklamada Peygamber (S.A.)'in vârisi olma vasfını kazanmış olur. Bunlardan birincisi asıldır. İkincisi de, şeriatın maksatlarını anlamak için bir vâsıttır. Zira Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini anlamak için Arap dili ile ilgili bilgiler, icthada esas teşkil eden şeriatın amaçlarını anlamada yardımcı olurlar.» Dolayısıyla, şeriatın gaye ve maksatları tanı olarak anlaşılmazsa yeni bir hüküm çıkarmak imkânsız olur.

Bize göre bu esasların her ikisi birbirini tamamlar. Çünkü, şeriatın amaçlarını bilmek, nass'lar olmaksızın imkânsızdır. Nass'lar da, Arapça tam olarak bilinmezse anlaşılmaz. O halde bunlar, tamamen birbirine bağlı hususlardır. Nass'lar olmaksızın şeriatın amaçlarının bilineceği söylenemez. Aksi halde böyle bir iddia, nass'ları hükümsüz bırakmak olur. Şâtıbî'nin sözünü şöyle anlamak gerekir: Şeriatın amaçları belli bir nass'dan değil, bütün nass'ların toplamından anlaşılabilir. Bu doğrudur; fakat cüz'î bir meseledeki maksadı anlamak, külli hükümleri meydana getiren nass'ları anlamaya bağlıdır.

7 — Doğru bir anlayış ve takdir gücüne sahip olmak: Bu şart yukarıdaki şartları ihraz etmek için bir vâsıttır. Bu şartı haiz olan müctehid, gerçek fikirleri saçma olanlardan ayırdetmek imkânına sahip olur. el-Esnevî, bu şartlar hakkında şöyle söyler: «Müctehidin; tariflerle burhanların şartlarını, bunların mukaddime (öncül) -lerinin nasıl sıralandığını, kendi görüşünde hatâyâ düşmemek için bu mukaddimelerden giderek istediği neticeye nasıl ulaşacağını bilmesi şarttır.»

el-Esnevî, adetâ burada müctehidin mantık bilmesini şart koşturmaktadır. Bâzı bilginler, müctehidin mantık ilmine sahip olmasını şart koşturmamışlardır. Çünkü, onlara göre sahâbî ve tabîîlerin fakih-leri ile müctehid İmamlar, ulaştıkları fikhî icthadlarında mantık ilmini bir vâsıta olarak kullanmamışlardır. Zira onların devrinde bu İlim, Arap ve müslümanlar arasında bilinmiyordu.

Bazı bilginler de, daha ileri giderek, mantıkla uğraşmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Şeyhülislâm İbni Teymiyye bunlar arasındadır. Ona göre mantığın hiç

^{119[119]} el-Esnevi adı geçen eser, c. III, s. 310.

bir faydası yoktur. İbni Teymiyye (ÖL 728 H.) Nakd'ul-Mantık (Mantığ-, Yıkma) adlı bir kitap telif etmiştir. Bir kısım Ehl-i Sünnet bilginle- i de mantık ilminin mekruh oluşuna dair eserler yazmışlardır.

Bize göre mantık bilmek, müctehid için şart değildir. Fakat mantıkla uğraşmak mekruh da değildir, tiattâ mantık, aklî bir İlim olarak kültürü kuvvetlendirir. Tartışma esnasında kişiye büyük yardımcı olur. İnsana sağlam bir ölçü verir. Sapıkların karşısında hakikatleri savunurken yardım eder. Gerçi, şer'î hükümleri çıkarırken sırf mantığa dayanmak asla doğru olmaz. Müctehid için mantık ilmini şart koşmamakla beraber biz, İmam Şafii'ye uyararak, müctehidin hakikatleri kavramak için doğru bir anlayışa ve keskin bir görüşe sahip olmasının zaruri olduğunu söylemek zorundayız.

8 — İyi niyetli ve sağlam itikad sahibi olmak: Halis bir niyet, kalbi Allah'ın nuru ile aydınlatır. Onu, bu dinin özüne nüfuz ettirir ve yalnız hakka yöneltir. Haktan başkasına meylettirmez. Çünkü Allah, ihlas sahibi kimsenin kalbine hikmet kapılarını açar ve ona hidayet eder. İslâm dîni, ancak kalbi ihias ile aydınlanmış olanların idrak edeceği ilâhî bir nurdur.

İtikadı bozuk olan kimse bid'at ve nefsî arzularının peşine düşer, selim bir kalb ile nass'lara yönelemez, Çünkü onun düşüncesine, akli kudreti ne olursa olsun, doğru hüküm çıkarmaktan onu uzaklaştıran bir hal hâkim olur. Zira kötü niyet düşüncüyü de kötüleştirir. Bundan dolayı kendilerinden sonra gelen nesillere derin bir fıkıh mirası bırakan büyük İmamlar, fıkıhla şöhret yapmadan önce takva ve ihlâslarıyla meşhur, olmuşlardır. İslâmî hakikatları araştırmakta ihlas, araştırmacıyı o hakikatlara yaklaştırır. İhlas sahibi olan, hakikati nerede bulursa bulsun kabul eder, taassup göstermez. Mutlaka kendi görüşünün doğru olduğunu, başkalarının yanıldığını iddia etmez. Kendisinin de içtihadında yanılabilirliğini, kendisinden başkalarının da ictihadlarında doğru olabileceklerini kabul eder. Büyük İmamların hepsi «Bizim görüşümüz doğrudur. Yanlış da olabilir. Başkalarının görüşü yanlıştır. Fakat doğru da olabilir» derlerdi.

Yukarıda da nakletmiştik; Şafiî, talebelerine, bir hadis bulurlarsa kendi mezhebine aykırı da olsa, ona sarılmalarını emrederdi. Hattâ O, «Sahih bir hadis bulursanız benim mezhebim odur» derdi. Ebu Hanîfe de, ulaştığı neticenin kendisine göre en iyi bir netice olduğunu, bundan daha iyi neticeye ulaşan olursa ona uymasını söylerdi. Şâtîbî'nin deyişiyle ictihad; düşünce, ruh ve İlim bakımından Peygamber (S.A.)'in postuna oturacak bir dereceye yükselmektir. Çünkü, Peygamber nasıl Kur'an-ı ve Allah'ın emirlerini insanlara açıklıyorsa müctehid de aynı vazifeyi yapıyor. O halde kalbini Allah'a teslim etmeyen ve İslâmî hakikati araştırırken ihlas sahibi olmayan, bu yüksek mertebeye ulaşabilir mi?

İşte İslâm hukukçularının, ittifakla, müctehid'de bulunmasını kabul ettikleri şartlar bunlardır. Bu şartları kendisinde toplayan müctehide «mutlak» veya «müstakil müctehid» denilir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Bu şartları koyan ve kendisini içtihadta ehil gören kimdir? O, bu şartları nereden çıkarmıştır?

Şüphesiz bu soru ilk görünüşte yerindedir. Fakat onu ileri sürenler, kendileri ehil olmadıkları ve ictihad yapacak imkânlarla sahip bulunmadıkları halde, müctehidlik tashyan kimselerdir.

Bu soruyu şöyle cevaplandırabiliriz: Yukarıda zikredilen şartlar aklın kabul ettiği apaçık hususlardır veya ictihad yolunu açan ilk müctehidlerin sıfatları bunlardır. Biz de, ictihad hususunda bunları eksiltmeden onlara uymaktayız. Çünkü ihlas, hakikati

aramakta iyi niyetlilik doğru anlayış ve takdir gücü, nass'ları ve kıyas için esas teşkil eden kaideleri bilmek, şeriatin amaçlarını kavramak gibi müctehid'de bulunması gereken sıfatların hepsi aklın apaçık gösterdiği hususlardır. WU'da başında olan, bunlar hakkında tartışmaya girmez. Beri yandan takdir kabiliyeti olmayan, iyi niyet sahibi bulunmayan, şeriatin hükümlerini ve amaçlarını hakkıyla bilmeyen, onlardan hüküm çıkarmak için gerekli olan kaideleri öğrenmeyen nasıl müctehidlik iddiasında bulunabilir?

Arapçayı, Kur'an ve Sünneti, icma' hasıl olan konuları bilmek gibi icthad şartlarına gelince; sahâbilerden icthad'da bulunanlar bunları ihraz ediyorlardı. Bu sahâbiler, icthad yolunu Peygamber zamanında açmışlar ve yaptıkları icthadları Peygamber kabul etmişti. Dolayısıyla onların icthadlan hüccet teşkil etmiş, onların icthad metodlarını da Peygamber (S.A.) tasdik etmiştir. O halde onların metodunu tanımamak, icthad metodunu tanımamaktır. Üstelik Kitab, Sünnet ve îcmâl İslâm fihhının kaynaklarıdır. Bu kaynakları bilmeyen nasıl müctehid olabilir? Bu İslâm kaynaklarına bağlı kalmaksızın icthad yapmak isteyenler, istedikleri gibi hareket edebilirler; ama, bu durumda onları İslâmî bir hükme ulaştıklarını söylemeye hakları yoktur.^{120[120]}

İctihadın Dereceleri Ve Müctehidlerin Tabakaları

İctihad önce iki kısma ayrılır, demiştik:

1 — Kâmil İctihad: Buna mutlak icthad da denir ve şartlarını bundan önceki bahiste açıkladık. Bu icthad iki dereceye ayrılır :

a) Belli bir mezhebin prensiplerine bağlı olan müctehidin icthadı.

b) Hiç bir mezhebin prensiplerine bağlı olmaksızın dinin herhangi bir ihtilâfa sebep olmayan kesin prensiplerinden hareket eden müctehidin icthadı.

2 — Büyük müctehidlerin ortaya koydukları prensiplere göre meseleleri tatbik konusunda yapılan icthad: Buna tahrîç veya mezhepte icthad adı verilir. Bu türlü icthad'da bulunan mezheplerin bilgileri bir çok derecelere ayrılırlar.

Müctehidlerin tabakalarına göre icthad yedi dereceye ayrılır. Dolayısıyla, icthad derecelerini temsil eden müctehirler de yedi ta-babaya ayrılırlar. Bunlardan ilk dört tabaka müctehid olduğu halde, kalan üç tabaka da, her ne kadar bir nevî icthad sahibi ise de, mukallid sayılmıştır.^{121[121]}

1- Şeriatta Müctehid Olanlar

Bunlar, birinci tabakayı teşkil eden müstakil (mutlak) müctehidlerdir. Dînî hükümleri Kitab ve Sünnet gibi kaynaklarından çıkararak, nass'lara göre kıyaslar yapan, maslahatlara göre fetvalar veren, istihsan deliline dayanarak hükümler beyan eden, nass bulunmadığı takdirde akıl ve rey ile hareket eden müctehidler bu tabakaya dahildir. Kısaca bu müctehidler, her türlü istidlal yollarına başvurmuş ve herhangi bir mezhep sahibinin görüşüne bağlı kalmamıştır. Onlar, sadece sahâbîlere tâbi olmuşlardır. Yüce Allah da, sahâbîlere tâbi olanları Kur'an'da övmüştür.

^{120[120]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/103-110.

^{121[121]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/111.

Said b, el-Müseyyib ve İbrahim Nehai gibi tabîilerin bilginleri bunlar arasındadır. Cafer-i Sadık, babası Muhammed Bakır, -Ebu Hanife, İmam«Mâlik, Şâfû, Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Leys b. Sa'd ve Süfyan Sevri gibi mezhep sahibi fakihler de bu tabakayı teşkil eden müctehidlerdendir. Gerçi bunlardan bazılarının mezhep ve görüşleri günümüze kadar gelmemiş; sadece fakihlerin ihtilâflarını anlatan kitaplar arasında bunların bazı görüşleri bize kadar ulaşmıştır.

Bu müctehid İmamların talebeleri, acaba bu tabakaya dahil midir? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Bunların bazıları şüphesiz ki ikinci tabakaya dahildir. Bazılarının birinci tabakadan sayılıp sayılmaması tartışma konusu olmuştur. Meselâ, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf (Öl. 183 H.), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (Öl. 189 H.) ve Zufer b. el-Hüzeyl (Öl. 158 H.) i, İbni Âbidin ikinci tabakaya dahil etmiş ve onları müstakil müctehid saymamıştır. O, ikinci tabakayı anlatırken şöyle söyler. «Bunlar, Ebu Hanife'nin talebeleri Ebu Yusuf ve Muhammed gibi mezhepte müctehid olan kimselerdir. Bu tabakaya dahil olanlar, hocalarının koymuş olduğu kaidelere göre delillerden hüküm çıkarmaya muktedir olan müctehidlerdir. Gerçi bunlar, bazı fer'î meselelerde hocalarına muhalefet etmişlerse de, asıl meselelerde onu taklid etmişlerdir.»^{122[122]}

Bu söz tenkid edilebilir. Çünkü Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer, fikhî düşüncelerinde müstakil olup hiç bir suretle hocalarını taklid etmemişlerdir. Onların, Ebu Hanife'den ders almaları, onun görüşlerini incelemeleri, ictehad'ta istiklâl ve hürriyet sahibilerine engel teşkil etmez. Böyle olsaydı başkasından ders alan herkesin mukallid olması gerekirdi. Dolayısıyla Ebu Hanife'nin de müstakil müctehidler derecesine ulaşmamış olduğu neticesi çıkarılabilirdi. Böyle bir iddianın saçmalığı ise meydandadır. Çünkü Ebu Hanife, hocası Hanımâd b. Ebî Süleyman vasıtasıyla İbrahim Nehaî'nin fıkkını öğrenmek ve incelemekle işe başlamıştır. O, bunlardan birçok rivayetler yapmıştır. Ortaya böyle bir iddia atanlar, Ebu Hanife'nin ictehad'taki mevkiini küçümsemek isteyenlerdir.

Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer'in hüküm çıkarırken dayandıkları prensipler, çok zaman hocaları Ebu Hanife'nin görüşlerine uyuyor ise de, her zaman aynı değildir. Onların hocalarına bazı esaslarda bile karşı koyuşları, müstakil müctehid olduklarını gösterir. Hüküm çıkarma yollarında onların birleşmesi, taklid etmek meselesi değil, ikna olmak meselesidir. İşte mukallid ile müctehid arasındaki fark budur. Doğru ölçü de bu olmalıdır.

Bu İmamların hayatlarını inceliyenler, prensipler (el-usul) de dahi onların taklidcilikten uzak olduklarını göstermektedirler. Bu İmamlar, yalnız Ebu Hanife'nin dersleriyle yetinmemişler, Ebu Hanife'den sonra başkalarından da ders almışlardır. Meselâ; Ebu Yusuf, Hadisçilerin derslerine katılmış ve onlardan birçok hadis öğrenmiştir. Ebu Hanife, belki de bu hadislere vâkıf olmamıştı. Daha sonra Ebu Yusuf, kadılık mevkiini işgal etmiş, bu sebeple insanların birçok hallerine vâkıf olmuş, hocasının görüşlerine uyarken onları hükümleriyle süslemiş, ona muhalefet ederken yeni bilgi, görgü ve insanlar arasındaki yargılarıyla daha doğru bulduğu yolu tutmuştur. Ebu Yusufun bütün görüşlerini Ebu Hanife'nin söylemiş olduğunu iddia etmek, gerçekleri örtmek demektir. Nitekim bazı mutaassıp Hanefî fakihleri, hocanın talebesi üzerindeki tesirini büyütme için böyle sanmışlardır.

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, gençliğinde Ebu Hanife'nin derslerine kısa bir

122[122] Şerhu Risaleti Resmî'l-Müftî, s. 11

müddet devam etmiştir. Ebu Hanife öldüğü zaman O, 18 yaşında idi. Hocası ölünce üç sene İmam Malik'in derslerine devam etmiş ve el-Muvatta'ı O'ndan rivayet etmiştir. Hattâ onun rivayeti, elMuvatta'ın isnad bakımından en doğru sayılan rivayetlerinden biridir. Bu durumda İmam Muhammed, usulde mukallid ise bu İmamlardan hangisini taklid etmiştir? O, Ebu Hanife'yi mi, Mâlik'i mi, yoksa her ikisini birden mi taklit etmiştir? Mantıkî olarak düşünürsek O'nun, mukallid olmadığını söylemek mecburiyetinde kalırız. Ebu Yusuf ve Zufer'in durumları da böyledir. Bunlar ne furû'da ne de usûl'da mukallid değildirler.

Burada şunu da belirtmemiz gerekir: Usul, Ebu Hanife devrinde tam olarak yazılmamış idi ki, talebeleri onu Ebu Hanife'den aldılar ve ona tâbi oldular, denilebilir. Ancak usul, o devirde hüküm çıkarırken göz önüne alınır ve bir ders şeklinde okutulmazdı. Ebu Hanife'nin, kabul ettiği görüş hakkındaki açıklamaları, kısa ifadele,, ^klinde olup diğer memleketlerdeki mezhep sahipleri de, ona bu hususta muhalefet etmemişlerdir.

İbni Âbidin (Öl. 1252 H.)'in, Kemaluddin b. el-Hümam (Öl. 861 . H.)'ı müstakil müctehid sayıp bu büyük İmamları mukallid sayması tuhaf bir şeydir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bu türlü ictehad kapısını bugün açabilir miyiz? Şafiiler ve Hanefilerin büyük çoğunluğu buna müsbet cevap veriyorlar. Fakat her iki mezhebe mensup olan müteahhirin'in bir kısmı, fiilen bu kapıyı kapamıştır. Bununla beraber onlar, açıkça bu kapının kapanması gerektiğini söylememişlerdir. Hattâ bazı Hanefiler, «Fethu'l-Kadir» yazan Kemaluddin b. el-Hümam'ın müstakil müctehidlik mertebesine ulaştığını söylemişlerdir.

Mâlikîler, bu hususta görüş bakımından önce zikrettiğimiz iki mezhebe yakındırlar. Şu kadar ki onlar, her aşırın müstakil müctehidlerden halı bulunabileceğini caiz görmekte beraber, müstakil olmayan müctehidin bulunmasını da zarurî saymışlardır.

Hanbelîler, her asırda müstakil müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürerlerdi. Bu konuda İbn-i Kayyım el-Cevziyye şöyle söyler : «Müstakil müctehidler hakkında Peygamberimiz, «Allah, bu ümmete” her yüz yılın başında dinini yeniliyecek bir müctehid gönderir» buyurmuştur. Onlar, Allah'ın dinini yeniden canlandırmak için gönderdiği kimselerdir. Ali b. Ebî Talib, bunlar hakkında, yeryüzü Allah'ın hüccetle emrini yerine getiren bir kâimden halı olmaz, demiştir».

Hanbelîlere göre her türlü ictehad kapısı açıktır. Madem ki insanların akıl ve idrakleri değişiktir, madem ki herkes müctehid olacak kudrete sahip değildir ve herkesin ilmî ve aklî seviyesi ayrı ayrıdır; o halde hiç bir kimse ictehad için ehliyetli olduğunu iddia edemez. Böyle bir iddiada bulunan kimse, İlim ve ictehad sahibi olmak şöyle dursun, dînî konuda itimada bile lâyıık değildir.

Hanbelîler ictehad kapısının açık olduğunu söylemekle kalmazlar; her asırda bir mutlak müctehidin bulunmasını da zarurî görürler. Hanbelî fakihlerinden İbni Ukayl, bu görüşü savunurken, her asırda mutlak müctehidin bulunmadığına dair eskiler (mütekaddimîn) arasında her hangi bir ihtilâf mevcut olduğunu bilmiyoruz, demiştir. Hicri 7. asırda yaşamış olan Hanbelî bilgini İbni Hamdan, bu konuda şu açıklamayı yapar: «Uzun zamandan beri mutlak müctehid çıkmamıştır. Halbuki şimdi onun çıkması, ilk devirden daha kolaydır. Çünkü hadis ve fıkıh tedvin edilmiştir. İctihadla ilgili âyetler, hadisler, fıkıh usûlü ve Arapça gibi İlimler üzerinde sayısız eserler yazılmıştır. Fakat himmetler kısalmış, rağbetler sönmüş, ciddiyetle çalışma aşkı yok olmuş, taklidlerle yetinme, yorucu çalışmalardan kaçınma, sıkıntıdan uzak durarak

vaziyete göre ayak uydurma, az bir emekle gayeye ulaşma arzusu hâkim olmuştur. Halbuki ictihad'da bulunmak bir farzı kifayedir. Bilginlerimiz bunu ne yazık ki ihmal etmişler ve yerine getirmek için gayret göstermemişlerdir.»^{123[123]} Şiîlerden İmamiyye mezhebine göre ictihad kapısı açıktır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi onlar fıkhı, Kur'an'a ve kendi İmamları yoluyla rivayet edilen hadiselerle dayanırlar. İmamlarının sözlerini sünnet sayarlar. Oniki İmamdan başka hiç bir kimsenin İmamete lâyık olmadığını söylerler. Cafer-i Sadık'ın sözleri onlar için hem usulde hem de furû'da bir hüccettir. Onlar ne Cafer'in sözlerini, ne onun baba ve dedelerinin sözlerini, ne de İmam olarak kabul ettikleri oğlu ve torunlarının sözlerini değiştirirler.

Onikinci İmam kaybolduktan sonraki onun onbir asırdan beri hâlâ gelmesi beklenmektedir- bu mezhep mensupları, ictihad yapma hakkına sahip olmuşlardır. .Yalnız ictihad'ta iki hususa bağlanmak mecburiyetindedirler:

a) İmamlardan rivayet edilen hiç bir şeye muhalefet etmemek ve imkân dahilinde İmamların görüş ve sözlerine uyarak ictihad yapmak. Onlar, İmamlara ait bir rivayet bulamazlarsa meseleleri akılla bir hükme bağlarlar. Çünkü, onlara göre akıl, Kitab ve Sünnetten sonra -ki İmamların sözleri Sünnete dahildir- gelen bir hüccettir.

b) Kesin olarak İmamların koyduğu metotlara bağlı kalmak. Biz, meseleyi onların mantığı ile ele alacak olursak görürüz ki, İmamların sözleri Sünnetten sayılmakta ve İmamlar Ebu Hanife, Şafîî, Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi diğer mezhep İmamlarına benzemekle beraber, onların ictihadları mutlaklıdır.

Biz, onların İmamlarına, diğer mezheplerin kendi İmamlarına baktığı bir gözle bakacak olursak, onların ictihadlarının mutlak ve kâmil olmadığını görürüz. Hattâ bu durumda onların İmamların, ic-tihadlarında önceki İmamların sözlerinin dışına çıkmadığı ve ne usul'de, ne furu'da onlara muhalefet etmediği için birinci ve ikinci tabakaya değil, sadece üçüncü tabakaya dahil olurlar.^{124[124]}

2- Müntesib Müctehidler

Bunlar, ikinci tabakayı teşkil ederler. Hüküm çıkarmada mutlak müctehidin koyduğu usûle uyarlar ve furû'da ona muhalefet ederler. Çoğu zaman bunlar, furû' meselelerinde mutlak müctehidin ulaştığı neticelere yakın neticeler çıkarırlar. Bunların ekserisi, mutlak müctehidle sohbet ve devamlı ilgisi olan kimselerdir. Hanefî mezhebinde Halid b. Yusuf es-Semtî, Hilâl, Hasan b. Ziyad el-Lü'î; Şafîî mezhebinde el-Müzeni; Maliki mezhebinde Abdurrahman b. Kasım, İbni Vehb, Eşheb, İbni Abdühakem bu tabakayı teşkil eden müctehidlere misal olabilirler.

Müctehid İmamları takib eden ilk asırların hemen hepsinde bu tür müctehidler mevcut idi. Bunlara misal olarak Tahâvî, Kerhî, Ebu Bekr el-Asamm'ı zikredebiliriz. Bunlardan Kerhî, evlenmede denklik (kefaet) meselesinde Hanefilere, Ebu Bekr el-Asamm, erginlik çağına gelmemiş çocuklar üzerinde evlendirme velayetini kabul konusunda Hanefî mezhebine ve fakihlerin büyük çoğunluğuna muhalefet etmiştir. Tahâvî ise Hanefî' mezhebinin metoduna uyardı; fakat bazı hallerde Şafîî mezhebinin görüşlerini ihtiyar ederdi.

Kısaca, bu tabakaya mensup olan müctehidler, bir mezhebin usûlünü kabul edip fer'î meselelerde ictihadlarda bulunmuşlardır. Bunlar bazan mezhep İmamlarına muvafakat,

^{123[123]} Kitabu Sifat'il Fetvâ vel-Müftî vel-Müsteftî s. 17.

^{124[124]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/111-115.

bazan da muhalefet etmişlerdir. İmamların ictihad'ta bulunduğu veya hiç dokunmadığı meseleler hakkında ictihadlar yapmışlardır. Bunlara müntesib müctehidler adı verilmesinin sebebi, furû'da müstakil oldukları halde usûl'de belli bir mezhebe bağlı oluşlarıdır.^{125[125]}

3- Mezhebde Müctehid Olanlar

Bunlar, üçüncü tabakayı teşkil eden, hem usul hem furû'da bir mezhebin İmamına tâbi olan ve hiç bir meselede ona muhalefet etmeyen kimselerdir. Bunların ictihadları, mezheb İmamının fikir beyan etmediği fer'î meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan ibarettir. Bunların her asırda mevcut olması lâzımdır. Bu müctehidler mezhepçe bir hükme bağlanmış olan meselelerde ictihad yaptıkları pek azdır. O da örfe, yahut asrın icabına göre eski müctehidler görüşlerini açıklamaktan ibarettir. Eğer önceki müctehidler, görüşlerinin sonrakiler tarafından açıklanış tarzını görselerdi, kendi görüşlerinden vazgeçer ve bu delil ihtilâfî değil, zaman ihtilâfıdır, derlerdi.

Kısaca, bu tabakayı teşkil eden müctehidler ictihadı iki husustan dışarı çıkmamıştır:

1 — Önceki müctehid İmamların benimsediği kaideleri özetlemek, İmamların yapmış oldukları kıyasların illetlerini meydana getiren fıkıh kaidelerini bir araya toplamak.

2 — Hakkında mezhepçe bir sarahat bulunmayan hükümleri çıkarmak.

Bu tabaka, mezheplerin fikhını yazan ve onların gelişmesini sağlayan prensipleri koyan; tercih, görüşler arasında karşılaştırma, Dazı görüşleri destekleme, bazı görüşleri zayıf olarak gösterme gibi hususlarda belli ölçüleri yerleştiren ve her mezhebin fikhi bünyesini keskin çizgilerle diğerinden ayıran müctehidler teşkil eder.^{126[126]}

4- Tercih Sahibi Müctehidler

Dördüncü tabakayı teşkil eden bu müctehidler, mezheb İmamlarının ictihadları bulunmayan furû' meselelerinin hükümlerini çıkararak, onların hükmünü belirtmediği meselelere dokunmayan kimselerdir. Fakat onlar, üçüncü tabakanın tesbit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak rivayet edilen görüşler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Bazı görüşleri, dayandığı delilin kuvvetli oluşu veya mevcut asrın icaplarına tatbik bakımından elverişli bulunuşu sebebiyle tercih etmişlerdir. Elbette bu, yeni bir görüş beyan etmek değildir.

Bu tabakayla bundan önceki tabaka arasındaki fark çok azdır. Hattâ usulcülerin bazıları haklı olarak bu iki tabakayı bir saymıştır. Çünkü, usûle göre fikirler arasında tercih yapmak, mezheb İmamlarının ele almadığı meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan daha az bir iş değildir. Nevevî, el-Mecmu'nun mukaddimesinde bu iki tabakayı bir tabaka olarak zikretmiştir. İbni Âbidin, Şerhu Risaleti Resmi'î-Müftî'de bunları ayrı ayrı tabaka olarak ele almıştır.^{127[127]}

5- İstidlal Sahibi Müctehidler

Bunlar, beşinci tabakayı teşkil eden ve İmamların görüşleri üzerinde herhangi bir

^{125[125]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/115-116.

^{126[126]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/116.

^{127[127]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/117.

tercihte bulunmayan müctehidlerdir. Onlar, sadece İmamların görüşlerinin delillerini beyan etmişler, hüküm hakkında herhangi bir tercihte bulunmaksızın deliller arasında karşılaştırma yapmışlardır. Meselâ, bu ötekenden kıyasa daha uygundur, v.s. gibi fikir beyan etmişlerdir. Bazan da rivayetler arasında tercih yapmışlar, bu rivayet ötekenden daha doğrudur, şeklinde hüküm vermişlerdir.

Bu tabaka ile bundan önceki tabaka' arasındaki fark da pek açık değildir. Çünkü İbni Âbidin'in ayrı ayrı zikrettiği üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakaları şöyle iki tabakaya indirmek mümkündür :

a) Tahriç yapan müctehidler; bunlar, mezheb İmamlarının, hakkmda fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümlerini çıkararak ve tahriçlerinde mezhebin kesin olarak kabul ettiği kaidelere dayanan kimselerdir.

b) Tercih yapan müctehidler; bunlar da, değişik rivayetler ve birbirine aykırı görüşler arasında en sağlam rivayeti, en doğru görüşü veya bunlardan Sünnete en yakın, kıyasa en uygun ve insanlar için en kolay olanı beyan etmek amacıyla tercihlerde bulunan kimselerdir.^{128[128]}

6- Hafızlar (Huffaz) Tabakası

Yukarıda da söylediğimiz gibi bu tabakayı teşkil edenler gerçekte müctehid değildirler. Onlar, mezhebe ait birçok hüküm ve rivayetleri ezberlemiş ve bunları nakil bakımından hüccet teşkil eden kimselerdir. Mezhepteki en açık rivayeti veya tercih ederken en sağlam görüşü nakletmek hususunda bunlar itimada lâyık kimselerdir. İbni Âbidin, bu tabaka hakkında şöyle söyler: Onlar en sağlam, sağlam ve zayıf, açık rivayet, mezhebin zahir görüşü ve nâdir rivayet arasında seçme gücüne sahip kimselerdir. el-Kenz, ed-Durru'l-Muhtar, el-Vikaye ve el-Mecma' gibi muteber metinlerin müellifleri bu tabakaya dahildirler. Bunlar, kitaplarında reddedilmiş fikirleri veya zayıf rivayetleri nakletmemişlerdir. Onların bu tutumu tercih değildir. Fakat, tercih edilenleri bilmek ve tercih "sahibi müctehidlere göre tercih derecelerini bir sıraya koymaktan ibarettir. Tercih sahibi müctehidlerin tercihlerini bilmek, onlar arasında bir hüküm vermek mânâsına gelebilir. Dolayısıyla onlar, kendilerine göre tercih bakımından daha sağlam olan, mezhebin usûlüne daha çok dayanan, sayı bakımından daha çok olan veya mezhebçe daha çok hüccet sayılan tercih sahibi müctehidlerin görüşlerinden bazılarını seçmişlerdir.

Öncekiler gibi bunların da fetva vermek hakları vardır. Fakat bu, dar bir çerçevede içindedir. Hayruddin Remli, Fetâvâ'sında şöyle demektedir: «Şüphesiz ki muhtelif görüş ve rivayetlerin tercihe lâyık olanlarını bilmek ve onların sağlamlık veya zayıflık bakımından derecelerini tanımak, İlim yolunda ciddî gayretler göstermiş olanların sonunu gösterir. Bu itibarla müftî ve kadının üzerine düşen, cevabı iyi tesbit etmek, haramı helâl veya helâli haram yapmak suretiyle Allah'a iftira etmek gibi bir ölçüsüzlüğe^{129[129]} düşmemektir.^{130[130]}

7- Mukallîdler Tabakası

Bu tabaka mensupları, taklidcilik bakımından bundan önceki tabakadan pek farklı

^{128[128]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/117-118.

^{129[129]} el-Fetâvâ el-Hayriyye, c. II, s. 32.

^{130[130]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/118.

değildirler. Ancak bundan önceki hafızlar tabakası önceki müctehidlerin tercih ettiği görüşler üzerinde ve tercih derecelerini bir sıraya koymada az çok tasarrufta bulunmuşlardır. Bu tabakaya mensup olanlar ise, bazı tercihleri içine alan kitapları anlamaktan öte gidememişlerdir. Görüş ve rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunacak ilmi yeteneğe sahip olamamışlardır, İbni Âbidin, bunları şöyle tarif etmektedir: «Onlar doğru ve yanlış, sağ ve solu birbirinden ayıramıyorlar. Hattâ onlar, gece odun toplayıcısı gibi ellerine geçen her şeyi bir araya getirmişlerdir. Bunları taklit edenlere yazıklar olöün»^{131[131]}

İbni Âidin'in anlattığı bu sınıf mensupları, son asırlarda oldukça çoğalmıştır. Onlar, mevcut kitapların içindekilere, hiç bir kafa yormaksızın, sarılmış ve bu kitaplardan aldıkları fikirlerin dayandığı delilleri asla araştırmamışlardır. Kitaplarda buldukları her görüşü, makul bir yönü olmasa dahi, anlatmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Bu tip insanların çevremizde büyük etkileri hâlâ mevcuttur. Birçok insanlar, yaptıkları şeyleri meşru göstermek için bu taklidcilere başvururlar. Onlar da, kim söylemiş olursa olsun, kıymeti ne olursa olsun ve mezhebdeki yeri nasıl olursa olsun, işlerine gelen herhangi bir görüşü hemen alırlar ve ona göre fetvalar verirler. Halbuki onların dayandığı bu görüşün ne açık bir delili var, ne de tercihe lâyık bir fikrî yönü vardır. Onlara da, onlara uyanlara da ve onları teşvik edenlere de yazıklar olsun !

Müctehidlerin tabakalarını şöyle özetleyebiliriz: Birinci tabakayı teşkil eden müctehidler, kâmil veya mutlak icthad sahibi kimseler olup geniş çapta icthadlarda bulunmuşlardır. İkinci tabakayı teşkil edenler, furû'da mutlak icthad sahibi olup usûl'de icthad yapmamışlardır. Üçüncü tabaka, aşağı yukarı ikinci tabakaya dahildir. Dördüncü tabaka, hükümlerin sebeplerini ortaya çıkarmak hususunda icthadlar yapmıştır. Beşinci tabaka mensupları, görüş ve rivayetler arasında tercihlerde bulunmak üzere mahdut sayıda icthad yapmışlardır. Bunları mukallid saymak doğrudur. Ancak mezhebin görüşlerini açıklama ve tercihte bulunma gibi bir nevi mezheb çerçevesi içinde icthad ve aklî bir faaliyet göstermişlerdir. Son iki tabaka ise, büsbütün taklidci olup hiç bir icthad yapmamış, sadece eskilerin eserlerini bir araya toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır.

İctihad konusunu bitirmeden önce, kâmil icthad kapısının hiç bir şekilde kapanmayacağına tekrar dokunmak istiyoruz. İslâm hukukçularının bir çoğu, özellikle Hanbelî mezhebine bağlı olanlar, her asırda kâmil icthad yapacak bir müctehidin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü din, böyle bir icthad sayesinde iftiracıların iftiralarından korunmuş ve onun her asırda ilk kaynaklarına doğrudan doğruya başvurmakla safiyeti ve özü gösterilmiş olur. Ayrıca dinin prensiplerini bozmadan, dine yakışmayan bir hüküm ilâve etmeden ve onun hudutlarını aşmadan tatbik etme imkânı sağ lanmış olur.

Hiç bir kimse, Allah'ın akıllara açmış olduğu bu kapıyı kapatmak hakkına sahip değildir. Bu kapının kapandığını söyleyen hangi delile dayanmakta ve kendisi için mubah olan şeyi neden başkaları için haram saymaktadır? Bunu sormak hakkımız değil midir? Zira bu kapının kapanması, insanları Kitab'tan, Sünnet ve selef-i sâlihın eserlerinden uzaklaştırmaktadır. Hattâ taklidcilikte ifrata giden bazı kimseler, İlim meclislerinde bile Kur'an ve Hadisi incelemeye lüzum yoktur; çünkü icthad kapısı kapalıdır, diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh!^{132[132]}

^{131[131]} Şerha Risaleti Resmil-Müftî.

^{132[132]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/118-120.

İctihadın Bölünmesi

İctihad şartlarını haiz olan kimsenin icthadı, kayıtsız şartsız ve umumî bir icthad mıdır? Yani böyle bir müctehidin her türlü dîni meseleler hakkında icthad yapması gerekmez mi? Çünkü icthad, fikhî bir meleke olup buna sahip olan kimse hem usûlü, hem de şeriatın amaçlarını tam olarak bilmektedir. Onun icthadı her hangi bir konuya münhasır olamaz; zira şeriatın her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'î bir meselede icthad yapacak kimse, şeriatın bütünü bilmek mecburiyetindedir. İbadet meselelerini hakkı ile bilmi-yen, muamelâta ait meseleleri anlayamaz. İctihad şartlarını haiz olan müctehide göre icthad yapmak, fikhî bir melekedir. Bu meleke say-yesinde müctehid, dîni bütün meselelere nüfuz edebilir.

Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Onlara göre icthad bölünmez. Nikâh meselelerinde icthad yapan kimse, ibadet meselelerinde başkasını taklid etmez. Keza, ibadet hususunda müctehid olan kimse, satım veya nikâh hususunda taklidci olamaz. Çünkü bu, iki şeyi birleştirmek demektir. İctihadla taklidcilik birbirine zıt olan ve bir şahısta birleşmesi mümkün olmayan şeylerdir. Doğru kıyas metodlarını bilen bir fakih, onu âüe meselelerine tatbik etmekten âciz ve malî meselelere tatbik etmeye muktedir olabilir mi? Ancak onun, belli bir konuya ait deliller hakkındaki bilgisiyle diğer konuların delillerine ait bilgisi eşit olmayabilir; fakat bu, müctehidlikten mukallidlik mertebesine düşmek demek değildir.

Bazı Mâlikîler ile bazı Hanbeliler, Zahirîlere uyarak, şöyle demişlerdir : İctihad bölünebilir. Her hangi bir konu hakkında derin bir bilgiye sahip olan kimse bu konuda icthad yapabilir. Ancak onun bu icthadının dinin kesin esaslarına aykırı düşmemesi şarttır. Bu durumda onun hem müctehid, hem de mukallid olduğu söylenemez. Çünkü o, delillerini bildiği konuda icthad yapmakta, delillerini bilmediği konularda da, araştırma yapmakla beraber, başkasının görüşünü kabul etmektedir.

İctihadın bölünebileceğini söyleyenlere göre, belli bir konuda icthad yapacak kimse, bütün icthad metodlarını bilmek ve icthad için gereken ehliyeteye sahip olmak mecburiyetindedir. Belki o, delillerini tam olarak bildiği konuda fetva verir, diğer konularda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar susar. Meselâ, bir çok İmamlar kendilerine sorulan bir kısım meseleler hakkında «bilmiyorum» diye cevap vermişlerdir. İmam Malik otuz altı soruya, «bilmiyorum» sözüyle karşılık vermiştir.. Çünkü O, bu meselelerin dayandığı delilleri o zaman incelememiştir. Bununla beraber O'nun İmamlık ve müctehidlik sıfatı gitmemiştir. Yine de O, Hicret Yurdunun İmamıdır.^{133[133]}

İftâ (Fetva Verme) Ve Müftî'de Aranan Şartlar

İftâ (Fetva verme), icthad'a nisbetle daha özel bir anlam taşır. Çünkü icthad, fikhî hükümleri kaynaklarından çıkarmaktır. Bu hükümlerin açıklanması hakkında her hangi bir soru bulunsun veya bulunmasın netice değişmez. Nitekim Ebu Hanife, derslerinde birçok fer"i meselelerin hükümlerini böyle açıklamıştır. İftâ ise, herhangi bir meselenin hükmü" sorulduğu zaman verilen bir cevaptır.

Gerçek fetva, icthad şartları ile birlikte başka şartlar da kendinde bulunduran

^{133[133]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/120-121.

müctehid tarafından verilir. Bu şartlar fetva isteme (istiftâ) hâdisesini bilmek, fetva isteyen (müsteftî)'in durumunu ve içinde yaşadığı toplumu incelemektir. Böylece müftî bunların fetva isteyen kimse üzerindeki tesirini bilsin; Allah'ın dinini oyuncak etmesin ve fetvayı” Allah'ın haram kıldığı şeyleri bazı kimselere mubah kılmak için bir âlet yapmasın.

Bunun içindir ki tslâm bilginleri müftilik için ağır şartlar koymuşlardır. Ahmet b. Hanbel'den bu hususta şöyle rivayet edilir: «Bir kimsenin kendisini fetva vermeye ehliyetli görmesi için bu beş şartı , haiz olması gerekir:

1 — İyi niyet sahibi olmak. Çünkü, iyi niyet sahibi olmayanın ne yüzünde, ne de sözünde nur bulunur.

2 — Hîlim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.

3 — Kendinden ve bilgisinden emin olmak.

4 — Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.

5 — İnsanları iyice tanımak.

îmam Ahmed'in bir müftî için ileri sürdüğü bu şartlardan anlaşılıyor M, müftînin, fetva isteyen psikolojik durumunu nazar-ı dikkate alması, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, verdiği fetvânın neticesini ve insanlar arasında uyandıracığı tesiri kavrayacak bir görüş sahibi olması gerekmektedir. Çünkü müftî, vereceği fetvanın kötü bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten kaçınır; iyi bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten çekinmez.

Müftî, kendisinin doğru yolu gösteren bir kılavuz olduğunu ve vereceği fetvanın insanları islâh etmek için bir mihver teşkil ettiğini bilmelidir. Şatibi, bu konuda şöyle der: «Üstün bir dereceye ulaşmış olan müftî, insanları doğruluğa ve itidale sevkeden, halka mutedil yolu gösteren kimsedir. O, insanları güçlüğü düşürmez ve gevşekliğe de sürüklemes.»^{134[134]}

Burada Şâtibî, ifrat veya tefrîta düşmenin adalet ve doğruluktan sapma olduğunu beyan etmek, şiddet göstermenin tehlikeye sürükleyeceğini, büsbütün müsamahalı davranmanın da İslâm'ın temelini sarsacağını açıklamak istiyor.

Allah, kullarına bir kolaylık olmak üzere ruhsat kapılarını açmıştır. Belirli şartlar altında Ramazan orucunun tutulmamasına müsaade buyrulması, zaruret hallerinde haram olan şeylerin mubah kılması birer ruhsattır. Müftî, halkın, durumunu bu bakımdan göz önüne almalıdır. O, emrin yerine getirilmesini (azimeti) tercih ettiği takdirde güçlüğü sebep olabilir. Meselâ, mazereti olan kimse için Ramazanda oruç tutmak böyledir. Halbuki Allah göstermiş olduğu ruhsatlara uyulmasını da, azimetlerinin yerine getirilmesini de sever. Azimeti yerine getirmek, insana takatinin üstünde bir güçlük yüklüyorsa, ruhsat yönünü tercih etmek, Allâlî katında daha makbul olur. Çünkü Allah, kullarına kolaylık murad eder, zorluk murad etmez.

Müftî, İctihad'da yüksek bir mevki sahibi değilse ve gereken şartları kendisinde bulundurmuyorsa çeşitli mezheplerden insanlar için kolay olan görüşleri seçme hakkına sahip değil midir? veya o, sahabîlerin ihtilâf ettikleri görüşlerden insanlar için daha kolay olanları tercih ederek, güçlüğü kaldıramaz mı?

Şüphesiz müftî, ictihad yapma ve deliller arasında kuvvetli olanları seçebilme kudretine sahip ise, mezheplerin görüşleri arasında delil bakımından kuvvetli olanları tercih edip vaziyete daha uygun olan fetvayı verir. Fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması lâzımdır:

^{134[134]} el-Muvâfakât, c. IV, s. 258.

1 — Delil bakımından zayıf bir görüşü seçmemelidir.

2 — Seçtiği görüş, insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete, ne de gevşekliğe sürüklemelidir.

3 — Tercih ettiği görüş iyi niyete dayanmalı, Allah'ın gazab ve nzâsi unutulmaması için hükümdarı memnun etmek veya insanların keyfî arzularını tatmin etmek için olmamalıdır. Müftî, fetva vermeden önce hükümdarların maksatlarını bilip onlara uygun, fakat hakka aykırı fetva verenlerden olmamalıdır. İnsanlar bazı müftîler görmüştür ki onlar, kendileri ve hükümdarlar için müsamaha, halk için de şiddet yönünü tercih etmişlerdir. Bunlar, kendileri için çeşitli mezheplerin kolay olan görüşlerini, başkaları için de, son derecede güç bile olsa, onların bağlı oldukları mezhebin görüşlerini tercih etmişlerdir.

Şâtibi, el-Muvâfakât adlı eserinde, Endülüs'te fetva veren bir fakîh'e ait şöyle bir hikâyeye anlatır^{135[135]}:

«Bu fakih, bazı sebeplerden dolayı fetva yermekten menedilmişti. Öte yandan Endülüs Emiri Nâsır'ın sarayı civarında bir vakıf vardı. Bu, sarayın manzarasını bozuyordu. Çünkü tam Emîrin gezinti yaptığı yerin karşısında bulunuyordu. Emir, bu vakfı istimlâk etmek ve sarayın bahçesine katmak istiyordu. Büyük müftîlerden Bakiyy b. Mahled'e durumu bildirdi. O da, bütün âlimleri toplayıp ortaklaşa bir görüşe varmak istedi. Bilginler, Maliki mezhebine göre vakfın satılmıyacağı görüşünde birleştiler. Verdikleri fetvayı Emir hoş karşılamadı. Bu sırada yukarıda işaret ettiğimiz fetva vermekten menedilen Muhammed b. Yahya b. Lübâbe isimli fakih durumu öğrenip Emîr'e, arzusuna uygun bir fetva vereceğini bildirdi. O, bu fetvasında Hanefî mezhebi mensuplarından vakfın satılıp değiştirilebileceğini kabul edenlerin görüşüne uyuyordu. Bunun üzerine Emir Nasır, bu fakîhi diğer âlimlerle bir araya getirdi ve kendi aralarında meseleyi çözmelerini istedi. Âlimler, önceki görüşlerinde ısrar edince Muhammed b. Yahya, onlara şöyle hitap etti. Allah'a yemin ediniz, içinizden birine bir felâket gelseydi siz, İmam Mâlik'in görüşleri dışına çıkarak, bir kolaylık aradınız, değil mi? Onlar, evet, dediler. O da, öyleyse Emiru'l-Mü'minîn, böyle bir ruhsata daha lâyıktır. Buna göre durumunuzu tâyin ediniz ve İslâm bilginlerinden ona uygun olan görüşü alınız, Çünkü müctehidlerü hepsi birer önderdir, dedi. Bu durumda öteki fakihler susmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine Kadı, mecliste cereyan eden durumu Emîr'e bildirdi. O da, bu fakîhin fetvasına uyararak vakfı istimlâk edip yerine kat kat fazlasını verdi.»^{136[136]}

İyi niyet sahibi olan ve mezheplerin görüşleri arasında tercih yapmak isteyen müftî, aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurmalıdır:

1 --- Bir görüşü delili kuvvetli olduğu için benimsemeli, delili zayıf olan görüşü almamalıdır. Fetvaların şaz olanlarına bağlanmamalı tercih ettiği mezhebin metodlarını bilmelidir. Bu, müftînin her hangi bir ictihad mertebesine sahip olmasını ve taklitçilik mertebesine düşmemesini gerektirir. İbni Teymiyye, mezheplerin görüşleri arasında bazı seçmelerde bulunurken böyle yapmıştır. Böyle bir ictihad gücüne sahip olmayan bir müftî, bildiği mezheb içerisinde kalmakla yetinir eğer o, bildiği mezheb'de müftîlik derecesine ulaşmış ise.

2 — Hakkında icma' olan hususu bırakıp ihtilafli olan görüşü almamalıdır. Meselâ; o, kadının kendisini evlendirmeye yetkili olduğunu söyleyen Ebu Hanife'nin bu

^{135[135]} Bu zat, Muhammed b. Yahya b. Lübâbe (Öl. 330 H.) olup kadılık ve şûra meclisi üyeliği yapmıştır. Çeviren
^{136[136]} el-Muvâfakât, c. IV, s. 139.

görüŖüyle fetva vermemeli; aksi tezi savunan cumhûr-i fukahânın kavline göre fetva vermelidir; çünkü bu takdirde akit, fukahânın icma'ı ile sahih olmuş olur. Ancak müftî, bu hususta Ebu Hanîfe'nin görüşüyle diğerklerinin görüşlerini açıklayıp fetva isteyen bunlardan birini tercih edebileceğini söyleyebilir. Çünkü mesele, haram ve helâl ile ilgili olma bakımından naziktir; dolayısıyla, ihtiyatlı olmak gerekir.

İhtilafı bir meselede ihtiyat cihetini tercih etmek yerinde olur. Meselâ; bir adam, annesinden bir yudum süt emen süt kardeŖiyle evlenmek istese; müftî, böyle süt kardeŖler arasında evlenmeyi caiz görmeyen Ebu Hanîfe ve Mâlik'in mezhebine göre fetva verir. Eğer fetva isteyen, dört beş yudumluk süt emmekle aralarında süt kardeŖliğı bulunan bir kadınla evlenmiş ve durumu birkaç çocuk sahibi olduktan sonra öğrenmiş ise, çocukların korunması için diğerk müctehidlerin görüşüne uyararak, bu evliliğın devamına fetva vermek gerekir. Önceki durumda din bakımından ihtiyat yönü tercih edildiğı halde, son durumda çocuklar için ihtiyat yönü tercih edilmiştir. Yalnız burada, müctehidlerin, görüşlerini isbat için ileri sürdükleri deliller, müftînin nazannda birbirine denk olmalı ve o, bunlardan hiç birisinin kesin olduğunu kabul etmemiş bulunmalıdır.

3 — İnsanların keyfî arzularına uymamak, maslahat ve delile bağlanmalıdır. Muteber olan maslahat, umumî maslahat olup fetva için haram veya helâl olmanın sebebini teşkil eder.

Yukarıda hikâyesini anlattığımız Hanefî mezhebinin bazı İmamlarına uyararak, Emîri memnun etmek için vakfın satılacağına cevaz veren fakih, gerçekten bir maslahatı gözetmemiştir. Çünkü, Emir için bir felâket saydığı şey, sarayın manzarasının bozulmasıdır. O, burada Emir'in arzusuna uyararak, sarayın manzarasının güzelleşmesini değil, vakfın onarılarak güzelleştirilmesini teklif etseydi, maslahata daha uygun olurdu.

İslâm bilginleri, müftînin fetva vereceğı mesele şahsıyla ilgili olunca nasıl bir fetva vermesi gerekiyorsa, halka da aynı şekilde fetva vermesi üzerinde ittifak etmişlerdir. Kendisi için ruhsatı, başkaları için de şiddeti tercih eden müfti, adalet ve insaftan yoksun kimsedir.

Müftî, fetva hususunda aceleci olmamalıdır. O, meseleyi ve vereceğı fetvanın neticelerini iyice düşünmelidir. Meseleyi, hakikata ulaşmak için derhal cevaplandırmaması ayıp değildir. Araştırmak, âcil bir durum yoksa, meseleyi daha geniş bir zaman içinde halletmek çok tabîidir.

Hicret Yurdunun İmamı olan Mâlik (R.A.), fetva hususunda hiç acele etmezdi. O'nun bir mesele için günlerce uğraştığı olmuştur. O, şöyle der: «Bazen bana öyle bir mesele sorulurdu ki o, beni yemekten, içmekten ve uykudan alıkoyardı.» O'na şöyle dediler: Ey Abdullah'ın babası, vallahi senin sözün insanların yanında taş üzerindeki yazı gibidir. Sen ne söylersen halk ona sarılıyor. İmam Malik, buna şöyle cevap verdi: Böyle olmaya hak kazanan kimse, sabırla meseleyi inceliyen kişidir; kör deve gibi önünü görmeden yürüyen kişi değil.

Hakikaten güvenilir bir müfti, Peygamber postunda oturan insandır. Peygamber, haranı ve helâli bildirir. Müftî de, insanlara Peygamberin bildirdiğini nakleder. O, Ŗeriatı halka açıklamak hususunda Peygamberin vârisidir. Nefsi arzuların onda yeri yoktur. O, ileri, atılmak gerekmiyen yerde susar. Hakkı söylemek gerektiğı zaman, sonucu ne olursa olsun, konuşur. O, sadece Allah'tan korkar. Başkalarının kınaması onun için önemli değildir.

Allahın, bizi hatâlardan sen koru; sözü dinleyip en iyisine uyanlardan eyle. Ey âlemlerin Rabbi, sen, dualarımızı işitmekte ve gö-nüllerinizdekini bilmektesin!^{137[137]}

İMAM ZEYD ve MEZHEBİ^{138[1]}

İmam Zeyd (80 — 122 H.)

Hicrî birinci yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru Peygamber Şehrinde; kalbi İmanla dolu, nuru yüzünü heybet Ve celâl ile aydınlatan biri yaşıyordu. Bütün Medine onu seviyor, gelip geçenler onun adını ve üstünlüğünü anıyordu. O, mütevazı olduğu için yükseliyor, insanlara kıymet verdiği için onlar da kendisini yüceltiyor, zayıfları sevdiği için de bütün insanlar onu seviyordu. Fakirlerin derdine ortak olur, yetimlere babalık şefkati gösterirdi. İşte bu zat; Hz. Hüseyin'in kılıçların ağzından kurtulan biricik oğlu Ali Zeynelâbidin idi. O şehidler babası ve Kerbelâ'daki korkunç zulmün yere serdiği Hz. Hüseyin'in nesli, işte bu zat ile devam etmiştir.

O, bu acıklı sahne üzerine durmadan ağlar ve üzüntüsünü bir türlü gideremezdi. Çünkü, Ehm Beytin bütün sevgili evlâtları öldürülmüş, böylece o, yalnız başına yaşamak zorunda kalmıştı. Bu konuda kendisi bir kere şöyle söylemiştir:

Yakub (A.S.), Yusuf için gözleri kalana kadar ağlamıştır. Halbuki o, Yusuf'un ölüp ölmediğini bilmiyordu. Ben ise, Ehl-i Beytimden 10'dan fazla insanın bir kuşluk vakti gözlerimin önünde boğazlandığını gördüm. Siz, onların acısının gönlümden gideceğini mi sanıyorsunuz?

Ali Zeynelâbidin, ruhî elem ve üzüntüleri içerisinde bir merhamet kaynağı olmuş ve gönlü onunla dolup taşmıştır. O, cömert idi, borçluların borcunu öder, muhtaçların yardımına koşardı. Affetmek, iyilikte bulunmak onun en büyük vasfıydı. Ondan şöyle bir olay rivayet edilir: Bir gün bir câriye ibriği eline almış, abdest alması için ona su döküyordu. Câriye, ibriği Ali Zeynelâbidin'in üzerine düşürdü ve yüzünü yaraladı. Ali Zeynelâbidin, kmayıcı bir edâ ile başını cariyeye doğru kaldırdı. Bunun üzerine câriye şöyle söyledi: Allah, Kur'an'da, «Öfkelerini yenenler» buyuruyor. O, öfkemi yendim dedi. Câriye, «İnsanları affederler» buyuruyor, dedi. O, seni affettim dedi. Câriye, «Allah, ihsan sahiplerini sever»^{139[2]} dedi. O da, sen, Allah yolunda hürsün, cevabını verdi.

İşte Ali Zeynelâbidin Hicaz ülkesinde, özellikle Mekke ve Medine'de böyle asalet, büyüklük, merhamet ve iyilikseverlikle tanınmıştır. O, halife çocuklarının ulaşamadığı bir dereceye yükselmiştir. Saltanatı olmadığı halde herkes ona saygı gösterirdi. Çeşitli yollardan rivayet edildiğine göre Hişam b. Abdilmelik, halife olmadan önce hacca gelmiş, Kabe'yi tavaf ediyordu. Haceru'l-Esved'i eliyle selâmlamak için ne kadar

^{137[137]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/122-126.

^{138[1]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/127.

^{139[2]} Al-i İmran Sûresi, 134.

çaladıysa da kalabalıktan buna muvaffak olamadı. Nihayet kendisi için bir minber yapıldı ve onun üzerine oturdu. Etrafını Şamlılar çevirmişti. Tam bu sırada Ali Zeynelâbidin belirip Haceru'l-Esved'i selâmlamak için yaklaşınca, halk, onun yolunu tam bir saygı ile açtı. O güzel bir kıyafet içerisinde vakarlı bir haldeydi. Hişam, küçümsüyerek, bu da kim?» diye sordu. Orada bulunan şâir Ferezdak ileri atıldı ve şu kasidesiyle onu tanıttı:

İşte bu; ayak sesini bütün Hicaz'ın tanıdığı,
Beytullahm, Haramı Şerif ve çevresinin bildiği,
Allah'ın kullarının en hayırlısının oğludur.
İşte bu; takva sahibi ve tertemiz olan sancak,
Gördüğü zaman kendisine Kureyş'in
Cömertlikle fazilet kaynağı dediği kişidir,
Ki senin «Bu da kim?» sözün eksiltmez onun kadrini,
Tanımazlıktan geldiğini senin Arab da iyi tanır, Acem de...^{140[3]}

Ali Zeynelâbidin, kendisini fıkıh ilmine ve hadîs rivayetine vermiştir. O, tabîlerden de hadîs rivayet etmiştir. Ehl-i Beytin fikir mirasını da muhafaza etmiştir. Ondan İbni Şihab ez-Zühri, hadis, rivayet eder ve onu takdirle anardı. O, siyasetten uzak durdu ve tamamen kendisini İslâm ilmine verdi.

Onun çağında şîilerin sapıkları (Gulât-i Şia) mevcut idi. Onlarla karşılaştığı zaman tutumlarını tenkid eder ve onları hakikat yoluna çağırırdı. Rivayet edildiğine göre Irak'dan gelen bir topluluk onun etrafına oturmuş, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'i kötü sözlerle anmışlardı. O, bunlara şöyle haykırdı: «Söyleyiniz, siz kimsiniz? Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan, Allah'ın fazlını ve yüksek rızâsını isteyen, Allah ve Resulünün yolunda koşan ilk muhacirlerden inisiniz?» Onlar, hayır dediler. O, «Siz yurdu ve îmanı daha önce tutmuş olan, kendilerine gelen muhacirleri sevenlerden misiniz?» dedi. Hayır, dediler. O, bunun üzerine onlara şu cevabı verdi: Kendiniz itiraf ettiğinize göre siz ne onlardan, ne de bunlardansınız. Ben tanıklık e'derim ki siz Allah'ın şu âyetindeki üçüncü zümreden de değilsiniz: «Onlardan sonra gelenler; Rabbimiz, bizi ve İmanda bizi geçen kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde İman edenlere karşı bir kin bırakma, derler.»^{141[4]} Bundan sonra onlara, benden uzaklaşınız; Allah lâyıkmızı versin, derneğini dağıtsın, siz İslâm ile alay ediyorsunuz ve İslâm ehli değilsiniz, dedi.^{142[5]}

İmam Zeyd'in Doğumu Ve Gençliği

İşte İmam Zeyd, bu büyük ve cömert babanın gölgesinde doğdu ve büyüdü. Bu acıklı ve üzüntülü muhitte yaşadı. Allah, ondan da, şerefli atalarından da razı olsun. Bu tertemiz soydan gelen İmam Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidin, dedesi şehidler şehidi Hz. Hüseyin; büyük dedesi İslâm kahramanı, İlim şehrinin kapısı, sahabîlerin en büyük kadısı, Medine'ye yapılan göçte Peygamber CS.A.V.)'in kendisi ile kardeşlik akdettiği Hz. Ali'dir.

Zeyd'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat Hicri 80 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. H. 122 yılında da şehid olarak öldüğü en kuvvetli rivayetlerle ifade edilmektedir. Öldüğü zaman 42 yaşını geçmediğinde rivayetler birleşmektedir.

^{140[3]} Tarihî ve edebî eserlerde Ferezdak'a nisbet edilen bu kasideyi, İsfahamde, el-Agânî'de rivayet etmiştir.

^{141[4]} Haşr Sûresi, 10.

^{142[5]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/129-131.

Onun iyi bir şekilde yetişmesi için gerekli muhit mevcut idi. Bu muhit, ona yükseklik ve büyüklük duygusu vermiştir. O, soyundan gelen yüksek şeref sayesinde ruhi bir ululuk duyardı. Çünkü bir taraftan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in, diğer taraftan Hz. Ali'nin torunu idi. O, sıkıntı ve mihnetler içerisinde yaşadı. Fakat bu sıkıntı ve mihnetler, ona ruhî bir olgunluk kazandırdı. Kendi ailesinde bulunduğu İlim pınarlarından bol bol içti. Bütün bunların üstünde Irak ve diğer îslâm ülkelerinde şiddetli fitnelere meydana geldiği zaman o, bir çok sahâbî ve tabîilerin sığındığı Peygamber ve Nur Şehri Medine'de idi. Bu şehir, Sünnetin beşiği, Peygamber ilminin ışığı idi. Nitekim daha sonra Ömer b. Abdilaziz Medine'ye haber göndermiş, orada oturmakta olan tabîilerden Peygamber'in sünnetlerini toplamalarını ve diğer İslâm ülkelerine yaymalarını emretmişti.

İmam Zeyd, böyle bir İlim çağında yetişmiş, böylesine yüksek bir aile içinde doğup büyümüş ve mükemmel bir insan olarak yaşamıştır. O, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet etmiştir. İmam Zeyd'in bütün rivayetlerini içine alan «el-Mecmu» adlı kitabında Hz. Ali'ye dayanan pek çok hadis mevcuttur. Ayrıca o, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet ettiği gibi Hz. Ali ve Hüseyin'den başka râvilerden de bir çok hadisler rivayet etmiştir. Nitekim babası Ali Zeynelâbidin de bir çok tabîilerden rivayetlerde bulunmuştur. Çünkü onlar, tabîilerden rivayet etmekle halk arasında şeref ve itibarlarının sarsılacağı vehmine asla kapılmamışlardır.

Babası H. 94 yılında öldüğü zaman İmam Zeyd 14 yaşında idi. O, kendisine babalık yapacak bir yaşta olan ağabeyi Mühammed Bâkır'dan da rivayet etmiştir. Mühammed Bâkır'm oğlu İmam Cafer-i Sadık, İmam Zeydle yaşıtı idi.

İmam Zeyd'in 14 yaşında iken babasından Ehl-i Beytin bütün ilmini öğrenmiş olması düşünülemez. O, ilminin büyük bir kısmını, babasının bütün ilmini öğrenen ağabeyinden almıştır. Mühammed Bakır, İlim ve fazilette İmam idi. Bir çok bilginler ve Irak âlimlerinin başı Ebu Hanîfe de ondan İlim öğrenmiştir. Mühammed Baku, İlimde gerçekten İmamlık mertebesine yükselmişti. Hattâ âlimlerin sözlerini inceler, bunların doğru ve yanlışını ortaya kordu.

Ehl-i Beyt arasında İmam Zeyd'in çağdaşı âlim, fâzıl, bilginlerin ilmine başvurup şahsiyetine saygı gösterdiği, halkın ve idarecilerin saygı duyduğu biri vardı. İşte o, Zeynelâbidin'in amcası Hz. Hasan'm torunu Abdullah b. Hasan idi. Bu zat, çok doğru ve pek güvenilir bir kimse olup Ebu Hanîfe kendisinden ders almıştır. İmam Mâlik ve Süfyan es-Sevrî gibi birçok muhaddisler ondan rivayet etmişlerdir. O, Halife Ömer b. Abdilaziz'e uğramış ve ondan büyük ikram görmüştür, İlk Abbasi halifesi Abdullah Seffah'a uğramış, ondan da tazim görmüştür. Halifeliğinin ilk günlerinde Ebu Cafer el-Mansur da ona saygı göstermişti. Fakat, Abdullah b. Hasan'ın oğulları, Ebu Cafer aleyhine harekete geçince onu hapsettirmiş, ölümüne kadar da hapisneden çıkarmamıştır ki öldüğü zaman O, 75 yaşındaydı.

Zeyd, Abdullah b. Hasan'dan da İlim tahsil etmekle Ehl-i Beyte mensup diğer seçkin bilginlerin İlimlerini de öğrenmiş oldu. Ayrıca O, Peygamber'in mescidinde İlim meclisleri akdeden tabîilerden de İlim öğrenmiş, onların rivayetlerini, çıkardıkları hükümleri ve verdikleri fetvaları tesbit etmiştir. Böylece O, Peygamber evinde tahsilini tamamlamış, ilmin beşiği olan Medine'de kendisini tanıtmıştır. Nihayet kendisini güçlü bulunduğu zaman Medine'den dışarı çıkmış, böylece babasının ve ağabeyinin usûlünden ayrılmıştır. Çünkü onlar, Medine'den dışarı ancak hac maksadıyla çıkarlardı. Yani, Hz. Hüseyin'in çok feci bir şekilde öldürülmesinden sonra Ehl-i Beyt men-subları,

Medine'den dışarı çıkmıyorlardı; ancak hac maksadıyla çıkabiliyorlardı. İnsanları ve siyaseti terketmişler, kendilerini sadece ilme vermişlerdi. Kendilerine İlim için gelenlere ilgi gösteriyorlar, fıkıh ve dahîsi yayıyorlardı. Bu yüzden Hâşimî ailesinin diğer ileri gelenlerini onlar fikir, fıkıh ve din bakımından geçmiş bulunuyorlardı.

Zeyd, İlim uğruna Medine'den çıktıktan sonra çeşitli memleketlere giderek ilmi her bulduğu yerde almıştır. Basra'da Vâsıl b. Ata' ile karşılaşmış; onunla mu'tezilî görüşleri incelemiştir. Bu sebeple, ileride de anlatacağımız gibi, onun görüşleri ile mu'tezilî görüşler arasında bir yakınlık meydana gelmiştir. Onu, bilhassa Hâşimî ailesinde tahsil ettiği İlim yükseltmiştir. Zira, onun mensup olduğu bu aile içinde akâid, fıkıh ve hadis âlimleri bulunuyordu. Meselâ, Hz. Ali'nin Fatıma'dan sonra aldığı hanımından doğan Muhammed b. Hanefiyye bunlardandır. Şehristâni, Muhammed b. Hanefiyye hakkında şöyle söyler: Muhammed b. Hanefiyye derin bir bilgi, keskin ve isabetli bir görüş sahibi idi. Ona babası Hz. Ali savaş vaziyetlerini anlatmış ve onu ilmin yüksek derecelerine vukuf , sahibi yapmıştır. O da uzleti seçmiş ve şöhrete karşı ilgisizliği tercih etmiştir.^{143[6]}

Zeyd, muhtelif yerlerde İlim tahsil ettikten sonra Irak ve Hicaz ülkelerinde dolaşmış, âlimlerle müzakerelerde' bulunmuş, sonra ömrünün çoğunu Medine'de geçirmiştir. Ona her taraftan bir çok talebe gelmiş ve İlim öğrenmiştir. O, Medine'de bulunduğu zamanlar kendisini Kur'an okumaya ve ibadete vermiş olup kıraat hususunda da insanların en bilgini idi. İlimde zirveye ulaşmıştı. İmam Â'zam Ebu Hanife onun hakkında şöyle söylemiştir: «Zeyd b. Ali'yi gördüm; çağında ondan bilgin, ondan daha çabuk cevap veren, ondan daha açık söz söyleyen birini görmedim. O, eşsiz bir insandı.»

Abdullah b. Hasan da Zeyd'in oğlu Hüseyin'e şöyle söylemiştir . Atalarının sana en yakını Zeyd b. Ali'dir. Ben aramızda ve bizden başkaları arasında onun benzerini görmedim.»^{144[7]}

İmam Zeyd Mücadele Alanlarında

Ehl-i Beyt, hem söz ile hem de fiilen siyasetten uzaklaşmıştı. Hattâ onlar, hükümdarlara, baskılarından kurtulmak için, «Emîr'ul-Mu'-minîn» diye hitab ediyorlardı. Onların çoğu, Medine'de ancak siyasî çevrelerle temas etmemek için kalıyorlardı. Onlardan Irak ve Şam ülkelerinde en çok dolaşan İmam Zeyd'dir.

Fakat, Haşimî ailesinin halktan ayrı olarak yaşamasına rağmen, memleketin her tarafında şiîlik propagandası alabildiğine yayılıyordu. Ehl-i Beyt'in şiilerden uzak yaşayışı, bu şiilerin çoğunun gerçek İslâm yolundan sapmasına sebep oldu. Bunlarla karşılaşan Ehl-i Beyt mensubları, onları dâima sert bir şekilde azarlamışlardır. İmam Zeyd, seyahatları sırasında bu şiiler arasında hakikati yaymaya ve onları sapıklıktan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Emevl Devletinin başına, Hicrî 105-125 yıllarında hüküm süren Hişam b. Abdilmelik geçmiştir. Bu Emevi Halifesi, Zeyd'i ve onun hareketlerini, adamları vasıtasıyla daima takib ediyordu. Çünkü Abbasîlerin propagandası, şiî bir kılığa bürünmüş, Horasan ve Mâverâunnehr ülkelerinde gizli gizli yayılıyordu. Zeyd üzerinde şüpheler artmış ve bütün hareketlerinden dolayı ittiham edilmeye başlanmıştı. Fakat, suçlu olduğunu

^{143[6]} el-Milel ve'n-Nihal, c. I. s. 119.

^{144[7]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/131-133.

gösterecek bir delil bulunamamıştı. Zeyd, devlete karşı ayaklanmak için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Ancak, İlim ve irşat vazifesiyle uğraşmıştır. Zeyd'i ittiham etmek için elde bir delil bulunmadığı halde, Hişam şüpheden kurtulamamıştır; çünkü o, Ehl-i Beytin halk nazardaki mevkiini biliyordu. Ayrıca Beytül-Haram'da Ali Zeynelâbidin'e gösterilen saygıyı gözleriyle görmüştü.

Hişam, İmam Zeyd'in durumunu gözetlemekle yetinmedi, tersine, Ehl-i Beyt'in mevkiini sarsmaya teşebbüs etti. Bu maksatla O, Medine Valisini Ehl-i Beyt mensupları arasında fitne çıkarmaya şevketti. Esasen Zeyd ile amcası Hz. Hasan'm evlâtları arasında Hz. Ali'nin bir vakfı üzerinde münakaşa mevcuttu, Onlar bu vakfın mütevellîği meselesinde anlaşamıyorlardı. Vali, bu dâvanın kendi huzurunda halledilmesinde ve husûmetin uzamasında İsrar ediyordu. Bu maksatla, Vali, bütün Medine'lileri, bu muhakemenin cereyanına şahit kılmak için, bir araya topladı ve Hz. Hüseyin evlâtları arasındaki uygunsuz tartışmayı halka duyurmak istedi. Valinin kötü maksadım kavrayan Zeyd, Medine'de bu dâva ile ilgili dedikodulara son vermek için kendi hakkından vazgeçti.

Bu dâvanın duruşmasıyla ilgili bazı hususları İbnu'l-Esir'den dinliyelim: «Medine bulgur kazanı gibi kaynıyordu. Herkes birbirine Zeyd böyle dedi, Abdullah şöyle dedi gibi lâflar söylüyordu. Ertesi gün olunca Vali Halid, Mescid'de yerine oturdu. Halk da toplanmıştı. Bazısı mahcup, bazısı da üzüntülü idi. Halkı, buraya, Ehl-i Beyte mensup insanların birbirine kötü sözler sarf etmesinden hoşlanan Halid bilhassa çağırmişti. Abdullah konuşmaya başladı. Bunun üzerine Zeyd söze karışıp: «Acele etme, ey Ebu Muhammed. Eğer Zeyd, seninle Halid'in huzurunda muhakeme olacaksa, sahip olduğu bütün köleleri ebediyen azat edecektir,» dedi. Sonra Vali Halid'e dönerek: «Allah'ın Elçisinin zürriyetini böyle bir mesele için mi topladım? Halbuki Ebu Bekr ve Ömer onları böyle bir iş için asla toplamamıştı»^{145[8]} demiştir.

İşte İmam Zeyd'in bu davranışıyla tartışma sona ermiştir. Fakat Vali, duruşmada hazır bulunan bazı serserileri kışkırtarak Zeyd'e küfrettirmiştir. İmam Zeyd ise, bunlardan yüz çevirerek, «Biz, sizin gibilere cevap vermeyiz» demekle yetinmiştir.

Medine'den her çıkışında İmam Zeyd'e gösterilen güçlükler şîd-detlenirdi. O, bir kere Irak'a gitmişti. Buranın valisi Halid b. Abdil-lâh el-Kasrî de ona çok ikramda bulunmuştu. Fakat bu vali yerinden azledilmiş, ondan sonraki vali hem Zeyd'i ittiham etmiş, hem de Halid b. Abdillâh el-Kasrî'yi, Ehl-i Beyt'e malî yardımda bulunmakla suçlamıştı. Medine'ye gitmiş olan İmam Zeyd, bu hususta sorguya çekilmek üzere Irak'a çağırılmıştır.

İşte bu türlü güçlük, ihanet ve eziyetler, hem Medine Valisi hem de başkaları tarafından durmadan Zeyd'e yöneltiliyordu. Nihayet o, Hişam'a gidip Medine Valisini şikâyet etmek zorunda kaldı. Fakat Hişam'a gidince, Halife, onu küçük düşürmek istemiş ve huzuruna kabul etmemiştir. Huzuruna çıkmak için İmam Zeyd'in gönderdiği kâğıdın altına Hişam şunu yazmıştır: «Medine'deki evine dön!» Zeyd'in İsrarı üzerine Hişam sonunda onu kabul etmiş; fakat içeri girince ona oturacak yer göstermemiştir. Zeyd de boş bulduğu bir yere oturmuş ve şöyle demiştir: «Ey Emîr'ül-Mü'minîn, hiç bir kimse Allah'a tavrâ hususunda büyüklük taşıyamaz. Keza, hiçbir kimse Allah'a takvadan başka bir hususta kendisini küçültemez.» Hişam şöyle cevap vermiştir: «Sus, anasız olası. Sen hilâfet iddiasında bulunuyorsun. Halbuki sen bir cariyenin oğlusun.» Zeyd, buna şu sözleriyle son derecede metanetli bir cevap vermiştir: «Allah

^{145[8]} el-Kâmil, c. V. s. 5.

katında hiçbir kimsenin derecesi Peygamber'den daha yüksek ve kadri ondan daha yüce değildir. İsmail Aleyhisselâm da bir cariyenin oğlu ve kardeşi de Surayha'nın oğludur. Bütün insanların hayırlısı Hz. Peygamber, İsmail soyundan gelmiştir. Birisinin dedesi Allah'm Elçisi ve babası Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali olursa, kimsenin ona diyeceği birşey yoktur.» Bunun üzerine Hişam, «Dişan çıkınız- dedi. Zeyd de, «Çıkıyorum; fakat bundan sonra, senin istemediğin yer ne re ise orada bulunacağım» cevabını verdi.^{146[9]}

Hişam B. Abdilmelik'e Karşı İsyanı

İmam Zeyd Medine ve Irak'ta türlü işkencelere uğradı.' Durumunu Hişama şikâyet etmek istediği zaman yine eziyet gördü. Hz. Ali'nin torunu olduğu halde huzurundan kovuldu. O biliyordu ki şerefli insan, zulme karşı koyar ve ağzını doldurarak «Hayır!» der. Bunun için bu, Hâşinî genci de ağzını doldurarak «Hayır!» dedi. Zillate mukabil ölüme razı oldu. İsyân bayrağını açmak üzere iken onun şu mısraları söylediği rivayet edilir: «Erken kalktım ölüm beni korkutuyor, sanki Ben hayat sahnesinden ayrılmışım. Ona cevap verdim s Ey ölüm sen bir pınarsın, Elbet ben de senden bir bardak içeceğim.»

Yiğit delikanlı, her türlü korkudan uzak, ya hak, ya ölüm diyerek meydana atılmıştı. Bunlardan hangisine kavuşursa kavuşsun, içinde bulunduğu durumdan daha iyi olacaktı. Savaş hazırlığını yaptıktan sonra gizlice Kûfe'ye gitmişti. Fakat bu bilinen bir gizlilikti. Çünkü onun işi kimseye meçhul değildi. Irak'lı şiîler hemen etrafını sarıp bîata başlamışlardı. Onun biat ve davetinin şekli İb-nü'l-Esir'in el-Kâmü'inde şöyle anlatılır:

«Biz, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Elçisinin Sünnetine, zâlimlerle savaşa, zayıfları müdafaaya, yoksullara yardıma çağırıyoruz ve bu mücadelenin kazandıracağı ganimet, bunu hak edenler arasında eşit olarak paylaşılacaktır. Zulüm defedilecek, hak sahibine yardım edilecektir. Buna göre bana biat ediyor musunuz ? Onlardan «evet» cevabını alınca, elini tek tek onların ellerinin üzerine koydu ve şöyle dedi: Allah'ın ahdi ve mîsaki, O'nun ve Elçisinin zimmeti üzerinize olsun. Bana yaptığınız bîata vefa göstereceksiniz, düşmanlarımla savaşacaksınız, benim için gizli ve açık her yerde nasihat edeceksiniz, değil mi? Biat edenlerin «evet» demesi üzerine onların ellerinin üstünü ayrı ayrı mesnetti ve, Allah'ım sen şahit ol, dedi.»^{147[10]}

İmam Zeyd'e Kûfe'lüerden bu şekilde 15 bin kişi biat etmiştir.Vâsıt gibi civar şehirlerden katılan şiîlerle bunların sayısı 40 bine çıkmıştır. Ehli Beyt'in ileri gelenlerinden bir çoğu Zeyd'i uyarmış ve Kûfe'lilere güvenilemeyeceğini söylemiştir. Fakat Hz. Ali'nin torunu kararından vazgeçmemiş, ya şeref ya ölüm, diye yoluna devam etmiştir. Artık geri dönmesi imkânsız hale gelmiş, savaş alanına O, her gün biraz daha yaklaşmıştır. Kuvvetlerini toplamış ve liderlerle 122 H. yılı Safer ayının başında hücumu geçmeyi kararlaştırmıştır.

Zeyd'in ve ona biat edenlerin haberi Irak Valisine ve Hişam b. Abdilmelik'e ulaşmış, bunun üzerine Hişam, Valiye gönderdiği mektupta şöyle söylemiştir: «Sen uyuyorsun, Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki suçu çok artmıştır. Ona bîat ediliyormuş. Onu İsrarla yanına çağır ve kendisine «eman» ver; kabul etmezse öldür.»

^{146[9]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/134-136.

^{147[10]} el-Kamil, c. V. b. 68.

İmam Zeyd'in Savaşa Girişi Ve Şehîd Oluşu

Durum iyice fenafaşmıştı. Irak Valisi, İmam Zeyd'i yanma çağırmak cihetine gitmiş, İmam ise vaziyetini açıkça belirtmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunun için kendisine bîat eden Iraklıları çağırmış, fakat onlar bu kesin karar verme ânını görünce birbiriyle münakaşa ve mücadeleye başlamışlar ve çeşitli fikirler ileri sürerek ortalığı karıştırmışlardır. Onlar biliyorlardı ki, Ehl-i Beyt, kendileri gibi düşünmüyordu. Bunlar arasında cereyan eden münakaşayı tarih kitaplarından olduğu gibi naklediyoruz:

— Ebu Bekr ve Ömer hakkında ne düşünüyorsunuz ? Diye Zeyd'e sordular. O da:

— Allah onlara mağfiret etsin. Ehl-i Beytimde hiçbir kimsenin onlardan teberrî ettiğini işitmedim. Onlar «in hayırdan bir şey söyleyemem.

Dedi.

— O halde Ehl-i Beyfin haktan niçin istiyorsun? Dediler.

— Biraz önce isimlerini andığımız kimseler hakkında söyleyeceğim en ağır söz, bizim hilâfete daha lâyük oluşumuzdur. Fakat millet, onları bize tercih etmiş ve bizi işbaşına getirmemiştir. Onlar da, üzerlerine aldıkları hilâfeti adaletle yürütmüşler, Kitab ve Sünnetle amel etmişlerdir. Dolayısıyla, küfre girecek bir şey yapmamışlardır.

Diye cevap verdi.

— O halde niçin savaşıyorsun? Dediler.

— Çünkü bunlar, onlar gibi değildirler. Bunlar, yani Emeviler, hem halka hem de kendilerine zulmetmektedirler. Ben, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Resulünün sünnetine, sünnetleri ihya etmeye, bid'-atları yoketmeye çağırıyorum. Beni dinlerseniz sizin için de benim için de iyi olur. Dinlemezseniz ben sizden sorumlu değilim.

Dedi.

Bunun üzerine onlar, İmam Zeyd'i yapayalnız bırakıp dağılarak, bîatlannda durmadılar ve İmanım Cafer-i Sadık olduğunu ilân ettiler.^{148[11]}

Bu tartışmalar yapılırken Emevî ordusu hazırlıklarını tamamlamış, İmam Zeyd ve ona bağlı olanların üzerine hücumla geçmişti. Bunun üzerine İmam Zeyd, savaşa, karar verdiği zamandan bir ay önce girmek zorunda kalıyordu. Adamlarını parolası olan «Ya Mansur, Ya Mansur» sözü ile çağırmaya başladı. Kendisine ancak 400'e yakın insan cevap verdi. Halbuki yalnız Kûfe'de ona bîat edenlerin sayısı 15 bin kişi idi. Bunlara katılanlar ise bu sayıdan kat kat fazla idi. Hepsisi de sözlerinden dönmüşlerdi. İmam Zeyd, onlara şöyle haykırıyordu: «Çıkınız, zilletten izzete; çıkınız, din ve dünyaya; çünkü siz ne dinde, ne de dünyadasınız.» Fakat, Hz. Ali'nin torunu İmam Zeyd, yenilginin belirtilerini gördüğü halde, sarsılmıyor ve şöyle bağıırıyordu: «Korkuyorum, siz Hz. Hüseyin'e yaptığınızı bana da yapacaksınız. Allah'a and olsun ki ölünceye kadar, tek başıma da olsam, savaşaçağım.»

Peygamber (S.A.V.)'in torunu, Bedir savaşma katılan mücahidler kadar askeriyle karşısındaki koskoca ve her an takviye gören bir orduya karşı ilerliyordu. Sayıca az, fakat İman bakımından çok güçlü olan ordusuyla savaşa girdi. Emevî ordusunun bir kanadını yenilgiye uğrattı. Onlardan 70 kadarını öldürdü, Çokluğuna rağmen Emevî ordusu, bu bir avuç yiğit mücahidlerle kılıç kılıca çarpışmaktan âciz kalmış ve

^{148[11]} İbni Kesir, c. IX, s. 330.

oklardan medet ummaya başlamıştı. İmanı Zeyd'in adamlarını ok yağmuruna tutmuşlar, bu arada İmam da alnından aldığı bir ok darbesiyle yere yuvarlanmıştı. Bu okun alnından çıkarılışı, onun ölümü ile sonuçlanmıştı. Böylece onlar, Zeyd'i, dedesi Hü-seyn'e karşı uyguladıkları methodla yolundan alıkoymuş oluyorlardı. Çünkü Hz. Ali'nin evlâtları, savaş meydanında mertçe karşılıklarına çıkan herkesi yere sermekte güçlük^{149[12]} çekmiyordu.^{150[13]}

Savaştan Sonra

Hişam ve kumandanı, bu genç İmamın şehid oluşundan sonra ona, Yezid ve İbni Ziyad'm Hz. Hüseyin'e ölümünden sonra yaptığı gibi aynı işi yaptılar. Zeyd'in kabrini açtırıp temiz cesedini çıkarttılar. Onun cesedini, Kûfe'nin bir meydanında Hişam b. Abdilmelik b. Mervan'm emri ile astılar. Emevî taraftarı bir şair, bu durumu anlatan bir şiir yazmış ve şu çirkin sözleri burada sarf etmiştir:

Sizin Zeyd'i bir hurma kütüğüne astık.. Hiç gördünüz mü? Hak yolunda olanın hurma kütüğüne asıldığını.

Onun temiz cesedi, bir müddet asılı kaldıktan sonra yine Hişam'm emri ile yakılmış ve külleri yele verilmiştir. Fakat, İmam Zeyd'in bu şekilde öldürülüşü, Abbasî davetini daha çok yaymış ve halkın bu davet etrafında toplanmasını sağlamıştır. Nasıl ki Hz. Hüseyin'in öldürülüşü, Şüfyanî-Emevî devletini devirmiş ve Süfyan oğulları yerine Mervan oğullarını getirmişse, Zeyd'in öldürülüşü de Emevî devletini kökünden yıkmıştır. Çünkü, o nur yüzlü genç İmamın şehit edilmişinden tam on sene sonra Emevî devletinin yerinde yellere esmiştir. Allah'ın hikmetinden sorulmaz. Emevî hükümdarlarının kabirleri de açılıp cesetlerinin kalıntıları çıkarılmış, Zeyd'in cesedi gibi yakılarak külleri yele verilmiştir. Mes'udî, bu durumu şöyle anlatır:

«El-Heysmî b. Adiy et-Taî, Ömer b. Hâni'den şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Ali ile Eb'ul-Abbas es-Seffah zamanında Emevî hükümdarlarının kabirlerini açmak için çıktık. Sıra Hişam'm kabrine gelmişti. Onun cesedini kabrinden tam olarak çıkarttık, sadece burnunun bir kısmı çürümüştü. Abdullah b. Ali, ona 80 sopa vurdu, sonra yaktırdı. Süleyman'ın kabri Dâbık'ta idi. Gidip onu da çıkardık. Fakat, bel kemikleri ile bazı kaburga kemikleri ve başından başka bir şeyi kalmamıştı. Bunları toplayıp yaktık. Aynı muameleyi öteki Emevî hükümdarlarına da yaptık.» Mes'udî, bu olayları uzun uzun anlattıktan sonra şöyle söylemektedir: «Biz, bu haberleri burada Hişam'm, Zeyd b. Ali'yi öldürttüktan sonra, ona, cesedini yaktırmak suretiyle reva gördüğü akıbetin aynen kendisinin de başına gelişini bir ibret olsun diye yazdık.»^{151[14]}

Biz de burada belirtmeliyiz ki, bu naklettiğimiz sözlerle Abbasilerin, Emevîlerin kabir ve cesetlerine reva gördükleri davranışların iyi bir hareket olduğunu söylemek istemiyoruz. Buna İslâm dini asla müsaade etmez. Ancak, Allah'ın hikmetini, ibret alınsın diye beyan etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Allah, zâlimleri birbirine musallat etmektedir. Emevî zâlimleri hakkı tanımamışlar, azgınlaşmışlar ve Peygamberin Ehl-i Beyt'ine olmadık şeyleri yapmışlardır. İktidarı ele geçiren öteki zâlimler de, onlara aynı şeyleri tatbik etmişlerdir. Böylece Allah'ın, «İşte biz, zâlimlerin bir kısmını kazandıkları şey sebebiyle diğer bir kısmına böyle musallat ederiz.»^{152[15]} âyeti bir kere

^{149[12]} İmam Zeyd'in oğlu Yahya, babasıyla birlikte savaşa katılmış ve pederinin şehid olması üzerine Horasan'a kaçmıştır. Çeviren

^{150[13]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/137-139.

^{151[14]} Murûc u'z-Zeheb, c. III, s. 183.

^{152[15]} En'am Süresi, 129.

daha gerçekleşmiştir.
idrâk sahiplerine bunlar birer ibret olmalıdır !^{153[16]}

İmam Zeyd'in Şahsiyet Ve Karakteri

İmam Zeyd'in gençliğini, mücâdelesini ve hayatının sona erişini anlattık. Burada, onun şahsiyet ve karakterini de genel hatlarıyla ortaya koymak istiyoruz. O, Ehl-i Beyt'e mensup olan diğer şahsiyetler gibi yüksek meziyet ve vasıflara sahip idi. Onun en üstün meziyetlerinden biri, hak ve hakikat uğrunda mücadele ederken sahip olduğu ihlâstır. Kişi, hak ve hakikati ararken ihlâs sahibi olursa, kalbinde hikmet nuru parlar ve onun yolunu aydınlatır. Hiçbir şey, akli ihlâs kadar aydınlığa kavuşturamaz. Keza, hiçbir şey, fikir nurunu, nefsi arzu kadar söndürmez.

Zeyd, İlim uğrunda koşarken büyük bir ihlâs sahibi idi. Birçok İlimleri bu sayede öğrendi. Medine'de fıkıh İlimlerini, Ehl-i Beytin ilmini, Usûl'ud Dîn ilmini tahsil etti. İslâmî fırkaların beşiği olan Basra'ya gidip çağının bütün İlimlerini öğrendi. Bu İlimlerin hepsinde o, gerçekten İmamlık derecesine yükseldi. İhlasın en büyük meyvesi takvadır. Takva nuru, Zeyd'in yüzünde, lisanında ve hareketlerinde parlamakta idi. Bir çağdaşı onun hakkında şöyle söylemişti : «Zeyd b. Ali'yi her gördüğüm zaman daima yüzünde nur parıltıları bulunurdu,» O, daima ya Kur'an okur, ya da ilmî müzakerelerde bulunurdu. Onunla görüşmek isteyen biri şöyle söylemiştir: «Medine'ye geldim ve Zeyd b. Ali'yi ziyaret için her soruşumda bana onun Kur'an okuduğunu söylediler.» O, kendisini şu sözüyle tanıtır: «Zeyd b. Ali sağ ve solunu tanıdıktan sonra Allah'ın haram kıldığı hiçbir şeye yaklaşmamıştır.»

Bu takva sahibi İmam, basiret gözüyle görüyordu ki Allah'dan korkan kimseyi halk sever ve sayar. O, şöyle söylerdi: «Kim Allah'a itaat ederse Allah da insanları ona itaat ettirir.» Onun ihlâsı, Mu-hammed ümmeti arasında birinci mertebede yer alır. Bunun içindir ki o, müslümanları birleştirmek ve aralarındaki dargınlığı gidermek için uğraşmıştır. Bir kere, o, bir arkadaşına şöyle söylemiştir: «Bu Ülker yıldızını görüyor musun, bir kimse ona ulaşabilir mi?» Arkadaşı, hayır, dedi. O da şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim ki ellerimle bu ülkere asılıp oradan yere düşerek parça parça olsam, ben yine de Allah'ın Muhammed ümmetini birleştirmesini isterim.»^{154[17]}

Zeyd, tefrikanın açtığı gediği kapatmak için mücadele etmiş, müslümanları birleştirmek için Kitab ve Sünnet'ten başkıtı yol olmadığını görmüştür. Çalışmalarını bu yolda ilerletmiş ve temiz ruhunu da bu uğurda feda etmiştir. İhlâsın diğer bir meyvesi de, müsamaha ve affedici oluşu idi. Onun bu duygusu, bütün hakkını amcasının oğlu Abdullah b. Hasan'a terketmesine sebep oldu. Müsamaha duygusu onun ahlâkını gülleri açılmış bir bahçeye çevirdi. İhlâsı ona daima hakkı söyletiyordu. Allah ona yiğitlik ve medenî cesaret bakımından büyük bir nasip vermişti. Savaşdaki ve başkasına yardım hususundaki cesareti de aynı nisbette idi. Medeni cesareti sayesinde o, hiçbirşeyden korkmadan hakikati söylüyor, en güç durumlarda bile susmuyordu. Savaşa gireceği sırada etrafındakilerin bir kısmı, »nun Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatmasını istediler. Fakat O, buna asla razı olmadı. Çünkü hakikat uğruna mücadele eden insan, bâtil bir şeyi kendisine vasıtaya yapamaz. Medenî cesareti, onu, Şiîliğin «Takıyye = Gizlilik» prensibini tanımamaya şevketti. O, bütün görüşlerini apaçık ilân

^{153[16]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/139-140.

^{154[17]} Etral-Ferec etfsfabâni, Makâtilu't-Tâlibin, Kahire, 1949, S. 129.

ediyor ve eziyetten korkarak onları gizlemiyordu. Bu tutumu, onun kendi görüşleri yüzünden işkence ve hakarete, maruz kalmasına, bazı insanların kendisini terk etmesine ve bazı yakınlarının muhalefetine sebep olmakta idi.

Onun savaş cesareti, kendisini 15 bin kişiden fazla büyük bir ordu ile savaşmaya şevketti. Halbuki yanında Bedir gazilerinden fazla bir askeri yoktu. Buna rağmen ilk hamlede o, zaferi elde etmek üzere idi. Fakat, uğradığı ok yağmuru durumu aleyhine çevirdi.

Yiğitlik ve zulme karşı durma, birbirinden ayrılmaz iki vasıftır İmanı Zeyd'in zulme karşı durma duygusu, onda zâlimlere karşı çok şiddetli bir hassasiyet doğurdu. O, yalnız Ehl-i Beyt'e reva görülen zulümlere karşı durmamış, başkalarına yapılan zulümler için de aynı tepkiyi göstermiştir. Zaman zaman kendilerine gösterilen iyilik ve saygı, onun zulme karşı direnme azmini hafifletmemiştir. O, herhangi bir kimseye yapılan bir zulmü kendisine yapılmış gibi hissedirdi, içinden zulme karşı duyduğu isyan, nihayet onu bu zulmü fiilen kaldırmaya şevketti. Bir yakınından şöyle rivayet edilmiştir: «Hacca gitmek istedim ve Medine'ye uğradım. Zeyd b. Ali'yi ziyaret etmek için yanına varıp selâm verdim. O, şairin şu (anlamdaki) mısralarını terennüm ediyordu: «Kimler oklarla perdelenmiş bir ululuk isterse, Fayda verdiği müddetçe yaşar onlar.

Ne zaman ateşli bir kalp, keskin bir kılıç ve
Şerefli bir başı birleştiren uzaklaşır zulüm senden.
Benimle savaş edenlerle savaş edersem ben,
Ey Âli Hemdân, bu durumda zâlim mi olurum ben?

Bu rivayet, onun »ruhunda zulme karşı duyduğu isyanı göstermektedir. O, ancak kendisine hamle ruhu veren şiirleri okurdu. Zamanı gelince ileri atıldı, canını esirgemedi, Tanrı'sını hoşnut etti ve zâlimlerin azgınlığını ortaya çıkardı.

Yiğitlik ve atılganlıkla beraber Zeyd, sabırlı ve son derecede metanetli idi. Sabır mücahidlerin silâhı ve yiğitliğin kardeşidir. Sabırsız yiğitlik, öfkeden ileri geçemez. Aslında yiğitlik başka, öfke başkadır.

Hakîkatta sabır nefse hâkim olmak, nefsî arzuları yenmek, lüzumsuz şeylere atılmamak ve güçlülere göğüs germektir. Bu meziyetlerin hepsi İmam Zeyd'de en has mânasiyle tecelli etmiştir. O, öfkelenmezdi. Meseleleri sükûnetle çözmeye çalışırdı. Neticede ileri atılmak gerektiği anlaşılırsa gözünü daldan budaktan esirgmeden atılırdı. Sabrı kendine şiar edinmişti. Hattâ, «Sabret, mükâfatını görürsün.» ve «Sakın ki başkası da senden sakınsın» sözleri onun dilinden düşmezdi.

Yukarıda anlattığımız bir muhakeme dolayısıyla onun nefesine nasıl hâkim olduğunu, hattâ bu uğurda hakkından dahi nasıl feragat ettiğini, kendisine küfreden kimselere karşılık söylediği en ağır sözün, «Biz, sizin gibilere cevap veremeyiz», demekten ibaret olduğunu gördük.

Onun bu ahlâkî faziletlerinin üstünde eşsiz bir fikir ve zekâ sahibi olduğu muhakkaktır. Ona Sind'li annesinden keskin bir zekâ, derin bir tefekkür, Hind'lilere mahsus bir düşünme gücü miras kalmıştır. Mensup olduğu Ehl-i Beyt'ten de yine keskin bir zekâ, düşünen ve ilham alabilen bir akıl, fikirden hareket alanına atılan bir ruh ve derin bir tefekkür miras kalmıştır. Keskin zekâsı onu ilme sevketmiş, kuvvetli hafızası okuduğu ve işittiği her şeyi muhafaza etmiştir. O, Ehl-i Beytin Hz. Ali'den rivayet ettiği hadisleri öğrenmiş ve bütün tslâni İlimleri tam bir ihata ile tahsil etmiştir, ihtiyaç duyduğu zaman bu İlim hazînesi daima kendisine yardımcı olmuş,'ko-

nuşmalarında sorulan suallere derhal ve isabetli cevaplar vermek onda bir meleke haline gelmiştir..

Onun fikrî dehâsı, bilhassa meselelerin sebeplerini araştırırken ve olaylar arasındaki bağlan incelerken meydana çıkar. İlimle uğraşan aklın en büyük meziyeti işte budur.

Diğer Hâşimî âlimleri gibi o da tesirli konuşma ve belagat bakımından büyük bir güce sahipti. O, lisanın ve güzel ifadenin merkezinde, Hz. Peygamber (S.A.V)'in Ehl-i Beyti içerisinde, Hz. Ali'nin evlâtları arasında doğup büyümüştür. Büyük dedesi Hz. Muhammed (S.A.V.), keskin bir ifade ve eşsiz bir hitabet gücüne sahipti. Keza, büyük babası Hz. Ali Peygamber (S.A.VJ 'den sonra gelen en büyük hatipti. Hz. Ali'nin hutbelerini, Ehl-i Beyt âlimleri birbirinden miras olarak alırlar ve ezber ederlerdi. Bunların bir kısmını Şerif Radî, «Nehe'ul-Belâga» adını verdiği kitapta toplamıştır.

Bu açıklamalara göre fesahat ve güzel ifade, Ehl-i Beyt, özellikle bunlardan Medine'de oturanlar tarafından tabîî olarak muhafaza ediliyor, Emevî devrindeki dil bozuklukları bunlara sirayet etmiyordu. Dolayısıyla İmam Zeyd, en güzel konuşan insanlardan biri olup güzel konuşmayı susmaya tercih ederdi. Kendisine bir gün susmak mı, yoksa güzel bir şekilde konuşmak mı daha iyidir? diye sordular. O şöyle cevap verdi: «Allah miskinliği kahretsin. Zira, miskinlik güzel konuşmayı bozdu. Tutukluk ve kekemelik getirdi.» Bundan anlaşılıyor ki Zeyd aklını İlimle, dilini de güzel konuşmalarla geliştiriyor ve ifade yeteneğini öldürecek kadar susmaktan kaçınıyordu.

Husrî'nin «Zehru'l-Âdâb» adlı eserinde şöyle bir fıkrâ vardır: «Cafer b. Hasan b. Ali ile Zeyd arasında vasiyet konusuyla ilgili bir tartışma cereyan etmiştir. Halk, bunların tartışmakta olduğunu öğrenince konuşmalarını dinlemek için yanlarına koşmuştur. Bazıları Cafer'in sözlerini, bazıları da Zeyd'in sözlerini ezberlemişler; tartışmacılar ayrıldıktan sonra halk da dağılmıştır. Onların sözlerini ezberleyenler bir araya gelmişler; biri Cafer bu konuda şunları söyledi, diğeri de Zeyd şunları söyledi diye naklederek her ikisinin sözlerini de yazmışlardır. Onların sözlerini halk dikkatle öğreniyor, söyledikleri şiir ve atasözlerini ezberliyordu. Bu ikisi, çağının çok enteresan insanları idi.»^{155[18]}

Bu fıkradan anlaşılıyor ki İmam Zeyd, büyük bir fesahat ve belagat sahibi olup fikri tartışmalarda daima ifade bakımından üstün bir yer işgal ediyordu.

Hişam b. Abdilmelik, en çok Zeyd'in kuvvetli ifadesiyle tesirli hitabetinden korkuyordu. Zeyd'in Irak'a geldiğini öğrenince oranın valisine şöyle yazmıştır: «Kûfe halkının, Zeyd'in meclisine gelmesine engel ol. Çünkü onun kılıçtan daha keskin, oktan daha sivri, büyü ve sihirden daha tesirli bir dili vardır.»^{156[19]}

Fikrî, siyasî ve içtimaî sahalarda liderlik yapmak isteyen kimselerin, olayları tam olarak kavnyacak kuvvetli bir anlayış ve firaset sahibi olması gerekir. Mukadderat, bazan onların ölçülerine aykırı bir şekilde tecellî edebilir. Fakat, bu, gerçek liderlerin idrak bakımından kuvvetli ve uyanık oluşlarına bir hâlel getirmez. Tarihin bize naklettiği haberlere göre İmam Zeyd, gerçekten kuvvetli bir fi-raset sahibi idi. Bu sayede, o, aklî yönden de hissî yönden de İmam olmaya lâyıktı. O, derin bir tefekküre sahip olduğu gibi, çok kuvvetli bir duyguya da sahipti. Savaş alanında bile firasetini kaybetmemiş, Kûfe'lilerin Hz. Hüseyin'e karşı yaptıkları hareketi kendisine karşı da yapacaklarını sezmiş. Hişam'm ordusuyla çarpıştığı gün bu sezginin yanlış olmadığını görmüştü. O, kendisini öldürenlerin de yapayalnız bırakanların da alçak kimseler

^{155[18]} Zehru'l-Adâb, c I, s. 72.

^{156[19]} Adı geçen eser.

olduklarını biliyordu.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Kuvvetli firaset sahibi kimse, bazı Ehl-i Beyt tarafından ikaz edildiği ve tarihî olayları bildiği halde, Irak'lılara güvenerek, nasıl olur da harekete geçer? Buna şöyle cevap verebiliriz: İmam Zeyd, firasetiyle bu durumu sezmiş; onların kendisine hıyanet etmemeleri için tedbir almış ve onlarla meşicid'de bîatlaşmıştır. Bununla beraber, o biliyordu ki onların bîatları dahi iş ciddiye binince kendisini terketmelerine engel olmayacaktı. Fakat; yine biliyordu ki zilletle yaşamak, savaş alanında şerefle ölmekten daha kötüdür. Bütün bunlara rağmen savaş, İmam Zeyd'in lehine neticeleniyordu. Çünkü Şamlılar, çok olmalarına rağmen, zaferden emin değillerdi. Nitekim ilk karşılaşma bu kanaati desteklemiştir. Fakat, beklenmiyen okçu taarruzu ile Allah'ın takdiri yerini buldu.

İmam Zeyd'in şahsiyeti heybetli idi. Allah, ona İlimde, akılda, yerine göre davranışta ve haya duygusunda verdiği üstünlük nisbetinde bedenî üstünlük de vermişti. Onun heybetini gösteren en büyük delil, Hişam b. Abdilmelik'in çnunla görüşmekten kaçmışıdır. Hişam, basit insanların ağzı ile onun annesini, küçümsemek istediği zaman, ondan taş gibi bir cevap almış ve işi zâlim sultanların metodu ile halletmeye yeltenmiştir. Fakat bu davranışı onu, kuvvetli ve heybetli bir şahsiyetin karşısında duracak bir güç sahibi yapmamıştır. Zira, İmam Zeyd'in heybeti bir ordunun yapacağı işi görüyordu. O, meydana atıldığı zaman büyük dedesi Hz. Ali'yi andırıyordu. Şam ordusu, Hz. Ali'nin önünde nasıl kaçtıysa, onun önünde de aynı şekilde kaçıyor. Ancak ona, uzaktan okla mukavemet edebiliyordu.

Özetlemek gerekirse bu genç İmam; her bakımdan üstün, âlicenap ve en güzel huylarla vasıflandırmaya lâyıktır.^{157[20]}

İmam Zeyd'in Görüşleri

İmam Zeyd, Hz. Hüseyin'in şehid edilişinden sonra Ehl-i Beyt'in, halkı kendi görüşüne davet eden ve kendisi için özel bir davet metodu olan ilk İmamıdır. Babası, halk ile temas kurmuş, zayıflara daima iyilik etmiş olup aynı zamanda bir din bilginidir. Büyük kardeşi İmam Muhammed Bakır, evine çekilip ilmi tetkiklerle uğraşmıştır. Zeyd ise, Medine'den çıkıp İslâm ülkelerinde kendi İlim ve görüşlerini yaymıştır. Onun siyaset hakkında, Usûlu'd-Din hakkında kendine özgü görüşleri vardır. Ayrıca, fikhî görüşleri ve Ehl-i Beyt'in rivayetlerini içine alan bir fikhî rivayetler mecmuası vardır.^{158[21]}

1- Siyasete Dair Görüşleri

Hz. Ali şehid edildikten sonra ona bağlı olanlar üzerinde fikri bir baskı meydana gelmiş ve bu, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra da iyice artmıştır. Bu davranış, bazı yeraltı faaliyetlerinin neticesinde bir takım fikirler doğurmuş, fakat bu türlü fikirler tartışma ve inceleme sahasına çıkamamıştır. Bunların çoğu hilâfet etrafındaydı. Meselâ; hilâfetin seçimle değil, veraset yoluyla olması, Hz. Ali'nin sıfat itibariyle değil, şahsen Peygamber (S.A.V.)'in vasisi oluşu, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in, onun hakkı olan hilâfeti gasp etmiş olmaları, dolayısıyla bunların küfür ve laneti hak etmiş bulunmaları, Hz. Ali ve Fatıma vasıtasıyla onun zürriyetinden gelen İmamların

^{157[20]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/141-145.

^{158[21]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/146.

günahtan masum oluşları, âhir zamanda hakkı yerine getirecek, bâtilı ezecek beklenen bir mehdinin bulunduğu, bu dünyada iyiliği gerçekleştirecek İmamlarla şer liderlerinin tekrar döneceği (ric'at) gibi görüşler bunlar arasındadır.

İmam Zeyd, Medine'deki Ehl-i Beyt'in köşesinden çıkmış, bu fikirleri düzeltmeye çalışmış ve onları Ehl-i Beyt'in temiz insanların inandığı hakîkate döndürmek için faaliyete girişmiştir. Hz. Ebu Bekr ve Ömer hakkındaki görüşleri düzeltmiş, hilâfetin ancak veraset yoluyla Hz. Ali soyuna mahsus olmasını ileri süren görüşü kabul etmemiştir. Ancak o, halifenin Hz. Ali soyundan olmasının daha iyi olacağını, Hz. Ali'nin şahsen halife olmak için vasî tâyin edilmediğini, sıfatları itibariyle halifelige lâayık olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Hz. Ali, sahabîlerin en üstünlerinden biridir. Onun böyle oluşu, başkalarının halife olmasına engel teşkil etmez. Müslümanların menfaati gerektirirse, âdil ve hakka bağılı olmak şartıyla, bir başkası da halife olabilir. Bu itibarla Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in halife oluşları, Zeyd'e göre yerindedir. Çünkü bunlar, hak ve adaletten ayrılmamışlardır.. Maslahat da, onların halife olmalarını gerektirmiştir. Gerçi Hz. Ali, Zeyd'e göre halifelige daha lâayık idi. Bu hususta sözü «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde Şehristanîye bırakalım :

«Hz. Ali, sahabilerin en üstünlerinden biridir. Ancak hilâfet, görülen maslahat'a ve riayet edilmesi gereken dinî bir kaideye uyularak, çıkmak üzere olan fitneyi yatıştırmak ve halkı gönül huzuruna kavuşturmak için Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e bırakılmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber devrinde cereyan etmiş olan savaşlar henüz unutulmamıştı. Emiru'l-Müminihin kılıcındaki Kureyş müşriklerinin kanı daha kurumamıştı. Halkın kalbinde öç alma ihtirası olduğu gibi duruyordu. Kalbler tamamiyle İslama yönelmemiş ve başlar tam olarak halifeye eğilmemişti. Maslahat, halifelik vazifesinin; yumuşaklık, sevgi, yaşça ilerlemiş olmak, İslama ilk önce girmiş bulunmak ve Peygamber (S.A.V.)'e yakınlık gibi sıfatlarla meşhur olan bir kimseye tevdi edilmesini gerektiriyordu.

«Görülüyor ki, Hz. Ebu Bekr ölüm döşeginde iken Hz. Ömer'i işin başına geçirmek istediği zaman, halk yüksek bir sesle kendisine:«Başımıza, son derecede sert bir kimseyi mi tâyin ettin?» diye itirazda bulunmuştu. Böylece halk, dinî şiddet ve salabeti ve düşmanlara karşı çok sert oluşu sebebiyle Hz. Ömer'in halife olmasına razı olmuyordu. Hz. Ebu Bekr ise, onları: Size en hayırlımızı tavsiye ediyorum» diyerek yatıştırmıştı.»

Bu söz gösteriyor ki, halifelik verasetle olmadığı gibi, sadece üstünlükle de değildir. Ancak, müslümanların maslahatı ve halifenin adaletli oluşu gözönünde tutulacaktır ki buna, «en üstün olmayanın halifelige getirilmesi» denir. Çünkü, yetenek ve adalet sahibi ise, umumî menfaat da onun seçilmesini gerektiriyorsa, halifelik makamı böyle birine verilir. Burada hakikî maslahat gözetilmiştir. Halifeliğin Hz. Ali ve onun evlâtlarına inhisar etmesini isteyen ve onlardan başkasının halife olamayacağını söyleyenler, burada farazi bir maslahatı ileri sürmektedirler, İmam Zeyd ise, adalet ve takva ile birlikte gerçek maslahatı gözönüne almakta ve farazi bir maslahata önem vermemektedir.

İmam Zeyd'den Ehl-i Beyt İmamlarının hatâdan masum olduklarına dair hiç bir rivayet yoktur. Esasen Zeyd'in bunun aksine kail olduğu bilinmektedir. Çünkü hatâdan masum olmayı (İsmet) fikrini kabul etmek, o İmamların bir vahiy ile Peygamber tarafından tâyin edilmiş olmalarını, ayrıca onların vereceği hükümlerin vahiy veya ilham mahsulü olmasını gerektirir. İmam Zeyd'e göre Peygamber, Hz. Ali'yi şahsı itibariyle vasi tâyin

etmemiş, ancak onu sıfatlan itibariyle tavsiye etmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.), kendisi bile içtihadında hatâdan masum değildir. Nitekim Bedir esirlerine yapılacak muamele meselesinde Allah, onun yanıltmış olduğunu bildirmişdir.

Şüphesiz İmam Zeyd'in görüşü, İmamların hatâdan masum olmadıkları yönündedir. Fakat, İmam Zeyd'den sonra Zeydiye mez-hezine bağlı olanlar, şu dört kimsenin hatâdan masum olduğunu kabul etmişlerdir:

1 — Hz. Ali, 2 — Hz. Fatıma, 3 — Hz. Hasan, 4 — Hz. Hüseyin. Çünkü Hz. Peygamber, şu âyeti kerimeler nazil olduğu zaman hı-ristiyanlarla karşılıklı beddua (mübâhele) meselesinde bunları anmıştır: «Muhakkak ki İsa'nın hali de Allah indinde Âdem'in hali gibidir. Allah, onu topraktan yarattı, sonra «ol» dedi. O da oluverdi. Hak Rabbindendir. Öyle ise şüphecilerden olma; artık sana İlim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse de ki: gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarımızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra birlikte dua ederek, Allah'ın lanetinin yalancılara üstüne olmasını istiyelim.»^{159[22]}

Hz. Peygamber, bu duasında onları andığına göre bunlar masumdurlar. Ehl-i Beytin diğerlerine nisbetle bunların üstünlükleri meydandadır. Çünkü bunları Peygamber (S.A.V.), kendisinin yerine koymuştu. Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in İmametini tanımıyan ve Zeydiyye mezhebine mensup olan bazı şiflere göre bir beklenen mehdî vardır. Onlar, bu görüşlerine, Ehl-i Beyt'in hususi bir meziyeti olduğunu, hilâfetin veraset yoluyla olacağını ve gizli bir İmamın bulunacağını da ilâve ederler. Bu fikirlerini Hz. Ali'den rivayet edilen «Mutlaka Allah'ın açık veya gizli hüccetle kaim bir İmamı vardır» sözü ile desteklemeye çalışmaktadırlar. Gizli İmam, Allah'ın dilediği sürece yaşar ve nihayet O'nun izniyle ortaya çıkıp hakkı ilân eder ki, işte ona «muntazar (beklenen) mehdî» denilir.

İmam Zeyd, gizli İmam görüşüne cevaz vermezdi. Ona göre İmamın kendisi için bir davetçisi bulunacak ve İmam gizli olmayacaktır. Dolayısıyla muntazar mehdî tasavvuru yersizdir. İmam Zeyd'e göre geri dönme (ric'at) da yoktur. Ancak ölüleri, Allah kıyamet günü tekrar diriltecek, hesaba çekecek, onların ceza veya mükâfaatlarını verecektir.

İşte İmam Zeyd'in görüşleri bunlardan ibarettir. Fakat Cârûdiye mezhebine mensup olanlar, İmam Muhammed b. Hasan ki buna, «En-Nefsüz-Zekerıyye» adı verilir ve Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından öldürülmüştür; Zeydiyye Mezhebine göre İmam Zeyd'in halifelerinden biridir—mehdî olarak geri dönecek, zulüm ve haksızlıkla dolu olan yer yüzünü İslah edip adaletle dolduracaktır, demişlerdir.

Cârûdiyyo mezhebi mensupları, İmam Zeyd'e sadece' mehdîlik ve ric'at görüşünde muhalefet etmemişler, aynı zamanda Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in halifeliğini desteklemesine de muhalefet ederek, onların İmametini tamirüamamışlardır. Bunlara rağmen kendilerini Zeyd'iyye mezhebine bağlı göstermişler ve. bu mezhebin bir kolunu teşkil ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre İmanı Zeyd, bir İmamın kendisi için İmametinin doğruluğunu tasdik eden bir davetçisi olmasını şart koşmuştur. Bu görüş, şu iki düşünceden doğmaktadır:

1 — İmamın, — isterse Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması daha efdal olsun — söz sahibi müslümanlar tarafından seçilmesi şarttır. Yalnız onlar, bu hususta maslahatı gözetmelidirler. Bu seçim işi, ancak halifeliği istiyen kimsenin kendisinin

^{159[22]} Al-i İmran, 59-61.

halife olduğnu ilân etmesiyle tamamlanır.

2 — Hilâfet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sırf verasetle olmaz. Az önce söylediğimiz gibi, halifenin, efdal olma bakımından Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması şartıyla birlikte, bir davetçisi bulunmalıdır. Ona göre hilâfet, veraset veya vasiyet yoluyla olsaydı, istemese dahi kırallık gibi veraset veya vasiyet yoluyla İmam'ın kendisine intikal edecekti. İmam Zeyd, İslâm Hilâfetinin veraset yoluyla olacağı görüşünü reddetmiş, Fatıma zürriyetinden gelen İmamlığa lâayık kimsenin kendisini ortaya atmasını şart koşmuştur. Ta ki halk, onun halife olmasındaki maslahatın derecesini bilsin ve onunla kendisini halifelğe namzet kılacak olan diğerk bir kimse arasında, hangisinin bu işe daha elverişli olduğunu tâyin etmek için bir karşılaştırma yapabilsin.

İmam Zeyd'e göre hilâfetin, Hz. Fatıma evlâtlarından halifeliğı açıkça isteyenlere verilmesi daha üstündür. Bunların Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin neslinden olmasında bir fark yoktur, işte Zeyd'iyye mezhebi bu noktada İmamiyye mezhebinden ayrılmaktadır. Zira, İmaraiyye mezhebine bağı olanlar, İmametin Hz. Hüseyin'in neslinden birine ait olduğunu şart koşmaktadırlar.^{160[23]}

2- Usûlu'd-Din (Akaîd)'e Dalr Görüşleri

İmam Zeyd, çağdaşı olan Vâsıl b. Atâ' gibi şahıslarla görüşmüş- tür. O devirde Mu'tezilenin reisi olan Vâsıb b. Atâ' ile Basra'da karşılaşmıştır. Şehristanî, Zeyd'in Vâsıl'dan ders aldığını iddia etmekte ise de, biz, kendisinin yaşıtı olan Vâsıl ile itikadı meseleler, cebr ve ihtiyar konulan, o devirde bir çok tartışmalara sebep olan büyük günâh (kebire) işliyen kimselerin durumu hakkında müzakerelerde bulunduğuk kanısındayız. Dolayısıyla, İmam Zeyd'in itikadı görüşlerinin bir kısmı Mu'tezile görüşlerine yaklaşır. Hattâ bazı görüşleri, tamamen onların görüşleriyle birleşir.

O çağda bir çok tartışmalara yol açan ilk mesele, büyük günâh işliyen kimsenin kâfir mi, fâsık mı, münafık mı, yoksa îmanı bütün bir mü'min mi olduğu meselesidir. Bu meseleyi, Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hakem tâyini sebebiyle Haricîler ortaya atmış, hakemi kabul edenlerin kâfir olduğunu, çünkü hükmün ancak Allah'a ait bulunduğunu, büyük günâh işliyenlerin küfre gittiğini bağırarak ilân etmişlerdir.

İşte bilginler, bu görüşü tetkik etmişlerdir. Hasan el-Basri, büyük günâh işliyenin münafık olduğunu, zira içi dışına uymadığını söylemiştir. Bilginlerin büyük çoğunluğu onun fâsık olduğunu ve işinin Allah'a kaldığını ileri sürmüştür. Mürcîe mezhebindekiler, îman olduktan sonra günâhın hiç bir zarar vermeyeceğini, nitekim küfürle ibadetin de hiç bir fayda sağlamıyacağını ortaya artmışlardır, Mu'tezile ise, büyük günâh işliyenin «menziletu'n beyne'l-menziyeteyn» (iki menzil arasında bir yer) de, tevbe etmediğı takdirde de ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemiştir, işte İmam Zeyd, büyük günâh işliyenin iki menzil arasında bir yerde kalacağı görüşüne katılmış, fakat onun ebedi olarak cehennemde kâlmıyacağını, belki günâhı kadar Allah'ın ona azab vereceğini kabul etmiştir.

Görüyoruz ki bu konuda İmam Zeyd'in mezhebi orta yolu teşkil etmektedir. O, Haricîlerin ifratına, Mürcienin tefritine düşmemiş ve Hasan el-Basri'nin görüşüne yaklaşmıştır. Zeyd'in esas mezhebi, İmanın sabit bir gerçek oluşudur, İman bulunduğu takdirde zarurî olarak amel de bulunacaktır. Amelin bulunmayışı İmanın yokluğunu

^{160[23]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/146-149.

gösterir. Fakat, amelsiz bir kimse müslüman olabilir. Ebedî azab, ancak açıkça kâfir olanlar içindir.

İmanın ameli gerektirmesi görüşü, bazı şarklı filozofların şu görüşleriyle birleşmektedir: Bu filozoflara göre, hakikati araştırmadaki ihlas, kişiyi doğru bilgiye ulaştırır. Doğru bilgi de gerçek İmanı meydana getirir. Gerçek İman ise zarurî olarak iyi ameli ve güzel ahlâkı gerektirir. Bunların hepsi doğru bir çizgi üzerindeki noktalardır; ihlas ile başlar, iyi amel ile sona erer.

İmam Zeyd devrinde kader, cebr ve İhtiyar (irade) meseleleri üzerinde tartışmalar oluyordu. Bu konularda birbiriyle çarpışan fırkalar doğmuştu. Cehmiyye fırkasına göre insanın hiç bir irade ve hürriyeti yoktur. Aksine insan, fiillerinde rüzgâr karşısındaki tüy gibidir. Fiillerin insana nisbeti hakiki olmayıp onunla birlikte bulunması itibariyledir. Meselâ, falan öldü, ekin'bitti, su aktı, ağaç sallandı, meyve olgunlaştı vs. diyoruz. Bu gibi şeylerin kendilerine nisbet edilen fiillerde hiç bir seçme iradesi yoktur. Buna göre kadere kayıtsız şartsız teslim olmak gerekmektedir.

Bunların yanı başında kaderi büsbütün inkâr eden Kaderiyeciler bulunmaktadır. Onlara göre insan her istediğini yapacak bir hürriyete sahiptir. Allah'ın mülkünde istemediği şeyler olabilir. Allah ezelde hiç bir şeyi takdir etmemiştir. Aksine O, şeyleri, meydana geleceği zaman takdir eder.

İmam Zeyd, bu görüşleri incelemiş, birincisinin teklifin iskatına sebep olduğunu, çünkü teklifin ancak irade ve ihtiyar üe olacağını, ikincisinin de Allah'ın ezeli İlim ve takdirini kaldırarak, «Allah her^{161[24]}şeyi hakkıyla bilir, Herşey O'nun yânında bir ölçü iledir. O, görüneni de görünmeyeni de bilen, büyük ve yüce olandır»^{162[25]} âyetleri gibi Kur'an'm kesin nass'lanna muhalefet etmekte olduğunu görmüştür.

O, bunları inceledikten sonra hem teklifi ortadan kaldırmıyan, hem de Allah'ın yüce sıfatlarını mânasızlaştırmıyan bir görüşe varmış ve kaza ile kader'e İmanın vacip olduğunu kabul etmiştir. İnsanın taat ve isyanda hür ve irade sahibi olduğunu, isyanın Allah'ın iradesine aykırı olarak yapılmadığını, ancak Allah'ın onu sevmediğini ve rızâ göstermediği halde murad ettiğini ileri sürerek, irade ile sevme ve rızâ göstermeyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre, ma'siyet (günâh)'i insanlar, Allah'ın irade ve kudretinin sınırlan içinde işlemektedir. Fakat Allah, kullarının bu fiillerini sevmemekte ve onlara razı olmamaktadır. Çünkü «Allah kulları için küfre razı olmaz»^{163[26]}

İnsan, fiillerini, Allah'ın iradesi ile ona verdiği bir kuvvet sayesinde yapmaktadır. Kul, taat olsun isyan olsun, yaptığı şeyi kendi isteği ile yapmaktadır; fakat Allah, onun isyanına razı değildir.

İşte bu görüş, Ehl'i Beyt İmamlarına ait bir görüş olup Mu'tezile görüşünden esaslı bir şekilde ayrılır. Mu'tezile mensupları, Allah'ın iradesiyle emrini birbirinden ayırmazlar. Ona göre AHah bir şeyi emrettiği halde, kul onun aksini yaparsa bu iş Allah'ın iradesine aykırı yapılmış olur; dolayısıyla âsi insanların fiilleri Allah'ın iradesi olmaksızın yapılmaktadır.

Zeyd ve diğer Ehl-i Beyt İmamlarına göre ise Allah'ın iradesi emrinden ayrıdır. Kullar, Allah'ın emrine O'nun iradesiyle âsî olmaktadır. Fakat, sevme ve nzâ gösterme emirden ayrılmaz. Dolayısıyla âsîler, emre aykırı hareket ettiği zaman, sadece Allah'ın sevmediği ve razı olmadığı bir şeyi yapmış olurlar. Emir, rızâ ve sevmenin delilidir, iradenin delili değildir.

^{161[24]} Bakara, 231.

^{162[25]} Ra'd, 8, 9.

^{163[26]} Zümer, 7.

İmam Zeyd'in çağında «Bedâ» konusunda da münakaşalar yapılmıştır. Şöyle ki: Muhtar es-Sakafî, kâhinlerin yaptığı gibi, kafiyeli sözler dizer, gelecek olayları bildiğini iddia eder, olaylar onun söylediği tarzda meydana gelmediği zaman Rabbimiz'a bedâ oldu derdi. Burada O'nun bedâ'dan maksadı, Allah'ın ilminin değişmesidir. Bu görüş, Allah'ın ezeli ilmini inkâr edenlerin görüşüne yakındır. Zira onlar, Allah'ın ilmini kabul etseler de, onun değişebileceğini söylemişlerdir ki bu, Allah'ın ilmini inkâra yaklaşmaktadır.

İmam Zeyd, bütün bunlara muhalefet etmiş, Allah'ın ilminin ezeli olduğunu beyan ederek her şeyin O'nun takdiriyle meydana geldiğini, Allah'ın ilminin değişmesinin O'nun için bir eksiklik olacağını açıklamıştır. Allahu Teâlâ, kulların yapacağı ve onların başına gelecek her şeyi Levh-i mahfuz'unda yazmıştır. Onun ezeli ilmi ile ezeli ve ebedî iradesi, kulun irade ve hürriyet sahibi olmasına aykırı düşmez.

Ona göre duâ takdiri değiştirmez. Fakat onu açığa çıkarır. Çünkü Allah, ezeli ilminde duâ ve ona icabeti takdir buyurmuştur. «Allah dilediğini mahveder, dilediğini durdurur»^{164[27]} âyeti, O'nun hür irade ve ihtiyarının her şeyi ezeceğini, hiç bir şeyin bunların üzerinde olamayacağı; dolayısıyla Allah'ın ifadesinin üstünde hiç bir iradenin bulunmadığını ve O'nun ilminin her şeyi kuşattığını gösterir.

İşte bu görüş İmamiyye mezhebine bağlı olan birçoklarının görüşüne uygundur. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu da bu kanaattadır.

Allah, her şeyi kuşatıcıdır.^{165[28]}

İmam Zeyd'in Fıkhi

İmam Zeyd hem fakih, hem muhaddis, hem de Kur'an'ın kıraat ilmine vâkıftı. Yani, 9nun hem bilginler, hem de kıraat ehli arasında bir yeri vardır. Hattâ tarihçilerin, onunla. Hişam'm askerleri arasında meydana gelen savaşı, «muhaddislerin, fakihlerin ve kıraat bilginlerinin savaşı» diye vasıflandırdıklarını görmekteyiz.

Onun fıkıh ve hadîsini talebeleri nakletmişlerdir. Fakih ve mu-haddisler içerisinde en çok talebesi olan odur. Medine'de fıkıh ve hadis öğrenmek isteyenler ona başvururlardı. Nitekim kendisinden önce babası ve kardeşi de aynı durumda idiler. Zeyd Irak, Basra, Küfe ve Vâsıt gibi şehirlerde dolaşmış, buralarda bulunan talebe, bilgin ve kıraat ehli ile müzakerelerde bulunmuştur.^{166[29]}

El-Mecmu' Adli Eserî

Talebelerinden biri, ondan rivayet ettiği şeyleri iki kitap halinde toplamıştır:

1 — Mecmu'ul-Hadîs

2 — Mecmu'ul-Fıkıh

Bu iki koleksiyona ortaklaşa «el-Mecmu'ul-Kebîr» adı verilmiştir. Bunları kitap halinde toplayan talebesi, Ebu Hâlid Amr. b. Hâlid el-Vâsıtî'dir. Hâşimilerden birinin azatlısı olan bu zat, Hicri II. asrın II. yarısında ölmüştür. Ebu Hâlid, bütün seyahatlarında İmam Zeyd'in yanından ayrılmadığı gibi Medine'de kaldığı müddetçe de onun yanından uzun zaman ayrılmamıştır. Böylece o, Zeyd'in diğer talebelerine nisbetle kendisinin yanında en çok bulunan bir talebesi olmuştur.

^{164[27]} Ra'd Süresi, 39.

^{165[28]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/150-152.

^{166[29]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/153.

Zeydiyye mezhebine mensup olan bir çok bilginler, el-Mecmu'ul-Kebîr'i îmam Zeyd'in bir eseri olarak kabul etmişlerdir. Fakat, onların bazıları ve özellikle Zeydiyye mezhebinden olmayanların çoğu bu kitabı tenkit etmişlerdir. Onların tenkidleri şu noktalara dayanmaktadır :

1 — Ebu Hâlid, bazı büyük hadis bilginleri tarafından uydurmacılıkla itham edilmiştir. Meselâ, Nesâî, onun hakkında; «Güvenilmez, onun hadisi kabul edilmez» demiş. Ehl-i Beyt'i övmekte aşırı gitmekle itham etmiş ve rivayet ettiği bazı şeylerin zayıf olarak tesbit edildiğini ileri sürmüştür.

2 — el-Mecmû'u, Ebu Halid yalnız başına rivayet etmiştir. Eğer el-Mecmu', îmam Zeyd'e ait olsaydı bu herkesçe bilinirdi ve îmam Mâlik'in Müvatta'ı gibi onun da bir çok râvileri olurdu.

3 — Zehebi, el-Mecmu'da Hz. Ali'den rivayet edilen bazı hadislerin ona nisbet bakımından sahih olmadığını tesbit edildiğini, bu suretle Ebu Hâlid'i tenkit edenlerin haklı olduğunu söylemiş ve onun bütün rivayetlerinden şüphe edilebileceğini iddia etmiştir. el-Mecmu'a yönetilen en şiddetli tenkidler, kısaca, bunlardır.

el-Mecmu'a itimat gösterenler bu tenkidleri reddetmişlerdir; Ebu Hâlid'in, Zeydîlerin büyük çoğunluğu tarafından güvenilen bir şahıs olduğunu, bazı hadis bilginlerinin ondan rivayetler yaptığını, ona yöneltilen tenkidlerin umumî bir ifade taşıdığını, böyle umumî bir ifade taşıyan ve belirli bir sebebe dayanmayan tenkidlerin bütün bilginlerce hiç bir değeri olmayağını söylemişlerdir. Zira bir kimseyi, birisi fâsıklıkla itham etse ve bunu bir sebebe dayandıramasa ithamı kendisine döner; gerçekte itham ettiği kimse değil, kendisi fâsık olur. Bir tenkit için ileri sürülen sebeplerin bulunmadığı vesikalarla isbat edilirse, o tenkit hükümsüz kalır. Meselâ, birisi bir kimseyi namazı terketmekle itham etse, bir başkası da onun namazı terketmediğini söylese, ikincisinin sözüne itibar edilir. Bu esasa göre, Ebu Hâlid'e yöneltilen tenkidler muteber değildir.

Ebu Halid'i, Ehl-i Beyt'i övmeye aşırı gitmekle itham etmek de yersizdir. Çünkü, bu itham mezheb taassubuna dayanmaktadır. Mez-heb taassubuyla bir râvi tenkit edilemez. Bundan başka Zeydiler, onun Ehl-i Beyti övmeye aşırı gitmesini tenkid değil, tezkiye olarak kabul ederler. Ebu, Hâlid, kendisinin bu noktadan itham edildiğini duysa, «bunu, töhmet değil, iddia etmediğim bir şeref sayarım» derdi.

Şafîî, Kaderiyye mezhebine göre »kader« konusunda söz söyleyen bazılarından rivayetler yapmıştır. «Bunu bid'at saydığın halde bir kaderiyyeciden nasıl rivayette bulunuyorsun?» diye kendisine sorulduğunda Şafîî şu cevabı vermiştir: «Kaderiyyeci olan İbrahim'i, sözünü tesbit etmek suretiyle, bundan sonra yalan söylemekten alıkoymak benim için daha iyidir.»

Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u yalnız başına rivayet etmesini ele alarak ileri sürülen tenkit de reddedilmiştir. Çünkü, onu yalnız başına toplayıp kitap haline getirmesi, bu kitapta olanları başkalarının bilmemesini gerektirmediği gibi, İmam Zeyd'in talebeleri de onun ölümünden sonra memleketin her tarafına dağılmışlardı. Dolayısıyla onlardan birinin bu işi yalnız başına yapması tuhaf bir şey değildir. İmam Zeyd'in talebeleri, bilhassa oğulları bu eseri görüp okudukları zaman kabul etmişlerdir. Böylece bu eserin bir kişi tarafından meydana getirilmesi iddiası kendiliğinden değerini kaybetmiştir. Esasen öteki mezheplerin fikhını tedvin edenler de bu işi tek başlarına yapmışlardır. Meselâ, İmanı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, Irak fikhını «Zâhir-i Rivaye» adı yerilen altı kitabında yalnız başına toplamıştır. Bu altı kitap şunlardır:

1 — el-Asl

- 2 — eş-Şerh'us-Sagîr
- 3 — eş-Şerh'ul-Kebîr
- 4 — Es-Siyer'us-Sagîr
- 5 — es-Siyer'ul-Kebîr
- 6 — ez-Ziyâdât.

Halbuki İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin yanında dört seneden fazla kalmamıştır. Öte yandan Ebu Hanife'nin yanında daha fazla kalan ve yaşça İmam Muhammed'den daha olgun olan birçok talebeleri de vardı.

el-Müdevvene'yi de İmam Malik'ten Abdusselam Sahnun (160-240 H.) rivayet etmiştir. Sahnun, bunu, İmam Mâlik'i hiç görmediği halde onun talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım'dan rivayet etmiştir. Şafîi'nin eski kitaplarını Bağdat'ta yalnız başına Za'ferânî rivayet etmiştir. Şafîi'nin yeni kitaplarını da Fustat (Mısır) da Rabî' b, Süleyman el-Murâdî tek başına rivayet etmiştir.

Üstelik bilginler, el-Mecmu'u her devirde kabul etmişlerdir ki bu, bütün şüpheleri kaldırmaya kâfidir. Çünkü bilginlerin, kesin bir delil bulunmadan bir şeyi kabul ettiklerini ileri sürmek, eskilerin İlimlerini yeni nesillere ulaştıran ilmi silsileyi yıkmak demektir.

eî-Mecmu'u, Hz. Ali'den rivayet edilen ve ona nisbet bakımından sahih olmayan hadisleri ihtiva ediyor, diyerek tenkid etmek de sağlam bir temele dayanmamaktadır. Çünkü, sahih olmadığı ileri sürülen bu hadislerin, Hz. Ali'den veya başkalarından rivayet edildiği, hadis kitaplarında da sabittir. İddianın yerinde olmasını sağlamak için şöyle söylemelidir: el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin tamamının değil, pek azının sahih olmadığı sabit olmuştur. Bu da ondaki hadislerin tümünün tenkid edilmesini gerektirmez. Nasıl ki isnad bakımından hadis kitaplarının en sağlamı olan Sahîhu'l-Buhârî'de bile sıhhati tesbit edilemeyen bazı hadisler vardır; Fakat bu, Sahîhu'l-Buhârî'nin tümünü sıhhat bakımından tenkid etmeyi gerektirmemektedir.^{167[30]}

El-Mecmu' Nasıl Yazıldı ?

Kanaatımıza göre el-Mecmu', şu üç şekilden birine göre tedvin edilmiştir:

- 1 — Onu, İmam Zeyd kendi kalemiyle yazmış, Ebu Halid dö nakletmiştir.
- 2 — İmam Zeyd, onu Ebu Halid'e yazdırmıştır. İmam Şafîi'nin el-Umin adlı kitabının bazı bölümlerini talebelerine yazdırması gibi.
- 3 — Ebu Hâlid, İmam Zeyd'den rivayet ettiği hadis ve fıkıh mecmualarını sonradan bir tertibe sokarak kitap haline getirmiştir.

Biz, birinci şekli makul bulmuyoruz. Çünkü, o çağda böyle tedvin usûlü mevcut olmadığı gibi, Ebu Hâlid de böyle bir iddiada bulunmamış olup el-Mecmu'un durumu da bu şekilde yazıldığını göstermemektedir. İkinci şekli de kabul edemeyiz. Çünkü, el-Mecmu'un metinleri buna muhalif görünüyor. Ayrıca bu metinler, Ebu Hâlid'in onları imlâ (yazdırma) yoluyla değil, rivayet yoluyla tedvin ettiğini göstermektedir. Bunun içindir ki biz, üçüncü şeklin akla uygun olduğunu kabul ediyoruz. Nitekim el-Mecmu'un ifadeleri de bunu desteklemektedir. Meselâ, el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin başında «Zeyd b. Ali bana anlattı...», fıkıh meselelerinde de, «Zeyd b. Ali'ye sordum» denilmektedir.

Zeydiyye İmamlarının ifadeleri, Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u toplayarak tedvin ettiğini

^{167[30]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/153-155.

göstermektedir. İmam Ebu Tâlib en-Nâtık Bilhak, «el-Mecmu'u, Ebu Hâlid'in topladığı ve Zeyd b. Ali'den rivayet ettiği herkesçe bilinmektedir» derken bu konuda gerçeği söylemiştir. Onun bu ifadesi, el-Mecmu'un İmam Zeyd tarafından ne imlâ edildiğini, ne de tedvin edildiğini göstermektedir. Ancak, Ebu Hâlid tarafından toplanarak kitap haline konulduğunu açıkça anlatmaktadır.

Mısır'da basılmış olan el-Mecmu' bir hadis ve fıkıh mecmuasından ibaret olup tertibi fıkıh kitaplarının tertibine uymakta, «taharet» bahisleriyle başlayıp «ibâdet» ve «büyü» (yani: alım-satım) bahisleri gibi fıkıh kitaplarının bölümlerini içine almaktadır. Hadisler, her bölümde, İmam Zeyd'den rivayet edilen fıkıh bahisleriyle mezcedilmiştir.

Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: el-Mecmu'daki bu tertibi Ebu Hâlid mi, yoksa ondan sonrakiler mi yapmıştır? veya Ebu Hâlid'den sonra gelenler bu kitabın metnini değiştir-meksizin sadece yeniden mi tertip etmişlerdir? Nitekim İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin kitaplarını bazı râvîleri yeni bir tertibe sokmuşlardır. Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Ebu Hâlid'in talebesi Nasr b. Muzâhim, el-Mecmu'u bölümlere ayrılmış olarak almıştır. Bilginlere göre onu bölümlere ayıran Ebu Hâlid'dir. Elimizde bu görüşü bozacak kesin bir delil olmadığına göre aynen kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Fakat tarihçilerin anlattığına bakılırsa, önceleri biri hadis, diğeri fıkıh olmak üzere el-Mecmu' müstakil iki kitap halinde idi. Bugün basılmış olan el-Mecmu'da bu iki kitap birbirine mezcedilmiştir. Bu, kitabın Ebu Hâlid devrinde bölümlere ayrılmadığını göstermez- mi? Böyle bir şüpheyi gidermek için Ebu Hâlid'in önce ayrı ayrı tedvin ettiği bu iki kitabı, sonradan kendisinin birbirine mezcedtiğini, veya onu, mevcut tertibe göre ayn ayrı tedvin ettiği halde, sonrakilerin birleştirdiğini söylemek mümkündür. Biz, birinci şıkkı daha doğru buluyoruz; çünkü hadisler fıkıhla mezcedümiş olup her bölümde önce hadis, sonra fıkıh zikredilmiş değil; aksine aynı konuda hadis ve fıkıh, karışık olarak, yer almıştır.^{168[31]}

İmam Zeyd'in Fıkıh Ve Hadîsinin Genel Görünüşü

El-Mecmu' kitabındaki rivayetlere bakılacak olursa, bunların hepsinin EhH Beyt yoluyla yapıldığı anlaşılır. Bu kitapta «Zeyd b. Ali babasından, o da dedesi Hz. Ali vasıtasıyla Peygamber (S.A.)'den rivayet etti» veya «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» denilmektedir. Bu ifade, el-Mecmu'daki bütün hadislerin Ehl-i Beyt yoluyla geldiğini anlatmakla beraber, Zeyd'in sadece Ehl-i Beyt'ten hadis rivayet ettiği mânâsına gelmez. Çünkü, onun ve kendisinden önce babasının Tabiîlerden hadis ve İlim öğrendikleri, Tabiîlere karışarak onlarla ilmi alış-verişte buldukları bir gerçektir. Şüphesiz Zeyd, Ehli Beyt'ten başka yollarla yapılan rivayetleri de biliyordu. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: Niçin Zeyd, sadece Ehl-i Beyt'in rivayetlerini nakletmiştir? Bunun cevabı şu olabilir: O, kaybolup unutulmasından korktuğu için, Ehl-i Beyt'in hadislerini neşretmede daha çok titizlik göstermiştir.

el-Mecmu'da İmam Zeyd yoluyla rivayet edilen hadislerle, Sünnet'te sabit olan hadisler arasında ince bir karşılaştırma yapılırsa, sahih hadis kitaplarında rivayet edilen şaz hadisleri el-Mecmu'da görmek mümkün olmaz. el-Mecnu' ul-Kebîr üzerine *Ravd'un-Naldîr»^{169[32]} adlı şerhin yazarı böyle bir karşılaştırma yapmış, el-Mecmu'da geçen her

^{168[31]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/155-157.

^{169[32]} Bu eser, Şerafuddin Hüseyin el-Haymi (Öl 1806 M.) tarafından yazılmıştır. Çeviren.

hadis için bütün müslümanlarca bilinen hadis kitaplarından en az bir kaç tane delil bulmuştur.

Bu sebeple Zeydîler, bütün hadis kitaplarındaki sahih hadisleri kabul edip delil olarak alırlar. Kendileriyle Ehl-i Sünnet âlimleri arasında bir fark gözetmezler. Dolayısıyla onlar, nasıl kendi mezheble-rinden adaletli olanların rivayetlerini kabul ediyorlarsa, aynı şekilde adaletli oldukları sabit olan muhaliflerinin rivayetlerini de kabul ederler. Buna mukabil İmamiyye mezhebine bağlı olanlar, kendi râvüeri ile başka mezheblerin râvilerini ayrı tutup muhaliflerinin, adaletli dahi olsalar, rivayetlerini kabul etmezler. Hal böyle iken bazan onların, kendi mezheblerinden olan fasık kimselerin rivayetlerini dahi kabul ettikleri görülmüştür.

Zeydiyye fikhî diğer dört mezhebin fikhına çok yakındır. Biz, el-Mecmu'dan bazı örnekler alıp dört mezhebin görüşleriyle bir karşılaştırma yaptıktan sonra, Zeydiyye mezhebi ile dört mezheb arasındaki yakınlık ve benzerliği, sadece meseleleri halletmekte değil, meselelerin dayandığı esaslarda da tesbit ettik. Bunun sebebi, şüphesiz hepsinin görüşlerinin ortak kaynağı Allah'ın Kitabı ve Peygamberi (S.A.) nin Sünneti oluşudur. Ayrıca bu durum, İmam Zeyd'in ve onun yolundan gidenlerin, Tabiiler asrı ile onları takip eden asırdaki ekseri İslâm âlimlerinin yolundan uzaklaşmamış olduklarını göstermektedir.

Kısaca, İmam Zeyd'den nakledilen haberler, umumi olarak diğer fakihlerin görüşlerine uygundur. Bu haberler, bazı İmamların görüşlerine aykırı düşse bile, bütün İmamların görüşlerine aykırı düşmemektedir.

İmam Zeyd'in hüküm çıkarma metodu da Ebu Hanife, Abdurrahman b. Ebi Leylâ Osman el-Bettî, İbni Şubrume, Zührî gibi Medine vç Irak'ta bulunan çağdaşı fikh ve hadis İmamlarının metoduna yakındır. Zeyd, Kitap ve Sünnete dayanırdı. Bunlarda bir nass bulamadığı zaman re'yi ile ictehad yapardı. Hz. Ali'nin kendi re'yine dayanmayan sözlerini Sünnete dahil ederdi. Fakat, bazan Hz. Ali'den rivayet edilen şeylere muhalefet ettiği de olurdu. Meselâ, yetimlerin mallarından zekât verilmesi hakkında Hz. Ali'den riva; et edilen görüşü kabul etmemiş, yetimlerin mallarından zekât almıya-cağmı ileri sürmüştür. Aslında o, Hz. Ali'nin, yetimlerin mallarından zekât alınacağına dair verdiği fetvanın ona nisbetini kabul etmemiştir.

Bununla beraber Zeyd'in fikhî hükümler çıkarırken kendisine göre ayrı bir metod takip ettiği bilinmemektedir. Esasen, onun metodunu açıkça ortaya koymaması, o devir için normaldir. Çünkü o çağda fikh, ortaya çıkan meseleler için fetva vermekten ibaretti. Hiç bir İmam, hüküm çıkarmadaki metodunu açıkça ifade etmemişti. Ebu Hanife, Mâlik, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, el-Evzâî ve diğerleri de hüküm çıkarırken bağlı oldukları metodları açıklamamışlardır. Bunların metodları, daha sonra kendilerinden rivayet edilen meselelerden istinbat edilmiştir.

İmam Zeyd'den sonra gelen ve onun mezhebine bağlı olan müctehidler de, ondan rivayet edilen meselelere dayanarak bazı esaslar tesbit etmişler ve bunlara «Zeydiyye Fikhının Usûlü» adını vermişlerdir.

Zeydiyye İmamları, ekseri fakihlerin kabul ettiği metodları benimsemişlerdir. Onlar da önce Kitap, sonra Sünnetle hüküm vermişler. Kitap ve Sünneti derecelere ayırmışlardır. Meselâ, Peygamber (S.A.)'in fiil ve takrirlerini derece bakımından sona bırakmışlardır. Çünkü, açık ifadelerin şer'î hükümleri göstermesi, diğerlerinden daha kuvvetli ve daha kesindir.

Onlar, Kitap ve Sünnet'te nass bulamadıkları takdirde Kıyasa baş vurmaktadırlar.

İstihsan ve Masâlih-i Mürseleyi de Kıyasa dahil etmişlerdir^{170[33]}. Bunlardan sonra akıl gelir. Aklın iyi gördüğü şeyleri yapmak ve kötü gördüğü şeylerden de sakınmak, dinin istediği hususlardır. Önceki delillerden biri bulunmadığı zaman bu yola başvurulur.^{171[34]}

İmam Zeyd'e Göre Aklın Görevi

Burada, Zeydiyye mezhebindeki aklın rolüne işaret edeceğiz. Bu mezheb akaid ve 'şer'i hükümlerde akla en büyük yetkiyi tanıyan Mu'tezile mezhebine yaklaşılmaktadır. Mu'tezilîler, iyi ve kötü şeyleri bilmede aklın tam bir yetkiye sahip olduğunu, onun iyi gördüğü şeylerin yapılması gerektiğini, terkedildiği takdirde cezayı icap ettiğini, kötülüğüne hükmettiği şeylerden kaçınılmasını, bunlar yapıldığı takdirde cezayı mucip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre her iki haldeki ceza da âhirete aittir. Akıl, nass bulunmayan yerde kayıtsız şartsız hüküm vermeye selâhiyetlidir. Böylece onlar, kıyası, istihsanı ve hakkında nass bulunmayan meselelerle ilgili olan diğer istinbat vâsıtalarını hiçe saymakta ve sadece akla dayanmaktadırlar.

Zeydîler de bu mezhebe sarılmışlar ve şeylerin iyi veya kötülüğüne hükmetmede akim yetkili olduğunu; dolayısıyla emir, nehiy, sevap ve cezanın buna bağlı bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat, nass'lardan sonra doğrudan doğruya akla başvurmamışlar; onu icma', kıyas, istihsan ve masâlih-i mürselden sonraya bırakmışlardır. «el-Kâşif fi'I-Usûl» yazarı, bu konuda şöyle demektedir :

«Kitab, Sünnet, İcma', Kıyas ve benzeri şer'î bir delil bulunmadığı zaman delîlimiz akıl olur. Dolayısıyla, başka delil bulunmazsa akılla amel etmek gerekir. Yani, bir şeyin iyi veya kötü olduğunu akıl tâyin eder. Yalnız, akılla amel etmenin şartı, şer'î delilin bulunmamasıdır»^{172[35]}.

Zeydiyye mezhebine göre, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, masâlih-i mürsele de kıyasın bir çeşidi olup şer'î delillere dahildir. Bu itibarla, mücerret aklî delil için bir saha bırakılmamış oluyor. Çünkü bütün meseleler; nasşları, icma' konusu olan hususları, bütün çeşitleriyle, kıyası, maslahatı celbetme ve mazarratı defetme gibi şeriatın genel amaçlarını içine alan bir şer'î delilin hükmüne bağlanmış oluyor.^{173[36]}

İmam Zeyd'den Sonra Zeydiye Fıkıhının Durumu

Çeşitli sebepler birleşerek Zeydiyye mezhebini oldukça geliştirmiş ve genişletmiştir. Bu sebepleri şu üç noktada özetleyebiliriz:

1 — Bu mezhebin İmamlarının ekserisi Ehl-i Beyte mensup kimselerdir. Bu İmamlar, birçok ictihadlarda bulunmuşlar, çoğu zaman meseleleri halletmek hususunda İmam Zeyd'e uymuşlar, bir kısım meselelerde de ondan ayrılmışlardır. Bunların görüşleri mezhebe ilâve edilmiş ve onu genişletmeye sebep olmuştur.

^{170[33]} Kıyas; hakkında nass bulunmayan bir meseleye, aralarındaki müste-l rek illete dayanarak, hakkında nass bulunan benzeri bir meselenin hükmünü vermektir. Meselâ, şeker kamışının suyundan yapılan ve sarhoşluk veren içkinin haram oluşu böyledir. Böyle bir içkinin haram oluşu hakkında, şarabın haram oluşu hakkında mevcut olduğu gibi bir nass yoktur. Fakat, her ikisinin haram oluşundaki illet aynı olup da bu sarhoşluk vermesidir.

istihsan; biri açık fakat tesiri zayıf, öteki gizli fakat tesiri kuvvetli olan iki kıyasın birbiriyle çatışması halinde ikinci kıyasın alınması demektir. Buna gizli (hafî) kıyas da denir.

Masâlih-i Mürsele, şeriatın amaçlarına uygun olan ve hakkında müsbet veya menfî bir hüküm ifade eden özel bir nass bulunmayan maslahatlardır.

^{171[34]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/157-159.

^{172[35]} el-Kâşif fi'l-Usûl, yazma, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, varak: 39.

^{173[36]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/159-160.

2 — Mezheb, birbirine uzak çeşitli ülkelerde yayılmıştır. Her bölgenin kendisine göre ve diğerinden ayrı bir çevresi vardır. Dolayısıyla her memleketin, hakkında nass bulunmayan konularda örf, âdet ve gelenekleri mezhebin gelişmesinde rol oynamıştır.

3 — Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı daima açıktır. Hattâ büyük dört mezheb gibi başka mezheblerin ictihadlarından beğendiklerini almak da Zeydîlere göre bir ictihad olarak kabul edilmiştir. Bu görüş sayesinde Zeydiyye mezhebi çeşitli fıkıh görüşlerinin birleşip kaynaştığı, çok renkli ve değişik tatlarda meyveler yetiştiren bir bahçeyi andırmaktadır. Bunlara ayrı ayrı dokunmak istiyoruz.

İmam Zeyd şehid edildikten sonra oğulları onun zengin fıkıh mirasına sahip olmuşlardır. Bu temiz soya mensup olanlardan Ahmed b. İsâ b. Zeyd, Irak'ta oturmuş, Ebu Hanife'nin talebeleriyle düşüp kalkarak, Iraklılardan farazi (takdirî) fıkıh —bu, vuku bulmayan meselelerin hükmünü açıklamak olup Ebu Hanife'nin metodu idi— öğrenmiştir. Ahmed b. İsâ, fıkıh kitapları yazmaya girişmiştir. Zaten yaşadığı çağ, birçok meselenin Kitab, Sünnet ve Kıyas gibi delillere dayanılarak açıklandığı bir devirdir. O, üzerinde durduğu fıkıh konulan, “el-Emâlî» adını verdiği kitabında toplamıştır.

Zeydiyye mezhebinde ictihad, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere inhisar etmemiş, Hz. Hasan'ın soyundan gelen İmamlar da bu işe karışmışlardır. Çünkü Zeyd, hilâfeti Hz. Hüseyin nesline mahsus olarak tanımamış; onu, Hz. Ali'nin Fatıma'dan doğan bütün evlâtlarına lâyük görmüştür. Hattâ o, bu vazifenin hakkını verecek olan her müslümanın halife seçileceğini kabul etmiştir.

Hz. Hasan'ın soyundan gelen el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî el-Hasenî, “Kâsimiyye» denilen büyük bir fırkanın İmamıdır. Onun kıymetli görüşleri, Hanefî mezhebine vukufu ve bu mezhebden aldığı birçok meseleler vardır. el-Kâsım, Hicrî 170 yılında doğmuş, Medine yakınındaki «er-Ress» denilen yerde 242 H. yılında ölmüştür. el-Kâsım'ın mezhebi ve çıkardığı hükümler, Zeydîlerin furûl kitaplarında toplanmış olup bu mezhebin Yemen'de yayılmasında büyük bir rol' oynamıştır.

el-Kâsım'dan sonra 245 H. yılında Medine'de doğan torunu el-Hâdî İlelhak Yahya b. el-Hüseyin b. el-Kâsım, Yemen'de İmam olarak ortaya çıkmıştır. Bu sırada Yemen'deki akli eren insanlar, Yemenlileri bir araya toplayacak, bu ülkede yayılmış olan bid'atlarla, bilhassa, Karmatîlerle savaşacak bir İmamın bulunmasını zaruri görerek, el-Hâdî'ye İmam olarak bağlanmışlardır.

el-Hâdî, hem cihad hem de ictihad yapan bir insandır. Onun cihadı şu iki hususta olmuştur;

1 — Yemen ve çevresindeki ülkeleri birleştirmek. O, bu dâvasını kısmen gerçekleştirmiştir.

2 — Çağında bid'at ve anarşinin doğmasına sebep olan Karmatîlerle mücadele etmek. Bu uğurda kendisi ve daha sonra evlâtları çok başarılı imtihanlar vermişlerdir. O, Karmatîlerle savaşırken aldığı bir yara neticesinde seve seve ölümü tadarak, 298 H. yılında Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kendisinden sonra evlâtları, babalarının başladığı işi sonuna kadar götürmüşler ve kesin zafere ulaşmışlardır.

İctihadına gelince; bu, üç noktada özetlenebilir:

1 — Tatbikatı ihmal edilmiş olan hadd cezalarını uygulamak.

2 — Vatandaşlar arasında adaleti tam olarak sağlamak, Öyle id, «Verirken sizi kendimden ileriye geçiriyorum, düşmanlarımızla karşılaşınca da kendimi sizden ileriye atıyorum» demek onun şiarı idi.

3 — Umumi olarak fıkıhla uğraşmak. Bu konuda el-Hâdî'nin değerli görüşleri vardır. O, Zeydiyye mezhebinin esaslarını tesbit etmiş ve Hanefî mezhebinden bir çok iktibaslarda bulunmuştur.

el-Hâdî'nin fikhî görüşlerini toplayan İmam en-Nâtık Bilhak (öl.424 H.) da, bir mesele hakkında el-Hâdî'den rivayet edilen bir fetva veya bir hüküm' bulunmadığı zaman, Ebu Hanîfe mezhebine uyar ve bu türlü meseleleri onun mezhebine göre hallederdi.

El-Hâdî'nin görüşlerine bağlı olan ve onları tedvin eden el-Nâ-tık Bilhakkın, Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Taberistan'da bulunduğunu gözönüne alırsak, meseleleri bu memleket için en uygun olan şekilde halletmeye çalışmış olduğunu söyleyebiliriz.

el-Hâdî'ye bağlı olan fırkaya «Hâdeviyye» adı verilir.

el-Hâdî, İmam Zeyd'in mezhebinin bir kolu olan kendi mezhebini Yemen ve ona komşu bulunan yerlerde, Hicaz ve dolaylarında kökleştirirken, Deylem ve Gîlan ülkelerinde de Hz. Hüseyin soyundan gelen Ebu Muhammed el-Hasen b. Ali adında ve «en-Nâsıru'l-Kebîr» lâkabıyla anılan, bir hastalık sonunda sağır olduğu için «el-Utrûş (sağır)» diye bilinen başka bir İmam bulunmaktadır. Bu zat, halkı müşrik olan adı geçen memleketlere hicret etmiş ve buraların halkını İslâm'a çağırıştır. Davetini kabul ederek İslâm'a girenlere Zeydiyye mezhebinin esaslarını anlatmış ve oralarda bu mezhebin fikhını yaymıştır. Bu fıkıhta müctehid olan en-Nâsıru'l-Kebîr, bir biri ardınca süregelen baskı ve bir çok Ehl-i Beyt mensuplarının şehid edilmesinden sonra sönmeğe üzere olan Zeydiyye mezhebini buralarda yeniden canlandırmıştır. En-Nâsır, 230 Hicrî yılında doğmuş ve 304 H. yılında ölmüştür. Görülüyor ki o, el-Hâdî'den daha önce ortaya çıkmış ve ondaki çok sonra 74 yaşında ölmüştür. El-Hâdî ise öldüğü zaman 53 yaşında idi.

Bunların her ikisi büyük himmet, yapıcı bir siyaset ve kudret sahibi olan birer fakîh ve bilgin kimselerdi. Onların çağında yaşıyan ve kendileriyle görüşen yaşlı bir zat şöyle demiştir: «El-Hâdî'yi gördüm: o, büyük, iki yanı geniş ve uzun bir vadi gibi idi. En-Nâsır'ı gördüm: o da, derin ve kükremiş bir deniz gibi idi.»

Anlaşıyor ki, en-Nâsır, İlim bakımından çok ihatalı, el-Hâdî de fıkıh bakımından daha bilgili idi. Bu sebeple Ali b. el-Abbas; «el-Hâlidî Ehl-i Beyt'in fakihî, en-Nâsır da âlimî idi» demiştir.

Bu tarihî açıklamalardan anlaşıldığına göre Zeydiyye mezhebi hem Doğuya doğru, hem de Batıya doğru, yani Hicaz, Irak, Yemen ve bunların çevrelerinde yayılmıştır. Bu itibarla o, yayıldığı memleketlerin renk, örf ve geleneklerine göre şekillenmiş; fakat yine de, birbirinden uzak kollara ayrılarak inkişaf etmesine rağmen, İmamları arasındaki temas kesilmemiştir. En-Nâsır ile el-Hâdî arasında, bunlardan sonra da bu mezhebe bağlı olan bilginler arasında ilişki devam etmiş, fikrî temas ve yazışmalar sürüp gitmiştir.

Daha sonra gelen ve Zeydiyye fikhını toplayanlar, bütün İmamlarının görüşlerini birbirine iyice meczetmişlerdir.

Önce de söylediğimiz gibi Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı her zaman açıktır. Fakat ictihad, fer'i meselelerde yapılmakta, usûlde ictihada lüzum görülmemektedir. Dolayısıyla, bu ictihad mutlak değil, ancak mezhebe göre bir ictihad'dır. Öyle anlar da olmuştur ki, ictihad sadece mezhep içerisinde yapılmıştır^{174[37]}. Sonrakiler, İmamların görüşlerine aykırı hareket etmemişler; fakat mezhebe göre ictihad yapan müctehidlerin

^{174[37]} Mezhebe göre ictihad yapanlar müntesib müctehidlerdir. Bunlar, usulde mezhep İmamına bağlı kalırlar, fakat furû'da ona muhalefet ederler. Mezhep içerisinde ictihad yapanlar ise, mezhebde müctehidlerdir. Bunlar, hem usulde hem de furû'da mezhep İmamına muhalefet etmezler, ancak mezhep İmamının görüşlerine dayanarak bir kısım fer'i meseleleri açıklarlar.

görüşleri dışına çıkararak, duruma göre başka mezheplerin icthadlarından faydalanmışlardır.

Onlar, hem Ehl-i Beyt İmamlarının, hem de Ehl-i Sünnetin rivayet ettiği hadislerden faydalanmak için daima açık bir kapı bırakmışlardır. Nitekim onlar, bütün mezheplerden istifade etmişlerdir. Dolayısıyla Zeydiyye mezhebi, sadece İmam Zeyd'in icthadlarına dayanmayan birleştirici (elektik) bir mezhebdir.

Bu mezhebin muamelât'da Hanefî mezhebiyle birleştiği hususlar çoktur. Bunun sebebi, Ebu Hânife ile İmam Zeyd'in bir arada bulunmaları, birlikte ilmî müzakereler yapmaları ve Ebu Hanife'nin, Zeyd'in ilminden faydalanmış olmasıdır. Her iki mezhep, Mâverâ-unnehr'de birbiriyle karışmış ve karşılıklı bir hayli alış verişte bulunmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi, Zeydiyye fakihlerinin bir kısmı, kendi mezheplerinde bir sarahat bulamadıkları zaman Hanefî mezhebinden ^{175[38]} yararlanmışlardır. ^{176[39]}

İMAM CAFER VE MEZHEBİ^{177[1]}

İmam Caferi Sâdık (80 -148 H.)

Hicri I. asrın sonunda ve II. asrın ilk yarısında Medineli Münevvere'de nurlu bir irfan kaynağı ve Hz. Ali'nin soyuna mensup bir aile vardı. Şehidoğlu şehid Hz. Hüseyin'in ölümü faciasından beri Ehl-i Beyt mensupları sadece İlimle uğraşıyorlar, atalarının zekâ ve hidayet nurunu aksettiriyorlardı. Onları sahip oldukları şeref, basit işlerle uğraşmaktan ahkoyardı. Bu sayede onlar, daima acısını tattıkları ve hiç faydasını görmedikleri siyasetten uzaklaşarak, ilmî çalışmalara yönelmişler, atadan oğula miras kalan icthad mevkilerini korumuşlardı.

Ali Zeynelâbidin, İlim ve asalet bakımından Medine'nin önderi idi. Oğlu Muhammed Bakır da ondan İlim ve irşat önderliğini miras olarak almıştı. İslâm âleminin her tarafından birçok bilginler ona başvurur, Medine'ye gelen herkes, kendisini ziyaret etmeden gitmezdi. Kendisini ziyaret eden ve Ehl-i Beyt taraftarı gözüken sapıklarla, bürünmüş oldukları gizlilik kisvesi altında din dışı fikirlere sahip olanları azarlar ve hayal kırıklığına uğratarak, yüzüstü geri çevirirdi.

İslam fikhinin büyük İmamlarından Süfyan-i Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Irak fakihîlerinin başı Ebu Hanife onu ziyaret eder ve irşatlarından faydalanırdı. Irak'ın re'y ile meşhur olan büyük fakihî Ebu Hanife, Muhammed Bakır ile Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

Muhammed Bakır:

^{175[38]} Zeydiyye mezhebi mensuplarının büyük çoğunluğu bu gün Yemendedir. 1911 M. yılında Yemen'de Osmanlı İdaresine karşı ayaklanan bir İmam, resmen ve siyasi bir varlık olarak kendisini kabul ettirmiştir. Bu ülkede 1970 yılında Cumhuriyet ilan edilmeden Önceki Kral (İmanı) da bu hanedana mensuptur.

İran'da da bu mezhebe bağlı olanların sayısı yüzbinin üstündedir.Çeviren.

^{176[39]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/161-164.

^{177[1]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/165.

— Dedenin yolunu ve hadislerim kıyasla değiştiren sen misin ? dedi.

Ebu Hanife:

trr Sen, sana lâıyk olan bir şekilde yerine otur.. Ta ki ben de, bana lâıyk olan bir şekilde yerime oturayım: Dedeniz Muhammed?(S. A.)'e hayatında sahabîleri nasıl saygı duyuyorlarsa, aynı şekilde ben de size saygı besliyorum,'dedi.:

Bunun üzerine her ikisi de oturdu ve. Ebu Hanife söze şöyle başladı:

— Size üç sorum var, lütfen cevap veriniz:

1 — Kadın mı yoksa erkek mi daha zayıftır? Muhammed Bakır:

— Kadın, dedi. Ebu Hanife:

— Kadının mirasta hissesi erkeğe nisbetle kaçtır? diye sordu. O, buna:

— Erkeğin hissesi iki, kadının hissesi birdir, diye cevap verdi.

— Ebu Hanife:

— Dedenizin sözü işte budur. Eğer ben onun dinini değiştirmiş olsaydım, kıyasa dayanarak, erkeğe bir, ,kadma iki hisse verilmesini söyledim. Çünkü kadın erkeğe nazaran daha zayıftır, dedi.

2 — Namaz mı, yoksa oruç mu daha efdaldır?

İmam Muhammed Bakır, Ebu Hanife'nin bu sorusuna:

— Namaz daha efdaldır, cevabını verdi. Ebu Hanife:

— Bu da dedenizin sözüdür. Eğer ben onu değiş tirseydim, kıyas gereğince kadının ayhâlınden temizlendikten sonra namazı kaza etmesini, orucu da kaza etmemesini emrederdim, dedi.

3 — İdrar mı, yoksa meni mi daha pistir?

Ebu Hanife'nin bu sorusuna da Muhammed Bakır:

— İdrar daha pistir, diye cevap verdi. Ebu Hanife:

—Dedenizin dinini kıyasla değiştirseydim, idrar yapıldıktan sonra gusledilmesini, meni çıktıktan sonra da abdest alınmasını söyledim. Fakat, kıyasla dedenizin dinini değiştirmekten Allah'a sığınırını, dedi.

Bunun üzerine Muhammed Bakır kalkıp Ebu Hanife'yi kucakladı, yüzünden öptü ve ikramda bulundu.

Bu olaydan anlaşılıyor ki, Muhammed Bâkır'ın İmamlığını bütün bilginler kabul ediyor, kendi görüşleri hakkında ona bir nevi hesap veriyor ve onun başkanlığını kendi istekleriyle teslim ediyorlardı; tâ ki o, kendilerine doğru yolu gösterebilir.

Muhammed Bakır, bütün sahabîlere saygı gösterir, özellikle Ebu Bekr ve Ömer'i (R.A.) hepsinden üstün tutarak, şöyle söylerdi: «Ebu Bekr ve Ömer'in üstünlüğünü tanımayan Sünneti tanımamaktadır. Muhammed Bakır, bir gün dostlarından Câbir el-Cuffi'ye şöyle söylemiştir: «Ey Câbir, Irak'ta bizi sevdiğini söyleyen, Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatan ve kendilerine benim böyle emrettiğimi iddia eden bir topluluk türemiş. Onlara, benim kendilerinden beri olduğumu söyle. Allah'a and olsun ki eğer ben halîfe olsam, onların hepsini Allah için öldürürüm. Eğer Ebu Bekr ve Ömer'e Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemesem, Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum kalırım. Allah'ın düşmanları onları hakkıyla tanıyamazlar.»

Muhammed Bakır, Kur'an ve îslâm fikhını, açıklayan, şeriatın hikmetlerini kavrayan ve onun amaçlarını tam olarak anlayan bir zat İdi. O, hem Ehl-i Beytin hadislerini, hem de hiç bir fark gözetmeksizin bütün sahabîlerin hadislerini rivayet ederdi.

Ruhi olgunluğu, kalbinin nuru, idrakinin büyüklüğü sayesinde o, ahlâkî ve içtimaî konularda pek çok kıymetli sözler söylemiştir ki bunların her biri, insanı yüceltmeye

kâfi gelir. Burada misal olarak onun şu sözlerini naklediyoruz: «Bir insanın gönlüne bir miktar kibir girerse aklından o kadar eksilir*. Oğlu Ca'fer'e yaptığı nasihattan:, Yavrucuğum, tenbellik ve bezginlikten sakın. Çünkü bunlar, her türlü fenalığın anahtarıdır. Eğer tenbellik edersen hakkı yerine getiremezsin. Bezginlik gösterirsen hakka karşı sabredemezsin,» Hikmetli başka bir sözü: «Zenginleri seven bir bilgin görürseniz bilin ki o, dünya ehlidir. Bir zaruret olmaksızın hükümdarın yanından ayrılmayan bir bilgin görürseniz bilin ki, o da hırsızdır.»

Ona göre, farzları yerine getirerek İlim tahsil etmek, zahitük-ten hayırlıdır. O, İlim adamı hakkında şöyle söylemiştir. «Allah'a and olsun ki bir âlimin ölümü, şeytan için yetmiş ibadet ehlinin ölümünden daha sevindiricidir.»

Muhammed Bakır, 114 H. yılında ölmüştür. Ebu'l-Fidâ, Tarih'inde onun 115 H. yılının başında öldüğünü söylemektedir.

İşte İmam Muhammed Baku-, bu vasıfta bir insan olup ilmi ve ilmin gayelerini hakkıyla kavramıştır, hayatını anlatmak istediğimiz İmam Ca'fer'in babası işte budur. Muhammed Bâkır'ın durumundan, onun hangi sülâleye mensup olduğunu bilmek kolayca mümkündür. Çünkü güzel ahlâk, insanlık ve hakîkata yönelme gibi meziyetlerinin üstünde o, daima gençlere her yönden güzel örnek olurdu.

İmam Ca'fer'in babası olan bu büyük insan —Muhammed Bakır—, kendisine eş olarak şerefli Arap kızlarından el-Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekr'in kızı, yani Hz. Ebu Bekr'in torunu Ümmü-Ferve'yi seçmiştir. Böylece İmam Ca'fer'de hem Hz. Ali'nin yiğitliği, hem de Hz. Ebu Bekr'in vefakârlığı birleşmiştir. Ayrıca onun kanında Hz. Ali'nin İlim dehâsı ile Hz. Ebu Bekr'in sabır ve ağırbaşlılığı kaynaşmıştır. el-Milel Ve'n-Nihal yazarı Şehristânî onun şeceresini şöyle özetler: «Ca'fer, baba tarafından; Hz. Peygamber'e, ana rafından da Hz. Ebu Bekr'e dayanmaktadır.»^{178[2]}

Doğumu Ve Gençliği

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sadık işte böyle şerefli bir baba ve dededen doğmuştur. Ehl-i Beyt ilminin saf ve berrak kaynağı içerisinde yetişip büyümüş ve böylesine şerefli bir ailenin gölgesinde yaşamıştır. O devrin âdeti üzerine diğer Ehl-i Beyt mensupları gibi o da çocuk denilecek bir yaşta kendisini ilme vermiştir. Bütün Hicazlıların gönüllerinde yaşayan, fazilet, şeref ve güzel ahlâk sahibi olduğu herkesçe kabul edilen dedesi Ali Zeynelâbidin'i görmüştür. İmam Ca'fer-i Sadık'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî 80 veya 83 yılında doğduğu söylenmektedir. Bazıları, onun, bu tarihlerden daha önce doğduğunu ileri sürmektedir. Genellikle Hicrî 80 yılında doğduğu kabul edilmektedir ki amcası İmam Zeyd de aynı yılda doğmuştur. Bu tarih, aynı zamanda Irak'ın büyük fakîhi İmam Ebu Hanifenin de doğum tarihidir. Buna göre, dedesi Ali Zeynelâbidin öldüğü zaman o, 14 yaşında olup fikrî erginlik çağına ulaşmıştı. Gençliğinde, dedesi Ali Zeynelâbidin ve babası Muhammed Bakır gibi parmakla gösterilen önemli iki kaynaktan feyz almıştır.

O, Medine'nin İlim muhitinde büyük şahabı ve tabîilerin İlim ve hadisle uğraştığı bir çevrede yetişmiştir. Şüphesiz o, dedesinin yanından ayrılmamakla beraber, hadis ile uğraşan tabîilerin meclislerine Öalar ve onlardan büyük dedesi Hz. Muhammed'in ilmini almakta hiç bir tereddüt göstermezdi. Çünkü, Hz. Peygamber'in İlim ve

^{178[2]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/167-170.

hadisleri bütün sahabîlerin arasında yayılmıştı; Bazı hadisleri, bir laşjm sahabîler işitmemiş olsalar da, sahabîlerin hepsinin onları işitmemiş olması düşünülemez. Dolayısıyla, sahabîlerin bütününün vâkıf olmadığı bir hadis yoktur. Çünkü bir kısmının duymadığı bir hadîsi, diğer bir kısmı işitip öğrenmiştir. Hz. Peygamber'in ilmini almak isteyenler, bu ilme sahip olanlar arasında fark gözetmez. İşte Hz. Ali'nin teiniz soyundan gelen bu yüksek şahsiyetler de, kendilerini tamamen ilme vermişler ve bu ilmi kimde bulmuşlarsa ondan faydalanmışlardır. İlim bir adam şekline girecek olsa, şüphesiz onu mütevazı bir adam olarak görürdük. Bunun içindir ki bu İmamların, İlim ehline karşı kibirli davranmaları ve sahabîler arasında şu veya bu şekilde bir fark görmek suretiyle ilmi asıl kaynaklarından almamaları düşünülemez.

İmam Ca'fer, tahsil çağında hayatta bulunan İbni Şihab ez-Zührî gibi Medine'de Hz. Ömer'den ve talebesi olan bazı sahabîlerden İlim öğrenmiş bulunan bilgin tabiiilerden ders almıştır. Bu tabiiilerin bir kısmı, Ehl-i Beyt'e karşı özel bir ilgi gösteriyordu. Meselâ, İbni Şihab ez-Zührî ile İmam Ca'fer'in yaşıtı olan İmam Zeyd arasında hususî bir ilgi vardı. Dolayısıyla Ehl-i Beyt ile tabiiilerin ilmî alış-veriş'leri çok sıkı idi. Çünkü hepsi Hz. Peygamber'e dayanmaktaydı.

Burada işaret etmek istediğimiz bir husus da şudur: İmam Ca'fer'in ailesi ile Ebu Bekr Sıddık ailesi arasında önemli bir bağ vardır. Çünkü Ca'fer'in annesi Hz. Ebu Bekr'in torunu el-Kâsım b. Muhammed'in kızıdır. el-Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Âişe'nin yanında yetişmiş ve ondan bir çok hadis rivayet etmiştir. el-Kâsım b. Muhammed, aynı zamanda Medine'li yedi fakihten biridir, İlmîni bu fakihlerden almış olan İmam Mâlik, el-Muvatta' adlı eserinde en çok bunların İlimlerini toplamıştır. Kısaca, Medine'deki ilmi çalışmalar, İmam Ca'fer'in ailesini de içine almaktadır.

Her tabii, kendisine ulaşan hadisleri topluyor ve onları rivayet etmek isteyenlere aktarıyordu. İmam Ca'fer, annesinin babasına-yetişmiş, ondan İlim tahsil etmiştir. Yani, anne - babası olan el-Kâsım b. Muhammed 108 H. yılında öldüğü zaman Ca'fer talebelik- devresini geçirmiş ve olgun bir yaşa ulaşmıştı. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi el-Kâsım b. Muhammed, hem Hz. Âişe'den, hem de Abdullah b. Abbas'dan İlim almış olup Hz. Ali onun babası Muhammed b. Ebi Bekr'i öz oğlu gibi severdi. Çünkü Hz. Ali, Ebu Bekr Sıddık'dan dul kalan el-Kâsım'm baba-annesi ile evlendikten sonra, el-Kâsım'ın babası Muhammedi kendi evine almıştı.

el-Kâsım; halası Hz. Âişe'den ve Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Abbas gibi Hâşimî büyüklerinden hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda o, bir fakih olupL hadisin metnini, Kur'an ve meşhur ha-' dişlere kıyas ederek, eleştirirdi. Buna göre o, hem fakih hem de muhaddis idi. Talebesi Ebuz-Zinâd Abdullah b. Zekvan, onun hakkında "el-Kâsım'dan daha bilgin bir fakih, Sünneti ondan daha iyi bilen bir kimse görmedim." demiştir. O, çok dindar, derin bir fıkıh ve dikkatli bir rivayet metoduna malik olmakla beraber, hâdiseler karşısında himmet, azim ye keskin .bir görüşe sahipti. İmam Mâlik, Ömer b. Abdilazîz'den «Eğer elimde olsaydı, el-Kâsım'ı yerime halife olarak gösterirdim.» dediğini rivayet etmiştir.

İşte İmam Ca'fer'in ilmî çalışmalarını ilerlettiği, bir devirde bu dedesi el-Kâsım yaşamakta idi.

İmam, Ca'fer-i Sâdık, İlimle uğraşırken ve bu yolda ilerlerken babası ölmüştür. O zaman kendisi 34 veya 35 yaşında idi. Olgunluk çağı olan 40 yaşına ulaştığı zaman hem hadis, hem de fıkıh ilmini elde etmiş ve bütün fakihlerin görüşlerini ehemmiyetle öğrenip en sağlam olan görüşleri bulmaya çalışmıştır.

îmam Ebu Hanîfe'den şöyle rivayet edilir:

«Halife el-Mansur buna; «Ey Ebu Hanife, halk Ca'fer b. Muhammed'e hayranlık duymaktadır. Ona sormak üzere en zor meseleleri tesbit et.» dedi. «Ben de, onun için 40 mesele hazırladım.» Bundan sonra iki İmam Hîre'de el-Mansur'un huzurunda karşılaşmışlardır. Ebu Hanife, bu karşılaşmayı da şöyle anlatır:

«el-Mansur'un huzuruna girdiğim zaman Ca'fer b. Muhammed sağında oturuyordu. Onu görünce içimde öyle bir korku belirdi ki bu, el-Mansur'un heybetinden değil, Ca'fer-i Sadık'ın heybetinden geliyordu. Selâm verdim ve Halife bana oturmamı işaret ettikten sonra, ona dönüp beni göstererek, işte Ebu Hanife'dir, dedi. Ca'fer i Sadık da «evet» dedikten sonra Halife bana dönüp, ey Ebu Hanîfe, meselelerini Ca'fer'e sor, dedi. Ben hazırladığım meseleleri ona tek tek sordum. O; sîz bu hususta şöyle diyorsunuz. Medîneliler şöyle diyor, biz de böyle diyoruz... Bâzan aramızda görüş birliği oluyor, bâzan da birbirimize muhalefet ediyoruz, dedi. Nihayet sorduğum 40 meselenin hepsini cevaplandırdı.»

Ebu Hanîfe, bunları anlattıktan sonra, «İnsanların en bilgini, onların ihtilâflarını en iyi bilendir.» demiştir.

İmam Ebu Hanife doğru söylüyordu. Çünkü fakihlerin ihtilaflarını, görüşlerini, işbat için ileri sürdükleri delilleri, en doğru olan görüşe ulaşmak için kullandıkları metodları bilmek şarttır. İşte Ca'fer-i Sâdık, böyle bir bilgiye sahip olduktan sonradır ki, görüşler arasında bir karşılaştırma ölçüsü bulabilmiştir. Onun fikhî, ne Irak ne de Medine fikhinin aynıdır. O, kendine has bir fıkıh meydana getirmiştir. Gerçi Irak, Medine ve îmam Ca'fer'in fikhî da Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde doğup büyümüştür.^{179[3]}

Kozomoloji (Kevniyyât = Evrenbilim) Hakkındaki Görüşü

İbni Hallikân, «Vefeyâtu'l-A'yân» adlı eserinde Ca'fer-i Sâdık'ı şöyle tanıtır: «İmamiyye mezhebinin oniki İmamından biridir. Ehl-i Beyt'in ulularından olup sözünde sadakatli olduğu için «Sâdık» lâkabını almıştır. Üstünlüğü herkesçe bilinmektedir. Sufî ve Tarsuslu Câbir b. Hayyan onun talebesi idi. Câbir b. Hayyan, Ca'fer-i Sâdık'ın beşyüz adedi bulan risalelerini bin varaklık bir kitapta toplamıştır. Ca'fer-i Sâdık, Medine'deki Bakî' mezarlığında yatmakta olan babası Muhammed Bakır, dedesi Ali Zeynelâbidin ve dedesinin amcası Hasan b. Ali'nin kabrine defnedilmiştir. Onun yattığı mezar işte böyle mübarek ve şerefli bir yerdir».^{180[4]}

Bu ifadeden şu iki husus anlaşılmalıdır:

1 — Büyük bir kimya bilgini olan; tabiat, kimya ve akaide dair bir çok eserleri bulunan Câbir b. hayyan, Câfer-i Sâdık'ın talebesidir.

2 — Câbir b. Hayyan'm neşrettiği bu beşyüze yakın risale aslında Ca'fer-i Sâdık'a aittir. Fakat bu husus tetkike muhtaçtır. Çünkü Câbir'e nisbet edilen bu risaleler, Ca'fer-i Sâdık'a ait olsaydı, Câbir'in bunu, açıkça ona nisbet etmesi gerekirdi. Câbir, şiiliğe temayülü olan bir kimsedir. O halde, Hz. Ali soyundan olan çağındaki en büyük İmamın sözlerini ona nisbet etmeksizin nakletmesi akla yatmaz. Ancak, Câbir, bu risalelerin Ca'fer-i Sâdık'tan aldığı ilham ve işaretlerin eseri olduğunu söylemiştir.

Bu risalelerin İmam Ca'fer'e nisbet edilişi ne derecede doğrudur, bilemiyoruz. Ancak,

^{179[3]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/170-172.

^{180[4]} Vefeyâtu'l-AYân, c. I, s. 105.

İmam Ca'fer'in bu İlimlerle uğraştığı anlaşılmaktadır. Zira, onun zekâ ve manevi gücü, her çeşit ilmi öğrenmeye kendisini sevk etmiştir. İmam Ca'fer'in Kozmoloji (Evren bİlim = Kevniyyât) ile uğraştığına dair elimizde birçok delil vardır. O, bu ilmi Allah'ı bilmek, Otoun vahdâniyyetini isbat etmek hususunda bir vâsıta olarak kullanırdı. O, bu konuda, Kur'an'm kâinat hakkında insanları düşünmeye davet ettiği metoda uyardı. Mufaddal b. Amr'e imlâ ettirdiği «Risale tu't-Tevhîd» adlı eserinde güneş, gece ve gündüz, karanlık ve ışık hakkında şöyle söylemektedir:

«Gündüz ve gece devletini ayakta tutmak için güneşin doğuş ve batışını düşününüz. Eğer güneş doğmasaydı dünyamız saçma bir şey olurdu. İnsanlar maişetleri için çalışamazlar, kapkaranlık bir dünyada işlerini yürütemezlerdi. Onlar, ışığın tadını kaybettikten sonra hayatta hiç bir saadet duyamazlardı. Güneşin doğusundaki faydalar açıktır, onları uzun uzun anlatmaya ihtiyaç yoktur... Güneşin batışını düşününüz. O batmasaydı insanlar için huzur ve sükûn olmazdı. Halbuki onlar, bedenlerini dinlendirmek, duygularını toparlamak, yediklerini sindirmek, besinleri organlarına yararlı olacak bir şekilde hazmedecek sindirim cihazlarını harekete geçirmek için huzur ve istirahat ne kadar muhtaçtırlar. İnsanları yeniden ve sürekli olarak çalışmaya sevkeden şevk, böyle bir istirahattan sonra ortaya çıkmaktadır. İnsanların çoğu, gecenin karanlığı basmasaydı kazanmak, biriktirmek ve mal sahibi olmak için hiç istirahat etmezdi. Ayrıca yer yüzü, güneşin sürekli ışın ve sıcaklığı altında durmadan ısınırdı. Allah, hikmet ve tedbiri ile güneşin belirli vakitlerde doğuş ve batışını takdir etmiştir. Tıpkı bir evin lâmbası gibi, ev halkı ihtiyaçlarını gidersin diye bir müddet çevresini aydınlatmakta, sonra onların istirahat ve huzurlarını sağlamak için sönmektedir. Böylece, karanlık ve ışık, birbirine karşıt olmakla beraber, dünyanın nizamını sağlamak için biri diğerini desteklemektedir.

«Bundan sonra güneşin yükselişini, yılın dört mevsimini meydana getirmek için alçalışını, bunlardaki tedbir ve maslahatı düşününüz! Kışın ağaç ve bitkiler üzerindeki ısı azalıyor, bunlar meyve ve ürün verme hazırlığı yapıyor, hava yoğunlaşıyor, dolayısıyla bulut ve yağmurlar meydana geliyor, hayvanların vücutları kuvvet ve sağlamlık kazanıyor. Bahar olunca, canlılara bir hareket geliyor, doğrucu unsurlar ortaya çıkıyor, bitkiler filizleniyor, bir süre sonra da çiçekleniyor. Hayvanlar çiftleşerek yavrulamaya hazırlanıyor. Yazın hava ısınıyor, meyveler olgunlaşıyor, vücutlardaki fazlalıklar atılıyor, yeryüzü kuruyarak iş ve bina yapmaya elverişli bir hale geliyor. Güzün hava berraklaşıyor, hastalıklar gidiyor, vücutlar sağlamlaş-ıyor ve geceler uzuyor!.. Hava bu mevsimde gayet güzelleşiyor ve türlü faydalar meydana geliyor... Yılın devretmesini sağlamak için güneşin oniki burcu dolaşmasını ve bundaki tedbiri düşününüz t Dört mevsim işte bu devir sayesinde meydana gelmektedir.»^{181[5]}

Bu ifadelerin Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti doğru ise onun kozmoloji, burçlar ve yıldızlar hakkındaki İlimlerle uğraştığı bir gerçektir.

Adı geçen risalenin, Ca'fer-i Sâdık'a nisbetini reddedecek bir delile sahip değiliz. İmamiyye (Ca'feriyye) mezhebi mensupları, bu risalenin İmam Cafer'e ait olduğunu kabul etmektedirler. Kesin bir delil olmadıkça bir çok bilginlerin kabullendiği bir görüşü reddetmek doğru değildir. Çünkü bir delile dayanmaksızın herhangi bir fikri ortaya atıp kabul ettirmek, ilmi de İlim geleneğini de temelinden yıkar. Düşünebilenler, böyle bir yola baş vurarak, delilsiz bir dâvayı ortaya atmazlar.

Tarihçiler, Ca'fer-i Sâdıkla Câbir b. Hayyan arasındaki ilgiyi kabul etmektedirler.

^{181[5]} Risaletu't-Tevbid, s. 48, 49.

Câbir, itikad ve İman esasları konusunda İmam Ca'fer'den ders almış ve onun görüşlerini benimsemiştir, İmam Ca'fer'in, eşyanın mahiyetleri, madenlerin özellikleri ve eşyanın birbiriyle karışımından çıkan neticeler üzerinde durduğunu yine tarihçiler anlatırlar. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, adı geçen risalenin ihtiva ettiği bilgilerin, hiç olmazsa, büyük bir kısmı İmam Ca'fer'e aittir.

İmam Ca'fer, İslâm âleminde felsefî İlimlerin Arapçaya girmeye, felsefe ekollerinin kurulmaya ve araştırmaların düzenli bir şekil almaya başladığı bir çağda yaşamıştır. Çünkü Emevîlerin sonuna doğru ve Abbasîlerin ilk devirlerinde, Süryanîler ve başkaları vasıtasıyla İslâm düşüncesine Hint ve Yunan düşüncesi girmeye başlamıştır.^{182[6]}

Cefr İlimi^{183[7]}

İmam Ca'fer'in propagandasını yapanlar, onun İlim ve incelemeleriyle yetinmezler; ona, çalışıp okumakla öğrenilmeyen, fakat Peygamber (S.A.V.)'in Hz. Ali'ye verdiği ve onun da, Peygamber'-den aldığı vasiyet üzere, kendisinden sonra gelen oniki İmama devrettiği bir İlim nisbet ederler, işte onlar oniki İmamdan altıncısını teşkil eden İmam Ca'fer'e nisbet olunan bu ilme «Cefr ilmi» adını vermişlerdir.

Cefr kelimesi, aslında, kemikleri irileşmiş ve sertleşmiş kuzuya denir. Bu kelime, daha sonra deri mânasına kullanılmıştır, İmam Ca'fer'in Cefr ilmine sahip olduğunu iddia edenlere göre bu İlim, tahsille elde edilmeyen ve Allah katından verilen bir ilmin adıdır. Günümüzdeki bazı şîf yazarları bu konuda şöyle derler: «Cefr ilmi, dünyanın sonuna kadar meydana gelecek hâdiselerin bilinmesini sağlayan harflerin ilmidir. İmam Ca'fer'in Cefr ilmine sahip olduğu kendisinden nakledilmiştir. O, bu ilmi şöyle anlatmıştır: Cefr, deriden bir kap olup geçmiş İsrailoğulları bilginlerinin ilmi onun içindedir. O bilginlerden Cefr'e dair birçok şey bize kadar gelmiştir. Bu ilmi ve onunla ne kastedildiğini bilmesek de, Cefr ilminden bahseden bazı hadisleri biliyoruz. Bu İlim, İsrailoğulları bilginlerinin faydalandığı kaynaklardandır. Allah, bu şerefli ilmi onlara ihsan etmiştir»^{184[8]}.

Muhammed b. Yakub el-Kuleynî (el-Kulînî, Öl. 328 H.) «el-Kâfi» adlı eserinde — bu eser, İsnâ-Aşeriyye mezhebine göre kaynak vazifesi gören dört hadis kitabından biridir— şöyle demektedir: «Cefr1-de Musa'nın Tevratı, isa'nın İncili ve bütün Peygamber ve vasilerin, geçmiş İsrailoğulları bilginlerinin İlimleri, helâl, haram, olmuş ve olacak şeylerin ilmi mevcuttur. Cefr iki kısma ayrılır: Birinci kısmı keçi derisi üzerine yazılmış kitaplar, diğeri de koç derisi üzerine yazılmış kitaplardır.»

el-Kuleynî, el-Kâfi'sinde aynen şunları da söylerler: «İmam Ca'fer-i Sâdık şöyle demiştir: Bu gün sabahleyin, Allah'ın Hz. Muhammed'e ve O'ndan sonra gelecek olan İmamlara özel olarak vermiş olduğu Cefr kitabına baktım. Orada bizim gaib İmam (bu onikinci İmanıdır)'m doğuşunu, Sâmmarra'da kayboluşunu, geri dönüşündeki gecikmesini, ömrünün uzunluğunu, o zaman mü'minlerin karşılaşacağı belâları, kalblerinde şüphelerin doğuşunu, çoğunun dinlerinden dönüşünü ve Kur'anda Allah'ın, «Her insanın amelini kendi boynuna doladık»^{185[9]} âyetiyle işaret buyurduğu İslâm bağı, yani velayeti omuzlarından atışını düşündüm.»

^{182[6]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/173-175.

^{183[7]} Halk arasında Türkçemizde genel olarak bu İlmi, «C3fr İlimi» diye bilinir. Çeviren.

^{184[8]} Seyyid Muhammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdât, c. I, s, 109.

^{185[9]} İsrâ Süresi, 13.

«Ey Peygamber'in torunu, bildiğin bu İlimle bizi birazcık şereflendirmez misin?dedik. O da bize şöyle cevap verdi: Allah, bizden gelecek kaim'e peygamberlerinin sünnetlerinden bazı şeyler ihsan etmiştir. Meselâ, Nuh'un sünnetinden uzun ömürlülüğü, İbrahim'in sünnetinden gizlice doğmayı ve insanlardan uzak yaşamayı, Musa'nın sünnetinden başkalarını korkutma ve gözden gaip olmayı, İsa'nın sünnetinden kendisi üzerinde insanların ihtilâfa düşmesini, Eyyub'un sünnetinden sıkıntıya uğradıktan sonra ferahlığa kavuşmayı, Muhammed'in sünnetinden de kılıçla ortaya çıkmayı vermiştir. Kaim, işte O'nun hidayetine uyar ve O'nun yolundan gider.»^{186[10]}

Bundan sonra el-Kâfi'de, Cefr'in İmam Ca'fer'e verilen bir kitap olduğu ve onun zaman zaman bu kitaba başvurarak olmuş ve olacak şeylere ait gayb ilmini gerek harfler, gerek remzler, gerekse haberler vasıtasıyla bildiği anlatılmaktadır. Bir kısım Ca'ferüerin iddiasına göre Cefr, her İmamın kendisinden sonra gelen İmama bıraktığı bir kitap veya İlimdir. Daha sonra el-Kuleynî, el-Kâfi'sinde aynen şöyle demektedir:

«Allah Tealâ, Peygamberine bir kitap indirdi. Bu kitabı getiren Cebrail, ey Muhammed, bu senin asil (necib)'lere vasiyyetindir, dedi. Muhammed de, ey Cebrail, asiller kimlerdir? diye sordu. O da: Ali ve evlâtlarıdır, dedi. Bu kitap üzerinde altın mühürler vardı. Hz. Muhammed, aldığı bu kitabı Ali (R.A.)'ye verdi. Ona mühürlerden birini açıp onunla amel etmesini söyledi. Sonra Hz. Ali, bunu oğlu Hasan'a verdi. O da bunun bir mührünü açıp onunla amel etti. Sonra Hasan, onu kardeşi Hüseyin'e verdi. Hüseyin de onun bir mührünü açınca kendisine; ailenle birlikte şehid olmaya çık; onlara şehid-lik, ancak seninle nasip olacaktır. Canını Allah'a sat ...denildiğini gördü.»

«Daha sonra o, bu kitabı oğlu Ali Zeynelâbidin'e verdi. O da, bunun bir mührünü açınca kendisine; başını eğerek sus, evine çekil, ölünceye kadar Rabbma ibadet et, diye emredildiğini gördü. Sonra o, bunu oğlu Muhammed Bakır'a verdi. Muhammed Bakır da, bunun bir mührünü açınca; insanlara anlat, onlara fetva ver, Ehl-i Bey t'in İlimlerini yay, salih atalarını doğrula, Allah'tan başka kimselerden korkma, sana kimse dokunamaz... sözleriyle karşılaştı. Sonra onu Ca'fer-i Sâdık'a verdi. O da, bunda;*insanlara anlat, onlara fetva ver, yalnız Allah'tan kork, Ehl-i Beyt'in İlimlerini yay, atalarını doğrula. Çünkü sen eman ve muhafaza altındasın... sözlerini gördü.»^{187[11]}

İslâm bilginleri, İsnâ-âşeriyyeden Cefr ilmi hakkında bir çok şeyler nakletmişlerdir. Kimisi bu mezhebe bağlı olanların görüşlerini açıklamak, kimisi de onlarla alay etmek için Cefr'den bahsetmiştir. İbni Kuteybe, «Uyûn'l-Ahbâr» adlı eserinde şöyle anlatır: Talha b. Musarrif der ki: Ben abdestli olmasaydım şüerin Cefr'e dair sözlerini size anlatırdım. Zeydîlerin reisi olan Harun b. Sa'd el-İclî de bir manzumesinde şöyle demiştir:

«Görmez inisin Rafizîleri, bölük bölük oldular! Hepsi de kötü sözler söyler Ca'fer hakkında Onlardan bir bölük, ilâh dedi ona.^{188[12]} Diğer bir bölük de tertemiz peygamber dedi. Eğer onların sözünden razı olursa Ca'fer, Allah için ben Cafer'i bırakırım. Cefr derisine şaşarım onların. Cefr'le uğraşanlardan Allah'a sığınırım.» Bu şiirde yer alan şu beyt dikkati çekmektedir: «Onlar fil sırtlandı, zinci kızıldır Deselerdi daha doğru söylemiş olurlardı».^{189[13]} Ebu'l-Alâ el-Maarrî de, Cefr hakkında

^{186[10]} Mûsâ Carullah, el-Veşâ fi Nakdi Akaid'iş-Şia, s. 99, Hancı baskısı, Mısır.

^{187[11]} el-Kıdeynî, el-Kâfi, c I, s. 132

^{188[12]} İmam Ca'fer'e ilâh diyenler, Hattâbiyye fırkasına Bağlı olanlardır.

^{189[13]} Uyûnu'l-Ahar, c. II, s. 145, Dâru'l-Küttüb baskısı, Mısır.

şöyle söylemiştir: «Hayret ettiler Ehli Beyte, İlimleri Cefr derisinde gelince. Küçük olduğu halde müneccimin aynası, Çöl olsun, mamur olsun gösterir her yeri.»

Cefr hakkında söylenenlerin bir kısmı bunlardır. Burada şu üç noktayı belirtmek bizim için bir vazifedir:

1 — Biz, Cefr ile ilgili sözlerin İmam Cafer-i Sâdık'a nisbetini kabû etmiyoruz. Çünkü Cefr, gayb ilmi ile alâkalı bir şeydir. Gayb ilmini ise, Allah kendi zatına hasretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e şöyle buyurulmuştur: «De ki: ben nefsim için ne bir hayra, ne de bir kötülüğe mâlikim. Ancak Allah'ın dilediği müstesnadır. Ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim. BaAa hiç bir kötülük de dokunmazdı.»^{190[14]}

Allah, Peygamberine gaybe ait bir takım bilgiler vermiştir. Fakat, O'na bunları mu'cize olmak üzere vermiştir. Nitekim Kur'an'-daki şu âyetler böyledir: «Elif Lâm Mim, Rumlar (Bizanslılar) yenilgiye uğradı, yakında bir yerde. Halbuki onlar, bu yenilgilerinin ardından galip olacaklar, bir kaç yıl içinde, Önünde de sonunda da emir Allah'ındır. Ogün mü'münlner de sevinecek, Allah'ın yardımıyla. O, kimi dilerse ona yardım eder. O, pek güçlüdür ve pek esirgeyicidir.»^{191[15]}

Cefr'i kabul etmemek, İmam Ca'fer'in değerini azaltmaz. O, Allah'ın dininde bir İmam ve hüccet olup İmam Ebu Hanife ve Mâlik gibi büyük fakihler, Süfyan-ı Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne gibi büyük muhaddisler ondan İlim almışlardır.

2 — İmam Cafer'e nisbet edilen Cefr ile ilgili rivayetlerin çoğu el-Kuleynî yoluyla gelmektedir. Bu el-Kuleynî, aynı zamanda İmam Ca'fer'in Kur'an'da eksiklik bulunduğunu söylediğini de rivayet etmiştir. El-Kuleynî'nin Kur'an'la ilgili bu rivayetinin yalan olduğunu, İmam el-Mardî ve öğrencisi et-Tusî gibi Isnâ-Aşeriyye'nin büyük İmamları ortaya koymuş ve İmam Ca'fer'den bu rivayetin tam aksini nakletmişlerdir. Asılsız bir şeyi böyle bir İmama nisbet ederek rivayet eden kimsenin bütün rivayetleri, hakikat araştırmacıları nazarında kabul edilmeye lâyık değildir.

3 — Ca'ferî Mezhebi bilginleri, şimdi de İmam Ca'fer için yaz-dızları haltercemelerinde Cefr ile ilgili rivayetleri ona nisbet ediyorlar. Fakat bunları teyid edecek herhangi bir şey ortaya koyamıyorlar, sadece onları nakille yetiniyorlar.

Bana göre Cefr fikrini, İsnâ-Aşeriyye mezhebine sokanlar Hat-tâbîlerdir. Makrîzî'nin «el-Hitat» adlı eserinde şöyle denilmektedir: «Hattâbilerin hepsi Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed'in kendilerine «Cefr» denilen bir deri bıraktığını, bu deride ihtiyaç duydukları bütün gayb İlimleri ile birlikte Kur'an tefsirinin bulunduğunu iddia etmişlerdir.»^{192[16]}

Hattâbilerin başı olan Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb'in sözlerini İmam Ca'fer'in nasıl reddettiğini ileride göreceğiz.^{193[17]}

İmam Cafer İlmî İle Çağdaşlarına Feyz Veriyor

İmam Ca'fer'e, kendisinin de reddettiği bir takım sıfatlar verenleri bir yana bırakalım ve onun gerçek sıfatlarıyla yüksek meziyetlerini anlatalım. İmam Ca'fer'in öyle yüksek meziyet ve sıfatları vardır ki, kendisinden sonrakilerin hiç birisi bunlara sahip olamamıştır. O, gençliğinde atalarından ve çağındaki büyük bilginlerden İlim tahsil

^{190[14]} El-A'raf Sûresi, 188.

^{191[15]} Rûm Sûresi, 1-5.

^{192[16]} el-Hitat, c. II, 3. 352, Bulak, Mısır.

^{193[17]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/175-179.

etmiştir. Babasından ayrıca güzel sohbeti, iyi insanlarla düşüp kalkmayı öğrenmiştir. Babası İmam Muhammed Bakır, kendisine şu öğütlerde bulunmuştur:

«Fâsıkla arkadaşlık etme. Çünkü böylesi, seni tamah ettiği bir lokmaya değişir. Cimri ile de arkadaşlık etme. Çünkü o da, en çok ihtiyaç içinde olduğun bir anda, malım elimden gider diye, seninle ilgisini keser. Yalancı ile de arkadaşlık etme. Çünkü o, serap hükmündedir; sana uzaktan yakın, yakından da uzak görünür. Ahmakla da arkadaşlık etme. Zira o, sana iyilikte bulunmak istediği halde kötülük eder. Akraba tanımayanla da arkadaşlık etme. Çünkü ben, böylesini Allah'ın kitabında lanetlenmiş olarak gördüm.»^{194[18]}

Rivayet edildiğine göre Irak'ın hadis bilgini ve Kûfe'nin vaizi Süfyan'ı Sevri, bir gün İmam Ca'fer'in meclisinde bulunuyordu. Ca'fer ise hiç konuşmuyordu. Süfyan-ı Sevri:

— Benimle konuşmadıkça buradan kalkıp gitmem, dedi. İmam Ca'fer de şöyle cevap verdi:

— Ben seninle konuşuyorum. Ey Süfyan, sen, çok konuşmaktan ne iyilik bekliyorsun. Allah sana bir nimet verirse, sen de bunun devamını arzu edersen, Allah'a hamd ve şükür artır. Çünkü Allah Kur'an'da:«And. olsun ki şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım»^{195[19]} buyurmuştur. Rızk'ın gecikirse istiğfarı arttır. Zira Allah; «Rabbimizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok yarhgayıcıdır. O, gökten bol bol yağmur salıverir. Mallarınızı, oğullarınızı çoğaltır. Size bağlar, bostanlar verir ve sizin için ırmaklar akıtır.»^{196[20]} buyurmuştur. Ey Süfyan, sultan veya başka birinin işi seni iyice üzerse «Lahavle velâ kuvvete illâ billâh = Her türlü güç ve kuvvet Allahdır» sözünü çok söyle. Çünkü bu düa, kurtuluşun anahtarı ve cennet hazinelerinden biridir.

Bunun üzerine Süfyan-ı Sevri, elini sıktı ve «Nekadar önemli üç öğüt!» dedi.

İmam Mâlik, Ca'fer-i Sâdık'tan İlim almıştır. O, İmam Ca'fer'in meclisine sık sık gelir, fıkıh ve hadis öğrenirdi. İmam Ebu Hanife de, Ca'fer'den bir kısım rivayetlerde bulunmuştur. İmam Ebu Yusuf ve Muhanimed'in «el-Âsar» adlı eserlerini okuduğumuz zaman Ebu Hanife'nin Ca'fer-i Sâdık'tan yaptığı rivayetleri görürüz. İmam Ca'fer, güvenilir büyük bir insandı İmam Ebu Hanife kendisiyle yaşıt olan İmam Ca'fer'den istifade etmekten çekinmemiştir. Şii müelliflere göre Ebu Hanife, tam iki yıl Ca'fer-i Sâdık'm yanından ayrılmamıştır. Ebu Hanife'nin bu iki yılı işaret ederek «İki yıl olmasaydı Numan heiâk olurdu» dediği rivayet edilir.

Ebu Nuaym el-İsfehânî, «Hilyetu'l-Evliyâ» smda şöyle demektedir: «Ca'fer-i Sâdık'tan birçok tabii'ler rivayet etmiştir. Yahya b. Sâid el-Ensârî, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebân b. Taglib, Ebu Amr b. el-Alâl Yezid b. Abdillâh b. el-Hâdî bunlar arasındadır. Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Kâsım, Süfyan b. Uyeyne, Süleyman b. Bilal ve İsmail b. fer gibi büyük İmamlar ondan hadis rivayet etmiştir.»^{197[21]}

Çok tuhaftır ki bu büyük şahsiyetler, Ca'fer-i Sâdık'tan rh ettikleri halde, hicrî üçüncü yılda gelen hadisçilerin çoğu, Ca Sâdık'tan rivayet edilen şeylere şüphe ile bakmışlardır. Elbett jriezhep taassubundan ileri gelmektedir. Gerçi Şiiilerin bir kısmı: Ca'fer'e, söylemediği bazı şeyleri nisbet etmişlerse de, bu, onu: refini eksiltmez. Keza, İmam Ca'fer vasıtasıyla Hz. Ali'ye nisbet len bir takım yalancıların sözleri, Hz. Ali'nin de şerefini düşül Nitekim ifratçılarm Meryem oğlu Hz. İsa'ya Tanrılık isnatları da,

^{194[18]} Hilyetul-Evliyâ, c. III, s. 183.

^{195[19]} İbrahim Süresi, 7.

^{196[20]} Nuh Süresi, 10 -12.

^{197[21]} Hilyetul-Evliyâ, c. III, s. 199.

çekte O'nun değerini aşağı düşürmemektedir.^{198[22]}

İmam Cafer Ve Siyaset

Şehristânî, Ca'fer-i Sâdık hakkında şöyle söyler: «O, dinde de- riii bir İlim, hikmet'de kâmil bir edep, dünya hususunda büyük bir züht sahibi ve shevî arzulardan tamamen uzak idi. Medine'de uzun müddet oturmuş, kendi taraftarlarına çok faydalı olmuştur. O, kendisine bağlı olanlara ilmin sırlarını öğretmiştir. Sonra Irak'a gelmiş, orada bir müddet oturmuştur. Bu sırada hiç bir kimse ile hilâfet ve İmamet meselesini tartışma konusu yapmamıştır. Çünkü İlim denizine dalan, sahil aramaz. Hakikatin doruğuna çıkan, düşmekten korkmaz. Allah ile dost olan, insanlardan uzaklaşır. Allah'dân başkasıyla dostluk eden kimseyi de, şeytan arkasına takıp götürür.»

Bu sözler açıkça göstermektedir ki, İmam Ca'fer, hilâfet peşine düşmediği gibi onunla ilgili sözleri dahi dinlememiştir. Bu, ittifakla kabul edilen bir husustur. Fakat İmamiyye Mezhebine bağlı olanlar, Ca'fer-i Şâdık'ın, çağının İmamı olduğunu, «Takiyye» prensibini benimsediğini, hattâ: «Takiyye benim ve atalarımın dinidir» dediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre takiyye, mü'minin inandığı bazı şeyleri, baskı ve işkenceden korktuğu veya gayesine bu yolla ulaşma imkânını elde etme duygusuna sahip olduğu için gizlemesi ve açığa vurmamasıdır. Bu görüşün dayandığı temel, Kur'an'm, «Müminler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık ona Allah'tan hiç bir şey yoktur. Meğer ki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı korkmuş olasınız. Allah, size kendisinden korkmanızı emrediyor»^{199[23]} âyet-i kerimesidir.

İmamiyye mezhebine mensup olmayanlar da, Ca'fer-i Şâdık'ın hilâfet istemediğini İsrarla ileri sürmektedirler. Bu ihtilâfın iki sebebi vardır.

1 — İmamiyye mezhebine göre İmamete veraset veya Peygamber (S.A.V.)'in vasiyeti ile erişilir. Ötekilere göre ise İmamet, biat ve bilfiil iş başına geçmekle olur.

2 — İmamiyye mezhebine göre İmam, fiilen iş başına geçmese ve kendisi için bir davetçi (dâî) çıkarmasa dahi İmameti muteber sayılır. İmam Zeyd bahsinde de söylediğimiz gibi, Zeydiler bu görüşe muhalefet etmişlerdir.

İmam Ca'fer, kendisinin İmam olduğunu iddia etmediği halde Irak'taki şîîler gizli toplantılarında onu İmam olarak anıyorlar ve mezhebine bağlanıyorlardı. Fakat, Ca'fer-i Sâdık'ın tamamen uzak olduğu bir takım fikirleri onun adına ortaya atmaktan çekinmiyorlardı. Şîîlik satan bu gibi insanlara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın almış olduğu vaziyeti söz konusu etmeden önce, onun gözleri önünde Ehl-i Beyte yapılan mihnetleri anlatmak istiyoruz.

Ca'fer-i Sâdık; amcası Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'in, Emevi halifesi Hişam b. Abdilmelik devrinde hak talebiyle ortaya çıkışını, Ehl-i Beyt'den bilgili ve tecrübeli insanların uyarmasına ve Hz. Hüseyin'i ailesiyle birlikte iş ciddileşince İbni Ziyad'm pençesine bırakıp kaçan Irak'lılara güvenmemesini hatırlatmasına rağmen, meydana atıldığında feci şekilde öldürülüşünü, daha sonra kabri, eşilerek temiz cesedinin bir hurma kütüğüne asılısını gözleriyle görmüştür. Yine o, İmam Zeyd'in zürriyetinin, oğlu Yahya dâhil olmak üzere, daha sonra ard arda nasıl öldürüldüğünü müşahade etmiştir.

^{198[22]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/179-181.

^{199[23]} Al-i İmran, 28.

Ru acıklı olaylar sona ermiş; fakat, Ca'fer-i Sâdık'm ruhunda çok ağır etkiler bırakmıştır. O, çağındaki şîflerin kendilerini nasıl aldattığını, gerekince onlara yardım etmediğini, bol bol konuşup hiçbir iş yapmadığını, teşvik edip iş sıkıya binince kaçtığını iyice öğrenmiştir. Fakat aslında, Hz. Ali'nin de daha önce dediği gibi, onların tuzağına düşen gerçekten aldanmıştır.

Abbasî devleti kurulunca bu devletin başına geçenlerden, amcaları Hz. Ali'nin evlâtlarına karşı daha yumuşak ve daha lûtuftâr davranmaları bekleniyordu. Ebu'l-Abbas es-Seffah devrinde bunun belirtileri de görülmeye başlamıştı. Fakat el-Mansur tahta çıkınca Medine'de Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen, Irak'ta da kardeşi İbrahim ayaklandılar. Bundan sonra Hz. Ali evlâtlarına karşı yine baskılar şiddetlendi ve hepsi göz hapsine alındı. Daha sonra iş, kanlı bir facia ile nihayete erdi. Bu arada, Muhammed en-Nefs-üz-Zekiyye (Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen) Medine'de, kardeşi İbrahim de Irak'ta öldürüldü. Ebu Hanife'nin ho-caşı ye Ehl-i Beyt'in en yaşlısı, adı geçen Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ile İbrahim'in babası olan Abdillâh b. el-Hasen, türlü işkencelere uğradı ve Halife el-Mansur tarafından atıldığı hapisanede tazyik altında 145 H. yılında hayata gözlerini yumdu.

İmam Ca'fer-i Sâdık, bütün bunları gözleriyle gördüğü için siyasetin dolambaçlı yollarından uzaklaşarak kendisini ilme verdi. İlimde teselli, nur, şeref ve dünya arzularına karşı ululuk buldu. Zira İlim ve marifette yükselenlerin gözünden dünya arzuları silinip gider; hele bu arzular çeşitli hilelerle karışmış olursa.. Başkalarının başına gelenlerden ibret alan İmam Ca'fer, «Devlet reisi olmak isteyen helak olur» demiştir.

Fakat siyasetten uzaklaşmış, idari işlere karışmamış, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu yolda bir gayret göstermemiş olmasına rağmen, İmam Ca'fer'in siyasî hiç bir görüşü yoktur diyebilir miyiz? İmam Ca'fer'in hayatını incelediğimiz zaman kesin olarak görürüz ki o, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu maksatla ne açık, ne de gizli hiç bir faaliyet göstermemiştir. Fakat, samîmi talebe ve dostları arasında onun kendine özgü siyasî bir görüşü yaymak İstemediğini iddia edemeyiz. Çünkü, propaganda şeklinde yayılmayan ve fiili bir durum almayan inanç ve kanaatlara zincir vurulamaz. İmamîyye mezhebine bağlı olanlara göre Ca'fer-i Sâdık'ın bu davranışı, takiyye (korku ve gizlilik = Sır tutma) prensibine uymasından ileri gelmiştir. Bize göre ise bu, onun fiili olarak siyasetten uzaklaşmış olmasına bağlıdır.

Bununla beraber İmanı Ca'fer, kendisine bağlı olduğunu iddia eden bir kısım dâîlerin yüzünden çeşitli imtihanlar geçirmiştir. Irak'ta ve İslâm ülkelerinin doğu bölgelerinde bulunan bir takım Ehl-i Beyt dâî'leri (propagandacıları) arasında çeşitli sapık ve çürük fikirler doğmuştur. Bu fikirlerin en ehveni sahabüeri kâfir saymak, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'e lanet etmek; en kötüsü de Ehl-i Beyt mensuplarının Tanrı olduklarını ortaya atmaktır. Nitekim bu dâîler, Muhammed Bakır ve Ca'fer-i Sâdık için bu türlü iddialarda bulunmuşlardır.

İmam Ca'fer zamanında Irak'ta sapık bir dâî vardı. İmamları takdis eden, haramları mubah sayan bu dâî Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Ecda' el-Esedîdir. Bu dâî, İran asıllı olup 143 H. yılında öldürülmüştür. Makrizinin «el-Hitât» ında yazdığına göre Cefr'i ortaya atan bu sapık dâî'yi İsa b. Mûsâ öldürmüştür. El-Eş'a-rî, «Makalâtu'l-İslâmiyyîn» adlı kitabında bu dâîye nisbet edilen «Hattâbiyye» fırkasının iddialarını şöyle anlatır:

«Hattâbîler beş fırkadır. Hepsi de İmamların peygamber ve hüccet olduklarını ileri

sürer. Onlara göre iki peygamber vardır. Birisi nâlık (konuşan), diğeri de sâmit (susan) 'dır. Nâlık peygamber Hz.. Muhammed, sâmit peygamber de Ali b. Ebî Tâlib'tir. Onlar bugün yeryüzündedirler. Olmuş ve olacak herşeyi bilirler. Bütün insanların onlara itaat etmesi farzdır. Hattâbîlere göre Ebu'l-Hattab da peygamberdir. Yukarıda işaret edilen peygamberler, Ebu'l-Hattaba da itaat edilmesini farz kılmışlardır. Aynı şeyi kendileri için de söylemişlerdir. Onlara göre Hz. Hüsey'nin çocukları Allah'ın dostları ve evlâtlarıdır. Daha sonra aynı şeyi kendileri hakkında da ileri sürmüşlerdir. Hattâ îmam Ca'fer'in kendilerinin Tanrısı olduğunu iddia etmişlerdir.»

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Hattâbîler, İmamların peygamberliğini, sonra daha ileri giderek onların tanrılığını ve çağlarındaki Tanrının îmam Ca'fer olduğunu iddia etmişlerdir. Fâtîmîlerin kadılarından el-Kâdi en-Numan et-Temîmi (öl. 363 H.) «Deâlmü'l-İslâm» adlı kitabında Ebu'l-Hattab hakkında şöyle söyler:

«Ca'fer-i Sâdık asrındaki dâîlerden en aşırı giden Ebu'l-Hattab idi. Küfre düşen, hattâ peygamberlik dâvasına kalkışan bu adam, Ca'fer-i Sâdık'ın Tanrı olduğunu da iddia etmiştir. Haramların hepsini helâl kılmış ve işlenmesine müsaade etmiştir. Kendisine bağlı olanlar, farzların ağırlığından şikâyet ederek «Yükümüzü, hafiflet, ey Ebu'l-Hattab» demişler, o da, bütün farzları terketmelerini emretmiş, her türlü yasakları ve birbiri için yalancı şahidlik etmelerini mubah kılmıştır. O, İmamı tanıyan kimse için haram olan her şey helâl olur, demiştir. (!) Ebu'l-Hattâb'm bu hali Ca'fer-i Sâdık'a söylendiği zaman o, buna lanet etmiş, ondan tamamen uzak olduğunu bütün talebe ve arkadaşlarına bildirmiş, îslâm ülkelerine mektuplar yazarak bu durumu her tarafa duyurmuştur.»

Bu sapık dâinin sözleri etrafa yayılmış, o çağda mevcut olan ibahîHğin tesirinde kalan ve kalplerinde putperestlik kalıntısı bulunan bazı kimseler tarafından benimsenmiştir. O devirde Ebu'l-Hat-fcab'ın yaydığı görüşlere benziyen daha başka sapık fikirler de oldukça çoğalmıştır. Belki bunların hepsi, aynı kaynaktan besleniyordu. İmam Ca'fer'i siyasetten uzaklaştıran şey, kendi adına ortaya atılan bu görüşleri reddetmek ve düzeltmek mecburiyetinde olduğunu hissediyordu. Burada sözü, el-Kâdi en-Numan'a bırakalım. O, bu konuyu «Deâimu'l-îslâm» da şöyle anlatmaktadır.

«Bize gelen rivayetlere göre Ebu Abdillâh Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, kendisine daha önce dâî olduklarını, ileri sürenlerin duramlarını, Allah'ın tâyin etmiş olduğu sınırları aştıklarını, haram- lan helâl kıldıklarını, şerâatin zahirini kabul etmediklerini bildiren bir dostuna şöyle yazmıştır: Sen, onların namazı, zekâtı, Ramazan orucunu, haccı, umreyi, Mescid-i Haram'ı, Şehr-i haramı ve mukaddes yerleri, cünüplükten gusletmeyi, Allah'ın kullarına farzettiği her şeyi birer adam diye iddia ettiklerini söylüyorsun. Yine, onlara göre, bu adamları tanıyan kimsenin bütün amellerden muaf tutulacağını; namazı kılmış, zekâtı vermiş, orucu tutmuş, hac ve umreyi yapmış, cünüplükten temizlenmiş, Allah'ın haramlarına, Şehr-i harama ve Mescid-i harama saygı göstermiş olacağını; keza, o adamları kalben tanıyanlar için başı boşluğun ve nefislerini yormamalarının caiz olduğunu söylüyorsun. Yine, o adamları tanıyan kimsenin kendisi bilmesede, Allah'ın emirlerini vaktinde yapmış kabul edileceğini ileri sürdüklerini yazıyorsun. Keza onlar, senin öğrendiğine göre içki, kumar, zina, faiz, murdar hayvan (meyte), kan, domuz eti gibi Allah'ın yasakladığı kötü şeylerin de birer adam olduğunu iddia ediyorlarmış. Onlar; anaları, kızları, kız kardeşleri, hala ve teyzeleriyle evlenmeyi Allah'ın haram kılmadığını, ancak mü'minlere Peygamberin hanımlarıyla evlenmeyi yasakladığını, ötekilerle evlenmenin mubah olduğunu

söylüyorlarmış. Onların bir kadına sıra ile peş peşe temas ettiklerini, birbiri için yalancı şahitlik yaptıklarını, dinin bir iç yüzü bir de dış yüzü olduğunu, iç yüzünü kendilerinin tanıdığını ve asıl istenilen şeyin bu iç yüz (bâtın) olduğunu iddia ettiklerini öğrenmişsin. Bu türlü şeylere inananlar, bana göre, apaçık müşriktir, kâfirdir ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi olmamalıdır.»

Bu yüce dîni bozmak isteyen azgın ve sapıklara karşı tmam Ca'fer'in aldığı vaziyet işte budur. O, gücünün yettiği kadar bütün yanlış görüşleri düzeltmeye çalışmıştır. Fakat, İslâmın esaslarını kökünden yıkmak isteyen ve onun mübarek adını sömüren bu türlü sapıkların niyeti elbette islâh değil, kötülük etmektir. İslâmı akîde ve esaslarıyla birlikte yok eden ve nefsî arzuların meydana getirdiği böyle bir ortamda kuvvet kazanan buna benzer sapık propagandalar, İslâm düşüncesine son derecede baskıda bulunuyor ve onu çığırından çıkarmak için zorluyordu. İbnu'l-Esîr, «el-Kâmil» adlı tarih kitabında bu konuyu şöyle anlatır:

«İslâm düşmanları zor kullanarak îslâmı kökünden yok etmekten ümitlerini kesince; muhaddisler tarafından tesbit edilmiş olduğu gibi, uydurma hadisler ortaya atmaya, bazı meseleleri ileri sürerek, zayıf akıllıları dinleri hakkında şüpheye düşürmeye, tevil ve tenkit'etmek suretiyle doğruyu yanlış göstermeye başlamışlardır.

Bu işi ilk defa Beni Esed kabilesinin azatlısı olan Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebî Zeyneb yapmıştır.»^{200[24]}

Şüphesiz, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın bu sapıklarla yaptığı mücadele çok verimli olmuş ise de, onların nüfuzunu tamamen kıramamıştır. Fakat samimî insanların, bu türlü sapıkların tesirinde kalmasını önlemiştir. Ne var ki îslâmı esasları yıkmak isteyen kötü niyetliler, yine de ifsatlarına devam etmişlerdir.

İşte kendisine veya Ehl-i Beyt'e karşı bağlı olduklarını iddia eden sapıklara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın fikri budur. O, her türlü sapık fikirlerle mücadele etmek ve gerçeği ortaya koymak için çok zahmet çekmiştir.

Buna rağmen Halife el-Mansur ondan şüpheleniyordu. Çünkü, bir anne yavrusunu korumak için nasıl hırs ve gayret gösterirse, hükümdar da tahtını korumak için öyle hırs ve gayret gösterir. Tahtını korumak için her şeyini, hattâ kendi varlığını bile feda etmekten çekinmez. Halife el-Mansur da, işte bu endişe ile îmam Ca'fer'in bütün hareketlerini şiddetle kontrol etmeye başlamıştır. Fakat o, tutumunu bu büyük İmama hissettirmek de istememiştir.

El-Mansur, her hacca gidişinde görüşmek için tmam Ca'fer'i yanına çağırıyordu. Bazan onu hürmetle dinliyor, bazan da şüpheli gözlerle onun durum ve tutumunu tetkik ediyordu. Her iki halde de İmam Ca'fer'den ayrılırken içindeki şüpheleri dağılıyor ve onun herhangi bir fitneye sebebiyet vermeyeceğinden emin oluyordu. Fakat, İmamdan ayrılır ayrılmaz içine yine de bir şüphe düşüyor, ve onun aleyhindeki söylentilerin tesirinden kurtulamıyordu.

İmam Ca'fer taraftarlarının kendisi adına zekât topladıklarını ve bu zekâtla onun Abdullah b. el-Hasen'in oğulları İbrahim ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye ayaklandıkları zaman yardım ettiğini öğrenen halife el-Mansur, onu bir kere Bağdad'a çağırır, İmam Ca'fer huzura çıkınca, Halife söze şöyle başladı:

— Ey Ca'fer b. Muhammed, Muallâ b. Hüneys'in^{201[25]} senin adına topladığı bu mallar nedir?

^{200[24]} İbnul-Esîr, el-Kâmil, c. VIII, s. 9.

^{201[25]} Bu şahıs, tmam Ca'fer'in asatbsi olup yanından hiç ayrılmazdı. Davud b. Ali, Medinede vali iken ona Öldürmüş, tmam Cafer'e de bazı sıkıntıda bulunmuştur.

Ca'fer-i Sâdık ona şu cevabı verdi:

— Ey Emiru'l-Mü'minin, Allah'a sığınırım, benim böyle bir şeyle ilgim yoktur. Bunun üzerine Halife:

— Suçsuz olduğunuzu isbat için karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin eder misiniz ?dedi. İmam Ca'fer de:

— Allah'a yemin ederim ki böyle bir şey yoktur, dedi. Bunun üzerine Halife:

— Hayır! Karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin edeceksiniz, dedi. Ca'fer-i Sadık da:

— Âlemlerin Tanrısı olan Allah'a ettiğim yemine razı değil misiniz? dedi. Bunun üzerine Halife:

— Bana fıkıh mı öğretiyorsunuz, dedi. İmam Ca'fer de:

— Ey Emirü'l-Mü'minîn, fıkıh benden ayrılır mı? dedi. Halife:

— Bırak bunu, ben şimdi seni şikâyet eden adamı karşına dikeceğim, dedi.

Biraz sonra şikâyet eden adam'ı getirdiler ve İmam Ca'fer'in huturunda sorguya çektiler. Adam:

— Evet, doğrudur, bu zat da şikâyet ettiğim Ca'fer b. Muhammed'dir, söylediklerim de gerçektir, dedi.

İmam Ca'fer:

—Ey adam, bu söylediklerinin doğruluğuna yemin eder misin? , dedi ve ilâve etti:

— Ey adam, ben Allah'ın güç ve kuvvetinden kendisine sığınarak doğru olduğumu söylüyorum, de.

Adam:

— Ben kendi güç ve kuvvetimden Allah'a sığınırım ki söylediklerim doğrudur, dedi.

Halife el-Mansur adama yönelerek:

— Ca'fer b. Muhammed'in verdiği yemini aynı şekilde tekrar et, dedi.

Adam da aynı şekilde yemin etti.

Bu olayı anlatan râvî, sözlerine şunları ilâve etmektedir: Adam, yemin eder etmez kapkara kesilmiş ve ölü olarak yere devrilmiştir. Bu manzara karşısında ürpererek titremeye başlayan Halife:

— Ey îmam, yarından itibaren dedenin mübarek memleketine dönebilirsin. İstersen burada da kalabilirsin. Bizden size iyilik ve ikramdan başka bir şey dokunmaz. Allah'a and olsun ki bundan sonra aleyhinzde hiç bir kimsenin sözünü kabul etmiyeceğim, demiştir.^{202[26]}

Ca'fer-i Sâdık, Halife el-Mansur ile karşılaştığı zaman gerçeği bazan açıkça, bazan da imâ yoluyla söylerdi. Rivayet edildiğine göre; el-Mansur'un yüzüne bir sinek musallat olmuş ve onu sıkıntıya düşürmüştü. Bu sırada İmam Ca'fer de huzurda bulunuyormuş.

Halife:

— Ey Abdullah'ın babası, Allah, sineği niçin yaratmıştır? diye sormuş. İmam Ca'fer buna :

— Ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır, cevabını vermiştir.

Bir defasında el-Mansur, ona şöyle yazmıştır: «Niçin diğer insanlar gibi siz de bizim etrafımızı sarmıyorsunuz?» Buna Ca'fer şu cevabı vermiştir: «Bizim sizden bir korkumuz yoktur ki onun için yanınıza gelelim. Sizin de bir âhîret meseleniz yoktur ki onu size anlatalım. Sizi bir nimet içinde görmüyoruz ki tebrike gelelim. İçinde bulunduğunuz nimeti felâket de saymıyoruz ki taziyede bulunalım.»

^{202[26]} Seyyid Mühammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdık, c. I, s. 118.

Bunun üzerine Halife ona; «Bize öğüt vermek için yanımızdan ayrılmayınız» diye yazmış, İmam Ca'fer de şu karşılığı vermiştir: «Dünyayı isteyen sana öğüt vermez, âhiret isteyen de seninle arkadaşlık etmez.»^{203[27]}

Yazışma işte burada sona ermiştir. İmam Ca'fer'in son mektubu üzerine Halife şöyle söylemiştir: «Allah'a and olsun ki o yanındakilerden kimin dünyayı, kimin âhireti istediğini ve kimin âhireti dünyaya tercih ettiğini ortaya koydu.»

İşte Halfe el-Mansur, İmam Ca'fer-i Sâdık'ı, kimi zaman şüpheli gözlerle, kimi zaman da böyle saygı ile karşıladı, İmam Ca'fer'i itham etmek, insanların ona daha çok saygı ve bağlılığını sağlıyordu. Fakat İmamın âhirete yönelişi, dünya işlerini ehline bırakışı, çıkacak fitneleri önlüyordu. Esasen sonunda Hahfe, İmamı daima takdir ve saygı ile karşılamaya başlamıştır. Belki de o, tahtına iyice yerleşerek iktidarını kökleştirip hiç bir rakibi kalmayınca içindeki vesveselerden de kurtulmuştur.

İmam Ca'fer," 148 H. yılında Medine'de Ölmüştür. Rivayete göre Halife, onun ölüm haberini duyduğu zaman sakalı ıslanırıcaya kadar ağlamıştır. el-Yakûbî, bu hususu, «Tarihinde şöyle anlatır: «İsmail b. Ali der ki: Bir gün Halife el-Mansur'un yanına girdim. O ağlamış ve göz yaşlarıyla sakalı ıslanmıştı. Bana: Ehl-i Beytinizin başına geleni bilmiyor musun? dedi. Nedir, ey Emiru'l-Mü'mi-nîn? dedim. Şöyle cevap verdi: Ehl-i Beytin ulusu, bilgini ve onların en hayırlısının sonuncusu vefat etti. O kimdir, ey Emiru'l-Müminin? diye sordum. O da: Ca'fer b. Mühammed'dir, dedi. Ben de: Allah Emiru'l-Mü'minîn'in ömrünü uzun ve ecrini çok etsin, dedim. Halife de bana: İmam Ca'fer, Allah'ın «Sonra biz, o kitabı kuuarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık»^{204[28]} buyurduğu âyetindeki kimselerdendir. Evet o, Allah'ın seçkin ve iyilikte yarışı kazanan kullarından idi.»^{205[29]}

Gerçekten İman, takva, ululuk, tslâmı birliğini bozacak felâketleri doğuran fitnelere uzak oluş... İmam Ca'fer gibi bir şahsiyete çok yaraşmaktadır. Onu, sevenler de, sevmeyenler de saygı ile anarlar. Herkes onun makamını kıskanır ve hiç bir kimse îslâm. ümmetinin yararlarını bozacağından korkmazdı. O, iyilikte başı almış bir kişidir. Allah, ondan da onun tertemiz atalarından da razı olsun.^{206[30]}

İmam Cafer'in Şahsiyet Ve Karakteri

Yukarıdan beri anlattığımız tarihi olaylar, İmam Ca'fer-i Sâ-dık'm hem baba tarafından dedesi Hz. Ali'ye, hem de ana tarafından dedesi Hz. Ebu Bekr'e yakışır bir şahsiyete sahip olduğunu göstermiştir. Burada kısaca, onun daha çok ilmi şahsiyet ve karakterini anlatacağız. Bu anlatacaklarımız, bir bakıma yukarıda anlattıklarımızın neticeleri mahiyetinde olacaktır.

Okuyucunun ilk öğrenmek istediği şey, İmam Ca'fer'in fizyono-nisidir, sanırım. Haltercemesini yazanlar onu şöyle anlatırlar:

«İmam Ca'fer orta boylu, iri gövdeli, ak ve parlak benizli idi. Yüzünde nur parıltıları vardı. Saçı siyah ve kıvrıktı. Burnu narin ve büyük, alını açık idi. Yüzünde bir ben vardı..»

İşte İmam Ca'fer'in fizyonomisi kısaca bundan ibarettir. Karakter ve ruhi yapısı ise, son derecede yüksekti. Halifelerin dahi gıpta ettiği İmam Ca'fer'in yüksek sıfatları

^{203[27]} Bahâuddin el-Amilî, el-Keşkül, c. I, s. 129, Balak, Mısır.

^{204[28]} Fâtır Süresi, 32.

^{205[29]} Tarihu İbni Vâdih c. III, s. 117, Necef, Irak.

^{206[30]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/182-190.

şunlardır:^{207[31]}

1- İhlası

İmam Ca'fer samîmi, iyi niyetli, yüksek gaye sahibi ve hakikat âşığı idi. Dünya işlerine düşkün olmadığı gibi, şehvetine düşkün veya ne idüğü belirsiz kimselerden uzak dururdu. O, fedakâr ve açık kalbli kimseleri arardı. Şüpheli bir şeyle karşılaştığı zaman ihlası, kendisini hakîkata ulaştırırdı. Onun basireti şüpheleri giderir ve gerçeğe nüfuz etmesini sağlardı. Aklının erginliği sayesinde o, şehvet gölgelerini dağıtır ve kendisini korurdu. O, ilhamını Peygamber (S.A.)'in şu hadisinden alırdı. «Şüpheli şeylerle karşılaştığı zaman basiret gösterenleri, şehvî arzularla karşılaştığı zaman akıllı davrananları Allah sever.»

Onun ihlas sahibi oluşunun birçok âmilleri vardır. Bunların başında mensup olduğu temiz aile gelir. Zira ihlas, bu ailenin göze çarpan en büyük özelliğidir. Esasen ihlas, Peygamber Evine mensup olan ve Hz. Ali'nin torunu bulunan insanlarda olmazsa kimlerde olabilir? Onlar, ihlası babadan 'oğula miras olarak almışlardır. Onlar, bir şeyi severlerse, ancak Allah için severler ve bunu İmanın esaslarından sayarlardı. Nitekim Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur. «Sizden biriniz bir şeyi Allah için sevmedikçe gerçekten İman etmiş olmaz.»

İmam Ca'fer'in ihlasını kuvvetlendiren öteki unsurlar şunlardır :

a) Kendisini ibadete, ilme verişi ve dünya arzularından yüz çevirişi: Bu hususu İmam Mâlik'ten dinleyelim : «Ca'fer b. Muhammed'e gelir İlim alırdım. O çok gülümserdi. Peygamber'in adı anılınca yüzü sararırdı. Ona uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu şu üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'an okurdu. Abdestli olmadan Peygamber (S.A.)den dahis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. Ö, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanına geldiğim zaman dayandığı yastığı mutlaka alır bana ikram ederdi...»^{208[32]}. İmam Mâlik, onun ve diğer büyüklerin faziletlerini uzun uzun anlatır.

b) Takva sahibi oluşu: İmam Ca'fer, haramdan son derecede sakınır, helâl şeyleri israfa düşmeksizin sarfederdi. Peygamber (S.A.)'in «İsrafa ve gurura kapılmaksızın yeyiniz, içiniz ve giyiniz» hadis-i şerifine tam olarak uyardı.

İnsanların karşısına güzel bir kılıkla çıkar, nefsinin gösteriştan arıtmak için zühd sahibi olduğunu gizlerdi. Bir lokma ve bir hırka ile yaşadığını gösteren niceleri vardır ki, riyakârlıkları yüzünden çetin bir hesaba çekileceklerdir. Bir kere Süfyan-ı Sevri, İmam Ca'fer'in yanına gelmiş ve onu çok güzel bir kıyafet içerisinde görmüştü. O, bu durumu şöyle anlatır: «İmam Ca'fer'e hayran hayran bakmaya başladım. Bana, niçin bize böyle bakıyorsun ey Sevri? Her halde gördüklerine hayret ediyorsun, dedi. Ben de, ey Peygamber (S.A.)'in torunu, bu elbiseler ne senindir ne de atalarından kalmadır, dedim. O da bana, ey Sevri, onların çağı kıtlık ve darlık zamanı idi. Onlar da bu kıtlık ve darlığa göre hareket ediyorlardı. Bizim çağımız ise her türlü ikbal ile geldi, dedi. Sonra cübbesinin yenini kaldırdı; bir de gördüm ki, altında kısa etekli ve kısa yenli beyaz yünden bir cübbe daha var. Bunun üzerine şöyle dedi: Ey Sevri, bunu Allah için giyindik, şu üstündekini de sizin için giyindik. Allah için olanı gizledik, sizin için olanı TMda açığa çıkardık.»^{209[33]}

^{207[31]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/191.

^{208[32]} el-Medârik, yazma, Dârul-Küttüb el-Mısriyye, varak: 210.

^{209[33]} Hüyetul-Evliyâ', c. III, s. 193.

c) Allah'dan başka hiç, bir kimseyi düşünmeyişi. O, yalnız Allah'dan korkar ve Allah yolunda hiç bir kimseden korkmazdı. Emî-rin emirliğinden, halkın da çokluğundan çekinmezdi. Onu övgü aldatamaz, yergi de bükemezdi. O, İslâmın esaslarını bozmak için uğraşanlardan beri olduğunu ilân etmiş, Halife el-Mânsur'a 'da yardıçılık etmemiştir. O, gerçekten takvası ve hidayet üzere oluşu ile ulu bir er idi.^{210[34]}

2- Basiret Ve İlmi

İhlaslı olunca hikmet nuru kişinin ruhunu aydınlatır; söz, düşünce ve işi dosdoğru olur. Dolayısıyla o, açık bir basiret, gerçeği doğrudan doğruya kavrayan keskin bir zekâ, geniş bir anlayış ve derin bir İlim sahibi olur. Ca'fer de Ehl-i Beytin asalet ve zekâsına vâris olmuş, ruhunu marifetle cilalayarak hakikati kaynaklarından öğrenmiştir. O, şeriatın mânalarını, maksat ve gayelerini aydın gönlü, düşünen aklı ve geniş araştırmaları sayesinde hakkıyla kavramıştır. Ona bir kere, faizi Allah niçin haram kılmıştır? diye sorulduğunda, «İnsanların birbirine karşı cimrilik etmemesi için* diye cevap vermiştir. Onun bu sözü gerçektir. Çünkü insanlar, ancak bir fayda karşılığında birbirine borç verirlerse yardılaşma ortadan kalkar. Yardılaşmadan kaçmıldığı zaman cimrilik baş gösterir. Cimrilik artınca da ruhlar kararır. Cimrilik veya sıkılık, ister tüketim isterse üretim için olsun, zarara katılmaksızın borç olarak verilen bir şey üzerinden kazanç sağlamak gibi bir sonuca varır. Halbuki zarara katılmakta yardılaşma vardır; cimrilik veya sıkılık yoktur.

İmam Ca'fer, hazırcevaptı, sürat-i intikal sahibi, keskin görüşlü büyük bir bilgin idi. Irak'ın büyük fakihî İmam Ebu Hanife'nin sorduğu kırk meseleyi tereddütsüz bir şekilde nasıl cevaplandırıldığını, bu meselelerdeki bütün fakihlerin görüşleriyle birlikte kendi görüşlerini nasıl açıkladığını düşünürsek, onun İlim ve zekâsının büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz.^{211[35]}

3- Cömertliği

Hz. Ali'nin torunlarındaki cömertlik şaşılacak bir şey değildir. Çünkü; «Allah sevgisiyle yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar»^{212[36]} ve «Malı Allah sevgisiyle akrabaya, yoksullara, yoldakabmşlara, dilenenlere, köle ve esirlere verener...»^{213[37]} âyetlerinin Hz. Ali ile eşi Hz. Fâtima hakkında nazil olduğu rivayet edilir. İşte böyle bir soydan olan İmam Ca'fer, israfa sapmaksızın, iyilik edilmeye lâyık olanlara bol bol ihsanda bulunmuştur. O, yakınlarına, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar mala dayanıyorsa kendi malından verilmek suretiyle bu anlaşmazlıkların kaldırılmasını emrederdi. Rahmetli şöyle söylerdi: «İyilik ancak şu üç şeyle tamamlanır:

- a) İyilikte acele etmekle,
- b) iyiliği gözde büyütmemekle,
- c) İyiliği gizli tutmakla.»

O, çoğu zaman iyiliği gizli olarak yapardı. Dedesi İ Ali Zeynel-âbidin gibi gecenin karanlığında ekmek, et ve para dolu bir dağarcığı omuzuna alır, Medine'deki fakirlere dağıtırdı. Fakirler kendilerine ihsanda bulunan kişinin kim olduğunu ölünceye kadar

^{210[34]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/191-193.

^{211[35]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/193.

^{212[36]} Dehr Süresi, 8.

^{213[37]} Bakara Süresi, 177.

bilemezlerdi. Hilvetu'l-Evliyâ'da şöyle anlatılır: «Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, yoksullara o. derecede yardım ederdi ki, elinde kendi ailesine harcıyacak bir şeyciği kalmazdı.»^{214[38]}

4- Hilim Ve Müsamahası

İmam Ca'fer, âlicenap ve hîlim sahibi bir insandı. Kötülüğe iyilikle mukabele ederdi. «Ne iyilik ne de kötülük bir olmaz. Sen en güzel olanla mukabele et. O zaman görürsün ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse ile sanki yakın bir dost olmuştur»^{215[39]} âyetinde belirtilen sıfatlara lâyıktı. O, şöyle söylerdi:

«Bir kardeşinin seni kötülediğini işitirsen üzülme. Çünkü, onun söylediği doğru ise bu senin başına çabucak gelen bir cezadır. Eğer dediği doğru değilse bu da, senin için işlemediğin bir iyiliktir.»

İmam Ca'fer, kendisiyle münasebeti olan akraba ve hizmetçilerine karşı çok şefkatli davranırdı. Söylendiğine göre o bir defa bir iş için uşağını göndermiş; uşağın gecikmesi üzerine onu aramaya çıkmış ve bir yerde uyur vaziyette bulmuştur. Onun başucuna oturarak uyanıncaya kadar rahatını sağlamıştır. Uyanınca ona, «Sana ne oluyor ki gece gündüz uyuyorsun? Geceyi kendine, gündüzü de bize ayıracaksın» demiştir.

Müsamaha ve yumuşak muamele onu, kendisine kötülük edenlere Alîah'dan mağfîret dileyecek kadar büyük bir dereceye yükseltmiştir. Rivayet edildiğine göre gıyabında kendisine kötü bir şey söylendiğini işitince kalkar, abdest alır, namaz kılar ve Allah'dan kendisine dil uzatanı affetmesini dilerdi. Çünkü kendisinin haklı olduğunu bildiği halde, kendisine haksızca davranan kişinin bağışlanmasını büyüklük sayardı. Güçlü olduğu zaman düşmandan intikam almak ona göre küçüklüktür. Bağışlamakta bir küçüklük yoktur. Fakat, güçlü bir insan için zayıf bir kimseden intikam almak büyük bir zillettir. Bu doğrudur. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmaktadır. «Affetmek, şerefi, sadaka da malı azaltmaz.»^{216[40]}

5- Sabır Ve Şükürü

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sâdık, şükredici bir er idi. Sabır ve şükür mü'minin ruhunda birleşen manevî iki haslettir. Nimete şükreden^ felaket karşısında da sabreder. Hattâ nimete şükür bile sabra muhtaçtır. Felâket karşısında sabır da ancak şükürle gerçekleşir. Rızâ ile sabır, en güzel sabırdır.

İmam Ca'fer sabırlı, huşu sahibi ve ibadete düşkün idi. O felâketler karşısında sabırlı, dostlarından ayrılırken sabırlı, yavrusunu kaybettiği zaman da sabırlı idi ...Küçük yaşta ölen bir çocuğu için üzümlere ağlamış ve «Allahım, alan da sensin veren de sensin, hastalık da sağlık da sendendir!» demiş, sonra ölü oğlunu kadınların yanına götürmüştür. Kadınlar onu görünce feryada başlamışlar, İmanı Ca'fer de, onlara ağlamamaları için yemin vermiş ve çocuğu defnetmek üzere götürürken, «Yavrularımızın ruhunu alan Allah'ı tenzih ederim. Bu, bizim ancak Allah'a karşı olan sevgimizi arttırmaktadır.» demiştir. Çocuğun üzerini toprakla örterken de şöyle söylemiştir: «Biz, o insanlarız ki Allah'dan sevdiğimiz kimselere hoşumuza giden şeyleri

^{214[38]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/193-194.

^{215[39]} Fussiet Süresi, 34.

^{216[40]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/194-195.

isteriz, O da verir. Sevdiğimiz, kimseler hakkında Allah hoşumuza gitmeyen bir şey murad ederse ona da rızâ gösteririz»^{217[41]}

O, Allah'ın dilediği her şeye rızâ gösterirdi. Felâketlere şükretmek işte budur. İnleyip sızlanarak yapılan sabır, aslında sabır değil şikâyettir. Zira, sabır ile sızlanmak birbirine zıt şeylerdir. Kısaca diyebiliriz ki, şükürle sabır hallerini kendisinde birleştiren en büyük insan, İmam Ca'fer'dir.^{218[42]}

6- Yiğitliği

Hz. Ali'nin torunları gerçekten yiğit kişilerdir. Onlar ölümden korkmazlar. Hele Ebu Abdillah Ca'fer'i Sâdık gibi kalbi İman ile dolu plan, kendisini nefsi ve şehvî arzularından uzaklaştıran, ruhunu yalnız Allah korkusu sarmış, gönlü yalnız Allah'a İman ile mamur bulunan bir kişi, güç ve azameti ne olursa olsun, hiçbir kuldandan korkmaz. O, kendisine taraftar olduklarını iddia ettikleri halde İslâm dînini bozmaya çalışanlara yiğitçe karşı koymuştur. Halife el-Man-sur, bütün şiddet ve heybetiyle, «Allah, sineği niçin yaratmıştır?» diye sorduğunda o, korkmadan, «ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır.» cevabını vermiştir. Daha önce de geçtiği gibi İmanvCa'fer, bazı iftira ve dedikodular sebebiyle Halifenin huzuruna çıkarılmıştı. Halife ile karşılaştığı zaman gösterdiği metanet ve açık bir dil ile verdiği cevaplar, onun yiğitliğini isbat eden en büyük tanıktır. Bakınız o, kendisini itham eden Halifenin yüzüne karşı nasıl nasihat etmektedir:

«Senin, yumuşak ve hâlim sahibi olman gerekir. Çünkü hâlim, ilmin esasıdır. Kudretli olduğun zamanlar nefesine hâkim ol. Çünkü sen, gücünün yettiği bir şeyi yaptığında saldırganlıkla anılmayı seven birine benzemiş olursun. Bil ki sen, müstahak olan birini cezalandırırsan, ancak adaleti yerine getirmiş bulunursun. Şükürü icap ettiren hal, sabrı icap ettiren halden daha üstündür.»

Söylendiğine göre valilerden biri hutbesinde Hz. Ali'ye dil uzatınca, Ca'fer-i Sâdık, ayağa kalkarak, onun sözünü reddetmiş ve konuşmasını şu cümlelerle bitirmiştir: «Dikkatli olunuz, size söylüyorum, kıyamet günü mizanı en çok boş olan ve en çok ziyana uğrayan kimse, âhiretini başkasının dünyası için satandır, işte böylesi fâşıktır.» İmam Ca'fer'in kendisi için hilâfet dâvasından kaçınması yiğitliğine bir zarar getirmez. Çünkü yiğit, yapacağı davranışın sonucunu düşünmeden ortaya atılmaz. Yiğit kişi, olayları değerlendirir ve sonuçlarını görür. Eğer o ileri atılmakla faydalı bir netice elde edeceğini görürse, kendisini kuşatan kılıçları ve çevresini saran ölüm vâsıtalarını hiç sayarak ileri atılır.^{219[43]}

7- Firaseti

İmam Ca'fer kuvvetli bir, firaset sahibi idi. O, keskin firaseti ve ileri görüşlülüğü sebebiyle siyasî olay ve propagandalara kendisini kaptırmamıştır. Çünkü, bol bol konuşan ve iş ciddileşince yan çizen Iraklı şifilerin durumunu iyi biliyordu. Hz. Hüseyin'e, Zeyd ve evlâtlarına, onların yaptıklarından ibret almıştı. Bu yüzden o, isyana teşvik edenlere uymamış, hattâ kendi zamanında devlete karşı ayaklanmak isteyenleri de bu işten vazgeçirmeye, çalışmıştır. Amcası Zeyd, amca oğulları

^{217[41]} Kıtâb es-Sâdık, c I, s. 264.

^{218[42]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/195.

^{219[43]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/195-196.

Muhammed en-Nefsüz Zekiyye ve İbrahim'i isyandan vazgeçirmek için hayli uğramıştır.

İmam Cafer'in firasetiyle ilgili olaylar pek çok olup bunlardan birisi şudur: Abbasî Devletini doğuran şü faaliyetinin başına geçmek üzere çağrıldığı zaman o, keskin görüşü sayesinde, «Bu bizim işimiz değildir.» cevabını -vererek kendisini kurtarmıştır. Zira, karşılaştığı olaylar, herkesten çok, onu uyanık ve firaset sahibi yapmıştır. O, firaseti mü'minlerin sıfatı olarak kabul eder ve «Elbette bunda firaseti olanlar için ibret vardır»^{220[44]} âyetindeki «firaseti olanlar — mütevessimler» sözünü, olayları ve olanların ötesini sağlam bir görüş ve keskin'bir sezgi ile kavrayanlar, diye açıklardı.^{221[45]}

8* Heybeti

Allah, İmam Ca'fer-i Sâdık'a kendi celâlından bir heybet ve kendi nurundan bir nur vermiştir. Çünkü İmam Ca'fer, Allah'a, çok ibadet eden, mânâsız lâflardan sakınan, halkın düşkünlük gösterdiği şeylerden yüz çeviren, olaylar karşısında sabırlı ve dayanıklı olan bir kimse idi. İşte bunlar, İmam Ca'fer'in heybetini artırmıştır. Ayrıca çok şerefli ailesinin tarihi, Allah'ın kendisine verdiği ahlâk, yakışıklı çehre, küçük şeylerden uzak oluş ve yüksek işlere yöneliş gibi meziyetlere sahipti.

İmam Ca'fer'in heybetini anlatmak için yukarıda söylediğimiz bir hâdiseye tekrar işaret etmek kâfidir, sanırız: Halife el-Mansur'un yanında oturmakta olan İmam Ca'fer'i gören İmam Ebu Ha-nife, o haşmetli Halifenin heybetinden ziyade, İmam Ca'fer-i Sâdık'-ın heybetinden korkmuştur.

Onun heybeti, sapık ve şaşkınları doğru yola getirirdi. Sapık fırkalardan birinin başı ve güçlü bir anlatışa sahip olan bir şahıs, İmam Ca'fer'in huzurunda konuşurken kekelemeye başlamış ve ona, «Ey Peygamber torunu, ben sana oderece saygı gösteriyor, senden o derece utanıyorum ki huzurunda dîlim dönmüyor,» demek zorunda kalmıştır.

İrak'ın zındık propagandacılarından İbnu'l-Avcâ', İmam Ca'fer'le karşılaştığı zaman konuşamaz olmuştur. İmam, kendisine «niçin susuyorsun?» diye sormuş, o da «size duyduğum saygı ve heybetinizden dîlim tutuldu. Ben bilginlerle karşılaştım, kelamcılarla tartıştım, hiç birinden bu derecede korkmamıştım.» diye karşılık vermiştir.

Karşısındakileri şaşkınlığa düşüren bu heybetiyle beraber o, talebelerine ve yanma gelenlere karşı son derecede tevazu sahibi idi. Kendisinden İlim almaya gelen İmam Mâlik'e kendi yastığını ikram ederdi. İşte büyüklerin heybeti, başkalarının kendilerine böyle itaat etmelerini sağlar. Fakat onlar, halkın kendilerine yaklaşması için daima mütevazı davranırlar.^{222[46]}

İmam Ca'ferin Görüşleri

Ca'fer-i Sâdık'ın hem fıkıh, hem de hadis'de büyük bir mevki . vardır. O, büyük bir fakih olduğu kadar akaid hakkında da özel görüşlere sahip olup çağındakilere bu konularda kendi görüşleriyle daima ışık tutmakta idi. İmam Ca'fer, aynı zamanda bir

^{220[44]} Hicr Sûresi, 75.

^{221[45]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/196-197.

^{222[46]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/197.

hadis râvîsidir. Hüküm çıkarma (istinbat) şekillerini de çok iyi bilmektedir. O, gerçekten ayrılanların itikadlarını düzeltmiş; kader, insan iradesi, tevhîd ve esasları üzerinde açıklamalar yapmış, fikhî hüküm çıkarma metodlarını da anlatmıştır. Biz burada, kitabımızın hacmini daha fazla genişletmemek için İmam Ca'fer'in belli başlı görüşlerini anlatmakla iktifa edeceğiz.^{223[47]}

Tevhîd Görüşü

İmam Ca'fer-i Sâdık, Allah'ın birliği (Vahdâniyyeti) üzerinde çeşitli yanlış görüşlerin ileri sürüldüğü bir çağda yaşamıştır. Bu devirde bir takım insanlar, Allah'ın eli, yüzü ve insan gibi sureti olduğu vehmine kapılmışlardır. Bunlar, kıyıda köşede bulunan put-perestlerin kalıntılarıdır, İmam Ca'fer, bunlara hakikati anlatmaya ve doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Mu'tezile mezhebine mensup olanlar, Ca'fer-i Sâdık'ı kendi İmamlarından sayarlar ve Ehl-i Beyt mensuplarının kendileri gibi düşündüğünü kabul ederlerdi. Gerçekte Ehl-i Beyt mensupları, Allah'ı tenzih etme hususunda, genel olarak, mu'tezililerin görüşlerine yakın idiler. Onlar Allah'ı şöyle sıfatlandırır: Allah birdir, tektir, eşi ortağı yoktur, samed'dir, yaratıklardan hiç birine benzemez. Hiç bir şey O'nun benzeri değildir. O işitir, görür, doğmamıştır, doğurulmamıştır, kim olursa olsun hiç bir insanın bedenine hulul etmez. O'nun bizim gibi eli ve dili yoktur. İnsanda bulunan hiç bir şey O'nda mevcut değildir. El ve yüz gibi Kur'an-ı Kerim'de bulunan Allah'a ait sıfatlar mecazî manâda olup te'vile de ihtiyaç yoktur, ilk müslümanlar bunlar üzerinde tartışmamışlardır. Onlardan hiç birisi, «Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmekledirler. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir...»^{224[48]}, âyetinden Allah'ın maddî bir şekilde eli bulunduğunu anlamamış, aksine bundan hepsi de, Allah'ın kudret sahibi olduğunu ve va'dlerini yerine getireceğini anlamıştır. Keza, ilk müslümanlar, «Allah'a biat etmek» sözünün, Allah'a söz vermek yerinde kullanıldığını kavramışlardır,

Şîîler tevhide dair İmam Ca'fer'in bir risalesi olduğunu ileri sürerler. Aslında bu risaleyi yazan onun Öğrencisi Mufaddal b. Amr'dir. O, bunu, kendisinden dinlemiş olduğu dört derste (meclis)'de tuttuğu notlardan meydana getirmiştir. Bu risalede İmam Ca'fer canlı ve cansız, gece ve gündüz, ay, güneş ve yıldızlar gibi varlıklardan deliller çıkararak, Allah'ın varlık ve birliğini isbat etmeye çalışmıştır. O, bu derslerin her birinde önce Allah'ın sıfatlarını anlatır. Burada misal olmak üzere dördüncü dersin başlangıç kısmını aynen naklediyoruz:

«Bizim hamd, sena ve teşbihimiz o. mukaddes isme, yüce nura, herşeyi bilen, celâl ve ikram sahibi olan, insanları yaratan, âlemleri ve çağları yok eden, gizli ve örtülü şeylerin, ilişilmez gaybın, gizli ismin ve saklı ilmin sahibi olan Allah'a mahsustur. Allah'ın salat-ü selâm ve bereketleri; müjdecî, korkutucu, Allah'a O'nun izniyle davet edici ve aydınlatıcı bir kandil olarak, ilâhî vahyi tebliğ eden Peygamberine olsun! Allah onu, helak olan da beyyine üzerine helak olsun, yaşayan da beyyine üzerine yaşasın diye göndermiştir.»

Bu risalede Ca'fer-i Sâdık; ilâhî iradeyi, âlemin Allah'ın kahredici kudretiyle yaratıldığını, ezeli ilmi, kâinatın sağlam nizamını, Allah'ın kullarını imtihan ettiği bu dünya felâke'tlerindeki ibret verici hikmetleri isbatlamaktadır.^{225[49]}

^{223[47]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/198.

^{224[48]} Feth Süresi, 10.

^{225[49]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/198-199.

Kader Görüşü

Şîî olan ve şîî olmayan «Mile! ve Nihal» (Dinler ve Mezhebler Târîhi) yazarlarının ittifakla rivayet ettiklerine göre İmam Ca'fer, hayır ve şerri ile kadere inanırdı. Burada ona göre cebr yoktur. Ancak seçme (ihtiyar) ye Allah'ın yardımıyla muvaffak olma vardır. Allah'ın mülkünde O'nun istemediği bir şey olmaz. Cebren masiyet (günâh) da yoktur. Allah dilemezse itaat da, mümkün olmaz. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmaktadır. O'nun ezeli ilmi değişmez. Şeh-ristânî, el-Müel ve'n-Nihal'inde aynen şunları söyler:

«Seyyid İmam Ca'fer-i Sâdık, itizal ve kaderi inkârdan beridir. İrade hakkında o şöyle der: Allah bize bir şey murad etmekte ve bizden bir şey istemektedir. Bize murad ettiği şeyi bizden gizlemiş, bizden istediği şeyi de bize açıklamıştır. Öyleyse niçin O'nun bize murad ettiği şey ile meşgul olarak bizden istediğini yerine getirmiyoruz? İmam Ca'fer, kader hakkında da açıkça şöyle söyler: Ne cebr vardır, ne de tefviz vardır. Yani insan ne iradesizdir, ne de onun iradesi tamamen müstakildir. Ca'fer-i Sâdık şöyle dua ederdi: Allah'ım, itaat edersem hamd sanadır, isyan edersem hüccet senindir! İyilik'de ne benim ne de başkasının bir tesiri vardır. Kötülük'de de ne benim ne de başkası için bir hüccet vardır»^{226[50]}.

Bu sözlerden açıkça şu iki husus anlaşılmaktadır:

1 — İmam Ca'fer'e göre cebr yoktur. Biz günâhlarımızdan sorumluyuz. Allah'ın iradesine karşı direnerek O'na karşı koymak da yoktur,

2 — Yine İmam Ca'fer'e göre, Allah'ın' bize murad ettiği şeylerden Levh-i Mahfuz'da yazılı olanlar bizden gizlenmiştir. Onların değişebileceğini iddia etmemiz, bizim onları bilmemizi gerektirir. Halbuki biz onları bilemiyoruz. Öyleyse onların değişeceğini nasıl bileceğiz? Biraz önce geçtiği üzere Allah'ın ilmi ezeldir. Buna göre îmanı Ca'fer'in bedâ' —bu, Allah'ın ilmi değiştiği için iradesinin de değişmesidir— fikrine inandığını iddia edenlerin bu iddiaları tetkike muhtaçtır. Bize göre bu, esasen bâtil bir iddiadır. İmam Ca'fer'in, oğlu İsmail hakkında şöyle söylediği iddia edilmektedir: «İsmail'in iki defa öldürüleceği yazılmıştır. Bu öldürülmeyi İsmail'den uzaklaştırmasını Allah'dan diledim. O da bunu ordan uzaklaştırdı.»

Bu ifade iki hususu gösterir ki bunların her ikisinin de Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti imkânsızdır:

a) Ca'fer-i Sâdık'a gayb ilmi verilmiştir. Bu sayede o, oğlu için takdir edileni bilmiş ve Allah'dan bunu değiştirmesini dilemiş, O da iki defa değiştirmiştir. Bu, Şehristânînin, «Allah bize birşey murad ederse onu bizden gizler» diye İmam Ca'fer'den naklettiği söze aykırı düşmektedir. Öte yandan, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed, İmam Ca'fer'den kıyas edilmeyecek kadar büyük ve aynı zamanda İmam Ca'fer'in şeref ve asaletinin kaynağı olduğu halde, oğlu İbrahim için takdir edileni bilememiştir.

Dua takdiri değiştirmektedir. Gerçekte ise düa bir ibadet olup takdire bağlıdır. Yani Allah, ezeli ilminde kulun düa edeceğini ve kendisinin de onun bu duasını kabul eyleyeceğini takdir etmiştir.

Kısaca, demek istiyoruz ki, bize göre İmam Ca'fer-i Sâdık'ın bedâ fikrine inanması veya bu fikri benimsemesi imkânsızdır. Ehl-i Sünnet bilginleri, İmam Ca'fer'in her hangi bir İmamın geri döneceğini (ric'at) fikrini ileri sürdüğünü de reddetmişlerdir. Yine Ehl-i Sünnet bilginlerine göre, İmam Ca'fer'in, mu'tezilîler gibi, fâsıklanın ne

^{226[50]} el-Milel ve'n-Nihal, c. II, s. 2; İbni Hazm'in el-Fasl'ının kenarında.

mü'min ne de kâfir olduğunu söylemiş olması da imkânsızdır.^{227[51]}

Kur'an Hakkındaki Görüşleri

El-Kuleyni'nin anlattığına göre Ebu Bekr Sıddık'ın torunu olan Ca'fer-i Sâdık, Kur'an-ı Kerim'de bazı eksiklikler bulunduğunu söy-lermiş. Kur'an'daki bütün «Âl-i Muhammed» kelimeleri kaldırılmış; meselâ, «Ey Peygamber, Rabbından sana indirilenleri tebliğ et; eğer yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun.»^{228[52]} âyetindeki «Rabbından» kelimesinden sonra gelen «Ali» kelimesi kaldırılmış. «O zulmedenler, yakında hangi inkılâp ile sarsılacaklarını bilecekler»^{229[53]} âyetindeki «zulmedenler» kelimesinden sonra ve «hangi» kelimesinden önce yer alan «Âl-i Muhammed» sözü kaldırılmış. Keza, «Gerçekten kâfir olan ve zulmedenleri Allah asla yarhğamiyacaktır»^{230[54]} âyetindeki «zulmedenler» kelimesinden sonra gelen «Âl-i Muhammed» sözü kaldırılmış.

Ca'fer-i Sâdık'a isnad edilen bu sözler, Allah'a, Allah'ın Elçisine ve. Resûlullah'm torunlarına apaçık bir iftiradır. Bu türlü iftiraları uyduranları Allah kahretsin!

Tarihte, İmamiye mezhebinin ileri gelenlerinden bu tozlan silkip atan ve Ca'fer-i Sâdık'm Kur'an hakkında gerçekten ne düşündüğünü bize nakleden büyük bilginlerin mevcudiyetini görmekteyiz. Meselâ, Şerif Murtaza, büyük takva sahibi İmam Ca'fer'in Kur'an-ı Kerim hakkındaki gerçek fikrini bize nakletmekte ve şöyle söylemektedir:

«Kur'an, Peygamber (S.A.) zamanında bugünkü gibi bir arada tam olarak mevcut idi, yani o zaman Kur'an tam olarak okunuyor ve ezberleniyordu. Hattâ sahabîlerden bir topluluk, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek için yazıfelendirilmişti. Kur'an Hz. Peygamber'e arz olunarak huzurunda okunuyordu. Sahabîlerden Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Ka'bm da içinde bulunduğu bir cemaat, Kur'an-ı Kerim'i defalarca Peygamber'in huzurunda hatmetmiştir.»

Birazcık düşünürsek bu ifade gösterir ki, Kur'an-ı Kerim, Peygambor zamanında şüphesiz tam olarak ve eksiksiz bir şekilde mevcut idi. Dolayısıyla, bunun aksini ileri süren ve İmamiye mezhebine mensup olduğunu iddia eden kısada bucakta kalmış bir kaç kişinin muhalefeti hiç bir değer* taşımaz. Aziz okuyucum, o büyük İmama isnad edilen bu türlü sözleri okurken, benim tüylerim diken diken oldu. Fakat tarihte, Hz. Muhammed'in teiniz soyundan gelen Kur'an ve Ca'fer-i Sâdık'a kondurulmak istenen bu gibi tozlan gideren, şüphe ateşini söndüren ve gerçeği açığa çıkaran İmamların varlığına şahid olmaktayız. Bugün de, İsnâaşeriyye mezhebine mensup olan birçok kardeşlerimiz, aynı vazifeleri yapmaya devam etmektedirler.^{231[55]}

İmam Ca'fer'in Fıkhı

Biz, İmam Ca'fer'in fıkhını burada derinlemesine anlatamıyaca-ğız. Zira İmam Mâlik'in, İmam Ebû Hanîfe'nin, Süfyan-ı Sevri ve Süfyan b. Üyeyne'nin hocası olan Ca'fer-i Sâdık'm fıkhı bu kitabın hacmine sığmaz. O'nun fıkhının kaynakları, dayandığı delil ve me-todlar incelenecek olursa söz çok uzar ve onu tam olarak anlatınca-ya

^{227[51]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/199-201.

^{228[52]} Mâide Sûresi, 67.

^{229[53]} Şuarâ Sûresi, 227.

^{230[54]} Nisa Sûresi, 168.

^{231[55]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/201-202.

kadar kalemimiz büsbütün yorulur. Dolayısıyla burada şunları söylemekle yetineceğiz: İmam Ca'fer-i Sâdık Allah'ın kitabına tam olarak sarılırdı. O, Kur'an-ı Kerim'i anlama, Kur'an'ın âyet ve nass'ıanndari fıkıh hazinelerini ortaya çıkarma hususunda keskin bir görüşe sahipti. İmam Ca'fer, Sünnete de aynı şekilde sarılırdı. İmamiyye mezhebine bağlı olan kardeşlerimiz, İmam Ca'fer'in ancak Ehl-i Beyt'ten rivayet edilen hadiseleri kabul ettiğini ileri sürüyorlar, «İmam Zeyd» adlı kitabımızda tarihi delillere dayanarak, yukarıda da kısaca söylediğimiz gibi, Ehl-i Beyt mensuplarının diğer sahabe ve tabîlerle ilişkilerini büsbütün kesmediklerini isbat ettik. İmam Ali Zeynelâ-bidin, çağındaki sahabe ve tabîlerin toplantılarından ayrılmazdı. Onun, bütün müslümanlar arasında ve özellikle Ehl-i Beyt içerisinde yüksek ve saygı gösterilen bir yeri vardı.

İmam Ca'fer, Kur'an ve Sünnet'te bir nass bulamazsa kıyas'a başvuruyor muydu? O, şüphesiz re'y ile hüküm veriyordu. Fakat, onun re'yi nass bulunmayan hususlarda maslahata mı, yoksa kıyasa mı dayanıyordu? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Öyle görünüyor ki o kıyas metoduna başvurmuyordu; ancak nass bulamadığı zaman maslahat veya akla göre hareket ediyordu. Rivayete göre İmam Ebu Hanife ile Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şu konuşma cereyan etmiştir:

«Ey Numan, bana babam, dedemden şöyle rivayet etti: Din hususunda re'yi ite kıyasa ilk başvuran İblistir. Allah ona: Âdem'e secdev et, dedi. O da; ben Âdem'den hayırlıyım, çünkü beni ateşten, onu da topraktan yarattın, dedi. Kim dinde re'yi ile kıyas yaparsa Allah onu kıyamet günü İblise arkadaş eyles. Çünkü o, kıyas yapmak suretiyle şeytana uymuştur»^{232[56]}.

Medine fikhında re'y, nâss bulunmadığı zaman maslahata dayanırdı veya maslahat rey'e galebe çalardı. Hattâ re'y ile meşhur olan Rabîa'da bile re'y, maslahat demektir. Bunun içindir ki, İmam Ca'fer'in kıyası terk edip nass bulunmadığı zaman maslahata önem veren fikhî kabul ettiğini söylüyoruz. Zira maslahat, aklın hükmüyle birleşmektedir. Meselâ, aklın hükmüne göre zararlı şeyler terkedilir, faydalı şeyler alınır. Bu da ittifakla kabul edilen bir husustur.

«Kısaca şöyle söyleyebiliriz: İmam Ca'fer'in fikhî ve mezhebi esas itibariyle diğer dört mezhebden uzak ve pek farklı değildir. Yani o da, Ehl-i Sünnetten esaslar da ayrılmamıştır. Ancak İmam Ca'-fer'e, ölümünden sonra bir takım iftiracılar bir çok şeyler isnad etmişler ve bunları halk arasında yaymışlardır., O, sağ olsaydı elbette bu iftiraların hepsini reddederdi.»

«İmam Ca'fer'den sonra yüz yıllar boyunca yapılan ictehadlarla hayli genişleyen İmamiyye (Ca'feriyye) fikhî bu gün İran'da, kısmen Irak, Hindistan ve Pakistan'ın bazı bölgelerinde ve bir kısım Arap ülkelerindeki küçük cemaatlar halinde bulunan şîler arasında tatbik edilmektedir.»

«Müslümanların, her hangi bir İslâm ülkesinde tatbik edilen şeriatın nasıl olduğunu bilmesinde fayda^{233[57]} vardır.^{234[58]}

^{232[56]} Ebu Hanife ona şöyle cevap vermiştir : «Ne münasebet; Şeytan, Allah'ın emrine isyan için kıyas yaptı. Biz ise, Allah'ın emirlerine itaat yollarını bulmak için kıyas yapmaktayız» (Bak, Osman Kesfioğlu, İmam A'zam, s. 69).

İmam Ca'fer'in babası Muhammed Bâtar'a, İmam Ebu Hanife'nin kıyas hususunda verdiği cevaplar, bu bölümün baş tarafında geçmiştir. Çeviren.

^{233[57]} Son üç paragraf, müellifin (Muhâdarât fil-Mîras Indel-Caferiyye) adlı eserinin 37 ve 38. sayfelerinden alınmıştır. Çeviren.

^{234[58]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/203-204.

İMAM EBÛ HANİFE ve MEZHEBİ^{235[1]}

İmam Ebû Hanîfe (80 - 150 H.)

İslâm dini, Horasan ve İran'da yayıldı. Bütün Irak ve çevresini istilâ etti. Birçok büyük mevki' ve asalet sahibi insanlar, bu istilâ sırasında müslumanlar tarafından esir edildi. İşte bu esirler arasında zengin, asalet sahibi ve İran asıllı birisi vardı ki adı Zûtâ idi. İlk mücahit müslumanlar, büyüklükleri icabı, ellerine esir düşen insanları köle olarak tutmuyorlar, onları serbest bırakıyorlardı. Gerçi bunları bazan köle olarak aldıkları da oluyordu. Fakat, dinin emirlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine uyarak, kısa bir yoldan onları âzâd cihetine gidiyorlar, ağalık ve ululuk satma yerine, dostluğu ve sevgiyi tercih ediyorlardı.

Bunun için Zûtâ da kısa bir zaman sonra esirlikten veya kölelikten kurtuldu. O da tam olarak âzâd edilip hür insanlar arasına katıldı. Bundan sonra Benî Teym b. Sa'lebe kabilesinin azatlısı oldu. Bu kabîle, Kureyş^den gelen Teymîlerden başka bir Arap kabîlesidir. Allah, Zûtâ'ya hürriyeti nasip ettikten sonra, bundan daha büyük ve daha değerli olan islâm nimetini de ihsan eyledi. Bu asil insan, lâyıkiyla müslüman olmuş, ana vatanı olan Kabil'den islâm medeniyetinin ilk merkezlerinden biri ve İran'a en yakın bulunan Küfe Şehrine göç etmiştir.

Zûtâ, Küfe'de İmam Ali b. Ebî Tâlib (R.A.) ile karşılaşmış ve onu son derecede sevmiştir. Nevruz bayramı münasebetiyle Hz. Ali'ye pâluze (pelte) ikram etmiştir. Bu, onun büyük İmamla olan ilgisinin kuvvetli oluşunu, kendisinin zenginliğini ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine karşı duyduğu sevgiyi gösterir.

Onun, müslüman olduktan sonra bir oğlu dünyaya geldi. O, bu oğluna Sabit adını verdi, işte bu Sabit, Hz. Ali'ye karşı babası gibi son derecede ilgi duyuyordu. Bir çok rivayetlere göre Hz. Ali, Sâbit'e Allah'tan hayırlı bir evlât vermesini dilemiştir.

Allah, İmam Ali (R.A.)'nin bu duasını kabul buyurmuş ve Sâ-bit'e Irak'ın fakîhi — istersen îslâmın fakîhi diyebilirsin— Numan'ı ihsan etmiştir. İmam Şafî, bu büyük fakih hakkında: «insanlar fıkihta Ebu Hanife'nin iyalidir» demiştir. Tarihin «Ebu Hanife» ismini verdiği Numan b. Sabit, bu künye ile tanınmış ve nesilden nesile ismi, İlim ve düşüncenin sembolü olmuştur.^{236[2]}

Doğumu Ve Gençliği

Ebu Hanife, Küfe'de doğup büyüdü ve ömrünün çoğunu orada geçirdi. Çok küçük yaşta iken o çağdaki dindar insanların çocukları gibi o da Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Hıfzını bitirdikten sonra unutmamak için Kur'an-ı Kerim'i en çok okuyan' insanlardan biri olmuştur. Ramazanda bir kaç defa Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği rivayet edilir. Birçok rivayetlere göre o, kıraat ilmini Yedi Kurrâ'dan biri olan İmam Âsım'dan öğrenmiştir. Kur'an'm hıfz ve kıraatim tamamladıktan sonra genç yaşında hadis tahsil

^{235[1]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/205.

^{236[2]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/207-208.

etti ve dinî bilgisini artırdı.

Ebu Hanîfe'nin içinde doğup büyüdüğü aile, Kûfe'de ticaretle uğraşan ailelerden biridir. Ailesi, ipekli kumaş ticaretiyle meşgul olduğu için onu da ticarete teşvik ediyordu. Kendisi de, ailesi gibi ticarete karşı büyük bir kabiliyete sahip olmakla beraber, ayrıca İlim ve aklî araştırmalara yönelen bir zekâ ve kafaya sahipti. Dedesi ve babası, Hz. Aliye olan bağlılıkları sebebiyle dört yanı nuru ile aydınlatan yeni dini, yani İslâmı anlamak için daima bir şevk duyardı. Ayrıca, Ebu Hanife, Kûfe'de doğmuş, orada büyümüş ve yaşamıştır ki, bu şehir Irak'ın büyük şehirlerinden biri, hattâ ikinci büyük şehri idi.

Irak, eski medeniyetlerin beşiği olduğu için hem îslâmdan önce, hem de îslâmdan sonra din ve mezheblerin de beşiği olmuştur. Süryanîler, oraya dağılmışlar ve îslâmdan önce orada Yunan ve İran felsefesinin okunduğu ekolleri meydana getirmişlerdir. Irak, İslâmdan sonra çeşitli ırkların birleştiği, siyasî ve itikadî fikirlerin çarpıştığı bir yer olmuştur. Orada Şiîler, Hâriciler ve Mu'tezililer yanya-na idiler. Ebu Hanife'nin çağında birçok tabîiler vardı. O, bunlarla görüştü. Tabîilerden önce Kûfe'de Hz. Ömer'in, fıkıh öğretmek ve halkı irşad etmek için gönderdiği Abdullah b. Mes'ud'dan başka İmam Ali (R.A.) gibi bir çok büyük sahabîler vardı.

Ebu Hanife, ailesinden gelen ticarî" temayülüne rağmen dikkatini Irak'ın ilmine, oradaki sahâbilerin eserlerine çevirmiş, aklî ve ilmî çalışmalara yönelmiş ve bu sayede düşünce pınarları fişkırmaya başlamıştır. Birçok cedelcilerle karşılaşmış ve sağduyusunun verdiği ilhamla bazı sapık görüşe sahip kimselerle tartışmalarda bulunmuştur. Bunlar, onun gençliğinin baharında veya çocukluğunun sonlarına doğru olmuştur. Bunların yanında o, genel olarak ailesinin mesleği ve geçim yolu olan ticarete yönelmişti. Öyle anlaşılıyor ki, boş vakitlerinde İlim meclislerine pek az gelip gidebiliyordu. Hayatı, babası gibi ticaretle geçiyordu. Malm çekici yönleri olmakla beraber, ilmin de nuru ve cezbesi vardır. İşte bu yüzden, ticarî hayatının verdiği imkân nisbetinde Ebu Hanife'nin aklî ve zihnî susuzluğunu ancak İlim giderebiliyordu.^{237[3]}

İlme Doğru

Ebu Hanife'nin bu durumu, zekâ bakımından bilginlerin dikkatini çekinceye kadar sürüp gitti. Bilginler, onu, kendisini büsbütün ticarete vermektan kurtarıp okumaya ve ilme teşvik ettiler. Kendisinden şöyle rivayet edilir:

«Bir gün Şa'bîye rasladım, oturuyordu. Beni çağırdı ve nereye gidiyorsun, diye sordu. Çarşıya gidiyorum, dedim. Şa'bî de; çarşıya gitmeni değil, âlimlerin yanına gitmeni isterini dedi. Ben de âlimlerin yanına çok az uğruyorum diye cevap verdim. Bunun üzerine o, bana; öyle yapma, senin İlimle uğraşman ve bilginlerin yanından ayrılmaman gerekir; çünkü ben, sende dinamik bir zekâ ve uyanıklık görüyorum, dedi. Ebu Hanife, sözünü şöyle bitirmektedir: Şa'-binin bu sözleri kalbimde son derecede büyük bir yer etti. Çarşı ve pazara gitmeyi bıraktım, İlim tahsiline koyuldum. Allah, Şa'bînin bu sözleriyle beni çok faydalandırdı.

Ebu Hanife, bundan sonra vaktinin çoğunu İlim yolunda sarfetmiş, çarşı ve pazara çok gidip gelmeyi bırakmıştır. Çarşıda pazarda olup bitenlerden bile habersiz kalmış ve ticaretle ilgili bir kısım bilgilerini de unutmuştur. Buna karşılık, İlim ve onun derinliklerine inişi elde etmiştir. Gerçekten İlim denizi çok derindir. Böylece o,

^{237[3]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/208-209.

vakitlerinin çoğunu ilme hasretmiş ve çarşıya pek az gider olmuştur. Ebu Hanife'nin kendisini ilme verişi, onun büsbütün ticaretten uzaklaşması demek değildir. Bize kadar gelen haberlere göre o, ticarî işlerini vekili vasıtasıyla yönetiyor, kendisi de sadece bu işlere nezaret etmekle yetiniyordu. İlerde işaret edeceğimiz gibi Ebu Hanife, ancak ticarethanesinin durumunu bilecek kadar çarşıya gelip gidiyordu.

İlme yöneldikten sonra küçük yaşta kazanmış olduğu cedelci ve münazaracı mizacını ancak Kelâm ilmi tatmin ediyordu. O, bu konuda mu'tezilîlerle birçok tartışmalarda bulunuyordu. Ebu Hanife, akaid meselelerinde bilginlerle müzakerelere dalıyor, Basra'ya çeşitli sehayatlar yaparak, buradaki mu'tezilîlerin görüşlerini öğreniyor ve onlarla münazara yapıyordu. Hâricilerle de tartışmalara girişiyor ve bunların da düşüncelerini yakından tanıma imkânına kavuşuyordu. İşte Ebu Hanife, böyle fırkaların görüş, ve anlayışlarını öğrenmeye devam ediyor; fakat, onun İlim nurlarıyla aydınlanmış olan kalbi, çoğu zaman feveran ediyordu. Çünkü o, seleflerinkinden ayrı bir yoldan gidiyor ve kendisini, cedelleşmeye sebep olan ve pek fayda sağlamayan şeylerle uğraştırıyordu. Çevresine iyice göz gezdirince fıkıh halkaları Ebu Hanife'nin dikkatini çekmiştir. O çağda bu fıkıh halkalarını, halka dini hususlarda faydalı, özellikle amelî bakımdan yararlı olan meseleleri öğreten ve nazarî cedelden uzak bulunan âlimler teşkil etmekte idiler.^{238[4]}

Fıkha Doğru

Ebu Hanîfe, kendisini ilme vermiş ve sonunda fıkıh'da karar kılmıştır. Bu hususta sözü kendisine bırakıyoruz; o şöyle der:

«Kendi kendimi yokladım, düşündüm ve şu kanaata vardım. Geçmiş olan Sahâbî ve Tabîîler, bizim anladığımız şeylerin hiç birisini gözden kaçırmamışlardır. Onlar, bu şeyleri anlamada daha muktedir ve daha iyi kavrayış sahibi idiler. Meselelerin inceliklerini onlar daha iyi arıyorlardı." Sonra onlar, bu hususlarda birbirleriyle sert bir şekilde münakaşa ve mücadelede bulunmuyorlar, faydasız mücadelelere dalmıyorlardı. Aksine, bunlardan uzak kalıyorlar ve halkı da menediyorlardı, Keza, gördüm ki onlar, şeriata ve fıkıh konularına dalmışlar, bu hususlarda birçok şeyler söylemişlerdir. Onlar, fıkıh meclisleri teşkil ederek, birbirlerini fıkha teşvik etmişlerdir. Halka fıkıh öğretmişler, müslümanları fıkıh öğrenmek için çağırmışlar ve teşvik etmişlerdir. Birbirlerine fetva vermişler ve fetva sormuşlardır. İşte İslâmın ilk asri böyle geçmiştir. Sonrakiler de onlara, yani ilk asır müslümanlarına böylece uymuşlardır. Kısaca tasvir etmeye çalıştığımı onların bu tutumunu görünce ben de münakaşa, mücadele ve kelâm bahislerine dalmayı bıraktım. Fıkıh ilmi ile yetindim ve seleflerimizin yaptığı işlere döndüm. Marifet sahibi olanlarla düşüp kalktım. Ve gördüm ki, kelâmıla uğraşan ve kelâm meseleleri üzerinde tartışmalarda bulunan kimselerin simaları eskilerin simalarına, niyetolan da salihlerin metodlarına uymamaktadır. Yine gördüm ki cedelcilerin kalbleri katı, ruhları kabadır. Onlar Kitab, Sünnet ve selef-i sâlih'e muhalefetten çekinmiyorlar, vera' ve takvadan da uzaktırlar.»

Ebu Hanife, fıkha yöneldiğinde kelâm ilmini iyice okumuştur. O, akaid meselelerini açıklamakta, tevhîd'in hakikatlarını akli delillerle isbat etmekte idi. Bir kısım hadis-i şerifleri hıfzetmiş, nahiv ve edebiyatı öğrenmişti. Bütün bunlar sayesinde o, geniş bir kültür sahibi olmuştu ki işte bu kültür onun fikirlerini beslemiştir. Kalbi, akli ve her

^{238[4]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/209-210.

şeyi ile Fıkıh ve Hadis'e yöneldiği zaman tam bir vukuf sahibi ve hakikatlar kavramakta idi. O, İlim hayatının başlangıcında kelâma olduğu halde, oğlu Hammad'ı^{239[5]} ve talebelerini kelâm münakaşalarına girmekten men ederdi. Oğlu, filozof babasına bir defa şöyle demiştir: «Siz kelâm münakaşalarına giriyordunuz. Bizi ise ondan men ediyorsunuz.» Bunun üzerine Ebu Hanîfe şöyle söylemiştir : «Evet, biz kelâm münakaşalarına giriyorduk. Arkadaşımızın yanılması korkusuyla sanki aklımız başımızdan gidiyordu. Siz ise kelâm münakaşalarına giriyor ve arkadaşımızın yanılmasını istiyorsunuz. Arkadaşının yanılmasını isteyen kişi, onun küfre gitmesini istiyor demektir. Arkadaşının küfre gitmesini isteyen ise, ondan önce kendisi küfre^{240[6]} gider.^{241[7]}

İlm Ve Fıkıh Alanında

Ebu Hanîfe, ilmî çalışmalarının sonunda fıkhı dönüştürmüştür. O,-Kitab ve Sünnet'ten hükümler çıkarmaya, meseleleri bunlar üzerine bina etmeye, selef-i sâlihînin rivayet ettiği hadisleri araştırmaya, öncekilerin ittifak ettikleri veya ihtilâfa düştükleri konuları öğrenmeye koyulmuştur. O, sahabîlerin ihtilâfa düştükleri meselelerde onların görüşlerinin dışına çıkmaz, fakat bunlardan her hangi birisini benimserdi.

Ebu Hanîfe, fıkıh tahsilini kimden yapmıştır? Bu soru, bizzat Ebu Hanîfeye sorulmuş, kendisi de onu şöyle cevaplandırmıştır: «Ben, İlim ve fıkıhın merkezinde idim. İlim ve 'fıkıh ehli ile düşüp kalktım. Bu İlim ve fıkıh merkezindeki fakihlerden birinin yanından hiç ayrılmadım.» İmam Ebu Hanife'nin işaret ettiği İlim merkezi Küfe şehridir. Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ud (R.A.) gibi büyük sahabîlerin ilmi bu şehirde toplanmıştır. Tabiîlerden Alkame, İbrahim Nahaî, bu sahabîlerin yolundan gitmişlerdir. Kıyas ve tahrice dayanan fıkıh burada mevcuttu.

Büyük İmamın yukarıdaki sözü, bir öğrencinin ilminin, ancak şu esasa dayandığı takdirde sağlam olacağını göstermektedir:

1 — Bir İlim muhitinde yaşamak ve bu muhitin güzel havasını teneffüs etmek,

2 — Bilginlerle düşüp kalkmak ve çağındaki her türlü fikir hareketleriyle temas etmek,

3 — Kendisine, önemli meseleleri açıklayan ve kapalı şeylere karşı onu uyaran bir üstadın yanından ayrılmamak. Ta ki o, her hususta basiretli hareket etsin, sapmasın ve perişan olmasın. Eskiden âlimler şöyle söylerlerdi: Kim yetiştirici bir üstaddan İlim tahsil etmezse olgun bir düşünce ve sağlam bir görüş sahibi olamaz. İbni Haldun, İbni Hazm el-Endelüsî'nin fıkıh çalışmalarındaki metodunu kınar ve onu yetiştirici bir üstaddan İlim tahsil etmemekle itham ederdi.

Allah, Ebu Hanîfe'ye bunların hepsini vermişti. O, felsefe ve akaid ilimlerinin beşiği olan Küfe'de bulunuyordu.

Bu şehir, fıkıh çalışmaları bakımından Medine ile yarışlıydı. Gerçi hadis ilmi bakımından Medine'ye ulaşamıyorsa da, meseleleri nass'lara dayandırma ve hakkında nass bulunmayan meseleleri, hakkında nass bulunan meselelere kıyas etmek bakımından büyük bir mesafe katetmişti. İbrahim Nahaî ve kendisinden sonra talebeleri, Kur'an ve Sünnet hükümlerinin dayandığı illet (sebeb)'leri ortaya koymuşlardır. Onlar, hükmün illetini kavradıkları zaman o hükmü bu illeti taşıyan her meseleye tatbik etmişlerdir. Onlar, birbirinin kıyaslarını tetkik ediyorlar ve karşılıklı

^{239[5]} Ebu Hanîfe, oğluna, hocası Hammad'ın ismini vermiştir. Çeviren.

^{240[6]} İbnul-Bezzazi, Menakıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 111.

^{241[7]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/210-211.

münazalarda bulunuyorlardı. İşte Ebu Hanîfe, böyle bir fıkıh atmosferi içinde yaşamış ve fıkıh tahsil böyle bir muhitte yapmış, sonra da fıkıhta en yüksek mevki ihraz etmiştir. Böylece o, Kûfe'nin üstadı ve Irak'ın fakîhi olmuştur.

Ebû Hanife, fıkıh tahsil ederken çeşitli mezheb ve fırkaların üs-tadlarıyla temas etmiştir. Bunların hepsi Ehl-i Sünnet fukahâsı olmadığı gibi aralarında dinde ve fıkıhta kıyas ve re'y'e müsaade etmeyenler de vardı. Aynı zamanda Ebû Hanîfe, mevcut hadislerle bağlı kalan ve bunların dışına çıkmıyan bir kısmı tabîilerden de İlim tahsil etmiştir. Ayrıca o, Abdullah b. Abbas'm talebelerinden Kur'anTı Kerim ilmi tahsil etmiştir. Çünkü Abdullah b. Abbas, Kur'an ilmi bakımından çağdaşı sahabîlerin en bilgini idi. Hattâ ona «Kur'an'ın tercümanı» denilirdi. Bu büyük bilginin talebeleri Mekke'de oturmakta idiler. Ebu Hanîfe de, Kûfe'de karşılaştığı baskılardan kaçarak buraya gelmiş ve altı yıl kadar burada kalmıştır. Fakat, Kûfe'de kıyasa dayanan fıkı okuyup incelemiş olan Ebu Hanife için bu seyahat, Hadis ve Kur'an fikhini tetkik bakımından büyük bir fırsat olmuştur.

Ebu Hanife, Ca'fer-i Sâdık'm «Ali b. Ebî Tâlib'in şehri» dediği rivayet edilen Kûfe'de oturduğu sırada çeşitli şîh fırkalarla temas etmekte idi. O, Zeydiyye ve İmamiyye mensupları ile temas halinde idi. Bununla beraber Ebu Hanife'nin, bu mezheplerin mensupları gibi düşündüğü bilinmemektedir. Ancak o, Hz. Peygamberin âline ve temiz soyuna karşı büyük, bir muhabbet duymaktaydı. Onun Iraklılardan, Mekkelilerden ve diğerlerinden İlim tahsil edip değişik gö-" rüşleri birleştirisi, çeşitli unsurlarla beslenip bu unsurların hepsini özümseyerek (temessül ederek) hayatının kıvamını sağlayan insanı andırır. İşte bu şekilde Ebu Hanife bu unsurların hepsinden faydalanmış, sonra bunlardan kendine has yeni bir fikir ve sağlam bir görüş ortaya koymuştur.

Ebu Hanife, İlim tahsil ederken şu dört çeşit fıkı öğrenmeye gayret ediyordu:

- 1 — Maslahata dayanan Hz. Ömer'in fikhini.
- 2 — Şer'î hakikatları araştırıp ortaya koymak için yapılan -is-tinbata dayanan fıkı.
- 3 — Tahrice dayanan Abdullah b. Mes'ud'un fikhini.
- 4 — Kur'an ilmi olan Abdullah b. Abbas'm fikhini.

Fakîhlerin yanında büyük bir mevki' ihraz eden Halife Ebu Ca'-fer el-Mansur, İmam Ebu Hânifeye:

— Ey Numan, ilmi kimlerden tahsil ettin? diye sordu. Ebu Hanife de şu cevabı verdi:

— Talebeleri vasıtasıyla Hz. Ömer'den, yine telebeleri vasıtasıyla Hz. Ali'den ve yetiştirdikleri vasıtasıyla Abdullah b. Mes'ud'-dan tahsil ettim. Abdullah b. Abbas da yeryüzünde çağının en büyük bilgini idi;»

Bunun üzerine Halife Ebu Ca'fer el-Mansur:

— Sen çok sağlam bir yol tutmuşsun, dedi.^{242[8]}

Büyük Bir Bilgine Bağlanması

Ebu Hanife, çeşitli çevrelerde bir çok bilginlerle düşüp kalkmış, onların metodlarını öğrenmiş, içinde yaşadığı İlim atmosferinden hakkıyla faydalanmıştır. O, özellikle, çağının fıkıh reisi olan bir bilgine bağlanmış ve ondan hiç ayrılmamıştır. İşte bu bilgin Hammad b. Ebî Süleyman'dır. Bu da mevâlî'den olup nasıl Ebu Hanife'nin atası Teymüerin azatlısı ise, Hammad'm babası da Eş'arîlerin azatlısı idi. Hammad'm babası,

^{242[8]} İslam'da Fıkıh Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/211-213.

İbrahim b. Ebi Mûsâ el-Eş'ari'nin azatlısıdır. Hammad, İbrahim Nahai ile Şa'biden fıkıh tahsil etmiştir. Kadı Şureyh, Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda'm fikhını da bunlardan

öğrenmiştir. Bunlar, Abdullah b. Mes'ud ve İmanı Ali b. Ebî Tâlib (R.A.) gibi iki büyük sahâbînin fikhına sahip olan kimselerdir.

Hammad, bu iki büyük sahabîden fıkıh tahsil eden mezkûr tabiilerin fikhını öğrenmekle beraber, İbrahim Nahaî ve Alkame'nin fikhına daha çok önem vermiştir, tşte Ebu Hanife, Hamjad'dan bu tabiilerin fikhını almış ve İbrahim Nahaî'nin fikhı ile tahrîce çok önem vermiştir.

Ebu Hanife, 28 yıl gibi uzun bir zaman Hamnad'a talebelik yapmıştır. Yani, Ebu Hanife, 120 H. yılında ölen hocası Hammad'm yanından ölümünedek ayrılmamıştır. Hocasının ölümünden sonra Kû-fe'deki ders kürsüsüne o geçmiştir.

Burada belirtmemiz gerekir ki, Ebu Hanife'nin, hocasının derslerine devam edişi aralıksız olmamıştır. O, hacca çok giderdi. Bu hacc seyahatlerinde başka üstadlardan da fıkıh öğrenirdi. Yalnız bir mazeret veya her hangi bir engel bulunmadıkça hocası Hammad'dan ayrılmadığı anlaşılıyor. O, bu sırada müzâkere, mütalâa, rivayet, nakil, karşılaştırma ve tercihlerde bulunuyordu. Ebu Hanife, 130 H. yılında Kûfe'den Mekke'ye gittiğinde de ayrıca İlim tahsiliyle tetkiklerde bulunma imkânına kavuşmuştur. Mekke-i Mükerrreme'-de beş-altı yıl Beytu'l-Haram'm mücaviri olarak kalmış, biraz önce yukarıda da söylediğimiz gibi, bu mücâvirliği sırasında Abdullah b. Abbas'm talebeleriyle karşılaşmış ve onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuştur.^{243[9]}

Üstad Ebu Hanife

Hammad, 120 H. yılında ölünce, bütün gözler onun en bilgin ve kendisine en yakın olan talebesi Ebu Hanife'ye çevrilmiştir. Ebu Hanife de bu isteklere olumlu cevap vermiş ve hocasının yerine geçerek, onun ders halkasını devam ettirmiştir. O, derslerinde zengin tecrübeleri, Allah'ın kendisine verdiği üstün kabiliyetleri, kuvvetli cedelciliği ve hazır cevaplılığı sayesinde çok feyizli olmuştur. İmam Ebu Hanife geniş tecrübelere sahipti. Çünkü ticareti meslek edinmiş bir ailede doğup büyümüşü. Çarşıda pazarda dolaşır ve ilk zamanlar vakitlerinin çoğunu orada geçirirdi. Kendisini ilme verdikten sonra da çarşıyla ilişkisini kesmedi. Hattâ bir vekil veya ortak vasıtasıyla ticarî işlerine devam etti. Yani o, ekseri vakitlerini ilmî çalışmalarına ayırıyorsa da, kendisini İlimden ahkoyamyacak şekilde ortaklaşa ticaret yapıyordu. Buna rağmen Ebu Hanife, kendisini ilme o derecede vermişti ki, tarih onun ticaretle uğraştığını neredeyse unutacaktı. Şüphesiz onun ticaret hayatı, fikhî düşüncelerine büyük etkilerde bulunmuştur. O, arkadaşlarıyla tartışmalara girişirdi. Mesele örf, maslahat veya bizzat adalet konusuna gelince arkadaşları susmak ve onu dinlemek mecburiyetinde kalırlardı.

Talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanife, kıyaslar hakkında talebeleriyle tartışmalarda bulunurdu. Talebeleri bazan ona uyarlar, bazan da itiraz ederlerdi. Fakat, İmam Ebu Hanife «istihsana başvuruyorum» deyince, ona artık hiç kimse itiraz edemezdi. Çünkü o, istihsan konusunda pekçok mesele ileri sürer ve hepsi de onun görüşünü kabul edip kendisine hak verirdi.» İşte bu, ancak meselelerin inceliklerini kavramak, halkla sıkı bir şekilde temas etmek, halkur çeşitli

^{243[9]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/213-214.

münasebet ve maksatlarını bilmekle mümkün olur. Ebu Hanife'nin istihsanmm temeli, şeriatın esasları ile kaynaklarını ve halkın durumlarıyla muamelelerini köklü bir şekilde incelemeye dayanır.

İmam Ebu Hanife, daha önce de söylediğimiz gibi, çok seyahat ederdi. Bu seyahatleri, ona pek çok tecrübeler kazandırmış ve çeşitli insan mizaçlarını tanıtmıştır. O, seyahatleri sırasında fikirlerini açıklar, kendisini tenkid edenleri ve görüşlerini samimiyetle inceleyenleri dinlerdi, tşte bu çeşitli seyahatleri ona, olay ve meseleleri kavramak için öyle bir zihin açıklığı vermiştir ki, bir yere kapanıp kalsaydı buna ulaşması elbette imkânsız olurdu.

İmam A'zam Ebu Hanife, sahip olduğu bu tecrübelerin yanında, keskin görüşlü, meselelerin bütün inceliklerini kavrayan bir insandı. İlminin meyvelerini tartışmalarında görürdü. O güçlü münazarası ile tanınırdı. Hasımını bütün düşüncesiyle çembere alırdı. Rivayet edildiğine göre âlemin yaratıcısı ve bir yöneticisi bulunduğu inanan dehrîlerden bir toplulukla münazara ve münakaşaya tutuştuğu bir sırada hasımlarına şöyle bir soru sormuş ve onları kendi sözleriyle bağlamıştır:

«Bir adam size dese ki; ben yüklü bir gemi gördüm, tamamen yükünü almış ve denizdeki azgm dalgalara karışmış, onu sevk ve idare eden herhangi bir kimse veya gemici bulunmadığı halde muntazam bir şekilde yoluna devam etmektedir. Buna ne dersiniz? Akıl bunu kabul eder mi? Onlar; hayır, akıl değil, bunu hayal dahi kabul etmez, dediler. İmam Ebu Hanife de; Sübhânallah! Akıl, başı boş yoluna devam eden bir geminin varlığını kabul etmezse, şu koskoca dünyanın, değişik halleri ve çeşitli işleri bütün genişliği, dağlan, ovaları ve denizleriyle yaratıcısız ve ustasız meydana gelip ayakta durduğunu nasıl kabul eder?*

İmam Ebu Hanife, araştırmalarında hakikatların özüne yöne-lip hassların dayandığı sebep ve hükümleri kavradı. Kur'an'ın her

hangi bir nassından hüküm çıkarmak istediği zaman bu nassın maksat, gaye ve illetlerini bilme cihetine giderdi. Bir hüküm ifade eden herhangi bir rivayeti ele alınca bu rivayetin illet ve gayesini tes-bit eder; bununla, Peygamber (S.A.)'den rivayet edilen başka bir konuya ait hadis veya Kur'an nassı ile sabit olan hüküm ve umumî kaideler arasında ince bir karşılaştırma yapardı. 'Hadîsin sahih veya zayıf olduğunu anlamak için kendisine has ölçülere sahip olduğundan İmam Ebu Hanife, gerçekten hadis sarrafı sayılmıştır. O, bunu «hadis fikhî» sayardı ve bu hususta şöyle söylerdi:

«Hadis öğrenip onun fikhini yapmayan kimse, çeşitli ilâçları toplayan ve tabib gelinceyedek. hangi ilâcın hangi hastalığa karşı kullanılacağını bilmeyen eczacıya benzer. İşte sadece hadis öğrenen kimse de, fakih gelene kadar öğrendiği hadislerin neye yaradığını ^{244[10]} bilemez. ^{245[11]}

Ebu Hanîfe'nin Usûlü

İmam Ebu Hanife'nin ders verme usûlü, Yunan filozofu Sok-rat'm metoduna benzemektedir. O, doğrudan doğruya dersi takrir etmezdi. Herhangi bir meseleyi ele alır ve ortaya kordu. Sonra bu meseleye ait hükümlerin dayandığı esasları açıklar ve talebeleriyle bunun üzerinde münakaşa ederdi. Herkes kendi görüşünü açıklardı. Onlar, bazan hocalarına uyar, bazan da onun içtihadına muhalefet ederdi. Kimi zaman

^{244[10]} el-Mekkî, Menakibu Ebî Hanife, c. II, s. 91.

^{245[11]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/214-216.

da. yüksek seslerle ona itirazda bulunurlardı. Mesele bütün yönleriyle incelendikten sonra o, bu karşılıklı konuşmaların neticesinde meydana gelen görüşü ortaya kordu ki, onun ulaştığı bu görüş, meselenin kesin bir çözüm şekli olurdu. Artık bu görüşü, bütün talebeleri kabul eder ve beğenirdi. İmam Ebu Hanife'nin çağdaşı olan Mis'ar b. Kidâm, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır :

«Ebu Hanife'nin talebeleri sabah namazını müteakip ihtiyaçlarını görmek için dağılırlar, sonra onun dersinde bulunmak üzere toplanırlardı. İmam Ebu Hanife gelip yerine oturur ve sorusu olan veya bir mesele üzerinde münakaşa etmek isteyen var mı? derdi. Bunun üzerine her taraftan sesler yükselirdi. Allah, îslâm'da şanı büyük olan böyle bir kimse sayesinde bütün bu sesleri sükunete kavuştururdu.»^{246[12]}

Şüphesiz bu metodu, ancak büyük bir ruha, güçlü bir şahsiyete sahip olanlar uygulayabilirler. Çünkü, bu metodu tatbik eden kim-

Ebu Hanife'nin Şahsiyet Ve Karakteri

İmam A'zam Ebu Hanîfe'nin ders metodu ve diğer hallerini kısmen anlattık. Şimdi onun şahsiyet ve karakteri üzerinde durmak istiyoruz. Yukarıda söylediklerimiz elbette o büyük insanın, ruhunda mevcut olan bir cevher sebebiyle meydana gelmiştir. O halde, ağacın aslı bilinmeden meyvesi tanınamayacağı gibi, sebep bilinmeden netice de bilinemez. Ebu Hanîfe, kendisi İlim ve tarihi temsil eden kimseler arasında en üstün bir mevkie yücelten sıfatlara sahipti. O; ileri görüşlü, gerçeği kavrayan, meselelerin içyüzünü gören ve itimada lâayık olan bir İlim adamının bütün sıfatlarını kendisinde toplamaktadır. Bu sayede o, mes'eleleri son derecede iyi ihata ederdi. Bu, kendisinin sahip olduğu ruh sağlamlığı ve zekâ kudretinin eseridir.

İmam Ebu Hanîfe, — Allah ondan razı olsun — nefesine tam olarak hâkimdi. Lüzumsuz şeylerle asla uğraşmazdı. Bir defa o, Irak'ın vaizi ve çağının büyüklerinden biri olan Hasan el-Basri'nin bir yanışını çıkarmıştı. Yanmda bulunanlardan birisi; "sen kim oluyorsun ki, Hasan el-Basrî'nin yanışını çıkarıyorsun? demiştir. Fakat Irak'ın o büyük fakihinin yüzünde hiç bir değişiklik olmamış, sanki kendisine itiraz edilmemiş gibi sözüne devamla, «Evet, Allah'a and olsun ki, gerçekten Hasan el-Basrî bu meselede yanılmış ve Abdullah b. Mes'ud (R.A.) isabetli söylemiştir», demiş, sonra da şunu ilâve etmiştir: «Ey Allahım! Bize karşı gönlü dar olanları, bizim geniş gönlümüz içine almaktadır.»

O, vakarlı ve nefesine hâkim olmakla beraber aynı zamanda duygulu bir kalbe ve hassas bir ruha sahipti. Bir defa kendisi ile münakaşa ederi birisi ona; ey zındık, ey bid'atçı, diye hitab etmişür. İmam A'zam, Allah'ın rızasından başka bir şey istemeyen bir İlim adamının vakar ve sükûneti içerisinde ona şu cevabı vermiştir: «Benim bu sıfatlara asla sahip olmadığımı bilen Allah, seni affeyesin. Ben, Allah'ı tanıyah O'na hiç bir surette şirk koşmadım. Sadece O'nun affını diler ve yalnız O'nun ikâbından korkarım.»

Ebu Hanîfe, bu «ikâb» sözünden sonra ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine o adam; «Bana hakkım helâl et, ey İmam» demiş; o büyük İmam da, «câhillerden bize kötü söz söyleyenlerin hepsine hakkımız helâl olsun; ancak, bize dil uzatan İlim sahiplerinin durumu müşkildir, çünkü âlimlerin gıybet etmesi kendilerinden sonra bir şey bırakır», demiştir.

Ebu Hanîfe'nin vakar ve sükuneti, ruhunun yüceliğinden ve Allah'a bağlılığından ileri

^{246[12]} Adı geçen eser, s. 26.

geliyordu. O'nun ruhuna dünya kirleri bulaşmamıştır; ruhu, sanki cilalı bir levha idi; onda insanların eziyet verici sözleri iz yapmaz ve kaybolup giderdi.

O, heyecanına hâkim ve soğukkanlı bir yaratılışa sahipti. Rivayet edilir ki; bir gün ders halkasında iken kucağına tavandan bir yılan düşmüş ve etrafındakiler dağılivermişti, O ise, hiç aldırmandan yılanı tutup bir tarafa atmış ve dersine devam etmiştir.^{247[13]}

İmam Ebu Hanife, derin bir tefekkür sahibi idi. O, nass'lann zahir mânâlarıyla yetinmez, bunların içine aldığı uzak ve yakın maksatları kavrar, illet ve sebeplerini açıklardı. Kendisini gençliğinde kelâm ilmine yönelten, belki de onun bu felsefî aklı ve derin tefekkürüdür. O, aklı susuzluğunu ilm-i kelâmla gidermeye çalışmıştır. Onun derin tefekkürü, kendisini, hadislerin ihtiva ettiği hükümlerin gayelerini araştırmaya sevk etmiştir. Bu araştırmalarında o, lafızların işaretlerinden, durum ve şartlarla ilgili hususlardan maslahatı celbetme ve mazarratı defetme gibi hüküm üzerine terttüb eden peylerden yardım görmüştür. Hükümün gerçek illetini tesbit edince kıyaslar yapar, faraziye ve tasavvurlar ileri sürerdi. O, bu hususlarda çok büyük mesafeler katetmiştir. İmam Ebu Hanîfe, derin bir tefekküre sahip olmakla beraber, aynı zamanda hürdüşünceli idi. Hiç bir görüş veya fikri aklına vurmadan kabul etmezdi. Onun bu durumunu üstad Hammad b. Ebi Süleyman, kendisiyle her meselede münakaşa ettiği zaman sezmiş ve takdir etmiştir, Ebu Hanîfe'ye Kitab, Sünnet veya Sâhâbî'lerin fetvasından başka hiç bir şeye boyun eğdirmeyen, işte bu hür düşünceli oluşu idi. Tabînin görüşlerine gelince; o bunları bazan doğru, bazan da yanlış bulurdu.

İmam Ebu Hanîfe, birbirine zıt görüşlerin bulunduğu bir ortamda yaşıyordu. Her görüş sahibinin görüşünü ele alıp tam bir hürriyet içerisinde incelerdi. O, Hz. Ali'nin soyundan gelen şîî İmamlarla karşılaşmış, onlara hürmet ve ikramda bulunmuş, görüşlerinden istifade etmiştir. Fakat, onları çok sevdiği halde şîileşmemiş (teşeyyu'etmemiş) tir. İmami Zeyd b. Alil Zeynelâbidin'den Muhammed Bâkır'dan, bunun oğlu Ca'fer-i Sâdık'tan ve Hz. Hasan'ın torunu Abdullah'dan İlim tahsil etmiştir. Fakat, düşüncelerinde bunlardan birine bağlı kaldığı bilinmemektedir. Küfe şehri Şîîliğin merkezi olarak bilinmesine ve sâtiâbîlerin İmamlarına dil uzatılan bir yer olarak tanınmasına rağmen Ebu Hanîfe, bütün sâhâbîlere saygı beslerdi. Sa-id b. Ebî Urûbe şöyle der: «Kûfe'ye geldim ve Ebu Hanîfe'nin meclisinde hazır bulundum. O, bir gün Osman (R.A.)'ı andı ve ona Al-iah'dan rahmet diledi. Ben de, ona; Allah rahmetini senden de esirgemesin, bu memlekette Osman b. Affan için senden başka hiçbir kimsenin rahmet dilediğini işitmedim, dedim.»^{248[14]}

İmam Ebu Hanife, hakikati tam bir ihlâsla araştırırdı. Onu yücelten ve gönlünü aydınlatan işte bu sıfatıdır. Olay ve mes'eleleri incelerken keyfî ve nefsî arzuların uzak olan ihlaslı bir kalbi, Allah, marifet nuru ile doldurur ki bu sayede onun anlayışı artar ve düşüncesi dosdoğru olur. Buna mukabil, nefsi arzularına esir olan bir aklı da bu nefsî arzular sapıtır. Böyle bir akla sahip olan insan, shevî arzularının uçurumuna mı yuvarlanmakta, yoksa aklının rehberliğinde mi yürümektedir, bilemez!

Ebu Hanîfe, kendisini her türlü shevî arzuların kurtarmış ve Allah'dan sadece sağlam bir idrak sahibi olmayı istemiştir. O, fikhın bir din ilmi olduğunu bilmiş veya dinde istenilen şeyin, insanoğlunun yalnız hakikatin peşinden gitmesinden ibaret bulunduğunu anlamıştır. Ona göre, tartışmada bir insan ister yensin isterse yenilsin önemli değildir. Bir insan, hakikati araştırıp ona ulaştığı müddetçe galiptir; isterse

^{247[13]} el-Mekkî, Menakıbu Ebi Hanîfe, c. I, s. 268.

^{248[14]} İbni Abdilberr, el-İntikâ', s. 130.

cedel ve tartışmada hakikati ona hasmı göstermiş olsun.

O, ihlası sebebiyle kendi görüşünün kayıtsız şartsız güpheden uzalc bir hakikat olduğunu ileri sürmez ve şöyle derdi: «Bizim bu sözümüz, bir görüş olup bize göre erişebildiğimiz en iyi neticedir. Birisi bizim bu görüşümüzden daha güzel olanını ileri sürerse, bize değil, ona uyulması daha evlâdır.»

Kendisine; «Ey Ebu Hanîfe, senin verdiği bu fetva, şüphesiz bir gerçek midir?» denildiğinde, Büyük İmam; «Bilmiyorum, belki de şüphe götürmez bir bâtıdır.»^{249[15]} diye cevap vermiştir. Talebesi Züfer der ki: «Biz, Ebu Hanîfe'den ders okurçluk, Ebu Yusuf da yanımızda idi, onun söylediklerini yazdık. Bir gün" Ebu Yusuf'a o şöyle dedi: Ey Yakub, vay haline! Benden her işittiğini yazma. Çünkü ben, bu güne göre böyle düşünüyorum, belki yarın İsu «görüşümden vazgeçe rim. Belki de yarın başka bir görüşe sahib olurum. Fakat, ertesi gün onu da bırakabilirim.»^{250[16]}

İmanı Ebu Hanife,yeni bir görüşe sahip olursa, bazan önceki görüşünden (re'yinden) vazgeçerdi. Bazan da, kendisiyle münazara eden şahıs, sahih bir hadis ileri sürerse, kendi görüşünden tamamen dönerdi.. Çünkü, sahih bir hadis karşısında re'y beyan etmeye mahal yoktur.

İşte bu, Ebu Hanîfe'nin ihlasmm neticesidir. O, hiç bir zaman kendi görüşüne taassub derecesinde bağlananlardan olmamıştır.

Akli kudretine rağmen, zihnini, başkasının görüşüne de açık tutmak için ihlası, onu daima hakîkate yöneltmiştir. Taassub, ancak duyulan düşüncesine galebe çalan veya a'sâbi zayıf ve akli kıt olan kimselerde bulunur. Ebu Hanîfe bu gibi şeylerden uzaktı. O; akıl bakımından kudretli, nefesine ve a'sâbma hâkim, hakikati ararken ihlash, samimi ve yalnız Rabbından korkardı. Bu sebepledir ki, görüşlerinde yanılma ihtimali bulunduğunu kabul ederdi.

İmam A'zam, hazır cevaplı olup ihtiyaç duyduğu zaman fikirlerini kolay bir şekilde anlatır ve tutukluk göstermezdi. Hakikat üzere olduğuna inandığı ve kendisini destekliyen delillere sahip olduğu müddetçe münakaşa ve münazaradan yılmazdı. O, çağındaki fakihler arasında işte bu meziyetleriyle tanınmıştır. Mısır'ın büyük fakih'i Leys b. Sa'd'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanîfe'yi görmeyi çok isterdim. Nihayet onu gördüm. İnsanlar, Üstadın etrafında kalabalık bir şekilde toplanmışlardı. Birisi, ey Ebu Hanîfe, deyip ona bir soru sordu. Allah'a and olsun ki onun hazırcevaplılığı kadar gerçeği söyleyişi de beni hayran bıraktı.»

Ebu Hanîfe münazaralarında büyük bir müdafaa gücüne sahipti. Şayet hasmı inatçılık eder ve işi zora çekerse, Ebu Hanîfe, onu en kolay bir yoldan yıldırmasını bilirdi. Bu konuda çok ilgi çekici ve hayret verici menkıbeleri vardır. Menkıbe, tarih ve haltercemesi kitapları bunlarla doludur. Biz, burada yalnız şu iki menkıbeyi anlatmakla yetineceğiz:

1 — Ebu Hanîfe'yi gıyaben vasi tâyin eden bir adam ölür ve olay zamanın kadısı bulunan İbni Şubrume'ye arzedilir. Ebu Hanife, falan adamın öldüğüne ve kendisini vasi tâyin ettiğine dair delilini ortaya kor. İbni Şubrume, ona; şâhidlerinin olayı gerçekten gördüklerine dair yemin eder misin ? diye sorar. Irak'ın fakih'i Ebu Hanîfe de; bana yemin düşmez, çünkü olay yerinde bulunmuyordum, der. İbni Şubrume ise; senin kıyâsların burada yanıldı, der. Bunun üzerine Ebu Hanîfe, ona şöyle bir soru yöneltir. «İki gözü kör olan bir kimsenin başını yarsalar ve buna iki kişi şahitlik etse, gözleri hiç

^{249[15]} Tarihu Bağdad, c. XII, s. 352.

^{250[16]} Aynı eser, s. 402.

bir şeyi görmeyen böyle bir davacıya şahidlerinin olayı gerçekten görüp görmediğine dair yemin teklif edilebilir mi? ne dersiniz? Bu durum karşısında İbni Şubrume, büyük İmamın savunmasını kabul eder ve hükmüleline verir.

2 — Emevîler devrinde isyan eden Dahkâk b. Kays el-Hâricî, bir gün mescid'de Ebu Hanife'nin yanına gelir, —bu sırada haricîler, kendilerine muhalefet edenleri öldürmektedirler— Ebu Hanîfe'ye; tevbe et, der. O da; neden tevbe edeyim? diye sorar. Dahkâk; hakem tâyinini caiz gördüğün için, der. Bunun üzerine Ebu Hanife; sen beni öldürecek misin, yoksa benimle münazara mı etmek istiyorsun? diye sorar. Adam; hayır münazara etmek istiyorum cevabını verir. Ebu Hanîfe; bir mesele üzerinde tartışırken ihtilâfa düşersek aramızda hangimizin haklı olduğunu kim söyleyecek? diye sorar. Dahkâk el-Haricî; kimi istiyorsan onu çağır, der. Ebu Hanife de, bunun üzerine Dahkâk'm adamlarından birine hitaben; ihtilâfa düştüğümüz zaman hangimizin haklı olduğuna sen hükmet, der. Sonra Dahkâk'e dönerek; bu adamın aramıza girmesine sen razı mısın? diye sorar. O, evet cevabını verince, münazarasıyla tanınan İmam Ebu Hanîfe; işte hakem tâyinini sen de caiz gördün, diye cevabı kondu-rur.

Ebu Hanîfe'nin bütün sıfatlarını, bilhassa şu sıfatları taçlandırıyor. Belki de bu sıfatları, öteki sıfatlarının hepsinin kaynağı olup Allah'ın bazı kullarına bahşetmiş olduğu bir meziyetti. İşte onun bu sıfatları; şahsiyetinin kuvvetli oluşu, keskin zekâsı, heybeti, muhabbet ve cazibe yönünden başkalarına tesir edişi ve ruh sağlamlığıdır. Onun bir çok talebeleri vardı ve o bunlara kendi görüşünü zorla kabul ettirmezdi. Aksine, onlarla müzakerede bulunur, büyüklerin görüşlerini bir arkadaş gibi tartışır ve yaş farkı gözetmezdi. Sonunda kendisi bir görüşe varırdı ki, bütün talepleri burada susar ve ona razı olurlardı. Bazı hallerde ise, talebelerinden bir kısmı kendi görüşlerinde ısrar ederlerdi; fakat, her iki halde de İmam Ebu Hanife'nin mevki ve şahsiyetine bir hanel gelmezdi.

Ebu Hanîfe, heybetinin yanında keskin ve derin bir firaset sahibi idi. Bu sayede, o, insanların içlerinde gizledikleri şeylere nüfuz eder ve olayların sonuçlarını sezerdi. Onun bütünüyle hayatı, şahsiyet ve firasetmin güçlülüğünü haber verir. Firaset, güçlü akü sa^ hiplerinde gelişir. Onun derin duygu ve sezgisi bilhassa talebelerini okuturken ve insanların durumlarını incelerken ortaya çıkar. Bunlardan başka, o, fikir önderliği yapacak ihlaslı kimselere Allah'ın lütfettiği bir nura sahip idi. Kısaca, Ebu Hanîfe, böyle bir şahsiyet olup bazı hadis kitaplarında rivayet edilen Peygamber (S.A.V.)'in; «Müminin firasetinden sakınınız; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar.» hadîs-i şerifinde işaret edilen mü'minlerdendi.

İşte bunlar, İmam Ebu Hanîfe'nin sıfatlarından bir kısmıdır. Bunların kimisi yaratılıştan, kimisi de sonradan kazanılmıştır. O, nefsini olgunlaştırmıştır; şahsiyetinin anahtarını da bu ruhî olgunluğu teşkil eder. Her türlü manevî gıdalarla ruhunu besleyen, onun çağı, hocaları ve tecrübelerinden bol bol istifade etmesini sağlayan işte budur. Hülâsa olarak diyebiliriz, ki o, bütün bu unsurlardan besleniyor, şahsiyeti ona, kendisinden sonraki nesillere tesir edecek yepyeni bir fikir ve görüş kazandırıyor.

Ebu Hanîfe'nin işte bu sıfatları hayranlarını, kendisini son derecede övmeye sebep olmuş, kıskananlarını da aynı şekilde kendisini yermeye sevketmiştir. Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî (öl. 973 H.) «el-Hayrâtu'l-Hisân»^{251[17]} adlı eserinde;

^{251[17]} Bu eser, Manastırlı İsmail Hakkı tarafından «Mevâhibu'r-Rahmân» adı ile Türkçeye çevrilmiş ve 1310 H. yılında İstanbul'da basılmıştır. Çeviren.

«Geçmişlerden biri hakkında insanların zıt şeyler söylemesi, onun büyüklüğünü gösterir. Hz. Ali'yi görmez misiniz? Onun hakkında iki fırka helak olmuştur: Ona ifrat derecesinde sevgi gösterenler ve yine ifrat derecesinde buğuz edenler.» der.

İşte İmam A'zam Ebu Hanîfe de, yaşadığı devirde aynı duruma düşmüştür. İnsanların kimisi onu takdh; etmede ifrata düşmüş, kimisi de yermede haddini aşmıştır. Fakat, O Büyük İmam hem Allah katında, hem de insaf sahiplerine göre ulu bir şahsiyet olup Irak fakihlerinin üstadıdır. Bu nokta, söz ve münakaşa götürmez.^{252[18]}

Yaşayışı Ve Siyasî Tutumu

Ebu Hanîfe'nin fikhini ele almadan önce, onun yaşayışını ve çağının siyasetine karşı nasıl bir vaziyet almış olduğunu anlatmak istiyoruz.^{253[19]}

1- Yaşayışı

Apaçık bir gerçektir ki Ebu Hanîfe, devlet adamlarının, ister halife olsun ister vali ve benzeri olsun, hiç birisinden hediye ve ihsan kabul etmezdi. Gerçi her dört mezheb İmamının da devlet adamlarından hediye alınabileceğine dair ruhsat verdiğini tarih bize göstermektedir, İmam Mâlik, İlim adamının Beytu'l-Mal'da hakkı olduğuna inanırdı. Ona göre, devlet adamları, bu hediyeleri bilginlere kendi mallarından vermiyorlar, ancak onların istihkaklarını vermiş oluyorlar. Çünkü, İlim adamı nefsinin ilme, araştırmaya ve fetvaya hasretmekte, bu yüzden de maişetini kazanma imkânından mahrum olmaktadır. O halde Beytu'l-Maldan ihtiyacını giderecek, çoluk ve çocuğunun geçimini sağlayacak kadar para almak hakkıdır. İmam Mâlik, alınmasına cevaz verdiği bu hediye ve ihsanların bir kısmını kendisi İlim tahsil eden talebelerine harcardı. Dolayısıyla, birçok talebeler ona sığınarlardı, İmam Şafî de bunlar arasında olup dokuz seneye yakın bir zaman İmam Mâlik'in himayesinde okumuş ve hiç bir geçim sıkıntısı çekmemiştir. Hocası İmam Mâlik öldükten sonradır ki. Şafî, Yemen'de bir göreve (kadılık diyebileceğimiz bir vazifeye) tâyin edilmek mecburiyetinde kalmıştır.

İmam Şafî, kendisini tamamen ilme verdikten sonra Hz. Pey-gamber'in Abdulmuttalib oğullarına tâyin etmiş olduğu hisseden kendisine düşeni Beytu'l-Mal'dan alır, ayrıca hediye ve ihsan kabul etmezdi. Ancak bu hisseyi, Kur'an-ı Kerim'de Kureys'den Hz. Peygamber'e akraba olanlara tâyin edilen bir hisse (hak) olduğu için alırdı.

İmam Ebu Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel, Beytu'l-Mal'dan bir şey almaktan kesin olarak kaçınırlardı. İmam Ahmed b. Hanbel, darlık içinde yaşamayı, helâl olarak toplanıp toplanmadığı belli olmayan bir malı almaya tercih ederdi.

İmm Ebu Hanife ise, zengin ve servet sahibi idi. Çünkü, ölünceye kadar ticaret işine devam etmişti. Yukarıda da söylediğimiz gibi, onun bir ortağı vardı. Öyle anlaşılıyor ki onun bu ortağı, iyi niyetli bir insan olup ihlası sayesinde çoğu zaman İlim, fıkıh ve hadisle uğraşmasını temin hususunda Ebu Hanîfe'ye yardımcı olmaktaydı. Mu'tezilîlerin başı, Ebu Hanîfe'nin çağdaşı ve onun gibi İran asıllı Vâsıl b. Ata da böyle idi.

Elbette Ebu Hanîfe bir tacirdi. Fakat ticarî işlerini vekili vasıtasıyla yürütüyor, kendisi

^{252[18]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/220-225.

^{253[19]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/226.

de, işinin daima helâl dairesi içinde yürümesi için onu kontrol ediyordu.

Ebu Hanife, bir tacir olarak aşağıdaki dört sığata sahip idi ki, bunlar insanlara yapılacak muamelelerle ilgilidir. Onu, İlim adamları arasında olduğu gibi, tacirler arasında da en üstün bir mertebeye çıkaran bu sıfatlar şunlardır:

1 — Onun gözü tok ve gönlü zengindi. Gönül ve ruhları fakir kılan açgözlülük, onu asla istilâ edememiştir. Bunun sebebi, İmam A'zam'ın zengin bir aileden doğmuş olması ve hayatında ihtiyaç zilletini hiç tatmayışdır.

2 — Son derecede emanete riayetli ve kendisiyle ilgili olan her hususta nefesine hakimdi.

3 — O, müsamahalı ve cömert olup kendisini Allah cimrilikten tamamen uzak kılmıştır.

4 — Son derecede dindar olup iyi muameleyi ibadet sayardı. Ayrıca o, çoğu zaman oruç tutar ve gecelerini ibadetle geçirirdi. Bu arada, iyi muamelenin de, büyük bir ibadet olduğunu söylerdi. Bu sıfatların tesiri, bilhassa Ebu Hanîfe'nin ticaret hayatında kendisini gösterir. O, tacirler arasında ilgi çekici ve eşsiz bir kimse idi. Birçokları, ticaret hayatında onu Ebu Bekr Sıddık'a benzetirdi. Çünkü Ebu Hanîfe, onun yolundan gider, malın kötülerini üstüne çıkarır, iyilerini de gizlerdi.

İmam Ebu Hanîfe, alım ve satımında tam manasıyla emin bir tacirdi. Bir gün bir kadın, ipekli bir elbiselik getirmiş ve ona satmak istemiştir. Ebu Hanîfe; fiatı kaçır, deyince; kadın, 100 dirhemdir, demiştir. Ebu Hanife de; o yüz dirhemden fazla eder, kaçta satacaksın? diye sormuş; kadıncağız da, yüz yüz artırarak dört yüz dirheme kadar çıkarmıştır. Yine Ebu Hanîfe; o daha fazla eder, deyince; kadın, benimle alay mı ediyorsun? demekten kendini alamamıştır. Bunun üzerine Ebu Hanîfe; bir adam çağır da malının değerini söylesin, demiş; kadın da bir adam çağırmış ve nihayet o, bu elbiseliği beş yüz dirheme satın almıştır.

Ebu Hanîfe, müşterisi yoksul veya bir dostu olursa malı kârsız satardı. Bir gün ona bir kadın gelmiş; ben fakirim, sırtımdaki elbise de emanettir, şu elbiseliği bana kârsız ver, demiştir. Ebu Hanîfe de; hadi onu dört dirheme al, deyince, kadın, benim gibi yaşlı biriyle alay mı ediyorsun? demiş, Ebu Hanîfe de; hayır, ben iki elbiselik satın aldım; birisini, bu iki elbiseliğe verdiğim paradan dört dirhem aşağısına sattım. Dolayısıyla bu, elimde dört dirheme kaldı. Onu da sen bu fiyata al, demiştir.

O, çok dindar olduğu için uzak bir ihtimalle dahi olsa haram karıştığından şüphe ettiği şeylere karşı pek titizlik gösterirdi. Rivayet edildiğine göre Ebu Hanîfe, ortağı Hafs b. Abdirrahman'ı bir defasında kumaş satmaya gönderirken, ona malda özür bulunduğunu bildirmiş ve bunu satış zamanında müşteriye anlatmasını emretmiştir. Hafs b. Abdirrahman kumaşı satmış, fakat müşteriye özürlü olduğunu söylemeyi unuttuğu gibi, satın alan kimseyi de tanıyamamıştır. Ebu Hanîfe, bu durumu öğrenince malın hepsini sadaka olarak vermiştir.^{254[20]}

Bu büyük takvası sayesinde onun ticareti pek çok kazanç getirirdi. O da, bu kazancının bir kısmını İlim ve hadisle uğraşanlara harcardı. Tarihu Bağdad'da kaydedildiğine göre Ebu Hanîfe, yıllık gelirinin bir kısmını her sene biriktirir, onunla önce İlim ve hadisle uğraşanların ihtiyaçlarını, yiyecek, giyecek vs. hususlarını temin ederdi. Sonra bu kazancından artan paraları da yine onlara verir ve; bunları da ihtiyaçlarınıza siz kendiniz harcayınız, bunun için yalnız Allah'a hamdediniz; çünkü ben, size kendi

^{254[20]} Tarihu Bağdad, c. XIII, s. 358.

malımdan bir şey vermiyorum, verdiğim şeyler ise Allah'ın malıdır, derdi.^{255[21]}

Ebu Hanîfe —Allah ondan razı olsun— helâlinden ve tertemiz bir hayat yaşamak için çok gayret ederdi. O, giyimine önem verir, en güzel kumaşlardan elbiseler diktirirdi. Hattâ, sırtındaki elbisenin otuz dinar (altın) değerinde olduğu söylenir. O, temiz ve güzel kıyafetli' olup hoş kokular sürünürdü. Talebesi Ebu Yusuf, hocası hakkında; «O, ayakkabısına çok dikkat ederdi. Hattâ, ayakkabısının yırtık olduğu hiç görülmezdi»^{256[22]} demiştir.

İmam Ebu Hanîfe, iş ve yaşayışında intizamlı bir insandı. Vakitlerinin çoğunu ilme, kalanını da çarşı ve evine ayırırdı. Talebesi Yusuf b. Hâlid es-Semtî'den rivayet edildiğine göre Ebu Haaife, haftanın günlerini şöyle taksim ederdi: Cuma günleri talebe ve 'arkadaşlarına evinde ziyafet verir ve onlara türlü türlü yemekler sunardı. Cumartesi günleri ihtiyaçlarını görür, ne ders meclisine ne de çarşıya uğrardı. O gün evini ve şahsî işlerini tanzim etmekle uğraşır. Diğer günler kuşluk vaktinden öğleyedek çarşıda bulunur ve kalan vakitlerini de ders vermekle^{257[23]} geçirirdi.^{258[24]}

2- Siyâsî Tutumu

Bundan önce İmam Ebu Hanîfe'nin hayat ve yaşayışını anlattık. Kısaca, onun hayatı takva, refah, saadet ve intizam içinde geçmiştir. Buna karşılık, Allah, bu takva ve gerçek İman sahibi İlim adamını siyâsî alanda çok çetin imtihanlara tâbi tutmuştur. Allah, onu bu şiddetli imtihanlarla hayatının iki devresinde karşılaştırmış olup ikincisinde İmam Ebu Hanîfe şehid olarak ölmüştür.

Burada biz, İmam A'zam'm çağındaki olaylara kısaca dokunmak istiyoruz. Ebu Hanîfe ömrünün elli iki yılını Emevîler, kalan 18 yılını da Abbasîler devrinde geçirmiştir. Böylece o, Emevî devletinin güçlü devrini, gerileme ve yıkılış devirlerini gördükten sonra Abbasî devletinin ilk yıllarını da yaşamıştır. Abbasî hareketi, bilhassa İran içlerine doğru yayılan gizli bir propaganda şeklinde başlamış, yeraltı faaliyetleri ile gelişmiş ve nihayet Emevî devletini yıkıp iktidarı ele geçirmiştir.

İşte Ebu Hanîfe, bütün bunlara şahid olmuş ve bu olaylar, ruhunda derin etkiler bırakmıştır. Gerçi O, ne ayaklananlara ne de ihtilâlcilere katılmıştır. Fakat olayların akışı gösteriyor ki önce İmam A'zam'm gönlü, Emevîlere karşı ayaklanan Hz. Ali evlâdlarıyla birdi. Onlar, Abbâsîlere karşı ayaklandıkları zaman İmam A'zam, fîfren yine bunları desteklemektedir.

Ebu Hanîfe, şîi olmamakla beraber, Emevîlerin hilâfet için hiçbir hakları olmadığına kani idi. Fakat, fiilen Emevîlerin aleyhine harekete geçmemiş ise de, onların aleyhine yapılan hareketleri be-nimsememiştir. Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Ali Zeynelâbidin, Kûfe'de Hişam b. Abdilmelik'e karşı isyan bayrağını açtığı zaman Ebu Hanîfe şöyle demiştir": «Zeyd'in bu çıkışı, Resûlullah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor.» Kendisine, İmam Zeyd'le birlikte niçin savaşa katılmadığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: «Beni ondan alıkoyan, halkın yanımdaki emanetleridir. Bu emanetleri İbni Ebî Leylâya bırakmak istedim, kabul etmedi. Savaşta ölür ve bunca emanetin altında kalırım diye korktum.» Yine rivayet edildiğine göre Zeydle savaşa katılmadığına dair özür beyan ederken şöyle demiştir : «Eğer halkın, Zeydi, daha

^{255[21]} Aynı eser, c. XIII, s. 360.

^{256[22]} el-Hayrâtul-Hisân, s. 61.

^{257[23]} el-Mekki, Menâkibu Ebî Hanîfe, c. II, s. 106.

^{258[24]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/226-229.

önce dedesi Hz. Hüseyin'i bırakıp kaçtığı gibi, bırakıp kaçmıyacağım bilseydim, ben de Zeyd'le birlikte savaşırdım. Çünkü o hakîkî İmamdır. Fakat, bu düşünce ile ona sadece malî yardımda bulundum.» İmam Ebu Hanîfe, İmam Zeyd'e on bin dirhem yardımda bulunmuş ve elçisine; «benim özürümü ona anlat», demiştir.^{259[25]}

Bu gösteriyor ki İmam Ebu Hanife'ye göre Emevîler halifelîğe lâıyk değillerdi. O, Zeyd b. Ali'yi İmam olarak tanıyordu. Fakat, sözünde durmayan Iraklıların tabiatını bildiği için iyi netice alınacağına inanmıyordu. Bununla beraber İmam Zeyd'i engellemek de istemedi. Hattâ ona malî yardımda bulundu.

İmam Zeyd'in hareketi, kendisinin 122 H. yılında fecî bir şekilde ölümüyle sonuçlandı. Daha sonra İmam Zeyd'in oğlu Yahya/Horasan'da Emevî idaresine karşı ayaklandı. O da, 125 yılında babası gibi öldürüldü. Bundan sonra Yahya'nın oğlu Abdullah da iktidarı ele geçirmek maksadıyla Yemen'de isyan etti. Fakat son Emevi halifesi Mervân b. Muhammed, Abdullah üzerine yolladığı adamları vasıtasıyla 130 H. yılında onu da öldürttü.^{260[26]}

İşte bu olaylar, İmam Ebu Hanîfe üzerinde büyük etkilerde bulunmuştur. O, İmam Zeyd'in ayaklanışını, Hz. Peygamber'in Bedir günündeki çıkışma benzetmiştir. Fakat İmam Zeyd, fecî şekilde öldürülmüş ve cesedi bir hurma kütüğüne asılmıştır. Kendisinden sonra bu acıklı âkibetler oğlu ve torununun başına da gelmiştir. Bu durum karşısında, elbette Ebu Hanîfe, Emevîlere karşı nefret duyacak ve onların zulümlerini diğer bilginler gibi o da tenkid edecekti. Alimlerin tenkid dilleri, kılıçların yapamadığını yapar; onların darbeleri kılıçlardan daha kesici ve şiddetli olur.

Bunun içindir ki Emevîler, İmam Ebu Hanîfeyi takip etmeye başlamışlar, bilhassa Abbasî propagandasının gizli gizli yayılışını ve intizamlı isyan hareketlerini görünce bu takiblerini daha da artırmışlardır. Emevî" valisi İbni Hubeyre tehlikenin arttığı görünce fakih ve muhaddislerden korkmaya başlamış, özellikle fıkıh ve İlim de büyük bir yeri olan İmam Zeyd'le teması bulunanlardan endişelenmiştir. Adı geçen vâî; İbni Ebî Leylâ, İbni Şubrume, Dâvûd b. Hind gibi Irak'ın fakihlerini toplamış ve her birine Emevî idaresinde birer vazife almalarını teklif ederek, onların Emevî devletine bağlı olup olmadıklarını Öğrenmek istemiştir. Bu arada Ebu Hanîfe'ye de vazife teklif etmiş, fakat o bunu şiddetle reddetmiştir.

İbni Hubeyre, mührün Ebu Hanife'nin elinde olmasını ve muamelelerini bununla imza etmesini, onun elinden çıkmayan hiç bir yazının infaz edilmemesini ve malî sarfiyatın da yalnız onun müsaadesiyle yapılmasını istemiştir. Ebu Hanife, onun bu tekliflerini yerine getirmekten şiddetle kaçınmıştır. Vali İbni Hubeyre ise, bu vazifeyi kabul etmediği takdirde Ebu Hanîfe'yi dövdüreceğine yemin etmiştir. Bunun üzerine âlimler, Ebu Hanîfe'ye bu vazifeyi kabul etmesi için ricada bulunmuşlar ve; «Biz kendini tehlikeye atmayasın diye sana Allah için öğüt veriyoruz. Sen, bizim kardeşimizsin. Hepimiz böyle bir vazifeyi istemiyoruz. Fakat başka bir çaremiz yoktur», demişlerdir. Güçlü, İmanlı ve takva sahibi Ebu Hanîfe de onlara şöyle cevap vermiştir: «Eğer o, Vâsıt Mescidinin kapılarını saymamı isteseydi benden, onu dahi kabul etmezdim. O halde nasıl olur da o, bir adamı idam etmek için benim hüküm vermeme ister ve bu hükümle onun boynunu vurur! Ben böyle bir hükmü ihtiva eden kararın altını nasıl mühürlerim! Vallahi ben, böyle bir işe ölünceye kadar giremem.»

Ebu Hanîfe vazife almamakta İsrar etti. Ve onun İsrarı karşısında bütün kuvvetler

^{259[25]} İbnu'l-Bezzâzî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 55.

^{260[26]} İbnul-Esir, el'Kâmil, c. V. 122, 125 ve 130 yıllarına ait olaylar kısmı.

perişan oldu. Emniyet müdürü (Sahibu's-Şurta), Ebu Hanife'yi üstüste birkaç gün hapsettirdikten sonra döv-dürmeye başlamıştır. Hattâ ona kırbaç vuran kimse usanmış ve dövülmeden dolayı ölür ve Emevî idaresine kıyamete kadar sövülmeye sebep olur diye korkmuştur. İbni Hubeyr'e bilginlere; «Ebu Hanîfe'ye söyleyin de bizi yeminimizden kurtarsın», demiş, onlar da Ebu Hanife'den bu teklifi kabul etmesini rica etmişler, fakat o tutumunda şiddetle ısrar etmiştir. Bunun üzerine İbni Hubeyre, bilginlerden, zindanda bulunan İmam Ebu Hanîfe'ye tavassut ederek, vazife teklifini reddetmektense ileride belki yapabileceğini söylemesini temin etmelerini istemiş; fakat Ebu Hanîfe bunu da kabul etmemiştir. Sonunda İbni Hubeyre, İmam A'zam'ı serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Ebu Hanîfe, hürriyetine kavuşur kavuşmaz yol hazırlığını yaparak, Beytullah'a sığınmak üzere Hicaz'a gitmiştir, işte bu olaylar, 130 H. yılında cereyan etmiştir.^{261[27]}

Ebu Hanîfe, Allah'ın evine mücavir olmuş ve Abbasîler iktidara gelinceye kadar orada kalmıştır. Abbasîler iktidarı ele alıp asayişi temin edince "İmam A'zam da Kûfe'ye dönmüş, diğer bilginlerle birlikte ilk Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah ile buluşmuş ve yeni halifeye bîat ettiğini açıklamak üzere bir hitabede bulunmuştur. Esasen diğer bilginler, Halifenin bîat talebine icabet etmek üzere-pe/rîmanı A'zam'ı kendileri için temsilci seçmişlerdi. Ebu Hanîfe, bu hitabesinde şunları söylemiştir:

«Hakkı, Peygamberinin soyuna teslim eden, zâlimlerin zulmünü bizden kaldıran ve hakikati söyleyebilmemiz için dîlimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun. Ey Halîfe, Allah'ın emri üzere biz sana bîat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah, bu makamı Peygamberinin soyundan geri almasın!»

İmam A'zam'ın bu hitabesi gösteriyor ki o, adalet ve doğruluktan ayrılmamak şartıyla, devlet idaresini Ehl-i Beyt'in ele almasını çok arzu etmekteydi.

Hanîfe, Abbâsîlere bağlı kalmaya devam etmiştir. Çünkü onların iktidara gelişi, Hz. Ali evlâdlarına reva görülen zulmün giderilmesi neticesinde olmuştur. Abbasi halifeleri de İmam A'zam'a yakınlık gösteriyorlardı. Ebu'l-Abbas, ondan sonra Ebu Ca'fer el-Mansur birçok ihsanlarda bulunmuş ise de Ebu Hanîfe bunları nezaketle reddetmiştir.

İmam Ebu Hanîfe'nin, ilk yıllarında Abbasî idaresi aleyhinde konuştuğu bilinmemektedir. Nihayet Abbasoğulları ile Hz. Ali evlâdları arasında çekişme başlamış ve Ebu Hanîfe'nin büyük bir sevgi beslediği Ali evlâdlarına karşı işkence artmıştır. Elbetde bu durum karşısında, Ebu Hanîfe'nin Abbâsîlere karşı nefret etmemesi düşünülemez. Hele el-Mansur'un iktidarına karşı Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdillah ve kardeşi İbrahim isyan edince durum büsbütün değişmiştir. Bunların babası Abdullah, Ebu Hanîfe'nin hocası olup oğulları isyan bayrağını çektiği zaman el-Mansur tarafından hapsettirilmişti. O, her iki oğlunun ölümünden sonra el-Mansur'a karşı kin ve nefret duygularıyla dolu olarak hapisnede (145 H. yılı) ölmüştür.

".. Ebu Hanîfe için, Emevîler gibi Abbasîlerden de intikam almaktan başka bir çare yoktu. Fakat onun intikam alışı, âdeti üzere ders aralarında konuşmaktan ileri gitmiyordu. Öteki âlimler de böyle siyâsi olaylarla az meşgul oluyorlar ve meylettikleri hususlara sevgi göstermekle duygularını tatmin ediyorlar ve bununla yetiniyorlardı.

145 H. yılında adı geçen İbrahim Irak'da, kardeşi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye de

^{261[27]} el-Mekkî, Menâkıbu Ebi Hanife, c. I, s. 23, 24.

Medine'de ayaklandı. Rivayete göre îmam Mâlik, Medine'de bu ayaklanmanın (huruc'un) meşruluğuna fetva vermiştir. Çünkü o, el-Mansur'a yapılan biatin zor (ikrah) ile olduğunu tesbit etmiştir. Öyle görünüyor ki îmam Mâlik, ayaklanmanın caiz olduğuna dair açıkça fetva vermemiştir. Fakat o, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin dâvasını isbat bakımından işi kolaylaştırmıştır. Çünkü Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklanmasının meşruluğunu Ebu Ca'fer el-Mansur'a yapılan biatin ikrah ile oluşuna dayandırıyor, îmam Mâlik ise, hadis derslerinde sık sık bîata îmâ ederek, «İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir» diyordu. Bu sözü tekrarlamaktan menedildiği halde, îmam Mâlik bundan vazgeçmemiştir. Çatışma, el-Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesiyle sonuçlandıktan sonra İmam Mâlik, birçok işkencelere uğramıştır.

Irak'da da Ebu Hanîfe, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'e yardım edilmesini açıkça söylüyordu. Hattâ iş, Ebu Hanîfe'nin, el-Mansur'un bazı komutanlarını onunla savaşmaktan alıkoymasına kadar varmıştı.

Rivayete göre el-Mansur'un kumandalarından Hasan b. Kah-tabâ, bir gün Ebu Hanîfe'nin yanına girmiş ve; «Vazifemi her halde biliyorsun, tevbe ediyor musun, etmiyor musun?» demiştir. Ebu Hanîfe de; «Allah bilir ya sen yaptığından pişman olacaksın. Eğer bir müslümanla kendi nefsinin öldürmek arasında muhayyer kalırsan, müslüman değil, kendi nefsinin öldürmeyi tercih et. Sen, bir daha böyle yapmayacağına Allah'a söz ver. Bu sözünde durursan o senin tevben olacaktır», demiştir. Hasan b. Kahtaba, Ebu Hanîfe'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir: «Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir müslüman öldürmeye yel terimiyeceğim.»

İbrahim b. Abdillâh, b. Hasan huruç edince, el-Mansur, adı geçen kumandana, Ebu Hanîfe'ye gidip işini bitirmesini emretmiş, kumandan da İmam A'zam'ın yanına gelince, o, kumandana daha önce verdiği sözü hatırlatarak şöyle demiştir: «Tevbenin vakti geldi. Sözünde durursan tevbe etmiş olacaksın. Aksi takdirde hem önceldi, hem de sonraki niyet ve fiilinden hesaba çekileceksin.» Bunun üzerine kumandan, Ebu Hanîfe'yi öldürmek için hazırlanmış olduğu halde, tevbesinde durmuş, el-Mansur'un yanına vararak şöyle demiştir: «Ben böyle bir işi yapamam. Eğer senin emrinle yaptığım işler, Allah'a itaat sayılırsa benim için çok iyi bir şeydir. Eğer masiyet sayılırsa bu bana yeter.» Bunun üzerine Halife el-Mansur öf kelenmiştir. Kumandanın kardeşi Humeyd b. Kahtaba ileri atılarak *Biz bir yıldan beri onun akli muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saç mahyor. Bu işi ben yapabilirim", demiştir. Soğukkanlılığını koruyarak Halife el-Mansur, bazı güvendiği kimselere; «Hasan b. Kahtaba'nın yanına fakihlerden kim gelip gidiyor?» diye sormuş, onlar da; «O Ebu Hanîfe'nin yanına gidip geliyor» demişlerdir.^{262[28]}

Halife Ebu Ca'fer el-Mansur, İmam Ebu Hanîfe'yi takibe ve verdiği fetvâaları araştırmaya başlamış, bu arada Ebu Hanîfe'nin Mu sul halkına dair vermiş olduğu fetva üzerinde, bilhassa, durmuştur Şöyle ki:

Musul halkı, Halifeye verdiği sözü (biat'ı) defalarca bozmuştu. Halife el-Mansur da, onlara sözlerini bir daha bozarlarsa kanlarını dökeceğini şart koşmuş, onlar da bu şartı kabul ederek, sözü müzden dönersek kanımız helâl olsun, demişlerdi. Halife, Ebu Hanîfe dahil olmak üzere, bütün fakihleri toplamış ve onlara şöyle demiştir: Peygamber (S.A.V.)'in «Mü'min şartlarına bağlıdır.» Hadîs-i Şerifi sahih değil midir? Musul halkı

^{262[28]} İbnul-Bezzâzî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. II, s. 22.

bana karşı ayaklanmamaları için ileri sürdüğüm şartı kabul ettiği halde, benim valime karşı ayaklandı. Şimdi onların kanlarını akıtmak benim için helâl değil midir?* Orada bulunanlardan birisi: «Onlara istediğini yapabilirsin, onlar hakkında söylediklerin yerindedir. Affedersen, bu, senin büyüklüğünün eseridir. Cezalandırırsan onlar buna müstahak olmuşlardır», dedi. Ebu Hanîfe susmaktaydı. el-Mansur, ona döndü ve: — Üstad, sen ne dersin, biz, Peygamberin hilâfet ve eman evinde değil miyiz? diye sordu.

Ebu Hanîfe gerçeği şöyle ifade etti:

«— Onlar, ellerinde olmayan şartları kabul etmişler. Sen de sâna ait bulunmayan şartları onlara kabul ettirmişsin. Çünkü, bir müslümanın kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur:

«1 — Adam öldürmekten,

«2 — Mürted olmaktan,

«3— Evlenmiş ve hür (muhsan) olduğu halde zina etmekten.

«Bu durumda sen, onları cezalandırırsan haksızlık yapmış olursun. Allah'ın şartlarına bağlı kalmak daha iyidir.»

El-Mansur, fakihlerin gitmelerini emretmiş, sonra Ebu Hanife'yi yanına çağırarak şöyle demiştir:

«Ey Üstad, gerçek görüş senin söylediğindir. Memleketine dön, Halifenizi kötüleyecek şekilde halka fetva verme. Çünkü isyancı Haricîlerin cesareti artıyor.»^{263[29]}

Şîî olmadığı halde Hz. Ali soyuna büyük bir sevgi besleyen Ebu Hanîfe'nin bu gibi cesaretli görüşleri, el-Mansur'un memnuniyetsizliğine sebep olmuş, hattâ onu takip ettirmek üzere peşine hafiyelerini takmıştır. Bunun, ayrıca iki sebebi daha vardır :

1 — İmam Ebu Hanîfe ile çağının kadısı İbni Ebî Leylâ arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardı. Onun verdiği hükümleri Ebu Hanîfe sert bir şekilde tenkid ederdi. İbni Ebî Leylâ da onu el-Mansur'a daima şikâyette bulunurdu. Belki de en çok şikâyeti Ebu Hanife'dendi. Şüphesiz bu, halifenin içinde İmam Ebu Hanife'ye karşı bir kızgınlık ve intikam hissi meydana getirmiştir.

2 — el-Mansur'un maiyyetinde bulunanlardan Ebu Hanîfe'yi sevmeyen veya Halifeye sırf yaranmak için onu kötüleyenler vardı. el-Mansur'un hâcibi olan er-Rabi' ve Ebu'l-Abbas et-Tûsî bunlardandır.

Bütün bu olaylar sebebiyle el-Mansur, Ebu Hanîfe'ye karşı iyice bozulmuş, iktidarını korumak için sert bir vaziyet almış ve onu cezalandırmayı zarurî görmüştür. Halife el-Mansur, Ebu Hanîfe'nin zamanın kadısını sürekli tenkidlerini göz önüne alarak, ona kadılık vazifesini teklif etmiştir. Esasen kurnaz bir halife olan el-Mansur, bilginlere doğrudan doğruya din ve dünyaya ait görüşlerinden ötürü baskıda bulunmazdı. Bu sebepten Ebu Hanîfe'nin tenkidlerini ona kadılık teklif etmek için istismar etmeye kalkıştı. Oysa Ebu Hanîfe'nin bu vazifeyi kabul etmeyeceğini biliyordu. Fakat onu, bu yüzden cezalandırsa haklı görüneceğim umuyordu.

Ebu Hanîfe'ye nihayet kadılık vazifesini teklif etti. O da şu cevabı verdi: «Kadı olabilecek bir insan, gerekince hem senin, hem de çocuklarınla kumandanlarının aleyhine hüküm verecek bir ruha sahip olmalıdır. Ben ise, böyle bir ruha sahip değilim.» Bunun üzerine Halife; «Benim gösterdiğim yakınlığı niçin kabul etmiyorsun?» dedi. Büyük takva sahibi İmam da; «Emiru'l-Mü'minin, bana kendi malı ile bir yakınlık göstermedi ki onu reddetmiş olayım. O, bana ancak müslümanların

^{263[29]} Adı geçen eser, c. II, s. 17.

Beytu'l-Malından bir yakınlık gösterdi. Halbuki benim onların Beytu'l-Mahnda bir hakkım yoktur. Çünkü ben, mücâhid değilim ki yaptığım cihad karşılığında bir şey alayım. Ben, onların hizmetçileri de değilim ki, hizmetçiler gibi bir şey alayım. Keza ben, onların fakirlerinden de değilim ki, fakirlerin aldığı şeyleri alayım», dedi.^{264[30]}

Kadılık teklifi ne kadar tekrarlandıysa, Ebu Hanîfe'nin bunu reddedişi de o kadar tekrarlandı. Sonunda sabrı tükenen el-Mansur, bu vazifeyi kabul etmesi için yemin aldı. Ebu Hanîfe de kabul etmeyeceğine dair yemin aldı. Ve şöyle dedi: «Eğer ben, bu vazifeyi kabul etmediğim takdirde Fırat nehrinde boğulmakla tehdit edilsem, boğulmayı tercih ederim. Senin etrafında'ikrama muhtaç olanların çoktur!»

Buna rağmen Halife el-Mansur, İmam A'zam'a kadılık teklifinden vazgeçmedi. Ondan, hiç olmazsa, doğru olanlarını yerine getirmesi, yanlış olanlarını da tatbik etmekten sakınması için kazâ hükümlerini inceleyip isabetli olup olmadığını kendisine bildirmesini istedi. Fakat o, bunu da reddetti. Bunun üzerine Halife, Ebu Hanîfe'yi hapsettirip ona her gün on kırbaç vurdurmak suretiyle işkence edilmesini buyurdu. Ebu Hanîfe'nin sıhhi durumu kötüleşince el-Mansur onu serbest bırakmış, fakat ders ve fetva vermekten menetmiştir. İmanr A'zam Ebu Hanîfe, bundan kısa bir zaman sonra hayata gözlerini yummuştur. O, ölmeden önce, gasbedilmiş veya Halifenin gasbettiği ileri sürülen bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir. Bunun içindir ki Halife el-Mansur; «Ebu Hanîfe'nin nezdinde sağken de öldükten sonra da beni kim mazur gösterir?» demiştir.

İmam Ebu Hanîfe, 150 H. yılında sıddıklar ve şehidler gibi ölmüştür. Fakat ölüm; o büyük kalb, sapsağlam dînî vicdan, kudretli akıl ve her türlü işkenceye katlanan sabırlı ruh için bir rahatlık olmuştur. Ebu Hanîfe, görüşlerinden dolayı muarızlarından işkence gördü, türlü dedikodulara hedef oldu. Fakat, bunların* hepsine gönülhoşluğu ile katlandı. Sefihlerden eziyet gördü. Valilerden, daha sonra halifelerden işkence gördü. Fakat hiçbir zaman eğilmedi ve hakikati söylemekten çekinmedi. Eğer ruhların da bir cihadı ve, bu cihadın yapıldığı meydanlar varsa, şüphesiz Ebu Hanîfe bu türlü cihad alanlarının en büyük ve muzaffer kahramanıdır. O, cihadında son nefesine kadar metanet gösteren bir yiğit idi. Ölürken bile gasbedilmemiş temiz bir yere defnedilmesini ve halife tarafından gasbedilmiş olma ihtimali bulunan bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir.

İlim, dîn ve ahlâkın heybet ve tesiri, sultan ve hükümdarların azametinden daha az değildir. Bunun içindeki bütün Bağdad halkı, Irak'ın büyük fakihî İmam A'zam'ın cenaze törenine katılmıştır. Onun cenaze namazını kılanların sayısının ellibin kadar olduğu teh-min edilmektedir. Hattâ; ona işkence eden Halife el-Mansur da defnedildikten sonra gelmiş ve kabri üzerinde cenaze namazını kılmıştır. Bilmiyoruz bu, Halifenin İlim, din, ahlâk ve takvanın azametini İtiraf edişinden mi, yoksa halkı memnun etmek isteyişinden midir? Belki o bu her iki hususu da birlikte gözetmiştir.

Ebu Hanîfe, gerçekten büyük bir insandı. Ona işkence edenler, sadece ettikleri zulüm, işledikleri fenalıklar ve akıttıkları insan kanları sebebiyle anılmaktadır. O ise, dünyanın dört bucağında okutulup öğretilen görüşleri ve nice insanların müzakate edip öğrenmekle şeref kazandığı ilmi ile anılmaktadır. Allah, ondan razı olsun, hem de onu razı etsin!..^{265[31]}

^{264[30]} el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 215.

^{265[31]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/229-237.

İmam Ebu Hanîfe'nin Fıkhı

İmam Şafiî; «İnsanlar fıkhıta Ebu Hanîfe'nin iyâlidir», demiştir. Abdullah b. Mübarek de, Ebu Hanîfe için: «O, ilmin beynidir», derdi. Bunlar gösteriyor ki Ebu Hanîfe, ilmin özüne ulaşıyor ve ondan sapmıyordu. İmam Mâlik, İmam A'zamla çeşitli ilmî meseleler üzerinde tartıştıktan sonra: «O, gerçekten fakihtir», demiştir.

Ebu Hanîfe, gerçekten ulu bir fakihtir. Çağını fıkhıyla doldurmuş olup insanlar onun hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Çünkü O, fıkhî düşünceye yepyeni bir metod getirmiştir. Yahut da Ebu Hanîfe'nin kullandığı bu temodu, hiç kimse onun kadar kullanamamış-tır. O, hürdüşünce ve isabetli görüş sahibi idi. Nass'ların zahirlerine sarılan ve mânâlarının derinliklerine dalamıyanlar, Ebu Hanîfe'ye kızmışlar ve onu hakîkattan uzaklaşmakla itham etmişlerdir. Öte yandan, sapık düşünceli kimseler de ona hücum etmişlerdir. Çünkü O, İslâm fıkhında istinbat (hüküm çıkarma) için sağlam esaslar koyuyor ve bunların sınırlarını tesbit ediyordu.^{266[32]}

Metodu

İmam Ebu Hanîfe, istinbat için tafsilâtlı olmasa da bir metod getirmiştir. Onun bu metodu, içtihadın bütün türlerini içine almaktadır. Kendisi şöyle derdi: «Ben Allah'ın kitabıyla hüküm veriyorum. Kitab'ta bulamazsam Resûlullah'ın sünnetine sarılıyorum. Allah'ın Kitabında ve Resûlü'nün Sünnetinde bir hüküm bulamadığım zamanlarda da sahabilerin sözlerine bağlanıyorum. Yalnız, sa-habîlerden istediğim kimselerin sözünü alıyor, istediğim kimselerin sözünü almıyorum. Ancak, sabahîlerin sözlerinin dışına da çıkmıyorum. Fakat iş İbrahim (Nahaî), Şa'bî, İbni Sîrin, Ata ve Said b. el-Müseyyib'e gelince; onlar nasıl icthad yapmışlarsa ben de öyle icthad yapıyorum.»^{267[33]}

Bu ifade, Ebu Hanîfe'nin önce Kitab, sonra Sünnet, daha sonra da sahabilerin sözüne dayanarak fetva verdiği, tabîîlerin söz ve görüşlerine bağlı kalmadığını gösterir. Bu, nass'lara dayanarak icthad yapmak demektir. Hakkında nass bulunmayan meselelerin hükümlerini açıklamak için yaptığı icthadlara gelince; bu hususta el-Mekri'nin «Menâkıbu Ebi Hanîfe» sinde, İmam A'zam'm bir çağdaşından aynen şöyle nakledilir: «Ebu Hanîfe'nin görüşleri güvenilir (sika) kimselere dayanmak ve kötü (kubh) den kaçınmaktır. Onun ifadeleri; insanların muamelelerini, bu muamelelerin düzgün olmasını, onların işlerinin iyi gitmesini sağlayan esasları yakından incelemiş bulunmasının bir sonucudur. O, meseleleri kıyasla hallederdi. Kıyası tatbik etmek imkânsız olursa istihsana baş vururdu. İstihsan da yürümezse müslümanların örf ve teamülüne göre fetva verirdi. İcmâ' ile kabul edilen hadislere sarılır ve bunlara göre kıyas yapardı. Sonra istihsana baş vururdu. Bunlardan hangisi daha uygun düşerse ona göre fetva verirdi. Sehl der ki: «İşte Ebu Hanîfe'nin ilmi budur. Bu ise âmmenin ilmidir.»^{268[34]}

Buna göre Ebu Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu metod şu yedi esasa dayanır:

1— Kitab: Bu, şeriatın temel direği ve Allah'ın kıyamete kadar bakî olacak nurudur. O, şeriatın genel esaslarını içine alır, asıl hükümler ondan çıkarılır. Yani o, şeriatın anayasasını teşkil eder.

2 — Sünnet: Bu, Allah'ın Kitabım açıklayan, Kitab'daki mücmel hükümleri genişleten,

^{266[32]} İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/238.

^{267[33]} Tarihü Bağdad c. XIII, s. 368.

^{268[34]} el-Mekkî, Menâkıbu Ebi Hanife, c. I, s. 82.

Hız. Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini tebliğinden ibarettir. Yani o, yakînen İman edenler için bir tebliğ olup onu kabul etmeyenler, Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini de tanımıyorlar demektir.

3 — Sahâbîlerin sözleri: Çünkü sahâbîler, Peygamber'in tebliğini bizzat işitmişler ve vahyin gelişini gözleriyle görmüşlerdir. Onlar, âyet ve hadisler arasındaki çeşitli münasebetleri bilen Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonraki nesillere aktaran kimselerdir.

Tabiilerin sözleri elbette aynı derecede değildir. Çünkü, sahâhbîlerin sözlerinin doğrudan doğruya Peygamber'den alınmış olma ihtimali vardır ve sırf ictihad'dan ibaret değildir. Hız. Peygamber'den rivayet etmeseler de, onların birçok görüşleri Peygamber'in sözlerine dayanmaktadır. Hız. Ebu Bekr, Ömer ve Ali gibi Hız. Peygamberle uzun zaman arkadaşlık yapmış olan sahâbîler sohbetleriyle mütenasip miktarda hadis rivayet etmemişlerdir. Fakat onlar, elbette Peygamber'in sözleriyle fetva, veriyorlardı. Ancak, Peygamberin sözünü değiştirmekten korktukları için bunları O'na nîsbet etmiyorlardı.

4 — Kıyas: Ebu Hanîfe Kitab (Kur'an), Sünnet ve Sahâbîlerin sözlerinde bir nass bulamadığı zaman kıyasa baş vururdu. Kıyas; hakkında nass bulunmayan meseleleri, aralarındaki ortak illet sebebiyle hakkında nass bulunan meselelere bağlamak ve hepsine aynı hükmü vermektir. Aslında bu; meseleyi, nassm ifade ettiği hükmün evsaf ve sebeplerini tesbit etmek suretiyle nassa dayandırmaktır. Zira hükmün illeti bilinince, aym illete sahip olan bütün meselelere tatbiki mümkün olur. Buna bazı âlimler, nassm tefsiri demişlerdir. İmam/Ebu Hanîfe, kıyasla istinbat hususunda en yüksek mevki işgal eder. O, fıkhındaki mertebesine bu sayede ulaşmıştır. Ebu Hanîfe, bir hükmün illetini araştırır ve onu tesbit ettikten sonra kıyas yapmak suretiyle birçok meseleleri çözerdi. Hattâ, ortaya çıkmamış olan meseleleri varsayar ve aynı metotla onların hükümlerini açıklardı. İşte bu türlü meseleleri olmuş gibi takdir edip hükümlerini açıklayan bu çeşit fıkhî «takdiri (farazi) fıkhî» adı verilir.

5 — İstihsan: Bu, açık (zahir) kıyasın hükmünü bırakıp buna muhalif olan başka bir hükmü kabul etmektir. Bu, ya zahir kıyasın bazı cüz'î meselelere elverişli- olmadığı ortaya çıktığı için, başka 'bir illetin araştırılmasıyla olur ve bu yeni illete göre hüküm vermeye «gizli (hafî) kıyas» denir, ya da zahir kıyas, bir nass'la çatışır ve bu nass sebebiyle terkedilir. Çünkü kıyasla amel etmek nass bulunmadığı zaman olur. Yahut da kıyas, icma' veya örf'e aykırı düşüğü için bırakılır; icmâ, ve örf ile amel edilir.

6 — İcmâ': Bu, aslında bir hüccet olup her hangi bir asırdaki müctehidlerin bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmalarıdır. Bilginler, icmâ'm hüccet olduğunda birleştikleri halde, sahâbîlerden sonraki asırlarda mevcut olup olmadığına ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerden sonrald asırlarda icmâ'm mümkün olamayacağı, çünkü fakîhlerin bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmalarının imkânsız! olduğunu ileri sürmüştür.

7 — Örf: Bu; Kur'an, Sünnet ve Sahâbîlerin tatbikatı gibi hakkında her hangi bir nass bulunmayan mesele üzerinde müslümanların teamülü demektir. Bu da bir hüccet olup iki kısma ayrılır:

1 — Sahih örf,

2 — Fâsid örf.

Sahih örf, nassa aykiri düşmeyen örftür. Fâsid örf de, nassa aykiri düşen örftür. Fâsid örfün bir değeri yoktur. Sahih örf ise, nass bulunmayan yerlerde bir hüccet teşkil

eder.^{269[35]}

Fıkhının Bariz Vasfı

Ebu Hanîfe, tecrübeli ve günün ticarî durumunu iyi değerlendiren bir tacirdi. Vakitlerini ticaret, fıkıh ve ibadet arasında paylaş-tırmıştı. Bu arada en çok zamanını fıkha ayırmıştı. O, hür fikirli ve başkalarının hürriyetine kendi hürriyeti gibi saygı gösteren bir İlim adamıdır. Bu sebeple onun fıkhının bariz iki vasfı vardır:

- 1 — Ticarî bir ruha sahip oluşu,
- 2 — Şahsî hürriyeti himaye edişi.

Şimdi bunları tek tek ele alalım:

1) Ebu Hanîfe'nin fıkhında ticarî ruh ve düşüncenin tesiri kendisini açıkça göstermektedir. O, İslâm'ın ticaretle ilgili akid esaslarını incelerken, ticarî işlerde sağlam bir melekesi olan ticaret Örf ve teamülünü iyi bilen, insanların ticarî muamelelerini yakından tanıyan, Kitap ve Sünnet gibi şeriatın nass'larıyla insanların benimsediği teamüller arasında ahenk kuran bir tacir gibi davranmıştır. Bu husus, Ebu Hanîfe'nin metodunda iki şekilde meydana çıkar:

a) Ebu Hanîfe, örfü, şer'î bir prensip olarak kabul etmiş ve yerine göre bunu kıyasa tercih etmiştir. Ticari örf, ticaretin esas prensibini teşkil eden ve tacirler arasında yaygın hale gelmiş olan bir teamüldür.

b) O, istihsam kabul etmiştir. İstihsamın esası da, fikhî kıyasın tatbikinin kötü bir neticeye, yahut maslahat veya ticarî örfle çatışan bir muameleye sebebiyet verdiğini kabul edip kıyası bırakarak, şer'î bir nassa bağlı olan maslahata veya insanlar arasındaki örf ve teamüle göre hüküm vermektir.

İstihsam konusunda fakihlerin en kuvvetlisi İmam Ebu Hanîfe idi. İmam Muhammed'in anlattığına göre, Ebu Hanîfe'nin talebeleri kendisiyle kıyas üzerinde tartışarlardı. Fakat o, istihsali yapıyorum deyince, hiç kimse ona yetişemezdi.

Ebu Hanîfe'nin selem, murabaha, tevliye, vadia^{270[36]} ve şirket gibi ticarî akitlerdeki görüşleri, öteki fakihlerin görüşlerine nisbeten çok sağlam ve çok incedir. Bu türlü akitlerin hükümlerini ilk defa açıklayan odur.

İmam Ebu Hanîfe, bu ticarî akitlerde şu dört hususu şart koşardı :

1 — Malın bedelini tam olarak bilmek ve bu konuda münazaaya sebep olacak bilinmeyen hususların ortadan kalkması. Çünkü, şeriatla akitlerin esası, malı ve bedelini tam olarak bilmektir. Tâ ki burada bir aldatma veya aldanma bulunmasın ve her hangi bir husumet doğmasın. Akit zamanı bu hususların bilinmesi; ileride çıkacak, insanlar arasındaki sevgiyi ortadan kaldıracak ve onların aralarında verilmesi gereken hükmü zorlaştıracak birçok husumetlerin önüne geçmiştir olur.

2 — Faizden, hattâ faiz ihtimali bulunan akitlerden son derecede sakınmak. Çünkü bütün çeşitleriyle faiz, İslâm nazarında en kötü ve haram olan bir şeydir. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bir dirhemlik faiz yemek, otuzüç defa zina etmekten daha kötüdür. Haramla beslenen bir vücut ateşte yanmaya lâyıktır.»^{271[37]} içinde faiz bulunan her akit bâtıldır. Faiz bulunma ihtimali olan akitler de bâtıldır.

^{269[35]} İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/238-240.

^{270[36]} Selem, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir akit. Meselâ, tarladaki pamuğun yetişmeden önce parası ödenerek satın alınması böyledir. Yalnız, burada faiz gayesinin güdülmemiş olması şarttır. Murabaha, malın yüzde beş veya yüzde on kârla; Tevliye, nialm alış fiyatına; Vadia da, malın alış fiyatından daha aşağı bir fiyatla satılmasıdır.

^{271[37]} el-Mebsût, c. XII, s. 110.

Çünkü, bu suretle zarara sürükleyen yollar kapatılmış, başkalarına ait malların haksız yere yenmesi önlenmiş olmaktadır.

3 — Nass bulunmayan ticarî akitlerde örfe başvurmak. Bu gibi hallerde örfün kabul ettiği hususlara riayet edilir, örfçe tanınmayan hususlar da terkedilir.

4 — Ticarî akitlerde asıl olan emaneti korumaktır.^{272[38]} Esasen İslâmî akitlerin, hattâ amellerin hepsinde emanet asıldır. Murabaha, tevliye ve benzeri akitlerde fikhî esas emanettir. Çünkü müşteri, yemin veya herhangi bir beyyine (belge, tanık) olmaksızın ilk fiatı bildirirken satıcıya emniyet etmektedir. O halde bu emanetin korunması ve kötüye kullanılmaması gerekir.

İşte bu esaslar, İmam Ebu Hanife'den intikal eden ticarî akitlerle ilgili bütün fer'i fikhî meselelerinde değişmez prensiplerdir. Bunlar, Ebu Hanîfe'nin takva ve dini eğilimi, ticarî bilgi ve tecrübeleri ve metoduna bağlı olan genel prensiplerle bağdaşmaktadır.

II) Ebu Hanîfe'nin fikhının bariz vasıflarından ikincisi, şahsî hürriyeti himaye edişidir, demiştik. O, fikhında âkil (akıllı) ve reşîd olduğu müddetçe insanın tasarruf iradesine son derecede saygı gösterir. Âkil bir insanın şahsî tasarruflarına hiç kimsenin karışmasına müsamaha göstermez. Dînin emrini ihlâl etmedikçe, ne toplum ne de herhangi bir idareci, şahsın kendisine ait işlerine karışamaz. Şahis, dinî bir emri ihlâl ederse o zaman buna müdahale etmek gerekir. Bu, şahsın özel hayatında istediği gibi yaşamasına veya malını istediği şekilde kullanmasına müdahale olmayıp, nizamı korumak için dinî bir vazifedir.

Medenî milletlerin eski ve yeni bütün nizamları, insanları ıslâh etmek için iki kısma ayrılır: Toplumculuğun hâkim olduğu yönetime bağlı nizam: Burada, şahsın bütün tasarrufları toplumla yakından ilgili veya devletin kontrolü altındadır. Bunu, günümüzdeki bazı nizamlarda olduğu gibi, tarihe karışmış bir takım nizamlarda da görmekteyiz.

b) Şahsın iradesini geliştirerek, onu olgunlaştırıp iyiliğe yöneltme ve sonra da ona tam olarak hürriyet verme cihetine giden nizam: Bu nizam içerisinde şahıs; kendisini kötülükten koruyacak, fesad'dan uzaklaştıracak ahlâkî ve dinî bağlarla mukayyettir:

İmanı Ebu Hanîfe, bu ikinci nizâm şekline meyletmiştir. Onun bu temayülü, âkile ve bâliğa bir kadının evlenme hususunda velâyetinin kendi elinde olduğunu ileri sürüşünde, ma'tûh (bunak), sefih ve borçlunun hacredilmesini reddedişinde açıkça görülmektedir. Vakfın lüzumunu (yani vâkıfın vakfından geri dönememesini) mülkiyet hürriyetine engel sayması ve mülk sahibinin mülkünde, hayatta olduğu müddetçe, istediği gibi tasarruf edebileceğini ileri sürüşü de bu temayülüne bağlıdır. Burada biz, bunlara kısaca dokunmak istiyoruz.^{273[39]}

Âkile bir kadın kendisini evlendirebilir: Fakihler, hür ve bali-ğâ bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç

kimsenin zorlama hakkına sahip olmadığına ittifak etmişlerdir. Ancak İmam Şafiî'nin âkile ve bâliğa olsa dahi, bakireyi velisinin evlenmeye icbar edebileceğine cevaz verdiği rivayet edilir. Fakat ..burada, Şafiî'ye diğer İmamlar katılmazlar.

Âkile ve bâliğa bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç kimsenin zorlama hakkı olmadığına ittifak eden fakihler, Ebu Hanife ile şu noktada ihtilâfa düşmüşlerdir: Onlara göre böyle bir kadını velîsi zorla evlendiremez; fakat o, velîsi istemezse kendi

^{272[38]} Güveni sarsmamaktır.

^{273[39]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/241-243.

kendisini de evlendiremez. Onun evlenme akdi yapma yetkisi yoktur. Velîsi, onun evleneceği şahsı seçmeye katılma hakkına sahip olduğu gibi, evlenme akdini de bizzat velisi yapacaktır. İşte fakihlerin büyük çoğunluğu (Cumhur-i Fukahâ') bu görüştedir. Kişilik hürriyetini ön plâna alan İmam Ebu Hanife ise, onlara muhalefet etmekte ve bu noktada kendi görüşünü yalnız başına savunmaktadır. Talebesi Ebu Yusuf'un bu hususta ona katıldığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise, onun da hocasını bu meselede yalnız bırakıp öteki fakihlere katıldığı, söylenir.

Ebu Hanife'nin bu görüşünde tek başına ısrar edişi, onun kişilik hürriyetine verdiği büyük değeri gösterir. Burada o, hür ve âkil bir insan üzerinde, onun bir maslahatı bulunmadıkça, velayet sabit olmayacağını kabul eder. Maslahat bulunmayınca velayete lüzum yoktur. Çünkü velayet, hürriyeti kayıt altına almakta ve zedelemektedir. Hürriyetin kayıt altına alınması, ancak daha büyük bir zararı önlemek için caiz olur.

Daha sonra Ebu Hanife şöyle söyler: Böyle bir kadının malı üzerinde kendisinin tam olarak velayet hakkı vardır. O halde kendi kendisini evlendirmede de velayeti tamamen kendisine aittir. Ebu Hanife'ye göre delikanlı erkek ve kız arasında evlenme hususunda eşitlik vardır. Erkek delikanlı nasıl evlenme konusunda tam bir velayet hakkına sahipse, delikanlı kız da bu konuda tam bir velayet hakkına sahiptir.

Fakat, Ebu Hanife bu konuda, kadının evleneceği erkeği seçmede yanılacağı de düşünüyor. Eğer o, eşini seçerken yanılırsa, sonunda meydana gelecek haysiyet kinci netice bütün ailesini rencide edecektir. Diğer fakihler, işte bu noktayı gözönüne almakta ve bu yüzden, kadının ancak velîsinin rızasıyla evlenebileceğini söylemektedirler. Burada Ebu Hanife, söz konusu olan haysiyet kırıcı durumun meydana gelmesini nasıl önüyor? veya bunun önlenmesi için nasıl bir tedbir alıyor? Ebu Hanife, kadına kendisini evlendirme hürriyetini tanıırken ailesinin şeref ve haysiyetini korumak için de şöyle bir tedbir alıyor: Kadının ailesine denk (küfüv) bir kimse ile evlenmesi şarttır. Böyle bir kadın, kendisine ve ailesine denk olmayan birisiyle evlenmeyi tercih ederse ve velîsi de buna muvafakat etmezse, Ebu Hanife'den rivayet edilen en sahih kavle göre, bu türlü evlenme akdi fâsid'tir.

İmam Ebu Hanife ile diğer fakihler arasındaki bu konuyla ilgili ihtilâf şöyle özetlenebilir: Fakihlerin büyük çoğunluğu, kadın kötü bir eş seçer ve ailesinin şerefini aşağı düşürür korkusuyla ona kendi başına evlenme hürriyeti tanımamaktadırlar. Ebu Hanife'ye göre ise, insan hürriyetinin kayıt altına alınması, bizzat büyük bir zardır. Meydana gelip gelmiyeceği ihtimalden ibaret olan bir zararı önlemek için, kişinin hürriyetini elinden almak gibi daha büyük bir zarara sebep olunamaz. Ona hürriyeti tam olarak verilir, ancak o fiilen kötü bir eş seçerse evlenme akdi fasid olur. Böylece Ebu Hanife hem kadının hürriyetini, hem de aile veya velîsinin şerefini korumuş olur.^{274[40]}

Âkil bir insan hacr edilemez: Ebu Hanife, sefihi de ma'tûhu da hacr etmez^{275[41]}. Ona göre kişi bulûğa ermekle akıl sayılır. İsterse sefih olsun isterse olmasın. O, müstakil bir şahsiyete sahip insandır. Bir kimse sefihlik ederek malını israf etse veya ma'tûh olduğu için malını işletmesini bilmese de, onun hacr'i cihetine gidilemez. Çünkü ona

^{274[40]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/243-245.

^{275[41]} Sefih, israfçı yani malını yerli yersiz saçıp savuran kimsedir. Mâtûh, bu. nak yani akıl ve şuuru tam olarak yerinde değilse de, deli de olmayan kimsedir. Hacr; delilik, çocukluk vb. sebeplerden Ötürü kişinin kavli ta» sorruftan yani akit, sözleşme gibi tasarruf hakkından mahrum edilmesidir. Çeviren.

müdâhale etmek kimsenin, hakkı değildir. O, başkasına zarar vermedikçe istediği gibi hareket edebilir. Böyleşinin hacr edilerek malını istediği gibi kullanmasından alıkonulmasında bir maslahat da yoktur. Çünkü hacr, onun şerefini rencide etmek ve hattâ insanlığını yoketmektir. İnsanın mal ve mülkünde istediği gibi müstakil olarak tasarruf etmesi, güzel tasarruflarının neticesinde iyilik görmesi, kötü tasarruflarının neticesinde de zarara uğraması, onun sırf insan olduğu için sahip bulunduğu insanlık şeref ve haysiyetinin iktizâsıdır. Hürriyetin savunucusu olan İmam A'zam'a göre hacr, malın boşa sarfedilmesinden daha büyük bir zarardır. Zira hür bir insan için hacr edilmek, mallarının yok olmasından daha çok elem ve ıztırap vericidir.

Bir kimse, sefih ve matuh insanların hacr edilmesinde toplumun maslahatı da vardır diyemez. Çünkü toplumun maslahatı, malların üretici ellere intikalindedir. Onları, çalıştıramıyan kimselerin zimmetinde tutmakta ve başkalarını onlara bekçi yapmakta bir maslahat yoktur. O halde toplumun maslahatı, malların uyuşuk ellerden çıkıp çalışan ellere geçmesindedir. Mal, beceriksiz ve onu tutamıyan bir ele geçerse o zaman, onu işletecek ve muhafaza edecek başka ellere bırakmak gerekir. İmam Ebu Hanife «Ben, 25 yaşına ulaşmış bir insanı hacr etmekten haya, ederim», derdi. İşte bu, büyük İmamın insanlığa ve şahsî hürriyete gösterdiği saygının bir delili ve insan için tanıdığı yüksek şerefın bir nişanesidir.

Mısır mahkemelerindeki tecrübeler isbat etmiştir ki; sefih ve matuhun hacr'i için açılan dâvalarla mal sahibinin maslahatı korunmak istenmemekte, ancak bununla kişiye işkence etmek, onun iyilik yapmasını engellemek istenmektedir. Bu dâvaların asıl sebebi, bazı mirasçıların kendi menfaatlarını teminat altına almak endişesidir. Halbuki İslâm hukukçularına göre hacr, mirasçılarının korunması için değildir. Çünkü, mal sahibi yaşadığı müddetçe onların ne mal üzerinde, nede mal sahibi üzerinde hiç bir hak ve selâhiyetleri yoktur.^{276[42]}

Borçlu Hacr edilmez ve hiç kimse malındaki tasarruf hakkından alıkonamaz:

İmam Ebu Hanife, nasıl sefih ve matuhu hacr etmiyorsa aynı şekilde borçlu (medîn) kimseyi de hacr etmez ve malındaki tasarruf yetkisini kısıtlamaz. İsterse borçları malının tamamını aşmış olsun. O, ancak borçluyu borcunu ödemek üzere takip, hapis ve bedenî olarak icbar etmek cihetine gider. Zira, borcunu ödemekten kaçınan kimse alacaklıya zulmetmektedir. Peygamberimiz; «İmkânı olduğu halde borcunu sallayan kimse cezayı haketmektedir» buyurmuştur. Fakat, borçlunun tasarruf iradesi, akit ve sözleşme hakkı elinden alınmaz. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, Ebu Hanife'nin ileri sürdüğü bedenî cezaları kabul etmekle beraber, borçlunun malı üzerindeki kavli tasarrufunu da velinden almaktadır. O, borcunu ödemedikçe mülkünde tasarruf edemez. Borcu malının tamamını aşmasa dahi, malı cebren satılarak borcu ödenir.

İmam Ebu Hanife ise, fikhında, insanın iradesini elinden alıp onun malında başkasının kavli tasarrufunun geçerli oluşunu kabul etmemektedir. Ona göre mülkiyetle hürriyet birbirinden ayrılmaz. Mülkiyetin bulunduğu yerde tasarruf hürriyeti de bulunur. Ve asla bunlar birbirinden ayrılmaz. İmam A'zanı, böylesine, daima hürriyetten yana olmuştur.

Ebu Hanife, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini o derecede korur ki, mahkemenin dahi bu hürriyete müdâhale etmesini ve onu kayıt altına almasını kabul etmez. İnsanın

^{276[42]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/245-246.

kendi mülkündeki tasarrufu başkasına zarar verecek olursa, o zaman bu, şuurlu dinî bir vicdana havale edilir. Çünkü bu gibi şeylere mahkemece yapılan müdâhaleler daha çok husûmet ve çekişmelere, dinî duyguların zayıflamasına sebep olur. İnsanın dinî duygusu zayıfladıktan sonra bunu elde ettiği maddi şeyler telâfi edemez. Beri yandan,' dinî sağlam bir duygu, hertürlü tecavüz ve çekişmeyi tek başına önlemeye kâfidir. Bir insan kendi maslahatının, komşusunun maslahatıyla ortak oluşunun şuuruna sahip olursa, daima ona iyilik etmeyi düşünür. Bunların arasına mahkeme yoluyla bir müdâhale yapılırsa müşterek maslahat duygusu zayıflar. İsteyerek ve hürriyet içerisinde yardımlaşmanın yerini düşmanlık alır. Ebu Hanîfe, insanların muamelelerinde dîne bağlı müsamahakâr hürriyeti, müsamaha ruhundan yoksun ve zorlayıcı kazâ hükümlere daima tercih eder.

Rivayet edildiğine göre; bir kişi, Ebu Hanife'ye gelip komşusunun evinde kendisinin duvarına yakın bir yerde kuyu kazdığından şikâyetlenmiş ve bu, kuyunun devamlı kullanılması sebebiyle kendi duvarının zarar göreceğini söylemiştir, İmam A'zam da ona; git komşuna söyle, demiştir. Şikâyetçi şahıs da; ona söyledim dinlemedi, demiştir. Bunun üzerine Ebu Hanîfe ona; öyleyse git, sen de evinin dahilinde onun kuyusunun karşısına bir lâğım çukuru kaz, diye söylemiştir. Adam da, Ebu Hanîfe'nin dediğini yapmıştır. Tabiatıyla çukurun pis suyu komşusunun kuyusuna sızmaya başlayınca o, bunun üzerine kendi kuyusunu kapatmak zorunda kalmıştır. İşte Ebu Hanife'nin bu tavsiyesi, komşular arasında yardımlaşma duygusunun gelişmesini hedef tutmaktadır. Ebu Hanîfe, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini korumak maksadıyladır ki vakfın lüzumu'na (yani vakfın, vâkıfın hayatında kesinlik ifade etmesine) cevaz vermemiştir. İmam A'zam'a göre vakfın lüzumu, mal sahibinin kendi mülkünde tasarruf hakkını engellemektedir. Ona göre tasarruf hakkı olmayan bir mal sahibi düşünülemez. Vakfın, vâkıfın mülkiyetinden çıkmış olduğunu da Ebu Hanîfe kabul etmez. Çünkü vâkıfın mülkiyetinden çıkan vakıf mal, sahihsiz kalmaktadır. İşte böyle bir şeyin mülkiyet vasfı ortadan kalkmaktadır. Vakfın, Allah'ın mülkü olduğunu söylemek de Ebu Hanîfe'yi tatmin etmez. Çünkü bu, kuru bir lâftan ibarettir. Zira aslında, her şey Allah'ın mülküdür. Dilimizdeki mülkiyet mefhumu, bir malın Allah'a nisbet edilmesiyle değil, insana nisbet edilmesiyle açıklanır. Ancak Ebu Hanîfe, böyle bir vakfın cami için yapıldığı takdirde kesinleşebileceğini düşünür. Zira cami Allah'a ibadet için ayrılmış bir yer olup mülkiyeti sadece Allah'a izafe edilir; başka birine izafe edilemez.^{277[43]}

Hanefi Mezhebinin Nakil Ve Tedvini

İmam Ebu Hanife, başlı başına bir kitap'telif etmemiştir. Ancak ona birtakım küçük risaleler nisbet edilmektedir. el-Fikhu'I-Ekber, el-Âim ve'l-Müteallim, 132 H. yılında ölen talebesi Osman el-Betti'ye yazdığı risale ile Kaderiyye görüşlerini reddetmek için kaleme aldığı risale bunlar arasındadır. Bu risalelerin hepsi kelâm ilmine, öğüt ve nasîhata dairdir. İmam A'zam, fıkha dair bir eser yazmamıştır. Onun fikhî görüşlerini, ictihad ve fetvalarını nakleden ve bir araya toplayan talebeleridir.

Ebu Hanîfe'nin fikhî ve ilmî çalışmalarını unutulmaktan kurtaran kıymetli talebeleri arasında, bilhassa, iki isme Taslamaktayız. Bunlara, îslâm fikhî tarihinde, İmam A'zam'la Uzun zaman arkadaşlık ettikleri, ondan ayrılmadıkları ve hocalarının kurmuş olduğu fikhî ekolünü yaşattıkları için «sâhibeyn» (iki arkadaş veya iki talebe) adı

^{277[43]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/246-247.

verilmektedir.

İşte bunlardan birincisi Yakub b. İbrahim el Ensârî (öl. 182 H.) olup «Ebu Yusuf» diye bilinir ki, oğlu Yusuf ile künyelenmiştir. İmam Ebu Yusuf, İmam Ebu Hanîfe öldükten sonra 32 yıl daha yaşamıştır. Ebu Yusuf'un yazmış olduğu ve Ebu Hanîfe'nin görüş ve rivayetlerini de içine alan önemli eserleri şunlardır:

1 — Kitab'ul-Âsâr: Bu eseri, Ebu Yusuf'un oğlu Yusuf babasından, o da Ebu Hanîfe'den rivayet etmiştir. Bu eserdeki senedler, Ebu Hanife'den sonra Uz. Peygamber'e, bir sahabîye veya Ebu Hanife'nin rivayetini benimsediği bir tabîye dayanır. Aynı zamanda bu «serde o, Irak fakihlerinden bir çok tabîilerin fetvalarını toplamıştır. Bu eser, Ebu Hanîfe'nin istinbat metoduna bağlı olan bir fıkıh mecmuası durumunda olup İmam Ebu Hanîfe'nin istinbat ve ic-tihad'daki mevkiini göstermektedir.

2 — İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbni Ebi Leylâ: Bu eserde Ebu Yusuf, 148 H. tarihinde ölen Kadı İbni Ebî Leylâ ile İmam Ebu Hanîfe arasındaki ihtilâfları toplamıştır. Burada, Ebu Hanîfe'nin görüşlerinin bir müdafaası yapılmaktadır. Ebu Yusuf'un bu eserini rivayet eden Muhammed b. el-Hasen eş-Seybânî'dir.

3 — er-Reddü Alâ Siyeri'l-Evzâî: Bu değerli eserde, savaş halinde müslüm anlarla gayri müslimler arasındaki alâka ve münasebetler ve cihadla ilgili hususlarda Evzaf ile diğerleri arasındaki ihtilâflar yer almaktadır. Burada Ebu Yusuf, Iraklıların görüşünü desteklemekte ve Evzaf'nin fikirlerini reddetmektedir.

4 — Kitab'ul-Harâc: Ebu Yusuf, bu ölmez eserinde islâm devletinin maliyesi için değişmez ve sağlam bir nizam ortaya koymaktadır. Burada o, hocası Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettiği meseleleri de ele alıp hem kendi görüşünü hem de hocasının görüş ve içtihadını büyük bir samîmiyyet, ciddiyet ve ilim adamından beklenen bir dürüstlikle anlatır. Burada ihtilâflı olduklarını anlatmadığı hususlarda onun hocasıyla fikir birliğine sahip olduğu düşünülebilir.^{278[44]}

İmam A'zam'ın mezheb ve görüşlerinin yayılmasını sağlayan ikinci talebesi, Muhammed b. el-Hasen eş-Seybânîdir. O, 132 H. yılında doğmuş ve 189 H. yılında ölmüştür. İmam Muhammed, Ebu Hanîfe'nin derslerine kısa bir müddet devam edebilmiştir. Fakat, Ebu Hanîfe ile başladığı tahsilini Ebu Yusuf'tan tamamlamış olup Irak fıkının hafızı sayılır. Bütün bölümlerini içine almak üzere fikhî tedvin eden ilk ilim adamı odur. Kendisine bu fikhî çalışmalarında ikinci hocası Ebu Yusuf yardımcı olmuştur. İmam Muhammed'in fıkıh mecmuaları çoktur. Fakat, fıkıh'da gerçekten ilk kaynak vazifesi gören eserleri şu altı kitabıdır:

1 — el-Asl (el-Mebsût)

2 — ez-Ziyâdât

3 — el-Câmi'us-Sagîr

4 — el-Câmi'ul-Kebir

5 — es-Siyer'us-Sagîr

6 — es-Siyer'ul-Kebir

İmam Muhammed bu kitaplarının bir kısmını hocası Ebu Yusuf'la müzakere etmiş, bir kısmını da ona arz etmiştir. «Kebir» diye vasıflandırdığı kitapları tek başına rivayet ettiği, «Sagîr» diye vasıflandırdığı kitapları da Ebu Yusuf'a arz ettiği söylenmektedir.

Bu altı kitaba, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edildiği için «Zâhir-i Rivaye» adı verilir. Bunlar Hanefî Mezhebinde kaynak vazifesini görür. Özel bir tercih sebebi

^{278[44]} Kitabul-Harac, sayın Dr. Ali özek tarafından dilimize çevrilmiş ve neşredilmiştir. Çeviren.

bulunmadıkça bu kitaplardaki görüşler terkedilmez. İmam Muhammed'in aynı derecede iki kitabı daha vardır:

1 — Kitab'ur-Redd Ala Ehl'il-Medine

2 — Kitab'ul-Âsâr

Bunlardan ikincisi, Ebu Yusuf'un «Kitab'ul-Âsâr»'ından çok şey nakleder. İmam Muhammed'in «Kitab'ur-Redd Âlâ Ehl'il-Medine»'sini İmam Şafîî rivayet etmiştir.

İmam Muhammed'e nisbet edilen başka eserler de vardır. Fakat bunlar güvenilir râvîlerce nakil ve rivayet edilmesi bakımından önceki kitaplarının derecesinde değildir. Bu kitaplar şunlardır:

1 — el-Keysâniyyât

2 — el-Hârûniyyât

3 — el-Cürcâniyyât

4 — er-Rakkıyyât

5 — Ziyâdet'Uz-Ziyâdât

Bu kitaplara «Gayri Zâhir-i Rivaye» denilir. Çünkü bunlar, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edilmemiştir.^{279[45]}

Hanefî Mezhebi'nîn Gelişmesi Ve Yayılışı

Hanefî mezhebi istinbat ve tahrîc sayesinde son derecede gelişmiştir. Bu mezhebin gelişerek yayılmasını sağlayan âmiller şu üç noktada toplanabilir:

1 — İmam Ebu Hanife'nin talebeleri pek çoktu. Bunlar, onun görüşlerini yaymak, fıkhnın dayandığı esasları açıklamak hususunda çok gayret göstermişlerdir. Pek az meselede hocalarına muhalefet etmişlerse de umumî olarak onun görüşlerine uymuşlardır. İster hocalarına uysunlar isterse muhalefet etsinler, onun dayandığı delilleri açıklamayı ihmal etmemişlerdir. Aynı zamanda Ebu Hanife'nin görüşlerine dayanarak birçok fer'î meseleleri ele alıp incelemişler ve bu meselelerin dayandığı kıyasları açıklamışlardır.

2 — İmam Ebu Hanife'nin talebelerinden sonra gelen ve bu mezhebe bağlı olan fakihler, hükümlerin illetlerini ortaya koymaya ve bunları gelecek asırlarda meydana çıkacak olan meselelere tatbik etmeye çok önem vermişlerdir. Bunlar, mezhebin fer'î meselelerde dayandığı hükümlerin illetlerini tesbit edip ortaya çıkardıktan sonra birbirine benzeyen bütün meseleleri genel kaideler altında toplamışlardır. Böylece, çeşitli furû' meselelerini içine alan külli kaide ve nazariyeler koyarak, mezhebi sistemleştirmişlerdir.

3 — Hanefî Mezhebi, çeşitli örfleri bulunan birçok ülkelere yayılmıştır. Bu ülkelerde yeni hükümler çıkarmayı gerektiren bir çok olaylar meydana gelmiş ve bu sırada Abbasi devletinin resmî mezhebi olmak sıfatıyla Hanefî Mezhebi, bu meseleleri halletmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte Hanefî Mezhebi, Abbasi Devletinin resmî mezhebi olarak beşyüz seneden fazla İslâm ülkelerinde tatbik edilmiştir. Harun er-Reşîd, Ebu Yusuf u Bağdad kadısı olarak tâyin et-; mistir. Aynı zamanda Ebu Yusuf, Başkadı (Kâdî'l-Kudât) lık makamında olup bütün vilâyetlerin kadıları onun emriyle tâyin ediliyordu. Ebu Yusuf, tabîî olarak ancak Hanefî Mezhebini benimseyen fakihleri kadı tâyin ediyordu. Bu suretle Hanefî mezhebi büyük bir yayılma imkânına kavuşmuştur.

^{279[45]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/248-250.

Şüphesiz, çeşitli örfler istinbat işini geliştirmiştir. Bilhassa Hanefî mezhebine göre, hakkında nass bulunmayan meselelerde ve istinbatm kıyasa dayandığı yerlerde örf, istinbat esaslarından birini teşkil eder.^{280[46]}

Hanefî Mezhebi'nin Yayıldığı Ülkeler

Hanefî mezhebi, Abbasi Devletinin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmıştır. Mezhebin otoritesi devletin otoritesiyle orantılı idi. Devletin otoritesi zayıfladığı zaman mezhebin otoritesi de zayıflıyordu. Ancak, bazı ülkelerde tamamen halka mal olurken, diğer bir kısım ülkelerde de sadece resmî mezheb olarak kalıyor ve ibadet hususunda halk üzerinde hâkimiyet kuramıyordu. Irak, Mâverâünnehr ve fethedilen doğu İslâm ülkelerinde hem resmî, hem de halkça benimsenen mezheb, Hanefî mezhebi idi. Türkistan ve Mâverâünnehr'-de Şafîî mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında sert mücadeleler olmuş ve her iki mezheb bilginleri birbiriyle şiddetli tartışmalara girmişlerdir. Matem törenlerinde bile fikhî tartışmalar yapılır ve bu tartışmalar taziye yerine geçerdi. Bu türlü sürekli fikhî münazaraların sonunda çeşitli deliller ve bu delillerden de ilim doğmuş, müs-lümanlar arasında her hangi bir düşmanlık yaratılmamıştır.

Irak ve doğu İslâm ülkelerine bir gözatarsak görürüz ki, Hanefî mezhebi Şam'da hem halkın hem de hükümetin mezhebi olmuştur. Mısır'a doğru gelirsek, Mâlikî ve Şafîî mezhebinin Mısır halkı üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi ettiğini görürüz. Çünkü Mısır'da bir yandan İmam Mâlik'in birçok talebeleri bulunuyordu-, öte yandan da İmam Şafii hayatının son kısmını Mısır'da geçirerek ölmüş ve oraya defnedilmişti. Dolayısıyla, Mısır'da her iki mezhebe mensup seçkin ilim adamları bulunuyordu.

Daha sonra Hanefî mezhebi, resmî bir mezheb olarak, Mısır'a gelmiş, fakat halk üzerinde bir otorite sağlayamamıştır. Mısır'ı Fatimî Devleti işgal edince, Hanefî mezhebinin buradaki resmi otoritesini kaldırmış ve yerine Şiî İmamî mezhebini hâkim kılmıştır. Fatimîlerin yerine geçen Eyyûbîler, Şafîî mezhebini desteklemişler, yalnız Nuruddin eş-Şehid (öl. 569 H.)^{281[47]}, Hanefî mezhebini halk arasında yaymaya çalışmış ve bu mezheb için medreseler yaptırmıştır. Kölemenler devrinde Mısır'da her dört mezhebe göre kazâî hükümler verilmiştir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa (öl. 1849 M.) Mısır'a hâkim olunca tek başına Hanefî mezhebini resmi mezheb olarak ilân etmiştir.

Hanefî Mezhebi Mısır'dan Batıya (Mağrîbe) geçememiştir. Ancak Esed-b, el-Furat b. Sinan (öl. 213 H.)^{282[48]} devrinde Mağrib'e geçen Hanefî mezhebinin ömrü, orada çok kısa olmuştur. Çünkü Ağlebiler Devletinin otoritesi çok güçlü idi ve bu hanedan mensupları Mâlikî mezhebini tutuyorlardı. İşte bu yüzden Mağrib ve Endülüs'de tek başına Mâlikî mezhebi yayılma imkânını^{283[49]} bulmuştur.^{284[50]}

^{280[46]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/250-251.

^{281[47]} Bu sultan, Musul Atabeyi İmamüddin'in, Suriye ve civarında geniş bir hükümdarlık kuran oğlu ve el-Melik el-Adü unvanıyla anılan Nuruddin Mahmud'dur. Bilhassa bu, Hanefî mezhebini hâlam olduğu yerlerde yaymış ve bir çok medrese, hastane ve dârul-hadis inşa etmiştir. Salânaddin Eyyûbî ve amcası Şirkûh onun kumandanları olup, bunları, Mısır'a göndermiştir. Çeviren.

^{282[48]} Bu zat, 142 H. yılında Kayravan'da doğmuş, önce İmam Mâlik'ten, sonra da Bağdad'a gelip Ebu Hanife'nin talebelerinden ders okumuştur. 181 H. yılında Kasavan'a dönen ve bir müddet sonra meşhur bir faldh olarak dikkati çeken Esed b. el-Furat, Kayravan Kadılığına tâyin edilmiş ve Hanefî mezhebini Tunus ve Cezayir'de yaymaya çalışmıştır. 213 H. yılında Sicilya'ya karşı sevk ve idare ettiği askerî herakâti sırasında vebaya yakalanarak ölmüştür. Çeviren.

^{283[49]} Osmanlılar zamanında, İmparatorluğa dahil olan bütün ülkelerin resmî mezhebi, Hanefî mezhebi olup kazâî hüküm ve fetvalar tamamen bu mezhebe göre verilmiştir. Irak, Horasan, Sicisfan, Türkistan, Mâverâün-nehr, Kafkasya, Azerbaycan, Kıran, Kazan, Çin, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Suriye, Yemen, Habeşistan, Anadolu, Balkanlar ve Türkler vasıtasıyla fethedilip İslâmlaşınlan ülkelerdeki müslümanların ekserisi Hanefî Mezhebine bağlıdır. Bazı ülkelerde Hanefî mezhebi için «Türklerin Mezhebi» denmek bir gelenek olmuştur.

İMAM MÂLİK ve MEZHEBİ^{285[1]}

İmam Mâlik(93 —179 H.)

Irak'ta Küfe Mescidinde Ebu Hanife'nin ders halkaları vardı. Onun etrafını, metod ve istinbat ettiği fer'î fıkıh meselelerini gelecek nesillere nakleden talebeleri sarmakta idi. Fıkıh görüşleri talebeleri tarafından gelecek nesillere nakledilen en eski fakih, belki de odur. Buna muvazi olarak Medine'de de başka bir ders halkası vardı. Bu halkayı başka bir İmam teşkil ediyor, onun etrafını da fıkıh ve hadis öğrencileri sarıyordu. O, ders halkasını, Peygamber (S.A.) in Mescidinde teşkil etmeyi ve aynı zamanda Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattab'ın, müslümanların dâvalarını halletmek ve devlet işlerini düzenlemek için oturduğu yerde oturmayı tercih etmişti. Hicrî II. yüzyılın II. yarısında Peygamber'in Mescidine girenler burada yaşlı, top sakallı, kumral yüzlü, Uzun boylu ve heybetli bir üstadla karşılaşır. Etrafını çevreleyenler, heybetinden dolayı onun yüzüne doğrudürüst bakamazlardı. İşte bu zat, Hicret Yurdu'nun İmam'ı Mâlik b. Enes idi. Allah ondan razı olsun!^{286[2]}

Soyu, Doğumu Ve Gençliği

En sağlam rivayetlere göre İmam Mâlik, 93 H. yılında Medine'de Yemen kabilesine mensup Arab asıllı bir ana - babadan doğmuştur. Babası Yemenli Zû Asbah kabilesine mensup olup adı Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahi'dir. Annesi de, yine Yemen'in Arab kabilelerinden el-Ezd kabilesine mensup olup adı Âliye Binti Şureyk el-Ezdiyye'dir.

İmam Mâlik'in dedesi Mâlik, Yemen'in bir valisinden gördüğü zulüm üzerine Msdîne'ye gelip yerleşmiş ve Kureyş'e mensup olan Benî Teym b. Murra kabilesiyle hısımlı olmuştur. Sonra bu kabile mensuplarıyla dostluk (velâ') akdetmiş ve gerekince kendisine yardım etmelerini sağlamıştır. Mâlik ailesi, Medine'ye yerleştikten sonra bu aileye mensup olanların çoğu kendisini ilim, hadîs, sahâbîlerin haber ve fetvalarını rivayete vermiştir. İmam Mâlik'in dedesi büyük tabîilerdendi. Ondan, oğlu, yani İmam Mâlik'in babası Enes ve Ebu Süheyl diye anılan Nâfi' birçok rivayetler yapmıştır. Burada adı geçen Ebu Süheyl, rivayete en çok önem veren biri olup İbni Şihp,b ez-Zühri'nin hocaları arasındadır. Gerçi İbni Şihab yaşça ondan pek farklı değildi. İbni Hacer'in «Fethu'l-Bârî» sinde aynen şöyle denilmektedir: «Ebu Süheyl Nafi' b. Ebî Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir, İsmail b. Ca'fer'in hocasıdır. O, Zührî'nin de hocaları arasında olup Zührî'nin talebeleri de ona yetişmiştir. Yani Ebu Süheyl, Zührî'den sonra

Dünyadaki bütün müslümanların yaklaşık olarak üçte ikisi Hanefî roez-heblindedir. Çeviren.

^{284[50]} İslam'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/251-252.

^{285[1]} İslam'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/253.

^{286[2]} İslam'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/255.

vevat etmiştir.^{287[3]}

O halde İmamımız, ilim ve hadis rivayetiyle meşgul olan bir ailede doğup büyümüştür. Gerçi babası, rivayet bakımından dedesi Mâlik ile amcası Ebu Süheyl'in seviyesinde değildi. Buna göre onun gençliğinde ilim ve rivayete yönelişi, başka bir sanata meyletmeyi-şi, hattâ kendisini tamamen ilme verişi normal birşeydir. İmam Mâlik'in «Nadr» isminde bir kardeşi vardı ki o da hadis tahsil etmiş, tâbiîn'in bilginlerinden ayrılmamış, onlardan ilim öğrenmiştir. İmam Mâlik, rivayete yöneldiği zaman kardeşinin şöhretine binaen Ahu'n-Nadr (Nadr'm kardeşi) diye biliniyordu. Daha sonra kendi şöhreti kardeşini bastırdı ve tersine Nadr, Ahû-Mâlik (Mâlik'in kardeşi) diye anılmaya başladı.

Onu, hem aile muhiti, hem de umumî çevresi ilme ve ilim tahsiline yöneltiyordu. Çünkü yaşadığı muhit, Uz. Peygamber'in hicret ettiği, şeriatın vatanı, nurun kaynağı, ilk İslâmî hükümlerin vaz'edildiği, Uz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman devirlerinde İslâm'ın merkezi olan Peygamber Şehri Medine idi. Uz. Ömer devri, Kur'an ve Peygamber'in Sünnetinden istinbat edilen İslâmî hükümler üzerinde ittifak hâsıl olan bir devirdir ki, bu hükümler, aynı zamanda İslâmiyet'in gölgesinde gelişen medeniyetler için çok yararlı olmuştur.

Medine, Emevîler devrinde de şeriatın merkezi ve âlimlerin mercii olmaya devam etmiştir. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ile Abdulmelik b. Mervan'ın istişare ettiği bir sahâbî idi. Abdullah b. Ömer bunlara: «Eğer meşveret yapmayı istiyorsanız hicret ve sünnetin yurdundan ayrılmayınız», diye yazmıştır. Ömer b. Abdil-aziz, diğer ülkelerdeki müslümanlara sünnetleri öğretmek için, Me-dînelilere de yanlarında bulunan ve geçmişlerden kendilerine intikal eden şeyleri sorup öğrenmek için yazılar yazmıştır.

İşte İmam Mâlik'in gençliğinde Medine bu durumda idi. Yâni hicret yurduunun İmamı, bu Peygamber Şehrinin ve kendisini ilme sevkedenden aile muhitinin gölgesinde yetişmiştir.^{288[4]}

İlim Tahsîlî

İmam Mâlik, önce Kur'an-ı Kerîm'i hıfzetmiş ve ailesine, amcası ve ağabeyi gibi, kendisinin de ilim meclislerine gidip okumasını teklif etmiştir. Ailesi de onun bu isteğini müsbet karşılamiş ve bu hususta kendisine en çok annesi ilgi göstermiştir. Annesine, ilim tahsili için gitmek istediğini söylediği zaman O, kendisine en güzel elbiseleri giydirmiş, sarığını sarmış ve: «Şimdi git, oku ve yaz...» demiştir. Annesi sadece Mâlik'in kıyafetine önem vermemiş, aynı zamanda onun tahsil edeceği hocaları da seçmiştir. O, oğluna; «Rabîa'l'ya git, onun ilim ve edebini öğren», derdi. Bu Rabia, Medine'de re'y ile meşhur olan büyük bir fakihdir. Annesinin bu teşvikiyle İmam Mâlik, Rabi'at'u'r Re'y'in derslerine devam etmiş ve genç yaşında ondan re'y'e dayanan fıkhi öğrenmiştir. Hattâ bir çağdaşı; «Mâlik'i, Rabia'nın ders halkasında gördüm, kulağında askıküpe (şenf vardı), demiştir»^{289[5]}.

Bundan sonra Mâlik, daldan dala konan ve her istediği ağacın, meyvesinden faydalanan bir kuş gibi, bütün âlimlerin meclislerine gidip gelmiştir. Fakat onun

^{287[3]} Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Buhârî, c. IV, s. 80.

^{288[4]} İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/255-256.

^{289[5]} Şenf, erkek çocukların kulakları üzerinden takılan bir çeşit küpedir. Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercemesinde buna «askıküpe» demektedir. Çeviren.

yanından hiç ayrılmadığı, kendisine daima müşhidlik yapan bir hocası olması gerekirdi ki O, İbni Hürmüz'ü böyle bir üstad olarak kabul etmiş ve yanından ayrılmamıştır. Genç bir talebe olan Mâlik, hocasına karşı büyük bir hayranlık ve muhabbet duyar ve onun ilmîni takdir ederdi. O, hocası hakkıyla şöyle der: «İbni Hürmüz'ün derslerine onüç sene devam ettim. Ondan öyle ilimler öğrendim ki, bunların bir kısmını halkdan hiç kimseye söylemiyorum. O, hava ehlini red bakımından ve insanların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda onların en bilgini idi.» Mâlik, hocasının edebîyle edeplenmiş, onun ilim ve hikmetini öğrenmiştir. O, bu hususta der ki: «İbni Hürmüz'ün şöyle dediğini ismini: Bir âlim, talebesine «lâ edrî bilmiyorum» demeyi miras olarak bırakmalıdır. Tâ ki böyle söylemek, onların ellerinde sığınacakları bir vâsıtâ olsun. Onlara bilmedikleri bir şey sorulduğu zaman «lâ edri bilmiyorum» diyebilsinler.» Mâlik'in talebelerinden İbni Vehb; «İmam Mâlik, kendisine sorulan şeylerin çoğuna «bilmiyorum diye cevap verirdi», demiştir.

İşte İmam Mâlik'in böylesine tesirinde kaldığı İbni Hürmüz, Ab-durrahman b. Hürmüz olup el-A'rac " topal» lakabıyla meşhurdur. O, Haşimîlerin azatlısı idi. Muhaddis ve kıraat ehli tabîlerdendir. Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudrî, Muaviye b. Ebî Süfyan gibi sahâbîlerden rivayet etmiştir. Kendisinden de ez-Zührî ve Ebu'z-Zinad gibi birçokları rivayet etmiştir. İbni Hürmüz, 117 H. yılında vefat etmiştir.^{290[6]}

İlim Tahsîlîndekî Gayreti

İmam Mâlik, ilim tahsili için her türlü gayreti göstermiştir. Çağındaki bütün bilginlerden faydalanmış ve ilim uğrunda hiçbir şeyini esirgememiştir. Bu uğurda her türlü meşakkate katlanmış ve bütün varını yoğunu harcamıştır. Hattâ tahsil uğruna evini dahi satmıştır. O, hocalarının hiddetine katlanır, şiddetli sıcak ve soğuklarda onların yanına gidip ilim öğrenirdi. Kendisi şöyle der: «Ben, öğle vakitlerinde Nâfi'a gelirdim. Güneşten korunmak için hiçbir ağaç bulamazdım. Dışarı çıkacağı zamanı gözetlerdim. Dışarı çıkınca onu bir an için terkeder ve görmemiş gibi davranırdım. Sonra önüne geçer, kendisine selâm verir ve yine onu terkederdim. Nihayet o içeri girince ben de arkasından girer ve kendisine; İbni Ömer şu meseleler hakkında nasıl düşünüyordu ? diye sorardım. O da, bu sorularımı cevaplandırırdı. Fakat, daima hiddetli idi.»^{291[7]}

Adı geçen Nâfi', Abdullah b. Ömer'in, azatlısı olup onun ilmîni, Peygamber'den yapmış olduğu rivayetleri, sahâbîlerin amelini ve özellikle Emîru'l-Mü'minîn Ömer el-Faruk'un tatbikatını nakletmiştir.

Yukarıdaki ifadeden, İmam Mâlik'in güneşin sıcağına nasıl katlandığını, hocasının hiddetinden nasıl korktuğunu, ondan Abdullah b. Ömer'in ilmîni öğreninceye kadar nasıl sabır gösterdiğini anlıyabiliriz. Hocasına yük olmamak ve onu, sorularına cevap vermek hususunda bıktırmamak için nasıl titizlik gösterdiğini görmekteyiz. O, Uzun zaman hocasını bekliyor, onunla karşılaşınca selâm veriyor, sonra susuyor ve daha sonra soruyordu.

İmam Mâlik, İbni Şihab ez-Zührî'den de ders almak hususunda çok gayret gösterirdi. O, Said b. el-Müseyyib gibi birçok tabîilerden de ilim tahsil etmiştir, Saîd b. el-Müseyyib ile görüşmek için de, Nâfi' ile görüşmek için gösterdiği gayreti göstermiştir.

^{290[6]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/257-258.

^{291[7]} ed-Dibâc el-Müzehebb, s. 117.

İbni Şihab ile görüşmek için de aynı şekilde davranırdı. İbni Şihab ile görüşmek için onun boş vakitlerini kollar ve sakin bir atmosfer içerisinde ondan istifade ederdi.

İmam Mâlik'den şöyle rivayet edilmiştir: «Bir bayram günüydü. Kendi kendime, bugün İbni Şihab boş olur dedim ve camiden çıkıp onun kapısında bekledim. O, cariyesine: Bak kapıdaki kimdir? dedi. Cârîye kapıya baktı ve senin aşkar kölen Mâlik'dir, dedi. O da: Onu içeri al, dedi. Ben içeri girince: Sanırım ki daha evine gitmemişsin, dedi. Evet gitmedim, dedim. Yemek yedin mi? diye sordu. Hayır, dedim. Yemek ye, dedi. Yemeğe ihtiyacım yok, dedim. Öyle ise ne istiyorsun benden? dedi. Bana hadis anlaınanızı istiyorum, dedim. Yazı yazacak sahîfelerini çıkar, dedi. Ben de çıkardım ve bana kırk tane hadis rivayet etti. Biraz daha rivayet etmesini söyledim. Bu kadar yeter. Bu hadisleri riavyet edersen sen de hafızalardan sayılırsın, dedi.»^{292[8]}

İmam Mâlik, görüldüğü gibi işe rivayet ilmiyle başlamıştır ki bu, Peygamber (S.A.)'in hadislerinin ilmidir. Daha sonra sahâbîlerin fetvalarını öğrenmek ve tesbit etmekle uğraşmış ve fikhî görüşlerini de bu temeller üzerine kurmuştur. Uz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerine çocukluğundan beri saygı duyardı. Hattâ o, ayakta hadîs rivayet etmekten sakmırdı. «el-Medârik»te anlatıldığına göre kendisine; bize Amr. b. Dinar'dan anlat, diye sorulduğunda şöyle demiştir : «Onu hadîs rivayet ederken gördüm. İnsanlar ayakta onun söylediklerini yazıyorlardı. Ben Peygamber (S.A.)'in hadîsini böyle ayakta yazmayı uygunsuz buldum.» O, bir gün hocası Ebu'z-Zinad'a hadis rivayet ederken raslaşmış ve halkasma katılmamıştır. Daha sonra onunla karşılaşınca hocası; Bizim halkamıza niçin oturmadm? diye sormuş, Mâlik de şu cevabı vermiştir: «Yer dardı, Peygamber (S.A.)'in hadîsini ayakta dinlemek istemedim.»^{293[9]}

Tahsil Ettiği İlimler

İmam Mâlik, önce hadîs ve sahâbîlerin fetvalarını öğrendi. Fakat, bununla yetinmeyip hadîs ve rivayet ilminin yanında İslâm ile ilgili bütün ilimleri tahsil etti.

Onun çağında akaid etrafında tartışmalar çoğalmıştı. Hâricilerin kendilerine göre bir din ve akide anlayışları vardı. Keysaniyye, İmamiyye ve Zeydiyye gibi şîfî fırkaların da kendilerine göre ayrı ayrı görüşleri vardı. Mu'tezilîler de, akide ile ilgili nass'ları kendilerine has metodlarla açıklıyorlardı. Daha başka birçok fırkalar vardı ki bunların bir kısmı, kendilerine İslâm adını verdikleri halde, İslâmîyetten büsbütün uzaklaşmışlardı.

Fikrî bir önderlik yapmak isteyen herkesin, bütün bu görüş ve anlayışları bilmesi ve tesbit etmesi gerekiyordu. İşte İmam Mâlik, bütün bunları İbni Hürmüz'den öğrenmişti. Nitekim bunu kendisi anlatır. Gerçi o, öğrendiği şeylerin tamamını talebelerine intikal ettirmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik, ilmi iki kısma ayırıyordu :

a) Bütün insanlara anlatılan mevzûlarla ilgili olan bilgiler: Bu kısma giren bilgiler, hiç kimseye zarar vermez, her insan akli bunları öğrenip faydalanabilir. Bunlar, Peygamber (S.A.)'in hadisleri, sahâbüerin fetvaları ve bunların halka açıklanması gibi hususlardır.

b) Herkese anlatılmayan ve seçkin kimselere mahsus olan bilgiler : Bu türlü bilgilerin bir kısım kimselere faydasından çok zararı dokunmaktadır. Bunlar, çeşitli fırkaların

^{292[8]} Tertîb u'l-Medârik, yazma, Dâr u'l-Kütüb el-Misriyye, varak : 121. (Müellif Kadı İyaz'ın bu eserini umumiyetle «el-Medârik» diye zikretmektedir. Çeviren.

^{293[9]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/258-259.

görüşleri ve bu görüşler arasında sapık olanların reddedilmesiyle ilgili hususlardır. Bu ihtilaflı meselelerle ilgili hususları herkes anlayamaz veya bir kısmı yanlış anlar. Hattâ bunları reddetmek için uğraşırken bir kısım insanlar, bu sapık görüşlere kendilerini kaptırabilirler...

İlmin üçüncü bir kısmı daha vardır ki, bu Uzun bir tahsilden sonra açıklanabilir. O da, re'ye dayanan fıkıh olup çeşitli meseleler hakkında fetva verme melekesidir. İmam Mâlik, ancak vuku bulmuş bir mesele üzerinde fetva verirdi. Vuku bulma ihtimali olsa dahi, vuku bulmamış olan meselelere cevap vermezdi.

İmam Mâlik'in, biraz önce söylediğimiz gibi hadîs'e bağlı olarak tahsil ettiği ilim, sahâbîlerin ve kendisinin yetişemediği tabîîlerin fetvalarıdır. Uz. Ömer'in fetvalarını, Abdullah b. Ömer'in fetvalarını, Zeyd b. Sabit, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan ve Peygamber (A.S.)'den öğrendikleri şeyleri açıklayarak fetvalar veren diğer sahâbîlerin fetvalarını öğrenmiştir. Elbette bu sahâbîler, vahyin gelişine şahit olmuş. Peygamber (S.A.)'i gözleri ile görmüş ve O'nun hidâyet nurundan bizzat faydalanmış kimselerdir. İmam Mâlik; Said b. el-Museyyib, el-Kasım b. Muhammed, Süleyman b. Yesâr gibi sahâbüerin fikhını yakından bilen, anlayan ve tetkik eden büyük tabîîlerin fetvalarına da çok önem vermiştir.

İmam Mâlik, hadîs-i şeriflerin yanında sahâbî ve tabîîlerin fikhını öğrenmekle yetinmemiş, aynı zamanda re'ye dayanan fıkha da yönelmiştir. Medine'de Yahya b. Said ve Rabîatu'r-Rey diye bilinen Rabîa b. (Ebî) Abdurrahman gibi re'y taraftarı fakîhlerden ders okumuştur. Öyle anlaşılıyor ki Medine'deki Eabîa ve diğer re'y taraftar fakîhlerden intikal eden re'y. Iraklı fakîhlerin re'yine benzememek tedir. Iraklı fakîhlere göre re'y, kıyasa dayanmaktadır. Onlara göre kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden illet sebebiyle, hakkın da nass bulunan bir meseleye mukayese ederek açıklamaktır. Rabîe ve diğer Medineli fakîhlere göre re'yin esası, nass'larla çeşitli maslahatları bağdaştırmaya dayanmaktadır. Bu itibarla el-Medârik'de aynen şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik: Siz, Rabîa'nın meclisinde kıyas yapar ve bu konuda birbirinizden daha çok fikir beyan eder miydiniz?» diye sorulduğunda, O, Vallahi hayır, demiştir.^{294[10]}

Bundan anlaşılıyor ki İmam Mâlik, kıyas ve fer'î meselelerin yer aldığı re'y ile fazla uğraşmamıştır. Hatta O, olmamış meseleleri olmuş gibi ele alıp hükümlerini açıklamaktan ibaret olan «takdirî fıkıh»'dan hoşlanmazdı. Bu türlü fıkıh, Irak'da daha çok olup kıyastan, meselelerin hükmüne esas teşkil eden illetlerin araştırılmasından ve bu illetlerin bulunduğu meseleleri aynı hükme bağlamaktan ileri geliyordu.

İşte İmam Mâlik, ilim tahsiline koyulduğu zaman en çok Peygamber (S.A.)'in hadîsleriyle ilgili olan rivayet ilmiyle meşgul olmuş ve bu ilmi güvenilir kaynaklardan tahsil etmiştir. O, Peygamber ve sahâbîlerden rivayet edenleri (râvîleri) araştırır, bunlardan fakih olan güvenilir (Csika) kimseleri tesbit ederdi. İmam Mâlik, râvîleri tanımak, onların aklî güçlerini ve fikhî derecelerini kavramak hususunda güçlü bir firaset sahibi idi. Onun —Allah kendisinden razı olsun— şöyle dediği rivayet edilir: «Bu ilim, din ilmidir. Bunu aldığınız kimselere dikkat ediniz. —Peygamber'in mescidinin direklerini işaret ederek— şu sütunların yanında «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu...» diyenlerden yetmiş kişiye ulaştım. Bunların hiçbirinden bir şey almadım. Bunlardan, ancak kendisine Beytu'l-Mal emanet edilebilecek kişi emîn bir kimse

^{294[10]} İbni Abdilberr, el-Intikâ; Suyutî, Tezyîmîl-Memâlik; Kadî tyaz, Tertîbul-Medârik.

olabilir. Fakat, onların hiçbirisi buna ehil ^{295[11]}değildi. ^{296[12]}

Hocaları

Güvenilir râviler, Peygamberimizin şöyle buyurduğunu söylemişlerdir: «İnsanlar, ilim tahsilinde devenin karaciğerine benzerler. Onlar Medîneli bir âlimden daha bilgin — diğer bir rivayete göre daha fakîh— bir âlimi bulamazlar.» Mâlikî Mezhebinde olanlar bu hadîs-i şerifin, İmam Mâlik hakkında vârid olduğunu ileri sürerler. Buradaki «Medîneli bir âlim» sözü ile İmam Mâlik'in kastedildiğini söylerler. Biz ise, bu hadîs-i şerifi daha geniş mânâda kabul ediyor ve bununla Medine'deki ilmin üstünlüğünü, buradaki âlimlerin derinliğini ve çokluk bakımından imtiyazlı olduklarını açıklamak, İmam Mâlik'i de içine alan fikrî bir çevreye sahip oluşu itibariyle Medine'nin şerefini göstermek istiyoruz. Emevîler devri ile Abbasîler'in ilk devirlerinde Medine'nin ilim bakımından üstünlüğü tarihî bir gerçektir. Hulefâ-i Râşidîn devrinde Medine, sahâbilerin, özellikle onlardan ilk İslâm'a girmiş olanların karargâhı idi. Çünkü Uz. Ömer, ihlâsların üstünlüğü, ilimlerinin derinliği sebebiyle onları Medine'de alıkoymuştur. Peygamber (S.A)'in mübarek ilminin hâmili olan bu sâhâ-bîlerin savaşlarda ölüp gitmelerine gönlü razı olmayan Hz. Ömer, onları yanında alıkoymuş ve görüşlerinden faydalanmıştır... İşte bu yüzden onların ilmi, Hz. Osman ve Hz. Ali devrinde bâzıları çeşitli İslâm ülkelerine dağılıncaya kadar Medine'de kalmıştır.

Emevîler devri gelince; âlimler, diğer şehirlerdeki fitnelerin çokluğu ve vahyin merkezi olması, Peygamber (S.A)'in mübarek cismini sinesinde bulundurması hasebiyle Medine'ye sığınmışlardır. Ayrıca sahâbîlerden hayatta kalanlarla, bunlardan ölmüş olan bilginlerin ilim ve rivayetleri burada idi. Tabîîlerin de çoğu Medine'de oturuyordu. Irak, Şam ve diğer memleketlerde bulunan tabîîler, sayıca Medine'dekilerden çok daha az idiler. Emevîler devrinin sonuna doğru âlimler çeşitli fitnelere ve tahtları sallantıya düşen hükümdarların baskılarından kaçıp Hicaz'a geliyorlardı. Daha önce de gördüğümüz gibi Irak fukahasının başı olan İmam Ebu Hanîfe, canını kurtarmak için Mekke'ye sığınmış ve altı yıl Beytullah'ın mücaviri olarak kalmıştır.

İmam Mâlik, zekî ve kavrayışlı bir genç olarak böyle bir muhitte yetişmiş, işare't ettiğimiz yüz kadar büyük bilginden ilim tahsil etmiştir. O, buradaki bütün düşünce metodlarını öğrenmiştir. Hattâ İmam Ca'fer-i Sâdık'm meclislerini de kaçırmazdı. el-Medârik'de kendisinden aynen şöyle nakledilmektedir:

«Ca'fer b. Muhammed'e gelirdim. O çok şakacı ve güleç yüzlü idi. Yanında Uz. Peygamberin adı anılınca yüzü sararırdı. Ona Uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu ancak üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'ân okurdu. Abdestli olmadan Uz. Peygamber'den hadis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. O, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanma geldiğim zaman yastığını alır, mutlaka bana ikram ederdi...» ^{297[13]}. İmam Mâlik, onun ve diğer hocalarının faziletlerini burada Uzun Uzun anlatır.

İmam Mâlik, Medine'deki bütün sahâbîlerin rivayet ve fetvaları ile Uz. Peygamberin sözlerini toplamak için büyük bir gayret göstermiştir. O, Uzun zaman İbni Hürmüz'den ayrılmadığı halde Medine'nin öteki bilginlerinden de ilgisini kesmemiştir. Kendisi Me-

^{295[11]} İbni AbdÜberr, el-tntDtâ'.

^{296[12]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/259-261.

^{297[13]} el-Medârik, varak: 210.

dine'de ilim tahsil ettiği bilginlerin silsilesini şöyle anlatır:

«İbni Şihab ez-Zührî'nin şöyle dediğini işittim: Biz bu ilmi Ravza-i Mutahhafa'daki insanlardan aldık. Onlar: Said b. el-Müseyyib, Ebu Seleme, Urve, el-Kasım, Salim, Hârice, Süleyman ve Nafi'dir... Sonra onlardan İbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, el-Ensârî ve bir ilim denizi olan İbni Şihab rivayet etmiştir. Bunların hepsi yukarıda adı geçenlerden okumuşlardır.»^{298[14]}

Bu gösteriyor ki İmam Mâlik, İbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, Yahya b. Said el-Ensârî ve İbni Şihab ez-Zührî'den tahsil görmüştür.

Daha önce de söylediğimiz gibi İmam Mâlik, Abdullah b. Ömer'in fetvalarıyla onun, babası Uz. Ömer'den naklettiği şeyleri ve azatlısı Nâfi'in rivayetlerini biliyordu. O, bu yolla Uz. Ömer, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve benzeri sahâbîlerin fikhına dayanmaktadır.

İmam Mâlik'in yukarıda adlarını andığı bilginler, sahabe ve tabiilerin fikhını rivayete önem vermekle beraber, onların rivayet veya re'y'e dayanan fıkha karşı gösterdikleri ilgi değişiktir. Meselâ, Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nâfi', Ebu'z-Zinad ve İbni Şihab ez-Zührî'nin fikhı daha çok rivayete, buna mukabil Rabia ve Yahya b. Said gibi fakihlerin fikhı da daha çok re'y'e dayanmaktaydı. İbni Hürmüz'e gelince, onun hakkında İmam Mâlik'in rivayetleri arasında fazla bir şey bulamıyoruz. Lâkin İbni Hürmüz'ün, İmam Mâlik üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Öyle görünüyor ki O, İbni Hürmüz'den İslâm kültürü, akaid ve fırkalara dair konularda çok faydalanmıştır. Buna yukarıda da dokunmuştuk. Fakat İbni Hürmüz, kendisinden rivayet edilmesini istemezdi. Bu yüzden o, İmam Mâlik'i, rivayet senedinde kendisini anmaktan menetmiş, Uz. Peygamber'den bir şey rivayet edilirken yanılmış olması korkusuyla kendi isminin şöhret bulmamasını istemiştir.

Bu açıklamalara dayanarak, İmam Mâlik'in hocalarını iki kısma ayırabiliriz:

1 — Fıkıh ve re'y üstadları,

2 — Hadîs ve rivayet üstadları.

İmam Mâlik bu üstadların hepsinden ders almış, fakat her öğrendiği şeyi olduğu gibi kabul etmeyip tetkik ve tenkit süzgecinden geçirerek, bâzısını kabul etmiş, bâzısını da reddetmiştir. İbni Hürmüz'ü çok takdir, ettiği halde, sözlerini tetkik süzgecinden geçirir ve kendisi ile münakaşa ederdi. Bu sebepten İbni Hürmüz, onunla ilmî mübâhaselere girer ve bu mübâhaselerde ona arkadaşları Abdülaziz b. Ebî Seleme'yi de katardı. İbni Hürmüz'e; Biz sana bir şey soruyoruz cevap vermiyorsun. Mâlik ve Abdülaziz bir şey sorunca cevaplandırıyorlar', denildiğinde O şöyle demiştir:

«Vücuduma bir zaaf geldi, aklıma da böyle bir şeyin arız olup olmadığından emin değilim, siz bana bir şey sorduğunuz zaman ce-vaplandırsartı aynen kabul edeceksiniz. Halbuki Mâlik ile Abdülaziz verdiğim cevabı inceleyip doğru ise kabul, değilse^{299[15]}terk ediyorlar.»^{300[16]}

Medine'de Re'y Fikhi

Irak re'y fikhının, Hicaz da —bilhassa Medine— hadîs fikhının merkezi olarak tanınmıştır. Bu görüş büyük bir revaç bulmuş, hattâ İslâm fikhı tarihinde herkesçe kabul edilen bir dereceye ulaşmıştır. Biz de, re'y taraftarı fakihlerin Irak'da sayı

^{298[14]} Adı geçen eser, varak: 187.

^{299[15]} Adı geçen eser, varak: 141.

^{300[16]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/261-264.

bakımından Hicazdakilerden daha çok olduğunda şüphe etmiyoruz. Fakat, Irak fikhinin tamamen re'ye, Hicaz fikhinin da tamamen hadîs'e dayandığını söyleyemeyiz. Çünkü, hadîs Irak'ta, re'y de Medine'de kabul edilmekte idi. Çağının büyük tabîîlerinden biri ve İbni Şihab ez-Zühri gibi bilginlerin hocası olan Said b. el-Müseyyib, fetva vermekten çekinmez ve «Cesaretli Said» lâkabı ile anılırdı. Fetva hususunda cüretle hareket eden bir kimse elbette" fetvası için birçok hallerde re'y'e başvurmak zorundadır. Bâzı tabîîler de rivayetleri çok ciddî bir şekilde inceliyor, herhangi bir hadîsi Allah'ın Kitabı, Peygam-ber'in Sünneti ve ittifakla kabul edilen İslâmî esaslarla karşılaştırmadan kabul etmiyorlardı. Rabîa, Medînelilerin amelini, âhâd olan ve meşhur olmayan hadîslere tercih ediyordu. Rabîa: «Bin kişinin bin kişiden yaptığı rivayet, tek kişinin tek kişiden yaptığı rivayetten daha üstündür», derdi. İşte ilerde açıklayacağımız gibi, İmam Mâlik de- bu metodu kabul etmiştir.

Medine'de fikhî çalışmalar çok ve bu arada istinbat büyük bir yer işgal etmekte idi. Öyleyse fikhî çalışmalarının yapıldığı bir yerde elbette re'y ye tahric de bulunacaktır. Gerçekten Iraklıların re'y metodu, Medînelülerin re'y metodundan ayrılıyordu.- Iraklılara göre re'y metodu kıyas idi. Çünkü onlar, Abdullah b. Mes"ud, Ali b. Ebî Talib ve bunlardan nakillerde bulunan Alkame, İbrahim Nahaî ve diğer tabîîlere uyuyorlardı.

Iraklılarda hadis, Hicazlılara nisbetle miktar ve üstad bakımından farklı idi. Her memlekette fikir önderliği yapan ve önderliğini yaptığı fikri rivayetle besleyen âlimler bulunuyordu. Nihayet bu türlü fikhî çalışmalarda yapılan önderlik etrafında ayrı ayrı metod ve mezhepler teşekkül etmeye başladı.

Bu konuda Veliyyullah Dehlevî şöyle söyler: «Her bilgin kendi memleketinin ve hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının sözlerinin doğruluğunu daha iyi biliyor, onların kabul ettiği esaslara daha çok riayet ediyor ve gönlü onların üstünlüklerine daha çok meylediyordu. Meselâ; Uz. Ömer, Osman, İbni Ömer, İbni Abbas ve Zeyd b. Sabit'-in mezhebi ile bunların talebelerinden Said b. el-Müseyyib —bu Uz. Ömer'in verdiği hükümlerle, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadîsleri en iyi bilen bir kimsedir—, Urve, Salim, Atâ b. Yesar, el-Kasım, ez-Zühri, Yahya b. Said ve Zeyd b. Eşlem gibi bilginler, Medînelilerin nazarında uyulmaya ötekilerden daha lâyük idiler. Çünkü Peygamber (S.A.) Medine'nin faziletlerini, bu şehrin fakîhlerin merkezi ve her devirde âlimlerin toplanma yeri olacağını beyan etmiştir. Bunun içindir ki İmam Mâlik, onların yolundan gitmiştir. Öte yandan Kûfelilere göre Abdullah b. Mes'ud ve talebelerinin mezhebi, Şureyh ve Şa'bî'nin hükümleri ile İbrahim'in fetvaları kabul edilmeye daha lâyıktı.»^{301[17]}

Re'y Iraklılarda olduğu gibi, Medînelilerce de kabul ediliyordu. Fakat, her iki memleket fakîhleri arasında elbette bir ayrılık vardı. Bunun esasını her ekole bağlı olan tabîîler arasındaki ihtilâf teşkil ediyordu. Tabiatıyla rivayet ve re'y bakımından da bu iki memleket fakîhleri arasında bir fark vardı. Şüphesiz rivayet, Medine'de daha çoktu. Çünkü orası, bir kere sahâbîlerin en çok bulunduğu yer"di. Öte yandan birçok tabîîlerin de merkezi idi. Ayrıca Medînelilerle Iraklılar arasında şu bakımdan da ihtilâf mevcuttu: Büyük tabîîlerin sözleri, İmam Mâlik ve kendinden önceki hocaları gibi Medine fa-kihlerince büyük bir değer taşıyordu. Buna karşılık, büyük bile olsalar, tabîîlerin görüşlerine Irak fakîhleri doğrudan doğruya bağlanmıyorlardı. Meselâ, Ebu

^{301[17]} Huccetullah el-Baliga, c. I, s, 144.

Hanîfe, şöyle diyordu: -İş İbrahim ve Hasan'a gelince onlar da insan, biz de insanız.» Medînelilere göre re'y hadîslerden çıkarılmakta, Uz. Ömer ve ondan sonrakilerin maslahata uyarak hareket etme metoduna dayanmaktadır. Bu türlü re'y, bir nevi hadîs ve rivayetlere benzemekte olup mânâ bakımından bu hadîs ve rivayetlerin dışına çıkmamaktadır.

Bu incelemeden şu sonucu çıkarabiliriz: Bâzı fıkıh tarihi yazarların zannettiği gibi Medine'de re'y çok az değildir. Gerçi Irak'taki re'y'e nisbetle az olup metodu da Iraklılarınkine uymamaktadır.

İmam Mâlik, Medine'de hem re'ye, hem de rivayete önem vermiştir. Çünkü o hem fakîh, hem de muhaddis idi. Veliyullah Dehlevî bu konuda şöyle der: «Mâlik, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini fcesbit bakımından Medînelilerin en yetkilisi, isnad bakımından on-iann en güvenilir olanı idi. Uz. Ömer'in hükümlerini, Abdullah b. Ömer, Uz. Âişe ve bunların talebelerinin sözlerini, içlerinde en iyi bilen odur. İmam Mâlik ve emsali fakîhler sayesinde rivayet ve fetvâ ilmi ayakta kaldı. Ona bir mesele geldiği zaman, bu meseleye ait hadisleri zikrederek fetva verir ve onu en güzel şekilde ^{302[18]}cevaplandırıldı. ^{303[19]}

İmam Mâlik'in Ders Vermeye Başlayışı

İmam Mâlik, ders ve hadîs rivayetine, Medine'nin ilmini tam olarak öğrenip kendi nefesine güven hâsıl olduktan sonra başlamıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra O, Öğrendiklerini başkalarına öğretmek, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini güvenilir râvîlerden aldığı gibi insanlara nakletmek, fetva vermek, tahriçte bulunmak ve fetva soranlara yol göstermek vazifesini hissetmiştir. Anlaşıldığına göre derse ve fetva vermeye başlamadan önce O, iyi ve erdemli kişilerle istişarede bulunmuştur. Bu konuda kendisi şöyle der: «Her isteyen hadis ve fetva vermek için mescidde oturamaz. İyi, erdemli (faziletli) ve mescidde itibarı olan kişilerle istişare etmesi gerekir. Eğer, onlar, kendisini buna ehil görürlerse oturup ders ve fetva verebilir. Ben, ilim sahiplerinden yetmiş kişi benim buna ehil olduğuma şahitlik etmedikçe, mescidde oturup ders ve fetva vermedim.»

Ehliyetine dâir yapılan bu sağlam şahadetten sonradır ki İmam Mâlik, ders ve fetva vermeye başlamıştır. Fakat, bu sırada onun kaç yaşında olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak, hayatıyla ilgili rivayetlerin heyeti mecmuasından bu sırada onun olgunluk çağına ulaştığı ve bu çağa gelmeden derse başlamadığı anlaşılmaktadır. Râviler der ki: İmam Mâlik kendisinin ehliyetine dair 70 âlimin şahadetine rağmen derse başlamamıştır. Ancak Rabia ile ihtilâfa düştükten sonra ders vermeye karar vermiştir. Bu ihtilâf, Leys b. Sa'd'ın İmam Mâlik'e yazdığı risalede anlatılmaktadır. Bu risalede aynen şöyle denilmektedir: «Bildiğim, hazır bulunduğum, senin ve Medînelilerden Yahya b. Said, Ubeydullah b. Abdülâh b. Ömer, Kesir b. Ferkad ve bu Kesir'den daha yaşlı olan re'y sahibi Medînelilerin görüşlerini işittiğim hususlarda Rabia ile aranızda ihtilâf çıkmış; hattâ o, seni meclisini terk etmek gibi hoşlanmadığın bir şeye mecbur etmişti. Ben, Rabîa'yı kınadığım bâzı şeyler hakkında sen ve Abdülaziz b. Abdilah ile müzakere etmiştim. Siz ikiniz, benim kabul etmediğim şeyde bana muvafakat ediyor ve benim hoşlanmadığım şeyden siz de hoşlanmıyordunuz.

^{302[18]} Adı geçen eser, c. I, s. 145.

^{303[19]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/264-266.

Bununla beraber Allah'a hamd olsun, Rabîa çok hayır, sağlam bir akıl, apaçık bir üstünlük, îslâmî güzel bir yaşayış, genel olarak bütün arkadaşlarına ve özellikle bize karşı sâdık bir muhabbete sahiptir. Allah ona rahmet ve mağfiret etsin. Onu, amelinden daha güzeli ile mükâfaatlandırın.»

Şayet Rabîa'nın 136 H. yılında öldüğü doğru ise, bu tarihte İmam Mâlik 43 yaşında idi. Buna göre İmam Mâlik'in Rabîa ile ihtilâfa düştüğü zaman olgunluk çağına ulaşmış olduğu düşünülebilir ki, mâkul olanı da budur.^{304[20]}

Ders Verme Usûlü

İmam Mâlik, ilk önce Peygamber (S.A.)'in mescidinde ders vermeye başlamış ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Ömer b. Hattab'ın oturduğu yerde oturmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda Medine'de Abdullah b. Mes'ud'un oturduğu evde oturmayı tercih etmiştir. Çünkü, hem ders verdiği yerde, hem de ikamet ettiği evde sahâbîlerin eserleri kendisini çevrelemekte idi. Nitekim O, düşünce ve re'yi bakımından da sahâbîlerin yaşadığı atmosfer içerisinde yaşamakta idi.

İmam Mâlik, İmam Ebu Hanîfe gibi hayatı boyunca derslerine, mescidde devam etmemiş ve idrarını tutamama (selis-i bevl = prostat) hastalığına yakalandığı zaman derslerine evinde devam etmiştir. Hastalığı şiddetlenince insanların yanına çıkamaz olmuş, fakat derslerini kesmemiştir. İbni Ferhun'un “ed-Dibac el-Müzehheb»'inde şöyle denilmektedir:

«el-Vakîdî der ki: Mâlik mescide gelir, beş vakit namazla cenaze namazlarında hazır bulunurdu. Hastaları ziyaret eder, gerekli işlerini görür, sonra mescide gelip otururdu. Bu sırada talebeleri etrafına toplanırdı. Daha sonra mescide gelip oturmayı terketmiştir. Sadece namazını kılar ve ders verdiği yere dönerdi. Sonra cenazelerde hazır bulunmaktan da vazgeçmiştir. Cenaze sahiblerine gelir, onları teselli ederdi. Daha sonra O, bunların hepsini terketmiştir. Camiye ne beş vakit namaz için ne de Cum'a için gelememiş. Bu sırada hiçbir kimseyi taziye için de gelemiyordu. İnsanlar, ölünceye dek ona bakmışlardır. Bâzan kendisine durumu sorulduğu zaman şöyle derdi: Her insan ömrünü söyleyemez.»

İmam Mâlik'in iki türlü ders meclisi vardı:

1 — Hadîs dersleri,

2 — Vultû bulmuş mes'elelerle ilgili dersleri, yâni fetva işleri. O, derslerine evinde devam ettiği zamanlarda da bu iki türlü

ders meclislerini yürütüyordu. Bir talebesi, bu konuda şöyle anlatır: «İmam Mâlik, derslerini evinde vermeye başladıktan sonra, insanlar evine ders için geldiğinde cariyesi çıkar ve onlara: Hoca, sizin hadîs için mi, yoksa meseleler için mi geldiğinizi soruyor, derdi. Onlar: Mes'eleler için geldik derlerse, İmam Mâlik çıkar, onların fetvalarını verirdi. Hadîs için geldik derlerse, oturunuz, der ve gusülha-nesine girip gusleder, güzel kokular sürünür, yeni elbiseleriyle tay-lasanını giyer ve sarıgım sarardı. Kendisine bir de kürsü hazırlanırdı. Bundan sonra o, güzel bir kıyafetle, hoş kokular sürünmüş olarak ve huşu içerisinde derse gelenlerin yanına çıkardı. Öd ağacı yakılır ve hadîs-i şerif dersini bitirinceye kadar bu öd ağacı buhurlanırdı.»^{305[21]}

Kısaca İmam Mâlik, günlerinin bir kısmını hadîs-i şerife, bir kısmını da mes'ele ve

^{304[20]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/266-267.

^{305[21]} el-Medârik, varak : 171, ed-Dibâc, s. 23.

fetvalara ayırmıştır. Kendisine sorulan mes'eleleri inceler ve cevaplarını yazılı olarak verirdi. Hem Medine valisine, hem de başkalarına karşı aynı şekilde yazılı olarak cevap verirdi.

İmam Mâlik, ister hadîs ister fetva ile ilgili olsun, derslerinde vakar ve ciddiyet sahibi olup lüzumsuz lâflardan tamamen Uzak kalırdı. Bunları, ilim tahsil edenler için şart koşardı. O, şöyle derdi: «İlim tahsil etmek isteyenlere vakarlı, ciddiyetli, haşyetli olmak ve geçmişlerin yolundan gitmek gerekir. İlim sahiplerinin bilhassa ilmî müzakereler sırasında nefislerini mizahtan Uzak tutmaları gerekir..» Yine O, şöyle derdi: «Gülmemek ve sadece tebessüm etmek, âlimin uyması gereken âdabdandır.» İmam Mâlik, kendisini bu hususta çok sıkı bir şekilde kontrole tâbi tutmuştur. Hatta onun elli senelik hocalık hayatında, ders verirken bir defa bile güldüğü bilinmemektedir.

Onun bu tutumu, yaradılıştaki katılığın neticesi değildir. Sadece din ilminin edebine bağlanışından ileri gelmiştir. O, dini ilim meclislerinin dışında sade bir hayat yaşar, serbest ve mütevazı davranırdı. Bir talebesi onun hakkında şöyle der: «İmam Mâlik, bizimle oturduğu zaman sanki bizden biri gibi davranırdı. Konuşmalarımıza çok. sade bir şekilde katılırdı. O, bizden daha mütevazı idi. Hadîs-i şerif anlatmaya başlayınca onun sözleri bize heybet verirdi; sanki o bizi, bizde onu tanımıyorduk.»

Yıl içinde İmam Mâlik'in derslerine Medînelilerden isteyen herkes gelirdi. Dersi ister evinde ister mescidde vermiş olsun. Fakat derslerini tamamen evinde vermeye başlayınca, hac mevsiminde dersini dinlemek isteyen hacıların hepsini evi almazdı. Bu bakımdan o, önce Medînelileri kabul eder, bunlara hadîs rivayetiyle fetva verme işini bitirdikten sonra diğerlerinin içeri girmesine izin verirdi. Kimi zaman da evinin önü çok kalabalıklaşınca, memleketlerine göre onları sıra ile içeri alırdı. el-Medarik'te şöyle denilmektedir:

«el-Hasen b. Rabî' der ki: İmam Mâlik'in kapısında idim, onun münâdisi, önce Hicazlılar içeri girsinler, diye çağırdı ve yalnız Hicazlılar içeri girdiler. Sonra Şamlılar girsin, diye çağırdı. Daha sonra da Iraklılar girsin, diye çağırdı. Bu yüzden, onun yanına en son giren ben oldum. Ebu Hanîfe'nin oğlu Hammad da aramızda idi.»

İmam Mâlik, ancak vuku bulmuş mes'eleler hakkında fetva verirdi. Vuku bulmamış mes'eleye, vuku bulması mümkün bile olsa, İmam Ebu Hanîfe'nin verdiği gibi fetva vermezdi. Birisi ona vuku bulmamış bir mes'ele sordu. İmam Mâlik de ona: «Olana sor, olmayanı bırak.» dedi. Talebesi İbnu'l-Kâsım derki: «İmam Mâlik, olmamış bir mes'eleye hemen hemen hiç cevap vermezdi. Talebeleri, öğrenmek istedikleri bir mes'eleyi, bir adamın ona gelip bunu olmuş bir mes'ele gibi sorması ve onu hocalarının cevaplandırması için hileyle başvururlardı.»

İmam Mâlik, farazi mes'elelerden kaçınmak suretiyle, bilmeksizin ve bir kısım mes'eleleri farzederek, hadîs-i şeriflere aykırı bir şey yapmaktan kendisini korumuştur. Ona göre fetva vermek, âlim için bir imtihandır. Bir âlim, fetva vermeye, ancak, insanları amelî hayatlarında irşad etmek ve onların İslâmiyet dairesinden dışarı çıkmamalarını sağlamak için teşebbüs eder.

O, mes'eleler hakkında fetva verirken yanılmamak için çok titizlik gösterirdi. Bilmediği şeye cevap vermezdi. Hattâ kesin olarak bilmediği bir mes'ele üzerinde, «Bilmiyorum lâ edrî» demek âdeti idi, bu söz onun hatâdan korunmak için sığındığı bir kale idi. Rivayet edildiğine göre bir şahıs ona bir şey sormuş ve kendisinin Mağrib (Kuzey Afrika)'den altı aylık bir yoldan geldiğini söylemiştir. İmam Mâlik bu şahsa:

«Seni, benim bilmediğim bir mes'ele için buraya kadar kim gönderdi?» demiştir. O şahıs; «Bu mes'eleyi bilen kimdir?» dediğinde, İmam Mâlik; «Allah kime bildirdiyse odur.» demiştir.^{306[22]}

Yine Mağribli birisi ona bir mes'ele sormuş, o da: «Bilmiyorum, böyle bir mes'ele bizim memleketimizde vuku bulmamıştır. Hocalarımızdan hiçbirisinden de bu konuda bir şey işitmedik. Fakat, yarın bize tekrar uğra.» demiştir. Ertesi gün adam gelince İmam Mâlik ona; «Sorduğun mes'eleyi bilemiyorum.» demiştir. O şahıs da; «Ey Abdullah'ın babası, beni sana gönderen kimse, yeryüzünde senden daha bilgin birinin bulunmadığını söyledi.» demiştir. Bunun üzerine İmam Mâlik çekinmeden: «Ben, iyi yapamıyorum.» diye cevap^{307[23]} vermiştir.^{308[24]}

İmam Mâlik'in Şahsiyet Ve Karakteri

Bu ilim, o hak ve hakikat yolundan gidiş, kişinin önce şahsiyet ve karakterinden sonra hocalarının irşadı ve içinde yaşadığı çağın kendisini besleyen fikir atmosferinden, daha sonra da şahsî gayretlerinden doğar. İmam Mâlik'in bu sıfatlarının bir kısmını işaret ettik. Fakat kitabımızın hacmi ile İmamımızın şahsiyetine uygun bir şekilde biraz daha geniş bilgi vermemiz gerekiyor. Burada durmak istediğimiz konu, İmam Mâlik'in şahsiyet ve karakteridir. Çünkü bunlar ağacın kökü durumunda olup, diğerleri bu kökten beslenen dallar mesabesindedir. Toprağın içerisinde kök olmazsa, elbette ağacın dalları gelişip serpilme imkânına erişemez.^{309[25]}

1- Hafıza Ve Zekâsı

Allah, İmam Mâlik'e sağlam bir hafıza, öğrendiklerini unutmamak için kuvvetli bir arzu vermiştir. O, İbni Şibab ez-Zührî'den 31 hadîs-i şerif dinlemiş, yazmadığı bu hadîslerin hepsini sonra hocasına anlatmış ve bunlardan sadece bir tanesini unutmamıştır. İmam Mâlik'in çağında hafıza ve ezber işine son derecede önem ve itimat gösteriliyordu. İlim, kitaplar vâsıtasıyla değil, bilginlerin ağzından öğreniliyordu. Peygamber (S.A.V)'in hadîs-i şerifleri de kitap halinde yazılmamıştı. Hadîs-i şerifler ancak kalplerde ve bilhassa üstadların hafızalarında bulunuyordu. Dolayısıyla hadîs-i şerifleri öğrenciler, ellerinde kitap halinde bulunduramıyorlardı; sadece onları üstadların ağızlarından işiterek öğreniyorlardı.

Şüphesiz kuvvetli hafıza, her ilmî alanda yükselmenin esasını teşkil eder. Çünkü hafıza, âlimin aklını besler ve onun düşüncesine esaslı bir şekilde yardımcı olur. İşte İmam Mâlik, güçlü hafızası sayesinde çağının ilk muhaddisi olmuştur. İmam Şafî, onun hakkında; «Hadîs gelince İmam Mâlik, sanki ışık saçan büyük bir yıldız olurdu», demiştir. Hocası İbni Şihab da ona : «İlim Dağarcığı» derdi.

İmam Mâlik, hıfzettiği hadîsler üzerinde böyle kuvvetli olduğu halde bir maslahat görmedikçe insanlara hadîs-i şerif anlatmazdı. Kendisine, İbni Uyeyne, senden daha çok hadîs biliyor, denildiğinde şu cevabı vermiştir: «O halde bütün işittiğim hadîsleri anlatayım mı? O zaman ben bir ahmak olurum ve insanları sapıtmak istiyor gibi bir duruma düşerim. Benden bâzı hadîsler rivayet edilmiştir. Ben, and olsun ki, bu

^{306[22]} el-Medârik, varak: 159.

^{307[23]} Adı geçen eser.

^{308[24]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/267-270.

^{309[25]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/271.

hadîslerden her biri için bir kırbaç yemek isterdim de o hadîsleri rivayet etmek ^{310[26]}istemezdim. ^{311[27]}

2- Sabır Ve Tahammülü

İmam Mâlik, bu güçlü aklı ve sağlam hafızası ile birlikte büyük bir sabır ve metanet sahibi idi. O, ilim tahsili yolunda karşısına çıkan her engeli yenmiştir: İlim tahsil ederken karşılaştığı geçim zorluğuna ve hocaların hiddetine aldırılmamış, yazın kavurucu sıcağına, kışın şiddetli soğuğuna katlanmış, sıcak ve soğuk demeden hocadan hocaya koşmuştur. O, talebelerini de ilim uğrunda sabra teşvik ederdi. Ve; «İlim sahibi olanlar, bunu sabırla elde ettiler», derdi. Bir dersinde talebelerine şöyle demiştir: «İlim öğrenmek isteyen herkes, fakirliği yenmek ve ilmi her îale tercih etmek zorundadır.»

Bu sıfatı, İmam Mâlik'e güçlü bir irade ve sarsılmaz bir azim vermiştir. O, bu sayede hayatın her türlü müşküllerini yenmiş, nefsi ve şehvi arzularına hâkim olmuştur. Onu hiçbir kuvvet ezememiş ve kendisi de hiçbir otorite karşısında zaaf göstermemiştir. İşte bu sayede İmam Mâlik, her yönüyle ilim tahsilini başarmıştır. ^{312[28]}

3- İhlâsı

İmam Mâlik'in kalbini hikmet nuruyla aydınlatan sıfatı, İhlasıdır. O, ilim tahsil ederken ihlâs ile çalışmış ve ilmi sırf Allah rızası için tahsil etmiştir. Nefsini, her türlü garaz ve kötü arzulardan temizlemiştir. Hakikati araştırırken de ihlâstan ayrılmamış ve hiçbir şekilde sağa sola sapmadan hakîkate yönelmiştir. İhlâs, fikre ışık tutar ve bu sayede fikir doğru çizgiden ayrılmaz. Hakikata ulaştıran en kısa yol doğru olan yoldur. Nitekim iki nokta arasındaki en yakın yol da doğru çizgidir. Nefsi arzular kadar hiçbir şey fikri bulandırmaz. Zira nefsî- arzular, bulut gibi hakikatleri örter; aklın onları görmesine engel olur.

İhlâs, ona İlim nurunun, ancak takva ile ciola olan gönülde bulamayacağını kabul ettirmiştir. O, şöyle der: «İlim bir nurdur, ancak takva ve huşu sahibi gönülde yerleşebilir.» İlim tansüindeki fıhftst, kendisini şâz olan fetvalardan Uzaklaştırmıştır. O, apaçık dtelülere dayanan fetvalar verirdi ve şöyle derdi: «En hayırlı şey, açık ve seçik olan şeydir. Eğer iki şey arasında şüpheye düşersen bunlardan en sağlam olanı al.»

İmam Mâlik, fetva hususunda teenni ile hareket eder" ve çabucak cevap vermezdi. İbni Abdilhakem bu konuda şöyle der: «İmam Mâlik, kendisine bir mes'ele sorulduğu zaman soran kimseye: Sen git, ben bu mes'eleyi inceleyim, derdi. Kendisi de gider bu mes'ele üzerinde dururdu. Kendisine bu hususta, niçin böyle yapıyorsun, diye sorduk. Ağladı ve : Ben bu mes'elelerden dolayı çok çetin bir günle karşılaşacağımdan korkuyorum, dedi.»

O, fetva hususunda kolay ve zor diye bir şey tanımazdı. Ona göre her mes'ele, haram ve helâli açıklamaya dayandığı için zor bir işti. Kendisine birisi bir şey sormuş ve bu mes'ele kolaydır, demişti. Bunun üzerine İmam Mâlik kızmış ve şöyle demiştir: «Kolay mes'ele, öyle mi? İlimde kolay birşey yoktur. Sen Allah'ın «Doğrusu biz, sana,

^{310[26]} el-Medârik, varak : 164.

^{311[27]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/271-272.

^{312[28]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/272.

taşınması ağır bîr söz vahyedeceğiz.»^{313[29]} âyetini işitmedin mi? İlimin hepsi zordur; bilhassa kıyamet günü mes'ul olunan ilim!»

O, ihlâsı sayesinde apaçık bir nass bulamazsa, bir şeye haram veya helâldir, de.mezdi Fakat, herhangi bir re'ye göre istinbat gerekirse yine haram veya helâl demezdi. Ancak, hoş görmüyorum veya iyi buluyorum, derdi. Çoğu zaman sözüne şu âyet-i kerîmeyi ilâve ederdi: «Biz ancak zanda bulunuyoruz ve yakinen bilemiyoruz.»^{314[30]} İhlâsı onu, Allah'ın dininde münakaşa etmekten uzaklaştırmıştır. O, hiç kimsenin Allah'ın dîninde mücadele etmesini istemezdi. Çünkü mücadele bir nevi savaştır. Allah'ın .çUni ise müslümanlar arasında savaş alanı olmaktan münezzehtir. Mücadele, çoğu zaman mücadele edenlerin şuuruzca kendi fikirlerine taassup göstermelerini doğurur. Taassup ise, mutaassıp insanın görüşünü bir tek yöne mahkûm eder; o da, bu yüzden ancak tek taraflı düşünür. İmam Mâlik'e göre mücadele alimlerin şeref ve haysiyetine yakışmaz. Çünkü, dinleyiciler, onlara, birbirini yenmek için söz yansı yaparken döğüşmekte olan iki horoz nazarıyla bakarlar. Bu hakikati, Halife Harun er-Heşid'in yüzüne karşı, İmam Ebu Yûsuf da söylemiştir. Hânın er-Reşid ona: Hadi münazara ve mücadele et, dediği zaman Ebu Yusuf: «İlim, horoz ve vahşî hayvanlar gibi boğuşma vâsıtası değildir», demiştir.

İmam Mâlik, mücadeleden nefret ettiği için insanları da bundan çok nehyeder ve şöyle derdi: «Mücadele, kalbi katılaştırır ve kin tohumlarını eker.» Yine O; «Dinde münakaşa ve mücadele, kulun kalbinden ilim nurunu götürür», derdi. Kendisine, sünneti bilen bir insanın sünneti savunmak için münakaşa etmesi doğru mudur? diye sorulduğunda; «Hayır, ancak sünneti tebliğ eder, muhatabı bunu kabul ederse ne a'lâ, etmezse susar», demiştir. İmam Mâlik mücadelenin, mücadele edenleri dînin hakikatından uzaklaştıracağına kaani idi. O, bu konuda şöyle derdi: «Bir mücadeleciden daha mücadelecisi olan birinin her gelişinde Cebrail'in getirdiği (Kur'ân) bizi terketmektedir.» İmam Mâlik mücadeleyi menettiği halde, dayandığı delili açıklamak için ihlâs sahibi bâzı bilginlerle tartışmalarda bulunurdu.

İmam Mâlik'i, dîne karşı olan ihlâsı, Peygamber (S.A.)'den çok hadîs rivayet etmekten alıyordu. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi o, çok fetva vermekten de sakırmıdı. Ancak, insanlar arasında vuku bulan mes'eleler hakkında fetva verirdi.^{315[31]}

İmam Mâlik Ve Kadılar:

İhlâs ve temiz kalbliliği, İmam Mâlik'i kadı ve kadıların verdiği hükümlerle ilgili mes'eleler hakkında fetva vermeye sevketmiş-tir. Talebesi İbni Vehb der ki: «İmam Mâlik'e kadıların işi sorulduğunda onun, bu sultanların metaldir, dediğini işittim!» O, kadıların hükümlerini tenkit etmezdi. İşte o, bu tutumu ile Ebu Hanîfe'-den ayrılmaktadır. Her ikisi de mesleğinde ihlâs sahibi olduğu halde, Ebu Hanîfe'yi fıkıh ve dine karşı olan ihlâsı, Kadı Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın verdiği hükümleri derslerinde tenkit etmeye sevket-miştir. Hattâ İbni Ebî Leylâ, İmam Ebu Hanîfe'yi vali ve hükümdarlara şikâyet etmek zorunda kalmış ve derin bir fıkıh bilgini olan Ebu Hanîfe'nin bir müddet insanlara fetva verme hürriyetini kısıtlayan bir emir bile çıkarılmıştır.

İmam Mâlik'i de ihlâsı, alenen kadıların verdiği hükümleri tenkit etmemeye

^{313[29]} Müzzemmil, 5.

^{314[30]} Câsiye, 32.

^{315[31]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/272-274.

sevketmiştir. Çünkü bu hükümleri alenen talebe ve arkadaşları arasında tenkit etmesi, halkın kadınlara karşı isyanına sebep olacak, bu yüzden de kadınlara heybet ve itibarları sarsılacak, dolayısıyla münazaa konusu olan mes'elelerin önüne geçilemeyecektir. İşte ihlâsa dayanan ayrı ayrı ve birbirine zıt iki tutum... îhlâs birincisini ilim ve hakîkata, ikincisini de nizam ve insanlar arasındaki ihtilâfları halletme cihetine sevketmiştir.

Eğer biz, bu iki tutumdan birini tercih etmek zorunda kalırsak, elbette hicret yurdunun İmamı olan Mâlik'in tutumunu tercih ederiz. Bilhassa onun kadınlara devamlı öğüt verme, onları daima apaçık hakîkatlara ulaştırmak için irşad metodu çok önemlidir. Böylece o, verilen hükümleri küçümsemeksizin kadınlara, doğru yolu gösteriyordu.^{316[32]}

4- Firaseti

İmam Mâlik, mes'elelerin içyüzüne ve insanların ruhlarına nüfuz etmesini sağlayan güçlü bir firasete sahipti. O, bu sayede insanların davranışları sırasında ruhlarında gizledikleri şeyleri ve sözlerindeki eğrilikleri bilirdi.

Firaset, öyle bir sıfattır ki şahısta kuvvetli bir duygu, aklî ve ruhî bir uyanıklık, keskin bir basîret, organlarla yapılan hareketleri sıkı bir şekilde tetkik ve sağlam bir akla dayanan zengin tecrübeler sayesinde meydana gelir. İşte bütün bunları, herşeyi bilen Allah, İmam Mâlik'e lütfetmiştir. O da, bunları gördüğü eğitim ile kuvvetlendirip geliştirmiştir. İmam Şafiî, İmam Mâlik'in firaseti hakkında şöyle der: «Medine'ye geldim, İmam Mâlik'le görüştüm, beni dinledi ve bir müddet iyice bana baktı; onun kuvvetli bir firaseti vardı. Sonra bana: Adın ne? dedi, ben de; Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın, çünkü senin ileride yüksek bir şanın olacaktır.»

Şahısların ruhlarına nüfuz eden ve onların işlerinin içyüzünü açığa çıkaran firaset, insanları irşad ve terbiye etmek için ileri atılan kişileri yücelten sıfatlardandır. Çünkü bu kişiler, o sayede insanların hastalıklarının gizli taraflarını kavrar ve onlara şifâ verici ilâcı ve hazmedebilecekleri yararlı gıdaları verirler. Bu suretle ruhun şifâ, selâmet ve kuvveti tamamlanmış olur.^{317[33]}

5- Heybeti

Bütün rivayetler, İmam Mâlik'in heybetli bir şahsiyet sahibi olduğunda birleşir. Hattâ onun meclisine gelen bir şahıs, orada bulunanlara selâm verdiği zaman hiç kimse yüksek sesle onun selâmını alamaz ve herkes, gelen bu şahsa sessizce oturmasını işaret ederdi.

Geten şahıs, bu durumu tuhaf bulurdu. Fakat gözü İmam Mâlik'e ilişip onun keskin bakışlarının etkisi altına girince, öbürleri gibi o da yerini alır ve sessizce otururdu. Sanki ötekiler gibi onun da bağında bir kuş bulunurdu (yani, kıpırdamadan dururdu.)

Medine valisi, onun heybetinden korkar ve sadece onun huzurunda küçülürdü. Halîfelerin çocukları da İmam Mâlik'ten korkarlardı. Hattâ rivayet edildiğine göre, İmam Mâlik, Halife Ebu Ca'fer el-Mansur'un meclisinde bulunuyordu. Bu sırada bir

^{316[32]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/274-275.

^{317[33]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/275.

çocuk içeriye girip çıkıyordu. el-Mansur, İmam Mâlik'e: Bu kimdir biliyor musun? dedi. O da: Hayır, diye cevap verdi. el-Mansur: Bu benim oğlumdur, senin heybetinden korkuyor, dedi. Hattâ halîfeler kendileri bile onun heybetinden korkuyorlardı. Yine rivayet edildiğine göre Halîfe el-Mehdî onu davet etmişti. Meclis çok kalabalık ve oturacak yer yoktu. Nihayet İmam Mâlik gelince cemaat bir tarafa çekilip ona yer verdiler. O da Halîfenin yanına kadar ilerledi. Halîfe de oturduğu yerden bir tarafa çekilip ayaklarını toplayarak İmam Mâlik'e yer açtı. İşte Medine fakîhlerinin başı olan İmam Mâlik böyle heybetli idi. Onun nüfuzu valilerden 'daha fazla idi. Kendisi bir sultan olmadığı halde onun meclisi, sultanların meclisinden, tesir bakımından, daha kuvvetli idi. Çağdaşı bir şair onun hakkında şöyle der:

«Ona cevap verilmez, heybetinden soru sorulmazdı.

Hep eğik olurdu soru soranların başları.

O, vakarın edebi, takva sultanının şerefidir.

Boyun eğilmiş ona, saltanat sahibi olmadığı halde.»

Bu heybetin sun nedir? Bir şahıs, her ne kadar aklî ve bedeni sıfatlara sahip olursa olsun bunlar, bizim ona heybet sıfatını ispat etmemize yetmez, insanlardan öyleleri vardır ki, bütün bu sıfatlara sahip oldukları halde heybet sıfatından yoksundurlar. Bunun için diyebiliriz ki, bu heybetin sebebi ruhî bir kuvvettir. Allah, bâzı insanlara başkaları üzerinde öyle ruhî bir tesir vermiştir ki bu tesir,, onları ruhlar üzerine, hâkim içilmiştir. Onların sözleri gönüllerde yer eder. Onlar konuşurken sözleri, sanki ruhlara nakşolunur. Allah İmam Mâlik'e İşte buvrûhî kuvveti ihsan etmiştir.

İmam Mâlik'in bütün hayatı onun bu ruhî kuvvetini artırmakta, geliştirmekte ve ortaya çıkarmakta idi. Akla uygun bir yaşayış, geniş ufuk, ileri görüş, derin ilim, nefse hâkimiyet, keskin basiret, güzel ahlâk ve az söz, İmam Mâlik'in sıfatları arasındadır. Çünkü çok konuşmak, inşam hataya düşürür ve hatâyâ düşmek de heybetin yansım götürür. Bunlara ilâveten İmam Mâlik, yordakçılık, riyakarlık gibi huylardan tamamen uzak olup takva sahibi ve doğru sözlü idi, O, giyim ve kuşamına çok önem verir ve ev eşyasına da , dikkat ederdi. En güzel elbiseleri giyer, temizliğe son derecede itinâ gösterirdi. Ona, Allah,. bedenî bir üstünlük vermiştir. Bedenî yapısı da çok yakışıklı idi. Bir talebesi onu şöyle tanıtır: «İmam Mâlik, Uzun boylu, iriyarı, büyük kafalı, gayet ak saçlı ve ak sakallı, iri gözlü, yakışıklı, güzel" ve iri burunlu, geniş ve Uzun sakalı göğsüne kadar inmişti. O, bıyığını üstten kısaltır ve tamamen kesmezdi. Çünkü bıyığın tıraş edilmesini sevmezdi. Bıyığının iki yana doğru uçlarını Uzunca bırakırdı. Bir şeye önem verdiği zaman bıyığını burar ve bu hususta Uz. Ömer'in bıyığını kıvrımını delil olarak ileri sürerdi.»^{318[34]}

İmam Mâlik'in bedenî yapısı ve karakteri İşte böyle idi. Ahlâkı ve yaşayışı da heybetini artırmış ve onu sultanlardan daha yüksek bir heybet sahibi yapmıştır... Endülüslü bir şahıs yanma gelip onu görünce şöyle demiştir: «Abdurrahman b. Muaviye^{319[35]}'den korktuğum gibi hiç kimseden korkmamıştım. Fakat, İmam Mâlik'in yanma gelince ondan öyle korktum ki, onun heybetine nisbetle Abdurrahman b. Muaviye'nin heybeti gözümde çok küçüldü.»^{320[36]}

^{318[34]} İbni Ferinin, ed-Dibac el-Müzehheb, s. 18.

^{319[35]} Bu, Abdurrahman ed- Dahil diye de anılan I. Abdurrahman olup Abba» silerin iktidara geçip Emevilere karşı baskılarını artırmaları üzerine, 750 M. yılında Endülüs'e kaçmış ve 756 M. yılında Kurtuba'da Endülüs Emevî Devletini kurmuştur. Meşhur Kurtuba Camiini yaptıran bu zattır. O, bir ara Abbasî Halîfesi el-Mansur'u sıkıştırmış olup Fransa Kralı Şarلمانla da savaşımıştır.

^{320[36]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/275-277.

İmam Mâlik'in Yaşayışı Ve Geçim Kaynağı

Menkıbe ve haltercemesi kitapları, İmam Mâlik'in talebelik çağında geçimini nereden sağladığını ve ailesinin gelir kaynaklarını tam olarak ve açıkça bildirmemektedir. Fakat, bize gelen dağınık haberlerin toplamından faydalanarak tatmin edici olmasa bile, onun gelir kaynaklarını açıklamak mümkündür.

Âlimler, İmam Mâlik'in babasının ok imalâtçısı olduğunu zikrederler. Fakat oğlu bu sanatta çalışmamış, amcaları ve kardeşi gibi o da kendisini hadîs rivayetine vermiştir. Söylendiğine göre kardeşi hem hadis tahsil ve rivayetiyle, hem de ipek ticaretiyle uğraşmıştır, İmam Mâlik de ona ticarî işlerinde yardım etmekteydi. Bu, onun ilimle uğraşmasına engel teşkil etmez. Bilginlerin tercih ettiği görüş, İmam Mâlik'in de ticaretle meşgul olduğu yönündedir. Talebesi İbnu'l-Kâsım; «İmam Mâlik'in 400 dinar altını vardı. Bununla ticaret ederdi. Maişetini de buradan sağlardı», der.^{321[37]}

Bu haberler ne olursa olsun, gerçek olan şudur ki, İmam Mâlik tahsil çağında maddî bakımdan biraz sıkıntı çekiyordu. Nihayet ilim sahibi olduktan sonra durumu, halife ve valilerce duyulup şöhreti artınca ona bir maişet genişliği vermiştir. O, yalnız halifelerin ihsanlarını kabul eder ve ondan aşağı mevkide olanlardan bir şey almazdı. Kendisine, hükümdarların yaptığı malî yardımı kabul etmek hususunda sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: «Halîfelerden hediye ve ihsan almakta bir mauzur yoktur. Onlardan aşağı olanlardan almak iyi değildir.»

Bazıları, İmam Mâlik'in çok hediye kabul ettiğini söylerler. Hat-tâ rivayete göre Harun er-Reşîd ona üçbin dinar ihsanda bulunmuştur İmam Mâlik'e; «Ey Abdullah'ın babası, Emîru'l-Mü'minînden üçbin dinar alıyormuşsun?» denildiğinde şöyle cevap vermiştir: «Eğer âdil bir" hükümdar olup insafî ve mürüvvet sahibi ise onun ihsanını kabul etmekte beis görmüyorum,» Bu ifade gösteriyor ki İmam Mâlik ancak insafî ve ikramda bulunduğu kimselerin izzeti nefsinin rencide etmeyen mürüvvet ehlinin hediye kabul ederdi. O, aldığı bu hediye ve ihsanlarla muhtaçların ihtiyaçlarını giderir ve ilim tahsil etmek için kendisine sığınan talebelerin nafakalarını temin ederdi, İmam Mâlik'in talebelerinden bir kısmı ona sığınmışlar ve onun gölgesinde tahsillerine devam etmişlerdir. İmam Şafiî bunlardan biri olup dokuz yıl İmam Mâlik'in himayesinde okumuştur. Daha önce bâzı sahâbîler, halîfelerin hediyelerini kabul ederlerdi. Bâzıları bu sahâbîlere, halîfelerin hediyeleri hakkında soru sorduklarında onlar şöyle cevap vermişlerdir: «Yemesi bize, günahı da onlara aittir...»

Gerçekte âlimlerin Beytu'l-Malda hakları vardır. Çünkü onlar, kendilerini ilim ve insanları irşâd hizmetine vakfetmektedirler. O halde bu ilim adamlarıyla ailelerinin yetecek kadar rızıklarını Beytu'l-Maldan temin etmek gerekir. Bununla beraber İmam Mâlik, halîfelerin hediyelerini kendisi aldığı halde başkalarını bundan men-ederdi. Çünkü kendisi başkalarında bulunmayan bir niyete sahipti. Ayrıca o, bu hediyeleri, İslâm ve müslümanlara yapmış olduğu bir hizmet karşılığı olarak, kabul ediyordu. Başkaları ise hiçbir iş karşılığı olmaksızın hediye alıyorlardı. Fakat o, bu mesele üzerinde fazla bir şey söylemezdi. Çünkü, münakaşayı pek sevmezdi. Kendisine hediye hususunda soru soran birisine; «Alma!» diye cevap vermiştir. O da; «Sen alıyorsun ya!» deyince, İmam Mâlik şöyle cevap vermiştir: «Sen, benim, hem kendi günahımı, hem de senin günahını yüklenmemi mi istiyorsun?».

İmam Mâlik'e Allah güzel ve refahlı bir hayat nasip etmiştir. Bu ni'metin eserleri onun

^{321[37]} Adı geçen eser, s. 19.

giyiminde, mesken ve yaşayışında daima göze çarpardı. O, «Allah'ın ni'met verdiği kimsenin, bilhassa ilim sahibinin üzerinde bu ni'metin eserlerini görmemek, benim hiç hoşuma gitmiyor», derdi.

İmam Mâlik, yiyeceği şeylere dikkat ederdi. Kaba saba şeyleri yemezdi. Gıdasız da kalmazdı. Haddini aşmamak şartıyla güzel gıdalarla beslenirdi. Her gün iki dirhem değerinde et yemeye önem verirdi. O çağda etin ucuzluğu gözönüne alınırsa, iki dirhem değerindeki et az değildir. O, yemek hususunda zevk sahibi idi. Her çeşit güzel yiyecekleri çok iyi seçerdi. Bilhassa muz, çok hoşuna giderdi ve muz hakkında şöyle derdi: «Cennet meyvelerine, hiçbir meyve muz kadar benzemez. Kış yaz demeden bulunca onu yiyiniz. Kur'an-ı Kerîm'de cennet meyveleri hakkında-, «Yemişleri ve gölgeleri daimdir.»^{322[38]} buyrulur.»

İmanı Mâlik, giyimine de önem verirdi. Güzel ve beyaz elbiseleri tercih ederdi. el-Medârik'te bu konuda şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik Aden, Horasan ve Mısır işi pahalı kumaşlardan elbiseler diktirirdi.»^{323[39]} O, aynı zamanda elbiselerinin temiz olmasına çok dikkat ederdi.

Mesken işine de önem verirdi. Evindeki döşemeler iyi cinsten olup her türlü rahatlık imkânları mevcuttu. Evinin içerisinde sağlı sollu minder yastıklar vardı. Kureyş, Ensâr ve eşraftan gelenler bunların üzerine otururdu.

İmam Mâlik, her zaman güzel bir kıyafetle dolaşırdu. Güzel kokular sürünür ve kendisine lâayık bir şekilde süslenirdi. el-Medârik'te anlatıldığına göre O, hiçbir zaman pe)mürde elbise ile halkın huzuruna çıkmazdı. Yine el-Medârik'te şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik, sabahleyin erkenden elbise ve sarığını giyinirdi. Ne ailesinden, ne de arkadaşlarından hiç kimse onu sarıksız görmezdi. Yine hiç kimse, onun halkın göreceği yerlerde yiyip içtiğini görmemiştir.»^{324[40]}

Birisi şöyle düşünebilir: Eefah içerisindeki bu hayat, din adamlarının dünyadan yüz çevirme ve zühd sahibi olma gibi halleriyle bağdaşmamaktadır. Yine bu hayat, din adamlarının kılık ve kıyafetine değil, hak ve hakikate önem vermesi gerekir, düşüncesiyle de bağdaşmamaktadır. Bu hayat, daha çok sultan ve hükümdarların yaşayışına benzemekte, maddeyi değil mânâyı, cismi değil ruhu gaye edinen bilgin ve din adamlarının yaşayışına uymamaktadır. İlk görünüşte bunlar doğrudur. Fakat, İmam Mâlik'in hayatı ve içinde bulunduğu şartlar yakından incelenirse anlaşılır ki o, bu yaşayışıyla ziyet! bir hayat geçirmeyi veya kibir ve gurur satmayı gaye edinmemiştir. Ancak o, bununla ruhi yüksekliği, küçük düşürücü şeylerden uzaklaşmayı, fikir ve irşad hayatında böyle bir yaşayışın kendisine yardımcı olmasını ümit etmiştir.

Çünkü, haddini aşmaksızın gıda maddelerinden tam olarak istifade etmeyen kişinin âsâb*ı normal olamaz; aksine o, ruhî ve fikrî sarsıntılar geçirir. Çoğu zaman yanlış düşünme, kötü beslenmeden ileri gelir. Aynı zamanda Allah, bize helâl kıldığı şeyleri nefsimize haram kılmamayı emretmektedir. Ziyet de, kibirlilik vâsıtası olmazsa, aslında güzel bir şeydir. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: «De ki, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyet, temiz ve hoş nızıkları kim haram kılmıştır?»^{325[41]}

Zâhidlerin zahidi Uz. Muhammed (S.A.) güzel yemekleri tercih eder, açgözlülük ve boğazına düşkünlük göstermezdi.

^{322[38]} Ra'd Süresi, 35.

^{323[39]} el-Medârik, varak : 106,

^{324[40]} el-Medârik, varak : 112.

^{325[41]} A'râf Süresi, 32.

Burada şunları da hesaba katmalıyız: İmam Mâlik, böyle müreffeh bir hayat sürmekle beraber, eline geçen şeyleri veya kazanç sahibi olduğu günlerdeki gelirlerini, yahut da halifelerin gönderdiği ihsanları tamamen ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Hattâ oturduğu ev kendisinin mülkü olmayıp kiralıktı. Gerçi hayatının ilk devresinde kendisine miras olarak intikal eden bir evi vardı. Sonra bunu satmıştır.^{326[42]}

Hükümdarlarla İlişkisi

İmam Mâlik, Emevî Devletinin parlak devrinde, bu devletin çöküş günlerinde ve Abbasî Devletinin güçlü olduğu çağda yaşamıştır. Bu devletin her ikisi de hilâfet adı ile hükümet ediyordu. Fakat aslında, bunların hükümetleri babadan oğula intikal eden birer saltanat idi. Hilâfetle saltanat arasında büyük fark vardır. Hilâfetin esası sûra (meşveret) dır, babadan oğula kalan istibdat saltanatında şûranın yeri yoktur. Fakat İmam Mâlik, ancak bu saltanata benzeyen hilâfet devrine yetişmiştir. O, ortaya çıkan birçok fitnelere şahit olmuştur. Haricî fitnelerini, Hişam b. Abdilmelik devrindeki fitneleri, bundan sonra meydana gelen olayları ve nihayet iktidarın Abbasîlere geçişini görmüştür. O, hayatında şu iki hususun kendisine bir görüş kazandırdığını mülâhaza etmektedir:

1 — Fitneler sebebiyle sayısız zulüm ve haksızlıklar meydana gelmektedir. Zira fitne)ler anarşiyi umumileştirmektedir. Bir saatlik anarşi içerisinde, senelerce süren istibdat içerisinde işlenmeyen zulüm ve haksızlık işlenmiş olur.

2 — Adaletli hükümdarlar —şûra ve seçimle işbaşına gelmese bile— maslahata uygun olabilir. Meselâ; Ömer b. Abdilaziz böyledir. Müstebit hükümdarların istibdatları arasında onun merhameti, sabâ yeli gibi dalgalanmaktadır. Bu halîfe, zulümleri yok etmiş, bütün insanlara kendi ailesinin fertleri gibi adaletle hükmetmiştir. Bunun içindir ki İmam Mâlik, onu âdil idarenin numunesi sayardı, İmam Mâlik'e ilk Abbasî devrindeki isyan hareketlerinden sorularak halîfeyle mi, isyancılarla mı savaşmak gerekir? denildiğinde şu cevabı vermiştir: «Eğer isyancılar Ömer b. Abdilaziz gibi bir halîfeye karşı ayaklanmışlarsa onlarla savaşmak gerekir. Aksi takdirde onları Allah'a bırakınız. Allah önce bir zalimden başka bir zalim vasıtasıyla intikam alır. Sonra da her ikisinden intikam alır.»

Bu yüzden İmam Mâlik, fiilî olarak siyasetten uzak kalmış, ne isyancılarla ne de hükümdarlarla birlik olmuştur. Fitneye asla sebebiyet vermediği gibi zalimi de desteklememiştir. İmam Mâlik, hükümdarın istibdat ve azgınlık ettiğini görürse bunu halkın durumuyla ilgili bulurdu. Çünkü halk, âdil olup haklarını bildiği, vazifelerini yerine getirdiği, hükümdarlarını kontrol ettiği ve iyiliği emredip kötülüğü yasakladığı halde, başına müstebit ve zalim bir hükümdar geçmez. Onun bu görüşü umumî ve üstün bir görüştür. Peygamber (S.A.) de; «Nasıl olursanız öyle idare edilirsiniz.» buyurmuştur. Nitekim Kur'an'da da: «Bir kavim, nefislerindeki değişirmedikçe şüphesiz kî Allah da onun durumunu değiştirmez.»^{327[43]} buyurulmuştur.

İmam Mâlik başta olmak üzere, fakihlerin çoğuna göre, zalim hükümdarlara karşı fitne yaratacak şekilde ayaklanmak doğru değildir. Fakat, böyle bir hükümdarı değiştirmek için çalışmak gerekir. Fitne ve anarşi çıkarmaksızın zalim hükümdarı değiştirmek için çalışmayan ümmet, toptan günahkâr olur. Fitnelerin gürültü ve patırtısı içerisinde ise

^{326[42]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/278-281.

^{327[43]} Ra'd Süresi, 11.

gerçeğin sesi işitilmez, nefsi ve şehvî arzulara uyulur, tedavi edilecek yerlere kılıç darbeleri indirilir. Bu durumda mü'min için kılıcını alıp taşa çarpmak daha iyi olur. Bu itibarla, zulmün hâkim olduğu devirlerde âlimler halkı irşad etmek, ona gerçek dini öğretmek, onun vicdanını geliştirmek, onu şeref ve izzeti nefis sahibi yapmak cihetine gitmişlerdir. Ayrıca imkân dâhilinde hükümdarlara doğru yolu göstermek, hakkın sesi duyulmaz olunca da menfi bir vaziyet almak yönünü tercih etmişler? dir. Bütün mü'minler zalimlere karşı menfi bir vaziyet alırsa, onlar zulümlerine devam ve azgınlıklarında ısrar edemezler. Fakat çoğu zaman —hattâ her zaman— zalimler, kendilerini her yönden destekleyen, zulümlerini adalet, fesatlıklarını ıslah, halka yaptıkları baskıyı saygı ve i'zaz diye adlandıran kimseleri bulmakta zorluk çekmezler.^{328[44]}

Mihneti

İmam Mâlik, fitnelerden uzak durmasına ve onları desteklemekten kaçınmasına rağmen Abbasîlerin İkinci Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur devrinde şiddetli bir mihnete (işkenceye) uğramıştır. Bütün tarihçiler o büyük âlimin böyle bir mihnete uğradığını kabul ederler. Râvîlerin ekserisine göre onun başına gelen bu mihnet, 146 H. -yılında olmuştur. Tarihçiler bu mihnetin sebebi üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimisine göre bu mihnetin sebebi şudur: İmam Mâlik müt'a nikâhının haram olduğuna dair fetva verirdi. Mut'a nikâhı, kişinin bir kadınla, belirli bir müddet içinde ona muayen bir ücret vermek suretiyle birlikte yaşamak üzere, yaptığı muvakkat bir akittir. Eğer kadın bu müddet içerisinde kocasına itaat etmezse, vazifesini yapmayan herhangi bir işçi gibi kocası onun ücretinden keser. İmam Mâlik, müt'a nikâhının haram olduğuna dair fetva verince, her türlü fetvadan menedildi. Çünkü, el-Mansur'un dipdedesi olan Abdullah b. Abbas'm mut'a nikâhını helâl saydığı rivayet ediliyordu, îleri sürülen bu sebep, bizce yerinde değildir. Çünkü el-Mansur'un mut'a nikâhını mubah saydığına dair hiçbir şey bilinmemektedir. Ayrıca râvîlerin çoğuna göre Abdullah b. Abbas da bu husustaki görüşünden, amcası oğlu Uz. Ali'nin kendisini kınaması üzerine vazgeçmiştir. Kimisine göre de İmam Mâlik'in mihnetinin sebebi, Uz. Osman' Uz. Ali'den üstün tutuşu ve alevîlerin onun bu tutumunu halîfeye gizlice bildirmeleridir. Bizce bu sebep de yerinde değildir. Çünkü İmam Mâlik işkenceye uğradığı zaman, Medine'de Muhammed en Nefsü'z-Zekiyye'nin, Bağdat'ta da kardeşi İbrahim'in 145 H. yılındaki ayaklanmaları üzerine çıkan olaylar yüzünden alevîler, el-Man-sur'a karşı dargın ve kızgın idiler.

Bizim mâkul olarak kabul ettiğimiz sebep şudur: İmam Mâlik, «İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir.» hadîs-i şerifini sık sık tekrarlıyordu. Alevîler ve Muhammed en-Nefsü-z-Zekiyye ile ayaklananlar, el-Mansur'a yapılan bîat'ın ikrah ile olduğunu söylüyorlar ve bu hadîs-i şerifi bîat'ı iptal etmek için delil olarak kullanıyorlardı. Medîne Valisi, el-Mansur adına İmam Mâlik'i bu hadîsi rivayet etmekten menetmiş, sonra da hile yaparak biri vâsitasıyla bu hadîsi ona sordurmuş, İmam Mâlik de, herkesin içerisinde mezkûr hadîsi tekrar etmiştir. Hicret yurdunun İmamı Mâlik için böyle hîle düşünenler, bu suretle onun el-Mansur ve devletinin aleyhinde olduğunu yayma imkânı bulmuşlardır. İmam Mâlik'in bu hadîsi rivayet edişi, iki şekilde yorumlanmıştır:

^{328[44]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/281-282.

1 — Siyasiler ve her zaman siyasîlerin etrafını çeviren münafıkların gözü ile: Onlar, îmam Mâlik'in bu hadîsi aleyhlerine bir propaganda olarak rivayet ettiğini, isyancıların ayaklandığı bir sırada onu kasten sık sık tekrar ettiğini zannetmişlerdir.

2 — İmam Mâlik'in gözüyle : O, kendisine isorulduğu için bu hadîsi rivayet etmektedir. Çünkü, onu rivayet "etmekle Peygamberin sözünü herkese duyurmakta, böylece ilmi açıklamakta ve onu gizlemekten kaçınmaktadır. İmam Mâlik, bu konuda hiçbir şeye aldırılmazdı. Çünkü herhangi bir hadisi rivayet etmekten kaçınırsa, Peygamber (S.A.)'in sözünü gizlediği için kendisini günahkâr sayardı ki, bu takdirde Allah ona lanet ederdi. Zira Allah, ilmi gizleyeni lânetlemiştir.

İmam Mâlik'e kırbaç vurmakla işkence yapılıyordu. Hattâ bir kolu da çekilmek suretiyle omuzundan çıkarılmıştır. Medînelilerle kendisine ilim tahsili için gelmiş olan talebelerinin ruhunda bu işkenceler, çok kötü bir tesir bırakmıştır. Onlar görüyorlardı ki hicret yurdunun büyük fakih ve İmamı, sebepsiz yere bu işkencelere uğruyordu. Halbuki o, hiçbir fitneyi tahcik etmemiş, haksız bir şey söylememiş ve fetvasında haddini aşmamıştır. Mâlik, onların aldıkları bu mânevi yaraları işkenceden sonra da hak bildiği yolda yürümekle tedavi etmiştir. Yani o, yarası şifâ bulur bulmaz yine ders vermeye başlamıştır. Yine o, hiç kimseyi fitne çıkarmak için kışkırmamış ve fesat çıkmasına sebep olmamıştır. Bu suretle Medînelilerle İmam Mâlik'in talebeleri, idarecilere kin beslemişler ve onlara buğuz etmişlerdir. Gönülleri de o zâlimlere karşı esef ve elemle dolmuştur.

Bir müddet sonra idareciler, yaptıklarının acı ve ıstırabını duymuşlar veya en azından açtıkları yaraları tedavi etmek istemişlerdir. Bilhassa kurnaz bir halife olan el-Mansur, fırsat bulunca suçunu örtmeye çalışmıştır. Görünüşte İmam Mâlik'e kırbaç vurduran o değildir. Kırbaç vurulması için emrettiği veya rıza gösterdiği de tesbit edilmiş değildir. Bu itibarla, hac maksadıyla Hicaz'a gelince, İmam Mâlik'e haber gönderip özür beyan etmek için onu yanma çağırmıştır. İmam Mâlik'in ilmi, heybeti ve diğer meziyetlerindeki azameti, gibi, nüsamahasmdaki azametini de görmek için bu durumu kendi ağzından dinleyelim:

«Ebu Ca'fer el-Mansur'un yanma girdim. Beni o, hac mevsiminde yanma çağırmişti. Bana şöyle dedi: Kendisinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan Allah'a and olsun ki olup bitenleri ben emretmedim, bilmiyorum da. Sen aralarında buldukça Harameyn ehli (Mekke ve Medîneliler) hayır içindedirler. Ben onların azaptan korunmaları için seni eman olarak görüyorum. Allah büyük bir felâketi senin sayende onlardan Uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, insanların fitneye en süratli olanlarıdır. Sana yapılan işkenceden sonra, vallahi valinin derhal yerinden alınmasını ve zindana atılıp cezalandırılmasını emrettim. Mutlaka ben, onu, sana yaptığından kat kat fazla cezaya çarptıracağım. Bunun üzerine ben de şöyle dedim: Allah Emîr'ul-Mü'minîni affeylesin ve işini rasgetirsin. Resûlullâh'ın akrabası olduğu için ben onu bağışladım. Halife de: Allah seni de affeylesin ve rızasına erdirsin, dedi.»

İşte böylece İmam Mâlik, mihnetten, şerefli bir şekilde kurtulmuştur. Bu mihnet, onun halife ve halk nazanndaki itibarını daha da yükseltmiştir. Halife, ona, bu şekilde tarziyede bulunmakla beraber, İmam Mâlik'ten hem nefsiyle ilgili, hem de halkın yararına olan hususları kendisine yazmasını istemiş ve böylece halka karşı reva görülen herhangi bir zulmü ortadan kaldıracığını bildirmiştir. Ayrıca halife, İmam Mâlik'e büyük bir vazife havale etmiştir. O da, Peygamber (S.A.)'in hadislerini, sahâbîlerin hüküm, fetva ve eserlerini, halka kanun olarak tatbik etmek üzere,

toplaması işidir.

Halk nazarında ise İmam Mâlik'in mevkii eskisinden daha fazla yükselmiştir. Hattâ ona vurulan kırbaçlar, Allah katında şeref ve i'tibarınm yüksekliğinin şehâdeti olmuştur. Böylece İmam Mâlik, daima yükselmiş ve asla alçalmamıştır.^{329[45]}

Vefatı

O büyük İmam şeref, vakar ve heybetle yaşamıştır. Peygamber (S.A.)in mescidine gelen herkes, İmam Mâlik'in huzuruna varır, onu dinler, ondan Peygamber'in hadîslerini nakleder ve karşılaştığı olaylar hakkında fetva sorardı. İmam Mâlik'in otoritesi ders hududunu geçmiş, hattâ o, vatandaşlar arasında adaletin bekçisi olmuştur... Halîfe el-Mansur, uğradığı işkenceden sonra ona şöyle demiştir: «Medine, Mekke veya Hicaz'daki herhangi bir validen şahsın veya başkaları hakkında şüpheye düşersen, yahut vatandaşlara bir kötülük yapıldığını sezersen bana yaz, ben onlara müstahak oldukları cezayı veririm.» Bu sebepten İmam Mâlik, valilere öğüt verir, haksız yere biri için tavassutta bulunmaksızın ve işlerine müdahale etmeksizin, onlara doğru yolu gösterirdi.

İmam Mâlik'in öğütleri valilere münhasır kalmaz, hattâ halifelere kadar varır. Onun, bunlara vermiş olduğu güzel ve değerli nasihatlarını tarihler yazmaktadır.

Bu büyük insan, hayatının birçok kısmını hastalıkla geçirmiştir. Fakat, onun hastalığını kimse bilmezdi; ancak, bu hususta bâzı kimseler çeşitli zanlarda bulunurdu. Fakat o, hastalığını söylemezdi, İmam Mâlik, önce mescidde ders verirdi. Sonra hastalığının şiddetlenmesi yüzünden dersini evinde vermeye başladı. O, sadece Cum'a ve Bayram namazlarını kılmak için dışarı çıkar, hastalan ziyaret eder ve cenazelerde hazır bulunurdu. Sonra hastalık ve mazereti arttığı için evine çekildi, cemaata çıkamaz oldu. Daha sonra cenaze namazlarına da gelemeyen oldu. Sadece taziye ile yetiniyordu. Bir müddet sonra da bütün bunlardan mahrum kaldı. O, hastalığını hâlâ söylemiyordu. Kendisine hastalığı sorulduğunda; «Her insan özü-rünü söylemez.» derdi. Ölüm döşeğine düşünceye kadar hastalığını söylemedi ve ancak öleceği anlarda onu açıklarken şöyle dedi: «Eğer hayatımın son günleri olmasaydı, size bildirmeyecektim. Benim hastalığım idrarımı tutamamamdır. Peygamber'in mescidine tam abdestli olmaksızın gelmek istemedim. Rabbim'e şikâyet olmasın, diye de hastalığımı kimseye söylemedim.»

İşte O büyük ve fazilet sahibi İmam, kılık ve kıyafeti güzel olduğu halde, hastalıklı bir hayat yaşıyordu. Fakat inleyip sızlamadan ve halka durumnu bildirmeden en iyi şekilde sabrediyordu. Allah, hem ondan razı olsun, hem de onu razı^{330[46]} kılınsın.^{331[47]}

Görüşleri

İmam Mâlik büyük bir hadîs bilgini olduğu gibi, aynı zamanda büyük bir fakîh idi. Yani O, hem hadîs hem de fıkhda İmamlık mertebesine ulaşmıştı. Fakat O, fikrî tartışmalarla çalkalanan bir çağda yaşıyordu. Bu çağda hem siyaset hakkında, hem de akide konusunda birçok sapık fikirler mevcuttu. Meselâ, bâzıları, insan, fiillerini

^{329[45]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/282-285.

^{330[46]} İmam Mâlik, 179 H. yılında Medine'de vefat ettiği zaman 85 yaşını geçmiştir. Baki' mezarlığına defnedildi Cenaze namazım cebrin valisi Abdullah b, Zeyneb kıldırmıştır. Çeviren.

^{331[47]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/285-286.

cebren yapmakta ve hiç bir ihtiyar tirade) sahibi değildir, diyorlardı. Bir kısımları da, büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu söylüyordu. Bu arada kimisi de daha ileri gidiyor ve; nasıl küfürle tâat fayda vermiyorsa, İman bulunduktan sonra mâsiyet de zarar vermez, diyordu. Ayrıca çeşitli firkalardan siyasî konularla uğraşan bir gurup: hilâfet, Hz. Ali ve onun Fâtıma'dan doğan oğullarına mahsustur, diyordu. Başka bir grup da; İmamet (hilâfet) in Hz. Hüseyin evlâtlarına münhasır olduğunu söylüyordu. Üçüncü bir gurup ise, hilâfetin ne herhangi bir Arap kabilesine, ne herhangi bir Arap soyuna, ne de herhangi bir hanedana mahsus olduğunu ileri sürüyordu... Şüphesiz bu durumda hicret yurdunun İmamı Mâlik, halkı irşad ederek onları bu keşmekeş ve sapık düşüncelerden kurtaracak ve onlara Allah'ın dosdoğru yolunu gösterecekti. Bu yol hakkında Allah Kur'an-ı Kerîm'inde, «Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdûr. O halde ona uyun, başka yollara tâbi olup gitmeyin. Sonra bu sizi O'nun yolundan ayırır.»^{332[48]} buyurmaktadır.

İmam Mâlik bu meselelerde de fıkıh ve hadîsde uyguladığı metoddan hareket etmiştir. O, sünnete ve selef-i sâlihînin yoluna uymanın zarurî olduğuna inanır ve daima şairin şu beytini terennüm ederdi:

«İşlerin en hayırlısı sünnet olandır,
En kötüsü de uydurma ve bid'at olandır.»

İmam Mâlik, Ömer b. Abdilaziz'in şu sözlerinden çok hoşlanırdı: «Peygamber (S.A.) ve O'ndan sonra işbaşına gelen ulü'l-emr, bir kısım sünnetler koymuşlardır. Bu sünnetlere bağlanmak, Allah'ın kitabına uymak, Allah'a taatı tamamlamak ve O'nun dîninde kuvvetli olmaktır. Hiç kimse bu sünnetleri değiştiremez. Bunlara aykırı olan şeyleri yapamaz. Bu sünnetlere sarılanlar hidâyete erer, bunlardan yardım isteyen kazanır, kim bunları terkederse Allah'ın şu âyetine muhatap olur: «Kim mü'minlerin yolundan başkasına oyup giderse onu döndüğü yolda bırakırız, onu cehenneme koyarız. Orası ne kötü bir yerdir.»^{333[49]}

tşte İmam Mâlik, böylece hem akîde, hem de fıkıh üzerine yaptığı çalışmalarda sünnetten ayrılmamıştır. O, insanların akideyi, Allah'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünnetinden almalarını, şeriatın ne usûlünde, ne de fûrûnda akla aykırı bir şey bulunmamakla beraber, akideyi, mücerret akim hükümlerinden çıkarmamalarını söylerdi.^{334[50]}

İman Meselesi

İmam Mâlik, İmanın söz, inanç ve amel olduğunu söyler ve bu görüşünü Kur'an ve Hadîslerin nass'larından çıkarırdı. O, inancın arttığını kabul eder ve eksildiğine dair bir şey söylemezdi. Çünkü Kur'an-ı Kerîm, İmanın artacağını bildirmekte, azalacağına dair herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. İşte o, akîde konusunda böyle nakle dayanır ve kişiyi sapıtan aklî faraziye ve düşüncelerin peşine düşmezdi.^{335[51]}

Kader Meselesi

İmam Mâlik, hayır ve şerri ile kadere inanır, insanın hürriyet ve ihtiyar sahibi

^{332[48]} En'âm Sûresi, 15.

^{333[49]} Nisa Sûresi, 115.

^{334[50]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/287-288.

^{335[51]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/288.

olduğunu, hayır veya şer olsun, yaptığı her şeyden sorguya çekileceğini kabul ederdi. O, bu kadarla yetinir ve insan fullerinin Alââh'ın ona verdiği bir kudretle veya takdir neticesinde meydana geldiğini söylemezdi. Bu konuda o şöyle demiştir: «Kaderiyecilerden kimi gördümse o bayağı, şaşkın ve düşük kimsedir.» İmam Mâlik bu görüşüne, Ömer b. Abdilaziz'in şu sözünü delil olarak gösterirdi: «Allah isyan edilmesini istemeseydi. İblis'i yaratmazdı. Çünkü o, bütün fenalıkların başıdır.» İmam Mâlik, buna ilâveten, “Kaderiyecilerin hallerini şu âyetti kerime ne güzel açıklıyor, derdi: «Eğer biz dileysek herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat benden (sâdır olan): Cehennem mutlaka bütün cinlerle ve insanlardan (niçeleriyle) dolduracağım, sözü ^{336[52]}gerçekleşecektir. ^{337[53]}»

Kebîre Meselesi

İmam Mâlik'in büyük günah (Kebîre) işleyenler hakkındaki görüşü şöyle idi: Büyük günah işleyenler günahları kadar azap görecekler. Ancak Allah dilerse bunları affeder. Çünkü Kur'an-ı Ke-rîm'de: «Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını yarlıgamaz. Ondan başkasını, dilediği kimseler için yarlıgar.» ^{338[54]} buyurulmuştur. İşte bu, Ebu Hanîfe'nin görüşüdür. Ebu Hanîfe'nin oğlu Hammad, babasının bu görüşünü açıkladığı zaman, İmam Mâlik ona katılmıştır, İmam Mâlik bu konuda şöyle der: «Kul, Allah'a şirk koşmaksızın, bütün büyük günahları işlese, sonra bu kötü hallerden vazgeçse umarım ki o, Cennetin yüksek derecelerine erebilir. Büyük günah, kul ile Rabbi arasında bir şey olup kul bunun afvını dileyebilir. Afvı istenilmeyen her sapıklık ise, sahibini cehennem ateşine ^{339[55]}sürükler. ^{340[56]}»

Kur'ân-I Kerîmin Yaratılmış Olup Olmaması Meselesi

İmam Mâlik zamanında Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmış (mahlûk) olup olmaması meselesi ortaya atılmıştı. Bu meseleyi ortaya atan Ca'd b. Dirhem idi. O, bu meseleyi Yahudi asıllı olan ve İslâm akidesini bozmak isteyen bir kimseden almıştır. Müslümanlardan bir kısmı; Kur'ân yaratılmıştır; diğer bir kısmı da, yaratılmamıştır, diye ısrar etmişlerdir. Hatâya düşmekten sakınan müslümanlar, bu meselenin bir fitne doğuracağını anlamışlar ve bu konuya dalmaktan kendilerini alıkoymuşlardır. İmam Mâlik de bunlar arasında idi. İmam Mâlik'e göre, müslümanları dinlerinde fitneye düşürmek için kendilerini vakfetmiş olan kimselerin ortaya attıkları meselelerin arkasına düşüp cedelleşmek doğru değildir. ^{341[57]}

Kıyamet Günü Allah'ın Görülüp Görülmemesi Meselesi

Mu'tezilîler de, kıyamet günü Allah'ı görmenin mümkün olup olmayacağı meselesini ortaya atmışlar, bu meseleyi aklî esaslara göre inceleyip Allah'ın görüleceğini ileri sürmüşlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki «Yüzler vardır o gün ter-ü tazedir, Rablanm

^{336[52]} Secde Sûresi, 13.

^{337[53]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/288-289.

^{338[54]} Nisa Sûresi, 48.

^{339[55]} el-Medârik, varak : 207.

^{340[56]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289.

^{341[57]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289.

görecektir.»^{342[58]} âyeti gibi nass'lan da te'vil etmişlerdir. Fakat İmam Mâlik, Allah'ı görmenin mümkün olduğunu, nass'lann zahirlerine sarılarak ve bunları te'vil etmeksizin kabul etmiştir. Lâkin Allah'ı görme olayının keyfiyetini ve bizim dünyadaki görme fiilimize, benzeyip benzemediğini izah etmemiştir. Allah'ı görme işinin, O'nun yarattıklarından hiçbirine benzemeyen Yüce Zât'ma lââyık olacak bir şekilde gerçekleşeceğini, Kur'ân'da, «Onun benzeri yoktur. O hakkıyla işiten, kemâlile görendir.»^{343[59]} buyurulduğunu söylemiştir.

İşte İmam Mâlik, akâid hususunda sünnet ve sünnetin metodundan hareket etmiş, İslâm akîdesi bozmak isteyenlerin veya akâid meselelerinde müslümanlar arasında tefrika doğurmaya çalışanların yolundan gitmemiştir. Zira, bu yolun ötesinde fikrî ve ruhî bir çöküntü vardır.^{344[60]}

Siyaset Ve Hilâfet Meselesi

İmam Mâlik, siyaset konusunda Hulefâ-i Râşidîn'in tatbikatını kabul ederdi. Ona göre adaletin yerine getirilmediği ve Peygamber (A.S.)in sahâbilerine sövülen bir memlekette oturulmaz. O, bu konuda; «Peygamber'in sahâbilerine söven bir kimsenin dünyada yeri yoktur.» ve «Haksız iş yapılan ve geçmişlere sövülen bir memlekette oturmak caiz değildir.» derdi.

İmam Mâlik, hilâfetin sadece Hâşimi ailesine veya Hz. Ali evlâtlarına mahsus olduğunu -kabul etmezdi. Çünkü Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman gibi ilk büyük halîfeler, ne Haşimî ne de Hz. Ali evlâtlarındandır. O, Hz. Ebu Bekr'in halîfe seçildiği gün sözkonusu olan ve hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu açıklayan hadis-i şerifi rivayet etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki kendisi de bu meseleyi böyle kabul ediyordu.

İmanı Mâlik'e göre, sahâbilerin Hulefâ-i Râşidîn'i seçtikleri usûl, en sağlam yoldur. Bu itibarla O, hürriyet içerisinde ve herhangi bir zorlama olmaksızın bî'at edilmek şartıyla halîfenin yerine geçmek üzere birini tavsiye etmesini meşru görmüştür. Nitekim Ebu Bekr (R.A), Uz. Ömer'i yerine halîfe olarak tavsiye etmiştir. İmam Mâlik, önceki halîfe tarafından tâyin edilen belli miktarda şahısların teşkil edeceği şûrayı da kabul etmiştir. Yâni İmam Mâlik, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Âli'nin halifelik makamına getirilmelerinde sahâbilerin yaptığı gibi önceden tâyin edilen şûrayı yerinde bulurdu.

İmam Mâlik'e göre Mekke ve Medine'deki müslümanların biati kâfidir. Mekke ve Medineliler dâhil olmazsa diğer ülkelerdeki müslümanların biati yeterli olmaz. Onun bu şekildeki anlayışı, tamamen sahâbilerin usûlüne uygundur.

İmam Mâlik, kendi gücüyle halifelik mevkiine gelen ve daha sonra halkın kendi rızasıyla bî'at ettiği adaletli kimseyi meşru bir halîfe sayardı. Çünkü, halkın rızasıyla bî'at etmesi, onun halifeliğini meşrûlaştırmış olup bunda müslümanların menfaati vardır.

İmam Mâlik, siyasî görüşlerinde dâima maslahat ve adaleti esas alırdı. Fesat ve zarara sebep olan şeyleri caiz görmezdi. Adalet ve maslahata götüren şeyleri caiz görürdü. İstemedikleri şeyleri yaptırmak için insanları zorlamak (ikrah)'da maslahat ve adalet yoktur. Halife el-Mansur'a karşı ayaklananlardan biri —belki bu, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'dir —Ona; «Bana Mekke ve Medineliler bî'at ettiler, sen Ebu Ca'fer el-Mansur'un zulmünü görüyorsun İşte I» demiştir. İmam Mâlik de; «Sen, Ömer b

^{342[58]} Kiyâme Sûresi, 22, 23.

^{343[59]} Şûra Sûresi, 11.

^{344[60]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289-290.

Abdilaziz'i, kendinden sonra iyi bir kimseyi velîahd olarak tâyin etmekten alıkoyan şey nedir biliyor musun?» diye sordu. O da; «Hayır» dedi. İmam Mâlik, bunun üzerine şöyle söyledi: «Yezid b. Abdilmelik'e bîat yapılmıştı. Ömer b. Abdilaziz, başkasına bîat edildiği takdirde adı geçen Yezid'in karışıklık çıkarıp insanları öldüreceğinden ve maslahata aykırı işlere başvuracağından korkmuştur.»^{345[61]}

İşte burada görüyoruz ki İmam Mâlik, halife seçimindeki örnek şekillere değil, gerçeklere ve müslümanların içinde bulunduğu duruma göre düşünmektedir. İmam Mâlik'e göre mevcut maslahatların dâima gözönünde tutulması, insanları tâat veya muhalefet etmeye teşvik edenlerin bu maslahatları değerlendirmesi gerekir. O bu prensipten hareket ederek, sükûn ve huzurun, isyan ve anarşi den; fitnelerden uzak durmanın, fitneye sebep olacak davranışlar dan üstün olduğu neticesine varır. Ayaklanmaksızın hükümdar-doğru yola sevkedecek şekilde irşâd etmek, maslahat îcabı olup, fesat ve zarara meydan vermez.

Hükümdar zalim olursa sabırlı olmak ve onu irşâd etmek gerekir. Buradaki sabır, zulme boyun eğen zavallı insanın sabrı değil halkın maslahatını gözönüne alan kimsenin sabrıdır. Fesat, dâims isyan hareketleriyle birlikte çıkmaktadır. Zalim hükümdarı güzel öğütlerle ve ona dînin emirlerini hatırlatmak suretiyle adaletli olmaya sevk etmek lâzımdır. Bu vazifeyi olgun bir yol gösterici (mürşid) yerine getirir. Eğer o, zalim hükümdarın hışmına uğrar ve güzel öğüt verme yolunda öldürülürse şehid olur; çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: «Şehidlerin en hayırlısı Abdülmuttalib'in oğlu Hamza ile zalim sultana karşı hakikati söylediği için öldürülen kimsedir.» Eğer müslümanlar, İmam Mâlik'in bu görüşüne uysa, müslüman âlimleri öğüt ve irşâd vazifesini yerine getirse ve ikiyüzlü dalkavuklar bulunmasa, hiçbir istibdat ve hiçbir zalimin azgınlığı sürüp gitmez.^{346[62]}

İmam Mâlik'in Fıkıh Ve Hadîsi

Yukarıda da söylediğimiz gibi İmam Mâlik hem muhaddis, hem de fakih idi. O, hadîs rivayet ettiği râvîleri iyice süzgeçten geçirirdi. Belki de O, rivayeti'esaslı şekilde bir disipline bağlayan ilk muhaddistir. Kendisinden sonra gelen talebesi İmam Şafîî, bu işe son derecede önem vermiştir. İmam Mâlik'in Peygamber (S.A.)'den yaptığı rivayet, rivayetlerin en sağlamı ve altın halkaları sayılır. Buhârî; «En sağlam rivayet İmam Mâlik'in Nâfi' vasıtasıyla Abdullah b! Ömer'den yaptığı rivayetlerdir.» demiştir.

İmam Mâlik'in hadîsteki yerini, ilk hadîs mecmuası sayılan «el-Muvatta'» adlı kitabından söz ederken anlatalım. Şimdi burada onun fikhını ele alalım...

Bütün âlimler, İmam Mâlik'in büyük bir fakîh olduğunu kabul ederler. Ayrıca İbni Kuteybe, onun ayı zamanda ve'ye dayanan fakîhlerden olduğunu söyler. Bâzı âlimler, Yahya b. Said'den sonra re'ye dayanan fakîh kimdir? diye sormuşlar ve; İmam Mâlik'tir, cevabını almışlardır. İmam Mâlik'in fikhî istinbat sahasında kendine has bir metodu vardı. Fakat, rivayet konusundaki bâzı metodlarını yazdığı halde, istinbat metodunu yazmamıştır. . Bununla beraber, onun bir kısım ifadelerinden bu metodunun ana hatları belli olmaktadır. Yani kendisinden intikal eden fer'î fikhî meselelerinden, onun istinbat metodunu çıkarmak mümkündür. Nitekim Mâlikî Mezhebinin fakîhleri, bu işi yapmışlar ve İmam Mâlik'in, fikhını bina ettiği metod ve prensiplerini kitap

^{345[61]} el-Medârik, varak : 149.

^{346[62]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/290-292.

halinde toplamışlardır.

Kıd İyaz: «el-Medârik» te İmam Mâlik'in istinbat konusundaki metod ve dayandığı esasları anlatır. Ayrıca Mâliki fahîklerinden Râşid b. Ebî Râşid de, «el-Behce» de bunları anlatmıştır.

Bu iki bilgin ile diğerlerinin anlattıklarını özetliyecek olursak şöyle diyebiliriz: Hicret Yurdu'nun îmanı olan Mâlik, önce Allah'ın kitabına sarılırdı. Kitapta bir nass bulamazsa sünnete yönelirdi. Ona göre Peygamber'in hadîsleri, sahâbilerin fetva ve hükümleri ile Me-dinelilerin ameli sünnete dâhildir. Sünnetten sonra bütün çeşitleriyle Kıyas gelir. Kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarında müşterek olan bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir meseleye bağlamaktır. Kıyasla birlikte maslahat, seddü'z-zerai', örf ve âdetler yer alır.

Bu esasları ayrı ayrı kısaca görelim.^{347[63]}

Kitab

İmam Mâlik, Kitab (Kur'ân)'ı bütün delillerin üstüne kor. Çünkü Kitab, bu şeriatın aslı ve anayasasıdır. Kitabın içine aldığı hükümler kıyamete kadar bâki'dir. İmam Mâlik, Kitab'ı Sünnet ve diğer delillerin başına kor... Dolayısıyla İmam Mâlik, Kitab'ın te'vil kabul etmeyen sarih nassına sarılır. Eğer bizzat şeriat'ta nassın te'vil edilmesini gerektiren bir delil bulunmuyorsa, nassın te'vil kabul eden zahirini de olduğu gibi alır. O, mefhum-ı muvâfakat'a göre de hareket eder. Mefhum-ı muvafakat ise, sözün ihtiva ettiği ma'nâyâ uygun düşen hükümdür ki, buna fahvây-i kelâm denir. Şöyle ki: Herhangi bir hüküm üzerinde Kur'an'm bir nassı bulunur ve akli bir gayret göstermeksizin doğrudan doğruya bu nass'ın ifade ettiği hükümden daha ağır bir hüküm çıkarılabilir. Meselâ yetim malları ve bu malları yiyenler hakkında Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: «Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Onlar çılğın bir ateşe gireceklerdir.»^{348[64]}

Bu nass'dan, yetim mallarının boş yere saçılıp savrulmasının ve bu malları korumada kusur edilmesinin yasaklanmış olması hükmünü kolayca çıkarabiliriz.

İmam Mâlik, mefhum-i muhâlefet'i de alır. Bu da, nass'ın bir vasıf veya benzeri bir şeyle mukayyet olarak hüküm ifade etmesidir. Nass'daki vasıf veya kayıt bulunmadığı takdirde hükmün aksi anlaşılır. Meselâ; «Sâime'de zekât vardır.» hadîs-i şerifi böyledir. Çünkü bu nass'dan anlaşıldığına göre-safine olan devenin —ki bu, umumî otlaklarda yayılan hayvandır— zekâtı verilecektir. Bunun mefhum-i muhalefetine göre içeride yemlenen deve için zekât verilmez. Gerçi İmam Mâlik, içeride yemlenen deve (ma'lûfe) ye zekât düştüğünü başka delillerle isbatlamıştır.

O, hükmün illetine yapılan «tenhih» ile de amel ederdi. Meselâ; Kur'ân'ı Kerîm'de: «De ki: Bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceği içinde haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Yalnız ölü, veya dökülen kan veya domuz eti —ki bu şüphesiz bir mürdardır— veya Allah'dan başkasının adına boğazlanmış olan hayvan müstesnadır.»^{349[65]} buyurulmaktadır. Bu âyetten anlaşıldığına göre buradaki şeylerin haram edilmesinin sebebi, pis ve kötü bir yiyecek oluşudur. Bu vasıfları taşıyan benzeri şeyler de haramdır.

^{347[63]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/293-294.

^{348[64]} Nisa' Süresi, 10.

^{349[65]} En'am Süresi, 145.

İmam Mâlik, sarîh bir nass olsun, işaret olsun, tenbih olsun, mefhum olsun Kitap'tan anlaşılacak şeylerin hepsini 1 delil olarak alır. O, Kitab'ı, Hadîs ve diğer delillerin başına kor, bâzı hadîsi senediyle rivayet eder, sonra da Allah'ın Kitabı'na muhalif ise reddederdi. Meselâ; «Köpek, birinin kabına batarsa o bunu, biri temiz toprakla olmak şartıyla, yedi kere yıkasın.» hadîsini rivayet etmiş, sonra bu hadîs'e göre amel etmemiştir. Çünkü onu sahîh ve sabit saymamıştır. Zira Kur'an-ı Kerîm şu âyetiyle köpeğin avladığı hayvanın yenilmesini mubah kılmıştır: «Kendilerine hangi şeylerin helâl edildiğini sana sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz rızıklar size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretilip yetiştirdiğiniz avcı köpeklerin size tutuverdiklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin.»^{350[66]}

İmam Mâlik, köpek necis ise avı nasıl mubah oluyor? diye itirazda bulunmuştur. O, çocuğun vekâlet almaksızın babası veya annesi adına hacetmesini caiz kılan haberi de kabul etmemiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır; «Gerçekten insan için kendi çalıştığından başka bir şey yoktur. Hakikaten çalıştığı ilerde görülecek, sonra ona, tam bir mükâfat^{351[67]} verilecektir.»^{352[68]}

Sünnet

Sünnet, Kitap'tan sonra gelir ve ikinci mertebede yer alır. İmam Mâlik, mütevâtir olan sünneti delil olarak kabul eder. Mütetâtir sünnet ise, yalan üzerinde birleşmesi imkânsız olan bir topluluğun ittifakla rivayet ettiği ve bu rivayet-senedini Peygamber (S.A.)'e kadar ulaştırdığı hadîstir. İmam Mâlik, meşhur sünneti de kabul eder. Meşhur sünnet de; Peygamber'den bir, iki veya daha çok sahâbînin rivayet ettiği ve tevatür derecesine ulaşmayan hadîstir. Bu hadîsi, daha sonra, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan birçok sahâbî rivayet etmiştir. Yahut da, bir veya daha çok tâbiî'nin rivayet ettiği ve daha sonra yalan üzerinde ittifak etmiyeceklerinden emin olunan birçok tâbiî'nin rivayet ettiği hadislere «meşhur hadîsler» denir. Bu hadîslerin, tâbiîler veya teba-i tâbiin devrinde meşhur olması şarttır. Daha sonraki devirlerde meşhur olmak bir şey ifade etmez. Meşhur hadîsler, istidlal bakımından mütevâtir hadîslere yakındır.

İmam Mâlik, âhâd haberleri de kabul eder. Âhâd hadîsler, tâbiîler ve teba-i tâbiîn devirlerinde mütevâtir veya meşhur olmayan hadislerdir. O, Medînelilerin amelini bu âhâd haberlere tercih eder. Kendi mezhebine mensup olan bâzı fakihlerin istinbatına göre İmam Mâlik, kıyası da bu haberlere tercih ederdi. Bu hususu ileride açıklayacağız. Kadı İyaz ve «el-Mukaddemâtu'l-Mümehhedât»da Büyük İbni Rüşd^{353[69]}, İmam Mâlik'in kıyası âhâd haberlere tercihi konusunda iki türlü rivayet zikrederler: O, bir rivayete göre, âhâd haberi kıyasa, başka bir rivayete göre de, kıyası âhâd habere tercih ederdi.

İmam Mâlik'den birtakım meseleler rivayet edilmiştir ki o, bu meselelerde rivayet ettiği âhâd haberleri re'y ile terketmiştir. Meselâ; Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği alım-satımdaki meclis muhayyerliğini ifade eden hadîsi reddetmiştir. Bu hadîs şudur: «Alıcı ve satıcı, birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler.» Yani alıcı ve satıcı

^{350[66]} Mâide Sûresi, 4.

^{351[67]} Necm Sûresi, 39-41.

^{352[68]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/294-295.

^{353[69]} Bu zat, Ebu'l-Velid İbni Rüşd el-Kebir (450-520 H./1058-1126 M.) olup ünlü İslâm filozofu İbni Rüşd el-Hafid (1126-1198 M.)'in dedesidir. Çeviren.

birbirinden ayrılmadıkça yaptıkları akdi feshetme hakları vardır. İmam Mâlik bu hadîsi; «Elimizde bu hususta belli bir smır ve tarif yoktur.» diyerek reddetmiş ve akidden sonra feshetme hakkım iptal etmiştir. Çünkü meclisin (akit yapma oturumunun) müddeti belli değildir.

İmam Mâlik, taksim edilmeden önce ganimet olarak alman deve veya koyun eti pişirilmiş olan tencereleri Uz. Peygamber'in ters çevirdiği haberini de reddetmiştir. Rivayete göre Peygamber (S.A.), taksimden önce ganimet hayvanlarının eti pişirilen tencereleri ters çevirmiş ve eti toprakta yuvarlamıştır. İmam Mâlik, bu haberin Peygamber'e nisbetini inkâr etmiştir. Çünkü tencereleri ters çevirip içindeki eti toprakta yuvarlamak, lüzumsuz yere maslahata aykırı ve zararlı bir davranıştır. Zira Peygamber'in vazifesi menetmektir. Bundan fazlasını yapmak onu ilgilendirmez.

İmam Mâlik, Peygamber (S.A.)'den vârid olan ve Ramazan Bayramının ikinci gününden itibaren başlayan altı günlük Şevval orucu hakkındaki haberi de kabul etmemiştir. Çünkü bu haber, Ramazan orucunu artırmaya sebep olmaktadır.

Böyle birçok fûrû' meselelerinde İmam Mâlik, maslahat veya kıyası tercih ederek, âhâd haberleri reddetmektedir. Yâni İmam Mâlik, istinbat. ile elde edilmiş de olsa, herkesçe bilinen bir nass (asi)'a aykırı düşen âhâd haberleri bırakır ve bunların Hz. Peygamber'e nisbetini reddederdi. Ancak böyle haberleri, kesin olan başka bir nass (asi) desteklerse kabul ederdi.

Bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere İmam Mâlik, yalnız hadis taraftan bir fakîh değil, aynı zamanda re'ye de değer veren bir fakîhtir. Gerçi O, talebesi Şafî'nin deyişi ile hadîste «İşık saçan büyük bir yıldız» idi. Allah, ikisinden de razı olsun.^{354[70]}

Medînelilerin Amelî

Ancak Peygamber'den nakledildiği düşünülebilen Medînelilerin amelini, İmam Mâlik hüccet sayardı. Hocası Rabîa b. (Ebî) Abdirrahman gibi o da; «Bin kişinin bin kişiden rivayeti, tek kişinin tek kişiden rivayetinden daha üstündür.» derdi. Bu itibarla O, re'ye dayanan Medînelilerin amelini âhâd haberlere tercih eder, Medînelilerin amelini delil olarak tanımayan ve onlara muhalefet eden her fa-kihi kınardı. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd'e yazdığı risalesinde bu hususu şöyle anlatır:

«Bana gelen haberlere göre sen, bizim bulunduğumuz bu memleketteki cemaatın bağlı olduğ şeylere aykırı olarak halka çeşitli fetvalar veriyormuşsun. Sen emanet ve fazilet ehli oluşuna, senden öncekilerin sana olan ihtiyacına ve senin söylediklerine itimat, etmelerine rağmen— nefsin tehlikeye atmaktan korkmalısın. Ve uyduğun takdirde seni kurtuluşa götürecek olan şeylere bağlı kalmalısın. Çünkü Kur'an'da Allah şöyle buyurmuştur: «...O halde sözü dinleyip en güzeline uyan kullarımı mü)dele!»^{355[71]}. Zîra insanlar, Kur'an'ın nazil olduğu Medine ahâlisine tabidirler.»

Medînelilerin amelî, İmam Mâlik'den önce de revaçta idi. Hattâ kadılar, Medînelilerin amelini Peygamber (S.A.V.)'den nakledilmiş olarak kabul ederlerdi. Rivayete göre, Kadı Muhammed b. Ebî Bekr'e verdiği bir hüküm dolayısıyla şöyle denilmiştir: «Bu hususta şöyle bir hadîs yok mudur?» O; «Evet, vardır.» demiştir. Kendisine; «O halde niçin buna göre hükmetmiyorsun?» denildiğinde; «İnsanlar, bu hadîs karşısında nasıl davranmışlardır?» diye cevap vermiştir. Yani Medine'deki sâlih kimseler, bu hadîs

^{354[70]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/295-297.

^{355[71]} Zümer Süresi, 17, 18.

üzerinde ittifak etmemişlerdir. Dolayısıyla O, Medînelilerin amelini, Uz. Peygamber'den nakledilmiş olması itibariyle daha kuvvetli görmüş ve nisbeten zayıf olan bir haberi ondan kuvvetli olan bir amel ile reddetmiştir.^{356[72]}

Sahâbî'nin Fetvası

İmam Mâlik, sahâbinin fetvasını, amel edilmesi vacip olan bir hadis olarak kabul ederdi. Bunun içindir ki O, haccm bir kısım vecibelerini yerine getirirken, bâzı sahâbîlerin fetvalarına göre amel edip Peygamber (S.A.V)'den bu hususta rivayet edilen bir ameli terketmiştir. Çünkü bu sahâbîlerin, hac sırasında Peygamber'in emri olmaksızın herhangi bir fiili yapması imkânsızdır. Zira hac ile ilgili ibâdetler nakle dayanır ve başka türlü bilinemez. İşte İmam Şafîî, bu gibi konularda hocası İmam Mâlik'i tenkit etmiş ve hocasının asl'ı fer'i mevkiine, fer'i.de asi mevkiine koyduğunu söylemiştir... Çünkü, Peygamber (S.A.V.)'in sözü asl'dir, sahâbinin sözü ise, ona dayanan fer'i'dir. Öyleyse fer'i nasıl olur da asi üzerine tercih edilir?

Lâkin İmam Mâlik, sahâbinin sözünü, ancak nakil ile bilinebilecek olan bir meselede delil olarak alırdı. Buradaki çatışma iki asi arasındadır, asi ile fer'i arasında değildir. O halde, İmam Mâlik, iki asl'dan hangisi kuvvetli ise onu tercih ederek, İslâm'ın umumî hükümlerine uygunluk bakımından en kuvvetli olanı alıp ikincisini reddetmiş ve onun Peygamber (S.A.V.)'e nisbetini sabit saymamıştır.

Rivayet edildiğine göre İmam Mâlik, büyük tabîîlerin fetvalarını da delil olarak alırdı. Fakat bunları, sahâbîlerin sözlerinin derecesinde görmezdi. Tabiatıyla, tabîîlerin fetvalarını da Peygamber'e nisbet edilen hadîslerin derecesinde görmezdi. Ancak, tabîîlerin fetvası üzerinde Medînelilerin icma'ı hâsıl olmuşsa, İmam Mâlik bu fetvayı delil sayardı.^{357[73]}

Kıyas, İstihsan Ve Masâlih-İ Mürsele

İmam Mâlik, kıyas'ı kabul ederdi. Ona göre kıyas sözü, kıyasın ıstilahî mânasına şâmidir. O da, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarındaki ortak bir illet sebebiyle, hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır.

İstihsan: Cüz'î maslahatın hükmünü, kıyasın hükmüne tercih etmektir. Kıyasa göre hakkında nass bulunmayan meselenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamak gerektiği halde, cüz'î maslahat bunun aksini icap ettirmektedir. İşte İmam Mâlik, bu maslahata göre hükmetmekte ve buna «istihsan» adını vermektedir. Bu, istihsanın ıstilahî mânâsıdır. Fakat İmam Mâlik, istihsanı bütün maslahatları içine alacak şekilde tamim etmiştir. Ona göre istihsan, nass bulunmayan yerde maslahatın hükmüne uymaktır. İsterse bu konuda kıyas bulunsun, isterse bulunmasın. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik'in istihsan tâbiri, hem ıstilahî mânada istihsanı, hem de masâlih-i mürseleyi içerisine almaktadır.

Masâlih-i mürsele^{358[74]}: Hakkında müsbet veya menfî özel bir delil bulunmayan

^{356[72]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/297-298.

^{357[73]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/298.

^{358[74]} Buna göre istidlale «İstislah» denir ve bilhassa Mâlikî Mezhebi ile Hanbelî Mezhebinde mühim bir yer işgal eder. Hanefî Mezhebi ile Şafîî Mezhebinde de bu prensibin bir yeri varsa da, talî derecede kalır. Buna mukabil Hanelîlerde istihsan, Şafîîlerde de kıyas, Mâûkilerdeki istislahım yerini tutar. Çeviren.

maslahatlardır. Dolayısıyla herhangi bir nass bulunmazsa bu maslahatlara göre hareket edilir. Ancak burada güçlüğün kaldırılması, nazarı dikkte alman maslahatların îslâmiyetin muteber saydığı maslahatlardan olması şarttır.

İmam Mâlik, maslahatlara göre hareket etmeyi, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, istihsan sayardı. Ve: «İstihsan ilmin onda dokuzudur» derdi. Nass bulunmazsa kıyasa göre hareket etmek, bazan sıkışık bir durum meydana getirir. Bunun içindir ki İbni Vehb; «Kıyasa fazla dalan hemen hemen sünnetten ayrılmış olur.» demiştir.

Hulâsa, İmam Mâlik, herhangi bir Kur'an veya Hadis nassı bulunmazsa maslahatın hükmüne uyardı. Çünkü şeriat, sadce insanların maslahatlarını temin için gelmiştir. Şer'î her nass, şüphesiz bir maslahatı ihtiva eder. Nass bulunmazsa Allah'ın şeriatının amaçlarına uygun olan hakiki maslahata göre hareket edilir. Şâtibî, bu hususta şöyle der:

«İmam Mâlik, masâlih-i mürselele göre hüküm verirken şeriatın amaçlarına riayet ederek, maslahatın mânâsını derinlemesine kavrayan bir kimse olarak hareket etmiş, şeriatın amaçlarının dışına çıkmadığı gibi, onun herhangi bir esasına da aykırı davranmamıştır... Fakat, çoğu zaman âlimler, onun masâlih-i mürsele anla-yaşını tenkit etmiş ve onun daha ileri giderek teşri' (yasama) kapısını açtığını sanmışlardır... Heyhat!. Rahmetli, bundan ne kadar Uzaktır. Hattâ fıkıhta öncekilere uymaya razı olan odur. O derecede ki, bâzıları, onun kendisinden öncekileri taklit ettiğini sanmıştır. Lâkin O, Allah'ın dîninde basiret sahibi ^{359[75]}idi. ^{360[76]}

Seddü'z-Zerâyi'

Seddü'z-zerâyi', İmam Mâlik'e göre aslî bir delil teşkil eder. Ondandır rivayet edilen birçok fûrû' meselelerinde bunun esas teşkil ettiği görülür. Bu prensibe göre, harama götüren şey haramdır, helâ-la götüren şey helâldir. Maslahata götüren şey de matluptur. Mef-sedet (zarar) 'e götüren şey ise haramdır. Mefsedet'e sebep olan şeyler dörde ayrılır.

1 — Kesin olarak mefsedet'e götüren şey; meselâ, içeri giren kimsenin düşmesine sebep olacak şekilde kapının arkasına kuyu kazmak böyledir.

2 — Ekseriya mefsedet'e götüren ve bu hususta galip zan hâsıl olan ^{361[77]} şey; üzümü, şarap yapan kimseye satmak gibi.

3 — Nâdir olarak mefsedet'e sürükleyen şey; kimseye zararı olmayan bir yerde kuyu kazmak gibi.

Birinci ve ikinci kısma giren şeyler, İmam Mâlik'e göre kesin olarak haramdır. Üçüncü kısma girenler ise, haram değildir. Çünkü, nâdir şeyler üzerine hükümler bina edilmez.

4 — Ekseriya mefsedet'e sebep olan, fakat bu hususta galip zan hâsıl olmayan şey; veresiye satış böyledir. Çünkü bu türlü satışlar, bazan faize sebep olmakta ve bâzı kimseler de bu yola başvurmaktadırlar. Burada iki husus birbiriyle çatışmaktadır. Biri esas olan izin hususu ki, buna göre veresiye satış helâldir. Diğer de faize sebep olan husus ki, buna göre de veresiye satış haramdır. Bu itibarla Mâlikîler, veresiye satışın sahih olduğunu kabul ederler. Yani faiz maksadının bulunup bulunmadığını satıcının niyetine bırakırlar. Eğer satıcı faiz kastediyorsa gönahkâr olur ve cezası Allah'a aittir. Faiz kasetmiyorsa günah işlemiş olmaz.

^{359[75]} Şatibî, el-İ'tisâm, c. II, s. 311.

^{360[76]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/298-299.

^{361[77]} Büyük bir ihtimalle, zarara veya kötülüğe sebep olduğu tahmin edilen. Çeviren.

İşte İmam Mâlik, İslâmî hükümler için geniş bir kapı açmış ve buna göre birçok meseleleri çözmüştür. Bu yüzden onun mezhebi çok verimli olmuş ve fıkhi, şeriatın esaslarıyla insanların maslahatlarını birbirine bağlayan maslahatı koruyucu bir renk ^{362[78]}kazanmıştır. ^{363[79]}

Eserleri

Bize İmam Mâlik'in çeşitli risaleleri intikal etmiştir. Talebeleri, onun her türlü fikirlerini rivayet etmişler ve bunları kitap haline getirmişlerdir. Abdullah b. Vehb (öl. 197 H.3) hocası İmam Mâlik'in derslerinde dinlemiş olduğu takrirlerini toplamış ve «el-Mücâselât» adı ile bir kitap meydana getirmiştir. Bu kitap, büyük bir cilt teşkil etmek? olup İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis, eser, terbiye ve âdâb-ı muâşeretle ilgili meseleleri içine almaktadır. Fakat, bunu kitap haline getiren İbni Vehb'dir. İmam Mâlik'in kader hakkında da bir risalesi vardır. Bunu, talebesi İbni Vehb'e göndermiştir. Onu da rivayet eden İbni Vehb'dir. Bâzı kadılar için yazdığı kazâî hükümlere dair bir risalesi daha vardır. Bunu da, kendisinden bâzı talebeleri rivayet etmiştir. Fetva hakkındaki risalesi de böyledir.

Bu kitapların İmam Mâlik'e nisbeti tartışma konusu edilmiştir. Fakat ona nisbetini kabul eden görüş tercihe lâyıktır. İmam Mâlik'e nisbetinde şüphe edilmeyen kitap «el-Muvatta» adlı ^{364[80]}esridir. ^{365[81]}

El-Muvatta' Adlı Eseri

İmam Mâlik tarafından yazılan bu kitap, konusunda tedvin edilmiş ilk eserdir. Bu eserde hadîs rivayetleri toplanmıştır. Bundan önce müslümanlar, zihin ve hafızalarına güveniyorlardı. Öte yandan birçok râvîler, yazı yazmayı ve eser telifini bilmiyorlardı. İmam Mâlik devrinde tedvin ve telif başlamıştı. Daha önce Ömer b. Abdilaziz, hadîslerin toplanmasını düşünmüş; fakat, onun bu isteği gerçekleşmemişti. Daha sonra Ebu Ca'fer el-Mansur, bütün halkı bir kanun üzerinde toplamak fikrini ortaya atmıştır. Onun istediği bu kanun Medine'deki fıkıh ve oradaki râvüerin rivayet ettiği hadisleri ihtiva edecekti. Bu hususta el-Mansur'a çeşitli teklifler yapılmıştı? Bu arada Abdullah b. el-Mukaffa', sahâbüer hakkında yazdığı risalede bu konuya halîfenin dikkatini çekmiş ve bütün kazâî hükümlerin tek esasa bağlanmasını ve bu konuda hiçbir memleketin diğerinden farklı olmamasını el-Mansur'a arz etmişti.

Elbette, el-Muvatta'm tedvinini gerektiren çeşitli sebepler vardır. İmam Mâlik, bu eseri Ebu Ga'fer el-Mansur devrinde (onun teklifi üzerine) yazmaya başlamış, fakat el-Mansur'un sağlığında bunu tamamlayamamıştır. Ancak el-Mehdî devrinde

^{362[78]} İmam Mâlik'in istinbat konusunda dayandığı başka deliller de vardır. Bunlardan biri «İstishab»dır. Bu da; bir şeyin değiştirilmesini icabetti-ren müsbet veya menfî bir delil yoksa o şeyin eski hali üzere devam etmesidir.

İşte İmam Mâlik'in, İmam Ebu Hanife'ye muhalefet ettiği noktalardan biri de budur. Gerçi Hanefilere göre de «Berâet-i asliyye» esastır. Fakat istisbab her hususta bir hüccet değildir. Çeviren.

^{363[79]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/300.

^{364[80]} İmam Mâlik'ten rivayet edilen fetvaları içine alan «el-Müdevvene» adlı bir eser vardır. Bunu, talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım (öl. 191 H.)'dan Esed b. el-Furat vasıtasıyla Abdüsselâm Sahmm rivayet etmiştir. Bu eser, Mâlikî Mezhebinin ana kitabını teşkil eder. (Bak Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 246.)

Süyûtî, «Tezyin el-Memâlik»'inde Kadî İyaz'ın «Tertîb el-Medarik» adlı eserinden naklen imara Mâlik'in birçok risalelerini zikreder; bu arada yıldızlar (Nücûm)'a dair bir kitabı ile Harun er-Resid'e yazdığı bir risalesi üzerinde durur. Harun er-Reşid'e yazdığı bu risale, Mısır'da basılmış olup öğüt ve âdâb-ı muâşeret konularını ihtiva etmekte ve vaizlerin elinden düşmemektedir. (Bak, M. E. Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 201.) Çeviren.

^{365[81]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/301.

tamamlayabilmiştir. Fakat onun bu eseri, bütün memlekete şâmil bir kanun olmamıştır. Çünkü İmam Mâlik, buna müsaade etmemiştir. Harun er-Reşîd, bu eseri kanun olarak kabul etmek ve bir nüshasını bütün halka öğretmek için Ka'be'ye asmak teşebbüsünde bulunmuştur. Lâkin İmam Mâlik, buna da razı olmamış, insanlara kazâî hükümlerinde kolaylık sağlamak için bundan sarfinazar etmiştir.

el-Muvatta', bir hadîs ve fıkıh kitabıdır. Hadisler, İmam Mâlik'in içtihad ettiği fıkıh mevzuların içerisinde zikredilir. Sonra Medî-nelilerin icmâ' üzere olan amelleri, bundan sonra da İmam Mâlik'in karşılaştığı tabîîlerin re'yleri ve kendisinin yetişemediği sahâbilerle Said b. el-Müseyyib gibi tabîîlerin re'yleri anlatılır. Medine'deki meşhur re'yer ve İmam Mâlik'in hadîs, sahâbilerin fetva ve hükümleri ve bâzı tabîîlerin re'y ve fetvalarına dayanarak ileri sürdüğü icthadlar bu kitapta yer almaktadır. Bunun içindir ki İmam Mâlik'in fikhî re'yi, tahrir edilmiş ve öncekilere uyan bir re'ydir. Yeni ve icat edilmiş bir şey değildir. İmam Mâlik der ki: «Kitaptakilerin çoğu re'ydir. Andolsun ki aslında onlar re'y değildir. Ancak, bir çok ilim ve fazilet sahiplerinden ve kendilerinden ilim tahsil ettiğim büyük İmamlardan işitilmiştir. Bu İmamlar, Allah'dan korkan kimseler idi. Bunları, o İmamlara nisbet etmekten çekindiğim için «re'ydir» dedim. Onların re'yleri, yetiştikleri sahâbîlerin re'yleri gibidir. Ben de onları bu re'ylere bağlı buldum. İşte bu, asırdan aşırı zamanımıza kadar intikal eden bir mirastır. Yani bu, önceki İmamların teşkil ettiği bir topluluğun re'yidir.»

İşte el-Muvatta', hem sünneti, hem de İmam Mâlik'in sünnet üzere bina ettiği şeyleri ihtiva etmektedir.

el-Muvatta'daki hadîslerin miktarı râvîlerine göre değişmektedir. Çünkü el Muvatta' rivayet eden râvîler değişik olduğu için zaman zaman yapılan rivayetler de daima değişik şekilde tesbit edilmiştir. el-Muvatta'm en meşhur iki rivayeti vardır:

1 — Biri Yahya b. el-Leysi el-Endelüsî (öl. 234 H.)nin rivayeti,

2 — Öteki de İmam Ebu Hanife'nin talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (öl. 189 H.)nin ^{366[82]} rivayetidir. ^{367[83]}

Mâliki Mezhebi'nin Gelişmesi Ve Yayılışı

Usûlündeki zenginlik ve kaynaklarının çeşitliliği sayesinde Mâliki Mezhebi'nin fûrû'u çok gelişmiş ve tefekkür ufku oldukça genişlemiştir. İmam Mâlik'ten sonra bu mezhebi temsil edenler, kendileri için geniş bir düşünce sahası ve çok çeşitli içtihatlarda bulunacak bir fikir atmosferine sahip olmuşlardır. Bütün bu gelişme imkânlarının yanında, Mâliki Mezhebi'nin metod ve prensipleri çeşitli ve zengin olduğu gibi, İmam Mâlik'in talebeleri de kendisinden sonra hocalarının prensiplerini tatbik hususunda düşünce sahasını genişletmişlerdir. Mâliki Mezhebi bir çok memleketlerde yayılmıştır. Bu mezhebin fakîhleri arasında derin bir fıkıh ile felsefe ve hikmeti birleştiren şahsiyetler vardır. Avrupalılara Aristo felsefesini tanıtan ve filozoflara hücum ettiği için Gazzâlî'nin eser ve görüşlerini sert bir dille reddeden filozof İbni Rüşd el-Hafîd (öl. 1198 M.), büyük bir Mâlikî fakîhi idi. İbni Rüşd'ün karşılaştırmalı fıkıh üzerinde «Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasid» adlı değerli bir eseri vardır.

^{366[82]} el-Muvatta', iki cilt halinde Mısır'da 1348 yılında ve müteakip yıllarda müteaddit defalar basılmıştır. Çeviren.

^{367[83]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/301-302.

Mâliki mezhebinin birbirinden Uzak çok çeşitli ülkelerde yayılışı ve ictihad sebeplerinin bolluğu, metod ve prensiplerinin zenginliği bu mezhebdeki görüşlerin artmasına sebep olmuştur. Mâliki fikhını araştıran kimse, bu çok zengin görüşler sayesinde çeşitli fikir ürünlerini, muhtelif çevrelere ve bu çevrelerin örf ve geleneklerine uygun ve elverişli fikhî anlayışları bulur. Bilhassa örf ve âdetin, Mâliki fikhında istinbat bakımından, büyük bir yeri vardır. Bu sayede müftî, eğer kendisini, mezhebin kesin prensiplerine bağlanarak ictihad yapacak bir mevki'de görmezse, mevcut olan değişik fikirler arasında kolayca tercihlerde bulunabilir.

Bu hususta el-Hattâb şöyle der: «Bu zamanda fetva veren kimse, en azından mezhebin görüşlerini nakil hususunda mezhebin bütün rivayetlerini ve mezheb üstadlarının tefsirlerini, aralarındaki ihtilâfları nasıl izah ettiklerini, meseleleri birbirine nasıl teşbih ve mukayese yaptıklarını, akla yakın veya uzak olan meseleleri birbirinden nasıl ayırdıklarını tam olarak bilmelidir. Ayrıca o, Karavîlerden^{368[84]} müteahhirin (sonraki âlimler)'in kitaplarındaki meseleleri, îmam Mâlik'in bunlardan önce yaşayan talebelerinin eser ve rivayetlerini de bilmek^{369[85]} mecburiyetindedir.^{370[86]}

Mâlikî Mezhebinin Yayıldığı Yerler

Mâliki Mezhebi birçok ülkelere yayılmıştır. Mantikî olarak düşünürsek, bu mezhebin doğduğu ve geliştiği Hicaz ülkesinde daha çok yayılmış olması gerekirdi. Çünkü o, Hicaz çevresinden beslenerek meydana gelen bir eserdir. Fakat öyle zaman olmuştur ki bu mezhebin durumu Hicaz'da çok değişmiştir. Bâzan ülkeye hâkim olmuş, bâzan da burada tamamen sönmüştür. Hattâ Medine'de bu mezhebin uzun zaman adının dahi unutulduğu ve 793 H. yılında buraya kadî tâyin edilen İbni Ferhun sayesinde yeniden canlandırıldığı anlatılır.

Mâliki Mezhebi, Mısır'a İmam Mâlik'in sağlığında girmiştir. Bu mezhebi Mısır'a ilk olarak sokan, İmam Mâlik'in talebelerinden Abdurrahman b. el-Kâsım, Osman b. el-Hakem, Abdurrahman b. Hâlid, Eşheb ve Mısır'a yerleşen onun diğer talebeleridir. Mâliki mezhebi, Mısır'ın hâkim mezhebi idi. Nihayet Şafiî mezhebi bu ülkeye gelince, her iki mezhep arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bugün bile Mısır'da, bilhassa ibâdet bakımından hâkim olan bu iki mezhebirdir.^{371[87]}

Tunus ve civarında da Mâliki mezhebi hâkim bir duruma gelmiştir. Ancak Esed b. el-Furat'ın nüfuzlu olduğu devirde Hanefî mezhebi, Mâliki mezhebini yenilgiye uğratmıştır. Adı geçen Esed b. el-Furat, aslında Mâliki idi. Sonra Irak'a gelip İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den Hanefî fikhını okumuş ve Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Daha sonra el-Muizz b. Badis, Tunus ve çevresini tekrar Mâliki mezhebine sokmuştur. Hâlâ bu ülkelerde ibâdetler, Mâliki mezhebine göre .edâ edilmektedir.

Endülüs'te de Mâliki mezhebi büyük bir otoriteye sahip idi. Söylendiğine göre, Endülüslüler bir müddet Şam'ın fakihi olan İmam Evzâî'nin mezhebine

^{368[84]} Fas (Mağrib)'da 172-363 H. yıllarında hükümlen olan İdrisiler zamanında (248 H.) inşasına başlanılan Gâmiu'l-Karaviyyin, daha sonraları bir üniversite haline gelmiş ve birçok bilgin yetiştirmiştir. İşte metindeki «Karavîler»den maksat, burada yetişmiş olan Mâlikî bilginleridir. Çeviren.

^{369[85]} Şerhul-Hattâb alâ Muhtasaril-Halû, c. I, s. 33. el-Hattab bu pasajı, el-Mâzerî'nin Şerhu't-Telkin'inden almıştır. Ayrıca Bak. Şeyh Ulleyş, Fetâyâ, c. I, s, 59.

^{370[86]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/303-304.

^{371[87]} Mısır ve KUzey Afrika Fâtımîlerln eline geçince Maliki Mezhebi büyük bir ihmale uğramış; fakat, Fâtımîler ortadan kalktıktan sonra, bilhassa Eyyübîler ve Kölemenler zamanında yeniden canlanarak eski yerim almıştır. Çeviren.

bağlanmışlardır. Nihayet Mâliki mezhebi gelip .buraları istilâ etmiştir. Endülüs Emîri (Hakem b. Hişam)'nin katında büyük bir mevki olan Yahya b. Yahya, kadılık mevkiine getirilince, Mâliki mezhebi devletin otoritesinden çok faydalanmıştır. Abbasî Devletin başkadılığına tâyin edilen Ebu Yusuf, nasıl kadılık makamlarına sadece Hanefî mezhebi mensuplarını tâyin etmişse, Yahya b. Yahya da, aynı şekilde kendi mezhebine bağlı olanları işbaşına getirmiştir. Bu konuda İbni Hazm el-Endelüsî şöyle demiştir: «İki-mezheb devletin otoritesine dayanarak bidayette yayılma imkânına kavuşmuştur: Doğuda Hanefî mezhebi, Endülüs'te de Mâliki mezhebi.» Mağrib'de de Mâliki mezhebi aynı şekilde yayılmıştır^{372[88]}. İşte Mâliki mezhebi İslâm ülkelerinin batı kısımlarında bu şekilde yayıldığı halde, doğu kısımlarında, Irak ve daha ilerilerde pek az yayılma imkânı bulmuştur. Bunun sebebi şudur: İmam Mâlik'in talebelerinin çoğu Mısır ve Tunus'a yerleşmiş olup Mâliki mezhebi bu iki üike vasıtasıyla daha çok o çevrelere^{373[89]} yayılmıştır.^{374[90]}

İMAM ŞAFİÎ ve MEZHEBİ^{375[1]}

İmam Şafî (150 —204h.)

Hicri II. asrın son yıllarında Beytullah'ı ziyarete gidenler, tavaf sırasında etrafa göz atınca, esmer benizli ve boyu Uzuna yakın bir delikanlı ile karşılaşır, genç ve yaşlı talebeleri onun etrafında hal-kalanmış görürdü. Bu delikanlı onlara, fakîh ve muhaddislerden dinlemeye alışık olmadıkları bir üslûpla şer'î hakikatları anlatıyordu. Irak gibi re'y fikhinin hâkim olduğu ülkelerden gelenler de, Medine gibi muhaddislerin fikhinin hâkim olduğu yerlerden gelenler de aynı durumla karşılaşıyorlardı.

Hac ibâdeti için ve bu arada hadîs bilgisini artırmak maksadıyla buraya gelen İmam Ahmed b. Hanbel, İmam .Şafî'yi görmüş ve arkadaşı İshak b. Râhûye (Râhveyh)'ye: «Birinin dersini dinledim, ondan daha akıllı hiçbir kimse görmedim.» demiş ve onu alıp götürmüştür. Arkadaşı kendisine; İbni Uyeyne ve emsalinin hadîsini bırakıp bu delikanlıyı mı dinleyelim? diye sorunca Ahmed b. Hanbel şöyle cevap vermiştir: «Bu delikanlının aklından faydalanmazsan onun yerini tutacak başka birini bulamazsın. Âli hadîsi kaçırmırsan, nazil hadîsi de kaçırmazsın ya!»^{376[2]}.

İşte bu delikanlı İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şafî el-Kuraşî'dir. Usûl-i Fıkıh ilmini

^{372[88]} Bir ara Endülüs ve Mağrib'de Mâliki Mezhebi müşkü bir duruma düşmüştür. Şöyle İd : Muvahhidî Emirî Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'min, Zahirî Mezhebini benimsemiş ve Mâlikî Mezhebine karşı baskıda bulunmuştur. Hattâ bir ara İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı hariç, Mâlikî Mezhebine göre yazılan bütün kitapların yakılmasını emretmiştir. Fakat adı geçen emir Ölünce Mâliki Mezhebi yine eski haline dönmüştür. Çeviren.

^{373[89]} Mâlikî, Mezhebi, bugün genel olarak Afrika müslümanlanca takip edilen bir mezhebidir. Metinde zikredilmeyen Sudan ve diğer Müslüman Afrika'da yaygın olan mezheb budur.

Bilhassa Hicaz'a haccetmek için gelenler vasıtasıyla Hicaz ve çevrelerinde, Bağdat, Basra, Horasan, Nisabur ve Kazvin gibi Doğu İslâm memleketlerinde de yayılmış olan Mâlikî Mezhebi, buralarda fazla tutunamamıştır. Çeviren,

^{374[90]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/304-305.

^{375[1]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/307.

^{376[2]} Hadîsin senedini teşkil eden râvîler az ise, yani hadîs sened bakımından Peygamber (S.A.)'e yakın ise buna «Âli Hadîs» denir. Hadîs, râvîler silsilesi fazlalaşmak suretiyle Peygamber (S.A.)'e yalan değilse buna da «Nazil Hadîs» denir. Çeviren.

kurup ilk önce tedvin etmek ve esaslarını açıklamak şerefine ulaşan odur. Kendinden sonraki nesiller, ilmi, ondan miras olarak almışlardır.^{377[3]}

Doğumu Ve Nesebi

Bütün rivayetler, İmam Şâfiî'nin 150 H. yılında Gazze şehrinde doğmuş olduğunda birleşir. O, kıyas İmamı ve Irak fakîhlerinin başı olan İmam Ebu Hanîfe'nin vefat ettiği sene dünyaya gelmiştir. Bâzı yazarlar hayâle kapılarak, Şâfiî'nin, Ebu Hanîfe'nin öldüğü gece doğduğu ve böylece yeryüzünün fıkîh İmamlarından hiçbir zaman hâli kalmadığı düşüncesini uyandırmak istemişlerdir. Böyle bir iddia, herhangi bir temele dayanmadığı gibi bir fayda da sağlamaz.

İttifakla rivayet edildiğine göre Şâfiî'nin babası Kureyş kabilesine mensup olup Peygamber (S.A.V.)'in dedesi olan Hâşim'in kardeşi Muttalib oğullarına dayanır. Onun şeceresini tarihçilerin çoğu şöyle anlatır.- Muhammed b. İdrîs b. Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Sâ-ib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. Muttalib b. Abdimenaf. Bu silsilede alman Muttalib, Abdumenaf m dört. oğlundan biridir. Abdumenaf'ı oğulları şunlardır: 1 — Muttalib, 2 — Hâşim, 3 — Abduşems —Bu Emevîlerin dip dedesidir—, 4 — Nevfel —Bu da Cübeyr b. Mut'im'iri dedesidir—.

Peygamber (S.A.V.) Efendimiz'in dedesi^Abdulmuttalib'i yetiştiren, adı geçen Muttalib'dir. Muttalib oğulları hem câhiliye, hem de islâm çağında Hâşim oğullarının yardımcısı idiler. Hattâ Kureyşli-ler, Mekke'de insanları Allah yoluna çağırın Peygamber'e yardım ettikleri ve Peygamber'e karşı kendilerini desteklemedikleri için Ha-şimîlerle bütün münasebetlerini kestikleri zaman, Muttalib oğulları Hâşimîlerle birlik olmuşlar, Şi'b^{378[4]} de yaşamışlar ve Hâşimîlere uygulanan zulüm ve işkenceye onlar ile aynı şekilde katlanmışlardır. Yalnız Uz. Peygamber'in amcası olan Ebu Leheb, bu boykot sırasında Kureyşlilere katılmıştır.

Bu sebeple Peygamber (S.A.V.), Muttalib oğullarına da Hâşim oğulları gibi ganimetten hisse ayırmıştır. Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz, Hâşim oğulları gibi Muttalib oğullarına da ganimetten hisse verdiği zaman Umeyye ve Nevfel oğulları da aynı şekilde hisse talep etmişlerdir. Cübeyr b. Mut'im bu konuda şöyle bir rivayette bulunmuştur:

Peygamber (S.A.V.), Hayber'de elde edilen ganimetlerden Hâşim oğulları ile Muttalib oğullarına «Akrabalığı olanlarda ayrılan hisseleri verince ben ve Osman b. Affâri gidip; Yâ Resûlullah, dedik, onlar Hâşim oğulları olarak senin kardeşlerindir. Üstünlükleri inkâr, edilemez. Çünkü, Allahu Teâlâ, seni onların içinden seçmiştir. Ancak sen, Muttalib oğullarına da hisse verdiğin halde bizi bıraktın. Biz ve Muttaliboğulları akrabalık yönünden aynı derecedeyiz. Bunun üzerine Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu: «Çünkü onlar hem câhiliye, hem de islâmiyet devrinde bizden ayrılmadılar» ve iki elinin parmaklarını birbirine geçirerek, «Hâşim oğulları ile Muttalib oğulları bu bakımdan aynıdırlar» diye ilâve etti.

Şâfiî'nin anası Yemenli olup Ezd kabîlesindedir. Kureyş kabilesine mensup değildir. Oğlunun yetişip olgunlaşmasında onun büyük bir payı vardır.^{379[5]}

^{377[3]} İslam'da Fıkîhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/309.

^{378[4]} Şi'b: Mekke'de Ebû Talib'in oturduğu semtin adıdır. Çeviren.

^{379[5]} İslam'da Fıkîhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/310-311.

Gençliği Ve Yetiştirilmesi

Şafîî, Rureyşli bir babadan doğmuş, fakat beşikte iken onu kaybetmiş ve bu yüzden fakir olarak büyümüştür. Annesi, oğlunun ne-seb ve kendisini belki ihtiyaçtan kurtaracak olan hukukunun Ku-reyşlilerce tanınmayacak şekilde zayi olacağından korkmuştur. Bu sebeple oğlunu Mekke'deki makamına sahip kılmak için gayret sarfetmiştir. Hatîb Bağdadi, «Tarihu Bağdad» adlı eserinde Şafîî'ye dayanan bir senedle şöyle rivayet eder:

«Ben Yemen'de doğdum^{380[6]}. Anam, hukukumun zayi olmasından korktu ve bana; ailenin yanına gidip onlar gibi olman daha iyidir; çünkü ben nesebini kaybedersin diye korkuyorum, dedi ve yol hazırlığını yaptı. Ben de Mekke'ye geldim. O zaman yaklaşık olarak on yaşında idim. Bir akrabamın yanına indim ve ilim tahsiline başladım.»

Buna göre diyebiliriz ki: İmam Şâfiî çocukluğunda, yüksek bir soya mensup olduğu halde fakir ve yetim çocuklar gibi yaşamıştır.. Yüksek soya mensup olan fakir çocuklar, gençlik çağlarında genel olarak bir eğitim bozukluğu olmazsa, soylarının tesiriyle yüksek işlere yönelirler. Şafîî'nin eğitiminde herhangi bir bozukluk veya gayri tabîlik olmadığı için kendi özünden gelen bir insiyakla yüksek hedeflere yönelmiştir. Fakirliğine rağmen yüksek bir soya mensup oluşu, kendisini insanlara yaklaştırmış, cemiyete karışmasını sağlamış ve böylece içinde yaşadığı ortamın duygularına o da katılmıştır.

Şüphesiz bütün bunlar Şafîî'nin ruhunu içtimaî bir terbiye ile geliştirmiştir. Bu terbiye sayesinde O, insanlarla kaynaşmış, cemiyeti ve halkın duygularını yakından tanıyabilmiş tir. Çünkü cemiyeti yakından tanımak; toplumu ilgilendiren, toplumla ilgili muameleleri, toplumu'tanzim ve ferdler arasındaki ilişkileri sağlam esaslara göre tesis etmekle uğraşan kişiler için zarurîdir. Keza, şeriatı tefsir ve şeriatın hükümlerini çıkarıp ölçülerini ortaya koyma işi, cemiyeti yakından tanımayı gerektirir.

Şafîî'nin ruhunda yüksek işler yapma istidadı mevcuttu. Anası da oğlunu Gazze'den Mekke'ye gönderirken onu bu yola teşvik etmiş ve gerekli sebepleri hazırlamış, Şafîî de, ileride hedefine ulaşmıştır.

Şafîî, önce Gazze'de iken ilim tahsiline başlamış ve Kur'an-ı Ke-rîm'i hıfz etmiştir. Meke'ye gelince de büyük hadis üstadlarından Peygamberin hadislerini tahsile koyulmuştur. O, hadis-i şerifleri hem yazmak, hem de ezberlemek için büyük gayretler' gösteriyordu. Hadîsleri elde ettiği şeylere yazıyordu. Bazan onları saksı üzerine, bazan da deri üzerine yazıyordu. O, hükümet konağına gidip öteki yüzüne yazı yazmak için kullanılmış kâğıt isterdi.

Henüz çocuk yaşta, iken tahsilini ilerletince, Arapçada derinleşmek cihetine gitti; böylece şehir ve kasabalardaki yabancılarla meydana gelen karışma yüzünden Arap dilini tahrip eden yabancı kelimelerin tesirinden kurtulmaya çalıştı. Bu maksatla Şafîî, çöle gitti ve HUZeyl kabilesinin içinde yaşadı. O, bu konuda şöyle der: «Ben Mekke'den çıktım, çölde HUZeyl kabilesinin yanına gittim. Bu kabilenin yaşayışını ve dilini öğrendim. Bu kabile, Arapların dil bakımından en fasihi idi. Onlarla birlikte gezdim, dolaştım. MeMçe'ye döndüğüm zaman birçok rivayet ve edebiyat bilgilerine

^{380[6]} Biraz önce «Şafîî'nin doğumu ve Nesebi» başlıklı yerde Şafîî'nin Gaz-ze'de doğduğu söylenmiştir. Esasen Şafîî'nin doğum yeri ile ilgili bizzat Şafîî'ye dayanan üç rivayet vardır: 1 — Gazze. Ekseri tarihçiler bunu kabul etmişlerdir. 2 — Askalân. Burası Gazze'ye üç fersah uzaklıkta bir kasabadır. 3 — Yemen. Bazısı da, bu üç rivayeti birleştirmek: ama-ciyle Şafîî'nin Yemen'de doğup Askalân ve Gazze'de büyüdüğünü' söylemiştir. (Bak: M. E. Zehra el-İmam eş-Şafîî, Mısır 1948, s. 14.)Çeviren

sahip oh ustum.»

İmam Şafîî çöldeki haber, rivayet ve şiirleri ezberlemiş, Hüzeyl kabilesinin şiirinde ihtisas sahibi olmuştur. Hattâ câhiliye ve ilk îs-lâm asrının sanat ve edebiyatını rivayet eden el-Asma'î der ki: «Hüzeyl kabilesinin şiirlerini Muhammed b. İdris isimli bir Kureyş genci sayesinde düzelttim.»

Şafîî, çölde bulunan iyi şeylerin hepsini öğrenmiştir. O, Arapçayı öğrenip incelerken aynı zamanda ok atmayı da öğrenmiş; hattâ bu konuda en yüksek mevkiî ihraz etmiştir. Öyle ki on defa ok atsa hepsim hedefe isabet ettirirdi. Onun, bâzı talebelerine şöyle söylediği rivayet edilir: «Benim için iki mühim şey vardı: Biri ilim, diğeri de ok atmak. Ok atmak hususunda onda - on isabet kaydedecek bir dereceye geldim.» İlim konusunda bir şey söylememiş, fakat hazır bulunanlardan birisi; «Vallahi, sen, qk atma maharetinden daha çok ilme sahipsin.» demiştir. Bundan anlaşılıyor ki İmam Şafîî, çağının en üstün eğitimi ile yetişmiştir. Bundan sonra kendisini bütünü ile ilme verip Mekke'deki fakih ve muhaddislerden fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Nihayet Mekkeî gençler arasında parmakla gösterilmeye lâyık olmuştur. Süfyan b. Uyeyne, Müslim b. Hâlid ez-Zen-cî gibi bilgin ve hadîsçiler, onu özel olarak koruyup gözetmiş ve takdir etmiştir.^{381[7]}

İmam Mâlik'in Himayesinde

Delikanlı, yirmi yaşına değdiği zaman fetva verecek' ve hadis rivayet edecek bir mertebeye ulaşmıştı. Fakat onun ilim tahsilindeki gayreti, Mekke'nin surlarını aşmış ve bu şehrin ötelere doğru Uzanmaya başlamıştı. Çünkü, ilmin hudut ve ülkeleri yoktur. Bu arada Medine'nin İmamı Mâlik b. Enes'in adı Şafîî'ye ulaşmıştı. Zîra, bu büyük İmamın adı o derecede etrafa yayılmıştı ki, gelip gidenler hep onu anıyorlardı. Bu durumda Şafîî'nin gayreti ondan ilim tahsiline yönelmiş ve bu yüzden o, Medine'ye gitmek mecburiyetinde kalmıştır.

Fakat Şafîî, İmam Mâlik'in yanına eliboş gitmek istememiştir. Yani dağarcığına İmam Mâlik'in ilminden de bir miktar koymuştu. , Şöyle ki; İmam Mâlik'in meşhur bir kitabı vardı. İsmi hertarafa yayılan bu eser “el-Muvatta'» idi. Şâfû, bu eseri Mekke'de birisinden emanet olarak alıp okumuştur. Medine'ye gitme arzusu üzerine bu kitabı defalarca okuyup İmam Mâlik'in fikhına ünsiyet kazanmış ve onun rivayetindeki yüksek derecesini öğrenmişti

Şafîî, yola çıkmaya karar verince İmam Mâlik'le karşılaştığında kendisine kolaylık göstermesi için Mekke Valisinden Medine Valisine bir mektup almıştır.

Mu'cemu'l-Üdebâ, adlı kitabında Yakut el-Hamevî bu mektup ve Şafîî'nin İmam Mâlik'le karşılaşma hikâyesini bizzat İmam Şafîî'den naklen şöyle anlatır:

«Mekke Valisinin hUZuruna girdim ve ondan Medine Valisine bir mektup aldım. Medine'ye gelip bu mektubu valiye sundum. Vali, onu okuduktan sonra şöyle dedi: Benim için Medine'den Mekke'ye kadar yaya ve yalınayak gitmek, Mâlik b. Enes'in kapısına gitmekten daha kolaydır. Ben, onun kapısında dikilmek kadar hiçbir zillet görmedim. Bunun üzerine ben de; Allah valinin işini rasgetir-sin, çünkü Vali dilerse onu hUZuruna çağırabilir, dedim. Vali de; heyhat! Nola ben ve maiyetim, binitlerimize binsek ve üzerimize kırmızı toprak bulaşsa da bâzı arzularımızı elde etsek! dedi. Vallahi onun dediği gibi oldu. Üzerimize kıpkırmızı toprak bulaştı. [Bir müddet gidip

^{381[7]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/311-313.

Malik'in evine vardktan sonra) bîr adam ilerledi ve kapıyı çaldı. Bunun üzerine dışarıya siyah bir câriye çıktı. Vali, ona; Efendine benim kapıda olduğumu söyle, dedi. Câriye içeri girdi ve biraz gecikti. Sonra dışarı çıkıp şöyle söyledi: Efendim size selâm ediyor ve diyor ki: Valinin bir meselesi varsa bir şeye yazıp versin, cevap verelim. Hadîs için geldiyse, hadîs meclisinin gününü biliyor, gitsin. Bunun üzerine Vali, cariyeye; Ona söyle, yanımda Mekke Valisinden kendisine yazılmış mühim bir mesele ile ilgili bir mektup vardır, dedi. Câriye içeri girdi. Sonra elinde bir kürsü (sandalye) ile dışarı çıktı ve onu bir yere koydu. Az sonra îmam Mâlik, heybet ve vakarla içeriden çıktı: Uzun boylu ve değirmi sakallı idi. Sonra yerine oturdu... Vali mektubu ona takdim etti. Onu okudu ve: «Bu şahsa durumuna göre muamele et, ona hadîs öğret ve iyilikte bulun.» sözlerine gelince mektubu elinden bıraktı ve: «Sübhânallâh, Allah'ın Resûlü'nün ilmi vâsıtalarla mı öğretilir oldu?» dedi. Valiye baktım, onunla konuşmaktan çekiniyordu. Ona doğru yaklaştım ve: Allah işinizi rasgetirsin. Ben şöyle bir kimseyim; maksadım, durum ve hikâyem şudur... dedim. Sözümü dinledikten sonra bana iyice baktı... Onun kuvvetli bir firâseti vardı. Adın nedir? diye sordu, Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın. Çünkü senin ileride büyük bir şânın olacaktır. Allah senin kalbine bir nûr vermiştir. Onu mâsiyetle söndürme. Sen yarın buraya gelirsin, seni okutacak olan da gelir.» Bu çağlarda hadîs rivayetinde gelenek şöyle idi: Hadîs tahsil eden kimse, hadîs rivayet ettiği veya hadîs okuduğu üstaddan. bir hadîs kitabı alır, onu yazar ve rivayet ederdi. Bunun için Şafiî, "ertesini gün gelmiş ve yanında da İmam Malik'in huzurunda okumak üzere onun el-Muvatta' adlı kitabını getirmişti. Şafiî bu kitabı okumaya başlayınca, onun güzel okuyuşu İmam Malik'in çok hoşuna gitmiştir. Şafiî, kitabı fazla okumaktan çekinirse, İmam Mâlik, oha; Devam et, ey delikanlı, derdi. Bu sebeple Şafiî, el-Muvatta' kitabını İmam Malik'in huzurunda birkaç gün içerisinde okuyup bitirmiştir. Şafiî, Hicaz fakihlerinin başı olan İmam Malik'in yanından ayrılmamış ve onun himayesinde yaşamıştır. Bununla beraber arasıra çöle gidip Arap kabilelerini tetkik eder ve bir müddet onlarla düşüp kalkardı. Nitekin Tânesini ziyaret etmek ve onun öğütlerini dinlemek için arasıra da Mekke'ye giderdi. Annesi de asalet, güzel anlayış ve olayları takdir kabiliyetine sahipti. Buna göre Şafiî'nin, arasıra hocasının yanında kalmadığını söyleyebiliriz.^{382[8]}

Vazifeye Tâyin Edilişi

Şafiî fakir bir hayat geçiriyordu. Ancak ömrünün sonuna doğru ona Beytu'l-Maldan, Muttalip oğullarına ayrılan fasıldan bir tahsisat bağlanmıştı. İmam Mâlik ölünce Şafiî geçimini temin için bir iş aramış ve İmam Malik'in yanında dokuz yıl kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüştür. Bu sırada Yemen Valisi Hicaz'a gelmişti. Bâzı Kureyşliler vali ile konuşmuş, o da Şafiî'yi yanına alıp götürmüştü. Şafiî bu hususta şöyle der: «Annemin yanında yol harçlığımı verecek bir şey yoktu. Evimizi rehin olarak verip onunla yol masrafımı kaşladım. Yemen'e gelince aldığım bu parayı ödemek için çalıştım.»

İmam Şafiî'nin dirayeti, bilhassa Yemen Valisinin maiyetinde aldığı ve kadılık mahiyetinde olan bu görevinde dikkati çekmiştir. Vazifesi Yemen'e bağlı olan Necrari'da idi. Şafiî, burada adaleti hakkıyla gerçekleştirmiştir. Her zaman ve her

^{382[8]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/313-315.

yerde olduğu gibi Nec-ran'daki halk da vali ve kadılara karşı dalkavukluk ederek, kendi çıkarlarını temine çalışıyorlardı. Fakat onlar, Şafii'nin şahsiyetinde adaletle karşılaştılar ve dalkavukluk yapmak suretiyle onun ruhunu istilâya imkân bulamadılar. Şafîî bu durumu tasvir ederken şöyle der: «Necran'da çalışmak üzere vazifelendim. el-Hâris b. Abdilmedân ve Sâkîf kabilesinin azatlıları orada idiler. Vali buraya gelince ona dalkavukluk ettiler, aynı şeyi bana yapmak istedilerse de benden yüz bulamadılar.»

îmam Şafîî, böylece, ruhuna hiçbir kimsenin işlememesi için dalkavukluk kapısını kapamış oldu. Çünkü ifsatçılar, valilerin ruhlarına bu kapıdan nüfuz ediyorlardı. Şafîî bu kapıcı kapatmakla nefsinin fesat, şer ve zulümden korumuş oldu. Dolayısıyla adaleti tam olarak gerçekleştirdi. Fakat adaleti yerine getirmek güç bir iş olup onu ancak azimkar valiler gerçekleştirebilirler. Onlar da zamanın merhametsizliği ve fesatçıların hileleri ile karşılaşırlar.^{383[9]}

Mihneti

Bu itibarla İmam Şafii'nin şiddetli bir mihnetle karşılaşması tabü görülmelidir. Bu sırada Necran'a zâlim bir vali gelmişti. Şafîî, onun idaresi altındakilere zulüm etmesini önlemişti. İhtimal ki İmam Şafîî diğer bilginlerin sahip olduğu tenkit kılıcına mâlik olup bunu gayet güzel kullanıyordu. Belki de Şafîî, valiyi hem zulümden alıkoyuyor, hem de emrinde olduğu halde dili veya tenkidi ile onu hırpalıyordu. Bunun üzerine vâîi, bir yolunu bulup Şafîî'ye karşı tezvir ve hileye başvurdu. Zîra herkes südünün icabını yerine getirecektir.

Abbasîler, Ali evlâtlarına karşı daima saltanatlarını kiskaniyorlardı. Çünkü onlar da, Abbasîler gibi Uz. Peygamberin soyuna dayanıyorlardı. Hattâ onlar, Uz. Peygamber'e Abbasilerden daha yar kın idiler. Ayrıca yapılan isyanların hepsi de Ali evlâtları tarafından oluyordu. Bu sebeple Abbasîler, daima onlardan çekmiyorlardı. Dolayısıyla herhangi bir alevî hareketi gördükleri zaman onu hızla bastırıyorlardı. Herhangi bir valinin Ali evlâtlarına karşı güzel davrandığını tesbit ederlerse derhal onu ya azlediyorlar, ya muhakemeye çekiyorlar, ya da öldürüyorlardı. Hattâ bunu, şüphelendikleri şahıslara da tatbik ediyorlardı. Zîra, onlara göre, memleket düzeninin iyi gitmesi için suçUz bir adamı öldürmek, bu düzenin bozulmasına sebep olabilecek itham altındaki kimsenin serbest bırakılmasından daha iyidir.

Adı geçen zâlim vali, Abbâsîlerin ruhlarındaki bu zaaf noktadan faydalanarak, Şafîî'ye karşı bir tUzak hazırlamak istedi ve onu alevîlerle birlik olmakla itham etti. Bu maksatla o zamanki hilâfet makamını işgal eden Hânın er-Reşîd'e bir mektup gönderdi. O, bu mektubunda şöyle diyordu: «Alevîlerden dokUz kişi harekete geçti. Ben, bunların ayaklanmasından korkuyorum. Onlardan birisi Muttalib oğullarından Şafîî denilen bir adamdır. Benim ona ne emrim, ne de yasaklarım tesir ediyor. O, diliyle, savaşıların kılıçlarıyla yapamadıklarını yapıyor.»

İşte Şafîî böyle bir töhmet altında kaldı. Aslında bu töhmetin sebebi psikolojik idi. Fiilî bir şeye dayanmıyordu. Çünkü, Şafîî'nin Uz. Ali evlâtlarına karşı sevgi beslediği herkesçe biliniyordu. Fakat, onun bu sevgisi kendisini şîlik propagandasına ve onların iktidara gelmesi için fiili bir harekete sevkedecek durumda değildi. Fakat o, bu yüzden râfizîlikle itham edildi. Gûyâ o, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfetini reddediyordu.

^{383[9]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/315.

Şüphesiz Şafîî bundan beri' idi. O, bu hususta bir beytinde şöyle der:

«Eğer Âli Muhammedi sevmem, râfîzîHkse, îki cihan tanık olsun ben rafîzîyim.»

Nihayet Şafîî, eli kelepçeli Bağdat'a gönderildi. Bu, Şafîî'nin Bağdat'a ilk gelişidir. Bu olay 184 H. yılında cereyan etmiş olup Şafîî o tarihte takriben 34 yaşında idi. İmam Şafîî, Halife Harun er-Reşîd'in hUZuruna çıkarıldığı zaman güzel konuşması ve İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin hüsnü şahadeti sayesinde canını kurtarmıştır. İhtimal ki İmam Şafîî, İmam Muhammed ile îmanı Mâlik'in derslerinde tanışmıştı. Zîra Şafîî, İmam Mâlik'in hayatının sonuna kadar dokuz yıl onun yanından ayrılmamıştı. İmam Muhammed de bu sırada tam üç yıl İmam Mâlik'in derslerine devam etmişti. Şafîî'nin güzel konuşması ve ifade gücü, Harun er-Reşîd'e, kendisini sorguya çektiği zaman verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:

«Ey Emir'u'l-Mü'minin, iki kişi farzedelim, birisi beni kardeş olarak görendir, dedi. Şâfû de şöyle cevap verdi: İşte sen böylesin, ey Emîru'l-Mü'nîn. Çünkü siz Abbas oğullarısınız, onlar ise Ali oğullarıdır. Biz Muttalib oğullarıyız. Siz Abbas oğulları bizi kardeş görüyorsunuz, onlar ise köle görüyorlar.» Şafîî, bu ifade ile alevîlik iddia eden bâzı şiîlerin sözünü imâ etmiştir. Aslında gerçek alevîler kendi soylarına karşı böyle bir şey düşünmezler^{384[10]}.

İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin tanıklığına gelince; o bu sırada Bağdat Kadısı idi. Şafîî, Harun er-Reşîd'in meclisinde itham edilerek sorguya çekilirken, İmam Muhammed'i görmüş ve ona yakınlık duymuştur. Çünkü, ilim sahipleri arasında manevî bir akrabalık vardır. Bunun için Şafîî, kendisini müdafaa sırasında şöyle demiştir: «Ben ilim adamıyım, bunu kadınız Muhammed b. el-Hasen bilir.» Bunun üzerine Hânın er-Reşîd, İmam Muhammed'e bu durumu sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: «Evet, bunun ilimden büyük bir nasibi vardır, iddia edilen şeyle onun bir ilgisi olamaz.»

Pek kan dökmek heveslisi olmayan Harun er-Reşîd, bu işi incelemek için bir yol bulmuş ve acele etmemiştir. Büyük bir itimat duyduğu Muhammed b. el-Hasen'e, bunu yanına al ve durumunu incele, demiştir. Bu inceleme işi, Şafîî'ye yöneltilen töhmete iltifat edilmemekle neticelenmiştir.^{385[11]}

Şafîî'nin İlme Tekrar Dönüşü

Irak'ın büyük fakihî Muhammed b. el-Hasen, yalnız Şafîî'nin hayatını kurtarmamış, aynı zamanda onu kadılık memuriyetinin karanlığından çıkarıp tekrar ilmin nuruna kavuşturmuştur. İşte İmam Şafîî, bu tarihten, yani 184 H. yılından itibaren ölünceye kadar yirmi yıl ilimle uğraşmıştır. Memuriyet hayatı İmam-Şafîî'nin kısa ve kıymetli ömrünün beş yıl kadarını işgal etmiştir. Çünkü O, 54 yaşında vefat etmiştir.

Denilebilir ki, onun uğradığı mihnet, kendisi için çok hayırlı olmuştur. Eğer o, bu mihnetle karşılaşmıyorsa memurluğu devam edecek ve belki de ilme hiç dönemiyecekti. Dolayısıyla, gelecek nesiller onun ölmez ilmî mirasından yoksun kalacaktı.

İmam Şafîî, Muhammed b. el-Hasen'in evinde konakladı. Daha önce îmanı Mâlik'e sığındığı gibi bu kez de İmam Muhammed'e sığınmış oldu. İlk önce Iraklıların fikhına göre îmanı Muhammed'in telif ettiği kitapları okumaya başladı. Bu kitapları bizzat

^{384[10]} Bir kısım şiîlerle mezheb taassubunda boğulup kalanlar İmam Şafîî'nin ataları arasında yer alan Şafîî b. Saib'in Kureyslilerden Ebu Leheb'in azatlı kölesi olduğunu ve böylece İmam Şafîî'nin soy bakımından Kureys'e mensup olmadığını iddia etmişlerdir. Çeviren.

^{385[11]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/316-317.

İmam Mu-hammed'den okudu. Nitekim bundan önce el-Muvatta'i da İmam Mâlik'ten okumuştur. Allah cümlesinden razı olsun!

Böylece İmam Şafiî, hem Irak'ın hem de Hicaz'ın fikhini birleştirmiş ve çağının en büyük fakihlerinden ders almıştır. Bu konuda İbni Hacer el-Askalânî «Tevallî et-Te'sis fî Maâlî İbni İdrîs» adlı kitabında şöyle der: «Medine'de fikhî Mâlik b. Eries temsil ediyordu. Şafiî onun yanına gidip derslerine devam etmiştir. Irak'ta da fikhî İmam Ebu Hanife temsil ediyordu. Şafiî, Ebu Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. el-Hasen'den bizzat ders aldı. Böylece o, hem re'y taraftarlarının, hem de hadîs taraftarlarının ilmini kendisinde birleştirdi. Bu ilmin kaide ve prensiplerini tesbit edecek kadar yüksek bir mevki ihraz etti. Bu konuda muvafık ve muhalif herkes onun bu mevkiini tanıdı. Böylece onun ünü her tarafa yayıldı, itibarı yükseldi ve nihayet o, hakıyla İmamlık mertebesine erişti.»

Şafiî, Muhammed b. el-Hasen'den ilim tahsil etti. Ondaki nakil ve rivayetlerde bulundu. Yaptığı bu nakil ve rivayetleri yazdı. Kendisi bu konuda şöyle der: «Muhammed b. el-Hasen'den bizzat kendisinden işitmek suretiyle bir deve yükü ilim öğrendim.» Şafiî, Muhammed b. el-Hasen'i daima hürmet ve -tazimle anardı. Onun hakkında şöyle der: «Ancak Muhammed b. el-Hasen hariç, kendisine münakaşalı bir mesele sorulan herkesin yüzünde bir nâhoşluk görürdüm.»

Burada belirtmeliyiz ki, Şafiî, İmam Muhammed'den yalnız re'y ve kıyas fikhini tahsil etmemiş, aynı zamanda ondan Iraklılarca meşhur olan ve fakat Hicazlılarca meşhur olmayan rivayetleri de öğrenmiştir. Şafiî'nin İmam Muhammed'den yaptığı rivayetlere şunu misâl olarak söyleyebiliriz: «Muhammed b. el-Hasen, Yakub b. İbrahim (Ebu Yusuf) 'den, o da Abdullah b. Dinar'dan, o da Abdullah b. Ömer'den, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu bana haber verdi; «Velâ' (birinin azatlısı olma) soy bakımından akrabalık gibidir. (Azatlı) ne satılır, ne de hibe edilir.» Şafiî, Bağdat'ta oturduğu sıralarda Iraklılarla fikhî münakaşalar yapar ve kendisini İmam Mâlik'in talebesi sayardı. Muayyen bir metod ortaya koymazdı. Fakat İmam Muhammed hariç, yaşça ona denk olanlarla tartışır, İmam Muhammed'le tartışmayı kendisine yakıştırmazdı. Çünkü, onu kendisinin hocası olarak görüyordu. Fakat, nasıl Ebu Hanîfe talebeleriyle münakaşa ediyor idiyse, Şafiî'nin hocası İmam Muhammed de onun kendisiyle münakaşa etmesini isterdi. Fakat, Şafiî, hocasıyla tartışırken utanırdı. Çünkü ilk hocası İmam Mâlik, talebelerine münakaşa kapısını açmaz ve onları cedelleşmeden menederdi.^{386[12]}

Beytü'l-Harâm'â Gelişî

Tarihçiler, İmam Şafiî'nin Bağdat'ta İmam Muhammed'in yanında hoca ve talebelerle tartışarak, ne kadar kaldığını bildirmemektedirler. Büyük bir ihtimale göre o, burada iki sene kalmıştır. Bu müddet, ister Uzun ister kısa olsun, gerçek olan onun çok verimli oluşudur. Zîra, İmam Mâlik'in talebesi Şafiî, hocasından başka üstadların da görüş ve fikhî metodlarını öğrenme imkânını bulmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak, Şafiî'nin, bu değişik görüş ve metodlar arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapması zaruri idi. Keza, onun, bu karşılaştırmalı incelemelerinden sonra bu her iki görüş ve metodlardan birine yakın veya her ikisinden de Uzak bâzı görüşler ortaya atması gerekirdi.

^{386[12]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/318-319.

Bu karşılaştırma, elbette görüş ve metodları süzgeçten geçirerek ve bunlardan hangisinin daha doğru ve gerçeğe daha yakın olduğunu ortaya koyacak esaslı ölçülere dayanmak mecburiyetinde idi. İmam Şafî, böyle bir karşılaştırma yapmak üzere Beytül-Harâm'a çekilmiş; kendisini, keskin bir basiret ve anlayışlı bir teemmül içerisinde bu işe vermiştir. Şafî, burada yaptığı karşılaştırmalarından şöyle iki netice elde etmiştir:

1 — Şafî, kendisine has bir mezheble ortaya çıkmıştır. O, daha önce İmam Mâlik'in talebesi olup onun görüşlerini yaymaya çakışıyordu. Şimdi ise İmam Mâlik'in görüşlerini müstakil olarak ele alıp inceliyen ve yerine göre tenkit eden, bazen ona muvafakat, ba-zan da muhalefet eden bir ilim adamı olarak davranıyordu. O, bu konuda «Hilafu Mâlik» adında bir kitap yazmıştır. Keza, Şafî, İmam Muhammed ve onun hocası Ebu Hanîfe ile Ebu Yûsuf'un görüşleri-in incelemiş, tenkid etmiş; bâzan bunlara muhalefet, bâzan da muvafakat etmiştir. Bu konuda yazdığı kitaba da «Hilâfu'l-İrâkiyyîn» adını vermiştir. İşte böylece İmam Şafî, fakîhlerden herhangi bir guruba bağlı kalmaktan kurtulmuş, Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'ın Sünnetinin gölgesinde hür ve müstakil olarak, icihad mertebesine yükselmiştir.

2 — İstinbat (hüküm çıkarma) prensiplerini tesbit etmiştir ki, daha sonra bu usûl-i fıkıh adını almıştır. Şafî, içtihadlarında yalnız ortaya koyduğu bu prensiplere göre hareket ederdi. Ondan önceki-âlimler de, içtihatlarında birtakım metodlara bağlanırlar ve bu metodları kısaca işaret ederlerdi. Şafî ise, bu metodları işaret etmekle yetinmemiş, müctehidin icihad ve istinbat sırasında hatâya düşmemesi ve içtihadının verdiği imkân nisbetinde hakîkate ulaşması için bağlı kalması gereken prensip ve kanunları tesbit ederek açıklamıştır.^{387[13]}

Bağdad'a Tekrar Gelişi

İmam Şafî, Mekke-i Mükerrreme'de inceleme ve araştırmalarıyla öğrencilerine daha önce alışık olmadıkları bir ilmi öğretmeye devam etmiştir. O, fıkıh derslerinde Kur'an ve Sünnetin gölgesinden dışarı çıkmazdı. Bu sırada bilhassa hac mevsiminde bütün Uzak İslâm ülkelerinden gelen ilim adamları ondan feyz alırlardı. Meselâ, Iraklılar ve diğerleri gelip ondan faydalanırlardı. Mekke'de bu seferki ikameti dokuz yıl sürmüştür.

Şüphesiz Şafî, ulaşmış olduğu neticeleri ve özellikle fıkıh! istinbat için koymuş olduğu metodları bütün İslâm ülkelerine yayacaktı. O çağda İslâm âleminde ilim nurunun yayıldığı yer İslâm Devleti'nin merkezi olan Bağdad şehri idi. Şafî bu şehre, bu şehirde ona ısınmıştı. Şafî burayı, bura da kendisini tanımıştı. Bunun içindir ki Şafî, 195 H. yılında tekrar Bağdad'a dönmüştür. Bu tarihte o, yaklaşık olarak 45 yaşında idi.

Bağdad'ta ona bütün âlimler önem vermiş ve talebeler etrafını' sarmıştır. Bağdad âlimleri, ondan ders almak konusunda büyüklük salmamıştır. Meselâ, daha önce Mekke'de Şafî ile görüşen Ah-med b. Hanbel ona talebe olmuş, onun akıl ve fikrine hayran kalmıştır. Aşağı yukarı kendisinin yaşıtı olan İshak b. Rahûye de ondan tahsil görmüştür. Bunlar ve benzerleri, İmam Şafî'den ilim tahsil eden asıl talebelere aittir.

Herkes onun dersine koşuyor ve verdiği cevaplara hayran kalıyordu. Çünkü O, Iraklıların alışık olmadıkları bir metoda dayanan yeni bir ilim getirmişti. Ayrıca o,

^{387[13]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/319-320.

kendisinden öncekilerde bulunmayan bir kısım sıfatlara sahipti. Şafî'nin metodu, tafsilatıyla açıkladığı istinbat metodu olan usûl-i fıkıh ilmi idi. O, bu sayede açık lâfızlara dayanarak, kapalı olan mânaları ortaya koyuyordu. Bunun içindir ki İshak b. Rahûye: «Şafî'den önce biz, nâsih ve mensûhu bilmiyorduk.» demiştir. Sahip olduğu sıfatlar ise, güzel ve açık konuşma, münazara ve münakaşa kudretidir. Onun ifadesi gayet açık, güzel ve tesir bakımından çok güçlü idi. Bunun için bir çağdaşı «O, âlimlerin hatibidir.» demiştir.

Şafî, bu gelişinde Bağdad kitapları (el-Kütübu'l-Bağdadiyye) adını verdiği eserlerini yazdırmış (imlâ etmiş) tir. el-Umm veya el-Mebsût diye isimlendirilen eseri bunlar arasındadır. Bu eser, birkaç kitaptan meydana gelmiş olup çoğu fûrû'a dairdir. Bunu kendisinden rivayet eden, talebesi ez-Zaferânî'dir. Keza, burada Şafî, usûl-i fıkha ait olan kitabını imlâ etmiştir. Bu eser er-Risâle adını almış olup bunu rivayet eden de ez-Zaferânî'dir.

Böylece Şafî'nin ilmi Irak'ın sınırlarını aşmış ve bütün Doğu İslâm ülkelerinde yayılmıştır. Onun ilmini yaymada talebelerinin tesiri çok olmuştur. Talebelerine tesir eden iki husus vardı:

Birisi ondan istifade arzusu, diğeri de Şafî'nin eşsiz şahsiyetine karşı duydukları hayranlık idi.

Bu gelişinde Şafî, iki seneden fazla Çalmış, sonra tekrar Mekke'ye dönmüştür. Belki Şafî, tekrar Mekke'ye eşya ve işlerini toparlamak, Beytu'î-Harâm'ı ve Süfyayn b. Uyeyne gibi hocalarını ziyaret etmek için gelmiştir. Dolayısıyla burada fazla kalmamış, 198 H. yılında yeniden Bağdad'a dönmüştür.^{388[14]}

Bağdad'tâ Kısa Bîr İkâmeti

Şafî, Bağdad'a bu gelişinde kısa bir süre ikâmet ettikten sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış ve oraya 199 H. yılında varmıştır.

Şafî, bu sefer Bağdad'ta niçin kısa bir süre kalmıştır? Halbuki umumî vaziyet onun bu şehirde Uzun müddet kalmasını gerektiriyordu. Çünkü burası, âlimlerin merkezi ve İslâm Devleti'nin başkenti idi. Öte yandan burada, Şafî'nin birçok talebeleri vardı. Bu şehirden İslâm âleminin dört bucağına ilim nuru yayılıyordu. Öyle ise, İmam Şafî burayı terkedip niçin Mısır'a gitmiştir? Halbuki Mısır, bu sırada ilim merkezi değildi. Gerçi yavaş yavaş bir ilim merkezi olmaya başlamıştı. İçimizi rahatsız eden bu soru bizden cevap beklemektedir.

Bu sorunun cevabı bizce şudur: 198 H. yılında hilâfet, Harun er-Reşîd'in oğlu Abdullah el-Me'mun'a geçmiştir. Arap ve İranlılar arasında cereyan eden birçok savaş ve fitnelerden sonra el-Emin öldürülmüş (198 HÜ ve el-Me'mun .(öl. 218 H.) halifelik makamına oturmuştur. el-Me'mun devrinde hâkim bir durumda olan iki husus, Şafî'nin Mısır'a gitmesinde etkili olmuştur ki, bu kanaati Şafî'nin hayat ve ilmî metodu teyit etmektedir.

1 — el-Me'mun devrinde duruma İranlılar hâkim olmuşlardı. Çünkü el-Emin'le el-Me'mun arasındaki taht kavgası, gerçekte Araplarla İranlılar arasında cereyan etmiştir. Neticede de el-Me'mun mUzaffer olmuş, dolayısıyla İranlılar, Araplara galip gelmişler ve nüfuz onların eline geçmiştir. Bu durumda Kureyşli Şafî, İranlıların nüfuz ve otoritesine boyun eğmek istememiştir.

^{388[14]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/320-321.

2 — el-Me'mun, kelâmcı filozoflardan idi. Mu'tezilîleri. yanma almış, kendisini onlardan saymış, kâtip, hâcip ve nedimlerini onlardan seçmiş, ilimde ve âlimler arasında onları üstün tutmuştur. Şafii ise, mu'tezilîlerden ve onların metodlarından nefret ederdi. Mu'tezilîler gibi münakaşalara giren ve onların metoduyla akâid konularını anlatan kimselerin cezalandırılmasını isterdi. Şafîî gibi bir şahsiyet, elbette bunlarla beraber yaşayamaz ve onlara yüzveren Halîfe el-Me'mun'un yanında kalamazdı. Öyle ki Hlîfe el-Me'mun, daha sonra mu'tezilîlerin tahrikiyle fakîh ve muhaddislere işkencelerde bulunmuştur. Bu işkencelerin başlıca sebebi, Kur'an-ı Kerîm'in yaratılmış olup olmaması meselesi idi. Bu yüzden îmanı Ah-med b. Hanbel de, türlü işkencelere uğramıştır.

Şafîî mezhebine bağlı olanlardan bâzısının rivayetine göre, Halîfe el-Me'mun, İmam Şafîî'ye kadılık teklifinde bulunmuş, o da bu konuda özür beyan etmiştir. Şüphesiz bu rivayet, İmam Mâlik'in talebesi olan Şafîî'nin hem düşüncesi, hem mantığı, hem de yaşayışla bağdaşmaktadır.^{389[15]}

Şafîî Mısır'da

Son gelişinde Bağdad'ta oturmak, Şafîî için hoş olmuyordu. Onun, ilim bakımından buraya yakın bir değer taşıyan başka bir memlekete gitmesi gerekiyordu. Gideceği bu memlekette O, Bağdad'taki gibi İranlıların AVaplara tahakkümü ile karşılaşmamalıydı. Şafîî aradığını Mısır'da buldu. Çünkü İmam Mâlik'in talebeleri ve Leys b. Sa'd Mısır'da idiler. Ayrıca Mısır, ilim bakımından Bağdad'a benzememekte ise de, ona yakındı. Buraya Araplar hâkimdi. Buranın valisi Kureyş'e mensup olup Abbas oğullarından idi. Yakut el-Hamevî «Mu'cemu'l-Üdebâ» smda bu konuda şöyle der: «Şafîî'nin Mısır'a gelişinin sebebi, bura valisinin Abbas b. Abdillâh b. Abbas b. Musa b. Abdillâh b. Abbas oluşudur.»

Şafîî, Mısır yolculuğuna karar verince şu mısraları söylemiştir:

«Durmadan Mısır'ı özleyor ruhum?

Ondan gayri çöl ve ova kalmadı.

Kurtuluş ve zenginliğe mi? Vallahi bilmiyorum,

Yoksa kabre mi götürülüyorum?»

Kader, Şafîî'nin bu arzusunu yerine getirdi ve onu burada zenginliğe ulaştırdı. Çünkü Mısır'ın Arap valisi, Peygamber'e akraba olanlara tahsis edilen ganimetlerden Şafîî için de bir hisse ayırmış ve böylece Şafîî, nesebinin şerefiyle mütenasip bir duruma gelmiştir. Şafîî, öte yandan ilmini, fikhını ve görüşlerini burada yaymaya muvaffak olmuştur. Daha l sonra ölümü tadarak Mısır'daki kabrine defnedilmiştir. Şafîî, Mısır'da 204 H. yılı Recep ayının son gecesi öldüğü zaman 54 yaşında idi. Halbuki İmam Ebu Hanîfe takriben 70 ve Şafîî'nin hocası İmam Mâlik 86 yaşma değinceye kadar hayatta kalmıştır. İmam Şafîî'nin hayatı mücadele içinde geçmiş olup hasta iken yatağında ölmüştür.^{390[16]}

Zayıf bir rivayete göre Şafîî, Mâliki mezhebine mensup Fityan isimli budala ve yobaz bir kimsenin adamları tarafından dövülmüş ve bunun üzerine ölmüştür. Bu rivayeti

^{389[15]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/321-322.

^{390[16]} İmam Şafîî Fustat (Kahire)'da vefat etmiş olup el-Mukattam dağının eteğindeki Benû Abdilhakem türbesine defnedilmiştir. Türbesi üzerindeki bugünkü muhteşem kubbe, Eyyübî sultanlarından el-Melik el-Kâmil tarafından 608 H. yılında yaptırılmıştır. Burası önemli bir ziyaret yeridir. Salâhuddîn Eyyübî tarafından Şafîî'nin türbesi yanma büyük ve geniş bir medrese yaptırılmıştır. Burada bugün, bir de Ulucâmi vardır.Çeviren.

Yakut el-Hamevi «Mulcemu'l-Udebâ» smda anlatırken aynen şöyle der:

«Mısır'da Fityan denilen ve Mâliki mezhebine bağlı olan hiddetli ve zâlim bir kimse sardı. Bu, çoğu zaman Şafî ile münakaşa eder, halk da bunların etrafına toplanırdı. Bir gün hür bir insanın satılması meselesi üzerine tartışıyorlardı. Meselenin aslı şu idi: Rehin olarak verilmiş olan bir köleyi, onu rehin olarak veren sahibi âzâd etse ve borcunu verecek başka malı bulunmasa durum ne olacaktır? Şafî, bir kavline göre bu âzâd edilmiş kölenin satılabileceğini söyledi. Görüşünü isbat için birçok delil serdetti. Bunun üzerine öfkelenen Fityan Şafî'ye ağır şekilde küfretti. Şafî, ona hiç cevap vermedi ve meseleyi açıklamaya devam etti. Bir şahıs bu durumu Mısır Valisine haber verdi, Vali de, Şafî'yi çağırıp durumu sordu. Şafî olanları anlattı ve bâzı kimseler de Fityan'm aleyhinde şahitlik ettiler. Bunun üzerine Vali, Şafî gibi bir kişi daha Fityan aleyhinde şahitlik etseydi Fityan'ın boynunu vurdururdum, dedi. Valinin emriyle Fityan kırbaçla dövüldü ve bir deve üzerine bindirilip sokaklarda dolaştırıldı. Önünden giden bir tellâl: İşte Peygamber'in soyuna küfredenlerin cezası budur, diye bağırdı. Daha sonra bayağı kimselerden meydana gelen bir topluluk, Fityan lehine harekete geçip. Şafî'yi takibe başladılar. Şafî, talebelerinden ayrılıp yalnız kalınca üzerine saldırdılar ve dövdüler. Bundan sonra evine gelen Şafî ölünceye kadar iyileşemedi.»

Bu rivayete göre, Şafî'nin ölüm sebebi bu dövülme olayıdır. Biz, bu rivayeti yerinde bulmuyoruz. Çünkü Şafî'ye küfreden kimseyi, nerede ise ölüm cezası ile cezalandıracak olan Mısır Valisi onu dövenlere karşı susmaz, durumu Şafî'den mutlaka sorup suçluları en ağır şekilde cezalandırırdı. Bu dövme olayı, ister doğru olsun ister doğru olmasın, gerçek olan şudur ki, Şafî'nin ölümünün sebebi, basur hastalığına yakalanmış olmasıdır. Şafî bu yüzden şiddetli bir kanama geçirmiş ve neticede Rabbma kavuşmuştur. Allah ondan razı olsun!

İmam Şafî, kendisinden sonrakiler için zengin bir miras ve fıkıh için hâlâ tükenme bilmeyen bir hazine bırakmıştır. Bu sayede onun adı, her yerde hürmetle anılmaktadır.^{391[17]}

Şafî'nin İlmî

İmam Şafî, insanların dikkatini aklı, ilmi ve belagatı ile kendi üzerine çekmiştir. Bağdad'ta iken, buranın fakihleri ile yaptığı münazaralarda onların dikkatini üzerine çekmiştir. Bu sırada O, İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den ilim tahsil eden bir delikanlı idi. Beytu'l-Harâm'ı hac maksadıyla ziyarete gelen ve Uz. Peygamber'in hadîslerini hayatta bulunan tabiiilerden öğrenmek isteyen bilginlerin dikkatini çeken yine Şafî idi. O, ikinci olarak Bağ-dad'ı, ulaşmış olduğu ilmin semereleriyle doldurmuştur. Şafî, Beytu'l-Harâm'da iken İslâm hukukunun esaslarını, usûl-i fıkıh kaidelerini tesbit ediyor ve âlimlerin re'yelerini görülmemiş bir şekilde karşılaştırarak inceliyordu. O, daha sonra Mısır'a gelmiş ve buradaki insanları, geniş ilmi ile kendisine çekmiştir. Gerçi Mısır*daki-lerin de kendilerine göre bir üstünlükleri mevcuttu.

Şafî'yi ilim tahsil ettiği hocaları övmüş, kendisiyle münakaşa eden arkadaşları ona hoca muamelesinde bulunmuş ve öğrencileri onun çok zengin ilim mirasını gelecek nesillere aktarmışlardır.

Hocası İmam Mâlik, Süfyan b. Uyeyne ve Müslim b. Halid ez-Zencî, onun akli

^{391[17]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/322-324.

gücünü övmektedir. Abdurrahman b. Mehdi, Şafii'nin «Usûl» hakkındaki «er-Risâle»sini okuduktan sonra: «İşte bu, gerçekten anlayışlı bir delikanlıdır.» demiştir. Şafii'nin talebelerinden Muhammed b. Abdülâh b. el-Hakem de şöyle demektedir. «Şafii olmasaydı beri, bir kimseyi nasıl reddedeceğimi öğrenemezdim. Bildiklerimi hep onun sayesinde öğrendim. Bana kıyası öğreten o rahmetlidir. O, sünnete bağlı, her türlü fazilete, keskin ve açık bir dile, sağlam bir kafa ile üstün bir akla sahipti.»

Talebesi Ahmed b. Hanbel de şöyle der: «Peygamber (S.A.)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Allahu Teâlâ, bu ümmetin dî nini doğru olarak uygulamak için her yüz yılda bir şahıs gönderir.» Birinci yüzyılın başında bu şahıs Ömer b. Abdilaziz olmuştur. İkinci yüzyılın başında da bu şahsın Şafii olacağını umuyorum.»

İşte bu ilim adamlarının şahadetleri, İmam Şafii'nin ilim, fazilet ve üstün bir kavrayışa sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Gerçekten Şafii, kendisini böyle yüksek bir mevkie getiren ilim vasıtalarının hepsine sahipti. O, Kur'an ilmini, Kur'an'ın mâna, gaye ve sırlarını hakkıyla öğrenmişti. Bir talebesi şöyle der: «Şafii tefsire başlayınca, Kur'an'ın inişine şahid olmuş gibi davranırdı. Şafii, Hadîs ilmini de hakkıyla elde etmişti. O, Mekke'de bulunan tabîilerin hayatta olanlarından birçok hadîs rivayet etmiş ve ilk hadîs kitabı olan el-Muvatta'ı da bizzat İmam Mâlik'ten okumuştur. İmam Muhammed'den tahsil gördüğü sırada, Iraklıların ilmine sahip olmuş ve bu ilmin de râvîleri arasına katılmıştır.

Bununla birlikte Şafii, re'y'e dayanan fıkıh da tahsil etmiş; fıkıh, kıyas ve nesh'in kaide ve prensiplerini vaz'etmiştir.

O, —Allah kendinden razı olsun— her çeşit ilmin öğrenilmesini ister ve şöyle derdi: «Kur'an ilmini öğrenenin kıymeti yükselir. Hadîs ilmini öğrenip yazanın delil getirme gücü artar, fıkıh öğrenen kimsenin şerefi yükselir, dil üzerinde çalışanın duyguları incelik, matematik tahsil edenin görüşü artar ve nefsinin koruyamayan ilmi kendisine hiçbir fayda vermez.»^{392[18]}

İlme Yönelişi Ve Çağı

Şafii, akranı arasında en yüksek seviyeye ulaşmak için genç yaşta ilme yönelmiş ve ilmin her türlü imkânları içerisinde yetişmiştir. Çünkü O, Mekke'de oturuyordu. Bu sırada, tabîilerden hayatta olanlar vardı. Beytü'l-Harâm'ın civarında oturmayı tercih eden Abdullah b. Abbas'ın medresesi burada idi. Biraz büyüyüp delikanlılık çağına ulaşıncaya Peygamber şehrinin İmamı olan Mâlik'in yanına gelmiş ve dokuz yıl ondan ayrılmamıştır. Bu zaman, honu hocası için, hem de talebesi için en verimli yıllar olmuştur. Şafii, ömrünü ilimden başka bir yerde harcamamıştır. Ancak kısa bir zaman vazife almış ise de, şevkle ve bütün şerefin ilme ait olduğunu kavrayarak, tekrar ilme dönmüştür. Kur'an ve Sünnet ilmini ve fakih-lerin ihtilâflarını incelemeye başlamış ve bunlar için hakikati bildirecek ölçüler koymuştur. Önce dersine Beytu'l-Harâm'da başlamış, nihayet ilim dağarcığı dolunca Bağdad'a gitmiştir. Bağdad'ta da dersi için başka bir kürsüye sahip olmuştur. Bağdad kendisini sıkmaya ve bazı çevreler hoşuna gitmeyen bir takım ilmi görüşlere tkassup göstermeye başlayınca Şafii, Mısır ülkesine gitmeye karar vermiştir, işte bundan sonradır ki İslâm âleminin çeşitli felâketlerle karşılaştığı anlarda güzel Mısır'ımız, Doğu ve Batı âlimlerinin sığınağı haline gelmiştir. O çağlarda âlimler, emniyet ve huzura kavuşmak için memleketlerinden

^{392[18]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/324-325.

ayrılmak zorunda kalmışlar, aradıkları emniyet ve huzuru da ancak Mısır'da bulabilmişlerdir.

Şafii'nin bütün hayatı; dehâ derecesinde bir akıl, sağlam bir kalem, belâgatli ve tasvir gücüne sahip bir dil ile ilim uğrunda geçmiştir.

Şafii'nin içinde yaşadığı çağ, ilimlerin geliştiği, tedvin ve telifin başladığı, her ilmin esaslarının bulunduğu bir çağdır. Bu çağ da Arap dili tedvin ediliyor ve esasları konuyordu. Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin ardından gelenler, nahiv ilminin esaslarını koymaya başlamışlardı. el-Aşmaî ve diğerleri, şiir rivayetlerini tesbit ve naklediyorlardı: Halil b. Ahmed, Arap şiirinin nağme ölçülerini ifade eden «ArUz» ilmini koymuştu. Câhız, dikkatleri edebî tenkit usûllerine çevirmişti. İşte bütün ilimler böyle geliyordu.

Âlimler, hadîslerin çeşitli kaynaklarından toplanmasına yönelmişti. Hadîs'in rivayet bakımından doğru olup olmadığını, râvîler (rical) ve metni itibariyle Peygamber (S.A.)'e nisbet bakımından elverişli bulunup bulunmadığını tesbit için esas ve ölçüler konmaya başlanmıştı.

Fıkıh konusunda da çeşitli ekol (medrese)'ler kurulmuştu. Mekke ekolü, Abdullah b. Abbas'ın görüşlerini; Medine ekolü, Ömer b. el-Hatlab, Zeyd b. Sabit, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib ve Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonrakilere olduğu gibi aktaran diğer bilgin sahâbîlerin fikhını naklediyordu. Fıkıh, tedvin edilmeye başlanmıştı. Meselâ, İmam Mâlik, kendi fikhını ve rivayet ettiği hadisleri, talebeleri vasıtasıyla nakledilen sahâbîlerin fetvalarını içine alan «el-Muvatta» adlı eserini tedvin etmişti. İmam Muhammed b. el-Hasen, Irak fikhını tedvin etmiş ve bu fikhın fûrû'unu inceden inceye yazmıştı. İşte Şafîî, bütün bunlardan faydalanmıştır.

Burada söylenmesi gereken bir husus daha vardır ki o da çeşitli İslâm fırkalarıdır. Her fırka, kendi görüşlerini savunup yaymaya başlamıştı. Mu'tezilîler kendi görüşleri uğrunda mücadele ediyorlar ve İslâmiyeti kendi açılarından savunuyorlardı. Şiîlerden İma-miyye, Zeydiyye ve sair siyasî fırkalar da böyle idiler. Kısaca bu çağ, mücadele ve münazara çağı idi.

Şâfû, bu fırkaların çoğundan memnun değildi. O, ne Mu'tezili-lerin, ne Şiîlerin ve ne de Hâricilerin yolundan gitmiştir. Şüphesiz O, içinde yaşadığı çağın metod bakımından etkisinde kalmıştır. Onun çağı mücadele ve münazara çağı idi. Bu itibarla Şafîî de, büyük bir mücadele ve münazara gücüne sahipti. O, mücadele ve münakaşalarında bâtulı nasıl yıkacağını ve hakikati nasıl ortaya çıkaracağını biliyordu.

Şafîî, hadisi savunmak için Mu'tezilîlerle bilfiil mücadele etmiştir. Yâni, Basra'da bulunan bir gurup, mütevâtir olmayan hadîsleri delil olarak kabul etmiyordu. Şafîî, bunlara karşı mücadeleye girişmiş ve Resûlullah'ın Sünnetini savunmuştur. Bu konudaki mücadelelerini «el-Umm» adlı kitabında anlatan Şafîî, gerçekten «Sünnetin koruyucusu» unvanına hak kazanmıştır.

Şafîî'nin çağında Yunan, Fars ve Hint dillerinden çeşitli ilimler Arapçaya terceme edilmiştir.. Bu tercemelerle o çağda birçok ilimler yayılmıştır. Şafîî'nin bu ilimlerden Uzak kaldığını sanmıyoruz.. Belki O, bu ilimlerden cedel ve münazara ile ilgisi nisbetinde faydalanmıştır. Ne olursa olsun, Şafîî'nin fikhî görüşlerinde bu ilimlerin herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü, Şafîî'nin fikhî görüşleri tamamen İslâmî kaynaklardan gelmektedir. Hattâ.O, nass'lara bağlılıkta son haddine varmaktadır. Çünkü O, nass'lara dayanmayan her içtihadı iptal etmektedir. Bu hususu, ileride,

inşaallah, kısaca açıklayacağız.^{393[19]}

Şafî'nin Şahsiyet Ve Karakteri

Allh, İmam Şafî'ye çağdaşları arasında ilim, ahlâk, din ve içtimaî mevki' bakımından onu yücelten birçok sıfatlar ihsan etmiştir.^{394[20]}

1- İdrâk Ve Hafıza Gücü

Şafî, ilmî idrâk yönünden çok kuvvetli idi. Öyle sağlam bir hafızaya sahipti ki, İmam Mâlik'in «el-Muvatta'» nı okuyup hıfzetmişti. Onu, İmam Mâlik'in rivayet ettiği şekilde ezberden okurdu. Hattâ Şafî, el-Muvatta'ı İmam Mâlik'le karşılaşmadan önce hıfzetmişti. Bu sağlam hafızasının yanında Şafî, hazircevaplı bir şahsiyetti, ihtiyaç duyduğu zaman bildiklerini rahatlıkla anlatırdı. O, fikri hiçbir tutukluk göstermezdi. Olayların altında kalmaz, aksine incelediği mes'eleleri düşüncesiyle aydınlatırdı. Onun önünde hakikat-lar kendiliğinden açığa çıkar ve bunların mantık'ı doğru olarak belirirdi. O da, i bu mantık sayesinde gerçeklere nüfuz ederdi.

Şafî derin bir düşünceye sahip olup mes'elelerin dış yüzünü incelemekle yetinmez, aksine onların derinliklerine inerdi. O, son derecede anlayışlı olup hakîkata tam olarak ulaşmaya kadar hiçbir noktada duraklamazdı. Hadisler ve bunlarla ilgili hükümleri tetkik ederken, onları belli prensiplere bağlamaya çalışırdı. Onun araştırmaları küllî neticelere ulaşmak içindi. O cüz'iyatla yetinmezdi. İşte böyle küllî neticelere yönelişinin sonunda, Şafî, usûl-i fıkıh ilmini kurmuştur.^{395[21]}

2- İfade Gücü

Şafî, konuşurken güçlü ve açık bir ifadeye sahipti. O, dilinin fesahati, ifadesinin belagati ve kalbinin kuvvetli oluşu yanında, derin tesirli bir sese sahipti. O, ifadeleriyle bir şeyi güzelce açıkladığı gibi, sesinin ihtizazı ile de maksadını anlatırdı. Şafî, İmam Mâlikle görüştüğünde İmam Mâlik, ondan, el-Muvatta'ı arkadaşlarına okumasını istemiş ve ona; bir sahife oku, demiştir. Şafî sahîfeyi bitirince, İmam Mâlik, onu daha çok dinlemek istemiş ve sonuna kadar ona el-Muvatta'ı okumuştur. İşte bu, onun sesindeki derin tesirin bir neticesidir.

Bir talebesinden şöyle rivayet edilmiştir: «Ben, Şafî'den başka yazıları konuşmasından daha üstün (fasîh) olan birini görmedim. Bununla beraber Şafî'nin dili, yazısından da üstün (fasih) idi.» Şafî'nin yazdıkları, ifade ve düşünceleri tasvir bakımından son derecede güzel olursa, onun konuşması nasıl olur? Elbette onun konuş- 'ması, ifade bakımından daha kuvvetli, işaret bakımından daha mükemmel, ibare ve üslûp bakımından daha üstündü. O, sağlam ifadede öyle bir dereceye ulaşmıştı ki, İshak b. Rahûye, onun hakkında; «Şafî, âlimlerin hatibidir.» demiştir.^{396[22]}

3- Basiret Ve Fîraseti

^{393[19]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/326-327.

^{394[20]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328.

^{395[21]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328.

^{396[22]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328-329.

Şafii, hocası İmâm Mâlik gibi keskin bir basiret ve kuvvetli bir firaset sahibi idi. Bu sıfat, münazara ile uğraşan uyanık kişilerden ayrılmayan bir haslettir. Aynı zamanda bu sıfat, büyük üstadların sıfatıdır. Çünkü Şafîî, talebelerine ders anlatırken onların marifet bakımından kavrayabilecekleri kadar anlatırdı. O, bunu ancak fira-seti sayesinde bilir, dolayısıyla onların anlama ve açıklama bakımından tâkatlarına göre ders takrir ederdi. Bu basiret ve firaseti sayesinde ki, sayı bakımından en çok talebe onun etrafında toplanmıştır. O, insanların ruhî durumlarını iyi bildiği için dinleyicilerine ancak tâkatları nisbetinde ders verirdi. Bu konuda Yakut'un «Mü'cemü'l-Üdebâ» sında anlattığına göre, Şafîî, bâzı dinleyicilerine Hu-zeyl kabilesinin şiirlerini okurdu. O, bu şiirlerden pek çok ezberlemiş ve bunları yanında okuduğu bir talebesine şöyle demiştir: «Bunu, hadîs ehlinden hiçbir kimseye belli etme; çünkü onlar, bunu hazmedemezler.»^{397[23]}

4- İhlâsı

Şafîî hakikatları araştırmada büyük bir ihlâs ve ulaşmak istediği gerçeğe yönelmede de sağlam bir görüş sahibi idi. İşrak felsefesine göre hakikatları aramada ihlâs, kalbi marifet nuru ile doldurur ve ruhta öyle bir safiyet meydana gelir ki bu sayede hâkikatlar kendiliğinden açığa çıkar, akıl onları kavrar, düşünce dosdoğru olur, ifadeler gerçek mânaları sadakatle tasvir eder, dolayısıyla görüş doğru ve ifade sağlam olur.

Şafîî'nin hakikatları aramadaki ihlâsı, hayatının bütün devrelerinde kendisinden ayrılmamıştır. Hattâ O, nerede olursa olsun, hakikati bulmaya çalışmıştır. İhlâsı sayesinde Şafîî, insanların alışık bulunduğu görüşlerle çatışsa dahi kendi görüşlerini cesaretle açıklamıştır. Keza, hakikatları uğrunda ihlâsı, hocalarına karşı duyduğu bağlılıkla çatıştığında da Şafîî, hakikatları tercih etmiştir. Onun İmamı Mâlik'e karşı beslediği bağlılık ve ihlâsı, kendisini, hocasına muhalefet etmekten alıkoymamıştır. Gerçi Şafîî, hocasına karşı muhalefette biraz tereddüt göstermiştir. Fakat, Endülüs halkının, İmam Mâlik'in külahı ipe yağmur duasına çıktığını duyunca, İmam Mâlik'i tenkit maksadıyla yazmış olduğu kitabı halka açıklamıştır. Böylece Şafîî, İmam Mâlik'in beşer olduğunu, bâzan doğru düşündüğünü, bâ'zan ua yanıldığını göstermiştir. Kendisini kurtaran ve himayesine alan İmam Muhammed b. el-Hasen'e karşı beslediği ihlâsı da, onunla münazara ve şiddetli bir şekilde mücadele etmesine ve Medînelilerin de haklı olduğunu kabul ettirmek için onun talebelerini yenilgiye uğratmasına mâni olmamıştır.

İşte İmam Şafîî, ilim hayatının bütün devrelerinde böyle davranmıştır. Bu sebeple O, kendisiyle münazara yapanları, hakikat uğrunda gösterdiği ihlâsla karşılar ve onları yenilgiye uğratırdı. Çünkü O, hakikattan başka bir şey düşünmezdi.

Şafîî, İslâm şeriatı esasının Allah'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünneti olduğuna inanırdı. Kendisinin ilmi ile Resûlullah'm Sünnetini ihata ettiğine inanmazdı. Dolayısıyla, talebelerini dâima hadîs araştırmaya teşvik ederdi. Kendi görüşüne muhalif olan sahih bir hadîs bulursa, onu bırakıp hadîs ile amel etmelerini söylerdi. Yakut'un «Mu'cemü'l-Udebâ» sırıda Rabi' b. Süleyman'dan şöyle rivayet edilmektedir: «Bir şahsın bir me's'ele sorması üzerine Şafîî'nin şöyle dediğini işittim: Peygamber (S.A.V.) den şöyle şöyle... buyurduğu rivayet edilmektedir. O adam Şafîî'ye, ey

^{397[23]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/329.

Abdullah'ın babası, buna göre mi fetva veriyorsun? dedi. Bunun üzerine Şafî'nin tüyleri diken diken oldu, yüzü sarardı, durumu değişti ve şöyle dedi: Eğer Peygamber'den bir hadîs rivayet ettiğim halde onunla amel etmezsem, hangi yer beni taşır, harigi gök beni gölgelendirir? Peygamber'in hadîsinin başım gözüm üstünde yeri vardır.» Ayrıca Rabi' b. Süleyman, Şafî'nin; «Herkes, Peygamber'in herhangi bir sünnetini bilmeyebilir. Ben, Peygamber'in sünnetine muhalif olarak herhangi bir fikir ileri sürer veya bir esas ortaya korsanı, uyulması gereken Peygamber'in sözüdür. İşte benim mezhebim budur.» dediğini ve bu sözü sık sık tekrarladığını söylemiştir.

Allah'ın, insanlara örnek olan seçkin kullarına ihsan ettiği başka bir ihlâs nev'i daha vardır. O da söyleyen kim olursa olsun, hakikata boyun eğmek için mü'minin sahip olduğu ve başkalarına vermeye çalıştığı düşünce içerisinde kendisinin eriyip gitmesi, yok olmasıdır. Çünkü kaybolan inci, onu çıkararak dalğış'm önemsiz oluşu sebebiyle ihmal edilemez. Dost olsun düşman olsun, hakkın yanında olduğu müddetçe ona itaat etmek gerekir. Bu şekliyle ihlâs, çıkılması zor bir merdiven ve ulaşılması güç bir ameldir. Çünkü dilleriyle saldıran ve deliller getirerek mücâdele eden niceleri vardır ki, onların arasında bu türlü yüce ve hak âşığı olan pek azdır. Şafî İşte bu nâdir insanlardan biridir. Bunun içindir ki Şafî, mücâdele sırasında öfkelenmez ve hiddetle başkalarına dil Uzatmazdı. Çünkü O, hakkı arıyor ve mevki sahibi olmak istemiyordu. O, zühd ve takvası sayesinde ilim mevkiine yükselmiştir. Dahası var: Şafî, hakkı aramadaki ihlâsı ve hakikat içerisinde yok olma, eriyip gitme (fena) mertebesine ulaşması neticesinde kendi ilminden insanların, ona nisbet etmeksizin faydalanmalarını istemiştir. İbni Kesir'in Tarîh'inde Şafî'nin şöyle dediği rivayet edilir: «İsterim ki insanlar, bu ilmi öğrensin ve bana hiçbir şeyi nisbet etmesin. Ben, onun ecini yeter ki Allah'dan göreyim de onlar beni övmesinler.»

İhlâs, Şafî'ye kalb zekâsı, ruh kuvveti, bayağı şeylerden Uzaklaşma ve olgun insana yakışmayan şeylerden beri' olma gibi sıfatlar kazandırmıştır. Yahya b. Maîn, Şafî'nin ahlâkı hakkında, «Yalan mubah olsaydı Şafî'nin mürüvveti kendisini yine de yalan söylemekten alıyordu. demiştir. İşte sâdik ve ihlâslı insanın ulaşabileceği en yüksek mertebe budur. Böylesi, vazifesini, vicdan ve kalbinin emrini yerine getirmek için yapar, sırf emir veya yasak edildiği için değil.^{398[24]}

Şafî'nin Görüşleri

Şafî çağında çeşitli fikirler ve birbirine zıt mezhepler boğmuştu. Bu arada «İlm-i Kelâm» adı verilen ve temelleri Mu'tezilîler tarafından atılan ilim de doğmuştu. Mu'tezilîler, Allah'ın Kelâm sıfatı ve Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı üzerinde konuşup tartışıyorlardı. Keza, onlar, Allah'ın sıfatları mânâlardan ibaret ve zâtından ayrı mıdır, yoksa Allahu Teâlâ ancak sıfatlarıyla bilindiğine göre, zâtı ile sıfatları aynı mıdır? Konusu üzerinde tartışıp duruyorlardı. Bir yandan Mu'tezilîler, öte yandan da Cebriyeciler kader ve Allah'ın takdiri yanında insan iradesinin sınırı üzerinde sert tartışmalara giriyorlardı. Bu arada Şîîler, Hâriciler ve Abbâsiere dayanan çeşitli siyasî fırkalar da doğmuştu. Bu durum karşısında Şafî'nin düşünce sisteminde müsbet veya menfî, kabul veya red bakımından bir vaziyet alması zarurî idi. Rivayete göre O, ilm-i kelâm ve bununla ilgili mes'elelere karşı menfî bir vaziyet almış ve bu ilimle işigali nehyetmiştir. Kendisinden şöyle rivayet edilmektedir: «İlm-i kelâmıla uğraşmaktan

^{398[24]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/329-331.

sakının; çünkü, bir kimseye fikhî bir mes'ele sorulsa ve o, bunda hatâ etse, olsa olsa en çok gülünç bir duruma düşmüş olur. Meselâ, birine, bir kimseyi öldüren şahsın diyeti nedir? diye sorulduğu zaman onun, buna; bir tavuk yumurtasıdır, diye cevap vermesi böyledir. Eğer birine kelâm hakkında bir mes'ele sorulsa ve o, buna yanlış cevap verse, bit'at'a sapmakla suçlanır.»

Şafîî, kelâmı uğraşmayı menettiği halde kendisi kelâm hakkında çok şey bilirdi. Şafîî gibi bir şahsiyetin, bilmediği bir şeyi menr tiği düşünülemez. Bir defasında O, talebelerinin yanına girmiş ve onları kelâm konusunda münakaşa halinde bulmuştu. Onlara: «Benim kelâm bilmediğimi mi sanıyorsun Uz? Ben bu konuyla uğraştım, hattâ bunda büyük bir mertebeye ulaştım. Ancak kelâmın sonu yoktur. Öyle bir şey üzerinde münakaşa ediniz ki, yanılırsamz yanıldı desinler, küfre düştü demesinler.»

Şafîî'nin talebelerini kelâm münakaşalarından men etmesi, onun kelâmcıların dâima tartışma konusu yaptıkları mes'eleler hakkında bir görüş sahibi olmadığı mânâsına da gelmez. Şafîî'nin kıyamet günü Allah'ı görmek, kader ve Allah'ın sıfatları gibi mes'eleler üzerindeki görüşleri, kendisinin fikhî methoduna uygundur. O, bu konularda da Kur'ân ve Sünnetin hükümlerine sarılır., mütekellimler (kelâmcıların) ileri sürdüğü delillere fazla dalmazdı. Ancak, bu delillerin nass'ları destekliyecek kadarım alırdı. Meselâ, Kur'ân ve Hadîs nass'larının zahirlerine bakarak îmanın artıp eksileceğine inanırdı.^{399[25]}

Hilâfet Hakkındaki Görüşü

Kelâmcılarla siyasi fırkaların ortaya attığı mes'elelerden biri de hilâfet mes'alesi ve hilâfetin şartlarıdır. Bu mes'elenin, yakın veya Uzaktan fikhîla bir alâkası vardır. Şafîî'nin bu konuda üç türlü görüş sahibi olduğu rivayet edilmiştir:

1 — Şafîî, hilâfet (İmamet) in yerine getirilmesi gereken dînî bir emir olduğuna inanırdı. Dolayısıyla gölgesinde, hem müslümânların iş yapacağı, hem de kâfirlerin faydalanacağı bir halîfenin bulunması şarttır. Tâ ki Uz. Ali'nin deyişiyle, «İyi insanlar huzura kavuşsun, kötü insanların da şerrinden korunulmuş olsun.»

2 — Şafîî, hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu kabul ederdi. O, bu konuda Ömer b. Abdilaziz ve İbni Şihab ez-Zühri'den Peygamber'e ulaşan bir senedle; «Kim Kureyş'e ihanet ederse Allah da ona ihanet eder.» hadîsini rivayet ederdi. Yine O, Uz. Peygamber'in Kureyş'e hitaben şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: «Siz haktan ayrılmadıkça bu işe daha lâyiksınız. Ancak, adaletten ayrılırsamz hurma yaprağı gibi soyulursunuz.» Bu nass'dan anlaşıldığına göre halîfenin adaletli olması şarttır. Zâlim bir kimse halîfe (İmam) olarak kabul edilemez.

3 — Şafîî, hilâfetin sahîh olması için bîat'ın önceden yapılmış olmasını şart koşmazdı. Şüphesiz bîat'ın önceden yapılmış olması daha iyidir. Fakat, Şafîî'ye göre Kureyş'ten bir kimse zorla: iktidarı ele geçirse, sonra adaletle hareket etse ve halk onun halifeliği üzerinde fikir birliğine varsa bu kimse meşru bir halife sayılır. Talebesi Harmele, Şafîî'nin- «Kılıçla hilâfeti ele geçiren ve daha sonra . halkın kabulüne mazhar olan Kureyş'li bir kimse halîfedir.» dediğini rivayet eder. Şafîî, hilâfet için ortaya atılan kimsenin Kureyş'li olmasını, iktidarı ele almadan önce veya sonra halkın onun etrafında birleşmiş olmasını şart koşardı. Daha önce belirttiğimiz gibi adaleti de şart koşardı. İmam Şafîî'ye göre insanların hilâfete en lâyık olanı Hz. Ebu Bekr Sıddîk,

^{399[25]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/332-333.

sonra Ömer el-Fârûk, sonra Osman Zinnû-reyn, daha sonra da hidâyet yolunun İmamı Ali b. Ebî Tâlib'dir. Allah cümlesinden razı olsun!

Rivayete göre Şafîî, Hulefâ-i Râşidin'i beş olarak kabul ederdi. Yâni, dört halîfeye beşinci olarak Ömer b. Abdilaziz'i de eklerdi. Şafîî, Hulefâ-i Râşidin'in üstünlüğünü, halîfe oluşlardaki sıraya göre kabul ederdi. Fakat, kendisi de Kureyşli olan Şafîî, üstünlük bakımından Ebu Bekr'den sonra geldiğini kabul ettiği Hz. Âli'yi, özel olarak, severdi. Şafîî'nin Hz. Ali (R.A.)'ye hayranlığını gösteren şöyle bir rivayet vardır: Hz. Ali hakkında konuşan bir kişinin; «İnsanlar, ancak, hiçbir -kimseye kıymet vermediği için Hz. Ali'den nefret etmiştir.» demesi üzerine Şafîî, şöyle söylemiştir: «Uz. Ali'nin dört meziyeti vardı. Bu meziyetlerden birine sahip olmak bir insanın başkalarına kıymet vermemesini haklı gösterir:

a) Hz. Ali zâhid idi. Zâhid, dünyaya ve dünya ehline önem vermez.

b) Hz. Ali âlim idi. Âlim, hiç kimseye kıymet vermez.

c) Hz. Ali yiğit idi. Yiğit de, kimseye önem vermez.

d) Hz. Ali şerefli idi. Şerefli insan da, kimseye kıymet vermez.» Öte yandan Hz. Ali'yi, Peygamber (S.A.), Kur'ân ilmi ile başkalarından ayırmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, onu çağırması ve insanlar arasında hüküm vermesini emretmiştir. Onun verdiği hükümler, Hz. Peygamber'e arz edilir, O da bunları imza ederdi.

İmam Şafîî, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf konusunda Ali'yi haklı ve Muâviye'yi de haksız bulurdu. Hattâ Muâviye'yi, bâgî. (âsî) sayardı. Keza, Hâricileri de bâgî sayardı. Bunun içindir ki Şafîî, bâgîlerle ilgili hükümlerde Uz. Ali'nin Hârici'lere karşı yapmış olduğu muameleyi esas olarak almıştır. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Ahmed b. Hanbel'e, Yahya b. Maîn'in Şafîî'yi şîî saydığı söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn'e bunu nasıl teşhis ettin, diye sorduğunda Yahya, şu cevabı vermiştir: Şafîî'nin bâgî'lerle savaşmak konusunda yazdığı eseri inceledim. Gördüm ki, o başından sonuna kadar delillerini Uz. Ali'den almaktadır. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel: Aşk olsun sana! Şafîî bâgîlerle savaşmak konusunda delillerini kimden alacaktı? Çünkü, bu ümmet içerisinde bâgîlerle ilk olarak savaşma imtihanı ile karşılaşan Ali b. Ebi Tâlib'dir, demiştir.^{400[26]}

Şafîî'nin Fıkhı

Şafîî, Bağdad'tan Mekke'ye döndükten sonra hocası İmam Mâlik ve Irak fıkhını temsil eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye bağlı kalmamış ve kendine özgü fikhî bir çağır açmıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Şafîî, fûrû' mes'elelerinin yanında külli kaideleri tesbite yönelmiştir. Bunun içindir ki, İmam Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle demiştir. «Fıkıh kapısı, ehli üzerine kilitli idi. Nihayet onu Allah Şafîî ile açtı. İnsanlar, bu ilim nev'ini, fikhî çalışmalarda açılan yeni bir kapı olarak kabul ettiler. Bu ilmi, Şafîî'den önce kimse ortaya koymamıştır. Hattâ 195 H. yılında Şafîî bunu ilân ettiği zaman âlimlerin hayranlığını mucip olmuştur. Ebu Ali el-Kerabîsi^{401[27]} der ki: «Biz ne Kitabı, ne Sünneti, ne de İcma'ı biliyorduk. Nihayet Kitap, Sünnet ve İcma'ı Şafîî'den öğrendik.» Ebu Sevr el-Kelbî (öl. 240 H.) de şöyle demiştir: «Şafîî, memleketimize relince yanına vardık. O, Aİlâhu Teâlâ, bazan ânımı (genel bir hükmü) zikreder ve bununla hâssı (özel bir şeyi) muradeder; bâzan dalâssı zikreder, bununla da

^{400[26]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/333-334.

^{401[27]} Asıl adı, Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali'dir (öl. 256 H.) Çeviren.

âmmı murad eder, diyordu. Halbuki biz tamları bilmiyorduk. Şafî'ye sorduk, şöyle cevap verdi: Bakınız lur'ân'da «...İnsanlar sizlere karşı bir ordu topladılar...»^{402[28]} buyurmaktadır. Buradaki «İnsanlar» dan murat Ebu Süfyan'dır ki, İşte bu hâss'dır. Yine Kur'ân'da: «Ey Peygamber, kadınları boşuyacağınız vakit...»^{403[29]} buyurmaktadır. Burada da hâss zikredilmiş olduğu halde murat edilen âmm'dır, yâni insanlardır. İşte görülüyor ki, Şafî Bağdad'a geldiği zaman çantası, Bağdadlıların bilmediği böyle bir ilimle dolu idi. Bu ilmi, kuran, yani usûl-i fikh'i açıklayan ve esaslarını tesbit eden Şafî idi. Gerçi O, bu ilmi tamamen yoktan varetmemişti.

Şafî'nin fikhini incelerken iki hususu, burada kısaca, belirtmemiz gerekir:

1 — Şafî'nin, fikhini üzerine bina ettiği deliller veya fikhinin kaynakları,

2 — Şafî'nin usûl-i fikh ilmine dair çalışmaları.^{404[30]}

Şafî Fikhinin Kaynakları^{405[31]}

1, 2- Kîtab Ve Sünnet:

İmam Şafî, fikhini, beş kaynaktan beslemiştir. Kendisi bunları «el-Unun» adlı kitabında şöyle tesbit etmiştir: «İlim çeşitli tabakalara ayrılır: Birincisi, Kitap ve sabit olan Sünnettir. İkincisi, hakkında Kitap ve Sünnette bir hüküm bulunamayan mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Üçüncüsü Peygamber'in sahâbîlerinden bir kısmının söylemiş olduğu sözdür. Burada diğer sahâbîlerden onlara muhalif olanların bulunduğunu bilmememiz şarttır. Dördüncüsü, üzerinde Peygamber (S.A.V)'in sahâbîlerinin ihtilâfa düşmüş oldukları sözdür. Beşincisi Kıyastır. Bu da, Kitap ve Sünnette mevcut olandan başka bir şeye dayanmaz. İlim, ancak bu eh üst tabakadan elde edilir.»^{406[32]}

Buna göre Şafî, istinbat mertebelerinin başına nass'ları koymaktadır. Bunlar da, Kitap ve Sünnettir. Şafî, Kitap ve Sünneti İslâm hukukunun asıl kaynağı olarak kabul etmekte ve diğer kaynakları bunlara dayandırmaktadır. Sahâbîler, görüşlerinde ister ittifak etsinler, ister ihtilâfa düşsünler, Kitap ve Sünnete aykırı hareket edemezler. Hattâ onların görüşleri, ya bir nass sebebiyle Kitap ve Sünnete dayanmakta veya bunlara hamledilmektedir. Keza, icmâ'-da Kitap ve Sünnete dayanmakta ve bunların dışına çıkmamaktadır. O halde ilim, daima üst kaynaktan alınmaktadır ki bu da Kitap ve Sünnettir.

İmam Şafî'den sonra gelen fakîhlerin Kitabı önce, Sünneti de ikinci olarak zikrettiklerini görüyoruz. Keza, Şafî'den önce Ebu Hanîfe'nin de delil olarak önce Kitabı kabul ettiğini, Kitabda bir nass bulamadığı zaman Sünnete başvurduğunu görüyoruz. Muaz b. Ce-bel'den rivayet edilen hadis-i şerîfde de Kitap önce gelmektedir. Yani Peygamber (S.A), Muaz b. Cebel'e: Ne ile hükmedeceksin? diye sorduğunda Muaz.- Allah'ın Kitabıyla hükmedeceğini, Kitabda bir nass bulamazsa Resûlullah'm Sünnetiyle hükmedeceğini, her ikisinde de bir nass bulamazsa re'y'i ile ictehad yapacağını söylemiştir;

Öyle ise Şafî, Sünneti Kur'an ile niçin birleştirmiştir? Halbuki gerçekte bunun ikisi

^{402[28]} Ali İmrân Sûresi, 173.

^{403[29]} Talâk Sûresi, 1.

^{404[30]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/335-336.

^{405[31]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/336.

^{406[32]} el-Umm, c. VII, s. 246.

aynı mertebede değildir. Sünnetin hüccet oluşu Kitab sayesinde. Şüphesiz ki Şafîî, Sünneti her yönden Kur'an mertebesinde görmüyordu. En azından Kur'an, tevatürle nakledilmekte olup ibâdet maksadıyla okunan Allah'ın Kelâmıdır. Sünnetin çoğu tevatüre dayanmadığı gibi, ibâdet kasdıyla da okunmaz, Allah kelâmı değildir. Peygamber'in kelâmıdır.

Şafîî, fikhî incelemiş ve Kur'an'm külli kaideler ile birçok cüz'î nies'eleleri ihtiva ettiğini ve Sünnetin de Kur'an'm beyanını tamamladığını, kısa (mücmel) ifadelerini genişlettiğini, bâzı kimselerin kavrayamayacağı incelikleri açıkladığını görmüştür. O halde Sünnet, Kitabın ihtiva ettiği bütün küllî nies'eleleri açıklamakta ve onun mücmel hükümlerini genişletmektedir. Buna göre Sünnetin açıklayıcı bir durumda olabilmesi için ilim bakımından açıkladığı şeyin mertebesinde olması gerekir. Birçok sahâbîler de Hadîs'e (Sünnet'e) bu gözle bakıyorlardı.

Şafîî'nin maksadını başka bir yöne sapılmamak veya onun sö-zünü yanlışı anlamamak için bâzı kimselerce kavranması güç olan şu üç mes'eleye işaret etmemiz gerekir:

1 — Şafîî, fer'î mes'elelerin hükümlerini çıkarırken, Sünnetle elde edilen ilmi, Kur'an'la elde edilen ilim mertebesine koymakla Kur'an'm bu dinin aslı, esası ve Uz. Peygamber'in en büyük mu'cizesi oluşunu inkâr etmemektedir. Çünkü aslanan Kur'an'dır, Sünnet onun dalı mesabesindedir. Bu itibarla kuvvetini Kur'an'dan almaktadır. Ancak Sünnet, hüküm çıkarırken derece bakımından Kur'an mertebesinde. Çünkü açıklamak hususunda ona yardımcı olmakta, insanlara dünya ve âhiret sa'âdetlerini temin etmeleri için getirmiş olduğu hükümleri beyan etmek babında onu desteklemektedir.

2 — Şafîî, fer'î mes'eleleri açıklarken umumî olarak Sünnete dayanan ilmi, Kur'an'a dayanan ilim mertebesine koymuştur. Tâ ki istinbat doğru ve sağlam olsun. Şafîî, rivayet tarzı ne olursa olsun, Peygamber'e nisbet edilen her şeyi mütevâtir olan Kur'an mertebesinde görmemektedir. Çünkü âhâd hadîsler, Kur'an âyetleri şöyle dursun, mütevâtir hadîsler mertebesinde bile değildir. Bizzat Şafîî yukarıda kendisinden biraz önce naklettiğimiz ifadesinde, fer'i kümleri çıkarmada Sünneti Kur'an mertebesinde zikrederken, «Sabit olan Sünnet» demek suretiyle bu noktaya dikkati çekmiş ve : «Birincisi Kitab ve sabit olan Sünnettir.» demiştir.

3 — Şafîî, akâid esaslarını tesbit konusunda Sünnetin Kur'an derecesinde olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Şafîî'den sonra gelen birçok fakîhler onun bu görüşünü desteklemişlerdir. Şâtıbî, el-Muvafakat'ında şöyle der. «Kur'an'dan hü-)teüai istiabfti ederken sadece Kur'an'a dayanmak ve onun açıklaması mahiyetinde olan Sünneti gözönüne almamak caiz olmaz. Çünkü Kur'an'ın ifade ve hükümleri küllidir. Meselâ; namaz, zekât, hac, bruç vb. konularda Kur'an'ın hükümleri böyledir. Bunların açıklanması zaruridir.»

Şafîî, Sünnetten sonra selef-i sâlihîn Kur'an tefsirini nazarı dikkate alır. Çünkü onlar, Kur'an'ı başkalarından daha iyi bilmektedirler. Selef-i sâlihîn tefsiri bulunmayan konularda, Şafîî'ye göre Arapçayı iyi bilmek Kur'an'ı anlamaya yeter. Şafîî delil getirme bakımından Kur'an ve Sünneti aynı derecede gördüğü halde, Kur'an'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'an'ı nesh etmediğini söyler. Lâkin bununla birlikte Şafîî, eğer Kur'an Sünneti nesh etmişse böyle bir nesh olayını açıklayan bir Sünnetin bulunmasını şart koşar. O, bu noktada çok şiddetli davranır ve bunu şu iki esas üzerine bina eder:

1 — İstikrâ' (Endüksiyon) ile sabit olmuştur ki, Kur'an'ın nesh ettiği her hüküm Sünnet ile belirtilmiştir. Meselâ, kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Kâ'be'ye çevrilmesi böyledir.

Peygamber (S.A.V.), Küba'da namaz kılanlara elçi göndermiş ve böylece onların Kâ'be'ye dönmelerini temin etmiştir. Burada, Kur'an-ı Kerîm'in bildirdiği nesih olayını Sünnet açıklamaktadır. Nesih olayı, amelî hükümlerin değişmesini gerektirir. Amelî hükümlerin değişmesi de. Peygamber (S.A.V.)'in nesih olayını adece açıklamasıyla değil, fiilî olarak tatbik etmesiyle belli olur.

2 — Sünnet, Kur'an'ı beyân etmektedir. Nesih ise, herhangi bir hükme göre amel etmenin sona erdiğini bildirmektedir. Sünnet, Kur'an'ı açıkladığına göre neshi ifade eden nassı açıklayan bîr Sünnetin bulunması gerekir.

Şafiî, şüphesiz ki, Sünnet Kur'an ile nesh edilemez, derken fu-kahânın ekserisine muhalefet etmiştir. Bunun sebebi, Şafiî'nin Sünneti ihmal etmemek hususunda ve onun, Kur'an'ın bir açıklaması olduğunda çok sıkı davranışındır. Çünkü O, şöyle düşünüyordu: Nşsh'i açıklayan bir Sünnet olmaksızın, Sünnetin Kur'an'la nesh edilmesi caiz olursa, Kur'an nass'larının zahirine muhalif görünen birçok sünnetlerin nesh edilmiş olduğu iddia edilebilir. Şafiî, —Allah ondan razı olsun— bu kapıyı kapatmış ve Sünnetin ancak Sünnetle nesh edileceğini söylemiştir. Şafiî ys göre Sünnet, Kur'an'a aykırı düşerse şüphesiz Kur'an tercih edilir. Kur'an'a muvafık olan ve ya nesh'i beyan eden sünnetler vardır. Sünnetle Kur'an arasındaki muhalefet, her ikisini birden almaya müsaade etmez. Bu durumda nesh'e delâlet eden bir Sünnet bulunmazsa, Kur'an'a aykırı düşen Sünnet zaîf sayılır, Uz. Peygamber'e nisbeti sabit görülmez.^{407[33]}

Şafiî'nin Sünneti Müdâfaası:

İşaret ettiğimiz gibi Şafiî'nin çağında çeşitli mezhepler vücut bulmuştu. Bâzı zümreler, bu çağda Sünnete hücum etmeye başlamıştı. Şafiî «Cimâu'l-İlm» adlı kitabında bunları üç sınıfa ayırır:

1 — Sünneti toptan inkâr eden ve yalnız Kur'an'm hüccet olduğunu ileri sürenler,

2 — Ancak, aynı mânâda Kur'an âyeti bulunan Sünneti kabul edenler,

3 — Mütevâtir olan Sünneti kabul eden ve mütevâtir olmayan Sünneti tanımayan kimseler. Mütevâtir diye, umûmun rivayet ettiği hadis veya habere denir. Mütevâtir olmayan diye de, özel şahısların rivayet ettiği hadîs veya habere denir.

Birinci ve ikinci sınıfa dâhil olanlar Sünneti tamamen yıkmakta ve onu kendi başına bir delil olarak tanınamaktadırlar. Şafiî, birinci sınıfa dâhil olanların sözüne göre hareket etmenin, çok tehlikeli bir şey olduğunu, çünkü bu durumda bizim namazı, zekâtı, haccı, Kur'ari'da kısaca zikredilen ve Sünnet tarafından açıklanan diğer farzları anlayamayacağımızı, bunların ancak basit olarak lügat mânasına göre değerlendirebileceğimizi söyler. Buna göre namaz veya zekât adı verilebilecek pek az bir şey farz kılınmış olur. Meselâ, birisi günde iki rek'at namaz kılıp, Allah'ın Kitabında olmayan bir şey bana farz kılınmamıştır, dese ne lâzım gelir? Böyle bir anlayış, namazları, zekâtları ve haccı ortadan kaldırmak demektir.

Şafiî, —Allah ondan razı olsun— birinci sınıfa dâhil olanlar için söylenenlerin, ikinci sınıfa dâhil olanlar için de söylenebileceğini beyan etmiştir. —

Üçüncü sınıfa gelince, bunlar: Âhâd haber (hadîs)'le istidlali inkâr etmektedirler. Şafiî bunların görüşünü de köklü ve sağlam delillere dayanarak reddetmiştir. O, Peygamber (Ş.A.V.)'in îslâma davet için tebliğleri tevatür derecesine ulaşmayacak miktarda elçiler

^{407[33]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/336-339.

gönderdiğini beyan etmiştir. Eğer tevatür zarurî olsaydı Peygamber (S.A.V.) bunlarla iktifa etmezdi. Çünkü îslâm'a davet için kendilerine elçi gönderilenler bu elçileri tevatür ifade etmediği iddiasıyla reddedebilirlerdi. Şafiî, ayrıca mal, can ve kanla ilgili dâvalarda iM kişinin şahitliği tevatür derecesine ulaşmayan bir haber olduğu halde şeriat-bu habere göre karar vermektedir. Üçüncü olarak, Şafiî, Peygamber (S.A.V.)'in kendisinden hadis işitenlere bir kişi bile olsa duyduğu şeyi nakletmeleri için izin verişini delil olarak beyan etmiştir. Çünkü Peygamber (Aleyhisselâm) şöyle buyurmuştur: «Allah, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu başkalarına tebliğ eden kulunu nurlandırır. Bâzı fıkıh ehli vardır ki, aslında fakîh değildir. Bâzı fıkıh ehli de vardır ki, öğrendiği fikhî kendisinden daha iyi anlayacak olan birine nakleder. Üç şey vardır ki, müsiün anın kalbi bu sayede paslanmaz. Bunlar: Allah'a amelde ihlâs, müslümanlara nasihat ve müslümanların cemaatından ayrılmamaktır.»

Şafiî, görüşünü isbat için, dördüncü olarak, saîbîlerin, Peygamber (S.A.V.)'in hadîslerini münferit olarak birbirinden naklettiklerini ve birçok kimse tarafından rivayeti şart koşmadıklarını ileri sürer. İşte pu şekilde Şafiî, âhâd haberlerin kabul edileceğine dair birçok deliller getirir.

Burada hemen belirtelim ki, Şafiî'nin zikrettiği her üç sınıf da tarihin dalgaları içinde kaybolup gitmiş, onlardan İslâm tarihinde anılmaya değer bir kimse kalmamıştır. Gerçek odur ki, bu her üç sınıfa dâhil olan kimseler; hadîsi yıkmak ve onu kabul etmemek cihetine gitmişlerdir. Aslında bunlar, îslâmı yıkmak, Kur'an'ı bozmak veya Km'an'm mânaları ile oynamak isteyen, fakat buna imkân bulamayınca, hiç olmazsa, Kur'an'm bir açıklaması olan Sünneti ondan ayırmak ümidine kapılan kimselerdir. Onlar, Kur'an-ı açıklayan Sünneti Kur'an'dan ayırmakla Kur'an'm mânâlarını tahrif ve hükümleriyle oynamak imkânına kavuşmak ve bu suretle de kolayca İslâm'ı temelden yıkmak istemişlerdir.

İçinde yaşadığımız ve İslâm'ı yıkmak için bir sürü unsurların bulunduğu bu çağda da, geçmişteki sapık ve İslâm'ı çürütmek isteyen kimselerin yolundan gidenler mevcuttur. Bunların bir kısmı, tersine, sadece Sünnete itimad edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu İslâm düşmanları ikiye ayrılmış olup her ikisinin tuttuğu yol da yanlıştır:

Bunlardan birincisi, açıkça Sünnetin hüccet olmadığını, ancak tek başına Kur'an'm hüccet olduğunu söylemektedirler. Bunlardan bâzıları ile, Pakistan'ın Lahor şehrinde akdedilen Büyük İslâm Kongresinde karşılaştık^{408[34]}. Bu topluluk, kendisine «Kur'an Cemaati» adını vermektedir. Aslında bunlar, Kur'an'm en büyük düşmanlarıdır. Bunlar, bir kelime Arapça bilmedikleri halde, yanlış yamalak tefsirlere dayanarak ve bu tefsirlerdeki sözleri, Peygamber (S.A.V.)'in Sünnetine hiçbir ihtiyaç duymaksızın hüccet saymaktadırlar. Eğer onların metodu hâkim olursa, Kur'an-ı Kerîm, önceki ilâhî kitapların uğradığı felâkete uğrar. Çünkü o kitaplar, tercüme sebebiyle ve aslı zayi olduğu için tahrif ve tağyire uğramıştır. Bu topluluğa benzer bir zümre de Mısır'da mevcut idi. Bunlar, görüşlerini anlatan birçok kitaplar telif etmişler ve başları da bir «Bakan» idi. Fakat Allah, bu bakanı helak etmiş ve böylece cemaati da dağılmıştır.

İkincisine gelince; onlar da, râvîleri yermek (ta'n etmek) ve ayıklayacağız, diye sahih hadîsleri tekzip etmek suretiyle Sünneti temelinden yıkmak istemektedirler. Bunların maksadı da, birincilerin maksadının aynıdır. Her iki fırka da, îslâm için kendilerinden iyilik beklenmeyen kimselerden yardım görmektedirler. îslâm düşmanları, onları

^{408[34]} Bu kongre, 29 Aralık 1957 -13 Ocak 1958 tarihleri arasında yapılmıştır.Çeviren

mallarıyla, ilanlarıyla ve karşılıklarına çıkanları ezmek suretiyle desteklemektedirler. Bugün bir Şafîî'miz bulunsaydı, ne iyi olurdu. Fakat, bunların sesi de kısılacaktır. Allah, diğerleri gibi, şüphesiz, onları da İslâm tarihinin dalgaları içerisinde boğacak ve yok edecektir.^{409[35]}

3- İcmâ'

Şafîî, icmâ'ın dîni bir hüccet olduğunu kabul etmiş ve onu şöyle tanımlamıştır: İcmâ', herhangi bir çağdaki İslâm âlimlerinin bir delile dayanarak şer'i ve amelî bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmasıdır. Şafîî bu konuda şöyle der: «Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse bunun üzerinde icmâ' vardır demiş isek, mutlaka karşılığa karşılığınız her âlim onu söylemiş ve kendisinden öncekilerden aynı şeyi nakletmiştir. Meselâ, öğle namazı farzının dört rek'at oluşu, şarap ve benzerinin haram edilişi böyledir.»

Şafîî'nin kabul ettiği ilk icmâ, sahâbîlerin icmâ'dır. Şafîî'nin ifadelerinde, sahâbîlerden başkalarının icmâ'ı hüccet olmaz, diye bir sarahat yoktur. Burada şu üç noktayı belirtmemiz gerekir:

1 — Şafîî, delil olma bakımından icma'ı, Kitap ve Sünnet'ten sonraya bırakır. Üzerinde icmâ' edilen bir şey, Kitap ve Sünnet'e aykırı ise delil olamaz. Gerçekten Kitap ve Sünnet'e aykırı bir mes'ele üzerinde icmâ' mümkün değildir. Böyle bir şey düşünülmeyeceği gibi İslâm tarihinde bunun aksini teyid edecek veya bu hususta misâl olacak bir şey vâki' de olmamıştır.

Şafîî'den sonra fakîhlerden bâzısı icmâ'm Kitap ve Sünnet'ten önce geldiği vehmine kapılmıştır. Bu nokta üzerinde bir kısım Batılılar bâzı fikirleri ileri sürmüşlerse de, tamamen yanılmışlardır. Bunlara göre, Kitap ve Sünnet'in nassına muhalif bile olsa, birşey üzerinde yapılan icma' onu meşru kıldığından İslâm şeriatı durnadan inkişaf etmektedir. Onlar, önce böyle bir kuruntuya kapılıp sonra da müslümanların bu yolla İslâm'ı niçin inkişaf ettirmediklerine hayret ederler (!).

Hakikatte icmâ' iki kısma ayrılır:

a) Nass'lar üzerindeki icmâ': Bu icmâ', tevatür derecesinde olup İslâm'ın ana çerçevesini meydana getiren mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Bu mes'eleler hakkında âlimler, dînin zaruri olarak bilinen emirleridir, derler. Bunlar beş vakit namaz ve namazın rek'at-ieri, hac ile ilgili ibâdetler, bütün çeşitleriyle zekât ve benzeri hususlardır. Birçok nass ve mütevâtir hadîslere dayanılarak bunlar üzerinde icma' hâsıl olmuştur. Âlimlerin bu mes'eleler üzerindeki icmâ'i nass'lar, sâdık haberler (hadîsler), bunların mânâ ve hükümlerinin anlaşılması ve yakinen bilinmesi üzerinde yapılmış olan bir icmâ'dır. Şüphesiz bu türlü icmâ'lar bunlara muhalif olduğu sanılan cüz'î nass'lardan önce gelir. Bu türlü icmâ'lara aykırı düşen bir nass'a iltifat edilmez. Çünkü böyle bir nass, mânalarında icmâ' hâsıl olan nass'lara aykırı düşmektedir.

b) Âlimler arasında münakaşa konusu olan bâzı hükümler üzerindeki icmâ'lar: Sahâbîlerin bir mes'elede Uz. Ömer'in re'y'i üzerindeki icmâ'ı böyledir. Şöyle ki: Uz. Ömer, fethedilen arazînin mücâhitler arasında ganimet olarak dağıtılmasını emretmiş, sahâbî-ler de onun bu görüşü üzerinde icmâ' etmişlerdir. Bu icmâ' da nassa dayanmaktadır. Fakat bunu tanımayanlar, beş vakit namazı ve namazın rek'atlerini inkâr edenler gibi kâfir olmazlar. Şüphesiz bu türlü icmâ'lar, delil olma bakımından

^{409[35]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/339-341.

Kitab ve Sünnet'ten sonra gelir.

2 — Şafîî Medînelilerin icmâ'mın kabul etmezdi. İşte O, bu noktada hocası İmam Mâlik'e muhalefet etmiştir. Şafîî bu meseleyi ilmî yönden şöyle açıklamıştır: Medîneliler ancak, öğle namazının dört rek'at, akşam namazının üç rek'at ve sabah namazının iki rek'at oluşu gibi konular üzerinde icmâ' etmişlerdir. Diğer bütün İslâm memleketlerinde de bu gibi konularda icmâ' edilmiştir^{410[36]}. Fakat Şâfî, müslümanlar arasında ihtilaf konusu olan meselelerde Medî-nelilerin ameline göre hareket edileceğini söylemiştir. İşte Şafîî, bu konuda hocasına nazârî olarak muhalefet ettiği halde, amelî bakımdan onunla birleşmektedir.

3 — Bir kimse, kendisiyle münazara yaparken kendi görüşünü destekleyen bir icmâ' bulunduğunu ileri sürerse, Şafîî bu konuda ic-ma'ın mevcudiyetini inkâr ederdi. Hattâ bu yüzden Şafîî'nin icmâ'ı hiç tanımadığı iddia edilmiştir.

Hakîkaten bir kısım konularda icmâ' bulunduğu iddiası, müc-tehid İmamlar devrinde çok rastlanılan bir şeydir. Öyle ki hakkında icmâ' bulunmayan birçok meseleler üzerinde de icmâ' olduğu ileri sürülmüştür. Meselâ, Ebu Hanîfe'nin talebesi Ebu Yûsuf, İmam Ev-zâî'nin görüşlerini reddederken kendisini destekleyen birçok icmâ'-ların bulunduğunu ileri sürmüştür. Fakat Ebu Yûsuf, Evzâî'yi reddederken çoğu zaman ağır bir dil kullanmıştır.

Hulâsa; Şafîî, icmâ'ı hüccet olarak kabul ederdi. Fakat, bir mesele üzerinde icmâ' iddia edildiği zaman, meseleyi incelemek için bu icmâ' iddiasına karşı çıkardı.^{411[37]}

4- Sâhâbîlerîn Sözlere

Şafîî mezhebine bağlı olan usûl yazarlarının bâzısı, İmamlarının eski mezhebine göre sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını, yeni mezhebine göre ise bundan vazgeçtiğini iddia etmiştir. Şafîî'nin eski mezhebi, Irak'ta yazmış olduğu ve Zaferânî'nin rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir. Yeni mezhebi ise, Mısır'da yazmış olduğu ve Rabf b. Süleyman el-Muradî el-Müezzîn'in rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir.

Fakat biz, Rabf b. Süleyman'ın rivayet ettiği «el-Risale» adlı eserinde Şafîî'nin, sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını görüyoruz. Bundan Şafîî'nin, yeni mezhebinde de sahâbîlerin sözünü delil olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Eski mezhebinde sahâbînin sözünü delil olarak kabul ettiği üzerinde de ittifak vardır. Biz de, doğru olarak bu görüşü kabul ediyoruz.

Sözün kısası, Şafîî, sahâbîlerin re'y'ini şöyle üç kısma ayırır:

1 — Sahâbîlerin üzerinde icmâ' ettikleri meseleler: Sahâbîlerin fethedilen arazînin sahiplerine bırakılmasına dair yapmış oldukları icmâ' böyledir. Bu türlü icmâ'lar hüccet olup icmâ'ın şümülüne da- hildir ve hiç kimse bu konuda bir şey söyleyemez.

2 — Hakkında bir sahâbînin herhangi bir görüş beyan ettiği, buna muhalif veya muvafık başka bir görüş bulunmayan meseleler: Şâfî, sahâbîlerin bu türlü görüşlerini de delil olarak alır. «er-Risale» adlı eserinde Şafîî, birisiyle şöyle bir münazarada bulunduğunu anlatır: «Münazara eden: Sahâbîlerden birisi bir mesele üzerinde herhangi bir görüş beyan etse, buna muvafık veya muhalif başka bir sahâbînin

^{410[36]} Şafîîye göre bir memleketin icmâ'ı, icmâ' olamaz. Bir asırdaki bütün müslüman memleketlerinde mevcut olan bilginlerin icmâ'ı, ancak bir icmâ' olur. Medînelilerin icmâ' ettiği ileri sürülen meselelerin aksini söyleyenler, bizzat Medîneliler arasında mevcuttur. Metinde de zikredildiği gibi Medînelilerin icmâ' ettiği konular, sadece onlara ait değildir. Diğer İslâm ülkelerinde de aynı şeyler üzerinde icmâ' edilmiştir. (Bak. M. Ebu Zehra, el-İmam eş-Şafîî, Kahire 1948, s. 259.)Çeviren.

^{411[37]} İslam'da Fikihî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/341-343.

herhangi bir görüş beyan ettiği bilinmese, sen bu konuda Kitab, Sünnet veya icmâ'da bu sahâbî sözünün uyulması gereken bir hüccet olduğunu gösteren bir delil bulabilir misin? dedi. Ben de: Bu konuda Kitab ve sabit olan Sünnet'te bir şey görmedik. Ancak ilim sahiplerinin, sahâbîlerden birine ait bir sözü bâzan kabul ettiklerini, bâzan da terk ettiklerini gördük... dedim. Bunun üzerine O: Sen bunlardan hangisini kabul ettin? dedi. Ben de: Kitab, Sünnet ve icmâ' ile sabit olan bir hüküm bulamadığım zaman, Sahâbîlerden birinin sözüne uymayı tercih ettim... dedim. Sahâbîlerden sadece birine ait olan bir söze, başka birinin muhalefet etmediği ise pek azdır.»^{412[38]}

3 — Sahâbîlerin ihtilâf ettiği mes'eleler: Şâfî bu konuda Ebu Hanîfe gibi sahâbîlerin sözleri arasında istediklerini tercih eder ve bütün sahâbîlerin görüşlerine aykırı bir şey söylemez. Onların sözleri arasında Kitab, Sünnet ve icmâ'a yakın veya kuvvetli bir kıyas ile desteklenmiş olanları tercih eder. Size burada Şafî'nin, konu ile ilgili kendi görüşlerini sunuyorum :

«Kitab ve Sünnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sünnet'de bir şey yoksa sahâbîlerin veya onlardan birinin sözlerine başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delâlet bulamazsak Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)m sözüne uymamız daha iyi olur. Eğer bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın olduğunu dair herhangi bir delâlet bulunursa o söze uyarız.»^{413[39]}

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, sahâbîlerin ihtilâfa düştükleri bir meselede Şafî, önce Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan görüşü tetkik etme cihetine gidiyor. Sahâbîlerin görüşlerinden hiçbirisinin Kitab ve Sünnet'e delâlet bakımından daha yakın olduğunu tesbit etmemesi pek azdır. Bu sebeple Şâfî, ikinci cihete yani taklide yönelmemektedir. O, böyle bir durumda İmamın (halîfenin) benimsediği tarafı tercih etmektedir. Dolayısıyla bu gibi ihtilâflı bir konuda önce Ebu Bekr, sonra Ömer, daha sonra da Osman (R.A.)'ın benimsediği görüşü kabul etmektedir. Şafî bu tutumunu, şöyle izah eder: «İmamın (halîfenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uyması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetva veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur. Çünkü onlar, böyle bir kimsenin fetvasını ya kabul eder, ya reddeder. Ekseri müftüler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere Fetva verirler. Halk bunların fetvalarına halîfenin fetvaları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halîfeler önce fetva vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sünnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da takva ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabul ediyorlardı. O halde ilk halifelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahâbîleri de güvenümeye lâyık kimseler olduklarından onların sözlerini alırız. Sahâbîlere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.»^{414[40]}

Bu ifade de gösteriyor ki Şafî, sahâbîlerin sözlerini delil olarak almakta, onların ihtilâf ettikleri konularda da birinin delilini diğerinin deliline tercih edecek bir şey bulunmazsa, Hulefâ-i Râşidîn'i taklîd etmektedir.»^{415[41]}

^{412[38]} er-Rîsale, s. 597, el-Halebî baskısı ve merhum Ahmet Şakır neşri, Kahire 1940.

^{413[39]} el-Ümm, c. VII, s. 246.

^{414[40]} Aynı eser, c. VII, s. 246.

^{415[41]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/343-345.

5- Kıyas

Yukarıda anlatılan kaynaklar konusunda, Şafîî, sadece nâkildir, müçtehid değildir. Ancak O, nass'larm mânâlarını kavramak, sahâbîlerin görüşleri arasında yaptığı gibi, mevcut görüşlerin bâzısını diğer bâzılarına tercih etmek için gayret göstermiştir.

Kıyas'a gelince; Şâfî, bu konuda uyulması gereken bir görüşü ortaya koymak hususunda bir ictihadda bulunmuştur. Bunun içindir ki Şafîî, kıyasın bir ictihad olduğunu söyler. Şafîî'nin misâl olarak ileri sürdüğü birçok meselelerden anlaşıldığına göre onun kıyas anlayışı, diğer usûl âlimlerinin kıyas hakkında yapmış olduğu tarife uyar. Buna göre Kıyas: Hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden, ortak bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktır.

Şâfîî, kıyasın, İslâm'ın bir esası olduğunu isbat eder. Çünkü mesele hakkında bir nass bulunmazsa, Kitap ve Sünnet'in delâlet ettiği hüküm ancak kıyasla bilinir. Şafîî, kıyası şu iki mukaddime (öncül) üzerine dayandırır:

1 — Şerîatin bütün Hükümleri umûmî olup muayyen hâdise ve zamanla kayıtlı değildir. Durum böyle olunca insanın karşılaştığı her hadisenin şer'î hükmünü açıklamak gerekir. Bu ise ya sarîh bir nass'la sabit olur, ya nass'a atıfla olur. Buda hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hakkında nass bulunan bir meseleye kıyasla mümkündür. Şafîî, bu konuda şöyle der: «Müslümanm karşılaştığı her mesele için ya apaçık bir hüküm veya hakîkata uygun şekilde bir delâlet mevcuttur. Eğer meseleyle ilgili doğrudan doğruya bir hüküm varsa, müslümanm ona .uyması gerekir. Eğer doğrudan doğruya bir hüküm yoksa, ictihad yapmak suretiyle hakîkata uygun olan delâleti araması icabeder. İctihad da, Kıyas demektir.»^{416[42]}

Bu sözün mânâsına göre şeriat umumîdir. Açık bir nass bulunursa ona uyulur, bulunmazsa şerîatin umûmî hükümlerinin işaretine göre müctehid, meselenin hükmünü tâyin etmek için ictihad'a başvurur. Bu arada bâzı nass'larm delâleti onu, bu nass'lar üzerine kıyas cihetine sevkeder.

2 — Şafîî, hükümlerle ilgili şeriat ilmini iki kısma ayırır:

a) Hükümlere kesin olarak delâlet eden (kat'î) nass'larla sabit olan kesin ilim.

b) Galip zan ile iktifa edilen zannî ilim.

İşte âhâd haberler ve kıyas bu kısma dâhildir. Şafîî, nass'lardan kat'î bir ilim elde edilmezse müctehidin galip zanla elde edilen ilimle yetineceğini söyler.

Şafîî'ye göre; kesinlik ifade eden ilim, zahir, ve bâtına ait ilimdir. Yâni bir müslüman onu inkâr edemez ve onun icabına uyarak amel etmek zorundadır. Galip zanla hâsıl olan ilim ise, zahire ait olup bâtında onun icabına göre amel etmek ve ona boyun eğmek gerekmediği gibi, bunu inkâr eden kâfir de olmaz. İmam Şafîî, şeriatın birçok hükümlerinde zahire göre hareket edilmesi gerektiğini misallerle anlatır. Meselâ, kadı şahitlerin şahadetiyle sanığı öldürür. Burada, şahitlerin doğruluk ve adaletli davrandıklarına, görünüşte durumlarının iyi olduğuna, yalancı olmadıklarına veya bir tarafı tutmadıklarına delâlet edecek emarelerin bulunması şarttır^{417[43]}. Şahitlerin yanılmış veya yalancı olmaları mümkündür. Fakat kadı, zahire göre amel eder, bâtını (işin içyüzünü) Allah'a bırakır. Bunda toplumun maslahatı vardır. Çünkü şahitlerin yalancı olmaları ihtimaliyle suçlular muhakeme edilmezse, nice mallar zayi ve kanlar

^{416[42]} er-Risale, s. 477.

^{417[43]} Başka bir misâl: Bir kimse görünüşte müslüman olsa, içinden de gayrimüslim olsa, biz zahirine bakarab, ona müslüman muamelesi yapmak mecburiyetindeyiz.Çeviren.

heder olur. Böylece halk anarşi içinde kalır ve Allah'ın: «Kıyasda sizin için hayat vardır...»^{418[44]} âyetindeki içtimaî yüksek mânâ gerçekleşemez.

O halde müctehidler, hükümleri delillere dayanarak ortaya koymakla vazifeli oldukları gibi, imkânların kendilerini ulaştırdığı neticeye göre amel etmekle de mükelleftirler. Onlar, gözlerinden kaçan şeylerden ötürü günahkâr da olmazlar. Meselâ, bir kimse helâl diye bir kadınla evlense, karı-koca olduktan sonra onunla süt kardeşi olduğu anlaşılrsa, bû kimse Allah'a karşı günah işlemiş olmaz. Çünkü, durumu bilmiyordu, öğrenmek için yapmış olduğu araştırma da onu böyle bir bilgiye ulaştırmamıştı. Nihayet bilinmeyen nokta ortaya çıkınca evlenme akdi feshedilir. Bu durumda zahire göre bir hüküm, batma göre de ayrı bir hüküm terettüp eder: Zahire göre nesep sabit olur. İddet ve mehir gerekir. Bâtına göre de miras ve nafaka gerekmez,

Şafiî, kıyasın bir icthad olduğunu isbat etmiş; fakat bunu müctehid tarafından ortaya konan bir hüküm saymamıştır. Aksine, Şafiî, bunu, müctehid'in icthad'da bulunduğu meselenin şer'î hükmünün bir açıklaması olarak kabul etmiştir. Bu hususta Şafiî şöyle der: «Kitab ve Sünnet'in haberi, müctehidin isbat etmek için mânâsını araştıracağı bir madde (ayn) dir.»^{419[45]}. Yani kıyas, müctehidin birtakım nass'larm mânâsını iyice kavraması, icthad yaptığı mesele ile kıyasa esas teşkil eden mevcut nass'm delâlet ettiği mânâyı karşı-, laştırması bakımından Kitab ve Sünnete dayanır.

Şafiî, re'y'e dayanan icthadın çeşitlerinden ancak kıyası kabul eder. Sarih nass'lardan i'cmâ' ve sahâbîlerin fetvalarından sonra sadece kıyasa başvurulacağını, söyler ve bu konuda da şöyle der: «Peygamber, icthad ile emretmiştir. İctihad ise, bir şeyi talep etmektir. Bu da, ancak delâletler vasıtasıyla olur. Delâletler de kıyastır. Görüyoruz ki, bir kimse başka birine bir köle satmak istese, bilen kimseler; alıcıya, eğer piyasayı, köle ve cariyenin o gün kaçtan satıldığını bilmiyorsa, bunun kıymetini takdir et, demezler. Zira onun doğru bir kıymet takdir etmesi ve sözünün muteber olabilmesi için bu köleyi diğeriyle mukayese yapması ve her ikisinin değerini bilmesi gerekir. Aynı şey, piyasayı bilmiyorsa, 'mal sahibi için de böyledir. Kölenin kaçtan satıldığını bilmiyen bir fakîh'e de bu köle veya cariyenin kıymetini, yahut şu işçinin ücretini 'takdir et, denilemez. Çünkü o, emsal göstermeksizin buna bir kıymet takdir ederse haksızlık etmiş olur.»^{420[46]}.

Bu ifadeden çıkarılan neticeye göre icthad, ancak elde kendisine kıyas edilecek bir misâl bulunursa mümkün olur. Meselâ, bir kimse bir malın kıymetini takdir etmek istese, onun, önce bu malın mahiyet ve faydasını, sonra da çarşıdaki emsalinin değerini gözönüne alması gerekir. İşte fakih de böyledir. O da çıkaracağı hükmü, üzerine bina edecek mevcut bir aslı gözönüne almalıdır. Tâ ki yaptığı iş, temelsiz ve gelişi güzel olmasın. Allah'ın emir ve nehiyleri yanında basit bir şey olan eşyanın kıymeti ancak emsali gözönüne alınmak suretiyle takdir edildiğine göre; müctehidin de, icthadında en azından bir eşyanın kıymetini takdir ederken bağlı olduğu şeylerle mukayyet olması lâzım gelir. İşte bu da, onun icthadını üzerine bina etmesi için mânâ yönünden benzeri bir nassın bulunmasıdır.

İctihad'da kıyasa başvuran ilk imara, Şafiî değildir; İmam Mâlik de kıyası kabul etmiştir. Ebu Hanîfe ise kıyas fakîhlerinin üstadı sayılır. İbrahim Nahaî'den beri Irak ekolünde icthad, kıyasa dayanmakta idi. Fakat Şafiî, zaman bakımından Irak ekolünden sonra ise de ve kendisini, kıyasların illetlerini ortaya çıkarma bakımından

^{418[44]} Bakara, 179.

^{419[45]} er-Risâle, s. 504.

^{420[46]} Aynı eser, s. 506.

Ebu Hanîfe derecesinde saymasa da, onun bu esas üzerindeki üstün hizmeti bir gerçektir. Çünkü kıyasın kaidelerini bir disipline bağlayan, fakîh veya müctehidin kıyasa göre hüküm çıkarırken uyduğu takdirde yanılmamasını sağlayacak olan şartları ortaya koyan İmam Şafî'dir. Kıyasın derece ve kısımlarını açıklayan yine O'dur.

Buna göre, daha önce kıyası kullananlar varsa da, kıyasın kanunlarını istinbat eden ve onu bir nizama sokan Şafî olmuştur. Yâni Şafî, kıyas İmamlarının açıklamadan bahsettikleri ilmin kâşifi sayılır.

Şafî, kıyasın cereyan edip etmeyeceği yerleri zikretmiş ve onu fer'î meselelere nisbetle illetlerin açıklığı ve tesir kuvvetine göre derecelere ayırmıştır.

1 — Fer'î mes'eledede illet daha açık ve tesir bakımından daha kuvvetli olursa kıyas birinci dereceyi teşkil eder. Meselâ: bir şeyin azı haram ise, çoğunun evleviyetle haram oluşu böyledir.

2 — Fer'î mesele, illet bakımından asıl meseleye müsavi olursa, kıyas ikinci dereceye dâhil olur. Meselâ; yarı ceza alma bakımından köleyi cariye kıyas etmek böyledir.

3 — Fer'î mesele, hükmün illetine nisbetle asıl meseleden daha az açık olursa, kıyas, üçüncü derecede bir kıyas olur.

Fakihlerin ekserisi birinci ve ikinci dereceye dâhil olanları kıyas saymazlar. Yani onlar, birinciyi «Delâletu'n-Nass» denilen mef-hum-ı muvafakat'a dâhil etmişlerdir. Şafî de buna cevaz vermiş ve onun, kıyas babından çıkarılıp nass'lara dâhil edilmesine itirazda bulunmamıştır. Yine fakihlerin ekserisine göre, ikinci dereceye dâhil olanlar da kıyas sayılmazlar. Belki bunlar, teklif ifade eden hükümlerde erkekle kadın arasındaki müsavat kanununa tabidirler. İşte kıyası inkâr edenler, bu çeşit istinbatı kabul ederler.

Şafî kıyasın derecelerini saymakla iktifa etmez. Ayrıca kıyas ile uğraşan fakihin uyması lâzım gelen ve kitabın baş tarafında açıkladığımız ictehad şartlarını da tafsilatıyla ^{421[47]} anlatır. ^{422[48]}

Şafî'nin İstihsân'ı İbtali

İmam Mâlik: «İstihsan, ilmin onda dokuzdur.» demişti. İmam Şafî de; «Kim istihsan yaparsa o, şeriata yeni bir ilâvede bulunur.» demiştir. O halde büyük bir İmamın değer verdiği ve aynı İmamın büyük bir talebesinin tanımadığı istihsan nedir? Mâlikîler, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânı, masâlih-i mürseleyi almakla tefsir ederler. Masâlih-i mürsele de, şeriatin hükümlerine uygun düşen ve hakkında müsbet veya menfî bir nass bulunmayan maslahatlarıdır. İsterse bu maslahatlar, kıyas konusu olsun isterse olmasın. Eğer kıyas konusu olursa, bâzı Mâlikîler buna özel olarak «istihsan» adını verirler.

Kısaca, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânın tefsiri, nass bulunmayan yerde şeriatin hükümlerine uygun olan maslahatı almaktır. Şafî bu istihsânı kesin olarak reddetmiş ve "bu konuda şu delilleri ileri sürmüştür:

1 — İstihsânı kabul etmek, bâzı meselelerin hükmünü şeriat beyan etmemiştir, demek olur. Halbuki Allah Kur'an'da: «İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?» ^{423[49]} buyurmaktadır. Buna göre apaçık bir nass veya ona hamledilen bir kıyas bulunmaksızın meselenin hükümsüz bırakılması, insanın başıboş bırakılması demektir. Bu ise bâtıldır.

^{421[47]} Bak. s. 103-110.

^{422[48]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/345-349.

^{423[49]} Kiyâme Sûresi, 36.

2 — İtaat yalnız Allah'a ve O'nun Resulü'nedir. Hüküm de yalnız Allah'ın indirdiği iledir. Bu ise ya nass'm hükmü ile olur veya nass'a hamletmekle.

3 — Peygamber (S.A.), fikhî hükümleri istihsâna dayanarak açıklamamıştır. Uz. Peygamber, kendisine bildirilmeyen meselelerde vahyin gelmesini beklerdi. Eğer bir kimsenin istihsân ile hüküm vermesi caiz olsaydı, kendiliğinden konuşmayan Peygamber (S.A.)'-in istihsân ile hükmetmesi gerekirdi.

4 — Peygamber (S.A.), sahâbîlerin istihsanları ile verdikleri hükümleri hoş karşılamamıştır. Meselâ, sahâbîlerin bir ağaca sığınan kimseyi ağacı yakarak öldürmelerini kınadığı gibi, kılıç korkusu ile, Allah için müslüman oldum, diyen başka bir şahsı öldürmelerini de Peygamber (S.A.) hoş görmemiştir.

5 — İstihsânın belli bir ölçüsü ve kaidesi yoktur. Bu ise ihtilâfa ve başıboşluğa sebep olmaktadır. Böylece herkes kendi arzusuna göre hüküm vermektedir. Kıyas, böyle değildir. Çünkü kıyasın başvuracak bir kaide ve esası vardır. O da, kıyasa esas teşkil eden nass'dır.

6 — Maslahat hükmünde olan istihsân makbul olursa, şeriati bilen de bilmeyen de onu kabul eder. Çünkü maslahatın bulunup bulunmadığını her ikisi de anlayabilir. Hattâ sanat erbabı, maslahatın bulunup bulunmadığını âlimlerden daha iyi bilirler.

Fakat bu noktaya şöyle bir cevap verilebilir: Maslahata dayanarak hüküm vermeyi kabul edenler, maslahatın şeriatça tanınmış olan maslahatlar cinsinden olmasını şart koşmuşlar ve hakkında nass bulunmayan konularda maslahata göre hüküm vermişlerdir. İşte bunların hepsini gözönüne alıp değerlendirecek olan kimsenin, ancak şeriatin kaynaklarını ve tanımış olduğu maslahat çeşitlerini bilen bir ilim adamı olması gerekir.

Hulâsa, İmam Şafîî, yukarıda anlattığımız delilleri el-Umm ve er-Risale adlı eserlerinde ileri sürerek, istihsânı reddetmiştir.^{424[50]}

Şafîî'nin Usûl-İ Fıkıh Çalışmaları

Şafîî'nin çağı gerçekten İslâm'ın ilim çağıdır. Âlimler, bu çağda ilimleri tedvine ve ilimlerin esaslarını tesbite yönelmişlerdir. Bu çağda Basra ve Küfe ekolleri, nahiv kaidelerini koymuş; Halil b. Ah-med, arUz ilmini meydana getirmiş ve Câhız, edebî tenkit usûlünü tesbite çalışmıştır.

Bu durumda şüphesiz fikhin da istinbat kaideleri tesbit edilmeli idi. İmam Şafîî, fer'î hükümleri ihtiva eelen, tedvin edilmemiş olmakla beraber, fakîhlerin istinbat esnasında tutmuş oldukları esasları gösteren fikhî bir mirasa kavuşmuştur. O, çeşitli fıkıh ekolleri ile karşılaşmıştır. Meselâ, içinde yetiştiği Mekke ekolü, daha sonra gelmiş olduğu Medine ekolü ve kendisini sinesine çeken Irak ekolü burada anılmayı değer. Şafîî, bütün bu ekollerin içinde yaşamış ve bunların hem ittifak, hem de ihtilâf ettikleri meseleleri incelemiştir.

Bu ekollerin ihtilâf ettikleri konular üzerinde bir hüküni verebilmek için bunların fıkıhda kullandıkları ölçüleri, görüşlerinin sakat ve sağlam yönlerini veya bunların en azından hakîkata yakın olanlarını bilmek gerekiyordu. İşte bu konuda sağlam metodu tâyin eden ölçüler, usûM fıkıh ilmini doğurmuştur.

Şafîî'yi, bu yükü omUzlamaya sevkeden ve kendisini buna ehil gösteren âmiller vardır-.

^{424[50]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/349-350.

a) Şafîî, Arap dilini tam olarak ve ihtisas derecesinde biliyordu. Hattâ çağdaşı olan Câhız, fakîhler arasında Şafîî gibi Arap dilini bilen bir kimse bulunmadığını söylemiştir. Öyle ki Şafîî, bu sayede Kur'ân'ı anlamak ve Kur'ân'daki lâfızların delâlet bakımından derecelerini bilmek için gereken kaideleri koyabilmiştir.

b) Şafîî Sünneti biliyordu, yâni Sünnetin rivayetlerini hıfzetmiş, sahihlerini kavramış; hem Irak, hem de Hicaz'da bilinen bütün hadîsleri öğrenmişti. İşte bu sayede O, hadîslerin çeşitlerini, hükümleri isbat bakımından kuvvet derecelerini açıklamış, istidlal mümkün olan veya caiz olmayan hadîsleri tâyin edecek ölçüleri keşfedebilmiştir.

c) Şafîî, İmam Mâlik'in el-Muvatta'mı ezberlemiş, bu eseri çeşitli yönlerden incelemiş ve diğer bütün ekollerin fikhını öğrenmişti. Bu arada sahâbîlerin görüşlerini, ittifak veya ihtilâf ettikleri fıkıh meselelerini biliyor ve ihtilâf ettikleri meseleler arasında ortaya koyduğu ölçülere dayanarak tercihlerde bulunuyordu.

d) Şafîî, küllilere yönelen ve cüz'îler içinde dolaşıp durmayan ilmî aklı sayesinde ki, hüküm istinbatı sırasında uyulması gereken mevcut görüşleri ölçüp tartarak, bunların sağlam ve sakat olanlarını tanımak için kıstas teşkil eden umumî kaideleri ortaya koyma bakımından çağındaki fakîhlerin en kudretlisi idi.

İşte Şafîî, kendisini ehliyetli kılan bu âmiller ve kendisinden önceki ekollerin meydana getirdiği fikhî mirasın hazırladığı imkân sayesinde usûl-i fıkıh ilmini kurmuştur.

Şafîî kurduğu bu ilmi veya tesbit ettiği usûl-i fıkıh kaidelerini iki maksatla kullanmıştır:

1 — Bu kaideleri sağlam (sahih) görüşleri tanımak için bir ölçü olarak kullanmıştır. O, İmam Mâlik'in, Iraklıların ve İmam Evzâî'nin görüşlerini bu ölçülere göre değerlendirmiştir.

2 — Yeni hükümleri çıkarırken, bu kaideleri uyulması lâzım gelen külli bir kanun olarak kabul etmiş ve kendisi bundan ayrılmamıştır, İmam Şafîî, bu kaidelerle hem amelî, hem de nazarî bir yol tutmuştur. Yani O, tasavvur ve faraziyelerin içinde boğulup kalmıyor, birçok meseleleri bir disipline bağlıyor ve sınıksız sarılmak gereken metodun bu olduğunu söylüyordu.

İmam Şafîî'nin kıyası sadece tariflerle değil, aynı zamanda misallerle açıklamasını sağlayan şey, belki de, kaideleri tesbit ve tatbik bakımından tutmuş olduğu bu yoldur.

Şafîî'nin tekbaşma kendisini istinbat kaidelerini tesbite sevkeden bu amelî yönden çalışması, fikhî, usûl ve kaideler üzerine oturan bir ilim haline getirmiş ve onu yalnız fetva, hüküm, vâki olan veya vâki olması farzedilen cüz'î meselelerin çözümünü içine alan bir mecmua olmaktan çıkarmıştır.^{425[51]}

Şafîî'nin Mezhebi

İmam Şafîî'nin mezhebi iki devreye ayrılır:

1 — Bağdad'ta yaymış olduğu mezheb: Bunu Za'ferânî^{426[52]} rivayet etmiş olup Şafîî'nin Bağdad'ta yazmış olduğu kitapları içine alır. Bu kitaplar da-, er-Risâle —usûl hakkındadır—, el-Umm ve el-Mebсут^{427[53]}dur. Bunları Za'ferânî Şafîî'nin imlâsı

^{425[51]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/350-352.

^{426[52]} Asıl adı, Ebu Ali el-Hasen es-Sabbah ez-Za'ferânîdir. Çeviren.

^{427[53]} el-Mebсут veya el-Hucce adlı eserini Mısır'da yeniden kaleme almış ve el-Umm adını vermiştir. Bu eserinde O, fıkıh meselelerini enine boyuna ele almış ve ihtilâflı meselelere dair hem kendi görüşlerini hem de diğer fakîhlerin görüşlerini aynen anlatmıştır. er-Risale, el-Umm'un mukaddimesi mahiyetini arzeder. er-Risale, Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkik edilerek, Kahire'de 1940 senesinde neşredilmiştir. el-Umm de 7 cilt halinde Mısır'da 1321'de basılmıştır. Şafîî'nin hadîs'e dair el-Müsned adlı eseri de Mısırda 1321'de

(yazdırması) ile tedvin etmiş ve Bağdad'ta talebelerine okutmuştur. Za'ferânî bu kitapları, 260 Hicrî yılında ölünceye kadar - okutmaya devam etmiştir Halbuki İmam Şafii, Mısır'da görüşlerinin bir kısmını değiştirmiştir

2 — 199 Hicrî yılında Mısır'a geldikten sonra yazdığı mezheb Şafîî, Mısır'a gelince Irak'ta yazmış olduğu kitaplarını yeniden gözden geçirmiş ve bâzı kısımlarını değiştirmiştir. Bu kitaplarından birisi er-Risâle, diğeri de el-Mebсут'dur. O, bundaki görüşlerini yeni den incelemiş, bâzı görüşlerinden vazgeçmiş ve bâzılarında da ısrar etmiştir. İfadesinde iki çeşit görüşe ihtimal veren kısımları kesin bir şekilde kavuşturmuştur. Halbuki Şafîî, daha önce bâzı meseleler için iki türlü halledilebileceğini söylerdi. Yeni mezhebine göre O, bu iki şekilden birini tercih etmiş veya her ikisinden vazgeçmiş, yahut üçüncü bir çözüm şekli ortaya atmış, veyahut daha önce bilmediği bir hadîs'e vâkıf olduğu için önceki görüşünün her ikisinden de vaz geçmiş, ya da hatırına gelen yeni bir kıyasa dayanarak birini ötekine tercih etmiştir.

Şafîî'nin sonraki görüşlerine göre yazdığı yeni kitaplarını Rabi b. Süleyman el-Muradî el-Müezzin^{428[54]} rivayet etmiştir. Şafîî'nin kitaplarını Mısır'da nakleden bu zattır. İslâm âleminin her tarafından Şafîî'nin kitaplarını okumak için onun yanına gelenler vardı. Rabi b. Süleyman, 270 H. yılında ölmüştür.

Şafîî, Mısır'da yazdığı kitaplarla Bağdad'ta yazdığı kitapları neshetmiştir. O, «Bağdad'ta yazdığım kitapları benden kimsenin rivayet etmesine cevaz vermiyorum.» demiştir.

Demek ki Şafîî, eski fikirlerini yeni fikirleriyle neshetmiştir. İsterseniz, Şafîî eski kitaplarını yeniden düzelterek kaleme almış ve bunlar yeni kitaplarını teşkil etmiştir, diyebilirsiniz ki, bu, daha doğru olur.

Şafîî'nin eski kitaplarında, yeni kitaplarında olduğu gibi, ba-zan bir konu üzerinde çeşitli görüşler yer alır. Bilhassa bunlar kıyas meselelerine aittir. O, kıyasa dayanan bir görüş (re'y) ü bâzan kesin olarak ifade eder, çoğu zaman bunu başka görüşlere tercih eder, bâzan da kıyas şekillerinden ikisi arasında tereddüde düştüğü için birini diğerine tercih etmez; hattâ üç kıyas şekli arasında tereddüt ettiği de vâkidir. İlim ve dînî hakikat uğrunda ihlâsı, kendisini, böyle kıyasın üç şeklini birden, aralarında herhangi bir tercih yapmaksızın, kitabına koymaya sevk etmiştir. Çünkü bunlar arasında tercihe medar olacak bir mesned bulamamıştır. Bu şekillerden her birini Şafîî'ye nisbet etmek doğru sayılır.

Bunlara şöyle bir misâl verebiliriz: Bir kimse zekâtını vermeden meyve veya tahılını satsa, sonra müşteri de bunların zekâtının verilmediğini anlasa, müşteri, malın tamamının mı, yoksa zekât olarak verilmesi gereken miktarının mı satış akdini feshetme hakkına sahiptir? Zekât olarak verilmesi gereken miktar da, arazîyi âletle

basılmıştır. İmam Şafii'nin Mekke'de iken eser telif ettiğini bilmiyoruz. Fakat Bağdad'a gelince kitap telifine başlamış ve burada Önce «er-Risale» sini neşretmiştir. Daha sonra fıkıh ve fûru'a dair görüşlerini büyük bir eser halinde toplamış ve ona «el-Hucce» adını vermiştir. İbni Nedim'e göre Za'ferânî'nin rivayet ettiği bu eser «el-Mebсут» adını almıştır. Şafîî Mısır'da yeniden gözden geçirerek ilâve ve çıkmalarda bulduktan sonra bu eserine «el-Umm» adını vermiştir.

Menâkıbu Şafîî'de Beyhakî şöyle der: Şafîî'nin Bağdad'ta yazdığı el-Hucce'yi Zaferânî rivayet etmiştir. Hüseyin b. Ali el-Kerabîsî ile Ebu Abdîrrahman b. Yahya eş-Şafîî tarafından rivayet edilen kitapları da vardır. Ben, Ebu Abdîrrahman'ın rivayet ettiği «es-Siyer» kitabının bir nüshasını gördüm. Bunda başkalarında olmayan ziyadelikler vardır. Ebul-Velid Musa b. Ebil-Cânîd'un da ondan rivayet ettiği bir muhtasarı vardır. Bunda da bâzı ziyadelikler mevcuttur. İmam Şafîî'nin Mısır'da yazdığı eserleri şunlardır:

1 — el-Umm,

2 — Kitabu's-Sünen,

3 — el-Emâlî el-Kübrâ,

4 — el-tmlâ' es-Sagîr.

Buvaytî (öl. 231 H.) ile Müzeni (öl. 264 H.), Şafîî'den işittiklerini «el-Muhtasar» adlı birer kitap halinde toplamışlardır. (Bak. M. Ebû Zehra, el-İmam eş-Şafîî, Kahire 1948, s. 154. 155). Çeviren.

^{428[54]} Bu zat, Mısır fâtihî Arar b. el-As tarafından inşa edilen Fnstat'daki Ulu-câmî'de müezzin idi. Çeviren.

sulamadıysa öşür (1/10) dur. Âletle suladıysa öşrün yansı (1/20) dır. Veya müşteri burada muhayyer midir? Yoksa zekât çıkarıldıktan sonra kalan kısmı paranın tamamı ile alır mı, yoksa satışı fesh mi eder? Şafîî bütün bu görüşlerin doğru olabileceğini zikreder.

Diğer bir misâl: Bir kimse, soyundan olmadığı birinin nesebinden olduğunu iddia etse ve bu iddia ettiği neseb esasına göre bir kadınla evlense, sonra da kendisinin hem iddia ettiği nesebden, hem de kadının nesebinden aşağı bir soydan olduğu anlaşılrsa durum ne olacaktır? Şafîî bu meselede iki türlü görüş ileri sürmüştür: Birincisine göre kadının muhayyerlik hakkı vardır. İkincisine göre de nikâh bâtıdır.

Şafîî mezhebinde görüşlerin çok oluşu bu mezhebin inkişafını sağlamıştır. Çünkü tercih kapısı daima açık bırakılmıştır. Şafîî, talebelerine furû'da ictihad îtapısını açmış ve mezhebin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Şafîî fakîhleri için, İmam Şafîî'nin eski ve yeni mezheplerini incelemek en büyük konuyu teşkil eder. Âlimlerden bir kısmı, bâzı meseleleri Şafîî'nin eski mezhebine göre ele almış ve fetva vermiştir. Şafîî'lerin ekserisi, İmam Şafîî'nin eski görüşünü destekleyen bir hadîs bulunursa ona uymayı ittifakla kabul etmişlerdir. Şafîî'nin yeni görüşü sadece kıyasa dayanıyorsa, eski görüşü ile amel edilir. Çünkü Şafîî, «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» derdi.

Herhangi bir hadîs desteklemediği halde Şafîî'nin eski bir görüşünü tercih etmek mümkün müdür? Âlimlerin bir kısmına göre mezheb de mütehid olanlar, onun böyle bir- görüşünü tercih edebilirler. Çünkü, bu da İmama ait bir görüştür. Sonradan bunun aksini ileri sürmesi, önceki görüşünden dönmüş olduğunu göstermez. Fakat, bundan, kendisinin iki görüşe sahip olduğu anlaşılır. Âlimlerin diğer bir kısmına göre ise, mezhebe mütehid olanlar, Şafîî'nin mezhebidir, diye eski görüşünü tercih edemezler. Çünkü yeni görüşüne nisbetle eski görüşü birbirine zıt ve bir arada mütalâa edilmesi imkânsız iki nass durumundadır. Ve sonraki görüşüne göre amel edilir. Bu anlayış, Şafîî'nin eski görüşünden vazgeçtiği yolundaki rivayetle bağdaşmaktadır.. Söylendiğine göre Şafîî; «Ben, Bağ-dad'ta yazdığım kitaplarıma göre amel edenlerden beriyim.» diyerek, eski görüşleriyle amel edilmesini yasaklamıştır.

Bu ihtilâf meselesi ne olursa olsun, gerçek odur ki, muayyen mes'elelerde Şafîî fakîhleri, İmam Şafîî'nin eski görüşünü tercih etmişler, ona göre fetva vererek, yeni görüşünü terketmişlerdir. Bâzılarının tesbitine göre bu meselelerin sayısı ondörttür. Bâzılarına göre ise yirmiiki'dir. Gerçekte bunlar daha fazla olup bu mezhebin kitaplarında dağınık bir şekilde mevcuttur.^{429[55]}

Şafîî Mezhebinde Tahrir

Şafîî mezhebinde tahrir, büyük bir yer işgal eder. Tahrirle halledilen meselelerin bir kısmı Şafîî'ye, bir kısmı da mezhebe izafe edilir. Bir kısmı ise, tamamen mezhebin dışında sayılır. Mezhebin dışında sayılan bu meseleleri tahrir eden fakîhler, Şafîî'nin nass ve kaidelerine aykırı olarak hareket etmişlerdir. Çünkü, kendisinden nakledildiği sabit olan fetvalara aykırı düşen her hangi bir şeyi, İmam Şafîî'ye nisbet etmek mâkul olamaz. Bir kısım tahrirler vardır ki bunlar, İmam Şafîî'ye atfen mezhebe izafe edilmiştir. Bir kısım tahrirler de Şafîî'nin usûlüne dayanmakta, fakat bunlar hakkında Şafîî'nin herhangi bir görüşü nakledilmemektedir. Şüphesiz ki bu tahrirler, mezhebin

^{429[55]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/353-356.

görüş şekillerinden (vecihlerinden) birini teşkil eder; bunları İmam Şafî söylememiş olsa da, onun usûlüne dayanmaktadır.

Bâzı tahrirler de vardır ki âlimler bunların Şafî mezhebine nisbetinde tereddüt etmişlerdir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Hakkında İmam Şafî'den bir şey nakledilmeyen ve onun usûlüne dayanmayan fûrû'a dair tahrirler: Tahric yapan (muharric), Şafî mezhebine mensup olduğu halde, mezhebin fûrû'u ile bunlar arasında bir uygunluk yoksa, ekseriyete göre bunlar mezhebden sayılmaz. Eğer bunlarla mezhebin fûrû'u arasında bir uygunluk varsa mezhebden sayılır.

Bu, tahric yapan fakîhin mes'elede Şafî'nin usûlüne bağlı kalmadığını açıkça söylemiş olmasına göre böyledir. Eğer tahric yapan fakîh, bunu açıkça söylemezse durum değişir: Şafî fakîhlerinin ekserisine göre tahric yapan kimse, Ebu Hâmid el-Gazzâlî gibi Şafî usûlüne bağlı olmakla tanınan biri ise, bu tahrirler mezhebden sayılır, değilse sayılmaz.

b) Müctehid, İmam Şafî'nin açık bir ifade ile vazgeçtiğini bildirdiği bir görüşünü tercih etmişse bu, ittifakla mezhebden sayılmaz.

c) Müctehid, bir mes'elede İmam Şafî'nin re'y'ine muhalif olan bir görüşü tercih etmiş ve bu mes'elede bir hadîs'e dayannıyssa, Şafî fakîhlerinin çoğuna göre bu, mezhebden sayılır. Çünkü Şafî: «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» demiştir. Fakîhlerin diğer kısmı burada tereddüt etmiştir; fakat çoğunluk birinci görüşü benimsemiştir.^{430[56]}

Şafî Mezhebinde Müctehidler

İmam Şafî'nin Irak'ta, Mekke'de ve Mısır'da talebeleri vardı. Şam'da, Yemen'de, daha sonra Nişâbur ve Horasan'da yerleşmiş olan Şafîler bulunuyordu. Yâni, böyle birbirinden Uzak ülkelerde birçok kimseler aynı mezhebe mensup bulunuyorlardı. Bunlar arasında Şafî mezhebine göre müntesip müctehidler, Şafî'den rivayet edilen fûrû' mes'elelerine, Şafî'nin açıkladığı kıyas ve esaslara (usûle) göre tahric yapan müctehidler vardı.

Şüphesiz bunlar, tahrirlerde bulunurlarken değişik olan çevre ve meşreplerinin, karşılaştıkları hâdiselerin, bu hâdiseleri halletmede kullandıkları metodların tesirlerinde kalmışlardır. Şüphesiz ki bu da,, onların ayrı ayrı görüşe sahip olmalarına yol açmıştır. Gerçi hepsi de, aynı kaynaktan ilham alıyor, aynı usûle bağlı kalıyorlardı. Eğer biz Horasan, Nisâbur ve Irak'taki Şafî fakîhlerinin görüşlerini araştırırsak ve onları bu araştırmanın ışığı altında tahlil edecek olursak, onlarda değişik çevre ve temayüllerin tesirini görürüz. Bu fakîhlerden bir kısmı, Şafî'den nakledilen fûrû'a şiddetle bağlanıyor, bir kısmı da bu konuda şiddet göstermiyordu. İmam Muhyiddin en-Nevevi şöyle der: «Bilmiş ol ki, Irak'lı arkadaşlarımızın Şafî'nin nass'larını, mezhebinin kaidelerini ve seleflerimizin çeşitli görüşlerini nakilleri, Horasanlıların nakillerinden umumiyetle daha sağlam ve daha esastır. Horasanlılar ise tertip, fer'i mes'eleleri ortaya koyma ve Şafî mezhebinin nass ve kaideleri üzerinde tasarruf bakımından ekseriya daha iyidir.»

Şafî mezhebine mensup tahric yapan müctehidler, Horasan ve Nisâbur'da Şî - İmamî mezheb'le, Yemen'de de Zeydî mezhebi ile temas etmişlerdir. Farklı mezhepler

^{430[56]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/356-357.

arasında kimi yönlerden temasın bulunuşu, bir kısım mes'elelerde çatışma doğursa bile, bu mezheplerden her birine mensup olanların birbirini anlamasını ve iyi bulduğu hususları kabul etmesini mümkün kılar. Çünkü fikrî ve maddî temaslar, görüşler arasında ister istemez mübadeleyi sağlar.

Şafii mezhebi, Arap ülkelerinden Uzak bu yerlerde Hanefî mezhebi ile de yüzyüze gelmiştir. Her iki mezheb arasında çok şiddetli bir çatışma başlamış ve bu son haddine varmıştır. Bu maksatla camilerde ve bütün toplantı yerlerinde münazaralar yapıyordu. Her bilgin kendi mezhebini savunmak, mezheb ve görüşlerini destekleyen, diğer mezheb ve onun görüşlerini zayıflatan delilleri serdetme-yi Allah'a ibâdet sayıyordu. Hattâ yas törenleri bile mahalle mescitlerinde tertiplenen fıkıh münazaraları ile ihya ediliyordu. Bunun üzerine şu iki husus ortaya çıkmıştır:

1 — Mezheb taassubu şiddetlenmiş ve bâzı yazarlar bu hususta çok ileri gitmişlerdir. Hattâ bâzıları, İmam Şafii'nin; «İnsanlar, fıkıhta Ebu Hanife'nin îyâlidir» diye övdüğü ve herkesçe münâkaşasız bir şekilde, Irak fakîhlerinin üstadı olduğu kabul edilen îmanı Ebu Hanife'ye dil uzatacak kadar ileri gitmiştir. Bunun, hem Şafii hem de Hanefî âlimleri üzerinde çok kötü ve üzücü tesirleri olmuştur. Öyle ki, bir kısım Şafîî âlimleri, İmam Ebu Hanife'nin menkıbelerini yazmaya teşebbüs etmek suretiyle o büyük îmam'a karşı yapılan yergi (ta'an) damgasını Şafîîlerden silmeye çalışmıştır.

2 — Doğu İslâm memleketlerinde, bilhassa Hanefîler, Şafîîler, Zahiriler ve Şîler (İmamîler - Ca'ferîler) arasında çok şiddetli mezheb münakaşalarına girilmiş ve bunlar, zaman zaman büyük fitnelerin doğmasına sebep olmuştur. Hattâ bu yüzden birçok insanların kanlan bile boşa akıp ^{431[57]} gitmiştir. ^{432[58]}

Şafîî Mezhebinin Yayılışı

Şafîî mezhebi, özellikle Mısır'da yayılmıştır. Çünkü İmam Şafîî, hayatının son kısmını burada geçirmiştir. Bu mezheb, Irak'ta da yayılmıştır. Zira Şafîî, fikirlerini neşretmeye önce orada başlamıştır. Irak yoluyla Horasan ve Maveran'ün-Nehr'de de yayılma imkânı bulmuş ve bu ülkelerde fetva ile tedrisatı Hanefî mezhebi ile paylaşmıştır.

Bununla beraber, bu ülkelerde Hanefî mezhebi hâkim durumda idi. Çünkü o, Abbasî Devletinin resmî mezhebi idi. Şafîî mezhebi, halk üzerinde Hanefî mezhebi ile hâkimiyet mücadelesi yapmış, Mısır ve Suriye'ye Fatura Devleti hakim olduktan sonra bile Mısır'da halk üzerindeki otoritesini korumuştur.

Mısır'da iktidar Eyyübîlerin eline geçince, Şafîî mezhebi daha da kuvvetlenmiş, hem halk, hem de devlet üzerinde en büyük otoriteye sahip olmuştur. Şafîî mezhebinin bu durumu Kölemenler devrinde Sultan Zahir Baybars'a kadar devam etmiştir. Bu sultan, kadıların \dört mezhebe göre tâyin edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Bunun üzerine her mezhebin kendi görüşlerine göre hükmeden ve mezheb mensuplarının dâvalarına bakan ayrı bir kadı tâyin edilmiştir. Fakat adı geçen sultan da, Şafîî mezhebine diğer mezheplerden üstün bir yer tanımıştır. Şöyle ki: Taşra şehirlerine kadı (nâib) tâyin etme hakkı ile yetim ve vakıf mallarını kontrol hakkı yalnız Şafîî mezhebine ait idi. Şafîî mezhebenden sonra Mâlîki mezhebi, bundan sonra da Hanbelî mezhebi geliyordu. Fakat Subh el-A'şâ'da zikredildiğine göre İbni Batûta, Melik Nâsır'dan beri Mısır'da mezheplerin derecelendirildiğini ve Hanefî mezhebinin Mâlîki mezhebenden önce

^{431[57]} Elimizdeki metinde (2) rakamı yazıldığı halde bu ikinci husus zikredilmemistir. Biz bu kısmı, yazarın el-İmam eş-Şafîî (Kahire 1948) »dil eserinin 374-377. sayfalarından Özetliyerek tamamladık. Çeviren.

^{432[58]} İslam'da Fıkıh Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/357-358.

geldiğini söyler.

Osmanlılar, Mısır'ı zaptedince, Hanefî mezhebini birinci dereceye almışlardır. Mehmet Ali Paşa Mısır'a hâkim olunca, Hanefî mezhebinden başka diğer mezheplerle resmîyette amel edilmesini ilga etmiştir. Fakat Şafîî ve Mâlîki mezhepleri halk üzerindeki mevkiini korumuştur.

Şamlılar, kazâî konularda, 302 H. yılında ölen Ebu Zur'a ed-Dimaşki eş-Şafîî^{433[59]} Şam Kadılığına tâyin edilinceye kadar, Evzâî mezhebine bağlı idiler. Lâkin Şafîî mezhebinin bundan önce de halk arasında yüksek bir mevkiî vardı.

Bir kısım Iraklılar katında Şafîî mezhebinin büyük bir itibarı olduğu halde, bu mezheb, halk üzerinde tamamen bir kuvvet gösteremediği gibi, kaza (yargı) bakımından da Hanefî mezhebini yenememiştir. Nihayet Halife el-Kadir Billâh Bağdad'a Şafîî bir kadı tâyin etmiş; fakat halk, buna karşı ayaklanmıştı. Meydana gelen fitneler karşısında Halife, halkın çoğunluğunu memnun etmek zorunda kalmış ve Şafîî kadıyı vazifesinden ayırmıştır.

Şafîî mezhebi, İran'a da girmiştir. İbn u'-Subkî «Tabakâtu-Şafîîyye» sinde; «İran'da Şafîî mezhebi ile Davud-i Zâhirî'nin mezhebinden başka bir mezheb yoktu» demiştir. Zannedirim ki, bu ifadede bir mübalâğa vardır.

Şafîî mezhebi, Hicrî üçüncü asrın sonunda Merv ve Horasan'a gelmiştir. Bu mezhebi buralara getiren âlimler, hem mezhebin kitaplarını münevverler arasında, hem de Şafîî fikhını halk arasında yaymaya çalışıyorlardı. Bu Şafîî âlimleri, sadece bunlarla yetinmemişler, hâkim ve sultanları da ikna etmek için uğraşmışlar, onların yâli veya hâkim oldukları memleketlerde bu mezhebi uygulamalarını istemişlerdir.

Şafîî mezhebinin Endülüs ve Mağrib ülkelerinde bir yer işgal etmediği söylenebilir.

Bugün Şafîî mezhebinin, mâzide girmiş olduğu ülkelerde devam ettiği düşünülebilir. Şafîî mezhebi, günümüzde (Yemen taraflarında) Zeydî mezhebi ile halk üzerinde hâkimiyet mücadelesi yapmakta, İran'da da Şîî mezhebi ile yanyana bulunmaktadır.^{434[60]}

Allah, İmam Şafîî'ye rahmet etsin ve ondan razı olsun!^{435[61]}

İMAM AHMED B. HANBEL VE MEZHEBİ^{436[1]}

İmam Ahmed B. Hanbel (164 — 241 H.)

Hicri III. Asrın 18. yılında insanlar, hadîs dersinden, hadîsleri toplayıp müslümanlara nekleterek sünnet fikhını açıklamadan başka bir işi olmayan yaşlı bir zat görüyorlardı. Fakat O, hakaret ve horluğa mâruz kalıyor; Bağdat'tan, elleri kelepçeli olarak ders

^{433[59]} Asıl adı, Muhammed b. Osman'dır. Çeviren.

^{434[60]} Anadolu'muzun doğu kesimlerinde, Kafkasya, Azerbaycan, Hindistan, Filipin, Seylân ve Malaya müslümanlar arasında Şafîî mezhebine mensup olanlar nayli kabariktir. Endonezya adalarında ise hâkim olan mez-heb, sadece Şafîî mezhebidir. Çeviren.

^{435[61]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/358-360.

^{436[1]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/361.

meclisinden Uzaklaştırılıyor; sırtında simsiyah izler bırakan kırbaçların altında, Halife Me'mun'un halifelik için ayaklandığı ve ömrünün sonunda ölmüş olduğu Tarsus şehrine götürülüyordu. Bu zat, hapsediliyor ve hapisanede ona durmadan dayak atılıyordu. Fakat, dayak atan ve attıranlar, ona söyletmek istediklerini ve onun, söylenmesine dince müsaade edilmediğine inandığı şeyi söyletmekten âciz kalmışlardı. Hem onlar, hem de o zat bu hal üzere, 18 ay devam etmişlerdi. Bu süre içerisindeki işkence ve baskılarına rağmen O, bunların arzularını yerine getirmemiştir. Sonunda onlar ümitsizliğe düşmüş, O ise boyun eğmemiştir. Nihayet onu yaralar içerisinde serbest bırakmışlardır. O, bu yaralardan şifâ bulup ıstırapları dinince dersine tekrar dönmüştür. Fakat onlar, bundan sonra, bu zatı yine hapsederek, Allah'ın yardımı erişinceye kadar dersinden alıkoymuşlardır. İşte bu zat, Dâru's-Selâm (Bağdad)'ın İmamı, çağındaki fakîh ve muhaddislerin üstadı İmam Ahmed b. Hanbel'dir.^{437[2]}

Doğumu Ve Gençliği

Ahmed b. Hanbel, 164 H. yılı Rabîulevvel ayında Bağdad'ta doğmuştur. Burası onun yaşadığı, ders verdiği ve şöhretinin yayıldığı yerdir. Annesi onu, babasının ikâmet ettiği Merv şehriden hâmile olarak getirmiştir. O, hem ana hem de baba tarafından soyca Araptır. Çünkü, ana ve babası Şeyban kabîlesindedir. Bu kabile de, Adnan kabilesinin bir kolu olan Rabî'a kabilesinden ayrılma olup Nizar kabilesinde Peygamber (S.A.)'in soyuna karışır.

Hanbel, babasının adı değildir, dedesinin adıdır, Babası Muhammed b. Hanbel b. Hilâl'dir. Bu aile, önceleri Horasan'da oturmakta idi. Ahmed b. Hanbel'in dedesi Horasan bölgesinde bulunan Serahs Vilâyetinin Valisi idi. Babası da, müslüman kumandanlarından veya kumandanlık rütbesine yakın bir rütbeye sahip bir askerdi.

Bu aile, Ahmed'in doğumuna yakın bir sırada Bağdad'a gelmiş olup Abbasî halîfeleriyle münasebetlerini devam ettirmiştir. Zira Ahmed'in amcası, aynı vazifeyi üzerine almıştır. Çünkü. Ahmed'in babası Muhammed, Bağdad'a gelişinden kısa bir zaman sonra ölmüştür.

Ahmed b. Hanbel'in ailesi himmet sahibi ve cömert idi. Dedesi Emevîlerin valisi idi. Daha sonra Abbasî hareketinin haklı olduğunu ve Emevî idaresinin çöktüğünü görünce vazifesinden ayrıldı. Abbas oğullarının dâvetçileriyle temas kurduğu için işkenceye uğradı. Babası da, cömert ve âlicenap bir insandı. Horasan'daki evi Arap misafirlere açıktı. Onun evine inerler, ikram ve hürmet görürlerdi.

Fakat küçük Ahmed, babasını kaybettiği için bu cömertliğin nurunu görmemişti. Esasen O, babasını bile görmediğini söyler. Çünkü babası öldüğü zaman kendisi, gördüğünü tanıyacak bir çağa ulaşmamıştı. Tarihçilerin anlattığına göre babası, 30 yaşında çok genç iken ölmüştü.

Ahmed'in terbiye ve yetişmesini annesi üzerine almış ve buna amcası da nezaret etmiştir. Çocuk sayılacak bir yaşta annesi, onu ilim tahsiline başlatmıştır. Durum ve çevre de buna müsait idi. Zira ailesi, devamlı olarak İslâm ilimlerinin merkezi olan Bağdad'ta oturuyordu. Bu sırada Bağdad'ta ilim ve sanat bütün çeşitleriyle ürünlerini vermeye başlamıştı. Burada muhaddisler, kıraat bilginleri, mutasavvıflar, dil âlimleri ve filozoflar bulunuyordu. Böylece Bağdad, İslâm âleminin medeniyet merkezi olmuştur.

^{437[2]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/363.

Ahmed, çocukluğundan itibaren İslâm ilimlerini öğrenmeye başlamıştı. O, önce Kur'an'ı hıfzetmiş, daha sonra Arapça, Hadîs, Sahâbî ve Tabiîlerin rivayetlerini, Peygamber (S.A.)'in sîretini, onun seçkin sahâbîleriyle güzelce onların yolundan gidenlerin (tabiîlerin) hayatlarını öğrenmeye koyulmuştu.

Çocukluk ve gençlik çağından beri onda asalet ve takva emareleri gözüküyordu. Onu, âlimler arasında muttaki bir âlim, gençler arasında da müttakî bir genç olarak görüyoruz. Daha sonra onu, inancı uğruna en büyük imtihanlara katlanan, azim sahibi muttaki insnlardan başkasının dayanamayacağı işkencelere fütursuzca göğüs geren ortayaşlı bir insan olarak görüyoruz.

Akranı olan çocuklar oyun oynarken Ahmed b. Hanbel, ciddî işlerle uğraşıyordu. Yetimlik ona ciddiyet, dayanıklılık ve çalışma aşkı vermiştir. Aslında bütün babalar, bunları arzu eder ve çocuklarının Ahmed gibi olmasını isterdi. Rivayet edildiğine göre bir çocuk babası şöyle demiştir: «Ben çocuklarım için bol bol masraf ediyorum. Onları, yetişsin diye hususi hocalara (müeddiblere) götürüyorum. Fakat umduğum şekilde yetişmiyorlar. Yetim bir çocuk olan Ahmed b. Hanbel'e bakınız! Onun edep ve güzel gidişatı herkesi hayran ediyor.»^{438[3]}

Tahsilî

Ahmed b. Hanbel, büyük adam olma sırrına sahip bir yaradılıştı idi. O, biraz büyüyünce ailesinin teşvikiyle ilim tahsiline yönelmiş ve kısa bir zaman sonra, kendisinin takva üzere yetişme tarzına uygun olan bir ilmi seçmiştir. Ne felsefeyi, ne de matematiği tercih etmiştir. O, sadece din ilmini" seçmiş ve bu arada kendisini, memleket memleket dolaşmayı gerektiren hadîs ilmine vermiştir. Hadis ilmi de onu fıkha götürmüş, böylece onda hem fıkıh, hem de hadîs ilmi birleşmiştir. Bâzı âlimler hadîs veya fıkıhtan birini tercih ettiği halde, Ahmed b. Hanbel, bunların her ikisini de aynı oranda kendisinde toplamıştır.

Ahmed b. Hanbel, emsali arasında takva, ciddiyet, sabır, metanet ve tahammülü ile meşhur olmuştur. Belki bu, onun çocukluğunda nöfsine fazla itimadından ve küçük yaştan beri ruhî istiklâlini hissedişinden ileri geliyordu. Ahmed b. Hanbel'in bu hali, çocukken temas ettiği âlimlerin"de dikkatini çekmiştir. Hattâ el-Haysem b. Cemil, onun hakkında şöyle söylemiştir: «Bu çocuk yaşarsa, zamanın-dakilerin hücceti olacaktır.»

Ahmed b. Hanbel, biraz önce söylediğimiz gibi hadîs rivayet ve tedvini ile uğraşan, hadîs ilmini kendisinden sonrakilere devreden bir muhaddis olmak istemiştir. Hadis ilmini tercih edişi rasgele de-ğildir. Önce O, rivayetle dirayeti birleştiren fıkıh tahsiline başlamış, Ebu Hanife'nin talebesi ve o çağın en büyük kadısı Ebu Yusuf'tan ders almıştır. Fakat, onun hadîs ilmine meyletmiş, fikhına fazla ilgi duymamıştır. Bu itibarla O, «İlk hadîs yazdığım şahıs Ebu Yusuf'tur.» demiştir. Yani Ahmed b. Hanbel, Ebu Yusuf'tan hadîs tahsil ettiği gibi fıkıh zevkini de ondan tatmıştır.

Bu rivayeti, yani Ahmed b. Hanbel'in Ebu Yusuf'tan tahsil görüşünü anlatan rivayeti gözönüne alırsak, onun önce re'y'e dayanan fıkıhtan işe başladığı sonucuna varırız., Re'y'e dayanan fıkıh, o çağda Irak'ta hâkim olan ve Ebu Yusuf'un temsil ettiği fıkıhtır. Ahmed b. Hanbel, hadis çalışmalarını fıkıh çalışmalarıyla birleştirdikten sonra kıyasa bağlı olan fıkıh istinbatını hadîs'e dayandırmıştır. O, hükmü hadisten istinbat eder, bu

^{438[3]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/363-365.

hükme göre yeni birtakım hükümler çıkarır, kıyaslarda bulunur ve fer'î fıkıh mes'elelerini • ortaya kordu.

Ahmed b. Hanbel, önce hadis tahsil edip fıkıh tahsilini sonraya bıraktı. Hadis bilginleri, bütün tslâm memleketlerine dağılmıştı. Bağdad'ta, Kûfe'de, Basra'da, Mısır'da, Hicaz'da ve Yemen'de muhaddisler vardı. İşte bütün İslâm ülkelerinde böyle muhaddisler bulunuyordu. Hadîs tahsil eden bir kimse, elbette bu ülkelere gidecek ve adım adım buraları dolaşacaktı.^{439[4]}

Hadîs Tahsili İçin Yapmış Olduğu Seyahatler

Ahmed b. Hanbel, 179 H. yılında, yâni onbeş yaşında iken hadis tahsiline başladı. 186 H. yılına kadar, yâni yedi yıl Bağdad'ta hadîs tahsiline devam etti. İlk olarak 186 H. yılında Basra'ya gitmek suretiyle seyahatlerine başlamış oldu.^{440[5]} Ertesi yıl Hicaz'a gitti. Daha sonra bunları Basra, Küfe, Hicaz ve Yemen seyahatleri takip etti.

Ahmed b. Hanbel'in seyahatleri, hayatta bulunan râvilerden şifahî olarak hadîs tahsil etmek maksadını güdüyordu. O, hadis nakletmek için kitaplarla yetinmiyordu. Bizzat râvîlerle görüşmek suretiyle rivayet işini daha sağlam tutmak istiyordu.

Söylendiğine göre O, Basra ve Hicaz'a beşer defa seyahat etmiştir. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi Hicaz'a ilk defa 187 H. yılında gitmiş ve orada İmam Şafîî ile ilk olarak görüşmüştür. Şafîî ile Mekke'de Mescid-i Harâm'da karşılaşmıştır. Bundan sonra onunla tekrar karşılaşması, Bağdad'ta olmuştur. İbni Kesîr, Ahmed b. Hanbel'in hac seyahatlerini anlatırken şu tafsilâtı verir:

«Ahmed b. Hanbel'in ilk hac seferi, 187 H. yılında olmuştur. Bundan sonraki hac seferleri 191, 196 H. yıllarında olmuştur. Bu son seferinde 197 H. yılına kadar mücavir kalmış ve 198 H. yılı hacımı ifâ etmiş ve yine 199 H. yılına kadar mücavir kalmıştır. İmam Ahmed h. Hanbel şöyle der: Beş defa .hacca gittim, bunun üçünde yaya idim. Bu hac seferlerimin birinde otuz dirhem harcadım. Bir defasında yürürken yolumu kaybettim ve: Ey Allah'ın kulları, bana yolu gösteriniz', diye feryada başladım; sonunda yolu bulabildim.»^{441[6]}

Bundan anlıyoruz ki Âhmed b. Hanbel, hacca çok gitmiştir. Fakat onun bu seyahatleri sadece hac için değildi. Diğer bir maksadı daha vardı ki, bu da Peygamber (S.A.V.) "in hadislerini rivayet etmektir.

Ahmed b. Hanbel, hadîs tahsili uğruna her türlü zorluğa katlanarak, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, hadîs râvüerinin yanlarına kadar giderdi. O, bu yolda meşakket çekmeyi, muradına kolayca ermeye tercih ederdi. Çünkü kolayca elde edilen şeyler çabucak unutulmakta, güçlükle elde edilen şeyler ise unutulmamaktadır. Ahmed b. Hanbel, hac farizasını yerine getirdikten ve Beytullah'a mü-câzir olarak (Mekke'de) kaldıktan sonra Yemen'in San'â şehrinde bulunan meşhur muhaddis Abdurrazzâk b. Hemmam (öl. 211 H.)'a gidip hadîs öğrenmek istiyordu. Bu işi, adı geçen muhaddisle hac mevsiminde görüştüktan sonra gerçekleştirdi. Ondaki hac mevsiminde hadîs öğrenmesi mümkündü. Fakat O, hac mevsiminde Mekke ve Medine muhaddislerinden hadîs tahsilini tercih etmiş, Abdurrazzâk b. Hemmam'dan bundan sonra faydalanmayı kararlaştırmıştır. Maksadı, San'â'ya kadar zahmet çekip gitmek suretiyle sevap kazan-

^{439[4]} İslam'da Fıkıh Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/365-366.

^{440[5]} İbnu'l-Cevzi, Menakibul-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 185 (Bu eser, M. Emin el-Hancı tarafından 1349 H. yılında Mısır'da basılmıştır. Çeviren)

^{441[6]} İbni Kesîr, Tarih c. X, s. 329.

maktı.

O, bilfiil San'â'ya gitmek üzere yola çıktı. Bu uğurda açlık sıkıntısına düştü ve türlü güçlüklerle karşılaştı. Çünkü, yolda nafakası bitmişti. San'â'ya varıncaya kadar nakliyecilerin yanında ham-mallık yapmak zorunda kaldı. Yol arkadaşları ona yardım ellerini Uzatmaya teşebbüs etmişlerse de O, Allah'ın, kendisine bedenî olarak çalışmak suretiyle nafakasını kazanacak kuvveti ihsan etmiş ol-duuğnu ileri sürerek, bu yardımı kabul etmemiştir.

San'â'ya ulaşınca Abdurrazzâk'la görüştü. O da, kendisine yardım etmek teşebbüsünde bulundu ve: Ey Abdullah'ın babası, şunu al faydalan, çünkü bizim memleketimiz ticaret ve kazanç için elverişli değildir, dedi ve eline birkaç dinar Uzattı. Ahmed b. Hanbel de: Benim durumum iyidir, dedi. Bu meşakatlere tam iki sene katlandı. Çünkü burada, "ez-Zührî ve İbnu'l-Müseyyib yoluyla daha önce bilmediği birçok hadisleri işitip öğreniyordu.^{442[7]}

Hokka Ve Kalem İle Mezara...

Ahmed b. Hanbel, birçok meşakatlere aldırmandan tahsili için İslâm memleketlerinde dolaşıyor ve kitap çantalarnı sırtında taşıyordu. Bir seferinde kendisini tanıyan biri onu görmüş ve hadis rivayetini, hadis hıfzını ve kitaplarını çok bulmuş, bu kadar hadis yazıp hıfz ve rivayet etmesine itirazda bulunarak: «Bir Kûfe'ye, bir Basra'ya!.. Ne zamana kadar böyle devam edeceksin?» demiştir. Ahmed b. Hanbel de; «Hokka ve kalem ile mezara kadar...» diye cevap vermiştir.

İmam Ahmed, hafızasının kuvvetli oluşuna ilâveten, işitmiş olduğu Peygamber (A.S.)'in bütün hadîslerini yazmaya çok önem verirdi. Çünkü çağı, telif ve tedvin çağı idi. Bu çağda fıkıh ve dil ilimleri tedvin edilmişti. Hadîs ilimlerinin de tedvini gerekirdi. Gerçi İmam Mâlk «el-Muvatta'» 1, Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasen «el-Âsâr» adlı eserlerini, Şafîî de «el-Müsned»ini tedvin etmişti. Elbette Ahmed b. Hanbel de; işittiği hadîsleri hem hıfzedecek, hem de tedvin edecekti. O, kendisine bir hadîs sorulduğu zaman ezberden rivayet etmezdi. Büyük bir ilim adamı olduğu zaman dahi ancak yazdığı hadîsleri rivayet ederdi. Rivayete göre Mervli birisi kendisine bir hadîs sormuş; o da, oğlu Abdullah'a bu hadîsi bulmak için Kitabul-Fevâid'i getirmesini söylemiştir. Fakat oğlu, bu kitabı bulamamıştır. Bunun üzerine kendisi kalkmış ve kitabı bulup getirmiştir. Birkaç cilt olan bu kitapta sorulan hadîsi araştırmaya^{443[8]} başlamıştır.^{444[9]}

Fıkha Doğru

Ahmed b. Hanbel'in topladığı Sünnet, Peygamber (S.A.)'in hadisleri, sahâbiler ile tabiîlerin fetva ve hükümleri idi. Bu rivayetler sünnet olmakla beraber, aynı zamanda, derin ve ince bir fıkıh idi. Bu itibarla, rivayetle uğraşırken Ahmed b. Hanbel'in, fıkıh, mes'ele ve fetvalardan Uzak kaldığını söyleyemeyiz. Aksine, O, fıkıhla sıkı sıkıya ilgili idi. Hayatının büyük bir kısmını rivayete ayırmışsa da, fıkha karşı ömrü boyunca ilgisiz kalmış değildir.

Onun ilk çalışmaları, Kadı Ebû Yusuf'tan fıkıh tahsiline yönelmişti. Olgunluk çağa

^{442[7]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/366-367.

^{443[8]} İbnul-Cevzî, Menâkıbul-İmam Ahmed b. Hanbel, a. 190, 191.

^{444[9]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/367-368.

ulaşınca sünnet fıkhına meyletmiştir. Belki de O'nu fıkhı doğru çeken bu olmuştur. Bilhassa Mekke'de İmam Şafî ile karşılaşınca Ahmed b. Hanbel, onun aklı kudretine ve fik-hî istinbat hususunda koymuş olduğu ölçülere hayran kalmıştır. Yakut el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Udebâ'sında aynen şöyle denilmektedir:

«İshak b. Rahûye (Rahveyh)^{445[10]} der ki: Süfyan b. Uyeyne'nin yanında idik. Amr b. Dinar'ın hadîslerini yaşıyorduk. 'Ahmea b. Hanbel geldi ve bana: Ey Ebû Yakub, kalk sana benzerini şimdiye kadar görmediğin bir zatı göstereyim, dedi. Kalktun, beni zem-zem kuyusundan tarafa götürdü. Orada beyaz elbiseli,, esmer benizli, yakışıklı, gayet zekî bir zat vardı. Beni onun yanına oturttu. Sonra bu zâta hitaben: Ey Ebû Abdullah, İşte bu İshak b. aRhûye el-Hanzalî'dir, dedi. O da: Merhaba, diyerek beni selâmladı. Karşılıklı müzakerelerde bulunduk. Onda, beni şaşkına çeviren bir ilim gördüm. Meclisimiz Uzayınca Ahmed b. Hanbel'e: Kalk, o söylediğin zâta gidelim, dedim. Ahmed de; İşte: O zat budur, dedi. Ben de: Subhânellâh! «ez-Zührî bize şöyle... rivayet etti» diye anlatan bir zatın yanından kalktım ve zannettim ki sen, beni, ez-Zührî gibi veya ona yakın bir zâtın yanına götüreceksin. Halbuki sen, beni bu delikanlının yanına getirdin, dedim. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, bana. Ey Yakub'un babası, bu delikanlıdan (yani Şafî'den) feyz al. Çünkü ben, bunun benzerini asla görmedim, dedi.»

Burada belirtmeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel tahsile başladığı zaman fıkıh ve istinbat ilmini rivayet ilmi ile birlikte tahsil ediyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi, tahsile Ebu Yusuf'un yanında başlamıştı. Daha sonra Şafî ve diğerlerinden tahsil gördü. Şafî ile 1.98 H. yılında Bağdad'ta tekrar görüşmüştü. Şafî, ondan, kendisinin ortaya koyduğu mes'elelere muhalif olarak tesbit ettiği her hadîsi kendisine hatırlatmasını rica etmiştir. Şafî, Mısır'a gittiği zaman, Ahmed b. Hanbel de onun yanına gitmek niyetinde idi. Fakat bunu gerçekleştirememiştir.

İşte böylece Ahmed b. Hanbel'de hadîs, sünnet ve rivayet fıkhıyla birleşmiş oldu. İster önce fıkıh tahsiline başlasın, isterse hadîs ve sünnetten sonra fıkhı dönmüş olsun, gerçek odur ki, Ahmed b. Hanbel tam manasıyla fıkhı yönelmiştir. Bu konuda bşnim görüşüm şudur: Ahmed b. Hanbel, hadîslerin ihtiva ettiği fıkhı incelerken bu derin tetkikleri sayesinde fıkhı yönelmiştir. O, sahâbîlerin fıkhını öğrenmek istiyordu. «el-Müsned» adlı kitabında her sahâbî için müstakil bir sened tahsis etmiştir. Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sabit, Resûlullah'ın Halîfesi Ebu Bekr, Müzminlerin Emîri Ömer b. el-Hattab —Radiyahallâhu anhum— gibi fetva vermekle meşhur olan müctehid sahâbîler için ayrı ayrı tahsis ettiği senedlerle bu sahâbîlerin fıkhını incelemeye ve bunların fıkhının gaye ve maksatlarını anlamaya önem vermiştir. Bunlar ve Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi diğer sahâbîlerin fıkhını tetkik etmek, şuurlu bir râvinin aklını keskinleş-tirir; zihnini açar ve ona derin fikhî bir meleke kazandırır. İmam

Şafî'nin istinbat ilmi için koymuş olduğu esasları Ahmed b. Hanbel'in öğrenmiş olduğu bunlara ilâve edilecek olursa, şüphesiz onun sünnet fıkhını tam olarak bilen bir fakîh olduğu ve görüşlerinde şeriatın doğru yolundan ayrılmasının imkânsızlığı kendiliğinden anlaşılır.

Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerin fıkhını incelemekle yetinmemiş, tabîilerin fıkhını öğrenmiş ve fetvalarını toplamıştır. Tabîiler arasında re'y tarafı galip olanlar

^{445[10]} İshak b. Rahveyh (161- 238 H.) Mervli büyük bir hadîs bilgini olup Buharî, Müslim, Tirtaim, Nesai ve diğerleri ondan hadîs rivayet etmişlerdir. Kendisi Nisabur'a yerleşmiş ve orada 238 H. yılında vefat etmiştir.Çeviren.

bulduğu gibi, bir hadîs bulamayınca fikir beyan etmekten çekmen kimseler de vardı. Ahmed b. Hanbel, tabîîlerin fikhında öyle fikhı bir miras bulmuştur ki, kendisi de Kitab ve .Sünnet'te bir nass, yahut da sahâbî veya tabîînin herhangi bir fetvasını bulamadığı zaman bu mirasa uymuş, onların metoduna ve sahâbîlerden intikal eden metodlara göre hüküm çıkarmıştır.^{446[11]}

Ahmed B. Hanbel Farsça Bîlir Miydi?

Ahmed b. Hanbel'in ailesi Merv'den gelirken annesi ona hâmile idi. Annesi onu Bağdad'ta dünyaya getirmiştir. Ailesinin Uzun zaman Horasan'da oturduğu anlaşılıyor. Amcasının işinin de Horasan'la ilgili oluşu, bu ailenin farsça bildiğini göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'in de farsça bildiği ve bu dili konuştuğu anlaşılmaktadır. Bu hususu Zehebî, Târih'inde anlatmaktadır. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in teyzesinin oğlu Horasan'dan gelmiş ve onun yanına müsafir olmuştur. Ahmed b. Hanbel ona yemek getirmiş, Horasan ve oranın halkıyla ilgili şeyler sormuştur. Müsafiri, kendisinin dilini anlamıyınca, Ahmed b. Hanbel onunla farsça konuşmuştur. Zehebi, bu olayı Ahmed b. Hanbel'in torunu Züheyr'den rivayet etmiş ve Züheyr'in bu olaya şahit olduğunu söylemiştir. Bu durumda bize düşen, bu haberi kabul etmektir. Çünkü, onu rivayet eden güvenilir bir kimse olup İmam Ahmed b. Hanbel'in ailesiyle yakınlığı bulunan bir şahıstır. Ayrıca bu haberi reddedecek elimizde herhangi bir delil de yoktur. Güvenilir bir kimsenin rivayet ettiği bir haber, ancak, rivayet bakımından daha kuvvetli veya daha sağlam bir delille reddedilir.^{447[12]}

Ahmed B. Hanbel'in Hadîs Rîvayetine Ve Fetva Vermeye Başlayışı

Ahmed b. Hanbel, hadîsi, bütün muhaddislerden tahsil etmiş; Bağdad, Basra, Küfe, Mekke ve Medine ile yetinmemiş, Yemen'e dahi gitmiştir. Hattâ üstadı Şafî'nin ardından Mısır'a da gitmeye niyetlenmiştir. Hadis ilmine sahip olan kimi işitmişse, gidip ondan hadîs rivayet etmiştir.

O, yalnız rvayet ilmiyle iktifa etmemiştir. Rivayet ilmi, onu derin bir fıkha ulaştırmıştır. Esasen ilk tahsil çağında fıkha karşı bir Cinsiyet kazanmış, din ile ilgili olan çeşitli ilimleri öğrenmiş ve bunların bâzısında oldukça derinleşmiştir. Bilhassa Kitab ve Sünnetle ilgili rivayet ve fıkıh üzerinde ihtisas sahibi olmuştur.

Böyle bir ilim adamının artık aldıklarım verme, yazdıklarını başkalarına yazdırma ve öğretme zamanı gelmişti. Fakat O, hadîs rivayetine ve fetva vermeye ancak kırk yadına ulaştıktan sonra başlamıştır. Acaba O, bu durumda Uz. Peygamber'e mi uyuyordu? Çünkü Peygamber (S.A.V.), ancak kırk yaşından sonra Peygamber olarak vazifelendirilmişti. Gerçekten insan kırk yaşma ulaştığı zaman, tam olgunluk çağına gelmiş olur, nefsî arzular bu çağda azalır, akıl ve irade yükselir. Ebu Hanîfe de, fetva vermeye ancak kırk yaşında başlamıştır.

Ahmed b. Hanbel, bizi yukarıdaki soruya cevap aramaktan kurtarmıştır. Çünkü bu soru, kendisine de sorulmuş, o da; «Hocaları hayatta iken hadîs rivayet etmediğini» söylemiştir. Bir çağdaşı, kendisine, Abdurrazzâk'tan rivayet ettiği hadîsleri yazdırmasını söylediğini, Ahmed b. Hanbel'in de, Abdurrazzâk sağ olduğu için bundan

^{446[11]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/368-370.

^{447[12]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/370.

kaçındığını anlatır. Bu ifadelerde Ahmed b. Hanbel'in, niçin 204 H. yılından sonra hadîs rivayetine ve fetva vermeye başlamış olduğunu gösteren açık bir delil mevcuttur. Çünkü bu tarihte, İmam Şafî Mısır'da ölmüştü. Böyle bir izahı, tarihî olaylar da desteklemektedir.

Burada söylemeliyiz ki Ahmed b. Hanbel, hadîs rivayetine ve fetvâ vermeye başladıktan sonra, hadîs ve fetva konusunda başvurulan bir kaynak olmuştur. Bu demek değildir ki, kendisine daha önce sünnetle ilgili bir soru sorulduğu zaman O cevap vermezdi. Zira, ilmi ketmetmek caiz değildir. Din; irşâd etmeyi, başkalarının bilmediklerini öğretmeyi ve Peygamber'in hadislerini yaymayı emreder. Ahmed b. Hanbel'in 198 H. yılında 34 yaşında iken Mescid-i Hayfda^{448[13]} kendisine sorulan bir meseleye fetva verdiği rivayet edilmiştir.

Buna göre Ahmed b. Hanbel'in, kırk yaşına varmadan önce de, mecbur olduğu zaman fetva verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü zaruret, onu bazan bu işe zorluyordu. Ancak kendisine ilim tahsili için gelen talebelerine ders vermeye kırk yaşına değdikten sonra başlamış ve Peygamber'in Sünnetine uyararak kırk yaşından sonra irşâd ve fetva verme işini üzerine almayı bir vazife bilerek, mevcut boşluğu doldurmaya karar vermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in iffet, nezahet ve takvası, insanlar arasında yayılmıştı. Herkes ona fıkıh -ve hadîs rivayeti için başvuruyordu. O da, bunlara mescidde cevap vermek zorunda kaldı. Şöhreti de, bunun üzerine gittikçe artmaya başladı. Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, ileride açıklayacağımız ve onun nefsinin olgunlaştıran sabır ve metanetinin derecesini gösteren mihnetlere uğramıştır. Fakat, bu mihnetler onu daha çok yükseltmiş, Allah ve insanlar katında değerini daha çok artırmış ve halka onu daha iyi tanıtmış, halk da onun adını dört yana yaymıştır. O, Allah yolunda insanlara karşı tevazu' gösterdikçe yüceliyordu.

Adının ilim, zühd ve takva ile birlikte yayılışı, dersinde izdihama sebep oldu. Bâzılarının rivayetine göre, onun dersini dinleyen-'lerin sayısı beşbin civarında idi. Bunlardan beşyüz kadarı dinlediklerini yazıyorlardı. Biz, bu kadar talebenin onun dersinde hazır bulunduğunu teslim edemeyiz. Fakat, buna yakın bir miktarda olduğunu söyleyebiliriz. Yahut, talebelerinin sayısı çok kabarıktı, diyebiliriz. Çünkü «Bin» kelimesi şüphesiz «pekçok» mânâsına da kullanılır. Ahmed b. Hanbel'in derslerini dinleyenlerin sayısı zikredilen sayının yansına, hattâ beştebirine dahi indirilse, yine de azımsanamaz ve onun Bağdad'taki mevkiini ve İslâm ülkelerinden kendisine tahsil için gelenlerin çokluğunu gösterir.

Ahmed b. Hanbel'den ders alanların ve işittiklerini yazanların çokluğu, ondan hadîs ve sünnet rivayet edenlerle onun fikhını nakledenlerin çokluğunu gösterir.

Burada söylememiz gerekir ki, Ahmed b. Hanbel, faziletli muttaki; zühd, sabır ve metanet sahibi idi. Yukarıda dediğimiz gibi, insanlar, O'nu, bu meziyetlerinden dolayı dinlemek istiyorlardı. Şüphesiz onu dinlemek için gelenlerin hepsi ilim tahsil eden talebe değildi. Bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in meclisine, onu sevdikleri ve saydıkları için geliyorlardı. Bir kısmı da, onun yaşayışına göre yaşamak, onu tanımak, ahlâk, edep ve irşadından faydalanmak için geliyorlardı. İbnul-Cevzî'nin Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel adlı eserinde onun bir çağdaşından şöyle rivayet edilir: «Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'e oniki.sene gelip gittim, o çocuklarına el-Müsned'i okuturdu. Ondan bir tek hadîs yazmadım, ancak ona ahlâk ve irşadı için gelirdim.»

^{448[13]} Mescid-i Hayf, Mekke'nin şarkındaki dağlarda Arafat'a piden yolda Müzdetife ile Mekke arasında bulunan Mina'dadır. Selâhuddin Eyyubî tarafından ihya edilen bu mescid, Kölemen Sultanlarından Kayıtbay'ın emriyle yeniden inşa edilmiş olup balen ma'murdar. Çeviren.

Öyle anlaşılıyor ki, onun iki türlü meclisi (ders halkası) vardı:

1 — Çocuklarıyla özel talebelerine hadîs anlatmak için evindeki meclisi.

2 — Hem talebelerinin, hem de halktan istiyenlerin hazır bulunduğu mescid'deki meclisi. Ahmed b. Hanbel'den hadîs yazan talebelerinin sayısı, mescid'de dersini dinleyenlerin ondabiri kadardı.

Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in mescid'deki derslerinin ikindiden sonra olduğunu söyler. Ebu Hanîfe'nin Küfe mescidindeki dersi de böyle idi. Çünkü ikindiden sonraki vakit, insanın dinlenmiş olduğu, ruhun safa bulduğu ve hayat meşgalelerinden kurtulduğu bir vakittir. Hadîs ve fetva bu vakitte anlatılırken, ruhlar dinlenmiş ve öğrenmeye hazırlanmış bir vaziyettedir. Yorgun ve bıkkın değildir. İnsanlar ruhî bakımdan hazır buldukları zaman, dersin tesiri daha büyük ve daha derin olur.

Ahmed b. Hanbel'in derslerinde, dinleyicilerin ruhunda güzel bir tesir bırakan şu üç husus dikkati çekiyordu:

1 — Onun meclisine vakar, ciddiyet, tevazu ve ruhî huzur hâkim idi. Kendisi şaka ve alay eüneyi sevmezdi. Çünkü ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmek, akıl kıtlığından ileri gelir. Böyle bir durumda alay etmek, saçmalıktır. Dersinde hazır bulunanlar bu durumu gözönünde tutarlar ve onun meclisinde, ders vermiyor olsa dahi, şakalaşmazlardı. Ebu Nuaym, Halef b. Sâlim'den şöyle rivayet etmiştir: «Biz, Yezid b. Harun'un meclisinde idik, Yezid şaka yaptığı için Ahmed b. Hanbel kalkıp gitti. Yezid bunun üzerine eliyle

alnına vurdu ve Ahmed'in burada olduğunu bana bildirdeniz ya! Tâ ki şaka yapmıyayım, dedi.»^{449[14]}

2 — Ahmed b. Hanbel, dersinde ancak hadîsleri rivayet etmesi istendiği zaman anlatırdı. Böylece hadîs rivayetine rağbet artıyordu. O, bir hadis rivayet edeceği zaman kendi yazdığı kitaplardan rivayet ederdi. Râvîlerden almış olduğu hadîsleri anlatırken yanış olur korkusuyla hafızasına asla itimad etmezdi. Peygamber'in söylemediği şeyi rivayet etmemek için mecbur kalmadıkça ve hadîsin metninden emin olmadıkça ezberden hadîs rivayet etmezdi. Öyle ki talebeleri, kitab'a başvurmaksızın okuttuğu hadîsleri saymışlar ve bunların yüz adedi aşmadığını görmüşlerdir.

Zehebi'nin Tarih'inde, Ahmed b. Hanbel'in talebesi Mervezî'den şöyle rivayet edilir: «Herhangi bir mecliste hiçbir fakir görmedim ki o, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'in meclisindeki gibi kıymetli olsun. Ahmed b. Hanbel, tamamen fakirlerle ilgilenirdi. Dünya ehli ile ilgilenmezdi. Aceleci değildi. Çok mütevazı idi. Vakâr ve ciddiyet sahibi idi. İkindiden sonra dersine oturur ve kendisine birşey sorulmadıkça konuşmazdı.»^{450[15]}

3 — Ahmed b. Hanbel, ancak hadîslerin yazılmasına müsaade ederdi. Hattâ hadîs rivayet ve nakli için îslâm memleketlerinde dolaşırken kendi nefsinin mecbur ettiği gibi, hadîsleri yazmaya talebelerini de mecbur ederdi.

Verdiği fetvalara gelince, bunların yazılıp nakledilmesini menederdi. Ona göre yazılmayı icabeden din ilmi, ancak Kitab ve Sünnettir. Bundan başkası yazılmaz. İşte fetvalarının yazılmasını bu sebeple menederdi. Birisi kendisine, Irak fakîhlerinden re'y taraftarlarının kitapları yazılabilir mi? diye sordu. Ahmed b. Hanbel, hayır, dedi. Soran kimse; İbnu'l-Mübârek onları yazmıştır, deyince, Ahmed b. Hanbel; «İbnu'l-Mübârek gökten inmedi, biz ilmi yukardan almakla emrolunduk.» dedi. Hattâ O,

^{449[14]} Hilyetul-Evliyâ, c. IX, s. 169.

^{450[15]} Bak: Zehebi, Tercemetu Ahmed b. Hanbel. Bu faaltercemesi, Mektebetul-Marif (Mısır) tarafından basılan Ahmed Şakir'in neşrettiği el-Mâsned'in baş tarafında yayımlanmıştır.

muhaddisleri Şafî'nin kitaplarını yazmaktan bile menederdi. Halbuki O, îmam Şafî'ye hocası nazarıyla bakar ve gönlünde ona büyük bir yer verirdi. Ahmed b. Han-bel'e göre Kitab ve Sünnetten başka din ilmi konusunda yazılarak gelecek nesillere nakledilmeye lâıyk bir şey yoktur. Çünkü, ilim adamlarının sözleri zamanlarına ait olup çağlarına mahsus olan müşkillerin hallinden ibarettir. Bunların gelecek nesillere intikalinde bir faide yoktur. Yazılması da önemli değildir. İnsanlara İntikali gereken şey, Kur'ân ilmiyle Peygamber, Sahâbiler ve Tabîîlerin ilmidir. Yalnız bu ilimlerin saf bir şekilde intikali gerekir. Âlimleri ve kişileri isimlerine göre taklit etmek gerekmez. Fakat, bu konuda çok ileri gitmiş olan Ahmed b. Hanbel'i Allah, istemediği bir şeye mâruz bırakmıştır. Yâni talebeleri, kendisinden kocaman ciltler halinde kitaplar rivayet etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, kendisinden öncekilerin meşgul olmadığı bir şeyle uğraşmamıştır. Kendisinden öncekiler Kitab ve Sünnet ilmi ile, fetva ile, Kitab ve Sünnet'ten faydalanarak müslümanlara dinî meselelerini öğretmekle uğraşmışlardır. Akidenin de kaynağı sadece Kitab ve Sünnettir. Dolayısıyla Kitab ve Sünnet'tn bildirmiş olduğu şeyler, inanılması gereken akideyi teşkil eder. Akîde veya diğer İslâmî ilimlerin delil ve kaynağı, Allah'ın Kelâmı ile Resûlullâh'ın Sünnetidir. Sırf akıl yoluyla akideden bahsedilemez; elbette akîde nakil ile izah edilir ve bu konuda naklin dışına çıkılamaz. Ahmed b. Hanbel devrinde akaid konusunda çok söz ediliyordu. Fakat, Kitab ve Sünnetin metoduna uyulmuyordu. Akîde ile ilgili cebr ve ihtiyar (irade) konusunda münakaşalara girişiliyordu. Allah'ın Kur'-ân'da zikredilen isimleri, Allah'ın sıfatları olup, zâtından ayrı mıdır, yoksa zâtının aynı mıdır? Allah'ın kelâm sıfatı var mıdır. Kur'ân kadîm mi, yoksa mahlûk mudur? İşte kelâmcı (mütekellim) denilen âlimler bu gibi meseleler üzerinde tartışıyorlardı.

Ahmed b. Hanbel, bunların yaptığını yapmadı; derslerinde asla bunların sözlerinden bahsetmedi. Esasen O, bunları sapıklardan sayardı. Bir kimse kendisine mektup yazarak, kelâmcularla münazara hakkında sormuş, O da şu cevabı vermiştir:

«Allah, senin sonunu iyi eylesin. Bizim, işittiğimiz ve ulaştığımız kimselerden gördüğümüze göre onlar kelâm konusundan hoşlanmıyordu, sapıklarla düşüp kalkmıyorlardı. Mesele, önünde sonunda Allah'ın Kitabına teslim olmak ve bundan öte gitmemektir. İnsanlar, kitap yazmaktan ve bidatçılarla düşüp kalkmaktan hoşlanmamaktadırlar. Böylece onlar, bid'atçüann din konusunda insanın içerisine soktuğu şüpheleri reddediyorlardı.»^{451[16]}

İşte Ahmed b. Hanbel'in tuttuğu yol, böyle bir yol idi. Elbette onun bu tutumunu devrin Abbasî Hükümeti teşvik etmiyordu. Bu çağ da Abbasî Hükümetinin başında Abdullah el-Me'mun b. Harun el-Reşîd bulunuyordu. Bu Halîfe, kendisini mu'tezilî âlinilerden sayıyordu. O Mu'tezile mezhebini desteklemek için münazaralar düzenliyor ve Kur'an'ın mahluk olup olmadığına dair muhaddislerden bir kımına bu görüşü kabul ettirmek için zor kullanmaya başlamıştı. Dâru-s-Selam (Bağda)ın İmamı Ahmed b. Hanbel de, işte bu yüzden işkenceye uğramıştır.^{452[17]}

Mihneti, Mihnetinin Sebep Ve Devreleri

Kur'ân-ı Kerîmin mahlûk (yaratılmış) olup olmadığı üzerinde birçok söz söylenmiştir.

^{451[16]} Adı geçen eser.

^{452[17]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/371-376.

Bu meselenin ortaya atılışında Emevî hanedanının maiyetinde bulunan hristiyanların rolü büyük olmuştur. Bunların başında Yuhannâ ed-Dimaşkî gelir. Bu şahıs, İslâm alemindeki hristiyan âlimleri arasında müslümanları dinlerinde şüpheye düşürecek münazara usûllerini yayıyordu. Müslümanlar arasında da Peygamberleri hakkında yalanlar uyduruyordu. Meselâ Peygamber (S.A.V.), Zeynep Binti Cahş'a âşık olmuş, diyordu. Keza, Kur'-ân'da bildirildiğine göre, îsâ, Allah'ın oğludur ve Meryem'e ilka' ettiği kelimesidir, diyordu. Yine O, Müslümanlar arasında Allah'ın kelimesinin kadîm olduğunu yayıyor ve onlara; Allah'ın kelimesi kadim midir, değil midir? diye soruyordu. Müslümanlar: Hayır, diye cevap verirlerse, O'nun kelâmı olan Kur'ân da mahlûktur demiş oluyorlardı. Allah'ın kelimesi kadîmdir, derlerse, îsâ'nın .da kadim olduğunu iddia ediyordu.^{453[18]} Bunun üzerine müslümanlardan; Kur'ân mahlûktur, diyerek onların hilesini reddetmek isteyenler olmuştur. Meselâ, Ca'd b. Dirhem^{454[19]}, Cehm b. Safvân ve Mu'tezililer; Kur'ân mahlûktur, demişler, Halife Me'mun da bu görüşü benimsemiştir.

212 H. yılında adı geçen Halîfe, Kur'ân'm mahlûk olduğu görüşünü hak mezheb olarak ilân etmiştir. Bu maksatla münazara meclisleri tertiplemiş ve bu konuda kesin delil olarak kabul ettiği şeyleri ortaya atmıştır. Fakat, bu konuda münakaşayı serbest bırakmış ve insanların düşüncelerinde hür olduklarını söylemiştir.

Lâkin 218 H. yılında —kendisi bu yılda ölmüştür— bu fikri insanlara zorla kabul ettirmeye karar vermiştir. Gariptir ki, bu işe kendisi Bağdad'ın hâricinde iken başlamıştır. Bu uğurda mücahid olarak ortaya atılmış ve bulunduğu Rakka şehrinde bu maksatla bir kısım mektuplar yazmış ve bu mektupları Bağdad'taki vekili bulunan İshak b. İbrahim'e göndererek, halkı, Kur':n'm mahlûk olduğu görüşünü benimsemeye teşvik etmiştir. Bu mektupları Mu'tezile üs-tadlarından ve fakîhlerle muhaddislerin amansız düşmanı olan Ah-med b. Ebî Düâd (öl. 240 H)'m yazdığı tahmin edilmektedir. Bu maksatla dînî baskı, önce devlet dairelerindeki vazifelerden hiçbirine, bu görüşü kabul etmeyenleri tâyin etmemekle başlamış ve hiçbir meselede bu görüşü benimsemişlerin şahitliği kabul edilmemiştir. Birinci mektupta şöyle denilmektedir: «Onlara (kadınlara) bildir ki, Emîru'l-Mü'minîn, işinde kimseden yardım istememektedir. Raiyyesinden vazifeye tâyin ettiği kimselerden dînî, îmanı ve tevhîd konusundaki ihlâsına güvenilmeyen kimselere, itamat etmemektedir. Eğer onlar, bu görüşü ikrar ederler, Emîru'l-Mâ'minîn'e uyarlar, hidâyet ve kurtuluş yolunda olurlarsa, onlara, insanlar için şahitlik edecek kimselerin Kur'ân hakkındaki düşüncelerini tesbit etmelerini; Kur'ân yaratılmıştır, sonradan meydana gelmiştir, diye ikrar edip bu görüşü kabul etmeyenlerin şahitliğini dinlememelerini emret.»^{455[20]}

Bu mektuptan anlıyoruz ki, onun bu görüşünü kabul etmeyenlerin cezası menfî (olumsuz) bir cezadır, müsbet (olumlu) bir ceza değildir.

Fakat iş, böyle menfî bir vaziyet alışla kalmamış, tersine, bâzı insanları sıkı imtihanlar geçirmeye sebep olacak kadar ileri gitmiştir. Bu insanlara, Kur'ân hakkındaki görüşleri soruluyor, Hâlifenin ileri sürdüğü görüşü kabul etmezlerse, elleri kolları bağlanıp Emîru'l-Mü'minîn'in ordugâhına sevkediliyorlardı. Çünkü o mektupta^{456[21]} fakih ve

^{453[18]} Şüphesiz bu bir mugalatadır. Çünkü îsâ; Allah'ın kelimesidir demek, Allah onu, kendinden bir kelime (künü emri) ile yaratmıştır demektir. Nitekim Kur'ân'm diğer âyetlerinde bu ve İsa'nın bizzat kelime olmadığı açıkça belirtilmiştir (Bak: Al-i İmran: 59; Nisa: 171, 172; Maide: 72-75).

^{454[19]} Ca'd b. Dirhem (öl. 124 H.), Emevîler devrinde Kur'ân'm nülüûk olduğunu söyleyen ilk şahıstır. Bu fikri ileri sürdüğü için Küfe Valisi Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî tarafından öldürülmüştür. Çeviren.

^{455[20]} Târihu't-Taberî.

^{456[21]} Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 46. Çeviren.

muhaddislerin imtihan edilmesi de emrediliyordu. Onlardan bu görüşü kabul etmeyenler, prangaya vurularak Halîfenin yanına gönderilecek ve bu görüşü benimseyenler de, fetva vermeye ve hadîs rivayetine devam edeceklerdi.

Bağdad'ta Halîfenin vekili kendisine verilen emri yerine getirmek için derhal harekete geçti. Fakih ve muhaddisleri çağırttı. Aralarında Ahmed b, Hanbel de vardı. Onlara, istenileni yerine getirmezlerse işkence ve ceza göreceklerini ve hiçbir tereddüt gösteril-meksizin Me'mun'un arzusuna göre muhakeme edileceklerini söyleyerek, tehditler savurdu. Fakih ve muhaddisler istenileni yerine getirdiler ve Kur'ân hakkında bu mezhebi benimsediklerini ilân ettiler. Ancak dört kişinin kalbini Allah bundan korudu. Onlar cesaret ve ısrarla inançlarından fedakârlık etmediler. Bunlar Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, el-Kavârîrî ve Seccâde'dir.^{457[22]} Bunlar yakalanıp elleri kelepçelendi, ayaklarına zincir bağlandı. Ertesi gün olunca Seccade, Halîfenin vekili İshak'm emrini kabul etti ve bağları çözülerek serbest bırakıldı. Diğer üçü inançlarında direndiler. Öbürgün olunca aynı soru tekrar edildi ve cevap istendi. el-Kavârîrî'nin tahammülü bitmişti. İstenilen cevabı verdi ve bağları çözülerek o da serbest bırakıldı. Geriye iki kişi kalmıştı. Allah onlarla beraberdi. Bunlar, zincirlerle bağlı olarak Tarsus'taki el-Me'mûn'unun hUZuruna gönderildi. Yolda Muhammed b. Nuh şehid oldu. Ahmed b. Hanbel, tek başına inancı uğruna işkence ve zulme göğüs geriyordu. Fakat halinden memnundu. Ahmed b. Hanbel yolda iken Me'mun'un ölüm haberi geldi. Fakat Halîfe, dünyadan ayrılırken kendisinden sonrakilere bir vasiyetname bırakmış ve bunda fakihlerle muhaddis-lere, Kur'ân'm mahlûk olduğunu söyleyinceye kadar işkenceye devam edilmesini vasiyet etmiştir. Bu vasiyetnamede şunlar yer almıştır.

«İşte bu, Emîru'l-Mü'minîn Abdullah (el-Me'mun) b. Harun er-Reşîd'in yanında bulunanların hepsini şahit kıldığı şeydir. O, kendisi ve yanmdakilerin hepsi şöyle şahadet etmişlerdir: Allâhu Teâlâ birdir, O'nun mülkünde ortağı da yoktur. İşlerini kendisinden başka bir tedbir eden de yoktur. O, Halik (Yaratıcı) dır, O'ndan başka her şey mahlûktur. Kur'ân da, her şey gibi mahlûktur. Hiçbir şey Allah'a benzemez.» Bu vasiyetnamede kendisinden sonra Halîfe olan kardeşi el-Mu'tasım'a şöyle hitabetmektedir: «Ey İshak'm babası, bana yakın ol, gördüklerinden ibret al, Kur'ân'm yaratılmış olması konusunda kardeşinin yolundan git.»

İşte bu yüzden Ahmed b. Hanbel ve inançlarından ayrılmayan diğer fakih ve muhaddislerin uğradığı mihnet Uzayıp gitti. Bu mihnet Me'mun'un 218 H. yılında ölümüyle sona ermedi, daha da yaygın bir hal aldı ve ıstırap arttı, daha çetin ve daha şiddetli devrelere girdi. Me'mun'un vasiyetleri arasında, insanların şiddet ve baskıyla Kur'ân'ın mahlûk oluşunu kabule zorlanmaları ve Ahmed b. Ebi

Düâd'ın^{458[23]} (öl. 240 H.) görevinde kalması yer alıyordu. İşte bu belânın başı o idi. İşkence etmek için Halîfeyi o kışkırtıyordu. Hattâ Halifenin mektuplarını o kaleme alıyordu. Ölüm hastalığında iken Me'mun'un iradesine hâkim olan o idi. Nihayet Halîfe onun tesiriyle bu emirleri vermiş ve bu vasiyetlerde bulunmuştur.

Âhmed b. Hanbel, zincirlerle bağlı olarak kendisine getirilirken Me'mun ölmüştü. Ölüm haberi ilân edilince Ahmed b. Hanbel Bağdad'a geri getirildi. Hakkında yeni bir emir çıkıncaya kadar zindanda kaldı. Sonra Halîfe Mu'tasım (öl. 227 H)'ın hUZuruna çıkarıldı. Ürkütülüp korkutulmak için her türlü yola başvuruldu. Fakat hiçbirisi fayda

^{457[22]} el-Kavârîrî'nin adı Ubeydullah b. Ömer'dir. Seccâde'nin adı da el-Hasen b. Hammâd'dır. Çeviren.

^{458[23]} Bu zat, Halife Mu'tasım devrinde daha çok itibar görmüş ve başkadı (kâdil-kudât) olmuştur. Çeviren.

vermedi. Ahmed b. Hanbel'in hiçbir şeye aldırmadan inancında sebat etmesi üzerine tehditler gerçekleştirildi. Onu nöbet nöbet kırbaçlamaya başladılar. Her defasında bayılmadıkça bırakmıyorlardı. Öyle ki kılıçla dürtüldüğü zaman bile bir şey hissetmiyordu. Bu ameliye, fasillarla tekrarlanıyordu. 28 ay kadar zindanda bu işkence devam etti. Ümitleri kesilince onu serbest bırakarak evine iade ettiler. Fakat îmanı Ahmed b. Hanbel, zindanda Uzun bir zaman kalışı, çok şiddetli bir şekilde durmadan dövülüşü ve vücudundaki yaralar sebebiyle yürüyecek bir halde değildi. Lâkin O, yine de mUzafferdi.

Ahmed b. Hanbel, yaraları iyi olup mescide gelme imkânına kavuşuncaya kadar ders ve hadîs okutmaktan mahrum kaldı. İyileşince fetva ve hadîs derslerine başladı. Uğradığı mihnet, insanların onu daha çok takdirine sebep oldu. Onu dinlemek için daha çok rağbet ettiler ve onun derslerine koşular. Mu'tasım'dan sonra el-Vâsık (öl. 232 H.) Halîfe oldu. İşkence vasiyetnamesi yürürlükte idi. Bu sebepten Âhmed b. Hanbel'e tekrar mihnet çektirmeye başladılar. Fakat bu sefer, Ahmed b. Hanbel'in Mu'tasım devrinde olduğu gibi kırbaçla dövülmesi emredilmedi. Çünkü bu, halk nazarında onun mevkiini çok yükseltiyor ve Halîfenin fikrinin yayılmasına engel oluyordu. Fikirler, baskı ve zorla yayılmaz. Üstelik ona yapılan işkence, halkın nefretine sebep oluyor ve bu kötülüğün anası olan Ahmed b. Ebî Düâd gibi milletin başbelâsmdan intikam almak duygusunu şiddetlendiriyordu. Ahmed b. Hanbel'in karşılaştığı yeni mihnet, onu insanlarla düşüp kalkmaktan, hadîs rivayet etmekten ve fetva vermekten alıkoymaktı. el-Vâsık, ona şöyle demiştir:

«Senin yanma hiçbir kimse gelmeyecek ve sen benim bulunduğum hiçbir yerde oturmayacaksın!» Bunun üzerine İmam Ahmed b. Hanbel, el-Vâsık ölünceye kadar köşesine gizlenmiştir.^{459[24]} el-Müte-vekkil (öl. 247 H.) Halîfe olunca bu mihneti kaldırmış, fakîh ve muhaddislere yakınlık göstermiş, Mu'tezilîleri de saraydan uzaklaştırarak ellerindeki imkânları almıştır.

Tarihin hakkını yerine getirmek için söylemeliyiz ki, fitne (mihnet) umumî idi. Ahmed b. Hanbel'e mahsus değildi. Diğer fakîh ve muhaddislere de şâmil idi. Bunlar arasında İmam Şafii'nin talebesi el-Buvaytî de vardı. O da bu uğurda zindana atılmıştı.^{460[25]}

Rivayete göre ömrünün sonuna doğru el-Vâsık bu işten usanmıştı. Çünkü bu iş, onu bazan çok gülünç bir duruma düşürüyordu. Söylendiğine göre, kendisiyle alay etmek için komik birisi hUzuruna girmiş ve 'Ey Emîru'l-Mü'minin, Kur'ân hususunda Allah senin ecrini artırsın (yâni başın sağolsun), demiş. el-Vâsık da: Vay haline! Kur'ân öldü mü? diye sormuş. O şahıs da: Ey Emîru'l-Mü'minîn, her mahlûk ölür. İnsanlar teravîh namazım ne ile kılacaklar? diye cevap vermiş. Bunun üzerine Halîfe gülmüş ve: Allah seni kahretsin, sus, demiştir.

Demiri, Halîfe el-Vâsık'm hayatının sonuna doğru işkenceden vazgeçtiğim teyid sadedinde şöyle rivayet eder: Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinden işkence gören bir bilgin, el-Vâsık'ın hUzuruna gelmiş ve Ahmed b. Ebi Düâd ile mücadeleye tutuşmuş ve bu mücadele sırasında şöyle demiştir:

«Öyle bir şey ki, ona, ne Allah'ın Elçisi, Ne Ebû Bekr, ne Ömer, ne Osman ve ne de Ali (R.A.) davet etmiştir. Sen, insanları ona davet ediyorsun. Onlar ya bunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı diyebilirsin. Eğer onlar biliyorlardı, fakat söylemediler dersen, bu konuda sana da bana da susmak düşer. Fakat onlar bilmiyorlardı, ben

^{459[24]} Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 66.Çeviren.

^{460[25]} el-Buvaytî, zindanda prangaya vurulmuş olarak ölmüştür (öl. 231 H.) Bak: Muhammed Ebû Zehra, aynı eser, aynı sahife. Çeviren.

biliyorum, dersen (Ahmed b. Ebî Düâd'a hitaben), ey hayvan oğlu hayvan, Peygamber ve Hulefâ-i Raşîdîn'in bilmediği şeyi sen mi biliyorsun?» demiştir. Bu sözü işitince el-Vâsık yerinden sıçramış ve aynı kelimeleri tekrarlamaya başlamıştır. Bunun üzerine o bilgini affetmiş ve bu işkenceden vazgeçmiştir.

İşte bunlar, bütün mihnet tarihini özetleyen kısa ifadelerdir. Bu tarih, muttaki İmam Ahmed b. Hanbel için çok sıkıcı geçmiştir. 14 sene kadar O, böyle üzücü bir hayat yaşamıştır. Bu 14 yılın en az yansı işkence ile geçmiştir.

Ahmed b. Hanbel, namaz kılmak için camiye dahi gidemiyordu. Bak : Muhammet! Ebû

Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir.- Bu büyük mü'min için, görünüşte onların re'iyine muvafakat ederek ve doğru bildiği şeyi kendi içinde gizleyerek, hem nefsinin işkenceden kurtarmak, hem de fetva ve hadis rivayetini aksalmamak daha iyi olmaz mı idi? Çünkü kendi inancında açıkça direnmesi, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemesinden çok daha zararlı olmuştur. Halbuki Kur'âri yaratılmıştır, demek, insanı kâfir de etmez. Belki, Kur'ân yaratılmıştır dememek, istidlal ve tetkik bakımından ona göre daha sağlam bir yoldur.

Buna şöyle cevap verilebilir: İslâmî hükümlerin tatbik edildiği bir İslâm diyarında takkiye (inancını korktuğu için gizleme), emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker esasına aykırı düşer. Ahmed b. Hanbel gibi hadîs ve fetvada büyük bir mevki işgal eden kimse için susmak caiz değildir, iyiliği emr ve kötülüğü nehyetmek, onunun vâzifesidir. İsterse bu uğurda O, en ağır işkenceye uğrasın, görüşünde ısrar etmesi gerekir. Müslümanların iktidâ ettiği İmamlar için takkiye caiz değildir. Çünkü bu, insanların sapıtmasına sebep olur. Öte yandan İmamlar, inançlarına muhalif olan şeyleri söylerse halk tabiatıyla onların kalblerinin içini bilmemektedir onlara uyar, söylediklerini hakikat sanır ve böylece fesat umumileşmiş olur. Kanaatimizce bu yüzden îmanı Ahmed b. Hanbel'in işkenceye sabretmesi daha iyi olmuştur. Gerçi işin başında biz, onun düşüncesine katılmamıştık.^{461[26]}

Kur'ân'ın Yaratılmış Olup Olmaması hakkında Ahmed B. Hanbel Ve Diğerlerinin Görüşleri

Bu mihnet hikâyesini burada bırakıp Ahmed b. Hanbel'in görüşüyle Mu'tezilîlerin görüşlerinin hakîki mahiyetini anlamamız daha iyi olacaktır.

Mu'tezilîler, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylüyorlardı; onlara göre, Kur'ân'ın yaratılmış olması, onun Allah kelâmı ve Peygam-ber'in mu'cizesi oluşuna engel teşkil etmez. Çünkü onu yaratan ve Peyganıber'e vahiy suretiyle gönderen Allah'dır. O, Kur'ân'ı Peygamber'ine parça parça 23 senede, beşer kudretinin üstünde bir kitap olarak göndermiştir. Bütün insanlık birleşerek bu kitabın bir benzerini yapmak isteseler, bunu gerçekleştiremezler. Mu'tezilîlerin Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna dair ileri sürdükleri deliller şu üç esasa dayanır:

1 — Allah'dan başka her şey mahlûktur. Sonradan yaratılmıştır. Şüphesiz Kur'an da, Allah'dan başka bir şey olduğuna göre, o da ancak mahlûk olabilir.

2 — Kur'ân, insanlar tarafından okunan (telâffuz edilen) harf ve kelimelerden meydana gelmiştir. Bu harf ve kelimeler olmaksızın Kur'ân var olamaz. Bu da, onun ancak yaratılmış olduğunu gösterir. Çünkü hem okunurken, hem de yazılırken yaratılmış olan

^{461[26]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/377-382.

harf ve kelimelere dayanmaktadır.

3 — Kur'ân'ın mahlûk olmadığı farzedilince kadim olması gerekir. Çünkü yaratılmamış bir şeyin başlangıcı yoktur. Başlangıcı olmayan bir şey de, ancak kadim olabilir. Kur'ân'ın kadim olduğu kabul edilirse kadim olan varlıklar birkaç tane olur. Bu da hıristi-yanların Uz. Isâ hakkında ileri sürdükleri görüşe benzer.^{462[27]}

Mu'tezilîlerin görüşlerini haklı göstermek için şöyle söylenebilir. Yuhannâ ed-Dimaşkî; Isâ, Allah'ın Meryem'e ilkâ ettiği bir kelimesi olup O'nun ruhundandır, diyerek müslümanları sapıtmaya çalışıyordu. Allah'ın kelimesi mahlûktur, denilirse onun bu gayreti boşa gidecekti. Dolayısıyla, Allah'ın sözü olan Kur'ân da mahlûktur, demek suretiyle bu hıristiyan propagandaları önlenecek ve onların silâhları kendilerine çevrilmiş olacaktı. Evet, Hıristiyanların delilleri bâtıldı; çünkü Uz. Isâ hakkında Allah'ın kelimesi (sözü) demek, onu Allah, sırf «ol = kün» kelimesiyle yaratmıştır demektir. Yâni Allah, Uz. İsa'yı, diğer canlıların yaratılışına hâkim olan kanunlara göre yaratmamıştır.-Isâ, Allah'ın rûhındandır demek de, Allah Isâ'nın ruhunu doğrudan doğruya kendi emriyle yarattı ve diğer canlıların yaratılışındaki sebepleri kullanmadı demektir. Çünkü sebepleri yaradan da Allah'dır ve O, şüpheye bütünümlü sebeplerin üstündedir. «O, dilediğini yapar»^{463[28]} Allah'ın kudreti yüksek ve iradesi sonsuzdur.

İşte bu konuda Mu'tezilîlerin görüşleri bundan ibaret olup ileri sürdükleri deliller açıktır. Öyleyse bu konuda Ahmed b. Hanbel'in görüşü nedir? Bu soruya cevap verirken önce şunu belirtmeliyiz: İmam Ahmed b. Hanbel, bu gibi meselelere dalmak istemiyordu. Nitekim selef-isâlih de böyle meselelere girmemiştir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, ilim olarak selef-i sâlih'in ilmini kabul ediyordu. Onların tartışma konusu yaptığı meseleleri o da tartışma konusu yapıyordu. Onların dalmadığı konuları bid'at sayıyor ve bu gibi konulardan kesin olarak uzak duruyordu. Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması da selef-i sâlih'in üzerinde münakaşa etmediği bir meseledir. Dolayısıyla, Ahmed b. Hanbel de, bu mesele üzerinde hiçbir şey söylemiyordu. Ona göre bu mesele üzerinde konuşanlar bid'atçı kimselerdir. Kendisi de bunların ardından gitmek mecburiyetinde değildir.

Burada bâzı bilginler, bu meselede Ahmed b. Hanbel'in tevakkuf ettiğini, asla bir şey söylemediğini ileri sürerler ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen aşağıdaki sözlerle de, bu görüşlerini desteklemeye çalışırlar. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir:

«Kelepçe ve zincirlere dayanmadığını için oturdum. Biraz durduktan sonra yanımdakine: Konuşmama müsaade eder misiniz? dedim. Bunun üzerine o: Konuşabilirsiniz, dedi. Ben de: Allah'ın Resûlü insanları neye davet etmiştir? diye sordum. O da: Allah'dan başka Tanrı olmadığına ve Uz. Muhammed'in Allah'ın Elçisi olduğuna şehâdet etmeye, namazı kılmaya, zekâtı vermeye, Ramazan orucunu tutmaya ve ganimetin beşte birini vermeye davet etmiştir, dedi.»^{464[29]}

Ahmed b. Hanbel'in bu sözü, Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinde hiçbir şey söylemediğini gösterir.^{465[30]} Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den şu söz de rivayet

^{462[27]} Mu'tezilîlere göre Kur'ân'ın kadim olduğuna ileri süren müslümanlar, bir nevi Allah'a şirk koşmada hıristiyanların durumuna düşmektedirler. Çeviren.

^{463[28]} Buruc sûresi, 16.

^{464[29]} Hüyetu'l-Evliyâ, c IX, s. 198.

^{465[30]} Yâni Uz. Peygamber, insanlara Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu bildirmemiş ve onları buna inanmaları için davet etmemiştir. Bu rivayete göre Ahmed b. Hanbel, bunu kendisine işkence edenlere de itiraf ettirmektedir. Çeviren.

edilmiştir: «Bir kimse, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia ederse o cehmîdir.^{466[31]} Bit kimse, Kur'ân'ın mahlûk olmadığını iddia ederse o da bid'atçıdır.»

Âlimlerden bir kısmı da şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'e göre Kur'ân harfleri, kelimeleri, ibare ve mânâları ile birlikte mahlûk değildir. Bu görüşlerine delil olarak onlar, Ahmed b. Hanbel'in, Halife Mütevekkil tarafından kendisine Kur'ân hakkındaki görüşü sorulduğu zaman cevap olarak yazdığı mektubu ileri sürmüşlerdir. Bu mektupta aynen şu sözler vardır:

[Allah Kur'ân'da: «Eğer müşriklerden birisi senden eman dilerse ona eman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin.»^{467[32]} ve «Bilesiniz ki yaratma (halk) da, emir de O'na mahsustur.»^{468[33]} buyurmuş ve emrin de, yaralmanın da kendisine ait bulunduğunu, emrin yaratmadan başka bir şey olduğunu haber vermiştir.!

İşte yukarıdaki mektupta yer alan bu ifadelerle göre Ahmed b. Hanbel, yaratma ile emir arasında bir fark bulunduğunu, Kur'ân'ın Allah'ın emrinden, kelâm ve ilminden bulunduğunu, yaratmasından olmadığını göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel, Kur'ân'ı mahlûk saymamaktadır.

Yine söz konusu mektupta şöyle denilmektedir: «Geçmiş (selef) lerimizin birçoğundan rivayet edildiğine göre onlar; Kur'ân Allah kelâmıdır; mahlûk değildir, demişlerdir. Ben bu görüşe uyuyorum, kendimden bir şey söylemiyorum. Bu konuda konuşmayı lüzumsuz görüyorum. Ancak Allah'ın Kitabında, Peygamberin Hadîsinde, Sa-hâbî ve Tabîîlerden nakledilen haberlerde ne varsa ben onları anlatıyorum. Bunların dışındaki meseleler üzerinde konuşmak hoş kaçmaz.»

Ahmed b. Hanbel, bu mektubu mihnet'den kurtulup hüzura kavuştuktan sonra yazmıştır. Bu mektuptaki açık ifadeye göre Ahmed b. Hanbel, şüphesiz ki Kur'ân'ın yaratılmış olmadığını benimseyenlerin görüşlerinin doğru olduğunu söylemektedir.

Ahmed b. Hanbel'e ait olduğu rivayet edilen bu iki görüşü birleştirmek için şu iki hakikati açıklamamız gerekir:

1 — Ahmed b. Hanbel, önceleri Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığını söylemekten çekinmişti. Çünkü bu hususta konuşmayı bid'-at sayıyordu. Fakat, mihnet'den kurtulduktan sonra eski çekimserliğinde devam edemezdi, iki görüşten birini benimseyip desteklemesi gerekirdi. Mütevekkil de ondan bunu istemişti. Bunun üzerine kendisi için daha doğru gelen görüşü tercih etmiştir. Bu da, Kur'ân'-m yaratılmamış oluşudur. Bunun mânası, Kur'ân'm kadîm olması demek değildir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'den Kur'ân'ın kadîm olduğuna dair hiçbir şey intikal etmemiştir. Ancak O, Allah kelâmı olan ve Allah'ın ilmine dâhil bulunan Kur'ân için mahlûktur demeyi kendisine yakıştıramamıştır. Zira Allah, Kur'ân'ı yaratması değil, kendi kelâmı ve emri olmak üzere zâtına nisbet etmiştir.

Eğer biz; bütün bu mihnetlere sebep teşkil eden ihtilâfın, sadece isim verme üzerinde olduğu sonucuna varırsak, aradaki fark basit bir şey olur.

2 — Ahmed b. Hanbel, hayatının sonuna doğru yukarıdaki görüşe sahip olmakla beraber bu mevzuda münakaşa yapılmasını menederdi. el-Me'mun'a gönderdiği bir mektubunun başında Peygamber (S.A.)'den ve sahâbîlerden birçok rivayetleri zikrettikten sonra, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: «Kur'ân üzerinde münakaşalara girmeyiniz. Çünkü bu konuda münakaşa etmek küfürdür.»

^{466[31]} Cehmî, Cehm b. Safvân (81. 128 H.)'a nisbet edilen kimsedir. Çünkü Kur'an'ra mahlûk olduğunu ve Allah'ın kelâm sıfatını ji bulunmadığını söyleyenler arasında Cehm b. Safvân da vardır.

^{467[32]} Tevbe Süresi, 6.

^{468[33]} A'râf Süresi, 54.

Yine Ahmed b. Hanbel, bu mektubunda İbni Abbas'ın Kur'ân üzerinde münakaşa etmekten çekindiğini ve kendisine Emîru'l-Mü'minîn (Hz. Ömer) bunun sebebini sorduğunda şöyle cevap verdiğini rivayet eder^{469[34]}: Ey Emîr'ul-Mü'minîn, insanlar ne zaman bu konuda münakaşaya girişirlerse herkes kendisinin haklı olduğunu iddia eder, herkes kendisinin haklı olduğunu iddia edince birbiriyle çekişmeye başlar, birbiriyle çekişmeye başlayınca ihtilâfa düşer, ihtilâfa düşünce de kavgaya tutuşurlar.» Halîfe Ömer (R.A.) de; «Babana rahmet, vallahi ben de bunu^{470[35]} insanlardan gizliyordum, nihayet onu sen getirdin (söyledin).» dedi.

Böylece biz, Ahmed b. Hanbel'in Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünde karar kıldığı neticesine varmış oluyoruz. Ahmed b. Hanbel'in sözleri arasında Kur'ân'ın kadîm oluşuna dair de bir şey mevcut değildir. Fakat Kur'ân'ın kadîm olduğunu, ondan sonra söyleyenler mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, bu konu üzerinde münakaşa edilmesini de caiz görmezdi. Kendisi de böyle bir münakaşaya girişmezdi. Ancak, el-Mütevekkilin isteği üzerine Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünü açıklamıştır. Çünkü selef-i sâlihîn, Kur'ân mahlûkitur, dediği varit değildir. Ayrıca Kur'ân, Allah'ın emri ile alâkalıdır. Allah'ın emri de yaratmasından başkadır.

Fakat, Kur'ân kadîm midir, değil midir? Bu soruya cevap verebilmek için Kur'ân'ın iki yönü üzerinde duracağız:

1 — Kur'ân'ın mânâları: Bunlar, Allah'ın ezeli ilmine taallük etmektedir. Yani Allah'ın ilmine dahildir. Allah'ın ilmi de kadimdir.

2 — Kur'an'ın lâfız ve harfleri: Bunları Allah, Peygamber'ine Rûhu'l-Emîn olan Cebrail vasıtasıyla vahyetmiştir. Cebrail, bunları Uz. Peygamber'e okumuş, Hz. Peygamber de sahâbîlere okuyarak öğretmiştir. Sahâbîler de, aynı şekilde onu tabîlere öğretmiştir. Böylece Kur'ân tevatür yoluyla okunup öğretilmiştir. İşte bize göre Kur'ân, bu yönüyle mahlûktur. Böyle bir anlayış. Kur'ân'ın Allah katından gönderilişine ve Peygamber (A.S.)'in bir mu'cizesi oluşuna aykırı düşmez. Kur'ân, Peygamber'in öyle bir mu'cizesidir ki, bütün müşriklere meydan okumuş; eğer Kur'ân, uydurma bir şeyse kendilerinin de onun bir mislini veya on sûresini, yahut da bir tek sûresini getirmelerini söylemiştir. Fakat müşrikler, bundan âciz kalmışlardır.^{471[36]}

Ahmed B. Hanbel'in Yaşayışı

İmam Ahmed b. Hanbel'in hayatını ve çektiği mihnetleri anlattık. Fakat yaşayışı ve geçim kaynağını söylemedik. O, bolluk içinde mi, yoksa darlık içinde mi yaşamıştır? Acaba halîfe ve emirlerin ihsanlarını kabul eder miydi? Bütün bu soruların cevaplandırılması gerekir. Ahmed b. Hanbel, fakir bir hayat sürmüş ve bol bir servete sahip olmamıştır. O, fakirliği, nereden geldiği bilinmeyen bir mala sahip olmaya tercih ederdi. Aynı zamanda kendi üzerinde ihsan ve yardımda bulunan bir elin mevcudiyetinden nefret ederdi.

Çoğu zaman ihtiyaç, onu bedenî olarak bir işte çalışmaya mecbur etmiştir. Meselâ, bir

^{469[34]} Bu rivayetin baştarab şöyledir: «Bir kişi Uz. Ömer'e geldi. Ömer (R.A.), ona insanların durumnu sordu. O da: Yâ Emîrül-Mü'minîn, insanlardan bâzısı Kur'an'ı şöyle şöyle okudu, dedi. Bunun üzerine ben (Abdullah b. Abbas) söze karışıp: Ben, bu günlerinde onların Kur'an üzerinde böyle münakaşa etmelerini sevmiyorum, dedim. Ömer de beni susturdu. Bunun üzerine ben üzgün bir şekilde evime gittim. Biraz sonra birisi geldi ve bana: Emîrül-Mü'mine'e cevap ver, dedi. Bir de baktun ki, Emîrül-Mü'minîn kapıda beni bekliyor. Elimden tuttu, beni bir kenara çekti ve hoşlanmadığın şey nedir? dedi. Ben de şöyle cevap verdim:...» (Bak; Hilyetu'l-Evliyâ', Kahire 1938, c. IX, s. 216, 217) Çeviren.

^{470[35]} Kur'ân üzerinde münakaşa etmenin doğru olmadığını söylemeyi Çeviren.

^{471[36]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/383-387.

yolculuk sırasında yiyip içeceği kalmadığı için ücretle çalışmıştır. O, bu türlü zahmetli işleri, hediye ve yardım kabul etmekten üstün tutardı. Çünkü bu durumda hediye ve yardım, karşılığını yapmaktan insanı âciz bırakır, izzeti nefis sahibi olan Ahmed b. Hanbel, buna tahammül edemezdi. Bu suretle O, cismini yorardı. Fakat, ruhunu hürriyete kavuştururdu. Ahmed b. Hanbel, bedenî yorgunlukla ruhî yorgunluk arasında kaldığı zaman daima böyle yapardı.

Ahmed b. Hanbel'in geçim kaynağına gelince: O, babasından kendisine miras olarak kalan bir akarın geliriyle yaşıyordu. İbnu'l-Cevzî'nin Menâkıbu'l İmam Ahmed b. Hanbel'inde şöyle denilmektedir :

«Ahmed b. Hanoel'e babası miras olarak bir dokuma atölyesi (turz) bırakmıştı. O, bu atölyenin gelirini verdi. Bunun kirasıyla kimselere muhtaç olmazdı.^{472[37]}

İhtimal ki başka kitaplarda «dükkânlar» diye ifade edilen şey bu atölye idi. Ebu Nuaym'ûi «Hilyetu'l-Evliyâ»smda şöyle denilmektedir : «Ahmed b. Hanbel'in kuyuya makası düştü. Kiracısı geldi ve bunu çıkardı. Buna karşılık olarak, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel), ona yarım dirhem veya daha az, yahut daha çok bir miktar para verdi. O da; makasın kendisi bir kırat değerindedir. Ben bir şey almam, dedi ve çıkıp gitti. Birkaç gün sonra Ahmed b. Hanbel, ona: Dükkânın kirasına ne veriyorsun? dedi. O da: Üç aylık kiraladım ve her ay için üç dirhem vereceğim, dedi. Bunu, Ahmed b. Hanbel onun hesabına saydı ve helâl olsun, dedi.»

Görüyorsunuz ki bu fıkra, Ahmed b. Hanbel'in sön derecede başkalarının hakkını gözetmediğini anlatmaktadır. O, bu kiracısından böyle bir iyilik görmüş, daha sonra onun üç aylık kirayı -ödemekte güçlük çektiğini anlayınca ona kalan hakkını helâl etmiş ve onun iyiliğine karşılık kendisi de bir iyilikte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in geçimini temin ettiği bu gelirin, İbn Kesir, 17 dirhem olduğunu söylemektedir. Tarih'inde O, şöyle anlatır «Ahmed b. Hanbel'in mülkünün aylık geliri 17 dirhem idi. Bunu ailesine harcar ve bu kadara kanaat ederdi. Allah, sabırlı ve kendisinin rızâsını uman bu kuluna rahmet eylesin!»

Şüphesiz ki onun bu geliri çok azdı. İbni Kesîr'in söylediği miktar ister doğru olsun ister doğru olmasın, birçok haberler gösteriyor ki onun geliri ihtiyacını karşılamıyacak kadar azdı. Fakat o, gayet kanaatli ve sabırlı idi.

Ahmed b. Hanbel, bu kadar az bir gelire kanaat ederek Allah'a hamd ediyor ve hiçbir kimsenin ihsanına razı olmuyor ve yardımını kabul etmiyordu.

O, bu az geliri ihtiyacını karşılamadığı zaman şu üç yoldan birine başvuruyordu:

1 — Borç almak mecburiyetinde kalıyordu. O, kira alma zamanı yaklaşıncaya, kendisine borç veren kimsenin verdiği şeyi borç olarak kabul edip yardım olarak kabul etmediğinden emin olursa ve yolcu olmazsa buna başvuruyordu. Borç aldığı kimsenin takva sahibi ve malının helâl olmasına, şüpheli olmamasına dikkat ediyordu. Rivayet edildiğine göre, bir defa bir şahıstan iki yüz dirhem borç almıştı, sonra bunu geri vermek üzere ona gitti. Borç veren kimse: Ey Abdullah'ın babası (Ahmed b. Hanbel), bunu sana geri almak niyetiyle vermedim, dedi. Ahmed b. Hanbel de: Ben bunu ancak sana geri vermek niyetiyle aldım, dedi.

2 — Bir iş arardı. İşin çeşidi ne olursa olsun, o işte çalışmaktan çekinmezdi. Çünkü eli üste çıkarıcı ve alta düşürmeyen her işşel reflidir.^{473[38]} Başkalarının artıklarını ve mallarının döküntülerini alinak gibi insanı aşağı bir duruma düşürmeyen ve dînin

^{472[37]} Tura, tıraz'ın çoğulu olup kumaş dokunan yere denir. Biz buna günümüzde (Mısır'da) «Anbar» adını veriyoruz. Anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel'e bu miras olarak kalmıştır. Kendisi bunu icara verir ve onunla geçimini temin ederdi.

^{473[38]} Zira Peygamber Efendimiz üstteki (veren) d. alttaki (alan) elden hayırlıdır.» buyurmuştur. Çeviren.

müsaade ettiği hiçbir iş küçümsenemez.

Yukarıda gördük ki, yolda kalınca Ahmed b. Hanbel ücretle yük taşıyor, bazan da dokumacılık yapıyordu. Zehebî, Tarih'inde aynen şöyle der:

«Bizim bir komşumuz vardı, bir gün bir kitap getirdi ve bu yazıyı tanyormusunuz? dedi. Tanıyoruz : Ahmed b. Hanbel'in yazısıdır, bunu senin için nasıl yazdı? dedik. O da şöyle söyledi: Mekke'de Süfyan b. Uyeyne'nin yanında kalıyorduk, Ahmed'i birkaç gün kaybettik. Sonra onu sormak için geldik, kapısı örtük idi. Ne haber? dedim. Elbiselerim çalındı, dedi. Ben de: Yanımda birkaç dinar var, istersen arkadaşlık hatırı için, istersen borç olarak vereyim, dedim. Kabul etmedi. Bunun üzerine bana ücretle yazı yazar mısın? diye sordum. Evet, dedi. Bir dinar çıkardım. Ahmed b. Hanbel: Bununla bana bir kumaş al ve ikiye ayır, yani biri peştemal biri de üstlük olsun, biraz da kâğıt getir, dedi. Ben de dediğini yaptım ve biraz da kâğıt getirdim. O da, bunu bana yazdı.»

Ahmed b. Hanbel, bazan bir kısım basit dokuma işleri de yapardı. Zehebî, İshak b. Rahuye'den şöyle rivayet eder:

«Ahmed b. Hanbel ile Yemen'de Abdurrazzak'ın yanında idik. Ben üstte, O da alttaki odada oturuyorduk. Ben, istesem bir cârîye satınalabilecek durumda idim. Öğrendim ki Ahmed b. Hanbel'in nafakası bitmiştir. Ona bir şeyler vermek istedim, kabul etmedi. İstersen borç olsun, istersen yardım olsun, dedim; yine kabul etmedi. Sonra baktım ki O, uçkur bağı dokuyor ve bunu satıp nafakasını temin ediyordu.»^{474[39]}

3 — Ahmed b. Hanbel, herkes için serbest olan ekin kalıntılarını toplardı. O büyük bilgin ve muhaddis ipini omuzuna alır, arazî üzerinde bırakılmış olan ekin kalıntılarını toplamak için giderdi. Ancak sahibinin müsaadesi olmadıkça hiçbir tarlaya girmemeye çalışırdı. Bu konuda ondan şöyle rivayet edilir: «Yaya olarak yazıya çıkmıştım, bir şeyler topladık. Bir kısım insanları gördüm ki halkın tarlalarını mahvediyorlardı. Sahibi müsaade etmedikçe hiçbir kimsenin herhangi bir tarlaya girmesi doğru olmaz.»^{475[40]}^{476[41]}

Halifelerin İhsanlarını Ve Vazife Almayı Reddedişi

Ünü sağlığında her tarafa yayılan, ölümünden sonra nesiller boyu adı anılan, dünyanın değersiz ve fâni şeylerini değil, büyük bir ilim mirası bırakan Ahmed b. Hanbel İşte budur. Çalışmak onun şerefini azalınmamış, aksine nesiller boyu yükseltmiştir. Çünkü insanların ruhuna madde hâkim ise de, ruhî ve aklî üstünlüğü takdir edenler de vardır, insanlar, bu değer ve meziyetleri kendileri elde etmemiş olsalar da, içlerinde insaf ve insanlığın mânâsından bir eser bulunanlar, onlara sahip olanlara hayranlık duyarlar. Ahmed b. Hanbel'in şu iki şeyden kaçındığını öğrendiğimiz zaman, onun büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz:

1 — Bir devlet memuru olmak,

2 — Vali veya halifenin ihsanını kabul etmek.

Ahmed b. Hanbel'in resmî vazifeye tâyin meselesi ile ilgili olarak şöyle rivayet edilir: İmam Şafîî, ilk defa 195 H. yılında Bağdad'a gelip kendi görüşlerini burada yaymaya başladığı zaman Ahmed b. Hanbel ondan ayrılmıyordu. Bağdad'ta olsun, sefere çıkmış olsun, hadis tahsili için onu takip ediyordu. İmam Şafîî, daha önce de söylediğimiz

^{474[39]} Zehebî, Tereinetu Ahmed b. Hanbel, Bu haltetrecemesi, merhum Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in baş tarafında yayımlanmıştır.

^{475[40]} İbnul-Cevzî, Menakıbull-İmam Ahmed b. Hanbel.

^{476[41]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/388-390.

gibi, onun Yemen'e Âbdurrazzâk b. Heramam'dan hadîs rivayeti için gideceği ve bu uğurda çekeceği zahmeti gözönüne alarak, kendisine bir yardımda bulunmak istemiştir. Şafiî'nin durumu el-Emîn^{477[42]}'in yanında çok iyi idi. el-Emîn, Şafiî'ye Yemen'e tâyin edilmek üzere bir kadı bulmasını teklif edince, Şafiî, de Ahmed b. Hanbel'i tavsiye etti. Böylece Ahmed b. Hanbel'in adı geçen Âbdurrazzâk'dan hadîs dinlemesi kolayca mümkün olacaktı. Durumu Ahmed'e anlattı, o da bu teklifi reddetti. Şafiî aynı teklifi birkaç kere tekrarladı ise de, Ahmed b. Hanbel, dâima saygı duyduğu hocasına, kesin olarak şu cevabı verdi: «Ey Abdullah'ın babası (Şafiî), bunu senden ikinci defa işitirsem, beni bir daha yanında göremezsin.»^{478[43]}

Görüyoruz ki, Ahmed b. Hanbel, hocasının bu teklifini reddetmiştir. Çünkü O, tam manasıyla adaletli olmayan sultanın emrinde çalışmayı uygun bulmuyordu. Bu noktada onun hocasıyla görüş birliğinde olmadığını görüyoruz. Hocası Şafiî, daha önce Yemen'de dört yıl kadar bir zaman vazife yaptığı için hükümdarların ne derecede adaletli olmaları gerektiğini bildiği halde, takva bakımından Ahmed b. Hanbel'den daha mı geri idi? Bu sorunun cevabı şudur: Şafiî, eğer adaleti yerine getirmek için çağılmışsa, isterse onu çağırmanın kendisi adaletsiz biri olsun, adaleti yerine getirmeyi bir vazife sayıyordu. Çünkü bu durumda O, kendisini bu vazifeye tâyin eden için değil, Allah için çalışacaktır. Onu tâyin edenin âdil olmayışı, kendisinin adaletli olmasına mâni değildir. Meselâ, Ömer b. Abdilaziz, Süleyman b. Abdilmelik'in veliahdı olmadan önce İman, takva ve adaletiyle bilinen bir kimse idi. Adı geçen Süleyman ise, diğer Emevî hükümdarlarından farksızdı. Eğer vazifeye tâyin edilmesi istenilen kimse, kendisinde adaleti gerçekleştirme yetkisini görüyorsa tâyin edilebilir.

İşte Şafiî'nin görüşü budur. Ahmed b. Hanbel ve ondan önceki Ebu Hanîfe gibi İmamların görüşüne gelince; bunlar, zâlim hükümdarlar tarafından vazifeye tâyin edilmeyi, onlara bir nevi yardım etmek ve onların haksız olarak topladıkları malı yemek gibi bir şey addediyorlardı. Bunun için onlar, vazife almayı reddederek takvadan ayrılmıyorlar ve haksız gördükleri kimselere yardımcı olmaktan uzaklaşıyorlardı. Ahmed b. Hanbel, kadılık vazifesine tâyini reddettiği gibi, halife veya vali tarafından gelen her türlü ihsanı da reddetmiştir. Esasen bu konuda fakihler üç kısma ayrılmaktadırlar:

1 — Sultan veya halîfenin malından bir şey almayı hoş görmeyen ve kendilerine bir şey verilince onu şiddetle reddeden fakihler. Ebû Hanife ve Süfyân-ı Svrî bunlar arasındadır. Meselâ, Ebu Hanîfe böyle bir şey almaktan şiddetle kaçınırdı. Halbuki O, bu suretle kendisini tehlikeye attığını biliyordu. Çünkü el-Mansur, onun kendisine bağlı olup olmadığını, ihsanlarını kabul edip etmemesiyle anlıyordu. Kısaca, bu kısma giren fakihler, hem vazifeyi hem de ihsanı kabul etmiyorlardı.

2 — Halîfelerin ihsanlarını kabul eden fakihler. Bunlar, böylece herhangi bir ihtiyaç sahibine veya ianeye muhtaç olan ilim ehline yardım etme imkânına kavuşuyorlardı. Bu suretle ilim adamının, ilmin şerefine lâyık bir hayat geçirmesini temine ve müslüman-lann israfına düşmemelerine çalışıyorlardı. Bu fakihlerin başında Ha7 san el-Basrî ve İmam. Mâlik gelir. Onlara göre halîfelerin verdiği ihsanlar, müslümanların malı olup ilim ve dînî tahsil yapan, müslümanlara dînî meseleleri öğretmek için kendilerini vakfeden kimseler buna daha lâyıktır. Bu bakımdan onlar asker gibidirler. Askerler, memleketi düşmandan korumak için kendilerini vakfetmiş olup nasıl vatani

^{477[42]} Halife Harım er-Reşid'in oğludur (öl. 198 H.). Çeviren.

^{478[43]} Adı geçen el-Menâkıb, s. 371.

savunuyorlarsa, aynı şekilde âlimler de sapıklığı önlemek, dinde bir gedik açılmaması ve ümmetin manevî bütünlüğünün bozulmaması için çalışıyorlar. Bu ikinci kısma giren fakîhler,halifelerin ihsanlarını boyun eğmeksizin kabul ediyor ve valilerce verilenleri de alıyorlardı.

3 — Hem kadılık vazifesini, hem de ihsanı kabul edip bunu bir sadaka olarak ihtiyacı olanlara veren fakîhler. İşte îmam Şafiû bunlar arasındadır. O, aldığı hiçbir ihsanı (atâ'yı) kendisi yememiştir. Ancak Mısır'da Muttalib oğulları için ganimetin beştebirinden (1/5) kendisine ayrılan hisseyi yemiştir.

Şüphesiz ki Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe'nin yolunu benimsemiştir. Bununla beraber O, Abbasileri sever ve onlar aleyhinde hareket etmezdi. Mihnetten önce de sonra da, ne ihsan (armağan) ne de vazife kabul etmiştir. Fakat, bazan ihsan ve hediye kabul etmek mecburiyetinde kalırdı. Lâkin bunu evine sokmaz ve ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Halîfe Mütevekkil'in Veziri, Ahmed b. Hanbel'e bir yazı göndermiş ve şöyle demiştir: «Emiru'l-Mü' minin, sana bir armağan tahsis etmiştir. Huzuruna çıkmanı emrediyor. Bu hususta ya Allah'a sığınırsın veya bu malı reddetmek suretiyle sana karşı öfkelenen (Halîfe)'nin cezasına lââyık olursun.»^{479[44]}

Bu durumda Ahmed b. Hanbel, armağanı kabul etmek zorunda kaldı ve böylece kendisini tezvirci Vezirin zulmünden kurtardı. Fakat aldığı bu mala elini sürmedi ve oğlu Salih'e, bunu alıp muhtaç olduğu halde sabredenlere, muhacir ve anasar'ın çocuklarına dağıtmasını emretti. Çünkü onları bu mala daha lââyık görüyordu. Üstelik O, helâl olup olmadığı şüpheli bulunan veya hoşuna gitmeyen bir malın sadaka olarak verilmesini daha uygun bulurdu. Böylece Ahmed b. Hanbel, nefisini temizlemiş ve Peygamber (S.A.V)'in «Sana şüpheli geleni bırak, şüpheli gelmeyene bak.» hadisine uyarak şüpheli şeyden Uzaklaşmıştır.

Bununla beraber tezvîr işi durmamıştır. Fakat şu hikâyeden anlaşıldığına göre Mütevekkil, bu tezvîr işine kesin olarak son vermiştir. Şöyle ki; şer vâsıtası olan bir kısım insanlar gelip Mütevekkil'e; Ahmed b. Hanbel senin yemeğini yemiyor, döşegine oturmuyor, içtiğin şu şeyin haram olduğunu söylüyor.» demişler; O da, bu tezvîrlere bütün tezvircüeri kesin olarak susturmaya yeten şu cevabı vermiştir-. «el-Mu'tasım kabrinden çıkıp gelse ve bana önün hakkında bir şey söylese onu da kabul etmem.»^{480[45]}

Ahmed b. Hanbel, Halîfe Mütevekkil'in böylesine bir güvenini kazanınca tezvirciler susmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mütevekkil de, onun kendisine , verilen armağanları alıp almamakta tamamen serbest olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, bundan sonra her türlü ihsanı reddetmiştir.Rivayet edildiğine göre, Mütevekkil, ihtiyacı olanlara dağıtması için Ahmed b. Hanbel'e bin dinar vermiş, O da: «Ben evden çıkmıyorum. Emîru'l-Mü'minîn beni sevmediğim şeylerden affetti. Bu da sevmediğim bir iştir.» demiştir, Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği bu malı almamış, o da bunu alması için kendisini rahatsız etmemiştir. Fakat, yine de bu büyük ilim adamının gönlü huzura kavuşmamıştır. Çünkü akraba ve çocukları, Halîfenin verdiği malı alıyorlardı. Belki de bu işi Ahmed b. Hanbel'in akrabalığı adına yapıyorlardı. Lâkin İmam Ahmeçl, onları bundan menettiği halde vazgeçmiyorlardı. İmam Ahmed onlara şöyle derdi: «Bunu niçin alıyorsunuz? Halbuki hudutlar, muattal ve boştur, ganimet'deîhline taksim edilmemektedir.»^{481[46]}

^{479[44]} Adı geçen el-Menakib.

^{480[45]} Adı geçen el-Menakib, s. 369.

^{481[46]} Aynı el-Menakib, s. 384.

Sonra bunlarla ilişkisini kesmiş ve birlikte yemek yememiştir. Hattâ onların tandırında pişen ekmeği dahi yememiştir. Rivayete göre oklunun evindeki tandırda kendisi için ekmeğin pişirilmiş, fakat O, bu ekmekten yemeyi kabul etmemiştir. Çünkü oğlu, Halîfenin ihsanlarını kabul ediyordu. Bu durum Halîfeye söylendiği zaman öfkelenmemiştir. Çünkü Halîfe, onun îman ve ihlâsını biliyordu. Bunun üzerine Halîfe.«Ahmed, bizi oğluna iyilik yapmaktan menediyor.» demiş ve Ahmed b. Hanbel'in haberi olmadan akraba ve çocuklarına yardım yapılmasını emretmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği malı almamak hususunda böylesine şiddetli davrandığı halde, halîfenin malının haram olduğunu açıkça söylemezdi. Sadece kendisinin bu malı şüpheli bulunduğunu söylerdi. Anlatıldığına göre, hasta yatarken oğlu kendisini ziyaret için gelmiş ve babasına: Babacığım,, Mütevekkilin yardım olarak verdiği şeyden bir miktar kaldı, bununla hacca gidebilir miyim? demiş; Ahmed b. Hanbel de: Evet, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine oğlu: Sana göre bu böyle ise niçin kendin kabul etmedin? diye sormuş, babası da: Yavrurum, bana göre o haram değildir, ancak ben, onu nezahet bakımından kabul etmedim, demiştir.^{482[47]}

Bu hale göre Ahmed b. Hanbel, Halîfenin ihsanını haram olduğu için değil, şüpheli gördüğü için kabul etmiyordu. O şüpheli bulunduğu her şeyden Uzak dururdu. Dahası var, Ahmed b. Hanbel, minnet altında kalmak korkusuyla arkadaşlarının hediyelerini bile kabul etmezdi. Kaldı ki halîfe ve emirlerin hediyelerini kabul etsin! İşte İmam Ahmed b. Hanbel'in böylesine zâhidâne, Uz. Peygamber'in Sünnetine ve sahâbîlerle tabîlerin ilmüne bağlı bir hayat yaşadığını görüyoruz. O, zâhid, mütevazı ve huşu sahibi idi. Peygamber'in Sünnetinden başkasına önem vermezdi. Hattâ sünneti yerine getirmek için bir cariyeyi teserrî etmiştir.^{483[48]} Zira biliyordu ki Peygamber (A.S.), Mâriyye-i Kıptiyye'yi teserrî etmişti. Ahmed b. Hanbel, teserrîden kaçınmasının Sünnetten Uzaklaşma olacağından korkmuş ve karısından bu hususta müsaade istemiş, o da kendisine müsaade etmiştir.^{484[49]}

O, Sünnete sınıksız bağlı kalmak uğruna her türlü işkenceyi umursamamış ve Sünnetten ayrılmamıştır. Aksine bütün mihnetlere rağmen selef-i Salih'in yolunda devam etmiştir. O, selef-i sâlih'-den intikal eden şeylere sarıldığı için en şiddetli işkencelere mâruz kalmış, fakat onların söylediklerini söylemiş, söylemediklerini de söylememiş; kısaca onların anlayış ve yollarından kıl kadar ayrılmamıştır. Bu zühd ve takvası, böylesine selef-i Salih'in yoluna bağlı kalışı sayesinde durmadan yükselmiş ve nihayet hakkıyla Dârü's-Seîâm (Bağdad)'m İmamı olmuştur.

Hadis ve fıkıh öğrenmek için îslâm âleminin dört bucağından bilginler gelip ona başvuruyorlardı. O, —Allah kendisinden razı olsun— fakir bir hayatı tercih ettiği halde, bu yüksek ilim mevkiinde devamlı olarak kalmış; dolayısıyla, insanların yanında değer ve itibarı durmadan artmıştır.

Bu sebeple, Ahmed b. Hanbel, 241 H. yılında öldüğü zaman ilim ve takvasını takdir ederek, bu büyük İmamın şahsında temsil ve ihya ettiği, sınıksız sarıldığı, yaymaya çalıştığı ve uğruna her şeyden vazgeçtiği Peygamber (S.A.)'in Sünnetiyle selef-i Salih'in ilmini tebcil için cenazesinde bütün Bağdad halkı hazır bulunmuştur.^{485[50]}

^{482[47]} Aynı el-Menakıb.

^{483[48]} Teserrî, bir cariyeyi odalık edinmek manasındır. Çeviren.

^{484[49]} Ahmed b. Hanbel, karısının müsaadesi üzerine az bir meblâğ karşılığında bir câriye satın almış ve adını (Reyhâne) koymuştur. Pak: İbnul-Cevzî, Menâkıbul-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 177. Çeviren.

^{485[50]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/391-395.

Şahsiyet Ve Karakteri

Ahmed b. Hanbel'in hayatını anlatırken sıfatlarının da bir kısmını kısaca belirtmiş olduk. Fakat burada, onun sıfatlarını daha geniş bir şekilde ele alacağız ve kısaca işaret etmekle yetinmeyeceğiz.

Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının bir kısmı Allah vergisidir. Bir kısmını da O, ruhî eğitim ve öğretimi sayesinde kazanmıştır. Biz burada her iki kısma dâhil olan sıfatlarını anlatmaya çalışacağız.^{486[51]}

1- Hafızası

Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının başında kuvvetli bir hafızaya sahip oluşu gelir. Bu, bütün muhaddislerde ve özel olarak İmamlık mertebesine ulaşanlarda mevcut olan bir sıfattır. Bu sıfat, aynı zamanda her türlü ilim için esas teşkil eder. İlim sahibinin mutlaka hafızaya dayanan bir kısım konularla uğraşması gerekir. O, bunları hafızasına yerleştirir ve başka şeyleri bunlar üzerine bina eder; yeni hüküm ve görüşlerini açıklarken bunlara dayanır. Yeni ve eski psikoloji, zekâ ölçüsünün hafıza ve gerektiği zaman malûmatı açığa çıkararak hazırcevaplılık olduğunu kabul eder. Ahmed b. Hanbel'e, Allah, bu sıfatlardan bol bir nasip vermiştir. Bu konuda birbirini teyid eden birçok rivayet vardır.

Çağdaşları onun kuvvetli bir hafızaya sahip olduğuna şahitlik ederler ve onu aralarında en büyük hafıza sahibi bir kimse sayarlardı. Ebû Zur'a'ya; «Muhaddis ve üstadlar arasında hafızası en kuvvetli olan kimdir?» diye sorulmuş, O da; «Ahmed b. Hanbel'dir.» demiştir.

Ahmed b. Hanbel, Uz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerini, sahâ-bîlerle tabîlerin söz ve fetvalarını hıfzettiği. Aynı zamanda O, bu hıfzettiği şeyleri tam manasıyla anlıyor ve bu anlayışına dayanarak hükümler istibat ediyordu. İşte O, çağındaki diğer muhaddislerden bu özelliği ile ayrılıyordu. Diğer muhaddisler sadece rivayetle iktifa ediyorlar; fıkıh, dirayet ve istinbatı fakîhlere bırakıyorlardı. Ahmed b. Hanbel ise, büyük bir râvî olduğu gibi, sünnet fikhına da önem veriyordu. Çağdaşı ve bâzı seyahatlarında kendisinden ayrılmayan arkadaşı İshak b. Rahuye bu konuda şöyle der: «İrak'ta Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve diğer arkadaşlarımızla bir arada bulunur ve hadîs müzakere ederdik. Ben: Bundan murat nedir? Bunun tefsiri ve fıkhi yönü nedir? diye sorardım. Ancak, Ahmed b. Hanbel hariç, herkes susardı.» Yine bu konuda talebesi İbrahim el-Harbi^{487[52]} şöyle der: Benzeri görülmemiş üç kişiye ulaştım: Ebû Ubayd el-Kâsım b. Sellâm'ı gördüm, onu ancak canlı bir dağa penze-tebilirim. Bişr b. el-Hâris'i gördüm, onu da başından tırnağına kadar akıl ile yoğurulmuş bir kimseye benzetebilirim. Ahmed b. Hanbel'i gördüm; Allah sanki, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini onda toplamıştır. O dilediğini söyler, dilemediğini de söylemezdi.»^{488[53]}

2- Sabır Ve Tahammülü

Ahmed b. Hanbel'in en büyük ve adını her tarafa yayan sıfatı, sabır ve tahammülüdür.

^{486[51]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/396.

^{487[52]} Bu zat, İbrahim b. İshak el-Harbi'dir (51. 385 H.) Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunmuştur. Birçok eserleri arasında «Garibul-Hadîs» adlı eseri meşhurdur. Çeviren.

^{488[53]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/396-397.

Bu sıfat, yüksek bir seciyenin mahsulüdür. Bu sıfatın esasını irade gücü, gerçek azim ve büyük bir himmet sahibi olmak teşkil eder. Beden ne kadar yorulursa yorulsun, bu sıfata sahip olanlar yılmak bilmezler. Ahmed b. Hanbel, kendisinde ahlâkî bir mizaç haline gelen bu sıfatı ile fakirlikle cömertliği, iffetle izzeti, büyüklükle müsamahakârlığı ve işkenceye tahammül etmeyi birleştirmiştir. O, bu sıfatı sayesinde hadîs tahsili için seyahatlar yapmış ve bu seyahatleri sırasında karşılaştığı meşakatlere göğüs germiştir. Yine bu sıfatı sayesinde O, hediye ve ihsanları almaya tahammül edememiş, hammalk ve dokumacılık yapmaya razı olmuştur. Keza, onu, akarının geliri yetmediği zaman ekmeğini çıkarmak için bâzı sanatları öğrenmeye sevkeden bu sıfatıdır.

İşte 28 ay gibi bir zaman içerisinde mâruz kaldığı büyük felakete, şiddetli kırbaçlara ve cehennem gibi zindanlara tahammül etmesini sağlayan, yine bu sıfatıdır. Keza, Onu, hemen heme'n Halîfe el-Vâsık'ın iktidarı boyunca insanlardan ayrı kalmaya, hadis rivayetinden ve dinî mes'eleleri açıklamaktan mahrum bırakılmaya tahammül ettiren bu sıfatıdır.

Burada söylemeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel'in sabrı, sabr-ı cemil (güzel sabır)^{489[54]} nev'indedir. Bu da inlemeden, feryad etmeden ve şikâyette bulunmadan yapılan bir sabırdır. O, öyle sağlam bir kalbe sahipti ki hiçbir şey onu korkutamazdı. Rivayet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel, mihnet günlerinde Halîfenin huzuruna getirilmiş ve sorguya çekiliyordu. İstedikleri gibi konuşup kendisini kurtarması için tehdit ettiler ve gözlerinin önünde onu korkutmak için iki kişinin boynunu vurdular. Fakat O, bu korkunç manzara karşısında iken gözleri Şafî'nin bir talebesine ilişmiş ve ona: «Mest üzerine meshetmek hususunda İmam Şafî'den hatırında bir şey var mıdır?» diye sormuştur. Ahmed b. Hanbel'in bu soğukkanlılığı orada hazır bulunanları dehşete düşürmüştü ve onları kendisinin böylesine sağlam bir kalbe sahip oluşuna hayran bırakmıştır. Hattâ onun en azılı düşmanı olan Ahmed b. Ebî Düâd; «Şu adama bakınız ki, boynu kesilmek üzereyken bile fıkıh mes'elelerini münakaşa ediyor!» demiştir.^{490[55]}

Buradaki sır şudur: Ahmed b. Hanbel, yalnız Allah'ın yüceliğini tanımış ve yalnız O'na güvenmiştir. O'nun elinde olanlara bakmış, insanların elinde olanlara bakmamış ve Ö'ndan başkasının azametini duymamıştır. Böylece o, kendisine işkence edenlerin seviyesine inmemiş, şiddet ve baskıları küçümsemiş, hayatı ve dünya zevklerini hiçe saymış, az bir dünya malı ile kanaat etmiş, fakat Allah için çok amel ile dahi yetinmemiştir.

Ahmed b. Hanbel, halîfe ve avanelerinin seviyesinden çok yüksek bir seviyede olduğundan, onlara Allah'ın yanında hiçbir değer vermemiştir. Allah'ın yüceliğini tanıdığı için insanlara karşı niüter vâzı davranmış ve onların kusurlarına bakmamıştır. Çünkü Allah'-dan başkasının yüceliğine inananlar kaba ve kibirli olurlar. Allah'ın yüceliğini tanıyanlar ise nâzik ve çok affedici olurlar. Ahmed b. Hanbel, Peygamber (S.A)'den rivayet ettiği şeyleri iyi kavrar ve onlarla amel ederdi. O, Uz. Peygamber'den şu hadîs-i şerifi rivayet etmiş ve bunu nefsinde uygulamıştır: «Sadaka malı azaltmaz, kul affetmekle ancak şerefini artırır, Allah için tevazu' göstereni Allah yükseltir.»^{491[56]}

^{489[54]} Kur'an-ı Kerim'de, Uz. Yakub'un kaybolan oğlu Yusuf için ettiği sabır, sabr-ı cemil diye vasıflandırılır. Çeviren.

^{490[55]} Hüyetul-Evüyâ', c. IX. s. 186.

^{491[56]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/397-398.

3- Nezâheti

Kelimenin en geniş manasıyla Ahmed b. Hanbel, nezâhet sıfatına sahipti. O, ruh bakımından nezihti; ister az ister çok olsun, başkasının malını asla almazdı. İffetli idi, nefesine ve şehvetine boyun eğmezdi. İmanı yönünden de nezihti; O, Allah'dan başka kimsenin hâkimiyetini tanımamıştır. Düşüncesinde de, nezihti. Selef-i Salih'in tartışma konusu etmediği bir mes'eleyi O da tartışma konusu yapmamıştır. O, ifadesinde de nezihtir; inanmadığı şeyi söylemek istemezdi. Bu uğurda şiddet ve baskılara göğüs germiştir. Fıkhiinde da nezihti; bu yüzden kendisine, aralarında ihtilâf bulunan sahâbîlerin görüşlerini karşılaştırmak için müsaade etmemiştir. Sahâbîle-rin her birinin görüşünü müstakil bir görüş olarak kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel, tabîilere karşı da aynı tutumu göstermiştir.

Bu nezaheti, Ahmed b. Hanbel'i, helâl olan bâzı şeyleri terket-meye kadar götürmüştür. Bu sebepten O, ne arkadaşının, ne de halifenin hediye ve ihsanını almıştır. Halbuki oğullarından birine, halîfenin verdiği mal ile hacca gitmenin caiz olduğunu, fakat kendisinin bunu ruhi bakımdan bir nezahet mes'elesi saydığı için kabul

etmediğini açıklamıştır.

Ahmed b. Hanbel'in zühd ve nezaheti, hayatın güzel nimetlerinden mahrum olmak değildir. Ancak helâl olan şeyleri araştırmak esasına dayanıyordu. O, güzel ve helâl olan nimetlerden istifade ederdi. Fakat, az dahi olsa, şüpheli şeylerden kaçınırdı. Ahmed b. Hanbel'e göre kalbleri yumuşatan ve nefsi olgunlaştıran zühd, seksiz ve şüphesiz helâl olan şeylerden kaçınmak değildir, ancak zühd, seksiz şüphesiz helâl olan şeyi taibetmek hususunda titizlik göstermektir.

Bu konuda rivayet edildiğine göre Ebû Hafs Ömer b. Salih et-Tarsusî şöyle demiştir: «Ebû Abdülâh CAhmed b. Hanbel)'a gittim ve ona: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. Talebelerine baktı, sonra başını bir müddet eğdi ve şöyle dedi: Helâl yemekle yavrucuğum. Ebû Nasr Bişr b. el-Hâris'e uğradım ve ona: Ey Ebû Nasr, kalbler ne ile yumuşar? dedim: «Biliniz ki kalbler, ancak Allah'ın zikri ile hUZura kavuşur.»^{492[57]} dedi. Ben de Ebu Abdillah'ın yanından geliyorum, dedim. Bunun üzerine: Ebu Âbdillah sana ne dedi? diye sordu. Helâl yemekle, dedi diye cevap verdim. Ebu Nasr da; O, işin esasım söylemiştir, dedi. Abdul-Vahhâb b. Ebil-Hasen'e geldim ve: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. O da; «Biliniz ki kalbler, ancak Allah'ın" zikri ile hUZura kavuşur.»^{493[58]} dedi. Ben de: Ebu Abdillah'm yanından geldim, deyince sevinçten yanakları kızardı ve: Ebu Abdil-lah (Ahmed b. Hanbel) ne dedi? diye sordu. Ben de: Helâl yemekle, dedi, diye cevap verdim. O da: Ebu Abdülâh sana işin cevherini vermiştir, dedi ve: Asıl olan onun dediği gibidir, asıl olan onun dediği gibidir, diye ilâve etti.»

Rahmetli, her türlü şüpheden uzak olan helâl rızık ile iktifa etmeyi şeref mertebelerinin en üstünü sayardı. Bu mertebeye ancak azimli insanlar ulaşabilirler. Ahmed b. Hanbel'e göre insan için hakiki güç, beden gücü değil, nefse hâkim olmak, onu helâl ve temiz rızık ile iktifaya sevkettir. Kendisine bir defasında: Yiğitlik nedir? diye sorulduğunda: «Yiğitlik, nefsinin arzu ettiği şeyi korktuğun şey için terketmendir.» dedi.

^{492[57]} Ra'd, 28.

^{493[58]} Aynı sure ve aynı ayet.

Temiz ve helâl rızıkla iktifa etmek, Allah'ın: «Ey îman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın.»^{494[59]} âyet-i kerîmesinde nehyetmiş olduğu mutlak mahrumiyetle, Allah'ın mubah kıldığı şeyleri tecâvüzü veya haram olan şeylere dalmaya sebebiyet veren ve yapılmasında ruhî meşakkat bulunan mutlak başıboşluk arasında bir mertebedir. Çünkü nefis, faydalanmak için dâimi bir arzu içindedir. Ya mahrum edilmek suretiyle onun bu arzusu kırılmış olur veya isteği yerine getirilmek suretiyle harama düşmüş olur. Sapmaksızın sağlamca bu iki noktanın ortasında durabilmek, ruh kuvvetine ve nefse hâkim olmaya muhtaçtır.^{495[60]}

4- İhlâsı

Ahmed b. Hanbel'in en bariz sıfatlarından biri de ihlâsıdır. Bütün büyük İmamlar, bu sıfatla imtiyaz etmişlerdir. Allah u Teâlâ, Kitab ve Sünnet ilmini tahsilde îmam Ahmed b. Hanbel'e ihlâs bakımından büyük bir nasip vermiştir. Nefsi arzular, tahsil sırasında ona musallat olmamıştır. Tahsilinde selef-i Salih'in yoluna uymayan hiçbir şeyi ortaya, atmak istememiştir. Çünkü, bu ilim din ilmidir. Herhangi bir bid'atçılığa değil, bu ilme uymak zarurîdir. O, bu ilmi mevki' ve şöhrat elde etmek için tahsil etmemiştir. Rahmetli şöyle derdi : «Bilinmemek için Mekke'ye gitmek ve kendimi oranın mahal-lelerinden birine atmak istiyorum.» Ahmed b. Hanbel, adı sam unutulmuş olan âlimlere imrenir ve: «Adını Allah'ın unuttuğu kimselere ne mutlu!» derdi. Ahmed b. Hanbel, müttakilikle öğrenmenin takvayı eksilteceğine inanırdı. Yahya h. Maîn şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in emseline raslamadım. Onunla beş yıl arkadaşlık ettim. O, salâh ve hayır ile bize asla öğrenmedi.»^{496[61]}

Ahmed b. Hanbel'in en çok nefret ettiği şey riyadır. O, ne amelde, ne ibâdetle ve ne de ilim tahsilinde riyakârlık etmiştir. Dâima riyayı menederdi. Hattâ âlim veya talebenin ilim aletlerini yanında taşımamasını riya sayar ve : hokka ve kalemi göstermek de riyadır, derdi. Bunun için kendisi onları göstermezdi.

O, —Allah kendisinden razı olsun— Allah'ın Kitabı, Resûlullâh'ın Sünneti ve selef-i sâlih'in yolundan ayrılmamak için uğradığı şeyleri azımsard.'Dînî vicdanının kuvveti sayesinde O, dînîni korumak uğruna karşılaştığı felâketleri de çok görmezdi. Çünkü nefis-i' levvâme, sahibini kusur işlemekle suçlar ve ibâdetle şımarmasını önler.^{497[62]}

5- Heybeti

Ahmed b. Hanbel'in önemli sıfatlarından biri de heybetidir. Bu sıfat, onun söz ve rivayetinin ruhlar üzerindeki tesirini artırmıştır. Heybet sıfatının yanında ona mutlak bir surette itimat edilirdi. O, heybetli idi. Asla korkak değildi. Emniyet mensupları onun evinin yanından geçerlerken korkarlardı. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in kapısında gece beklemekle görevlendirilen bir polis (şurtî) onu çağırarak için gitmiş, fakat kapısını vurmaktan korktuğu için amcasının kapısını çalmayı tercih etmiş ve kendisini böyle heybetli bir şahısla karşılaşmaya alıştırdıktan sonra bu kapıdan Ahmed b. Hanbel'in yanına varabilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in, talebeleri üzerindeki heybeti, onlarla fazla ülfet etmesine rağmen

^{494[59]} Mâide, 87.

^{495[60]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/399-400.

^{496[61]} Hilyetu'l-Evliyâ', c. IX, s. 181.

^{497[62]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/400-401.

çok büyüktü. Bir talebesi bu konuda şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'i bir şeyden dolayı reddetmekten veya herhangi bir şey üzerinde onunla tartışmaktan korkardık.» Başka bir talebesi de şöyle demiştir: «Ahmed b. Hanbel'den daha heybeyli birini görmedim. Bir şey söylemek için yanına gitmişim, Onu görünce heybetinden beni bir titreme aldı.»

Ahmed b. Hanbel'in halleri onun bu heybetini artırmakta ve ruhlar üzerindeki tesirini kuvvetlendirmekte idi. O, her zaman ciddî idi. Alay ve şaka etmezdi. Hattâ O, ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmenin, akıl kıtlığından veya dînî vicdanın uyuşukluğundan ileri geldiğini söylerdi. Ahmed b. Hanbel'in meclisinde ne boş lâf, ne de kötü söz bulunurdu. O, ya Kur'ân ve Sünnet ilminden bahsederdi, ya da susardı. Heybet ve vakarı; boş laf, lüzumsuz yere çok münakaşa etmek kadar hiçbir şey azaltmaz. Ahmed b. Hanbel, bunların hepsinden Uzak durmuş, kalb ve dilini bunlardan korumuştur.^{498[63]}

6- İyî Muaşeretî

Ahmed b. Hanbel, böylesine heybetli olmakla beraber aynı zamanda iyi muaşeret sahibi idi. Katı kalbli değildi. Geniş ruhlı, güleç yüzlü, yumuşak huylu ve büyük bir haya sahibiydi. Allah'dan hakkıyla haya eder, münafıklık ve riyakârlık bilmezdi. İnsanlardan da haya ettiği için onlara emir vermez ve büyüklük satmazdı. Bir çağdaşı şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in çağında gördüklerim arasında ondan daha dindar, daha müttakî, daha nefesine hâkim, daha fakîh, daha edepli, daha ahlâklı, daha sebatlı, daha iyi muaşeretli ve gösterişten daha Uzak hiçbir kimse görmedim.»

İşte Ahmed b. Hanbel'in ahlâk ve sıfatları bunlardır. Onun şahsiyet ve karakteri Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde teşekkül etmiştir. O, Resûlullâh'm Sünnetine tam olarak uymuş, O'nu kendisine örnek edinmiştir. Peygamber (S.A) 'in ahlâkını iyice öğrenmiş, hiçbir riyaya kapılmaksızın veya insanı silikleştiren şöhret peşine düşmeksizin nefisini bu yönden sınıksız kontrol altına almıştır. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, hem sözünde, hem de işinde mütevazı davranırdı, büyük bir haya sahibi idi. Yalnız Allah'a itaat ederdi. Hakka sarılırdı. Sadece yüce ve sonsuz Kudret sahibi olan Allah'a güvenirdi.^{499[64]}

Ahmed B. Hanbel'in Görüşleri

Ahmed b. Hanbel, Sünnet adamı idi. Yani Sünneti tam olarak hıfzetmişti. Onun fikhî Sünnete dayanmaktadır. Fakat kendisinden, . mücadelelere dalmaksızın, akaid me's'eleleri üzerinde bir kısım görüşler ileri sürdüğü rivayet edilmiştir. Yâni Ahmed b. Hanbel'in İman, kader, insanın fiilleri, büyük günah işleyen kimselerin durumu ve Kur'an'm yaratılmış olup olmaması hakkında kendine has görüşleri vardır. Kur'an hakkındaki görüşünü, mihnetinden bahsederken anlattık. Burada, diğer konular hakkındaki görüşlerini kısaca belirtmek istiyoruz.^{500[65]}

İman Hakkındaki Görüşü

^{498[63]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/401-402.

^{499[64]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/402.

^{500[65]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/403.

Ahmed b. Hanbel'in çağındaki ve kendisinden önceki âlimler, îmanın hakikati üzerinde münakaşa etmişlerdir. Bunlardan bâzısı: İman bir marifettir, demiş; bâzısı: îman tasdik ve iz'ândır, ne artar ne de eksilir, demiş; kimisi de: îman artar ve eksilir, demiştir. El-bette Ahmed b. Hanbel de, münakaşaya girmeksizin kendi ölçüsüne göre ve Sünnetin ışığı altında görüşünü açıklamak mecburiyetinde idi. Ahmed b. Hanbel'e göre îman: Kesin olarak- inanmaktan, iz'ân ve amelden ibarettir. Bu konuda onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

«İman, hem söz hem de ameldir; artar ve eksilir. Yâni İman, iyi amellerle artar, kötü amellerle eksilir. İnsan, îmandan çıkar; fakat, islâm'dan çıkmaz. Tevbe edince yeniden îmana döner. İnsanı .ancak Allah'a şirk koşmak veya farzlardan birini inkâr ederek yapmamak îmandan dışarı çıkarır. İnsan herhangi bir farzı tembellik veya gevşeklik sebebiyle terkederse, onun durumu Allah'ın iradesine kalmıştır. Allah dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder.»

Bu sözlerden anlaşılıyor ki Ahmed b., Hanbel şu üç hakikati birbirinden ayırıyordu:

1 — İman: Kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve Uzuvarla ameldir.

2 — İslâm: Tasdik ve ikrardan ibarettir. Kişi, Allah'a şirk koş-maksızın veya Kur'an ile Sünnetin bildirdiği herhangi bir emri inkâr etmeksizin amelden geri kalırsa, İslâm'dan çıkmış olmaz.

3 — Küfr: Bu da, Allah'a şirk koşmak veya dinin emir ve nehiyelerinden birini inkâr etmektir.

Ahmed b. Hanbel, bu görüşlerinde sadece nass'lara dayanır ve aklî münakaşalara girişmezdi.^{501[66]}

Büyük Günah İşleyenler Hakkındaki Görüşü

İmam Ali —Kerremallâhu vechehû— zamanından beri müslü-manlar, büyük günah (kebîre) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşalara dalıyorlardı. Çünkü Hâriciler, büyük günah işleyenlerin müşrik olduklarına hükmediyorlar ve bu konuda çok şiddetli davranıyorlardı. Dolayısıyla âlimler, bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hasan el-Basri: Büyük günah işleyen münafıktır, demiş; Mürcie'nin sapıkları: İman olduktan sonra günahın hiçbir zararı yoktur, nitekim küfür ile tâatın da hiçbir faydası yoktur; yâni İman olduktan sonra azap da yoktur, hesap da yoktur, demişlerdir.

Ebu Hanîfe ve fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre kebîre işleyen kimse, tevbe-i nasuh ile tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder. Nitekim Allah, kulları için böyle va'detmiştir. Eğer tevbe etmezse durumu Rabbma havale edilir. Allah isterse ona azap eder, isterse onu affeder. Mu'tezilîler büyük günah işleyen kimseyi mü'-min saymazlar ve onun iki menzile arasında kalacağını söylerler.

Ahmed b. Hanbel'in görüşü de diğer fakîhlerin görüşü gibidir. O, mü'minin vasıflarını şöyle anlatır:

«Mü'min kendisine gizli olan işleri Allah'a havale eder, kendi işini de O'na bırakır. Günahlarla Allah'ın "mağfîret kapısını kapatmaz. Her şeyin, bütün hayır ve şerrin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu bilir. Muhammed ümmetinden ikilik edenler için Allah'dan ümidini kesmez. Kötülük edenlerin akıbetinden korkar. Ümmet-i Muhammed'den hiçbir kimse, yaptığı iyilik sebebiyle cennete ve kazandığı günah

^{501[66]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/403-404.

sebebiyle cehenneme girmez. Ancak Allah kullarını dilediği yere gönderir.»^{502[67]}
Bundan anlıyoruz ki, Ahmed b. Hanbel günahkârların işini Allah'a havale ediyor. Fakat, onların akıbetinden korkuyor. Mu'tezi-lilerin, kebire işleyen mü'min değildir, sözünü de reddediyor ve şöyle söylüyor: «Eğer bir kimse, kebire işleyenlerin mü'min olmadıklarına inanırsa, o, Hz. Âdem ve babalarına yalan söyledikleri için Uz. Yusuf'un kardeşlerinin de kâfir olduklarını iddia etmiş^{503[68]} olur.»^{504[69]}

Kader Ve İnsanın Fiilleri Hakkındaki Görüşü

Ahmed b. Hanbel'in dînî mes'eleleri inceleme metodu selefin metodu idi. Nakli bırakıp sadece akla itimat etmezdi. Selefin söylediği şeyleri söyler, onların söylemekten kaçındığı şeylerden kaçınırdı. Kaza, kader ve insanın fiilleri hakkındaki tutumu da böyle idi. Bu konuda selefin kabul ettiği şeyleri söyler, onların münakaşa etmediği aklı mes'eleler üzerinde durmaz ve münakaşa etmezdi. Onun kader hakkındaki şu görüşüne bakınız. O, sadece bu husustaki selefin görüşünü naklediyor ve kendisi susmayı uygun buluyor:

«Tabîlerden, müslimanların İmamlarından ve büyük şehirlerin fakîhlerinden yetmiş kişi Peygamber (S.A.)'in bıraktığı, şu sünnet üzerinde icmâ' etmiştir: Allah'ın kazasına rızâ, emrine teslimiyet, hükmüne - sabır, emrettiğini yapmak, nehyettiğinden uzaklaşmak, hayır ve şerriyle kadere îman etmek, dinde mücadele ve husumeti bırakmaktır.»^{505[70]}

İşte görüyoruz ki Ahmed b. Hanbel, hayır ve şerri ile kadere îman ve itaatin vacip olduğunu beyan etmektedir. Kader, teklif ve tâat'da irade ve ihtiyara aykırı düşmez. Gerçi o, bunu açıkça söylemiyor. Fakat yukarıdaki ifadesi bu görüşü içerisine almaktadır.

Allâhu Teâlâ, kullarının yaptığı her şeyi bilir ve onu kendisi murad eder. Kâinatta O'nun murad etmediği hiçbir şey olmaz. Ahmed b. Hanbel, bazı kaderiyecilerin görüşlerini beğenmez ve daima kendi görüşünü şöyle açıklar: «Ben söz sahibi değilim. Bu konuda herhangi bir söz söylemeyi düşünmüyorum. Ancak Kitap, Sünnet veya Peygamber'in Hadisinde ve sahâbîlerden rivayet edilenlerde ne varsa onu söylüyorum. Bunların dışında söz söylemek hoş bir şey değildir.»^{506[71]}

Allah'ın Sıfatları Hakkındaki Görüşü

Allahu Teâlâ yüce zâtını bir kısım sıfatlarla vasıflandırmıştır. Meselâ, Allah'ın kudret, irade, ilim, hayat, semi' (işitme), basar (görme) ve kelâm sıfatları vardır. Nitekim Kur'an'da; «Allah Musa'ya hitab ederek konuştu.»^{507[72]} buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ yüce zâtını, bunlardan başka Esmâul-Husnâ'sında zikrettiği sıfatlarla tavsif etmiştir.

İşte Ahmed b. Hanbel, Kur'an ve hadislerde zikredilen Allah'ın bütün sıfatlarını aynen kabul etmiştir. Ona göre Allah işitici (semi), konuşucu (mütekellim), kudret sahibi (kadir), irade sahibi (mürid), her şeyi bilen (alîm), her şeyden haberdar (habir), latif ve

^{502[67]} İbnul-Cevzî Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 165. Çeviren.

^{503[68]} İbnul-Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 168.

^{504[69]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/404-405.

^{505[70]} Adı geçen eser, s. 176.

^{506[71]} Adı geçen eser, s. 156.

^{507[72]} Nisa, 164.

hakimdir. Kur'an'da da; «Onun benzeri dahi yoktur.»^{508[73]} buyurulmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Allah'ın kendi zâtını vasıflandırdığı bütün sıfatlarını sayar ve bunları te'vile çalışmazdı. Yine O, bu hususta Uz. Peygamber'den rivayet edilen şeyleri de te'vil etmezdi. Oğlu Abdullah'-dan babasının, Allah'ın sıfatlarından bahseden hadisler hakkında; «Biz bu hadisleri olduğu gibi rivayet ediyoruz.» dediği nakledilmiştir. Buna göre Ahmed b. Hanbel, Allah'ın sıfatlarının hakikat ve künhünden bahsetmediği gibi, bir nassa dayanmayan te'vili de Sünnet ve Kur'an'ın dışına çıkma sayardı. Çünkü müteşâbihlere uymak, fitne peşine düşmek ve İslâm'da bid'at çıkarmaktır. Bunun için O şöyle derdi:

«Mü'minin sıfatı, kendisine gizli olan işleri Allah'a havale etmektir. Peygamber'in hadîslerindeki şeyleri de olduğu gibi tasdik etmek ve bunları misallerle anlama mamaktır.»^{509[74]}

Görüyoruz 'ki, Ahmed b. Hanbel i'tikadî meselelerde nakle sarılmakta ve aklın ortaya koyduğu neticeleri kullanmamaktadır. Çünkü O, tam manasıyla Sünnet adamıdır. Felsefe adamı değildir. Felsefî kazıye (önerme) lere ve aklî prensiplere dayanmamaktadır. Zira akıl, duyulan (mahsûs) ve görülen âlemin ötesini kavrayamaz. Yunan filozoflarından tutun Uz da günümüze kadar bütün insanlar, gayb âlemi veya onların tabiriyle tabiatötesi (metafizik), bizim deyişimizle, duyulanlar-ötesi âlem hakkında değişik görüşler ortaya atmışlardır. . .

Ahmed b. Hanbel, Allah veya Peygamber" tarafından bildirildiği kesin olarak anlaşılan nass'lara itimat etmekle saf lam bir kaleye sığınmış, aklın kuruntu ve saptantılanndan Uzak kalmıştır. O, faydasız şeyleri bırakarak ancak faydalı şeylerle, insanlara işlerinde, dünya ve âhiretlerinde yararlı olan ilimlerle^{510[75]} uğraşmıştır.^{511[76]}

Siyaset Hakkındaki Görüşleri

Ahmed b. Hanbel'in siyasetle ilgili mes'eleler hakkındaki metodu da selefin metoduna uygundur. O, hilâfet ve halife konusunda sahâbi ve tabiîlerin çoğunluğuna uyar. Dolayısıyla burada da se-lef-i sâlih'e uyulması görüşünü benimser. Selefin bu husustaki tutumuna göre, halife kendisinden sonra elverişli gördüğü birini hilafet için tavsiye edebilir. Burada son söz, mü'minlerin bî'atıdır. Nitekim Peygamber (S.A.), Hz. Ebû Bekr'in kendi yerine geçmesine işaret buyurmuş, fakat bunu açıkça söylememiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber Ebû Beki"i müslümanlara namaz kıldırmak için İmam olarak seçmiştir. İşte bu O'nun dünya işleri bakımından da İmamet'e (hilafet'e) tam olarak ehil olduğuna bir işarettir. Bu itibarla sahâ-bîlerin «Peygamber (S.A.) Ebû Bekr'i din işimiz için seçmiştir. O halde biz, onu dünyâ işimiz için nasıl seçmiyelim?» sözü, ona yapılan bî'at'ın yerinde olduğunu gösterir.

Ebû Bekr (R.A.), kendisinden sonra halife olmak üzere Hz. Ömer'i seçmiş ve müslümanların biat edip etmeme hususunda serbest olduklarını bildirmiştir. Müslümanlar da Hz. Ömer'e bîat etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ömer, Peygamber'in hoşnutluğunu kazanan altı kişiyi seçmiş ve bu altı kişiye, aralarından birini halife seçip müslümanları buna bî'at'a davet etmelerini tavsiye etmiştir. Bunların dördü. Hz.

^{508[73]} Şûra Sûresi, 11.

^{509[74]} İbnu'l-Cevzî, Menakıbul-İmam Ahmed b. Hanbel

^{510[75]} Kıyamet günü Allah'ı görme meselesinde de Ahmed b. Hanbel, âyet ve hadislerin zahirine göre hareket eder ve onları te'vil etmezdi. Ona göre, Peygamber'in Mi'râc'da Rabbini gördüğüne ve mü'minlerin de kıyamet günü O'mı göreceklerine dair sahih hadisler vardır. Elbette İnanlara inanmak gerekir. Bunlar üzerinde) münakaşa etmek bid'attir. (Bak: İbnul-Gezî, adı geçen el-Menakıb, s. 172, 173.) Çeviren.

^{511[76]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/405.

Osman'ı seçmiş ve müslümanlar da ona bîat etmişlerdir. Hz. Ali de ona bîat edenler arasındadır.

Ahmed b. Hanbel, «Onların işleri, aralarında danışma (şûra) ile dir.»^{512[77]} âyetine uyarak, halîfenin şûra ile seçilmesini kabul ederdi. O, Sünnete uyarak, Peygamber (S.A.Ve halîfe olacak kimselerin Kureyş'den olmasını ileri sürerdi.

Ahmed b. Hanbel'in diğer fakîhlerle birleştiği siyasi görüşü de, hilâfeti zorla ele geçirip halkı memnun eden ve adaleti yerine getiren kimsenin hilâfetini meşru saymasıdır. Hattâ Ahmed b. Hanbel, daha ileri giderek, hilâfeti zorla ele geçiren kimseye, fâcir bile olsa, itaatın vacip olduğunu söyler. Çünkü bu suretle fitnelerin önüne geçilmiş olur. Bir risalesinde aynen şöyle der:

«İmamlara (halîfelere), yâni emiru'l-mü'minine, halifelik mevkiine gelen ve halk tarafından memnunlukla kabul edilen veya kılıçla halkın üzerinde, hâkimiyet kurduktan sonra emîru'l-mü'minîn unvanını alan devlet reisine, ister fâcir olsun isterse muttaki olsun, itaat gerekir. Emirlerle,^{513[78]} ister fâcir ister mütakî olsun gaza işi, kıyamete kadar sürecektir. Ganimeti taksim ve cezalan infaz etmek de İmamlara aittir. Hiçbir kimsenin onları ta'n etmek (yermek) veya onlarla münazaada bulunmak hakkı yoktur. Sadakaları (vergileri) onlara vermek caizdir. Bir kimse, fâcir olsun müttakî olsun, onlara bu sadakaları verirse borçtan kurtulur. Cum'a namazı bunların tâyin ettiği İmamların arkasında da kalınabilir. Bir kimse, bunların arkasında kıldığı namazı iade ederse bid'at işlemiş, hadisleri ter-ketmiş ve sünnete muhalefette bulunmuş olur. Bir kimse, müslümanların İmamlarından birine karşı ayaklansa, bu İmam etrafında , toplanmış olan halkda herhangi bir şekilde ister rızâ ile, ister tahakküm karşısında onun hilâfetini tamsa, ayaklanan kimse müslü-manların birliğini bozmuş ve Peygamber'in hadislerine aykırı davranmış sayılır. Eğer ayaklanan bu kimse, aynı hal üzere ölürse ca-hiliye ölümü ile ölmüş olur.»^{514[79]}

Bu- görüşler tuhaf karşılanabilir. Çünkü, zulmü kabul etmekte, zâlime karşı isyanı itaatsizlik saymaktadır. Ahmed b. Hanbel, bunları nasıl söyler? Şüphesiz Ahmed b. Hanbel, zâlimin zulmünü kabul etmemektedir. O, zâlimin zulmü miktarınca Allah'ın huzurunda hesaba çekileceğine inanmaktadır. Kendisi bu konuda birçok hadîs rivayet etmiştir. Fakat, bu meselede O, müslümanların maslahatını gözetmektedir. Ona göre istikrarlı ve sabit bir nizam, mutlaka bulunmalıdır. Bu nizamın dışına çıkanlar ümmetin kuvvetini parçalamakta ve onu temelinden sarsmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Hâricilerin bir kısım haber ve fitnelerini gözönüne alarak her şeyden önce sabit bir nizamın bulunmasını lüzumlu görmüştür. Bu nizamı bozmak isteyenler, zâlim hükümdarların işledikleri suçtan daha fazla suç işlemiş olurlar.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel, bu meseleyi sefeye tâbi olmak yönünden ele almaktadır. Çünkü tabîiler, Emevîler devrinin üçte ikisinden çoğunu teşkil eden yıllarda yaşamışlardır. Birçok' zulüm ve fık-u fücür ile karşılaşmışlardır. Bununla beraber isyanı nehyetmişler ve isyancılara katılmamışlardır. Onlar, halîfe ve valilerde dinleyecek kulak ve anlıyacak kalb buldukları zaman nasihat etmişlerdir. Durum ne olursa olsun onlar, isyan etmedikleri gibi isyancıları da desteklememişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, hükümdarın vasfı ne olursa olsun, istikrar ve nizamın korunmasını isteyen böyle bir görüşe sahip olmakla beraber, halîfe ve valilerle hiçbir şekilde temas kurmamıştır. Asla onların hediye ve armağanlarını kabul etmemiştir. Gerçekten O, ça-

^{512[77]} Şurâ Sûresi, 38.

^{513[78]} Emirlerin başkanlığı altında.Çeviren.

^{514[79]} Umul-Cevri, adı geçen el-Menakib, s. 176.

ğında adaletin yerine getirildiğini görmüyordu. Devrin halîfelerinde insaf yoktu. Hattâ onlar, zulümde çok ileri gidiyorlardı. Fakat Ahmed b. Hanbel, yine de kimseyi isyana teşvik etmemiştir. Lâkin, nefsinin tenzih için bizzat onlardan uzaklaşmıştır. Allah Ona rahmet etsin ve Ondan razı olsun. O, hakka inanan, zulmü tanımayan, fesat ve karışıklığı istemeyen büyük bir kalbe sahipti.^{515[80]}

Ahmed B. Hanbel'in Hadîs Ve Fıkıhı

Bilginler, Ahmed b. Hanbel'in muhaddis olduğunu, ittifakla kabul ederler. Fakat bir kısmı, onun fakîh olduğunu" kabul etmez. Bizim, burada şöyle söylememiz uygun olur: Şüphesiz Ahmed b. Han-bel hadîste İmamdır. İşte onun fıkhındaki İmamlığı da buradan gelmektedir. Zira onun fıkhı; mantığı ve prensipleri, ölçüsü ve rengi itibariyle hadîslere dayanmaktadır. Bunun içindir ki İbni Cerir et-Taberi, O'nun fakîh olduğunu kabul etmemiştir. İbni Kuteybe de O'nu mahaddislerden saymış ve fakîhler arasında zikretmemiştir. Bunlardan başka bilginlerin görüşleri de onlara yakındır. Fakat Ahmed b. Hanbel'den intikal eden görüş ve fetvalar dikkatle incelenirse, daha önce söylediğimiz gibi, onun hadis yönü üstün gelen bir fakîh olduğu anlaşılır.

Ahmed b. Hanbel'in fakîh olup olmadığına dair bilginlerin kanaati ne olursa olsun, gerçek odur ki, kendisine kadar ulaşan se-nedlere'dayan çeşitli rivayetlerle Ona nisbet edilen elimizde bir yığın fikhî miras vardır. Bu mirası insanlar kabul etmektedirler. İnsanların kabul ettiği bir şeyi, delilsiz reddetmek hakkımız değildir. .

Ahmed b. Hanbel'in fıkhı etrafında koparılan gürültü, gerçekte şunlardan ileri geliyor:

1 — Ahmed b. Hanbel, rivayeti fetvaya tercih ederdi. Onun hadîs ile meşhur oluşu ve hadîste İmamlık derecesine çıkışı, bir müddet kendi fıkhını perdelemiştir.

2 — O, fetvalarının yazılmasını menederdi. Çünkü, insanların istinbata dayanan fıkha önem verip bu fıkhın asıl kaynağına önem vermemeleri endişesiyle, Peygamber (S.A.V)'in hadîslerinden başka bir şeyin yazılmasını hoş görmezdi. Öyle anlaşılıyor ki, Onun fetvalarının yazılmasını menedişi, fıkıh hayatının başlarına raslamak-tadır. Bu sebeple daha sonraki rivayetler, Ahmed b. Hanbel'in bâzı fetvaları kendisinin yazmış olduğunu ve bunları naklettiğini göstermektedir. Belki de O, hadîslere yakın olan veya hüküm hadîslerle belirtilen fetvaları nakletmiştir.

3 — Ahmed b. Hanbel, ihtilâfa düşen sahâbîlerin görüşlerini ayrı ayrı kabul eder ve bunları meselenin çeşitli yönlerden izahı (vecihleri) sayardı. İhtilâfa düşen tabiiilerin görüşlerini de meselenin vecihleri olarak kabul ederdi. Kendisine onların sözleri arasında tercih etme yetkisi tanımazdı. Öte yandan Ebû Hanîfe'nin tabiiiler hakkında; «Onlar da insan, biz de insanız...» dediği, Şafiî'nin de sahâbîlerin görüşleri arasında Allah'ın Kitabı ve Peygamber (S.Â.V.)-in Sünnetine en yakın olanı tercih ettiği bilinmektedir.

4 — Bilginler, hadis hakkındaki «el-Müsned» in Ahmed b. Habel'e nisbetinin sıhhati üzerinde birleşmişlerdir. Fakat bilginlerin çoğu, bâzı fikhî meselelerin Ona nisbetinde şüpheye düşmüşlerdir. Gerçi onların bu şüpheleri bir mesnede dayanmamaktadır.

Biz, önce muhaddis olan Ahmed b. Hanbel'i anlatalım. Sözü bu noktaya getirince, ilk kez el-Müsned'den bahsetmemiz gerekmektedir.^{516[81]}

^{515[80]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/407-709.

^{516[81]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/410-411.

El-Müsned^{517[82]}

el-Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadislerin bir koleksiyonunu teşkil eder. Bu hadisler Onun güvenilir (Sika) râvilerden yapmış olduğu rivayetlerin bir hulasesidir. Ahmed b. Hanbel, ilk önce el-Müsned'deki hadisleri toplamaya hadis rivayetine başladığı zaman teşebbüs etmiş ve hayatı boyunca bu işi bırakmamıştır. Fakat, gayretini hadisleri tertip işine yöneltmemiş, sadece onları toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır. O, hadisleri ayrı ayrı kâğıtlara yazıyordu ve bu kâğıtlar, onun toplamış olduğu bütün hadisleri içine alıyordu. Yaşı ilerleyince topladığı bu hadisleri zayi olmasından korkmuş ve bunları çocuklarıyla yakınlarına yazdırmaya başlamıştır. Bu hadisleri onlara, tertiplenmiş bip. şekilde olmasa da, tam olarak okutmuştur.

Şemsüddin el-Cezerî şöyle der: «İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned'i toplamaya başlamış, onları ayrı ayrı kâğıtlara yazmış, müsveddesinde olduğu gibi ayrı ayrı cüzlere bölmüştür. Daha sonra yaşlanınca, ölümünden evvel el-Müsned'i çocuklarıyla aile efradına okutmaya başlamıştır. Fakat onları iyice ayıklayıp tanzim etmeden önce ölmüş ve el-Müsned eski hâli üzere kalmıştır. Bundan sonra oğlu Abdullah, el-Müsned'e kendi işittiği benzeri hadis ve rivayetleri de ilâve etmiştir.»^{518[83]}

Bu sözler şu iki hususu gösterir:

1 — el-Müsned'in toplanması ve tertibi Ahmed b. Hanbel'e ait değildir. Belki kendisinden sonra rivayet edene aittir. Onu rivayet eden de Ahmed. Hanbel'in oğlu Abdullah olduğuna göre, tertibi de ona aittir. Bu bir eksiklik değildir. Çünkü Abdullah, babasının rivayet ettiği bütün- hadisleri hıfzetmiş bir nuhaddis olduğu gibi, babasından başkalarından da hadis tahsil etmiştir.

2 — Abdullah, el-Müsned'i bir kitap haline getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda kendi işittiği benzeri şeyleri de ona ilâve etmiştir. «Benzeri şeyler» den maksat, el-Müsned'de Abdullah'ın rivayet ettiği herhangi bir mesele hakkında sahâbilere ait olan hükümlerdir. Meselâ, Abdullah babasından veya başka birinden işitmiş olduğu benzeri şeyleri, babasının kendisine yazdırmış olduğu mecmuaya ilâve etmiştir. İhtimal ki bunlar çok fazla değildir. O, el-Müsned'e babasının dışındaki râvilerden pek az bir şey ilâve etmiştir. Çünkü bilginler, el-Müsned'in Ahmed b. Hanbel'e ait oluşunda ihtilâf etmemişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, hem babasının sağlığında, hem de babasının ölümünden sonra hadislerle uğraşan bir kimsedir. Ebu'l-Hüseyn b. el-Münadi'nin kitabında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih ve Abdullah'dan bahsedilir: «Salih babasından az bir şey yazmıştır. Abdullah'a gelince, dünyada babasından en çok hadis rivayet eden şahıs odur.»^{519[84]}

Âlimler, Abdullah'ı babasının faziletini devam ettirdiği, büyük himmet sahibi olduğu ve babasının bıraktığı zengin ilim mirası üzerinde çalıştığı için çok överler.

İşte el-Müsned'i tertip ve tedvin eden bu Abdullah olmuştur. Fakat, onun bu tertibi bambaşka olup hadis kitaplarının tertibine benzememektedir. Çünkü diğer sahih hadis kitapları, umumiyetle fıkıh bablarına göre tertip edilmiştir. Fıkıhla ilgili olmayan

^{517[82]} Ahmed b. Hanbel'in bu eseri, otuz binden fazla hadis ihtivâ eder. O, bunları ikiyüzelli bin hadis arasında seçtiğini ve bu eserinin hadis konusunda İmam olduğunu söyler. Bak: Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisul-Hasis Şerhu thtisari Ulûmil Hadis, Mısır 1951, s. 210. el-Müsneâ, birinci defa altı cilt halinde 1313 yılında Mısır'da basılmıştır, Ahmed Şâkir tarafından tahkik edilerek, ancak 15 cildi yeniden neşredilebilmiştir. Çeviren.

^{518[83]} Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in mukaddimesine bakınız.

^{519[84]} İbni Ebî Ya'îa, Tabakatul-Hanâbile el-Muhtasara, s. 133, Şam baskısı.

hadîsler de râvileri gözönüne alınmaksızın dâhil oldukları konulara göre düzenlenmiştir. Böylece edeple ilgili hadîsler, tefsirle ilgili hadîsler, ilimle ilgili hadîsler, vahiyle ilgili hadisler vb. bir araya toplanmıştır. Uz. Peygamber'den riayet edilen herhangi bir şeyi öğrenmek isteyenler ilgili bölüme (bab'a) kolayca başvurabilirler.

el-Müsned'in tertibine gelince, bu, sahâbîlerin sırasına göre yapılmıştır. Meselâ Ebü Bekr'in rivayet ettiği hadîs ve ondan intikal eden sünnetler bir kitapta toplanmış ve adına «Müsnedü Ebî Bekr» denmiştir. Keza, Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve bu minval üzere bütün sahâbîlerin rivayetleri birer kitap halinde toplanmıştır. Bu yüzden hadislerin ihtiva ettiği ilmî konulara göre bulunması güç olmaktadır. Bununla beraber el-Müsned'in bu tertibi, herhangi bir sahâbînin fıkıh ve rivayetini öğrenmek isteyen tarihçi için çok faydalı olmaktadır. Sözelimi, Hz. Ömer'in fikhını öğrenmek isteyen bir kimse, şüphesiz Müsnedü Ömer'de onun değerli fikhını gösteren esaslı ve ilmî bir malzeme bulacaktır. Gerçekten bu çok faydalı bir şeydir. Fakat, Hadîs fikhını ve Sünnet-i Se-niyyeyi Öğrenmek isteyenlerin maksadına elverişli değildir.

Zehebi, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın tedvin etmiş olduğu, el-Müsned'in tertibi hakkında şöyle der: «Eğer O, el-Müsned'in tertibini daha güzel ve daha düzgün yapsaydı en büyük hizmeti yapmış olurdu. Yine de bu kıymetli esere emeği geçen, onu bölümlere ayıran, râvîlerini anlatan ve ona bu şekil ve düzeni veren kimseyi Allah'ın mükâfatlandırmasını umarım. Çünkü el-Müsned, Hz. Peygamber'in hadislerinin çoğunu içine almakta ve ondan sâdır olan her hadîs, hemen hemen bunda bulunmaktadır.»^{520[85]}

Ahmed B. Hanbel'in El-Müsned'i Rivayeteki Metodu

Ahmed b. Hanbel, çağındaki güvenilir kimselerden rivayet ederdi. Rivayet ettiği hadîsin sened bakımından Uz. Peygamber'e ulaşmasına çok dikkat ederdi. Sened bakımından Peygamber (S.A.V)'e ittisal etmeyen hadîsleri zaîf sayardı. İsterse bu hadîslerin râvîsi güvenilir kimselerden olsun. Zehebî'nin deyişiyle, Ahmed b. Hanbel, bu metodla en büyük hadîs mecmuasını meydana getirmiştir. Fakat O, topladığı hadîsleri daima ayıklar, rivayet ettiği bâzı şeyleri sonradan silerdi. Bazan O, kendisinden hadis rivayet ettiği şahsın Hadîsi öğrenip hıfzetme (zapt) bakımından mükemmel olmadığını veya rivayet ettiği şeyde aldandığını anlarsa ondan yaptığı rivayeti çıkarırdı. O daima, ölüm döşğinde bile yaptığı rivayetleri ayıklar, düzeltir ve zaif gördüklerini silerdi. Ekseriya meşhur ve sahih hadislere aykırı düşen şeyleri hafzederdi. Birbirine zıt olan her iki rivayeti de önce yazar, sonra sahih hadislere aykırı düştüğünü veya birinin diğerinden kuvvetli olduğunu gördüğü için ayıklama sırasında bunlardan birini hafzederdi (silerdi).

Lâkin bu hafz ve ayıklama (ten'kîh) işinden sonra el-Müsned'in ihtiva ettiği bütün hadîslere itimat edilebilir mi? Bu soruya âlimler şöyle cevap vermişlerdir: İmam Ahmed b. Hanbel, hafz ve ayıklamaktan kendisini alamamış ise de, hafz işinde son derecede iktisatlı hareket etmiştir. Kendisinden hadis rivayet ettiği râvînin bir kusurunu görmedikçe onun hadîsini hafz etmezdi. Bu konuda oğlu Abdullah'a şöyle söylediği bilinmektedir:

^{520[85]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/411-413,

«el-Müsned'de meşhur hadîslere yöneldim. İnsanları Allah'a havale ettim. Eğer bana göre sahih olan hadîslere yönelmek isteseydim, bu el-Müsned'de ancak pek az bir şey rivayet etmiş olurum. Fakat, ey oğulcuğum! Sen, benim hadîsteki metodumu biliyorsun; ben zaif hadîs'e, bu babda onu reddeden bir şey yoksa muhalefet etmedim.»^{521[86]}

El-Müsned'de Zaîf Hadîs Var mıdır?

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen yukarıdaki paragrafa göre el-Müsned'de bâzı zaîf hadîs vardır ve elbette böyle düşünmek gerekir.

el-Müsned'de zaîf hadîsin bulunması,'onda yalan veya uydurma olduğu sabit olan hadîslerin bulunması demek değildir. Zaîf hadîsle uydurma (mevzii' > hadîs arasında fark vardır. Zaif hadis diye, râvileri arasında sika (güvenilir kimse) derecesine ulaşmayan şahıs bulunan veya sened zincirinde kesiklik olan, Peygamber (S.A.)'e nisbetinin bâtil olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan ve sika kimselerden ona muhalif bir şey sabit olmayan hadîs'e denir. Yalan veya mevzu' (uydurma) hadîs ise, Sünnetten sayılmasının bâtil ol-duuğna dair delil bulunan, sika râvilerce red ve Peygamber'e nisbeti iptal edilen hadîstir.

Fakat, el-Müsned'de uydurma olduğu sabit olan hadisler var mıdır? Bâzı âlimlere göre el-Müsned'de zaîf sayılabilecek hadîsler vardır. Uydurma olduğu sabit olan hadîsler de vardır. Fakat, bunlar çok az, hattâ nâdirdir. el-İrakî^{522[87]} bu görüştedir.

İbni Teymiyye de el-Müsned'de zaîf hadîslerin bulunduğunu, fakat hiçbir zaman uydurma hadîslerin mevcudiyetinin-sabit olmadığını söylemiştir.^{523[88]} Ekseri âlimler, İbni Teymiyye'nin bu görüşüne katılmışlardır.

Taassuba saplanan bâzı âlimler de el-Müsned'de asla zaif hadîsin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Biz, bu konuda sözü İbnu'l-Cevzi'nin şu satırlarıyla bitirmek istiyoruz:

«Bâzı hadîsçiler, bana, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde sahih olmayan hadîs var mıdır? diye sordular. Ben de: Evet, dedim. Bu, Hanbelî mezhebinde olan bir topluluğa ağır geldi. Ben de,, onların bu durumlarını avamdan oluşlarına hamlettim ve önem vermedim. Bir de gördüm ki, onlar fetvalar yazmışlar, bu arada bir topluluk da bu sözü yermiş ve reddetmiştir. Onlar, bu sözü söyleyeni de bir hayli kötülemişlerdir. Bu durum karşısında şaşırırım kaldım ve kendi kendime şöyle dedim: Çok acaip bir şey! İlimle uğraşan kimseler de, avamdan ayırılmaz oldu. Çünkü onlar, hadîsi işitiyorlar, fakat bu hadîsin sahih veya illetli olup olmadığını araştırmıyorlar. Benim söylediğim sözü söyleyenlerin Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği şeylere dil Uzattığını sanıyorlar. Hiç de böyle değildir. Çünkü İmam Ahmed b. Hanbel meşhur, hasen ve zaîf hadisleri rivayet etmiş, sonra bunların çoğunu atmış ve kendisi de kabul etmiştir.»

İbnu'l-Cevzi sözünü şöyle bitiriyor:

«Beni üzen şey, bu devirde âlimlerin ilim bakımından yetersizlikleri ve avam durumuna düşmeleridir. Onlar, uydurma bir hadîsle karşılaştıkları zaman bile böyle bir rivayet vardır, diyorlar. Himmetlerin bu derecede azalışına ağlamak gerekir. Lahavle

^{521[86]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/413-414.

^{522[87]} Bu zat, Ebul-Fadl Abdurrahim b. ei-Hüseyin b. Abdurrahman olup Zeynüddin el-İrakî diye bilinir (öl. 806 H.). Çeviren.

^{523[88]} İbni Teymiyye, «Minhâcu's-Sünne» adlı eserinde bu konu üzerinde durur ve şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ine, Ebu Bekr el-Katî (öl. 368 H.) birçok mevzu hadîs ilâve etmiştir. Câhiller de, bunları el-Müsned'de Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini sanmışlardır. Bu, çok çirkin bir yanlışır.» Bak: Muhammed Ebü Zehra, el-imam Ahmed b. Hanbel, Mısır 1947, s. 166. Çeviren.

velâ kuvvete illâ billahi'

Sözün kısası, el-Müsned'in ihtiva ettiği hadislerin ekserisi salih olup bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Onda zaif hadîsler ve vâdir olarak mevzu' (uydurma) hadîsler de vardır. Fakat, bâzı âlimler onda mevzu' hadîsin bulunduğunu kabul etmezler.^{524[89]}^{525[90]}

Ahmed B. Hanbelin Fıkhı

Buraya kadar söylediklerimizden anlaşılmalıdır ki, Ahmed b. Han bel'in fıkıh İmamlığı hadîs İmamlığından sonra gelmektedir. Bu nun için O'nun fıkıh hadîs'e daha yakındır. Hanbeli mezhebinin fa kinleri, Hanbelî fikhının dayandığı usûlü (delilleri) tesbit ederek or taya koymuşlardır. Ahmed b. Hanbel'in fikhı', kendisinin sünnet ve ya benzerinden faydalanarak vermiş olduğu fetvalarında mevcut tur. İbni Kayım el-Cevziyye, bu fetvaların dayandığı usûlü (delille ri)' özetlemiş ve bunların şu beş esastan ibaret olduğunu söylemiş tir:

1 — Nass'lar : Ahmed b. Hanbel, bir nass bulursa onunla fetva verir ve başka bir şeye iltifat etmez. Bu sebepten O, nassi sahâbile rin fetvalarına tercih eder. İbni Kayım el-Cevziyye, Onun nass karşısında sahâbîlerin fetvalarını terkettiğine dair birçok misaller verii ki, bunlardan bir - ikisini zikrediyor Uz : Ahmed b. Hanbel, kocası ölmüş.hâmile kadının iddetinin doğumu iie sona ereceğini bildiren hadisi tercih etmiş ve böyle bir kadının iki iddetden en Uzun olanını beklemesi yolundaki fetvaya uymamıştır.^{526[91]}

Nitekim İbni Abbâs'ın fetvası da Ahmed b. Hanbel'in görüşüne uygundur. Keza, Ahmed b. Hanbel, müslim ile gayrimüslim arasında miras cereyan etmeyeceğini bildiren hadîsi tercih etmiş ve Muaz b. Cebel ile Muâviye b. Ebi Süfyan'm fetvalarını nazan itibara almamıştır.

2 — Sahâbîlerin vermiş olduğu fetvalar: Ahmed b. Hanbel, sahabîlerden bâzısının vermiş olduğu fetvalara diğerlerinin muhalif olduğunu tesbit edemez ise bu fetvaları esas olarak alır ve başkasına ehemmiyet vermez. Buna icmâ da demez. Takvasından ötürü, «Bunu reddedecek bir şey bilmiyorum.» der. Kölenin şahitliğini kabul edişi de böyledir. O, bunu, Enes'ten rivayet etmiştir. Bu hususta Onun, «Kölenin şahitliğini hiçbir kimsenin reddettiğini bilmiyorum.» dediği, rivayet edilmiştir.

İbni Kayım el-Cevziyye de şöyle der: «İmam Ahmed, sahabîlerden böyle bir şey bulursa ona herhangi bir ameli, re'yi ve kıyası tercih etmezdi.»^{527[92]}

3 — Sahâbîlerin görüşleri: Ahmed b.. Hanbel, sahabüer arasında ihtilâf olduğu zaman bunların görüşlerinden Kitab ve Sünnete muvafık olanları tercih eder ve sahabîlerin görüşlerinin dışına çıkmaz. Ahmed b. Hanbel, eğer sahabîlerin görüşlerinden herhangi

^{524[89]} Diğer eserleri: Ahmed b. Hanbel, kitap telifini caiz görmediğinden eserleri kendisinin Ölümünden sonra rivayet ve nakledilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Dolayısıyla onun el-Müsned'den başka birçok eserler bilinmektedir :

1 — Kitabu's-Sünne, 2 — Kitabu'z-Zühd, 3 — Kitabu's-Salât (1223 H. yi lında Kahire'de basılmıştır), 4 — Kitabu'l-Verâ vel-tmân, 5 — Kitabu'r Reddi ala'l-Cehmiyye Ve'z-Zenâdika, 6 — Kitabu'l-Eşribe, 7 — Kitabu'l Mesâil, 8 — Cüz' fi Usûli-Sünne, 9 — Fadâilu's-Sahâbe, 10 — er-Reddü alâ Men iddea't-Tenakuda fil-Kur'ân, 11 — et-Tefsîr, 12 — en-Nâsîi vel-Mensûh, 13 — et-Tarih, 14 — Hadîsu Şulte, 15 — el-Mukaddem veT Muahhar fil-Kur'ân, 16 — Vüeübâtul-Kur'ân, 17 — Mcnâsiku'l-Kebi ve's-Sagîr, 18 — el-Ceirhu ve't-Ta'dil, 19 — Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl. (Bak: İlmü'l Cevzi el-Menakib, s. 191; Brockelmann, Gl. 181, SI 309.)

«Kitabu'l'lel ve Ma'rifetu'r-Ricâl» adlı eserin Ayasofya (İstanbul) Kütüphanesinde bulunan tek nüshası, İlahiyat Fakültesi Profesörlerinde) Dr. Talât Koçyiğit ve Dr. İsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt halind nesredilmekte olup I. cildi Ankara'da 1963 yılında İlahiyat Fakültesi yi ymlan arasında çıkmıştır. Sayın Prof. M. Tayyib Mariclin hem Arapçı hem de Türkçe bir önsözünü ihtiva eden bu eilt'de Talât Koçyiğit'in d Türkçe uzun bir mukaddimesi vardır. Çeviren .

^{525[90]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/414-415.

^{526[91]} Bu fetva, Uz. Ali'ye aittir. Yani böyle bir kadın hâmile olmasaydı dört ay on gün iddet bekliyecekti. Uz. Ali'ye göre kocasının Ölümünden hemen sonra doğum yapan kadının iddetmi dört ay on güne tamamlar.Çeviren.

^{527[92]} İlam el-Mavakkün, c. I, ş. 22.

birinin Kitab veya Sünnete uygun olduğunu anlayamazsa, sahâbîlerin ihtilâflarını anlatır ve kesin olarak bir şey söylemez. İshak b. İbrahim b. Hâni' Mesâl'inde şöyle söyler: «Ahmed b. Hanbel'e: İn-sana, kavmi içerisinde ihtilâflı bir şey sorulsa nasıl yapacaktır? denildi. Ahmed b. Hanbel de: bu görüşlerden O, Kitab ve Sünnete uygun olanı ile fetva verecek, Kitab ve Sünnete uygun olmayana hakkında bir şey söylemeyecektir, demiştir.»^{528[93]}

Burada Ahmed b. Hanbel'in Şafî'den ayrıldığını görüyoruz. Çünkü Şafî, kıyas ile de olsa, tercihlerde bulunur. Şafî, kıyas bakımından daha kuvvetli olanı alır ve tercih eder, kıyas bakımından kuvvetli olmayana biralar. Ahmed b. Hanbel ise, sahâbîlerin görüşleri arasından Kur'ân veya Hadîs nassı ile desteklenmiş olanı tercih eder ve kıyas'a başvurmaz. Çünkü O, kıyası sahâbînin görüşü ne tercih etmez-

4 — Mürsel hadis: Ahmed b. Hanbel, mürsel hadisi delil olarak kabul eder. Bir hadis'i rivayet eden sahâbî bilinmezse ona mürsel hadis denir. Zaîf hadis ise, uydurma olduğu sabit olmayan hadistir. Ahmed b. Hanbel, zaif hadîsi de, bu babda onu reddedecek bir şey yoksa, kıyasa tercih eder. İbni Kayyim el-Cevziyye, zaîf hadisi şöy-,1e açıklar: Zaîf hadîs bâtil, münker ve kabulü mümkün olmayacak şekilde rivayet bakımından müttehem olan hadîs değildir. Zaîf hadîsten murat, "râvîleri sika derecesine ulaşmayan ve aynı zamanda ittiham derecesine de düşmeyen hadîstir.

Görüyoruz ki, burada İbni Kayyim el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in tabîîlerin görüşleri karşısındaki tutumunu anlamamaktadır. İbni Kayyim el-Cevziyye, tabîîlerin görüşlerinden bâzısını Ahmed b. Hanbel'in mücerret olarak ve kendisini onlara uydurmak mecburiyetinde görmeksizin tercih ettiğine dair mevcut olan rivayeti benimsemiş görünüyor. Buna göre, tabîînin sözü Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i için bir hüccet değildir. Eğer O, tabîîlerden birinin sözüne uymuşsa, bu, onun deliline güvendiği içindir, sahibinin hüccet oluşundan dolayı değildir. Diğer rivayete göre ise, Ahmed b. Hanbel, tabîînin sözüne uymanın vacip olduğunu söyler. Bu itibarla Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin fetvasını bulamadığı zaman Tabîînin sözünü delil olarak alır. Eğer tabîîler ihtilâf etmişlerse ve bunlardan herhangi birinin sözü bir sahâbî sözüne uygun 'düşmüyorsa, bunları kendi mezhebinde ayrı ayrı birer görüş olarak bırakır, değilse Sünnete uygun düşeni tercih eder. Çünkü Sünnet, tabîîlerin üstünde olup Peygamber (S.A.V.) veya sahâbîlerin sözleridir.

Bu rivayet daha meşhurdur. İmam Ahmed'in bize intikal eden sözleri ve risaleleri de bunu teyit etmektedir. Bunların bir kısmını daha önce işaret ettik. O, selefın söz ve metodunu uyulmaya daha lâayık görür ve tabîîleri de seleften sayardı.

5 — Kıyas: Ahmed b. Hanbel, elinde Kitab ve Sünnetten bir nass, sahâbîlerle meşhur rivayete göre— tabîîlerin sözü, mürsel veya zaîf bir hadîs bulunmazsa kıyasa başvurur. el-Hallâl^{529[94]} Ahmed b. Hanbel'den şöyle nakletmiş tir: «Şafî'ye kıyası Sordum. O da: Kıyasa.ancak zaruret ânında başvurulur, diye cevap verdi.»^{530[95]}

Görüyoruz ki, Ahmed b. Hanbel, kıyası hüccet olarak kabul etmekte ve ona ancak zaruret halinde başvurmaktadır. Eğer imkân bulursa kıyasa hiç yanaşmamaktadır. O, bu konuda Şafî'den rivayet ettiği yukarıdaki görüşe yaklaşmaktadır. Fakat Şafî, kıyası terkedip zaif hadîsi delil olarak almaz. Her iki İmamın kıyası kabul edişi değişiktir.

^{528[93]} Aynı eser.

^{529[94]} Bu zat, Ebû Bekr el-Hallâl diye bilinir, Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Harun'dur (Öl. 311 H.). Ahmed b. Hanbel'in fikhını yayan ve gelecek " nesillere intikal ettiren Ebû Bekr el-Hallâl'dır. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in fikhı görüşlerini, mes'ele ve fetvalarını yirmi cildi aşan «Câmiu'l-Kebir»inde toplamak suretiyle Hanbelî fikhına en büyük hizmeti yapmış ve bu mezhebin hakikî nâkili sayılmıştır. (Bak: İbni Kayyim el-Cevziyye, İlâm el-Muvaklân, c. I, s. 23.) Çeviren,

^{530[95]} Aynı eser, s. 26.

Şafîî, kesin bir delil bulamadığı zaman kıyasa yönelir. Ahmed b. Hanbel ise, kıyası, reddetmek için bir delil yoksa, her türlü nass veya nass kabilinden olan şeylerden sonraya bırakır.

Görüyoruz ki, İbni Kayyım el-Cevziyye'nin anlattığı bu usûl (deliller) nass'lara dayanmaktadır. Mürsel ve zaîf hadîsler, sahâbilerin fetvaları, sonra —münakaşa kabul etaneKle beraber— tabiilerin sözleri, daha sonra da kıyas bunlara dâhildir.

Fakat İbni Kayyım el-Cevziyye İcmâ', masâlih, zerâyî', istihsan ve istishab'm Ahmed b. Hanbel'e göre birer asi (delil) olup olmadığını söylememektedir. Halbuki bunlar, Hanbelîlere göre. usûlden sayılmakta ve kitaplarında anlatılmaktadır.

Bunun içindir ki biz, bu esasları kısaca açıklamak mecburiyetinde kaldık. Eğer kıyas, nass'lar hariç, diğer istinbat vâsıtalarını içine alacak şekilde geniş mânada tefsir edilirse masâlih, istihsan, zerayî' ve istishab'm kıyasa dâhil olduğunu söyleyebiliriz.^{531[96]}

İcmâ'

İcmâ', herhangi bir asırda ümmetin müctehidlerinin Kitab, Sünnet veya —bâzı fakihlere göre— kıyas delillerinden birine dayanarak şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İcmâ' ikiye ayrılır:

1 — Farzların asılları üzerindeki İcmâ': Meselâ, farz olan namazlar, bunların rek'atleri, oruç, hac, zekât. vs. üzerindeki İcmâ' böyledir. Bu türlü, İcmâ', her müslüman tarafından kabul edilmiştir. Onu inkâr eden, dînin kesin olarak bilinen emirlerinden birini inkâr ettiği için kâfir olur. Çünkü, bu gibi emirler üzerindeki İcmâ', Kur'ân ve Sünnetle kesin olarak sabit olan meseleler hakkındadır. Bu meseleler, dînin asıl sınırlarını ve müstahkem surlarını teşkil eder. Bunların dışına çıkan kimse, dinin dışına çıkmış olur.

2 — Birinci kısımda zikredilen farzların asıllarına dâhil olmayan meseleler üzerindeki İcmâ': Meselâ, fethedilen memleketlerdeki arazinin mülkiyeti devlete ait olmak üzere eski sahiplerinin elinde bırakılması ve mürted (dinden dönen) lerin öldürülmesi vs. üzerindeki sahâbilerin İcmâ'ı hakkında Ahmed b. Hanbel'den değişik rivayetler yapılmıştır. Âlimlerden bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in: İcmâ'ın mevcudiyetini iddia eden yalancıdır.» dediğini nakletmiştir. İbni Kayyım el-Cevziyye; «Ahmed b. Hanbel İcmâ' iddiasında bulunanları yalanlardı ve İcmâ'm sabit olan bir hadis üzerine takdim edilmesine cevaz vermezdi.» demiştir. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah da şöyle rivayet etmiştir: «Babamın şöyle dediğini işittim: Bir şey üzerinde İcmâ' olduğunu iddia eden kimse yalancıdır. Belki insanlar bir şey üzerinde ihtilâfa düşmüşler, fakat o şey üzerinde İcmâ' olduğunu iddia eden kimse buna vâkıf olamamıştır. Dolayısıyla, o kimse, İcmâ olup olmadığını bilmiyoruz, desin.»

Bu açıklamalardan, Ahmed b. Hanbel'in İcmâ'm aslını inkâr etmediği, fakat sahâbiler asrından sonra vuku'unun bilinmediğine kani olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla O, sahâbilerin bâzı meseleler üzerinde İcmâ' ettiğini söylerdi. Çünkü onlar malûmdurlar, bilginleri de mahdud ve belli kişilerdir. Uz. Ömer, bunları Medine'de alıkoymuştur. O, müslümanları ilgilendiren her mühim meselede kendileriyle istişarede bulunmak için, müslümanlarla bilgin sahâbileri bir araya toplar ve onlar sayesinde kesin bir

^{531[96]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/416-419.

görüŖe ulaşırdı. Böylece kendisi, mesuliyeti tek başına üzerine almazdı.

Bundan sonraki devirlere ait olduğu ileri sürülen icmâ'lar hakkında Ahmed b. Hanbel; «Bunlara muhalif olan bir Ŗey bilmiyoruz.» ' derdi.

Buna göre Ahmed b. Hanbel'in iki dereceli bir icmâ' kabul ettiğini söyleyebiliriz:

1 — Yüksek icmâ': Bu sahâbîlerin icmâ'idır. Bu türlü icmâ'lar, sahâbîlerin karşılaştığı ve neticede hakkında tek bir görüŖ beyan ettiği meselelere aittir. Böyle icmâ'lar hüccettir. Çünkü Kitab ve sahih Sünnetin esaslarından birine dayanmaktadır. Sahâbîlerin sahih bir sünnete muhalif hareket ettikleri düşünülemez. Zira onlar, Peygamber (S;A.V.)'in sözlerini rivayet eden kimselerdir. Onlardan bir kısmı, bâzı hadisleri bilmeyebilirler. Fakat, İmam Şafî'nin deyişiyle, hepsinin bütün hadîsleri bilmemesi imkânsızdır.

2 — İkinci derecede yer alan icmâ': Herhangi bir görüŖ, herkesçe bilinir ve buna birinin muhalefet ettiği bilinmezse böyle bir görüŖ, eğer buna icmâ' diyebilirsek, bu türlü icmâ'a dâhil olur. Bu icmâ', sahih hadîsten sonra ve kıyastan önce gelir. Çünkü, buna muhalif olan bir fakîh bulunursa icmâ' bozulur.

Burada gözönüne alınması gereken husus Ŗudur: Yukarıda anlatılan icmâ'm her iki derecesi de dinin kesin emirlerinden olan farzların» asılları üzerindeki icmâ'dam sonra gelir. Zira, dînin kesin emirlerinden olan farzların asıllarından birini inkâr eden kâfir olur. Meselâ, beş vakit namazı ve namazı rek'atlerini inkâr eden kimse böyledir. Çünkü, bunlar üzerindeki icmâ'm derecesi, diğer bütün istinbat esaslarından önce gelir.^{532[97]}

Kıyas

Buradaki «kıyas» sözü ile Ebû Hanîfe, Şafî ve diğer kıyasa dayanan fakîhîlerin istilâhmdaki kıyası kastediyoruz. Buna istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyî' dâhil değildir. O halde buradaki kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden bir vasıf sebebiyle hakkında nass bulunan bir meseleye bağlamaktır.

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre kıyastan müstağni olunamaz. Sahâbîler kıyasa başvurmuşlardır. Âhmed b. Hanbel, prensip olarak kıyası kabul ettiği için kendisinden sonraki Hanbelîler de kıyasa önem vermişler, Peygamber (S.A.V) ve sahâbîlerin hükmünü beyan etmediği hâdiselerle karşılaştıklarında kıyastan oldukça faydalanmışlardır.

Fakat öyle anlaşılıyor ki, İbni Teymiyye ve talebesi İbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelî yazarları, tesbit edilen mücerret illete göre değil, münasip vasıflara^{533[98]} göre kıyas yapıyorlardı. Meselâ, Hanefîler selem akdini kabul ederler. Bu akid, para peşin ve mal veresiye olmak üzere borcu (deyn'i) mal (ayn) karşılığında satmaktır. Bu akid, aslında kıyasa uymamaktadır. Çünkü, üzerine akid terettüp eden Ŗey mevcut değildir. Mevcut olmayan Ŗeyin satılması ise caiz olmaz. Fakat İbni Teymiyye bu akdin kıyasa uygun olduğunu söylemektedir. Çünkü, satılan malın bulunmasmdaki hikmet, burada

^{532[97]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/419-421.

^{533[98]} Hanefîlere göre kıyasın esası, asıl ile ferî' arasında müşterek olan illettir, münasip vasıf değildir. Onlar, illetle münasip vasıf (hikmeti) birbirinden ayırırlar, onlara göre münasip vasıf, mazbut olmayan ve Ŗeriatın emir ve nehiyelerindeki maslahattır. İlet ise, mazbut olup hüküm balonundan emir ve nehyin esasını teşkil eder. Gerçi çoğu zaman illetle münasip vasıf birlikte bulunur. Fakat illet-, hikmetten kuvvetlidir. İbni Teymiyye ve İbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelîler ise, kıyasa esas olarak münasip vasıf, yani hükümdaki hikmeti kabul ederler. Bu da, Ŗeriatın genel amaçlarından elde edilir, yani maslahati celb, mazac-ratı defetme prensibine dayanır, (Bak : Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Mısır 194T, s. 276, 277.) Çeviren.

da mevcuttur. O da, mal hakkındaki cehaletin ortadan kalkmasıdır. Burada cehalet veya özür bulunmadığına göre akid kıyasa uygundur.

Başka bir misâl: Hanbelîler bir şahsın başka, bir şahsa olan borcunun havalesini kabul ederler. Buna göre alacak (borç), başka bir şahsa havale edilir ve bu, o şahıstan istenir. Bu, kıyasçı Hanefilerin görüşüne aykırıdır. Çünkü bu, bir nevi borç karşılığında borcu satmaktır ki, caiz değildir.^{534[99]} Hanbelîlere göre ise, bu, borcu ödemek demektir. Zira borcu havale eden kimse havale ettiği şahıs vâsıtasıyla onu ödemiş oluyor. Borcu ödemek ise gayet tabîidir ki caizdir.

İşte görüyoruz ki, böylece birçok mes'elelerde Hanbelîler illetlere iltifat etmiyorlar; buna mukabil, mes'elelerdeki hüküm ve münasip vasıflara önem veriyorlar.^{535[100]}

Masâlih

Burada masâlihderi maksat, masâlih-i mürseledir. O da, hakkında Kitab, Sünnet ve İcmâ'a dayanan müsbet veya menfî özel bir delil bulunmayan maslahatlarıdır. Tabiidir ki bunların, şeriatın kabul ettiği maslahatlardan olması gerekir. Mâlikîler, şeriatın genel amaç) larına uygun düşmek, herhangi bir güçlüğü kaldırmak ve bir nassa aykırı olmamak şartıyla bu türlü maslahatları kabul ederler.

Hanbelîlerle diğerleri, bu maslahatları kıyastan sayarlar. Çünkü bunlar, Kur'an ve Sünnet nass'larının toplamından elde edilen umumî maslahatlarıdır. Gerçi bunlar, bizzat özel bir nass üzerine kıyas edilmemiştir.

Esasen, sahâbüer bu maslahatları kabul ettiği için Ahmed b. Hanbel de kabul etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, siyaset-i şer'iyye'de maslahatı esas alır. Siyaset-i şer'iyye, İmam (halîfe)'m insanları ıslâh maksadıyla onları yararlı işlere teşvik etmek ve zararlı işlerden uzaklaştırmak için takip etmiş olduğu yoldur. Ahmed b. Hanbel —Allah ondan razı olsun— bir nass mevcut olmasa dahi bu konuda bir kısım cezaların tatbikini kabul etmiştir. Onun bu kabil' fetvalarından bâzıları şihit lardir: Fesat ve kötülük çıkaranlar, şerhlerinden emin olunabilecek bir memlekete sürgün edilirler. Ramazanda gündüz şarap içenlerin cezaları artırılır. Sahâbi'ye dil Uzatan cezalandırılır. Yâni Ahmed b. Hanbel, sahâbi'ye dil Uzatanın cezalandırılmasını zaruri görür. Hükümdar, onu affedemez; mutlaka cezalandırır ve tevbeye davet eder. Eğer o, tevbesinde durursa mesele yok, durmazsa tekrar cezalandırılır.^{536[101]}

Hanbelîler, bu hususta Ahmed b. Hanbel'e uyararak ve şeriatın kabul ettiği maslahatlar nev'inden olan maslahatlara dayanarak birçok konularda fetvalar vermişlerdir. Meselâ : Bir ev sahibini, eğer evi müsaitse, barınacak yeri olmaya'n bir kimseyi evinde iskân etmesi için icbar etmek caizdir, diye fetva vermişlerdir. Bu hususta İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle der: «Eğer bir cemâat herhangi bir şahsın evinde oturmak mecburiyetinde kalsa bundan başka bir yer veya bir han (otel) bulamasa, o şahsın münazaasız bir şekilde evini bunlara vermesi gerekir. Fakat, karşılığında bir ücret alabilir mi? Âlimler burada ayrı ayrı iki görüş beyan etmektedir. Bu görüşler, aslında Ahmed b. Hanbel'in talebelerine aittir. Bunlardan ücret almasını caiz görenler, ev

^{534[99]} Yâni Hanefilerin kıyas prensiplerine göre borcun havalesi caiz olmamak gerekir. Fakat Hanefiler borcun havalesini, ilgililerin nzası varsa caiz görürler. Çünkü bunun cevazına delâlet eden bir hadîs-f şerîf vardır, (Bak: Mecma'u'l-Enmir, İstanbul 1310, c. II, s. 146.) Ayrıca, havale, alım-satım nev'inden değil, hakkı Ödemek nev'indedir. Borçlu borcunu birine havale ettiği zaman kendisi bir nevi borçtan kurtuluyor ve borç havaleyi kabul eden kimsenin zimmetine giriyor. (Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 279, Mısır 1947.) Çeviren.

^{535[100]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/421-422.

^{536[101]} İlamul-Muvakkim, c. IV, s. 313.

sahibinin ecri misilden fazla bir ücret istemesinin haram olduğunu söylemişlerdir.»^{537[102]}

Ahmed b. Hanbel'in talebelerinin verdiği fetvalardan diğer bir misâl: «İnsanların muhtaç olduğu çiftçi vs. sanatkârlar, ecri misliyle çalışmak üzere icbar edilirler. Bu sanatkârların çalışmaktan imtina etme hakları yoktur. Eğer imtina ederlerse cezalandırılırlar.-Çünkü maslahat, ancak böyle tamam olur. Yine onlara göre korunması vacip olan maslahata dayanılarak sanatkâr yetiştirilmesi farz-ı kifâyedir. Çünkü insanların sanatkârlara ihtiyacı vardır.»^{538[103]}

Ahmed b. Hanbel, maslahatları kıyasın bölümlerine dâhil olan bir esas olarak kabul etmiş ve böylece kıyasın mânâsını genişletmiştir. Diyebiliriz ki, O, maslahatları umûmî olarak, îslâm fıkhiında muteber olan ve belli bir nass'dan değil, topluca bütün nass'lardan çıkarılan maslahatlara kıyas etmiştir.

Maslahatlar, kıyasın bölümlerine dâhil olduğu için Ahmed b. Hanbel, bunları hadîslerden sonraya bırakır. Hadisler, isterse kuvvetli olmasın, yalan olduğu sabit olmadıkça kıyastan önce gelir Çünkü Ahmed b. Hanbel'in kaidesine göre, kıyasla ancak zaruret anında Kitab, Sünnet veya sahâbîlere ait bir nass (hüküm) bulunmadığı zaman amel edilir.^{539[104]}

İstihsan

Hanefîlere göre istihsân; nass, icmâ' ve zarurete dayanan bir delil veya zahir kıyam daha kuvvetli bir kıyas ile çatışması sebebiyle bir mes'eleye benzeri bir mes'elenin hükmünden başka bir hüküm vermektir. Şüphesiz bu esas, Hanbeli usûl-i fıkhi'na da dâhildir. Çünkü istihsân ya nass, ya icmâ' gibi bir delile dayanmakta veya zaruretin hükmüne uyularak kabul edilmektedir. Bunların hepsi Hanbelî mezhebinde muteber olup İmam Ahmed b. Hanbel'in bunlara muhalefet etmesi mümkün değildir.

Mâlikîlere göre istihsân, sabit bir kaideye dayanarak maslahatla hükmetmektir. Hanbelîlerin kabul ettiği maslahatlar da Mâlikî mezhebine aykırı değildir. Çünkü bu, malsahatım hükmüne' uymak demektir. Hanbelîler, nass bulunmayan yerde Hulefâ-i Râşidîn ve diğer sahâbîlerin fakîhleri gibi selef-i sâlih'e uyararak, maslahatı esas olarak alırlar.^{540[105]}

Zerâyi

Bu fikhî esası Hanbelîler, İmamları Ahmed'e uyararak kabul ederler. Çünkü şeriatın yapılmasını istediği bir işe vâsita olan her şey matluptur. Yasakladığı bir işe vâsita olan her şey de memnu'dur. Zerâyi' İşte bu vâsitalardır. Bunlar vâsita olduğu şeyin hükmünü alır. Dolayısıyla bunlar, emredilen bir şeye vâsita oluyorsa matlup, menedilen bir şeye vâsita oluyorsa yasaktır.

Hanbelî mezhebi, zerâyi' ile amel etme bakımından, mezheblerin en şiddetlisidir. Bu konuda İbni Kayım el-Cevziyye şöyle der:

«Maksatlara, ancak onlara götüren vâsita ve yollarla ulaşıldığına, göre, bu vâsita ve yollar da onlara tâbi olur ve onların hükmünü alır. Dolayısıyla, haram ve mâsiyete

^{537[102]} İbni Kayım el-Cevziyye, et-Turukul-Hikmiyye, s. 239.

^{538[103]} Aynı eser, s. 227.

^{539[104]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/422-424.

^{540[105]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/424.

vâsıta olan şeyler, sebep olduğu ve götürdüğü gayelere göre mekruh veya haramdır. Allah bir şeyi haram etmişse, bu haramın işlenmemesi için ona götüren birtakım yol ve vâsıtaları da haram etmiş demektir. Eğer Allah harama götüren vâsıtalar, (zerâyi) ı mubah kılsaydı, haram edişi (tahrimi) bozmuş ve ruhları ona teşvik etmiş olurdu. Allah'ın hikmet ve- ilmi buna mânidir. Meselâ, tabibler bir hastalığın önüne geçmek istediklerinde, hastayı buna sebep olan şeylerden menederler. Aksi takdirde iyileştirmek istedikleri hastayı fenalaştırmış olurlar. O halde hikmet, maslahat ve kemâl derecelerinin en üstünde olan bu şeriat hakkında ne düşünülür? Bir kimse, bu şeriatın kaynaklarını iyice incelerse, Allah ve Resûlullâh'm harama götüren yolları tıkadığını (seddü'z-zerâyi'ı), yâni harama sebep olan şeyleri yasakladığını görür.»^{541[106]}

Bundan anlaşılıyor ki Hanbelî mezhebi, Ahmed b. Hanbel'e uyararak, zerâyi'i hem emirler için, hem de nehiyeler için bir esas olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, yapılması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler matlup, yapılmaması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler de, seddu'z-zerâyi' olmak üzere memnudur. Hanbelî mezhebinde zerâyi' iki türlü ele alınmaktadır:

1 — Fiillerin yapılmasına vâsıta oluşu yönünden; şahıs, bu fiilleri yapmakla haram mı, yoksa mubah mı işlemeyi kastedmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.) : «Ameller niyetlere bağlıdır. Herkesin amelî niyetine göredir.» buyurmuştur.

2 — Mücerret haller yönünden; isterse iyi niyete bağlı olsun. Meselâ, bir kimse putlara sövse, fakat bunu iyi niyetle yaptığı halde neticede bu, müşriklerin Allah'ın yüce zâtına sövmesine sebep olsa, o kimse kötü bir şey yapmış olur.

Buna göre zerâyi'ı ele almak, sırf niyete dayanmaz. Belki bazan niyete dayanır, çoğu zaman da sebep olduğu neticeye göre değerlendirilir. Hanbelîler, bu iki hususu da gözönüne alırlar. Bu sebeple zarar ve kötülüğe sebep olan şeyler menedilir; isterse bu şeyler aslında mefsetet (zararlı) olmasın. Bir kimse; bunları yapmakla şer katederse ve bu fiili de kendisinin kötülük yapmasına sebep olursa günah işlemiş olur. Meselâ, bir kimse uyuyan herhangi bir insana, öldürmek kasdîyle ok atsa, fakat bu oku ona değmese, orada bulunan ve bu uyuyan şahsı sokmak isteyen yılanı değse, o şahıs Allah huzurunda günahkârdır; isterse yaptığı işin neticesi iyilik olsun.

Hanbeli mezhebinin zerâyi'a göre vermiş olduğu fetvalar için birkaç misâl daha verelim:

a) Pazara gelmeden önce malı almak ve onu, pazara tahakküm etmek için elde tutmak menedilmiştir. Çünkü bu, ihtikâra ve satıcıyı fahiş fiyata sevkeder. Bu sebepledir ki, Ahmed b. Hanbel'e göre satıcının, malının değerinin sattığından başka olgunu anlasın veya anlamasın, muhayyerlik hakkı vardır. İsterse o, seddü'z-zerâyi'a uyararak akdi fesheder.

b) Ahnaed b. Hanbel'in zerâyi'a dayanarak verdiği fetvalardan birine göre, bir kimse herhangi bir şahsı yemek ve içmekten menetse, sonunda da o açlıktan ölse, diyet vermesi gerekir. Çünkü o kimsenin yemek ve içmekten menedişi, bu şahsın ölümüne sebep olmuştur.

c) Ahmed t». Hanbel, insanların komşusundan alış-veriş yapmasını önlemek için malın fiyatını indiren kimselerden bir şey sa-tılmayı mekruh sayardı. Çünkü fiyatı indirmekle O, kardeşini zarara uğratmak istemektedir. Böyle bir adamdan alış - veriş etmemek, bu zararı önlemektir. Peygamber (S.A.V.) 'den vârid olduğuna göre O,

^{541[106]} İ'lâmul-Muvakkîn, c. I, s. 119.

birbiriyle yarış eden iki kişinin, yâni fiyat indiriminde birbirini geçmek isteyen kimselerin yemeğinden nehyetmiştir.

d) Ahmed b. Hanbel, fitne zamanı silâh satışının haram olduğunu söylemiştir. Çünkü bu, kötülüğe bir yardımdır. Yol kesenlere silâh satmak da böyledir; zira bu da, cürüm işlemleri için onlara bir yardımdır. Şarap imal edenlere, şarap yaptığı kuvvetle tahmin edilen kimselere üzüm satmak da haramdır. İşte bu türlü alım - satımlar sahih değildir. Keza, haram olan eğlenceler ve raks gibi günah şeyler için kullanmak isteyen kimselere binayı icara vermek de haramdır.^{542[107]}

İstishâb

İstishâb'ın mânası, sabit bir hükmün, onu değiştiren bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir.

Hanbelîler, bu esası da çok kullanmışlardır. Onların istishâba göre fetva vermiş oldukları bâzı meseleler şunlardır:

a) Menedildiğine dair bir delil bulununcaya kadar eşyada asıl olan ibahattır (mübah olmaktadır). Bunun içindir ki, akid ve şartlarda asıl olan ibahattır. Bunları meneden bir nass bulununcaya kadar akid ve şartlara bağlı kalmak vaciptir.

b) Pis olduğunu gösteren bir delil bulununcaya kadar suda aslolan temizliktir.

c) Bir kimse karısını boşasa, sonra bir talâkla mı, yoksa üç talâkla mı boşadığında şüphe etse, onu bir talâkla boşamış olur. Çünkü bir talâkla boşadığı muhakkaktır.^{543[108]}

Hanbelî Mezhebinin Gelişmesi Ve Yayılışı^{544[109]}

Mezhebin Rivayeti

Ahmed b. Hanbel, fikhını yazmamıştır. Hattâ O, fikhının yazılmasını menetmiştir. Halbuki İmam Şafii, kendi fikhını daha önce bizzat yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in bâzı fıkıh meseleleriyle ilgili birtakım yazılan mevcut ise de, bunlar, kendisi için tutmuş olduğu notlardır. O, bunları neşretmediği gibi başkalarının nakletmesine de müsaade etmemiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi insanlar, teklif ifade eden hükümleri öğrenmek için başvurmamayı unutmazınlar diye Kitab ve Sünnet'ten başka hiçbir şeyin tedvinini hoşgörmezdi.

Hanbelî fikhının nakil ve rivayeti şöyle olmuştur:

1 — Hanbelî fikhı İmam Ahmed b. Hanbel'in talebeleri vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih (öl. 266 H.) gelir. Bu, hem babasından hem de başkalarından fıkıh tahsil etmiştir. O, babasının fikhını, yazdığı mektuplar vasıtasıyla yaymıştır. Çünkü O, kendisine gelen mektuplara cevap verirken babasının görüşlerine dayanıyordu. Salih, aynı zamanda kadılık vazifesine tâyin edildiği için babasının fikhını, sadece gelecek nesillere nakletmekle kalmamış, aynı zamanda onu fiil ve tatbik sahasına' koymuştur.

2 — Ahmed b. Hanbel'in diğer oğlu Abdullah (öl. 290 H.) da, el-Müsned'i ve babasının fikhını gelecek nesillere nakletmiştir. Gerçi Abdullah, hadîs rivâyetiyle daha çok uğraşıyordu.

^{542[107]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/424-426.

^{543[108]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/426-427.

^{544[109]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/428.

3 — Ahmed b. Hanbel'in fikhını nakleden talebelerinden biri de Ebû Bekr el-Esrem^{545[110]} (öl. 261 H.) dir. Bu, İmam Ahmed'in yanında Uzun zaman kalmış ve onun fikhını nakletmiştir.

4 — Talebelerinden Abdülmelik el-Meymunî^{546[111]} (öl. 274 H.) de Ahmed b. Hanbel'in yanında yirmi iki seneye yakm bir zaman kalmış ve hocasının kendisini menetmesine rağmen, açıkladığı mes'eleleri yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in fikhını rivayet işinde onun büyük bir mevkii vardır.

5 — Ebû Bekr el-Mervezî^{547[112]} (öl. 275 H), Ahmed b, Hanbel'in en seçkin talebelerinden olup hocasının birçok meselelere ait görüşlerini nakletmiştir. El-Hallâl da ondan nakletmiş olup Efo Bekr el-Mervezî'ye karşı büyük bir hayranlık duyardı.

6 — Ahmed b. Hanbel'in fikhını nakledenlerden biri de Harb^{548[113]} (öl. 280 H.)'dir. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in yanında kısa bir müddet kaldığı halde onun birçok fikhî görüşlerini rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in açıklamış olduğu hükümleri araştıran Harb'in rivayetleri arasında onun şu sözü de bulunmaktadır: «İnsanlar ilme, ekmek ve su kadar muhtaçtırlar.»

7 — Ahmed b. Hanbel'in talebelerinden İbrahim b. İshak el-Harbî (öl. 285 H.) de hocasının fıkıh ve hadîsini nakletmiştir. Bu zat, zühd ve takva bakımından tamamen hocasına uymakta idi. Rivayet edildiğine göre Halîfe el-Mu'tazid kendisine onbin dirhem göndermiş, O da kabul etmemiştir. Halîfe, bunu alıp komşularına dağıtmasını istemiş ise de, İbrahim el-Harbi, elçiye şu cevabı vermiştir: «Emîru'l-Mü'minîn'e söyle, biz, toplamak için meşgul olmadığımız şeyi dağıtmakla da kendimizi meşgul etmeyiz. Yine Emîrul-Mü'minîn'e söyle, bizi bıraksın, yoksa civarından gideriz.»

Bunlardan başka daha birçokları, Hanbelî fikhını nakletmişlerdir. Fakat buuyduğumuz zatların üstün bir yeri, vardır ve bunların çoğu, Uzun zaman Ahmed b. Hanbel'e arkadaşlık etmiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel'den ayrılmayan bu talebelerinden sonra, Ebû Bekr el-Hallâl (öl. 311 H.) gelir. Bu zat, İmam Ahmed b. Hanbel'in ilimlerini cem'etmek için bütün gayretini sarfetmiş, bu maksatla seyahatlere çıkmış ve birçok kitap telif etmiştir. Onun, Ebû Bekr el-Mervezî ile Uzun zaman kalışı, Ahmed b. Hanbel'in fikhını rivayet etme arzusunu kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in fikhını rivayet eden herkesten nakillerde bulunmuştur. Meselâ; Ahmed b, Hanbel'in çocuklarından, Harb'den, el-Meymunî'-den ve bunlardan başka sayılamıyacak kadar çok kimselerden nakillerde bulunmuştur, Bu yüzden el-Hallâl, talebelerinden sonra Ah-med b. Hanbel'in fikhının nâkili sayılmıştır. Ebû Bekr el-Hallâl'dan sonra Hanbelî mezhebini nakleden birçok kimse gelmiş ve bu mezheb insanlar arasında yayılmıştır.^{549[114]}

Mezheb'dekî Kaviller

Hanbelî mezhebinde birçok kaviller (görüşler) vardır. Bunun sebepleri çoktur:

1 — Ahmed b. Hanbel, selefiyeci bir fakih idi. Tercih yapmaktan sakınırdı. Sahâbîler veya tabîîlerden iki türlü kavil naklettiği zaman, bunlardan birini Veya birkaçını terketmeyi gerektiren herhangi bir nass bulunmazsa her iki veya daha çok kavli de

^{545[110]} Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Hânî'dir. Çeviren.

^{546[111]} Tam adı, Abdulmeük b. AbdoDıamid b. Mihran'dır. Çeviren.

^{547[112]} Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc'dır. Çeviren.

^{548[113]} Tam adı, Harb b. İsmail el-Hanzali b-Kirmânî'dir. Çeviren.

^{549[114]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/428-429.

mezhebinde ayrı ayrı kabul ederdi.

2 — Ahmed b. Hanbel, bâzı hallerde hüküm verirken iki görüş veya iki vecih arasında tereddüde düşer ve her ikisini de, herhangi bir tercihe tabi tutmaksızın açıklardı.

3 — Ahmed b. Hanbel'in bir kısım meselelere ait görüşü değişik şekilde rivayet edilmiştir. Birinin doğruluğunu diğerine tercih edecek bir şey bulunmadığı müddetçe, her rivayet mezheb'de ayrı bir kavil olarak kabul edilir.

4 — İmam Ahmed, herhangi bir durumda muayyen bir mesele hakkında fetva verirdi. Fakat, kendisine aynı mes'ele tekrar sorulduğunda, meseleyi soran kimsenin önceki durumu ile sonraki durumu arasındaki değişikliğe dikkat eder ve onun durumuna göre fetva verirdi. Halbuki bu fetvaları nakleden râvî, aynı mes'ele üzerinde Ahmed b. Hanbel'in iki görüşe sahip olduğunu zanneder. Lâkin hakîkatta, durum değiştiği için hüküm (fetva) de değişmiştir. Ahmed b. Hanbel, fetva verirken, fetva soran kimsenin durumunu tetkik ederdi. Zira fetva soran kimse, belki alacağı fetvayı haram bir şeye" vâsıta yapabilir.

5 — İmam Ahmed, maslahat veya kıyasa dayanan re'ye göre çok az fetva verirdi. Bu durumda değişik görüşler ortaya çıkarsa, herhangi bir tercih yapmaksızın onları olduğu gibi bırakırdı.^{550[115]}

Mezhebin Gelişmesi

Hanbelüer, ictihad kapısının kapanmadığını söylerler. Bâzı mezheblerin mutaassıb çevreleri, ictihad kapısının kapalı olduğunu ileri sürerken, Hanbelîler, müctehid olmaya ehil olan veya kendisinde ictihad şartları bulunan herkes için bu kapıyı açık tutmuşlardır. Bunu kitabımızın baş tarafında da söyledik. Hattâ Hanbelîler, daha da ileri gitmişler ve her asırda bir müstakil (mutlak) müctehidin bulunmasını farz-ı kifâye saymışlardır. Çünkü, insanların karşılaştığı yeni olaylar da bunu zarurî kılmaktadır. Tâ ki sapıtmasınlar, bu müctehid yeni olaylar hakkında onlara fetva versin, Kitab ve Sünnet'e başvuracak yerde dînin bizzat esası imiş gibi mezheblere bağlanıp kalmasınlar ve mezhepleri Kitab ve Sünnetin üstüne çıkarmasınlar.

Bu ve başka âmiller sebebiyle Hanbeli mezhebi oldukça gelişmiştir. Bu mezhebin gelişmesi şu üç esasa dayanır:

1 — Mezhebin usûlü (dayandığı deliller),

2 — Fetvalar,

3 — Tahric.

Önce usûlü ele alalım: Hanbelî mezhebinin dayandığı usûlün çok zengin olduğunu görüyoruz. Bunları yukarıda kısmen anlattık. Bu mezhebin gelişmesini sağlayan en büyük âmil, mezhebce hadîs, sünnet, sahâbî ve tabiîlerin fetvalarının geniş çapta ele alınması ve toplanmış olmasıdır. Daha sonra birçok fetvalar, bunların üzerine bina edilmiştir. Zira bunlar, müctehidler için bir kaynak teşkil etmiştir. Onlar, buna göre hüküm çıkarmışlar, kıyaslar yapmışlar ve yollarını tâyin etmişlerdir.

Sonra diğer deliller de çok verimli olmuştur. Özellikle masâlih ve zerâyi', ictihad için geniş bir kapı açmıştır. Bunun içindir ki Hanbelî mezhebinin fûrû'u oldukça zenginleşmiştir. İstishâb babında da Hanbelî İmamları geniş çapta ictihadlar yapmışlardır. Bilhassa akid-lerle ilgili konularda en çok istishabdan istifade edilmiştir. Fetvalara gelince; Hanbelîler' fetva verme (iftâ) şartlarını çok ağırlaştırmalardır. Buna

^{550[115]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/430.

göre fetva verecek kimsenin Kitab, Sünnet ilimlerinde, sahâbî-ve tabîîlerin fetvalarına vukufda, mezhebin usûl ve fûrû' ilminde çok kudretli olması gerekir. Ayrıca müftinin idrâk edici bir akıl ve halis bir niyet sahibi olması, insanların hallerini ya-kinen bilmesi gerekir İ;ç bu şartlan kendisinde' toplayan kimse, doğru ve insanların haline uygun, aynı zamanda usûlden ayrılmak-sızın fetva verebilir.

Hanbeli mezhebi fakihlerinden çoğunun mutlak müctehid olduğu iddia edilmiştir. İbni Kayyım eî-Cevziyye şöyle der: «Hanbelî fa-kîhlerinden bir kısmı Ahmed b. Hanbel'in derecesine ulaşamamışsa da, mutlak (müstakil) icthad mertebesine çıkmıştır. Bir kısmı da, bu dereceye yükselememiştir. Adı geçen müellif, Hanbelî faKînleri hakkında yine şöyle der : «Bir kimse bunların hallerini, fetvalarını ve tercihlerini incelerse, söyledikleri her konuda İmamlarını taklit etmediklerini, onlara muhalefet bile ettiklerini görür. Bu durum inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Gerçi onlar arasında bu şekilde davrananlar az veya çok olabilir.»

Fetva ve fer'i meselelerle uğraşan bilginlerin ilmi kudreti nisbe-tinde mezheb gelişmiş ve isabetli tahrirler yapılmıştır.

Tahrir yapan mezheb bilginlerine ve bunların mezhebi geliştirmedeki hizmetlerine gelince; bunlar, mezhebi esaslı bir şekilde tertip etmişler, fetva ve fer'î meseleler üzerindeki çalışmalarını bir düzene bağlamışlardır. Onlara göre fetva ve kaviller üç kısma ayrılır :

1 — Rivayetler: Bunlar, Âhmed b. Hanbel'e nisbet edilen şeyler olup hükümleri açıktır. Tahriç yapan mezheb bilginleri, bu rivayetleri esas olarak almışlar, kendi çalışmalarını bunların üzerine bina etmişler, birçok fer'î mes'eleleri ortaya koymuşlar ve tahriçler-de bulunmuşlardır.

2 — Tenbihler: Bunlar, açık ifadelerle Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmeyen kaviller olup İmamın görüşünün ne olduğu, onun bir hükmü gösteren herhangi bir hadîsi söylemesi, bu hadîsin «Hasen» olduğunu açıklaması veya bir ifade ile o hadisi kuvvetlendirmesi gibi herhangi bir ibarenin işaret ettiği tenbih yoluyla anlaşılır. İşte bu tenbihler, mezhebde ayrı ayrı birer kavil (söz görüş) olarak benimsenmiş ve üzerine yeni mes'eleler bina edilmiş; bilginler de fikhî istinbat kudretlerine ve sahâbî, tabî ve diğerlerinden rivayet edilen fetvalar hakkındaki bilgilerine göre tahrirlerde bulunmuşlardır.

3 — Vecihler: Bunlar ne nass, ne tenbih, ne de işaret ile İmama ait kavillerdir. Bunlar, mezhebde müctehid olanlarla tahriç yapanların sözleridir. İtfa rütbesine ulaşan fakîhlerin bütün icthadları mezhebe nisbet edilir ve mezheb'de bir vecih sayılır. İmanım bu konuda, ibare (ifade) veya işaretle bir görüşü vârid olmadığı halde, ba-zan bunlar ona nisbet edilir. En doğrusu, bunların mezhebe ait kaviller olması ve İmama nisbet edilmemesidir.

Bu bilginler, kıyasla ilgili mes'elelerde İmama muhalefeti caiz görmüşlerdir. Böylece İntama nisbet edilmese dahi mezhebde diğer bir kısım vecihler meydana gelmiştir.

Hanbelî mezhebindeki tahrir ehlinin bu mezhebe hizmet hususunda büyük gayretleri olmuştur. Belki bu gayretlerin en büyüğü, mezhebin fer'i ve dağınık mes'eleleri için küllî kaideleri ortaya koymuş olmalarıdır. Onlar, muhtelif bölümlerde dağınık bir şekilde yer alan mes'eleleri ve çeşitli bablarda belirtilen birbirine yakın hükümleri tesbit etmişler, sonra bunları biraraya toplamışlar, hüküm ve illeti aynı olan mes'eleleri küllî kaidelere bağlamışlardır. Böyle bir gurup teşkil eden fikhî konular, mes'eleleri biraraya toplayan kaidelerin doğmasını sağlamıştır.

Bu kaideler, mezhebin umumî hükümlerinin kavranılmasını kolaylaştırmış, fûrû'u öğrenmek için bir kapı olmuş, mezhebin mantık ve yönelişleri hakkında açık örnekler vermiştir.

Bu kaidelerle ilgili çeşitli kitaplar telif edilmiştir. Misâl olarak Necmeddin et-Tûfî (öl. 717 H.)'nin «el-Kavâid es-Bûğrâ»sını, İbni Receb^{551[116]} (Tin «el-Kavâid el-Kübrâ»sını ve İbnuh'l-Lahham diye bilmen Alâuddîn b. Muhammed b. Abbas (öl. 803 H.)'in «el-Kavâid»ini zikredebiliriz.^{552[117]}

Mezhebin Yayılışı

Hanbeli mezhebi'nin fakîhleri çok güçlü olduğu halde bu mezheb; fakihlerin bu güçleri, istinbat imkânları ve ehline geniş ictihad hürriyeti tanımları ile mütenasip bir şekilde yayılmamıştır. Halktan bu mezhebe bağlı olanlar azınlıkta kalmışlardır. Hatta hiçbir İslâm ülkesinde çoğunluğu teşkil edememişlerdir. Fakat Saud^{553[118]} ailesi Hicaz bölgesine hâkim olduktan sonra Arabistan yarımadasında Hanbeli mezhebi oldukça kuvvetlenmiştir.

Hanbelî mezhebi'nin böyle az yayılışının sebebi ne olabilir? Bu soruya cevap vermek için mezheb'in yayılışını yavaşlatan şu birkaç sebebi açıklamak gerekir:

1 — Hanbeli mezhebi ortaya çıktığı zaman, kendisinden önce teşekkül eden üç mezheb, İslâm ülkelerindeki büyük şehirlerde yayılmış bulunuyordu. Meselâ; Irak'da Hanefî mezhebi, Mısır'da Şafîî ve Mâliki mezhebi, Endülüs ve Mağrib'de yine Mâliki mezhebi hâkim durumda idi.

2 — Kadılardan Hanbeli mezhebine mensup olanlar yoktu. Halbuki kadılar, bağlı oldukları mezhebi yayıyorlardı. Meselâ, Ebû Yûsuf ve ondan sonra Muhammed b. el-Hasen, Irak mezhebini ve bilhassa Ebû Hanîfe'nin görüşlerini neşretmişlerdir. Mağrib'de Esed b. el-Furât^{554[119]} Mâlikî mezhebini neşretmiştir. Ayrıca Endülüs Emevî Devleti de Mâlikî mezhebini neşretmekte büyük bir âmil olmuştur. Hanbeli mezhebi, son zamanlarda böyle bir imkâna, ancak Arabistan yarımadasında kavuşmuştur.

3 — Hanbelîler çok şiddetli ve mutaassıb idiler. Başkalarıyla olan birçok ihtilâflarında hüccet ve delile değil, daha çok fiile başvuruyorlardı. Kuvvetleri arttıkça «Emri bi'l-ma'ruf ve nehyî nail-münker» Ciyiliği emr, kötülüğü yasak etme) adına insanlara baskı yapıyorlardı. Bu konuda, İbnu'l-Esîr'in «el-KâmiMnde yazmış olduğu şu satırları okumak kâfidir:

«323 H. yılında Hanbeliler işi büyütmişti. Kuvvetleri artmıştı. Evlere ve halka hücum ediyorlardı. Buldukları içkileri döküyorlar, şarkıcıları dövüyorlar ve çalgı âletlerini kırıyorlardı. Alım-satım işlerine karışıyorlar,; erkeklerin kadın ve çocuklarla birlikte gitmesine mâni oluyorlardı. Gidenleri gördüklerinde: yanınızdaki kimdir? diye soruyorlardı. Kim olduğunu haber vermeyenleri dövüyorlar, emniyet müdürüne (Sahibu's-Şurta'ya) götürüyorlar ve bu fahişedir, diye onun aleyhinde şahitlik ediyorlardı. Böylece Bağdad'ı birbirine katıyorlardı...»

Hanbelîlerin bu gibi davranışları yüzünden, insanlar bu mez-hebden ürkmüşlerdir. Dolayısıyla Hanbelî mezhebi, fazla bir mensup bulamamıştır.

^{551[116]} Adı, Abdurrahman b. Âhmed'dir (Öl. 795 H.). Çeviren.

^{552[117]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/430-433.

^{553[118]} Bu isim, Türkçemizde «Suud» şeklinde söylenmektedir. Çeviren.

^{554[119]} Esed b. el-Furât, bir ara Hanefî mezhebini benimsemiş ve Mağrib'de bu mezhebi yaymaya çalışmıştır. Çeviren.

İşleri hikmet ve tedbiri ile yürüten, Yüce Allah'dır.^{555[120]}

DÂVÛD EZ-ZÂHİRÎ VE MEZHEBİ^{556[1]}

Zahirî Mezhebi

Bu bölümde Zahirî Mezhebini anlatacağız. Bu mezhebe' göre fikhî kaynaklar sadece nass'lardır. Şeriatın hiç bir hükmü re'y ile açıklanmaz. Bu mezhebe bağlı olanlar, bütün çeşitleriyle re'y'i tanımazlar. Kıyas, istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyî'i delil olarak kabul etmezler. Sadece nass'lan delil sayarlar. Nasss bulunmadığı zaman istisbahın hükmünü esas kabul ederler. İstishabın hükmü de : «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.»^{557[2]} âyet-i kerimesiyle sabit olan ibahat-ı asliyyedir.

Bu mezheb mensupları, kabul ettikleri birçok hükümlerde diğer fakihlere muhalefette bulunmuşlardır. Meselâ; bütün fakihlere göre ölüm döşegindeki hastasının tasarrufları, vârislerin terekedeki hakkına taallûk ettiği için, bazı kayıtlara tâbidir. Sözgelimi, malını vârislerinden birine hibe etmek gibi bir tasarrufla bazı vârislerini kayırma endişesine kapılacağından onun bu hibesi vasiyet hükmünü alır. Çünkü malının tamamını veya çoğunu vârislerinden birine hibe etmekle onun öteki vârislerini-mirastan mahrum bırakmak istemiş olmasından endişe edilmektedir. Fakat zahirilere göre böyle bir hastanın tasarrufları, aynı sağlam insanların tasarrufları gibidir. Dölayisiyle böyle bir hasta bütün malını hibe etse hiç bir kimsenin itiraz hakkı yoktur. Zira ölüm döşegindeki hastanın tasarruflarını kayıt altına alan esas, seddu'z-zerâyî'a dayanan re'ydir. Halbuki zahirîler re'y'in hiç bir çeşidini tanımamaktadırlar. Zahirîler re'y'i terkedip nass'lara sarılacağız derken son derecede tuhaf hükümler ileri sürmüşlerdir. Meselâ; insanın idrarı ile suyun pis olacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bu konuda hadis-i şerif vardır. Öte yandan domUzun idranyla suyun pis olmayacağına hükmetmişlerdir. Zira bu konuda bir nass yoktur. Onlara: hayvanın idrarı etine bağlıdır, domUzun eti ise pistir, denilse, onlar; bu bir reydir, îslâ-mın hükümlerinde re'y'in bir yeri yoktur, derler.^{558[3]}

Dâvûd Ez-Zâhtrî (202-270 H.)

Asıl adı Dâvûd b. Halef el-İsbahani'dir.^{559[4]} Hicrîüçüncü yüzyılın başlarında doğmuş ve 270 yılında ölmüştür. Fıkıf tahsilini Şafî'nin talebelerinden yapmış ve onun yanından ayrılmayan bir çok arkadaşıyla görüşmüştür. O, İmam Şafî'ye son derecede hayranlık duyardı. Hattâ Şafî'nin faziletlerini anlatan bir de eser yazmıştır.

Dâvûd, Şafî'nin fikhını tahsil ederken hadisle de meşgul olmuştur. Çağının birçok muhaddislerinden hadîs dinlemiş ve onlardan rivayetler yapmıştır. Memleketi oldn

^{555[120]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/433-434.

^{556[1]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/435.

^{557[2]} Bakara, 29.

^{558[3]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/437-438.

^{559[4]} Zâhiri mezhebini ilk olarak ortaya attığı için kısaca «Davud ez-Zahiri» diye anılmaktadır. Çeviren.

Bağdad'ta oturan muhaddisleri dinlediği gibi, Bağdad'ta bulunmayan muhaddislerden de hadis dinlemek için seyahatler etmiştir. Meselâ; Nisabur'a gitmiş, oradaki muhaddisleri dinlemiştir. Rivayet ettiği hadisleri kitaplarında toplamıştır. Davud'un kitapları hadislerle doludur. Zahirî fikhını ortaya attığı zaman rivayet etmiş olduğu hadîslerden geniş ölçüde faydalanmıştır.

Lâkin Dâvûd, tahsil etmiş olduğu Şafiî fikhından Zahirî fikhına nasıl geçmiştir? Buna şöyle cevap verilebilir: Davud'un nass'ları esas kabul edişi, bunlara büyük bir önem veren Şafiî fikhının tesirinde kalışı ve çağındaki hadis rivayetinin çok oluşu, onu yalnız nass'lara yöneltmiştir. Çünkü İmam Şafiî, şeriati daima nass'lara dayanarak tefsir ederdi. Dolayısıyla şeriatin kaynaklarını nass'lardan ve nass'lara hamledilen kıyastan ibaret sayardı. Şafiîye göre içtihad, ya bir nassa dayanmalı, yahut da mevcut bir nass üzerine hamledilmelidir.

İşte Dâvûd ez-Zâhirî, bu düşünceyi daraltarak Şafiî'den Uzaklaşmış ve şeriati yalnız nass'lardan ibaret saymıştır. Ona göre, şeriatta re'y'in bir yeri bulunmadığı gibi, îslâmî ilimler de ancak nass'larla olur. Dâvûd ez-Zâhiri, kıyası da iptal etmiştir. Kendisine: kıyası nasıl iptal edersin? Halbuki Şafiî k)yas'ı kabul etmektedir, denildiğinde; «Şafiî'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delilleri aldım; bir de gördüm ki bu deliller, kıyası da iptal etmektedir» demiştir.

Şeriatin zahirine uyulmasını ve sebepleri araştırılmaksızın nass'-ların zahirine göre hüküm verilmesini ilk olarak Davud'un ileri sürdüğünde âlimler ittifak etmişlerdir. Bunun içindir ki Hatîb Bağdadî, Dâvûd ez-Zâhiri'nin haltercemesini anlatırken şöyle der: «Zahiri mezhebini ilk olarak benimseyen, hükümlerde kavli olarak kıyası tanımadığı halde,- «delil» adını vererek, fiilen kıyasa başvurmak zorunda kalan O'dur.»^{560[5]}

Bağdadî'nin zikrettiği «delil». Zahirîlere göre sarîh nass'lara dayanan fikhî istidlal esaslarmandır, kıyas çeşitlerinden değildir. Delilin birkaç önerme (kaziye) leri vardır. Şöyle ki: İki öncülü (mukaddimeyi) ihtiva eden bir nass zikredilir ve netice açıklanmaz. Meselâ; «Her sarhoşluk veren şey şarap (hamr) dır ve her şarap haramdır.» Buradan *Her sarhoşluk veren şey haramdır neticesi çıkmaktadır, Fakat bu neticeyi nass açıkça ifade etmemektedir. Bu bir kıyas sayılır mı? Hayır; bu, lâfzın delâletidir veya mantıkçıların deyişiyle «Kıyas-ı izmari (kiyas-ı matvi dürülgen kıyas) dır.»

Zahirîlerin, «delil» adını verdikleri istidlal usullerine diğer bir misal olmak üzere şart fiilini tamim edişlerini söyleyebiliriz. Meselâ; «... vazgeçerlerse geçmiş olan (günah) lan yarlıganacaktır...»^{561[6]} âyetindeki şart fiilini umumîleştirirler. Bu nass, kâfirler hakkında vârid olmuştur. Fakat lafzından anlaşılman mânâ, isyan halinde bulunan ve bu isyana son verip tevbe eden herkesin Allah'ın mağfîretine dahil olduğunu gösterir. Buradaki tamim, nass'm zahirinden ileri gelmektedir. Kıyas yoluyla değildir...

Allah, Dâvûd b. Ali'ye zengin bir hadis ilmi vermiştir. Onun kitapları hadislerle doludur. Zira yukarıda söylediğimiz gibi, onun fikhî hadislere dayanmaktadır. Fakat zahiri mezhebini ortaya attığı ve : elimizdeki Kur'an-ı Kerîm mahluktur, dediği için ondan çok az hadîs rivayet edilmiştir. O çağdaki âlimler, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu söyleyenleri bid'atçılıkla itham ediyorlar ve bid'atçıdan hadis rivayetini caiz görmüyorlardı. Bununla beraber Dâvûd'dan az miktarda hadis rivayet edilmiştir. Hatib

^{560[5]} Tarihâ Bağdad, c. VIII, s. 374.

^{561[6]} Enfâl Sûresi, 38.

Bağdadî şöyle der: «Dâvûd'dan oğlu Muhammed, Zekeriyâ b. Yahya es-Sâci, Yusuf b. Ykub b. Mihran ed-Davûdi ve Abbas b. Ahmed el-Müzekkir hadis rivayet etmiştir.»^{562[7]}

Öyle anlaşılıyor ki Dâvûd'dan hadis rivayet edenler, onun mezhebine giren ve fikhını benimseyenlerdir. Fakat, umumî olarak, fa-kih ve muhaddisler ondan hadis rivayet etmekten çekinmişlerdir. Bilhassa Dâvûd, Kur'an, fikhî istidlal ve bazı fikh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ilân ettikten sonra âlimler ondan nefret etmişlerdir. Meselâ; Davud'a göre cünüp veya abdestsiz kimse Mushafa dokunabilir. İşte bu gibi görüşlere sahip olan Dâvûd'dan büyük muhaddisler nefret etmişler ve ondan hadis rivayet etmemişlerdir.

Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmek istemiş, fakat Ahmed b. Hanbeî onunla görüşmekten kaçınmıştır. Çok zeki bir kimse olan Dâvûd, Ahmed, b. Hanbel'le görüşmek için bir çare aramış, bu maksatla Bağdad'ta görüşlerini açıklamaktan kaçınmış ve onları Nisabur'da ilân etmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel, ona kendisiyle görüşme imkânı vermemiştir. Bunun üzerine Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih'e başvurmuştur. Salih babasıyla konuşmuş ve müsaade istemiştir. Babasına; bir adam, size gelmek için benden ricada bulundu, demiş, babası da; adı nedir? diye sormuş, o da; Dâvûd'dur, diye cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel; O, İsbahanlı mıdır? demiş, Salih de, babasının görüşmekten kaçınmaması için onu tam olarak tanıtmak istememiştir. Fakat Ahmed b. Hanbel, böyle muhalif fikirli bir kimseyi kabul etmek hususunda çok titizlik göstermiş, bu şahsın Dâvûd b. Ali b. Halef olduğunu öğ-renininceye kadar durumu tetkik etmiş ve oğluna; «Muhammed b. Yahya bana bu adamın; Kur'an mahluktur, diye iddia ettiğini yazdı. O, bana asla yaklaşmasın!» demiştir. Salih de; «Kendisi, böyle bir iddiada bulunduğunu inkâr ediyor.» diye cevap vermiştir. Fakat İmam Ahmed b. Hanbel, hakîkatta onun durumunu gizlemekten ibaret olan bu inkârının sebebini anlamıştır. Zâten, kendisine Muhammed b. Yahya da; «Onu iyi öğren ve izin verme» demişti.^{563[8]}

Kısaca Davud'un görüşlerine işaret ettik.. Bunları İbni Hazm'den bahsederken genişçe açıklayacağız. Dâvûd, Zahirî fikhını büyük bir kitap halinde yazmıştır. Onun bu eseri, Sünnet fikhı ve Sahâbîlerin rivayetleri hakkında en büyük islâm kaynaklarından biri sayılır. Aynı zamanda Dâvûd, zahiri usûl-i fikhını da müstakil bir kitap halinde tedvin etmiştir.

Çağdaşlarının kendisinden nefret etmelerine rağmen, Dâvûd ez-Zâhiri'nin, şahsiyetini yücelten bir takım sıfatlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, güzel, açık ve kuvvetli bir anlatışa sahipti. Hazırcevaplı, delil getirme bakımından güçlü ve sürat-i intikal sahibi idi. Çağdaşı Ebu Zur'a, Dâvûd hakkında şöyle der: «Eğer o, ilim sahiplerinin yetindiği şeyle iktifa etseydi, sanırım ki bid'ât ehlini, sahip olduğu beyan ve delilleriyle ezerdi. Fakat o, ileri gitti.»^{564[9]} Dâvûd, hak bildiği şey uğrunda cesaretle hareket ederdi. Onu söylemekten çekinmez ve kimsenin kınamasından korkmazdı. Ancak re'y'mi açıklaması, ilim tahsiline mâni olacaksa ilimin hatırı için susardı; Ahmed b. Hanbel'le görüşmek için yaptığı teşebbüs hikâyesinde gördüğümüz gibi. Çağdaşı el-Müstâlî şöyle der: «Dâvûd b. Ali el-İsbahânfnin, İshak b. Râhuye'yi reddedişini dinledim. Dâvûd'dan önce de sonra da hiçbir kimsenin İshak'ı reddettiğini görmedim.

^{562[7]} Tarihu Bağdad, c. VIII, s. 370.

^{563[8]} İbni Subkî, Tabakâtu's-Şâfiyye, c. II, s. 43.

^{564[9]} Tarihu Bağdad, c VIII, s. 373.

Çünkü herkes, onun heybetinden buna cesaret edemezdi.»^{565[10]}

Dâvûd, böyle cüretli görüşlere sahip olmakla beraber, aynı zamanda ibadet ehli, zühd ve takva sahibi idi. Maişet bakımından pek az bir şeyle iktifa ederdi. Bununla birlikte çok muttaki olduğu için hediye de kabul etmezdi. Devlet adamlarından birisi ona halini düzeltmesi için bin dirhem göndermişti. Dâvûd, bunu uşağıyla geri çevirmiş ve şöyle demiştir: «Seni gönderen kimseye söyle: O, beni hangi gözle görmüş ve nasıl bir ihtiyaç içinde olduğunu duyup bunu seninle bana göndermiş, merak ediyorum doğrusu!»

Dâvûd; zühd, takva ve ibadet ehli oluşunun yanında büyük bir tevazu' ve insanlara yardım etme duygusuna sahipti. O, ilmi ve ibadetiyle kendisini hiç kimseden üstün görmezdi. Bazı zâhidler vardır ki, ibadet ve takvalarını, insanlara tahakküm etmek ve üstünlük satmak için bir vâsıta yaparlar. Hattâ bunların bazısını o derecede gurur kaplamıştır ki bu, onların bütün ibadetlerinin faziletini yok etmiştir. Bazan da kibir ve gurur, ibadet ve tevâzû kisvesine bürünür. Dâvûd, bu türlü insanlardan değildi. Bir çağdaşı onu şöyle anlatır.«Dâvûd b. Ali'yi namaz kılariken gördüm, ben hiç bir müslümanın böyle güzel tevâzû sahibi olduğunu ve bu bakımdan Dâvûd'a benzediğini görmedim.»^{566[11]}

Mezhebinin Yayılışı

Dâvûd, istinbat hakkındaki mezhebini yaymaya kendisi başlamıştır. İçinde yaşadığı çağda rivayet ve sünnetin hem çok hem de revaçta oluşu, onu düşüncesinde destekliyordu. Mezhebi biraz yer tutunca, bir kısmı onu desteklemişse de muarızları daha çoktu. Dâvûd, münazara meclisleri tertipleyerek kendi fikrini yaymaya, sadece Kitap ve Sünnete uyulmasına çalışmıştır. O, icmâ'ı kabul eder ve görüşlerini ona dayandırır. Bu konuda şöyle bir rivayet vardır: «Hicri üçüncü yüzyılda Hanefî mezhebi'nin üstadı olan Ebû Said el-Berzaî, Davud'un yanına gelmiş ve ona, ümmü'l-veled olan cariyelerin^{567[12]} satılıp satılıp ıyac ağı m sormuş, Dâvûd da; satılmaları caizdir, çünkü biz, bu cariyelerin hâmile olmadan önce satılabilecekleri üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ancak benzeri bir icmâ' olursa vazgeçebiliriz, demiştir. Buna el-Berzaî şu cevabı vermiştir: Biz de ümmü'l-veled'in hâmile kaldıktan sonra satılmayacağı üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ayrılmamız gerekir. Bundan, ancak benzeri bir icma' olursa vazgeçebiliriz.»^{568[13]}

Bu mezhebe karşı gösterilen şiddetli muhalefetin sebeplerinden biri de şudur: «Davud ez-Zâhirî, taklidi kesin olarak menetmiştir.' Ona göre halktan' olanlar dahi kimseyi taklit yapamazlar, ictihad yapmaları gerekir. İctihad yapamazlarsa başkalarına sorarlar. Fakat onların sözlerini, Kitap, Sünnet veya Icmâ'a dayanarak bir delil getirmezlerse kabul etmezler ve meseleyi sormak üzere başka birisine giderler.

Bu görüş, ne derecede yerinde olursa olsun iyi netice vermez. Çünkü Kitap ve Sünnet'i doğru dürüst anlamayanları ictihad yapmaya teşvik etmektedir. Nass'lann zahirlerine sarılan kimseler, tıpkı nass'larm zahirlerine bağlanıp kalan ve kâfir olmayan haricîlere benzerler.

^{565[10]} Aynı eser, s. 370.

^{566[11]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/439-442.

^{567[12]} Ümmü'l-veled, efendisinden hâmile olarak çocuk doğurmuş bulunan cariyeye denir. Bu türlü cariyeler alınıp satılmaz, efendilerinin ölümü ile hür sayılırlar. Çeviren.

^{568[13]} Bak. Merhum İmam Zahid el-Kevserî Mukaddimetü'n-Nubez fi Usûlil-Fıkhi'z-Zâhiri, Kahire 1940, s. 4. Emin el-Hancı tabı.

Birçoklarının karşı koymasına rağmen Zahirî mezhebi yayılma imkânı bulmuştur. Fakat fakihlerin bazısı, Zahirilerin muhalefeti ima'ı bozmaz, ekserisi de, Zahirilerin kıyasın dışındaki muhalefeti icma'ı bozar, demiştir.

Bu mezhebin yayılmasını sağlayan iki âmil vardır:

1 —Dâvûd ez-Zâhirî'nin telif ettiği kitaplar tamamen sünnet ve hadislerden ibaret idi. O, kitaplarında kendi mezhebini isbat için ileri sürdüğü delilleri de toplamıştır. Ayrıca bu kitaplarında o, karşılaştığı fer'î fıkıh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ileri sürmekte, bu mes'elelerin hükümlerini nass'lara göre açıklamakta ve aynı zamanda her müslüman'ın karşılaştığı olaylarla ilgili hükümler muvacehesinde ihtiyaç duyduğu nass'ların şümülünü belirtmektedir. Bu kitaplar, kendiliğinden yok olup gitmesi kabil olmayan canlı eserlerdir. Bunlar, mevcudiyetleriyle yazarının mezhebini yaymakta olup ölmez fikir mahsulleridir.

2 — Davud'un talebeleri, hocalarının kitaplarındaki görüşlerini yaymaya ve bu kitapların meydana getirdiği ilmî atmosferi genişletmeye çalışmışlardır. Onun mezhebini ve kitaplarını yayan en seçkin talebesi, oğlu Ebû Bekr Muhammedi'dir. Bu, babasının miras bırakmış olduğu zengin sünnet ilmini korumuş, yaymış ve insanları bunlara uymaya davet etmiştir. Fıkıhî görüş ve mezheb çerçevesinde kalan icthadların çoğaldığı bir devirde Zahirîlerin sünnet'in mevkiini yüceltişleri, insanları bu mezhebe doğru çekiyordu.

İşte bu iki âmil sayesinde Zahirî mezhebi, Hicrî üç ve dördüncü yüzyıllarda yayılmıştır. Hattâ Ahsenu't-Takâsîm» müellifi^{569[14]}, şarkta Hicrî dördüncü yüzyılda Zahirî mezhebinin dördüncü mezheb olduğunu yazar. Bu mezheplerin üçü; Hanefî, Şafii ve Mâlikî mezheb-leri, dördüncüsü de Zahirî mezhebi idi. Hemen hemen şarkta Zahirî mezhebi, dördüncü Hicrî yüzyılda sünnet İmamı olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in mezhebinden daha çok yayılmış ve mensup bulmuştur. Fakat, Hicrî beşinci yüzyılda Kadı Ebu Yal'â, Han--belî mezhebini kuvvetlendirmiştir. Bu sayede Hanbelî mezhebi Zahirî mezhebini sindirmiş ve onun yerini tutmuştur.

Bu sırada, Doğu İslâm memleketlerinde büyük bir otoriteye sahip olan Zahirî mezhebine mensup bulunanlar arasında büyük bilginler yetişmiştir. Bu bilginler, furû' hakkında ileri sürdükleri Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin icmâ'ma dayanan hükümlerle fikhî düşüncüyü geliştirmişlerdir.^{570[15]}

Endülüs'de Zâhirî Mezhebi

Zahirî mezhebi, Doğu İslâm memleketlerinde söndüğü sıralarda Endülüs'de gittikçe kuvvetleniyordu. Şüphesiz bu, Endülüs'teki mensuplarının çokluğu ile değil, kuvvetli tefekküre sahip bir âlimin ortaya çıkışı ile oluyordu. Allah, bu âlime tasvir kabiliyeti olan bir kalem, kuvvetli ve keskin bir dil ihsan etmiştir. İşte bu âlim İbni Hazm el-Endelüsî'dir. İbni Hazm, Zahirî mezhebinin, Kadı Ebu Ya'lâ vasıtasıyla Hanbelî mezhebi tarafından sıkıştırıldığı bir sırada ortaya çıkmış. Zahirî mezhebini şiddetle savunarak yaymaya çalışmış ve bu mezheb uğrunda göz kırpmadan mücadele etmiştir.-Bu her iki fakih de aynı çağda yaşıyorlardı. Bunlardan Ebu Ya'lâ 458, İbni Hazm de 456 H. yılında ölmüştür.

Fakat Zahirî mezhebi, Doğu İslâm ülkelerinden Batı İslâm ülkelerine nasıl gelmiş ve

^{569[14]} Şemsuddin Ebu Abdillâh Mhammed b. Ahmed el-Makdisî. Çeviren.

^{570[15]} İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/443-444.

Endülüs'e hangi yolla girmiştir? Mağrib ve Endülüs'de geniş bir yayılma sabası bulunmamakla beraber, Zahirî mezhebinin tohumları bu iki ülkede filizleniyordu. Hattâ Dâvûd ez-Zâhirî'nin hayatta olduğu günlerde bu mezhebin metodu buralara gelmişti. Çünkü Hicri üçüncü yüzyılda Kurtuba âlimlerinden seçkin bir topluluk, Doğu İslâm memleketlerine gelmiş, buraların ilim ve feyzinden istifade etmiştir. Bunlardan bazısı Ahmed b. Hanbel ve çağdaşı Dâvûd b. Ali b. Halef gibi şahsiyetlerle görüşmüştür. Bunlar arasında devlet katında büyük mevki' sahipleri de vardı.

İşte bu bilginler, şarktan getirdikleri sünnet ve rivayet ilmini Endülüs'de yaymışlardır. Aynı zamanda bunlar Şarkın mezheplerini de birlikte götürmüşlerdir. Dolayısıyla Endülüs'de de Zahirî mezhebini yaymak isteyenler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Kadı ve Endülüs Hatibi Munzir b. Said el-Ballûti (öl. 355 H.) gelir. Belki de bu ülkede Zahirî mezhebi Hanefî, Şafii ve Hanbelî mezheplerinden daha geniş adımlarla ilerliyordu. Çünkü bu mezhebi yayan bilginler vardı. Bunlar arasında İbni Hazm'in Zahirî mezhebini öğrendiği bir bilgin vardı ki adı, Mes'ud b. Süleyman b. Müflit Ebi'l-Hıyar (öl. 426 H.) dir.

İbni Hazm el-Endülüsî'nin istinatgahı İşte bu hocası Mesud'dur. İbni Hazm, onu daima hür fikirli ve hiçbir mezhebe bağlı olmayan bir üstadı olarak anardı. Adı geçen Mes'ud b. Süleyman, esasen hiçbir mezhebin taklidini doğru görmezdi. Dâvûd ez-Zâhirî'nin metoduna sahipti. İstidlal konusunda Zahirîlerin yolundan giderdi. O, mütevâzî idi. İlimi, nerede ve kimde bulursa bulsun, öğrenmek isterdi. Âlimin beşikten mezara kadar ilim tahsil etmesi gerektiğine inanırdı. İşte bu zat, Endülüs içlerinde, dar bir çerçeve dahilinde de olsa, Zahirî mezhebini yaymaya başlamıştır. .

Davud'un fer'î fıkıh mes'eleleri üzerinde yazmış olduğu kitaplar, tamamen hadis ve sünnetlerden ibaret idi. Kendisinden sonra öyle dahî bir fakih geldi ki o, bu mezhebi delillere dayanarak müdafaa etti ve adını ebedüştirdi. Bu fakih, bazan Davud'a muhalefet, bazan da muvafakat etmiştir. Fakat her iki halde de onun metodunu desteklemiştir. Davud'un eserleri kaybolduktan sonra onun mezhebini yeniden canlandıran bu ikinci İmam, İbni Hazm'dir.^{571[16]}

İBNİ HAZM VE ZAHİRÎ MEZHEBİ^{572[1]}

İbni Hazm (384 — 456 H.)

Asıl adı Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm b. Galib b. Salih b. Ebî Süfyan b. Yezid olup künyesi Ebu Muhammed'dir. O, eserlerinde kendisinden bu künye ile bahseder. Kısaca İbni Hazm denmekle meşhurdur. Babası Ahmed^{573[2]} Endülüs Emevî Devletinde

^{571[16]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/445-446.

^{572[1]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/447.

^{573[2]} Tam adı Ebu Amr Ahmed b. Hazm'dir (öl. 402 H.). Alim, edip, âdil ve iyi bir idareci olan bu zat bir kaç defa vezirlik mevkiine yükselmiştir.

mühim mevki olan bir aileye mensuptur, İbni Hazm, kendisinin İran asıllı bir aileye mensup olduğunu, İran menşeli olan dip dedesinin, Muaviye'nin kardeşi Yezid b. Ebi Süfyan'm azatlısı bulunduğunu söyler. Buna göre o, velâ' (azatlı olma) yönünden Kureyşli, milliyet yönünden de İranlıdır. İbni Hazm, bu velâ' sebebiyle Emevîlere fazla bağlılık gösterir, onları sevmeyenleri sevmez ve dostlarına karşı dostluk gösterirdi. Bu, İbni Hazm'in en bariz sıfatı olan vefakârlığından ileri geliyordu.

İbni Hazm, nesebine dil Uzatanlara asla hak vermez. Ebu Mervan b. Hayyan, İbni Hazm'in soyca İranlı oluşunu inkâr etmiş ve tam olarak soyunun belli olmadığını söylemiştir. Ona göre bu ailenin durumunu yükselten İbni Hazm'in babası Ahmed'dir. Fakat biz, İbni Hazm'in kendi nesebi hakkında verdiği bilgiyi yalan sayamayız. Çünkü o, kendi soyunu herkesten daha iyi bilir. Ailesi, Emevî hanedanına hizmete devam etmiş, Emevîler Endülüs'e geçip bir devlet kurdukları zaman bu aile de onlarla birlikte buraya gelmiştir.

İbni Hazm'in dip dedesi, Yezid b. Ebî Süfyan ile velâakdettiğine göre, onun ailesi çok eski tarihlerde İslâm Dinini kabul etmiştir. İbni Hazm'in Hristiyan bir aileye mensup olduğuna ve ailesinin yalan bir tarihte müslümanlığı kabul ettiğine ve Leble'nin Arap olmayan unsurlarından olduğuna dair İbni Hayyan'ın ileri sürdüğü iddia önemsizdir.^{574[3]}

Doğumu Ve Gençliği

Araştırmacı, hiçbir ilim adamının kendi doğum tarihini kesin olarak belirttiğini göremez. Fakat İbni Hazm, kendisinin doğum tarihini yalnız günü, ayı ve yılı ile değil, tam saati saatına tesbit etmiştir. İbni Hazm kendisi, Kadı Şâid'e^{575[4]} 384 H. yılı Ramazan ayının son günü, şafak söktükten sonra ve güneş doğmadan önce dünyaya geldiğini yazmıştır. Bu, mensup olduğu ailenin çocuklarının doğumuna çok önem verdiğini gösterir. Elbette bu da fikrî bir terakkinin eseridir.

İbni Hazm, o çağda hem Avrupa'nın ilim merkezi olan, hem de bağrında ilim, marifet, ümran ve medeniyet hazinelerini taşıyan ve İslâm'ın medeniyet merkezlerinden biri bulunan Kurtuba'nın doğu kesiminde dünyaya gelmiştir.

İbni Hazm, devlet katında büyük mevki olan zengin bir aile muhitinde büyümüştür. Fakat o, mevki' ve mal peşinde koşmamak ve ilim tahsil etmekle yükselmiştir, ilmi, bizzat ilim olduğu için tahsil etmiştir. Rivayet edildiğine göre İbni Hazm el-Muvatta'ı şerheden el-Bâcî^{576[5]} ile bir münazarada bulunmuştur. «Nefhu't-Tib»'de bu münazara şöyle anlatılır:-

el-Bâcî;

— «Benim ilim tahsilindeki himmetim senden daha büyüktür. Çünkü sen, ilmi altından yapılmış lâmba ışığında ve her türlü imkânlar içerisinde tahsil ettin. Ben ise onu, çarşıdaki kandilin ışığı altında tahsil ettim.» dedi.

İbni Hazm de;

— «Bu söz senin lehine değil aleyhinedir. Çünkü sen ilmi, halini benim halime çevirmek için tahsil etmişsin. Ben ise onu, bildiğin ve söylediğin şartlar içerisinde tahsil ettim. Onunla sadece dünya ve ahrette ilmî bir yüceliğe erişmek istedim»

^{574[3]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/449.

^{575[4]} Bu zat, Kadı Sâid b. Ahmed el-Ceyyânî el-Endelüsî (ÖL 426 H.) dir.

^{576[5]} Tam adı, Ebul-Velîd Süleyman b. Halef b. Esed el-Bâcî'dir. Bu zat, takriben 480 H. yılında ölmüştür. Çeviren.

dedi.^{577[6]}

İbni Hazm, İşte böyle yüksek ve zengin bir ailede doğup büyümüştür. O, önce Kur'an-ı Kerîni'i hıfzettiştir. Kendisi, Kur'an'ı evlerinde hıfzettiğini ve O'nu kendisine kadın yakınlarıyla cariyelerin hıfzettirdiğini söyler.^{578[7]}

Bu kadınlar, İbni Hazine okuyup yazmayı ve güzel yazı (Hat) sanatını öğrettikleri gibi, onun yalnız eğitim ve öğretimiyle uğraşmamışlar, aynı zamanda onu çocukluk ve gençlik çağının şiddetli fitnelerinden korumak için çok titizlik göstermişlerdir. Kendisi bu hususta şöyle der:

Ben, çocukluk ateşi ile gençlik şirretinin alevlendiği,, delikanlılık çağının insanı" aldattığı sırada kadın ve erkek gözcülerin yanında kapalı idim. Nefsine hâkim olup aklım yetince Ebu'l-Hasan b. Ali el-Fasi'nin yanına kaldım. Bu zat, dünyaya karşı zühd sahibi olma ve ahiret için çalışma, takva ve sağlam bir ibadet bakımından kendisinden öncekilerden âlim, âmil ve akıllı idi. Onun özürünü zannedirdim. Çünkü o, hiç evlenmemişti. İlim, amel, dindarlık ve takva bakımından onun bir benzerini görmedim. Allah, benî ondan çok faydalandırdı. Ben, kötülüğün ne demek olduğunu, günah işlemenin fenalığını ondan öğrendim. Ebu'l-Hasan — Allah, ona rahmet eylesin— hak yolunda ^{579[8]}ölmüştür.^{580[9]}

Refahtan Sıkıntıya Doğru

İbni Hazm, câriye ve kadınların eğitimi, erkek ve âlimlerin öğretimi ile yetişmiştir. Öncekiler onun duygularını kontrol etmişler, ona Kur'an, hadis ve ince zevki öğretmişlerdir, Sonrakiler de fikri, kalbi ve ruhu ile onu âhiret işlerine sevk etmişlerdir. İbni Hazm'in hayatı mesut bir hayat idi, çetin değildi. Yani o, huzurlu ve refahlı bir hayata sahipti. İbni Hazm'in bu hayatı böyle devam etseydi, belki o,-güçsüz ve önemsiz bir şahsiyet olurdu. Çünkü refahlı bir hayat, ahlâkî yönden gevşeklik meydana getirir ve kişileri arıklaştırır.

Allah Teâlâ, İbni Hazm'in muhaliflerini şiddetli müdafaası ile kayaya çarpılmış yüzler gibi şaşkına çeviren bir şahsiyet ve karakter olarak ortaya çıkmasını takdir etmiştir. Allah, onu saadet-ve refah ile imtihan ettiği gibi maddî sıkıntı ile de imtihan etmiştir, İbni Hazm, onbeş yaşında iken ailesinde büyük bir sıkıntı belirmiş ve içinde bulunduğu refah, sefaletle çevrilmiştir. Bundan sonradır ki ailesi ıztırap kadehini tatmıştır. Çünkü, babası Endülüs Emevî hanedanı vezirlerinden idi. Hişam el-Müeyyed (öl. 403 H.) tahta geçtiği zaman çocuktu.^{581[10]} Birçok şiddetli karışıklıklar çıkmıştı. Bu sırada Endülüs Emevî Halifesi, mânâsız bir isimden ibaret olmuştu. Bundan sonra Emevî hanedanı mensupları arasında şiddetli taht kavgaları başgöstermiştir. Bu konuda sözü İbni Hazm'e bırakalım. O, ailesinin maruz kaldığı durumu büyük bir tasvir gücüne sahip olan kalemiyle anlatırken şöyle der:

«Emiru'l-Mü'minîn Hişam el-Müeyyed tahta çıktıktan sonra birçok felâketlere uğradık. Onun devlet erkânının tecavüzlerine maruz kaldık. Zindana atılma, sürgün edilme ve ağır para cezasına çarptırılma gibi şeylerle imtihan edildik. Fitne, alabildiğine şiddetlenip her tarafı sardı. Bu fitne, bütün insanları ve özellikle bizi, vezir olan babam

^{577[6]} el-Makkarî, Nerhu't-Tib, c. VI, s. 202, Ferid Rifâi neşri.

^{578[7]} Tavkul-Hamâme, & 50, Kahire baskısı.

^{579[8]} Adı geçen eser, s. 126.

^{580[9]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/450-451.

^{581[10]} Hişam el-Müeyyed, Endülüs Emevî halifelerinden ikinci Hişam olup 10 yaşında iken tahta çıkarılmış ve vezirlerin elinde oyuncak edilmiştir. Onun adına Hâcihi el-Mansur devlet işlerini yürütmüş ise de, adı geçen halife Endülüs Emevî devletinin çöküşünü hızlandırma ve 403 H yılında öldürülmüştür. Çeviren.

ölünceye kadar bırakmadı. Biz bu haller içerisinde iken, Hicrî 402 yılı Zilka'de ayının bitmesine iki gün kala Cumartesi günü ikindiden sonra babam vefat etti.»

Sıkıntı ve felâketler, İbni Hazm'in yumuşak ruhunu olgunlaştırmış ve onu güçlü bir irade sahibi kılmıştır. Bu sırada İbni Hazm ailesinin yeni evleri yağma edilmiş ve onlar da eski evlerine gitmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra mihnet ve felâketler, kendilerini Endülüs'ün merkezi olan Kurtuba'dan Meriye'ye gitmeye mecbur etmiştir.^{582[11]}

İlmîn Yüceliğine Doğru

İbni Hazm'in gençliğinin baharında ailesinin basma gelen felâket, bu aileyi izzet ve ikbalden uzaklaştırıp sürgün ve mallarının talan edilmesine maruz bırakmıştır. Fakat onu, zenginlikten fakirliğe düşürmemiştir. Çünkü, büyük bir kısmı gitmiş ise de, ellerinde kalan mal yine de az değildi. Fakat, vezir oğlu İbn Hazm, kendisi de vezir olarak yetişmek istiyordu. Çünkü o devirde veraset kanunu, kan ve şekil verasetine inhisar etmiyor, makam ve iş verasetini de içine alıyordu.

Bu felâketler, İbni Hazm'i yalnız ilme yöneltmiştir. O, yalnız ilimle yücelik duyardı. Gerçi hayatına bir ara siyaset de karışmıştır. Fakat bu, geçici ve Emevîlere karşı gösterdiği vefakârlığın bir neticesi olmuştur.

İbni Hazm ilme yönelmiştir. Ailesi de onun için ilim yolunu kolaylaştırmıştır. O, küçük iken ilmi tatmıştı. Büyüdüğü zaman da ruhunda ilmin zevkini duyuyordu. Bu yüzden o, kendisini İlme vermiştir.

İbni Hazm, önce Kur'an ilmine, sonra hadis rivayetine ve din ilmine yönelmiş, bütün bu ilimlerde en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Daha sonra da fıkha yönelmiştir. Fakat gençliğinde kendisini tamamen fıkha vermemiştir. Ancak o çağda dil, hadis, Kur'an, hikmet ve felsefe gibi ilimlerde meşhur olan kimselerin kültürüne yetecek kadar fıkıh öğrenmiştir.

O, önce fıkıhı, İmam Mâlik'in mezhebine göre öğrenmiştir. Çünkü Endülüs ve Kuzey Afrikalıların mezhebi bu idi. Zehebî'nin «Tezkiratu'l-Huffaz»mda bir çağdaşından şöyle rivayet edilir: «Biz Be-lensiye (Valansiye)'de Mâlikî mezhebine göre okuyorduk. Bir gün Ebu Muhammed b. Hazm bizi dinledi ve hayret etti. Sonra hazır bulunanlara fıkha dair şeyler sordu. Kendisine verilen cevaplara itiraz etti. Hazır bulunanlardan birisi ona; «Bu, senin şuradan buradan topladığın şeylerden değildir» dedi. Bunun üzerine İbni Hazm, kalktı gitti. Evine varıp içeri kapandı ve hiç dışarı çıkmadı. Biray geçtikten sonra biz oraya gittik. İbni Hazm en güzel bir şekilde münazara yaptı ve: ben hakka tâbi oluyorum, ictihad yapıyorum, hiç bir mezhebe bağlı kalmıyorum, dedi.»

İbni Hazm önce Maliki mezhebine yönelmiş ve okuduğu hadis kitapları arasında el-Muvatta'ı da okumuştur. Fakat Mâlikî mezhebini incelerken hür olarak hareket etmeye çalışmış, diğer fikhî mezheplerden üe bazı görüşleri almayı tercih etmiş ve herhangi bir mezhebe bağlı kalmamıştır. Şüphesizdir ki bu sırada o, İmam Şafî'nin «İhtilafu Mâlik» adlı kitabını okumuş, böylece onun İmam Mâlik'in usûl ve furû'a dair birtakım görüşlerini nasıl tenkit ettiğini görmüştür.

Bu sebepledir ki, Mâlikî mezhebinden Şafî mezhebine geçmiştir. Şafî mezhebini incelerken Iraklılardan Abdurrahman b. Ebi Leylâ, İbni Şübrume, Osman el-Bettî, kıyas fakihlerinin başı Ebu Hanife ve onun talebeleri Ebu Yûsuf, Muhammed b. el-

^{582[11]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/451-452.

Hasen, Zufer b. el-Hüzeyl ve diğerlerinin mezhepleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu mezhepler arasında Şafîî mezhebi İbni Hazm'in hoşuna gitmiştir. Belki de onun en çok hoşuna giden, Şafîî'nin nass'lara sınımsız bağlı kalışı, fikhî nass'dan veya nassa hamletmekten ibaret sayışı, istihsan ve masâlih-i mürseleye göre fetva verenlere şiddetli bir şekilde hücum edişi olmuştur. Çünkü Şafîî'nin ıstılahında istihsan, mesâlih'i de içine almaktadır. Şüphesiz İbni Hazm, Şafîî'nin «İbtâlu'l-İstihsan» adlı kitabını da okumuştur.^{583[12]}

Fakat İbni Hazm, Şafîî mezhebinde kısa bir zaman kalmış, Davûd ez-Zahîrî gibi o da bu mezhebi bırakmıştır. Daha sonra tıpkı Dâvûd ez-Zâhirî gibi, Şafîî'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delillerin, kıyas ve bütün re'y şekillerini iptal etmeye elverişli olduğunu kabul etmiştir.

Üstelik Endülüs'te birbirini takibeden bir kısım alimler, Zahirî mezhebi için bir zemin hazırlıyordu. Bilhassa İbni Hazm'in hocası Mes'ul b. Süleyman, bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu zühd ve takva sahibi ilim adamı, bütün mezheplerin nass'lara uygun düşen görüşlerini seçiyor, nass'lara dayanarak hüküm çıkarmak için ictihad yapıyor ve nass'lardan başkasına itimat etmiyordu.^{584[13]}

Geçici Olarak Siyasete Girişi

Emevî hanedanı mensupları arasındaki çekişmeler sürüp gidiyordu. Babası gibi İbni Hazm de, bu hanedana bağlı idi. Bu çekişmeler devam ederken İbni Hazm, gençliğinde babasının kendisine tavsiye etmiş olduğu yolu benimsedi. Bu da, herhangi bir tarafı diğer bir taraf aleyhine desteklemekten uzak kalmak ve tam olarak kendisini ilme vermektir. Çekişmeler, Hammûd oğullarının tahtı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bu Hammûd oğulları alevî idiler, Emevî-lerle aralarındaki mücadelede çok eski idi.

Böyle bir netice, Emevî hanedanına bağlı olan İbni Hazm'i çok üzmüştür. Öte yandan İbni Hazm'in hem şahsı, hem de ailesi için baskı artmıştı. Çünkü İbni Hazm, Emevilere bağlılığı ile meşhurdu. Bu kez İbni Hazm, karşılaştığı baskıya sükunetle veya ilmî çalışmalarına devam etmekle mukabelede bulunmadı. Aksine o, diğer baskıya uğrayanlarla birlikte Emevîlerden, hak sahibi olduğunu iddia ederek, ayaklanan Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'e katıldı. Kendisi bu ktonuda şöyle der: «Emîru'i-Mü'minîn Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'in ortaya atılışı sırasında, Belensiye'ye gitmek üzere deniz yoluyla hareket ettik ve orada ona katıldık.»

İbni Hazm, bu Emevî emîrini desteklemeye başlamış, fakat onun bu yardımı uzun sürmemiştir. Çünkü adı geçen Abdurrahman, kuvvetli bir orduya sahip olmadığı gibi, İbni Hammûd kadar siyaset ve tedbir âahibi de değildi. Bunun için İbni Hammûd, Abdurrahman kendi adamlarıyla askerlerini toplamadan onu öldürmek için bit düzene başvurmuş ve Öldürmüştür. Bunun üzerine ayaklanma, olayı sona ermiş ve adamları onun siyasî emelini gerçekleştirecek bir inıvyet .gösterememiştir. Hattâ onlar .baskıya, sürgüne» esirlik va prangaya vurulmak gibi cezalara uğramışlardır.

İbni Hazm, Abdurrahman'ın harekâtına katılmış, onunla birlikte Gırnata'yı istilâ etmek üzere yürüyüşe geçen ordu ile sefere çıkmıştır.^{585[14]} Fakat Abdurrahman maksadını tamamlamadan öldürülmüştür. Böylece İbni Hazm, yenilgiye uğramış bir kimsenin akıbetine maruz kalmış, esir edilmiş ve bir müddet esarette kaldıktan sonra, 409 H.

^{583[12]} Şafîî'nin bu kitabı, el-Umm'un VII. Cildinin bir bölümünü teşkil etmektedir. Çeviren.

^{584[13]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayinevi: 2/452-454.

^{585[14]} Bu sırada İbni Hazm, Abdurrahman'ın veziri idi. Çeviren.

yılında serbest bırakılmıştır.^{586[15]}

İlim Mihrabına Dönüşü

İbni Hazm, tekrar ilme dönmüş, durumu sıkıştığı zaman terkettiği ve altı yıl kadar uzak kaldığı Kurtuba'ya geri gelmiştir. Kendisi bu konuda şöyle der: «Kurtuba'dan 404 yılı Muharrem ayının başında çıktım. Sonra oraya 409 yılı Şevval ayında geri geldim.» İbni Hazm, sıkıntılı anlarında sığmağı olan ilme tekrar dönmüştür. Önceki gibi yine fıkıh ve hadis çalışmalarına başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalarına dayanarak, İslâmı müdafaa etmeye, Yahudi ve Hristiyanların İslâm etrafında meydana getirdikleri şüpheleri reddetmeye koyulmuş ve bu yönlerden İslama çok faydalı hizmetlerde bulunmuştur.^{587[16]}

Tekrar Siyasete Dönüşü

İbni Hazm'in önceki tecrübesinden sonra siyasetten tamamen uzak olması gerekirdi. Fakat o, tekrar siyasete karışmıştır. Onu siyasete sevkeden şey, Emevî hanedanına olan bağlılığı ve ailesine iyilikte bulunan bu hanedana yardım etmek arzusudur. Bu sırada Emevîlerden birisi ayaklanmış olup Kurtuba'lılar onu 418 H. yılından 422 H. yılına kadar desteklemiştir. Ebu Muhammed İbni Hazm de hemen onun yardımına koşmuş ve ona vezir olmuştur. Yakut'un «Mu'cemu'l'Üdebâ» smda şöyle denilmektedir: «Fakîh Ebu Muhammed (İbni Hazm), Abdurrahman el-Mustazhir Billah b. Hişam'ın veziri idi... Daha sonra o, Hişam el-Mu'tedd Billah b. Muhammed b. Abdilmelik b. Abdirrahman en-Nâsır'm veziri olmuştur».

Adı geçen Hişam'a Kurtuba Valisi İbni Cehver, 418 H. yılında bi'at etmişti. Hişam, Lâride'de idi. Burada üç yıl kalmış, sonra Kurtuba'ya gelmiş ve 422 H. yılında hal'edilmiştir. Bu zat, Endülüs Emevî hükümdarlarının sonuncusudur. el-Makkarî onun hal'edilişi hakkında şöyle der:

«Ordu, onu, 422 H. yılında hal'etti. O da Lâride'ye kaçtı. 428 H. yılında öldü. Böylece Emevî devleti yer yüzünden silinip gitti. Mağrip'de hilâfet teşbihi dağıldı. Halifelerden sonra Tevaif-i Mülûk ortaya çıktı. Berberi, Arap, Mevâlilerden emir ve reisler her tarafa dağılarak ülkeyi paylaştılar.»^{588[17]}

Hilâfet adına hükümler olan Emevî hanedanı yer yüzünden silindi. Bu hanedanın ortadan kalkışı, İbni Hazm'in kesin olarak ilme yönelmesine, kendisinin ve ailesinin bundan sonra siyasî nüfuz sahibi olmaktan ümidini kesmesine sebep oldu. Onun ilme dönüşü, İslâm için çok hayırlı olmuştur. Siyasî nüfuz bakımından ümit kırık-lığına uğraması ise, vücutça hastalanmasına, ruhî bir perişanlığa düşmesine ve insanlardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden İbni Hazm'in yazılarında daima bir hiddet göze çarpar.^{589[18]}

Yaşayışı

İbni Hazm, zenginlerin yaşayışına benzer bir hayat sürmüştür. Onun çiftlikleri vardı.

^{586[15]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/454-455.

^{587[16]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/455.

^{588[17]} el-Makkarî, Nefhu't-Tib, c IV, s. 50.

^{589[18]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/455-456.

Gerçi İbni Hazm, ailesinin bası mâli gelirinden mahrum kalmıştır. Fakat bu, kendisini fakirliğe düşürmemiş veya o, zenginliğini kaybetmemiştir. Şu kadar ki İbni Hazm, kaybettiği şeyleri acı acı ve üzüntü ile anlatır. Bir arkadaşına göndermek üzere kaleme aldığı «Tavku'l-Hamâme» adlı kitabının sonunda şöyle der:

«Sen biliyorsun ki zihnim karışık ve gönlüm muztarıptır. Çünkü; biz yurttan uzak düşmüş ve vatandan kovulmuşuz. Zaman değişmiş, sultanın zulmüne uğramışız. Arkadaşlar değişmiş, vaziyetler kötüleşmiş, günler bambaşka olmuş, bolluk gitmiş, yeni ve eski bir şey kalmamış, baba ve atalarımızın, kazandıkları yok olmuş, vatanda gurbet başlamış, mal ve mevki' gitmiş, bütün düşünce aile ve çocukları korumakla meşgul, âile yurduna dönme ümidi yok, zaman ile boğuşmak ve kaderdekileri beklemek çok acıdır. Allah, bizi ancak şekvası kendisine olanlardan etsin, bizi yine alıştığımız o nimete kavuştursun. Onun bize bıraktığı aldığından çoktur. İhsanları bizi kuşatmaktadır. Bize verdiği nimetler sayısız olup şükrü ödenemez. Her şey onun lütuf ve ihsanıdır. Bizim kendi üzerimizde bir hükmümüz yoktur. Biz O'ndanız, dönüşümüz de O'nadır. Emanet olan her şey, emanet sahibine dönecektir. Önce de sonra da, başlangıçta da sonuçta da hamd O'nadır.»^{590[19]}

Bu metinden anlaşılıyor ki İbni Hazm, zamandan şikâyet etmektedir. Fakat, bunda teslimiyet de vardır. Bu metin gösteriyor ki İbni Hazm'in elinde kalan malı ihtiyacından fazla olup kaybettiği mal kendisini maişet sıkıntısına düşürmemiştir. Belki şikâyet ettiği şey, mevkiini kaybedişidir. İşte tatmış olduğu acı budur. Bu ise; nüfuzlu bir ailede doğup büyüyen ve sonra da bundan mahrum olan kimselerin duyacağı şeydir. Bununla beraber İbni Hazm, dünya mevkiine karşılık günümüze kadar kendisini ebedileştiren ilim mevkiine sahip olduğu halde vezirlik ve saltanatlı günlerini unutamamıştır.^{591[20]}

Seyahatleri

Cennet misali Endülüs şehirlerinde İbni Hazm seyahatlere başlamış, nereye gelmişse orada kolayca oturma ve refahlı bir yaşayış imkânına kavuşmuştur. O, bu seyahatleri sırasında kendi fıkıh ve görüşlerini yaymıştır. Arapçaya hâkim oluşu; hikmet, felsefe ve cedel metodlarını bilişi, her yerde gençleri kendisine çekiyordu. Dolayısıyla gençler, İbni Hazm'in etrafını çeviriyor, görüş ve fikirleri de onları sarıyordu. İbni Hazm'in görüş ve fikirleri onların düşüncelerinde gözle görülür bir tesir icra ediyordu. Bu seyahatler, İbni Hazm'in hem ruhunu huzura kavuşturuyor, hem de kendi fikrini yaymasına vesile oluyordu.

İbni Hazm, bu seyahatlerinin birinde el-Bâci ile karşılaşmış ve aralarında fikhî münakaşalar olmuştur. el-Makarrî, onların bu karşılaşmalarını naklederken şöyle der:

«O, (el-Bâci Endülüs'e) gelince İbni Hazm'in gözlerinde bir parlaklık görmüştür. Ancak İbni Hazm, mezhebin dışına çıkıyordu. En-dülüs'de onun ilmiyle kimse meşgul olmuyordu. Fakihler onunla mücadele etmekten âciz kalmışlardı. İbni Hazm'in görüşlerine câhil halktan bir zümre bağlanmıştı. Mayorka, adasına gelince ilmî sahada buranın reisi olmuş ve Mayorka'lılar ona . bağlanmışlardı. Ebu'l-Velîd (el-Bâci) gelince halk bunu kendisine haber vermiş, o da İbni Hazm'in yanına varıp münazaraya tutuşmuş ve onun yanlışlarını ortaya koymuştur. el-Bâci'nin böyle onunla bir çok

^{590[19]} Tavkul-Hamâme, s. 154, Kahire baskısı.

^{591[20]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/456-457.

münazara meclisleri vardır.»^{592[21]}

Bu münazaralar, İbni Hazm'in olgun bir yaşa gelmesinden sonra, yani gençlik çağını aşmış orta yaşlarına ulaştığı zaman olmuştur. el-Bacî'nin Endülüs'e ancak, 440 H. yılında gelmiş olduğu tesbit edilmiştir. Buna göre işaret ettiğimiz münakaşalar bu tarihte cereyan etmiştir ki, İbni Hazm bu sırada elli yaşını geçmişti.

İbni Hazm, birçok emirlerin yardımından mahrum olmuştu. Ona, ancak arkadaşları ve valilerden bazı bilginler destek oluyorlardı. İbni Hazm'in Mayorka adasındaki ikameti, buradaki ilmî riyaseti ve bura halkının kendisine hayranlığının sebeplerinden birisi, onun arkadaşı Ahmed b. Raşık (öl. 440 H.)'in Mayorka valisi oluşudur. Bu vali, İbni Hazm'i desteklemekte ve ona yardım etmekteydi.

Adı geçen valinin ölümünden sonra İbni Hazm'in durumu hükümet yanında zayıflamış, geldiği her yerde olduğu gibi burada da fakihler İbni Hazm aleyhinde tezahürata başlamışlardır, Bu maksatla Ebu'l-Velid el-Bâcî'de, n medet umumuşlardır. Bunun üzerine el-Bâcî, İbni Hazm ile münakaşa etmiş ve İbni Hazm'in fikirlerini hazmedemiyenlerin iddiasına göre el-Bâcî onu yenmiştir.

İbni Hazm Mayorka'dan münakaşada yenilmiş olarak değil, kendisini destekleyen yardımcıyı kaybettiği için gitmiştir. el-Bâcî'nin bu galibiyeti, hüccet ve burhana değil, bilâkis adamlarının sayıca çokluğuna bağlıdır.

İbni Hazm'i fakihlerin suçladıkları şey; Mâliki mezhebine muhalefet edişi, hattâ bu mezhebe saldırışı ve re'yi fikhî bir metod olarak benimseyen fakihlerin büyük çoğunluğunun görüşlerini şiddetle yere çalışıdır. Çünkü İbni Hazm, yalnız nass'lara dayanıyor, kendi hesabına sadece nass'larm fikhî olduğunu ve bunlardan başka bir fikhî bulunmadığını söylüyordu. Ona göre aklın bu nass'ları anlamaktan başka bir vazifesi yoktur. Eğer akıl, nass'lardan ileri giderse ortaya koyacağı şeylerin şer'î hüküm olması mümkün değildir.

İbni Hazm, Mayorka'dan ayrıldı ve diğer Endülüs şehirlerinde dolaşmaya başladı. Kitaplarını da yanında taşıyordu. Dili ve kalemi son derecede keskin ve kuvvetli olan İbni Hazm, inandığı şeyleri şiddetle ve fütursuzca savunuyordu.^{593[22]}

Kitaplarının Yakılışı

İbni Hazm, Endülüs'te hayli dolaştıktan sonra 439 - 464 H. yıllarında iktidarda olan el-Mutazid b. Abbâd'm hükümdarlığı zamanına rastlayan senelerini İşbiliye'de geçirmiştir.

el-Mutazid, artık ihtiyarlamış olan bu büyük âlime hiçbir saygı duymamıştır. Hattâ ona kin beslemiş ve ruhi bir ceza tatbik etmiştir ki, bir âlim için bundan daha fena bir ceza düşünülemez... İşte bu ceza, onun kitaplarını yaktırmak olmuştur. Şukadar ki birçok tecrübelerle karşılaştıktan, kaderin acı ve tatlı şerbetlerini içtikten sonra bu felâketin gelişi onu fazla üzmemiştir. Bunları ve adı geçen el-Mutazid'm soyunu kısaca anlatmak istiyoruz: el-Mutazid, Kadı Ebu'l-Kasım Muhammed b. İsmâil b. Abbad el-Lahmî'nin oğludur, Abbad oğulları hanedanının kurucusu adı geçen kadıdır. İşbiliye'li-ler onu, Hammûd oğulları devrinde ve bu hanedanın zayıflaması üzerine emir olarak ilan etmişlerdir: Bu zat, İşbiliye ve çevresini, ulemâ ve ileri görüşlü kimselerden seçilerek kurulan bir şûra meclisi ile idare etmiş, memleket işlerini, 439 H. yılında

^{592[21]} Nefhu't-Tib, c VI, s. 176, Ferid Rifâi nesri.

^{593[22]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/457-458.

ölünceye kadar güzel bir şekilde yürütmüştür.

Bundan sonra işbaşına gelen oğlu el-Mutazıd, şûra meclisinden yardım görerek babasının yolunu takip etmiştir. Fakat birden bire istibdat hevesine kapılmış ve şartlar da kendisine yardım etmiştir. Lâkin o, bu istibdat fikrini nasıl gerçekleştirecekti? Babası, gücünü millet tarafından seçilen bir meclisin iradesinden alıyordu. O, iktidarı eline aldığı zaman Emevî ve Abbasîlerde olduğu gibi soyca her hangi bir hilafet hanedanına mensup değildi. Bununla beraber o, bu makamı ele geçirmesinde beis görmemişti. Çünkü, iktidarı Emevî halifelerinden Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'den aldığını ve bu zatın hâlen yaşadığını iddia ediyordu. Halbuki adı geçen Hişam, 422 H. yılında ölmüştü. Söylendiğine göre yukarıdaki iddia, el-Mu'tazıd'ın babası olan kadı (Ebu'l-Kâsım Muhammed b. İsmail tarafından ortaya atılmıştır. Ekseriyetin kanaatına göre işe, bu iddiayı el-Mu'ta-zıd kendisi ortaya atmıştır.

Böyle bir uydurmaya karşısında İbni Hazm susamazdı. Bu iddia onun bağlı olduğu insanları ilgilendiriyordu. Bu sebepten o, «Naktu'l-Arûs» adlı küçük eserinde keskin diliyle bu iddianın iç yüzünü ortaya dökmüştür. İbni Hazm, bu eserde şöyle demektedir:

«Öyle bir uydurmaya ki, tarihte bunun misli görülmemiştir. Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'in ölümünden 22 sene sonra Husrîler-den bir adam çıkıyor ve kendisinin Hişam olduğunu iddia ediyor, kendisine bi'at ediliyor, bütün Endülüs minberlerinde muhtelif, zamanlarda onun adına hutbeler okunuyor, onun için kanlar, dökülüyor ve ordular birbirine giriyor.»^{594[23]}

İşte el-Mu'tazıd veya babası, adı geçen Hişam namına hükümdarlık yapıyorlardı. İbni Hazm ise bunların iddiasını açıkça çürütüyordu. el-Mu'tazıd da şiddetli ve katı kalbli bir insan olup gayesini gerçekleştirmek için onu yolundan hiç bir duygu alıkoymuyordu. Hattâ o, bu yolda oğlunun kendisine suikast hazırladığını öğrenince onu dahi öldürmüştü. el-Mu'tazıd, kendisinin aleyhinde atıp tutan kör bir şahsın malını müsadere etmiş, o da Mekke'ye kaçıp Beytu'l-Haram'da el-Mu'tazıd'a beddua ederek yine aleyhinde bulunmuştur. el-Mu'tazıd da birini gönderip onu zehirleterek öldürmüştür.

İbni Hazm'in kitaplarını yaktıran İşbu el-Mu'tazıd'dır. Fakat, bu işi nasıl gerçekleştirmiştir? Her yerde âlimler, İbni Hazm'in görüşlerine karşı tahammülsüzlük gösteriyorlardı. Bilhassa onun İmam Mâlik'in görüşlerine hücum edişi, Şark ve Garb fakihlerinin büyük çoğunluğuna aykırı bir içtihad metoduna sahip oluşu düşmanlarını artırıyordu. Yukarıda gördük ki, İbni Hazm, Mayoçka'dan âlimlerin gazabına uğrayarak uzaklaşmıştı. Elebette işbilye'de de böyle bir gazabla karşılaşacaktı.

Burada, bu büyük âlimin inancı uğruna karşılaştığı iki çeşit gazabın mevcudiyetini görüyoruz:

1 — Âlimlerin gazabı,

2 — Emîrin gazabı.

Çünkü İbni Hazm, Emîrin kendisinin veya babasının ortaya attığı Hişam adına hükümet iddiasını iptal ederek, onun iktidarını çürütüyordu. Emîr, bunun intikamını elbette alacaktı. O, bunu gerçekleştirmek için âlimleri müdafaa kisvesine büründü ve İbni Hazm'in kitaplarını yaktırdı. Zira âlimler, onun kitaplarını tanımıyorlardı. İbni Hazm için kitaplarının yakılması en büyük işkence sayılmıştı. Fakat o, bu ruhî işkencenin altında kalacak bir kimse değildi... O, muarızlarının, kâğıtları yaktıklarını,

^{594[23]} Naktul Arûs, s. 83, Prof. Dr. Şevki Dayf neşri, 1951.

aslında kitaplarından hiçbir şey yakamadıklarını söylemiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, İbni Hazm'in kitaplarının bütün nüshaları yakılmamıştır. Çünkü talebeleri, her yerde onun kitaplarını muhafaza ediyorlar ve nüshalarını çoğaltıyorlardı.^{595[24]}

Leble'dekî Çiftliğine Dönüşü

Alimler, İbni Hazm'in ilmine karşı çekemezlik göstermişler, emirler de onun ahlâkını ve kuvvetli cesaretini hazmedememişlerdir. İbni Hazm bundan dolayı çok yer dolaşmış, ilmini gençler arasında yaymış ve her yerde âlimlerin kin ve kıskançlıklarıyla karşılaşmıştır. Emirlerden onu destekleyen çok az olmuş; ekseriya emirler ona değil, âlimlere yardım etmişlerdir. İbni Hazm'i öyle güç bir duruma sokmuşlardır ki nihayet o, ailesinin Kurtuba'ya gelmeden önceki memleketi olan küçük bir köye^{596[25]} sığınmıştır. Burası Leble bölgesinde olup orada İbni Hazm'in bir çiftliği vardı. O, kendisini burada sükûnet ve huzur içerisinde ilmî araştırmalara vermiştir. Fakat, bir çok eserlerinde görüldüğü gibi devamlı bir üzüntü içindeydi. Yanına gençler gelip onu dinliyorlar ve kendisinden ilim tahsil ediyorlardı. İbni Hayyan bu konuda şöyle der:

«Melikler (Emirler), İbni Hazm'i kendilerine yakın yerlerden uzaklaştırıyorlar ve memleketlerinden sürüyorlardı. Nihayet onu yalnızlığa mahkûm ettiler. O da, Leble çölündeki memleketinin toprağını tercih etmiş ve burada 456 H. yılında ölmüştür. İbni Hazm, burada tamamen serbest idi. Onların (âlimlerle emirlerin) kendisiyle bir ilgisi yoktu. O, memleketin vahalarından kendisine gelen ve ondan umumi olarak istifade etmek isteyenlerle hiçbir şeyden korkmayan genç talebelerine ilmini öğretiyordu. Onlara hadis rivayet ediyor, fıkıh anlatıyor ve bunları yetiştiriyordu. O, ilimle meşgul olmayı, telife devamı ve çok eser yazmayı elden bırakmıyordu.»^{597[26]}

Kısaca, İbni Hazm sürgün edilmiş fakat, ilmi gizlenememiştir, İbni Hazm'i sürgün edenler ve nihayet onu köyünde oturmaya mecbur kılanlar, ondan fişkırın ilim nurunu söndürmek istemiştir. Allah da bu ilmi tamamlamayı murad edip öğrenmek isteyenlere onu müyesser kılmıştır. Tarih, İbni Hazm'i sürgün edenlerin adını silmiştir. Onun ismi ise bütün müslüman âlimleri, hattâ bütün insanlar arasında olanca parlaklığı ile yaşamaktadır.

İbni Hazm, mal ve büyük bir nüfuza vâris olmuş, vezirlik makamına gelmiş, fakat bunların hepsi tarih içinde kaybolup gitmiş, sadece onun âlimlik sıfatı, tarihin karanlıklarını yarararak günümüze kadar^{598[27]} gelmiştir.^{599[28]}

Şahsiyet Ve Karakteri

İlim adamının kabiliyet ve istidatları, onun ilmî şahsiyetini meydana getiren ilk unsur ve ilk kaynaktır.

Allah, İbni Hazm'e ilim nurundan faydalanması için gerekli sıfatları ihsan etmiştir. Bu sıfatların başında onun güçlü bir hafızaya sahip oluşu yer alır. O, Peygamber (S.A.V.)'in hadislerini kolayca hıfzetmiş ve bu konuda büyük hafızlar mertebesine

^{595[24]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/458-460.

^{596[25]} Bu köy, Leble Nahiyesinin «Manta lisan» köyü olup İbni Hazm'in ailesi buradan neş'et etmiştir. Çeviren.

^{597[26]} Mu'cemul-Udebâ, c. XII s. 248, Kifâi Neşri.

^{598[27]} İbni Hazm, 28 Şaban 456 (15 Ağustos 1064 M.) da köyünde ölmüştür. Oğullarından Ebu Râfi' el-Fazl (öl. 479 H.), Ebu Üsâme Yakub ile Ebu Süleyman el-Mus'ab, babalarının ilmini yaymak için çok çalışmışlardır. Çeviren.

^{599[28]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/460-461.

yükselmiştir. Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinin yanında sahâbi ve tabiilerin fetvalarını da hıfzetmiştir. Çağdaşları onun güçlü hafızasına ve geniş ihatasına hayran kalmışlardır.

İbni Hazm, böyle bir hafıza gücüne sahip olmakla beraber, sürat-i intikal ve hazır cevaplılık bakımından da mükemmeldi. İhtiyaç duyduğu zaman buluşları kendiliğinden meydana çıkar, mücadele ve münazaralarda ona yardımcı olurdu. O, hem hasımlarını, hem de onları destekleyen emirleri perişan ederdi.

Bu ilmî iki meziyetinin yanında İbni Hazm, derin bir tefekkür sahibi olup mânâ ve hakikat denizlerine daldı. Biz bunu, onun İslâm fırkalarını, din ve mezhepleri inceleyişinde açıkça görebiliriz. Keza, bunu, insan ruhlarını aşk yönünden derin bir şekilde tahlil eden «Tavku'l-Hamâme»^{600[29]} adlı eserinde görebiliriz. «Müdâvâtu'n-Nufûs»^{601[30]} adlı eserinde de onun bu tefekkürünü bulmak mümkündür. Hattâ bu son eseri, insan nefsinin tahlil bakımından onun tefekkür derinliğini daha iyi göstermektedir. Kendilerini beğenenleri tasvir ederken o, cidden takdiri değer... İbni Hazm birine, kendisini insanlardan üstün görüş sebebinin sorar ve neticeyi şöyle anlatır: «Bir kimsenin kendisini üstün görüşünün ve insanları küçümseyişinin sebebinin yumuşaklıkla sordum. Onun: ben, hürüm hiç kimsenin kölesi değilim, sözünden başka bir şey söylemediğini gördüm. Ona; gördüğün insanların çoğu bu fazilette seninle eşittir; onlar da senin gibi hürdürler, dedim. Onda daha fazla bir şey bulamadım. Bundan sonra, bu gibi insanların hallerini ve bu hallere bağlılıklarını araştırmaya koyuldum. Bu hususta onların böyle bir gurura kapılmalarının sebebinin öğrenmek için yıllarca düşündüm. Hâlâ da onların hallerinden, maksat ve sözlerinden ortaya çıkan ruhlarındaki gizli şeyleri araştırıyorum. Neticede onların üstün bir akla ve esaslı bir görüşe sahip oldukları anlaşıldı. Eğer zaman, onların ayaklarını bıraksa ve imkân bulsalar, memleketleri güzel bir şekilde idare ederler. Kendilerinin diğer insanlardan üstün oldukları anlaşılır. Onlar, mal sahibi olsalar bunu gayet güzel idare ederler. İşte böyle imkânlardan yoksun oldukları için kendilerini kibir ve gurur istilâ etmiştir»^{602[31]} Allah, İbni Hazm'e İşte bu aklî kabiliyetleri ihsan etmiştir. İbni Hazm, bu kabiliyetlerinin Allah vergisi ve ilâhî bir nimet olduğuna, bunun için Allah'a hakkıyla şükretmesi gerektiğine; eğer o, Allah'a şükretmezse bu nimetleri veren Allah'ın onları geri alması tehlikesiyle karşılaşacağına inanırdı. Bu sebepten İbni Hazm, kabiliyet ve istidatlarıyla gurur duyan ve insanlara üstünlük satan kimseleri kınardı. O, —Allah kendisinden razı olsun— bu konuda şöyle der: «Eğer sen ilmine hayranlık duyuyorsan, bil ki, bu ilimde senin herhangi bir fonksiyonun yoktur. O, sadece Allah vergisidir. Onu sana Allah vermiştir. Buna Allah'ı gazaplandırarak bir şeyle karşılık verme. Bakarsın ki Allah onu, imtihan ettiği bir şey vasıtasıyla unutturur. Böylece bildiğin ve öğrendiğin her şeyi kaybedersin. İlim, zekâ, her türlü istidlal ve doğru araştırma sahibi olan Abdulmelik b. Turayf bana şöyle haber verdi: Ben büyük bir hafızaya sahip olup hemen hemen işittiğim hiç bir şeyi unutmaz ve bunların tekrarına ihtiyaç duymazdım. Bir defa deniz yolculuğuna çıkmıştım. Bu sırada geçirmiş olduğum şiddetli bir korku hâfizamdaki şeylerin çoğunu unutturdu ve hafıza gücümü fena şekilde bozdu. Bundan sonra sahip olduğum hafıza ve zekâyı bir daha bulamadım. Ben (İbni Hazm) de, bir hastalığa yakalandım. İyileştiğim zaman hâfizamdaki bir çok şeyleri kaybettim. Bunlara, ancak yıllardan sonra kavuşabildim.»

^{600[29]} Bu isim, «Güvercin Gerdanlığı» anlamına gelmektedir. Çeviren.

^{601[30]} Bu isim de «Bunların Tedavisi» anlamındadır. Çeviren.

^{602[31]} Müdâvâtu'n-Nufûs, s. 61, Şam baskısı.

İbni Hazm böyle bir İmanla ilme yönelmiş, bunu izzet ve şerefin esası olarak kabul etmiş ve bundan bol bol nasibini almıştır. Aynı zamanda o, ilme ihlas ile yönelmiştir. Esasen îhlas, İbni Hazm'in sıfatlarının en seçkini idi. îhlas, hikmetin nuru ve hakikatin yoludur.

İbni Hazm'ın sahip olduğu belli başlı sıfatı açık sözlülüğü idi. Onun bu sıfatının teşekkülünde en büyük rolü oynayan ihlasıdır. O, hak olduğuna inandığı şeyi, neticesi ister iyilik ister kötülük olsun, açıkça söylerdi. Çağdaşları onun söz ve kalemler görüşlerini ilân ederken çok şiddetli olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim kitapları buna şahitlik etmektedir. Hattâ çağının âlimleri, İbni Hazm hakkında; O, ilmi öğrenmiş, fakat ilmin siyasetini öğrenememiştir, demişlerdir.

İbni Hazm sarahat (açık sözlülük) bakımından böylesine şiddetli olduğu halde zararsız şeylerde insanlarla anlaşmanın zaruretine inanırdı. Allah'ın gazabına sebep olmayan şeylerde insanlarla dostça münasebetler kurardı. Aksi takdirde muhalifini, Allah'ın rızâsını kazanmak için taştan taş çalardı. İbni Hazm'in bu husustaki şu satırlarını birlikte okuyalım:

«Arkadaşa muhalefet'den, az - çok dünya ve âhiretine zararı olmayan şeylerde zamanın insanlarına muarız olmaktan sakın. Çünkü sen ezâ, nefret ve düşmanlık kazanırsın. Belki de bu hiçbir fayda sağlamadığı gibi, büyük bir zarara sebep olur. Eğer senin için halkın veya hakkın düşmanlığını kazanmaktan başka çare olmazsa insanları gücendirip düşmanlıklarını kazanmayı tercih et, Rabbini gazaplandırıp hakka düşman olma!»^{603[32]}

İbni Hazm, İşte bu duyguların gerçek timsali idi. O, çağındaki âlimlerin çoğuna karşı sadakatla sevgi gösterirdi. Bu âlimlere gönderdiği mektupları sevgi, kardeşlik ve insanlara karşı beslediği yatkinlik ve kendisiyle düşüp kalkanlara gösterdiği iyi muâşeret ifadeleriyle doludur. Nihayet âlimlerin birçoğu ile ihtilâfa düşmüş, onlar kendisine karşı şiddetli bir muhalefet göstermişlerdir. Bunların bir kısmı, emîrleri(tahrik işinde büyük bir rol oynamıştır. İbni Hazm de bunlara çok kızmış, bunlarla, açık sözlülüğün ötesinde şiddet ve hiddetle mücadele etmiştir.

Şüphesiz İbni Hazm'in böyle derin anlayış ve idrak sahibi oluşunun yanında mizacında bir hiddet vardı. Bunun içindir ki o, mücadelelerinde çok sert ve keskin bir dil kullanırdı. O, ekseriya muhalif olduğu kimselerin görüşlerini tenkit ederken «şenî» kelimesini kullanırdı. Meselâ; bu şenî' bir yanlıştır, derdi. Bilginlerin hiddetli olmaları aslında hoş bir şey değildir. Fakat, İbni Hazm'in böylesine bir hiddete sahip oluşunun sebebini araştırmak gerekir. Biz bu konuyu araştırırsak şu iki hususla karşılaşırız:

1 — İbni Hazm, emirlerin ve onları tahrik eden âlimlerin kendisine kötülük düşündüklerini hissediyordu. Unlar, kendisine likence edilmesini İstiyorlar, hattâ fiilen onu işkenceye maruz bırakıyorlardı. İşte bu durum, İbni Hazm'in ruhunda şiddetli bir ıztırap doğurmuştur. Bu yüzden o, âlimlerden nefret ediyor ve onlardan şiddetli bir şekilde intikam almak istiyordu. Bir âlim için, töpyekûn emeklerinin mahsulü olan eserlerinin halkın gözleri önünde yakılmasından daha büyük bir işkence düşünülebilir nü? İşte bu, İbni Hazm'i hilimden uzaklaştırmıştır. Buna göre diyebiliriz ki; İbni Hazm'e düşmanlık besleyen emirlerin hileleriyle bunları tahrik eden âlimlerin tutumu, onun hiddetine sebep olmuştur.

2 — İbni Hazm, sahip olduğu sarahat (açık sözlülük) sıfatının bir icabı olarak, maruz kaldığı bir hastalığın kendisinde bir hiddet meydana getirdiğini itiraf eder ve şöyle der: «Ben şiddetli bir hastalığa yakalandım. Bu hastalık, dalağımın çok büyümesine sebep

^{603[32]} Mudavâtu'n-Nufûs, s. 45.

oldu. Bu da, bende huzursuzluk, sıkıntı, sabırsızlık, heyecan ve hafilik meydana getirdi. Ben, huyumun değişmesini beğenmiyorum. Tabiatımın benden ayrılması hiç hoşuma gitmiyor. Bana göre dalak ferahlık mahallidir. O, fenalaşmca ferahlığın zıddı meydana çıkmaktadır»^{604[33]}

Bu, ince bir tahlildir. İbni Hazm burada ruhî zaafının sebeplerini açıkça anlatmaktadır. Kendisini huzursuzluk ve huysuzlukla nitelemekte ve bu hususta muhaliflerini vasıflandırırken gösterdiği şiddeti kendi nefsi için de göstermektedir.

İbni Hazm hiddetinden böyle şikâyet ettiği halde, bunun bir kısım faydaları da olduğunu kabul eder. O, bir çok teliflerinin sebepleri arasında hiddetli oluşunu da zikreder ve şöyle der: «Ben, câhillerin sıfatı olan hiddetten büyük menfaat gördüm. Bu benim tabiatımı ateşinleştirdi, hafızamı alevlendirdi, fikrimi cevvalleştirdi ve heyecanımı artırdı. Bunlar da, faydalı birçok eserlerin telifine sebep oldu. Onlar, benim sükûnetimi bozmasalar ve iç âlemimi deşmeaelderdi bu eserlerin çoğu ortaya çıkmazdı»^{605[34]}

İşte İbni Hazm'in hiddetinin böyle bir takım faydalı neticeleri olmuş ve şiddetten böyle bir nur fıskırmıştır. Onun hiddeti, insanlara söz veya ilim yönünden üzücü gelmişse de, neticesi güzel olmuştur.

İbni Hazm'in yetişme tarzı, ailesinin mazisi, ruhî temayülü ve basit şeylerden uzak oluşu, onun izzeti nefis sahibi olmak gibi en bariz sıfatının teşekkülüne yardım etmiştir. O, izzeti nefis sahibi idi. Çünkü izzetli bir millet içinde yetişmiştir. Ayrıca, o, ihlas ile sadece ilme sığınmıştır ki bu da, hakkıyla izzeti nefis sahibi olmak isteyen kimsenin sığınacağı bir kaledir. Onun izzeti nefsi sağlam bir cevherden doğmaktadır. Hâdiseler, ancak bu cevherin daha fazla panldamasına sebep olmuştur. O, hapis ve sürgün edilmek gibi işkencelere uğradığı zaman bile zaaf ve perişanlık göstermemiştir. Hayatın tatlı ve acı şeylerini tatmıştır. Tatlı ve lezzetli şeyler, İbni Hazm'i izzeti nefisine aykırı blan mevki'lere sürüklememiş, hayatın ıstırapları, da onu zillete düşürmemiştir.

İbni Hazm'in izzeti nefis duygusunu geliştiren üç husus vardır:

1 — İbni Hazm, ömrünün çoğunu siyasetten uzak geçirmiştir. Siyasete girişi, ancak Emevî hanedanına olan bağlılığının neticesidir. Siyasete girişi de, siyasetten uzak kalışı da izzeti nefisinden ileri gelmektedir, Siyasetle uğraşan kimsenin ruhunda bir hırs meydana gelir. İnsanların birbiriyle boğuşmaları, hırsların şimşekleri, altında cereyan eder. Bir Arap atasözünde: «Hırslar, insanların boyunlarını büktü.» denilmektedir Ebu Muhammed İbni Hazm, siyaseti terkedip ilme döndüğü gün izzeti nefsin muhkem kalesine sığınmış oldu.

2 — Allah, İbni Hazm'e öyle bir güç ve fikri bir istidat vermiştir ki o, bunlar için daima Allah'a hamedederdi. Âlimler, İbni Hazm'e karşı emirleri tahrik ettikleri zaman o, kendisinin hak ve ruh bakımından onlardan kuvvetli olduğunu hisseder, emirlerin asla kendisinden üstün olmadığını görürdü. Çünkü kendisi de onların işgal ettiği mevkilerden gelip geçmişti. Eğer kendisi de onlar gibi yumuşak davransa ve rengi, gayesi ve vâsıtası ne olursa olsun siyâsete razı olsaydı aynı mevki'lere yine gelebilirdi.

3 — İbni Hazm, Allah'ın kendisine ihsan ettiği bir bolluk içinde idi. İhtiyaç, hırs ve zaaf kendisini ezmemişti. O, daima Allah'a güvenirdi.

İbni Hazm'in ahlâkî ve içtimâî sıfatlarının başında vefakârlığı gelir.' Vefakârlık onun

^{604[33]} Aynı eser, s. 54,

^{605[34]} Aynı eser, s. 30.

ruh cevheridir. O, hem hocalarına, hem arkadaşlarına, hem de kendisiyle ilgisi olanlara karşı vefalı idi. O, her zaman bu vefakârlığı ile öğünür ve şöyle derdi:

«Ben, bu sözü Öğünmek için söylemiyorum. Ancak Allah'ın talim ettiği edebe uyarak söylüyorum, Allah şöyle buyurur: «Bununla beraber, Rabbi'nim nimetini durmayıp söyle!»^{606[35]} Yüce Allah, bana velevki bir defa olsun, karşılaştığım kimselere daima vefakârlığı, velevki bir defa olsun, konuştuğundan sonra benden ayrılan herkesin hakkını korumayı ihsan etmiştir. Bunun için ben Allah'a şükür ve hamdeder, O'ndan bunları artırmasını dilerim. Bana göre zulümden daha ağır bir şey yoktur. Andolsun ki nefsim, aramızda en az bir hak bulunan kimseye, isterse onun bana karşı davranışı kaba ve suçlu çok olsun, zarar getirmeyi düşünmeme asla müsaade etmemiştir. Dolayısıyla, bana pek çoğu kötülük etmiş, fakat ben daima kötülüğe iyilikle karşılık vermişimdir. Bunun için Allah'a çok şükürler olsun»^{607[36]}

Bu sözleri, İbni Hazm Tavku'l-Hamâme'sinde hayatının revnaklı günlerinde, yani nüfuz ve kudretli olduğu zamanlarda yazmıştır. Fakat kendisi, kötülük etme hastalığına asla yakalanmamıştır. O, durum ne olursa olsun, vefakârlıktan ayrılmazdı. Karşılaştığı herhangi bir ızdırıp, işkence ve baskı sebebiyle vefasızlık etmişse, bu geçici olup onun asıl seciyesinde böyle bir şey yoktur.^{608[37]}

Sanat Ve Edebî Zevkî

İbni Hazm, yukarıda işaret ettiğimiz fikrî, ahlâkî ve içtimaî seciyelerinin yanında son de)ecede duygulu bir insandı. İdrak edici akıl ve olgun ahlâkın yanında yer alan kuvvetli duygu, insanda doğru ve isabetli görüş, ilhama benzer bir anlayış gücü, başkalarıyla kendi arasında müşterek bir vicdan husule getirir. Aynı zamanda bu duygu, onda, güzel olan şeye karşı bir sanat zevki doğurur. İşte İbni Hazm, hem nesirde hem de şiirde büyük bir sanat zevkine sahipti. O, derin tefekkürü, ince duygusu, zengin ve kuvvetli heyecanı sayesinde ki, Tavku'l-Hamâme adlı kitabında insanların ruhlarını ve Müdâvâu'n-Nufûs adlı kitabında da, daha çok kendi ruhunu tahlil imkânına kavuşmuştur. O, bu kitaplarını bir sanat eseri olan nesir üslubuyla yazdığı halde, ruhların derinliklerine kaplanlar gibi iniverir.

Denilebilir ki İbni Hazm, eğer derin ilmiyle meşhur olmasaydı, güzel yazılarıyla meşhur olur, ismi en büyük ve en meşhur yazarlar mevkiine yükselirdi.

İbni Hazm «sehl-i mümteni» sayılan böyle bir nesir yazarı oluşunun yanında iyi bir şairdi. Eğer fıkıh ve ilim ona galebe çalmasaydı şairler arasında yer alması muhakkaktı.

Kısaca, bu büyük ilim adamına Allah öyle sıfat ve seciyeler vermiştir ki bunlar sayesinde o, çağının en üstün adamı olmuş, bir yandan büyük bir takdir, bir yandan da haset ve kin dolu bakışları üzerine çekmiştir. Elbette bütün bunlar, iyilik ve kötülüklerle sahne olan bu dünyadaki büyük ve nâdir insanlar için olan şeyleri Şüphesiz ki yarattığı şeylerde Allah'ın bir çok hikmetleri vardır.^{609[38]}

İbni Hazmın İlmî

^{606[35]} Duhâ, 11.

^{607[36]} Tavkul-Hamâme, s. 82.

^{608[37]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/462-467.

^{609[38]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/467-468.

İbni Hayyan şöyle der: «Ebu Muhammed (İbni Hazm) hadis, fıkıh, cedel, nesep, edebiyat, mantık ve felsefe gibi birçok ilimlere sahipti. Bu ilimlerin bazıları üzerinde bir hayli eserleri vardır. Ancak bu kitaplarında yanlış ve sakatlıklar da mevcuttur. Çünkü o, bütün ilimleri hocasız olarak tahsil etmek cesaretini göstermiştir»^{610[39]}

Bu sözler, İbni Hazm'in ilminin zenginliğini gösterir. Fakat burada, şiddetli bir iğneleme de vardır. Çünkü İbni Hayyan, İbni Hazm'in sözlerinde yanlışlıkların bulunduğunu ileri sürmektedir. Zira İbni Hazm, bütün ilimleri kendi gayretiyle, hocasız olarak kitaplardan öğrenmiştir. Bu noktadan İbni Hazm'i, İbni Haldun da tenkit etmiştir. Bu tenkitler ister yerinde olsun ister olmasın, kesin olarak bildiğimiz şey, İbni Hazm'in kendinden sonraki nesillere faydalı bir çok eserler bırakmış olmasıdır. Yine kesin olarak bildiğimiz bir şey daha vardır ki o da, İbni Hazm'in kendine has bir metoda sahip oluşudur. İbni Hazm devamlı olarak bir kısım hocalara bağlı olsaydı, müstakil ve kuvvetli bir düşünceye sahip olmasaydı belki onun bu metodu teşekkül etmeyecekti.

İbni Hazm'i sert bir dille tenkit eden İbni Hayyan, onun bazı kitaplarını zikreder ve şöyle der:

«Şeyh (Üstad) Ebu Muhammed (İbni Hazm)'in, Allah'ın lanet ettiği yahûdiler ile, müslümanlar tarafından reddedilen diğer bazı mezheb mensupları arasında yapmış olduğu toplantıları ve yazılı bir kısım haberleri vardır. Onun pek çok eserleri mevcut olup en meşhuru «el-Fasl (el-Fısal) Beyne Ehlil-Ârâi ve'n-Nihal»^{611[40]} adlı cedel hakkındaki kitabıdır. Müslüman fırkalarından te'vlli kabul edenlerin kâfir olduğunu göstermek ve taklidi caiz görenleri reddetmek için kaleme aldığı «es-Sâdf ve'r-Râdi» adlı kitabı da meşhurdur. Ayrıca İbni Hazm'in «Şerhu Hadîsi'l-Muvatta' ve'l-Kelam alâ Mesâilihî»^{612[41]} senedlerini kısaltarak sahîh hadisleri tarif, lafız ve mânâlarını izah eden «el-Câmi' fî Haddi Sahîhi'l-Hadis», Kitab ve Sünnet'-de hakkında bir nass bulunmayan nazari ve fer'î meseleleri inceleyen «et-Telhis ve't-Tahlîs», ihtilafli olduğu bilinmeyen meseleler arasında içma'ı ele alan «Müntekâ'l-İcmâ' ve Beyânuhû», halîfelerin sîret ve derecelerini, bu konudaki sünnet ve vacipleri anlatan «el-İmame ve's-Siyase», «Ahlâku'n-Nefs», büyük ve meşhur bir eseri olan «el-İysâilâ Fehmi Kitabi'l-Hisâl» ve «Keşfu'l-İttibas mâ Beyne Ashabî'z-Zâhîr Ve. Ashabî'l-Kıyas» gibi birçok kitapları vardır. Muhtelif konulara ait risalelerinin sayısı da çoktur.»^{613[42]}

İşte bunlar, İbni Hazm'in eserlerinin bir kısmını teşkil eder.^{614[43]} Yukarıda adı anılan eserlerinin çoğu İslâm'ı müdafaa, İslâm düşmanları veya müslümanların sapıkları ile mücadele için yazılmıştır. Bu eserlerinde, çok şiddetli bir dil kullanan İbni Hazm'in ufkunun genişliğini ve ilminin zenginliğini görmekteyiz.

İbni Hayyan'ın saydıkları, İbni Hazm'in kitaplarını tam olarak içine almaz. Ancak onun bir çok kitaplarından pek azmi ifade eder. İbni Hazm'in oğlu Ebu İtâfi' el-Fazl şöyle.

^{610[39]} Yakut, Mu'cemul-Üdebâ', c. XII, s. 47. Rifâi tabı.

^{611[40]} Bu eser, 1321 H. yılında Kahire'de basılmış ve 1907 M. yılında da İspanyolca'ya terceme edilmiştir. Çeviren.

^{612[41]} Bu «el-Mavatta'n hadislerini şerh ve mes'elelerini tenkid» anlamındadır. Çeviren.

^{613[42]} Ayra eser, c. XII, s. 256.

^{614[43]} İbni Hazm'in diğer mühim eserleri:

1 — Tavku'el-Hamâme (ingilizce, Fransızca ve Rusça'ya terceme edilmiştir.), 2 — Risale fi Fadül-Endelfis, 3 — Naktnl Arûs, 4 — Cevheratul-Ensâb, 5 — Esvâkul-Arab, 6 — Zikru Evkâtil-Ümerâ ve Eyyamihim bil-Endelüs, 1 — etfhkâm fî Usûlil-Ahkâm (Kahire'de 1345 H. yılında basılmıştır.) 8 — el-MuhaUâ Fil-Fıkh (1347-1352 H. yılında Kabire'de 11 cilt halinde basılmıştır), 9 — İbtalul-Kıyas ve'r-Rey vel-İstihân (Gold-zîher tarafından «Die Zahirilten» —Leibzig, 1844— adlı eserinde mufassal bir şekilde tetkik edilmiştir.), 10 — Mesâni Vsûlil-Fıkh (1333 H. yılında Mısır'da başlamıştır.), 11 — Kitabul-Usul Vel-Furû, 12 — Me-ratibul-temâ', 13 — En-Nabzetul-Kâfiye, 14 — Risaletul-Beyan An-Ha-kikatil-tman, 15 — Et-Tahkîc fî Nakdi Muhammed 1», Zekerıyya er-Razî, 16 — et-Takrîb Fî-Hudûdil-Kelâm, 17 — Haccetu Vedâ, 18 — En-Nâsîh Vel-Mensûh (1397 ve 1308 Hicrî yıllarında Kahire'de basılmış olan Ce-laleyn Tefsiri'nin kenarında yayımlanmıştır.), 19 — Esmâ'u's-Sahâbe, 21 — Müdâvâtt'n-Nöfös (İspanyolca'ya terceme edilmiştir.), ZZ — Ma-rifetu'n-Nefs Bîgayrîhâ ve Cehlihâ Bizatihâ, 33 — Merâtibu'l-Üfûn. İbni Hazm'in bunlardan başka daha bir çok feitap ve risaleleri vardır.Çeviren.

demıştır: «Babamın elya-zısı ile telif etmiş olduğu kitaplardan dört yüz cildini yanımda topladım. Bunlar, yaklaşık olarak seksen bin varak teşkil eder.^{615[44]}^{616[45]}

İlmi Metodu

Birçok eser telif eden ve çeşitli ilimlerle uğraşan İbni Hazm, kendisine has ilmî bir metod takip etmiştir. Onun bu metodu ikiye ayrılır:

1 — Akli ilimlere ait metodu.

2 — Nakli ilimlere ait metodu.

Aklî ilimlere ait metodunu İbni Hazm, muhalifleriyle fikrî mücadelelerinde kullanmıştır. Elbette fikrî mücadelelere girişen kimsenin naklî değil, akli bir metodu olmalıdır. Çünkü, muarızlar nakli tanımadığı zaman onlarla aklî esaslara göre münakaşa etmek gerekir.^{617[46]}

Aklî Metodu

İbni Hazm, insanın insan olması hasebiyle doğuştan var olan (bedîhî) bilgilere sahip olduğunu kabul eder ve bu bilgilere «İlmu'n-Nefs» adını verir. Çünkü selim bir fitrata sahip olan herkes, öğretime ihtiyaç duymaksızın bu bilgileri elde eder. Bunları kavraması ve inanması, bu konuda bizim için bir delil teşkil eder. Bu bilgilere misal olarak İbni Hazm, parçanın bütünden küçük olduğunu ileri sürer ve bunu isbat için şöyle bir delil serdedir: Çocuğa bir hurma tanesi verdiğimiz zaman ikincisini ister, ikinci hurma tanesini verirsek sevinir. Çocuğun bu bilgilere sahip oluşuna başka bir misal olmak üzere İbni Hazm, onun iki zıt şeyin bir arada bulunmayacağını bildiğini söyler. Meselâ; çocuğu iradesi hilâfına ayakta dur-durursak ağlar, serbest bırakılınca hemen oturur. Keza çocuk, iki cismin aynı anda tek bir yeri işgal etmeyeceğini bilir. Meselâ; onun oturmak istediği bir yer üzerinde başkasıyla çekiştiğini görürüz. Çünkü çocuk, o yerin kendisini başkasıyla birlikte içine almayacağını bilir.^{618[47]}

İbni Hazm, «el-Fasl» adlı kitabında iki kişinin ihtilâf etmediği aklî bedihiyyâtı (açık seçik bilgileri), nefsin doğrudan doğruya bileceğini anlatır ve misâl olarak şunları zikreder: İnsan kendisinin görmediği şeylerin birbirine aykırı olamayacağını bilir. Meselâ; bir kimse ona uzakta olan bir şeyi haber verse, sonra ikinci bir şahıs gelip o da aynı şeyi söylese o kimse, bu haberi tasdik eder. Eğer aynı olay hakkında ikinci şahsın verdiği haber değişik olursa o kimse, bu haberin her ikisini de tasdik etmez. İnsan bu ilim sayesinde haberlerin doğruluğunu, doğanların doğumunu, ölenlerin ölümünü, azledi-lerin azlını, hastalananların hastalığını, şifâ bulanların şifasını, felâkete uğrayanların felâketini ve kendisinden uzak memleketleri bilir. Nihayet insanın, idraki yükselince tarihî hâdiseleri ve Peygamberlere ait haberleri bilme imkânına kavuşur. Akli gelişince Peygamber (A.S.)'den nakledilen sâdık haberleri de tanıyabilir. Böylece akli ilim için bir esas teşkil ettiği gerçekleşmiş olur.

Bundan sonra İbni Hazm; bu bedîhîlerin her insanın nefsinde mevcut olduğunu, aklî şeyler üzerindeki düşünce hatâsının menşei-nin bu bedîhiyyâtteki ihtilâf olmadığını, ancak bu hatanın menşeinin, bu bedîhîlerden uzaklaşmasından ibaret bulunduğunu

^{615[44]} Adı geçen eser.

^{616[45]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/469-471.

^{617[46]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/471.

^{618[47]} el-Fasl, c. I, s. 5.

söyler. Mukaddimeler (öncüller) öyle çoğalmıştır ki, onları bu bedihilere dayandırmak güçleşmiştir. Meselâ; matematik böyledir. Çünkü rakamlar çoğaldıkça hesapta yanılma ihtimali o nisbette artmaktadır. Bu sebepten cebir veya hesaba ait denklemlerin neticeleri değişmektedir. Rakamlar azaldıkça neticeler hatâdan o nisbette uzaklaşmaktadır. Bu hususta İbni Hazm şöyle der:

«İstidlal, ancak bu mukaddimeler (bedihiler) ile olur. Bir şeyin doğruluğu, ancak onu bunlara dayandırmakla mümkündür. Bu mukaddimelerden biri, herhangi bir şeyin doğruluğuna şahitlik ederse o şey doğrudur, gerçektir. Herhangi bir şeyin doğruluğuna şahitlik etmezse o şey de bâtil ve sakattır. Ancak bir şeyin bu mukaddimelere dayandırılması yakınlık veya uzaklık bakımından farklı olabilir. Yakın olanlar, her nef's'te apaçık mevcut ve anlaşılması gayet kolaydır... Bir şey bu mukaddimelerden uzaklaştıkça İstidlal yapmak işi zorlaşır; hattâ insan hatâyaya da düşebilir. Ancak kuvvetli bir anlayış ve temyiz gücüne sahip olanlar müstesnadır. Bu hal zikrettiğimiz mukaddimelere dayanan şeylerin doğruluğunu cerhetmez. Meselâ; sayılar azaldıkça toplanması kolay olur ve bunda hatâyaya düşülmez. Sayılar çoğaldıkça toplanması güçleşir; hattâ en büyük muhasip bile yanılabilir. Dolayısıyla bu mukaddimelere dayanma bakımından yakın veya uzak olan her şey doğrudur. Burada şeyler arasında her hangi bir üstünlük yoktur. Zikrettiğimiz mukaddimelerden biri diğeriyle çatışmaz.^{619[48]}

Böylece İbni Hazm, neticelerdeki hatânın menşeyini ve aklın bütün hükümlerinin bu bedihîlere dayandığını açıklamaktadır, Fakat o, hatânın sebebini, sadece bu mukaddimelere dayanmamaya hasretmemiştir. Belki hatânın bir kısmı şehvet veya muayyen bir fikre gösterilen taassubun tahakkümüne aittir. Şehvet veya taassup fikre (düşünce) arız olan bir afattır; onu sapıtır ve hatâyaya düşürür. Bu âfât, bazan öyle kuvvetli olur ki insan bu mukaddimelerin (bedihlerin) bir kısmını inkâr eder. Bu konuda da İbni Hazm şöyle der. «Doğru bir temyiz gücüne sahip olan kişi bu şeylerin (yani aklın bedihlerinin) tamamen doğru ve münakaşa götürmez olduğundan şüphe etmez. Ancak, bunların doğruluğunu öğrendikten sonra aklına afat arız olan ve temyiz kabiliyeti bozulan veya bazı bozuk fikirlere meyleden kimseler, akim bu debihîlerinden şüphe edebilirler. Esasen bozuk fikirler de, temyiz kabiliyetine arız olan bir afattır. Tıpkı duyu organlarına gelen afatlar gibi. Meselâ; safrası bulunan kimseye arız olan âfât böyledir. Bu afata uğrayan kimseye bal acı gelir.»

İbni Hazm, bu akli metodunu akaidi incelerken de kullanır. Allah'ın kâinattaki kanununu ve olağanüstü (harikulade şeyleri) bu metoduna göre açıklar. O, ilâhi kanunları incelerken istikra' ve tettebbua (tümevarım metodu) dayanır. Peygamberlere İmanın esasını açıklar ve bunu, sebeplerin üstünde bulunan olağanüstü olaylara dayandırır. Peygamber, bu olağanüstü şeyler (mucizeler) le davet ettiği kimselere meydan okur. Peygamberlerin meydan okuduğu bu harikulade şeylerle Peygamberliği sabit olduktan sonra, artık nakli metoda itibar edilir. Zira insan, Peygamberin getirdiği hükümleri bu metodla bilir ve bunlara uyar.^{620[49]}

Ruhî Ve Ahlâkî İncelemeleri

İbni Hazm'in ruhî (psikolojik) ve ahlâkî konularda incelemeleri vardır. O, ruh

^{619[48]} Adı geçen eser, c. I, s. 7.

^{620[49]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/471-473.

üzerindeki incelemelerini «Tavku'l-Hamâme» adlı kitabında açıklamıştır. Ahlâkî incelemeleri de «Müdâvâtu'n-Nüfûs» adlı kitabında görülmektedir. İhtiva ettiği konulardan anlaşıldığına göre İbni Hazm, bu ikinci eserini gençlik çağında değil, hayatının sonbaharında yazmıştır. Önce bu eserin konularına işaret etmek istiyoruz, İbni Hazm, bu eserde iki hususa dayanmaktadır.

1 — İstikra' ve tettebbu'.- Bunlar İbni Hazm'in kabul ettiği be-dîhi mukaddimelere dayanır! O, temas ettiği ve düşüp kalktığı insanların ahlâkını, kendisinden uzakta olanların haberlerini tek tek tesbit eder. Ve ahlâklarına âfât ânz olan kimselerin kusurlarını söyler. İnceleme ve tettebbularmdan sonra tesbit ettiği bu kusurların tedavisi için ilâç olabilecek şeyleri ileri sürer.

İstikra', her babayığitin kân değildir. Bu sebeptendir ki istikrâ'-ya gücü yetmeyenlerin, iyilik ve kötülükleri tanımaları için semavî kitaplara başvurmaları gerekir. Bu hususta İbni Hazm şöyle der: «İyiliklerin neler olduğunu bilmeyen kimse, Allah ve Resûlü'nün emrettiği şeylere itimat etsin. Çünkü bunlar, bütün iyilikleri içine almaktadır.»^{621[50]}

2 — Felsefî incelemeler. İbni Hazm'in Müdâvâtu'n-Nüfûp adlı eserinde dayandığı bu felsefî incelemeler, Yunan filozoflarından intikal eden ve esası aklî bedîhîlere veya istikra' ve tettebbua dayanan şeylerdir. İbni Hazm, kendi istikrâ'ına itimat ettiği gibi, başkasının istikrâ'ına ve filozofların ilk bedîhîlerin aslına ulaşmada kullandıkları mukaddimelerle elde ettikleri neticelere de itimat eder. Doğruluğu sabit olduktan sonra bu neticeler, beşer aklının ortak malı olup. herkes bunlardan faydalanabilir.

Adı geçen eserinde İbni Hazm'in bazı Yunan filozoflarının görüşlerine itimat edişi besbellidir. O, iyilik (fazilet) nazariyesini açıklar ve iyiliğin iki kötülük Crezilet) arasında bir şey olduğunu söyler.İşte bu nazariye Aristo'ya aittir. Bu konuda İbni Hazm şöyle der: «Fazilet, ifrat ile tefritin ortasmdadır. Yâni ifrat da tefrit de kötüdür. Fazilet, bunların tam ortasındadır!»^{622[51]}

İbni Hazm, Eflâtu'nun istikrâ'ını da kabul eder. Eflâtu'n'a göre faziletlerin esası dörttür. İbni Hazm kendi istikrâ'ına uyararak bu esaslarda değişiklik yapar. İbni Hazm'e göre fazilet: Ma'rifet. (bilgi), yiğitlik, cömertlik ve 'doğruluktur. Burada görüyoruz ki İbni Hazm, Eflâtu'daki, iffetin yerine cömertliği koymakta ve iffeti doğruluğa (adalete) dahil etmektedir. İbni Hazm; «İffet ve emanet, adalet ve cömertliğin çeşitlerindendir, der.»^{623[52]}

İbni Hazm incelemelerinde, nakil ile sabit olan İslâmî ahlâkı terketmemiştir. Yunan felsefesinden ve buna dayanan istikralardan faydalanarak İslâmî ahlâkın hükümlerini işaret etmiştir. Çoğu zaman felsefî nazariyeleri zikrettikten sonra Kur'an veya Hadîs nass'-larını sözlerine ilâve eder. Daima faydalı aklî bilgilere dayanarak, İslâmî ahlâkın yaşatılmasını ister ve bu konuda şöyle der:

Faydalı bütün ilimleri öğrenmek, akim güzelliğini artırır, onu her türlü afattan korur ve akli zayıf olanı helak eder. İyilik için uğraşan kimse, aynı şekilde akla önem verse, Hasan el-Basrî'den, Atinalı Eflâtu'dan ve İranlı Büzürgmîhr'den daha büyük hakîm olur.»^{624[53]}

İbni Hazm, «Müdâvâtu'n-Nüfûs» adlı eserinde iyilik ve kötülüğün ahlâkî ölçüsünü kendi anlayışına göre açıklar. Keza güvenilmeye lâyık olmayan insanı anlatır. Bu felsefî incelemelerin sonunda aynen İslâm âlimlerinin vardığı şu neticelere varır: Din

^{621[50]} Müdâvâtu'n-Nüfûs, s. 66.

^{622[51]} Adı geçen eser, s. 42.

^{623[52]} Adı geçen eser, s. 66.

^{624[53]} Adı geçen eser, s. 13.

bir cemaat için zaruridir. Cematin himayesi ve fertler arasındaki itimat dinle olur. Dindar insan, gayri müslim bile olsa güvene lâyıktır. Dindar olmayan bir kimse, müslüman bile olsa itimada lâyıktır değildir. O, bu meselede aynen şöyle der:

«Dindar insana güven; isterse o, senin dininden başka bir dinde olsun. Dînin emirlerini hafife alan kimseye güvenme; isterse o, senin dinine mensup görünsün. Bir kimse, Allah'ın haramlarını hafife alırsa ona hiç bir şeyini emanet etme!»

İşte bunlar, İbni Hazm'in adı geçen eserini tamamen aksettirmemekle beraber, ondaki güzellikleri gösteren bir kaç demettir.^{625[54]}

Tavku'l-Hamâme'si

İbrii Hazm'in bu eseri, sadakat, ülfet ve muhabbet hakkında psikolojik bir incelemedir. «Müdâvâtu'n-Nufûs» adlı eserini, hayatının sonbaharında, ruhları tedavi için tecrübelerinin bir ilâç olmasını düşünerek, kaleme almıştı. «Tavku'l-Hamâme» adlı eserini ise, ifadelerinden anlaşıldığı gibi, gençliğinin sonbaharında kaleme almıştır. Bu eserde anlatılan olaylar gösteriyor ki İbni Hazm, onu yazdığı zaman artık gençlik devresini bitirmek üzereydi. Bu eserinde de bir çok tecrübeleri ve hayat hikâyeleri yer almaktadır. Bundan sonra İbni Hazm, kendisini tamamen ilme vermiştir.

Bu eser, istikra' (endüksiyon) ve İbni Hazm'in «Îmü'n-Nefs Fıtrî bilgi» adını verdiği ilk bedihilere (açık seçik bilgilere) ulaşan mukaddime (öncül)'lere dayanarak yapılmış olduğu psikolojik tahlilleri ihtiva eder. İstikra ve dînî hakîkatlardan faydalanarak yapılmış

olduğu bu tahlil, sevgiyi tarif edişinde açıkça ortaya çıkar. İbni Hazm sevgiyi şöyle tarif eder:

«İnsanlar, onun (sevginin) mahiyetinde ihtilâfa düşmüşler ve uzun uzadıya lâf etmişlerdir. Bu hususta benim görüşüm şudur: Sevgi, bu varlık içinde bir güce sahip olan nefsin (ruhun) yüksek ve asıl unsurundaki parçalar arasında mevcut olan bir birleşmedir. Bu birleşme (ittisal), nefsin ulvî âleme ait karargâhındaki kuvvetlerinin bağlantısı ve terkinin şekline göre karşılık verme (mücavebet) hususiyeti vasıtasıyla olmaktadır. Biliyoruz ki, yaratılmışlar, arasındaki yaklaşma ve uzaklaşmanın sırrı, birleşme ve ayrılmadır. Şekil, ancak kendi şekline bağlıdır. Bir şey ancak kendi misline ısınır. Mücânesetin (benzeşmenin), duyulur (mahsûs) bir işleyiş şekli ve gözle görülür bir etkisi vardır. Birbirine zıt şeylerdeki uyuş-mazlık (münâferet) ve benzer şeyler arasındaki uyarlık (muvaafakat) , bizim aramızda da mevcuttur. Hal böyle olunca' bu; nefsin kendisinde, saf ve ruhanî âleminde, mutedil ve yüce cevherinde nasıldır?.. Bunların hepsi, insanın tasarrufunun aslında fitrî olarak malûmudur. Buna göre insan, fitratındaki birlikte sükûnete kavuşur. Nitekim Allah Teâlâ; «Sizi bir candan (Âdemden) yaratan, bundan da gönlü kendisine yatıp ısınmış diye eşini yaratan O'dur.»^{626[55]} buyurmuştur. Yüce Tanrı burada ısınmanın (sükûnetin) sebebini, Âdemin eşinin kendisinden oluşuna bağlamıştır.»

Yine İbni Hazm şöyle der: «Bunun delili şudur: Siz birbirini seven iki kişi arasında bir benzerlik ve tabîî sıfatlar bakımından bir uyuşma bulunduğunu görürsünüz. Şüphesiz ki bu, az da olsa, mevcuttur. Benzerlikler çoğaldıkça mücâneset artar. Sevgi kuvvetlenir. Dikat ederseniz bunu açıkça görürsünüz. Peygamber (S.A.) de, şu

^{625[54]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/473-475.

^{626[55]} A'raf Süresi, 189.

sözleriyle bu görüşü destekler: «Ruhlar toplanmış ordular halindedir. Birbirini tanıyanlar birleşip kaynaşurlar, birbirini sevmeyenler de ayrılırlar.» Sâlihlerin birinden; «Müminlerin ruhları birbiriyle tanışır», dediği rivayet edilmiştir. Bunun için Hipokrat kendisini seven zavallı bir adamın durumu anlatıldığı zaman üzülmemiş ve: «O, ancak bazı ahlâki yönlerinde kendisine uyduğum için beni sevmektedir.» demiştir.»

İşte görüyoruz ki İbni Hazm, felsefeye dayanmakta ve onu dînî nass'larla desteklemektedir. Daha sonra o, adı geçen kitabının bütün bölümlerinde, müşahade ettiği olayları anlatarak istikrâ'ya istinat etmektedir. O, bu olayları tahlil ederek, nefsin (ruhun) derinliklerine kadar varır ve bu tahlillerini tamamen gördüklerine dayanarak yapar, işittiklerine değil,.. Bu hususta şöyle der:

«Bu kitabımda, gördüklerimin veya güvenilir kimselerin rivayetine uyarak doğru bulduğum şeylerin dışına çıkmamayı esas olarak kabul ettim. Eskilerin ve bedevi araplann haberlerinde beni mazur görün. Çünkü, bunların yolu bizimkine uymamaktadır. Onlara ait pek çok haber mevcuttur. Benim mezhebim, başkasının binitiyile yola çıkmamaktır. Ben emanet zînet eşyası kullananlardan değilim.»

İbni Hazm, sevginin iki esası olduğunu söyler:

a) Nefsi benzeşme ve ruhi kaynaşma,

b) Şekil yönünden uyuşma.

İlk hayranlık, kişi için hoşuna giden şeklin güzelliklerini tâyin eder. Ona göre güzelliğin ölçüsü bu olur. Başkası hoşuna gitmez ve ondan başkasıyla istişarede bulunmaz.

İbni Hazm, bu eserinde tahlillerine devam eder ve sevginin derecelerini açıklar. Sevginin en üstününün Allah sevgisi olduğunu söyler. O, takva veya işi en güzel şekilde yapmak, kurbiyyet veya Allah'a itaat etmek için Allah'ı sever. Bundan sonra ülfet ve sada-kata dayanan sevgi gelir. Arkadaşlık ve dostluk sevgisi de buna dahildir. Bunlardan sonra aşk gelir. Bu da, hiç bir sebebe bağlı olmayan ve ruhların birleşmesinden ibaret olan bir sevgidir.

İbni Hazm, kitabının başka bir bölümünde mânevî ruhî sevgiyle şehvete dayanan sevgi arasındaki farkı açıklar. Mânevî-ruhi sevginin sebebinin ruhî kaynaşma oîduğ'unu anlatır ve şöyle der: İlk anda vücut bakımından güzel görme ve renkleri öte geçmeyen sureti hoşbulmanın sebeplerinden birisi şehvettir. Fakat, mânevî-rûhî sebebi ise hakikattir»^{627[56]}

O, ruhî sevginin ancak tek varlık için, bedenî sevginin ise çok ve çeşitli olduğunu anlatır.

İbni Hazm, aşk ile iffetin irtibatını^ iyi kadınlarla kötü kadınların aralarındaki farkı anlatmak için kitabında müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bu hususta şöyle der: «İyi kadın, muhafaza ettiğin zaman kendisini koruyan, muhafaza imkânları olmadığı zaman da kendisine hâkim olan kadındır. Kötü kadın ise, muhafaza ettiğin zaman bile kendisini korumayan kadındır.»

İbni Hazm, hem derinliği, hem de güzelliğiyle meşhur olan bu eserindeki ilmi açıklamalarında istikra', tettebbu ve tahlil metoduna dayanır. Fakat, onun istikrâ'nın tam olduğunu söyleyemeyiz. Belki bu eksiktir. Lâkin inceleme ve araştırmalarına kâfi olup maksadına varması için ona yol gösterecek niteliktedir. Bundan sonra İbni Hazm'in nakli ilimlere ait metoduna geçebiliriz.^{628[57]}

^{627[56]} Tavkul-Hamâme, s. 3, 4, 76.

^{628[57]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/475-477.

Naklî İlimlere Ait Metodu Ve Görüşleri

İbni Hazm'in nass'lan inceleme ve bunlardan hüküm çıkarma metodu, bu nass'lann lâfızlarının zahirî mânalarına dayanır, İbni Hazm, bu lâfızları te'vile, hükme esas teşkil eden illeti tesbit ve buna dayanarak kıyas yapmak için ta'lile teşebbüs etmez. Hakkında nass bulunan bütün İslâmî konularda lâfızların zahirî mânâlarını kabul eder. Burada, Önce İbni Hazm'in umumî olarak görüşlerini arzede-lim; daha sonra da fikhını ele alalım.^{629[58]}

Akîdeye Ait Görüşleri

İbni Hazm, akideyi iki yönden inceler.

1 — Ülühiyyet ve nübüvveti isbat,

2 — Kur'ân ve Sünnet lâfızlarının gösterdiği akaid meselelerini tesbit.

Birinci konuda ilk bedühüere, istikra' ve tetebbulara dayanır. Bu incelemelerinin sonunda tek Tanrıya İman esasına", Peygamberin hak olduğuna ve mu'cizelerin, Allah katından gönderildiğini söyleyen Peygamberler tarafından gösterilebileceğine inanır.

Peygamberlik sabit olunca, sadece hüccet, Peygamberin getirdiği nass'lardır. İbni Hazm, bu nass'lann zâhirleriyle amel ederek «O çok esirgeyici (Allah) arş üzere istiva etmiştir»^{630[59]} âyetini okuduğu zaman, Allah'ın zâtına lâyük bir şekilde arş ve istivasi olduğuna inanır ve herhangi bir te'vüe başvurmaz.

Bu balamdan İbni Hazm, Kur'ân-ı Kerim'in haber verdiği gay-be ait bir şeyin nass'lann zahirine göre gerçek olduğunu kabul eder ve zahirden başka şeyleri kabul etmez. Ona göre. Sünnetin bildirdiği gaybe ait şeylerin de hepsi gerçektir. İsterse sünnet mütevatir, isterse âhâd haberlerden ibaret olsun. Yeter ki güvenilir kimseler tarafından rivayet edildiği sabit olsun. Dolayısıyla İbni Hazm, kitab-lara, meleklere, sırât'a, hisâba, mizana ve levh-i mahfuza îman eder.^{631[60]}

Vahdâniyyetle İlgili Görüşleri

İbni Hazm, Allah'ın vahdâniyyeti (birliği) ne, Kur'ân ve Sünnet nass'lannda bildirildiği şekilde inanır. Ona göre nass'lardan anlaşılan vahdâniyyet üç yönden incelenir.

1 — Ma'budun birliği: Allah'dan başka hiç bir varlığa ibadet edilmez. Kullarından hiç birisi vâsıta edilerek, Allah'a yakınlık kazanmak için çalışılmaz. Takarrub (Allah'a yakın olmaya çalınmak) bir ibadettir. Allah'dan başka ma'bud yoktur. İnsana, taşa, türbeye ve herhangi bir mahluka tapınmak, asla caiz değildir.

2 — Hâlık (yaradan)'m birliği: Kainattaki her şeyi yaratan Allah Taâlâdır. O'ndan başka hiç bir yaratıcı yoktur. Hiç bir kimse herhangi bir fiil veya bir şeyi yaratmak iddiasında bulunamaz. Nass'larda bildirildiği gibi her şeyin yaratıcısı Allah'dır.^{632[61]}

3 — Allah'ın sıfatlarının birliği: İbni Hazm, Allah'ın sıfatlarının veya zâtının birliği sözü ile, Allah'ın zat ve sıfatlarında hiçbir şeriki olmadığını ve zât-i ilahiyenin tek olduğunu kasetmektedir.

^{629[58]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/478.

^{630[59]} Tâhâ Süresi, 5.

^{631[60]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/478-479.

^{632[61]} Bak. En'âm : 103, Ra'd: 16, Hicri: 28, Zümer: 63, Mü'min: 63. (Çeviren)

Allah Taâlâ, yaratılmışlardan hiç birisine benzemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; «O'nun benzeri dahi yoktur. O, hakkıyla iştir kemâliyle görür.»^{633[62]} buyrulur. İbni Hazm, bu meselede mevcû nass'larla bildirilen şeyleri aynen kabul eder. Kur'ân ve Sünnet'de bildirilen Allah'ın sıfatlarına olduğu gibi İman etmenin gerektiğini söyler. Bu sıfatları Allah'ın isimleri sayar. Allah Teâlâ yüce'zâtını kadîr, alîm, hakim, semî', basir, mürid, muhtar, hayy ve kayyûm^{634[63]} gibi Kur'ân-ı Kerim'de geçen Esmâul-Husnâ (güzel isimler) ile isimlendirmiştir. Bunlar, Allah'ın sıfatlarıdır, diyemeyiz. Ancak bunlar, Allah'ın isimleridir, diyebiliriz. İbni Hazm bu konuda şöyle der: «Allah'ın sıfatları olduğunu söylemek imkânsızdır, caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine indirmiş olduğu kelimelerde «sıfat» lâfzını açıkça zikretmemiştir. Peygamber (S.A.)'den de bize Allah'ın sıfatı olduğuna dair bir şey intikal etmemiştir. Evet, bu hususta bize, sahâbîlerle seçkin tabîilerin tek birisinden herhangi bir şey intikal etmemiştir.»^{635[64]}

Teşbih İfade Eden Lâfızlarla İlgî Görüşleri

İbni Hazm; «Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»^{636[65]} ve «Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak yüce ve cömert olan Rabb'ın yüzü bakîdir.»^{637[66]} âyetleri karşısında bir şey söylemez. Allah'ın eli vardır, bunun mahiyetini bilemiyoruz; Allah'ın yüzü vardır, bunun hakikatini bilemiyoruz gibi sözleri de ağzına almaz. O, bu lâfızların zahirlerini kabul etmekle beraber zâhir'in, bunlar hakkında böyle söylenilmesine bir delaleti olmadığını ileri sürer. Ancak Arap dilinin üslûbuna olan vukufu ve kendi zevki selimi ile «yüz» kelimesinden «zat» dan başka bir şey muradedilmediğini kabul eder. Keza; «Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»^{638[67]} âyetindeki «el» kelimesini: Allah, onların ellerinin üstündedir^{639[68]} diye tefsir eder. «O'nun (Allah'ın) iki eli de açıktır, nasıl dilerse öyle sarfeder.»^{640[69]} âyetini: Allah dilediği gibi sarfeder, diye tefsir eder. «Ellerimizin yaptıklarından kendileri için bunca davalar yarattığımızı görmediler mi?»^{641[70]} âyetinde ki «ellerimizin yaptıklarından» sözünü: bizim yaptıklarımızdan, diye tefsir eder. «İstiva» sözünü de böyle münasip bir şekilde tefsir eder.

Görüyoruz ki İbni Hazm, kendisi de te'vil ve tefsircilerin yolundan gitmektedir. Fakat bunu, te'vil veya tefsir saymamakta ve mecazî lâfızların delalet ettiği mânâlar olarak kabul etmektedir. Ona göre meşhur mecazlar, lâfızların zahirleri hükmündedir.

Bu suretle İbni Hazm, Allah'ın yüce zatının isimlerinden müteşâbih kelimeler bulunmadığını, ancak «Hâ Mim» ve «Elif Lâm Mim Sâd» gibi Kur'an sûrelerinin başlarında yer alan harflerle, «And olsun güneşe ve onun aydınlığına.»^{642[71]} ve «Şu beldeye yemîn ederim.»^{643[72]} gibi âyet-i kerîmelerde geçen eşya ve yaratılmış şeyler

^{633[62]} Şûra Sûresi, 11.

^{634[63]} Bu isimler sıra ile şöyle tercine edilebilir: Kudret sahibi, bilen, hükmeden, işiten gören, irade sahibi, ihtiyar sahibi, diri ve kendi kendine var olan. Çeviren.

^{635[64]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/479.

^{636[65]} Feth Sûresi, 10.

^{637[66]} Rahman Sûresi, 26, 27.

^{638[67]} Feth Sûresi, 26, 27.

^{639[68]} Yani Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir. Çeviren.

^{640[69]} Maide Sûresi, 64.

^{641[70]} Yasin Sûresi, 71.

^{642[71]} Şems Sûresi, 1.

^{643[72]} Beled Sûresi, 1.

üzerine Allah'ın yapmış olduğu kasemlerde müteşabih bulunduğunu beyan eder.^{644[73]}

Cebr Ve İhtiyar Hakkındaki Görüşleri

İbni Hazm; «her şeyin yaratıcısı Allah'dır.» hükmü karşısında insanın kendi fiillerini yaratıp yaratmaması meselesinde cebr ve ihtiyâr'a dokunmak mecburiyetinde kalır. O, insanın fiillerini -Allah yaratmaktadır, dese, insanın iradesini yok etmiş olacak; bu da, teklifin ortadan kalkması gibi bir sonuca varacaktır. İnsan kendi fiillerini kendisi yaratmaktadır, dese, fiillerin yaratılmasında Allah'a şirk koşmuş olacaktır. İbni Hazm, bu işin içinden şu şekilde çıkar: Kul, Allah tarafından yaratılmıştır. Kendisinde bir irade ve güç vardır. O, bir şey yapabilir veya bir şeyi yapmak isteyebilir. Kulun bu irade ve gücünün üstünde Allah'ın kahredici kudreti vardır. Allah Teâlâ kendi iradesine mâni olacak her şeyi yok etmeye muktedirdir. Buna göre Allah, bir kula hayır dilerse hidayet eder, şer dilerse ona mâni olacak şeyleri yok eder ve onu felâkete düşürür. Böylece Allah'ın, «De ki: Şüphesiz Allah kimi dilerse onu dalâlete götürür, gönlünü kendisine çevirenleri ise doğru yola iletir.»^{645[74]} sözü gerçekleşmiş olur.^{646[75]}

Siyasî Görüşleri

Siyasetin kucağında yetişmiş olan İbni Hazm, siyasî konularda kendi görüşlerini açıklar. Akîde ile ilgili de olsa, hilafetten halifenin nasıl seçileceğinden, siyasi fırkalar arasında tartışma konusu olan büyük günah işeyelnerin durumlarıyla ilgili meselelerden bahseder.

Hilâfet konusunda İbni Hazm şöyle düşünür: Bir halifenin iş basma getirilmesi müslümanlar için farzdır. Eğer müslümanlar, başlarına bir halife tayin etmezlerse toptan günahkâr olurlar. Çünkü, müslümanlar arasında İmamet (hilafet)'in zaruretini gösteren birçok nass vardır.

İbni Hazm'e göre İmamet, ancak şartları bulunursa gerçekleşir. Şöyle ki:

1 — İmam (halife) Kureyş'li olacaktır. Çünkü bu hususta nass vardır ve sahabîler Benî Saide'nin sofasında toplandıkları zaman Ansar, halifenin kendilerinden olmasını teklif etmişler; fakat bütün sahabîler halifenin Kureyşli olmasında, Kureyşli olması ve Hz. Peygamber'e yakınlığı bulunması hasebiyle Hz. Ebu Bekr'i halife seçmede icmâ etmişlerdir.

2 — Halifenin akıllı (âkil) ve erkek olması şarttır. Çünkü Peygamber (S.A.), «İdarelerini bîr kadına teslim eden millet iflah olmaz.» buyurmuştur.

3 — Halifenin emaneti omuzlamak için ileri çıkması; devlet işlerini yürütmek için yapacağı görevleri bilmesi, zahiri durumunun bu işe elverişli olması ve fena işlerle uğraştığı bilinmemesi şarttır. Bu konuda İbni Hazm şöyle der:

Bir kimse; tek bir şeyde bile olsa, Allah'dan korkmayan, yeryüzünde açıkça fenalık işleyen, emniyete lâayık olmayan, Allah'ın emrini yerine getirmeyen veya dînî hakkında bir şey bilmeyen bir şahsı halifelik makamına takdim etse günah ve fenalığa yardım etmiş olur. Peygamber (S.A.); «Bir kimse bizim emretmediğimiz bir işi yaparsa o merduddur.» ve «Ey Ebâ Zerr, sen zayıfsın, iki kişiye reis ve yetim malına velî olma!» diye buyurmuştur. Alîâhû Teâlâ da; «Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir sefih

^{644[73]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/480.

^{645[74]} Ra'd Süresi, 27.

^{646[75]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/481.

(beyinsiz) veya zayıf olursa, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velîsi dos-doğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit yapın. Eğer iki erkek bulunmazsa razı olacağınız şahitlerden bir erkekle, biri unutursa ötekine hatırlatması için iki kadın yeter.»^{647[76]} buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki sefih, zayıf ve kendi işlerini yürütmediği için velîye muhtaç olan kimselerin müslümanlara velî olması caiz değildir.»^{648[77]}

İbni Hazm, hilafetin verasete dayanmayacağını söyler, İslâm, soya dayanan saltanatı tanımaz. Bu konuda da İbni Hazm şöyle der: «Müslümanlar arasında İmamet (hilafet)'de verasetin caiz ol-mıyacağını, Râfiziler hariç, kabul etmeyen yoktur. Râfiziler ise, hem veraseti kabul ederler, hem de erginlik çağa ulaşmayan şahsın İmam olabileceğini caiz görürler. Keza, müslümanlar arasında kadının İmametinin caiz olmayacağına ihtilâf yoktur.»^{649[78]}

İbni Hazm'e göre şartları kendisinde bulunduran kimse İmamete nasıl getirilecektir? İbni Hazm, bu işin şu üç şekilden biriyle tamamlanacağını söyler:

1 — Bu işin en iyi ve en doğru şekli, mevcut İmamin ölmeden Önce kendisinden sonra İmam olacak şahsı tavsiye etmesidir. Bu konuda şöyle der: «Nitekim Peygamber (S.A.),' Ebu Bekr Sıddîk'i; O da, Ömer'i; Süleyman b. Abdilmelik, Ömer b. Abdilaziz'i böyle tavsiye etmiştir.» İşte İbni Hazm'in benimsediği şekil budur. Bu misallerden anlaşılıyor ki O, gelecek İmamı tavsiye işinde akrabalık ve adam kayırma değil, dinin ve müslümanların maslahatının öne alınmasını şart koşturmuştur.

Bu tavsiye işi, bi'at'm vacip oluşuna engel teşkil etmez. Umumî bir bi'at şarttır. Tavsiye ile seçilmek, ancak bi'atla tamamlanır.

2 — Eğer İmamet için bir tavsiye yoksa gerekli şartları haiz kimse ortaya atılır ve kendisine bi'at edilmesini teklif eder. Buna karşı çıkılmaz. İtaat etmek gerekir. Nitekim Hz. Ali —Kerremallâ-hü vechehû — nin İmamete getirilişi böyle olmuştur.

3 — Sağ olan halife, kendinden sonraki halifenin seçimini güvenilir bir şahsa veya bir zümreye bırakır. O şahıs veya zümre aralarından birini seçer. Nitekim Hz. Ömer, Peygamber (S.A.)'in hayatta iken kendilerinden razı olduğu altı kişiye bu işi havale etmiştir. İbni Hazm der ki: «Bize göre bu tarzdaki halife seçiminde müslümanların ittifak ettiği şahsa razı olmak gerekir. Üç günden fazla seçim işiyle uğraşmak caiz olmaz. Çünkü Peygamber (S.A.), Müslümanların iki geceden fazla İmamsız kalmalarını nehyetmiştir. Müslümanlar da, bundan fazla bir müddet içinde bu iş için toplanmamıştır. Bu süreden fazlası bâtil olup caiz değildir.»

İmametle ilgili bütün bu şekillerde İbni Hazm'in zahirî görüşlerine göre hareket ettiği düşünülebilir. Çünkü o, burada müslümanlardan adalet ehli olanların icmâ'ına uymaktadır. Bu müslümanlar Ebu Bekr, Ömer,- Osman ve Ali (R.A.) 'ye bi'atta icma' etmişlerdir. Böylece her üç türlü halife seçimi de müslümanlardan adalet ehli olanların icmâ'ına dayanmaktadır. Bâgîlerin isyanı ise icmâ'ı bozmaz.^{650[79]}

Kebîre İşleyenler Hakkındaki Görüşleri

Kebîre (büyük günah) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşa, ilk defa Haricîler arasında çıkmıştır. Bunlara göre kebîre işleyenler kâfirdir. Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat,

^{647[76]} Bakara Sûresi, 282.

^{648[77]} el-Fasl, c. IV, s. 166.

^{649[78]} Aynı eser, s. 167.

^{650[79]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/481-483.

Hâricilerin bu görüşünü tanımamış ve kebîre işleyenlerin kâfir olmadığını, fakat işlediği bu günah için hesaba çekileceğini söylemiştir. Tevbe eder veya Allah'ın mağ-firetine uğrarsa kebîre işleyen bir kimse hesaptan da kurtulur. Mürci'eye göre îman olduktan sonra kebîre hiç bir zarar vermez. Nitekim küfür içindekilere taat da hiç bir fayda vermemektedir. Mu'te-zîlilere göre ise, kebîre işleyen ne mümindir, ne kâfirdir. Bunun ikisi arasında bir yerde olup tevbe etmeden ölürse ebediyyen ateşte kalacaktır. İbni Hazm, Ehl-i Sünnet'in yoluna yaklaşır. Çünkü nass'lann ^âhirleri onla)pu desteklemektedir. Fakat kendisi, bu konuda kısmi bir ayırım yapar ve şöyle der: «Yaptığı günahlar için Allah'a tevbe-i nasuh ile tevbe eden kimsenin Allah bütün günahlarını affeder. Bir kimse tevbe etmeden ölür ve sevapları günahlarından ağır gelirse günahları düşer. Kendisi de cennete gider, cehenneme gitmez. Sevapları günahlarına denk gelirse bunlar A'raf ehli olurlar. Burada bir müddet bekledikten sonra cennete giderler, cehenneme gitmezler. Eğer günahları sevaplarından ağır gelirse, bunlar günahlarının fazlası kadar ceza görürler. Bunun müddeti, yüzlerine ateşin bir defa parlama müddetinden elli bin yıla kadar değişir. Sonra ateşten çıkar ve kalan sevapları karşılığında cennete girerler.»^{651[80]}

Bundan anlaşılıyor ki, İbni Hazm günah işleyenlerin, isterse işledikleri günah büyük olsun, kâfir olmadığını kabul etmekte, sonra da nass'larm zahirlerine dayanarak bu hususta bazı tafsilatta bulunmaktadır. Böylece O, nakli ilim hakkında benimsediği metodunda da mantikî olarak hareket etmektedir.

Artık İbni Hazm'in fikhına geçebiliriz.^{652[81]}

İbnî Hazmin Fıkhı

İbni Hazm'in, nakilden ibaret olan nass'lan anlama metodunun, sadece bu nass'lann zahiri mânâlarını almak olduğunu söylemiştik.

İbni Hazm bu metodunu siyaset, Allah'ın sıfatları ve diğer akide mes'elelerine dair görüşlerine de tatbik etmiştir. Sadece ülûhiyetle nübüvveti ispat ederken akla dayanır. Ülûhiyyet ve nübüvvetin ispatından başka mes'elelerde nass'lann zahirine dayanır ve hükümlerin illetlerini araştırmaz.

İbni Hazm'in bu metodu, fıkhında tamamen meydana çıkar; hattâ bu konuda temel unsur olur. İbni Hazm, fikhî hükümler çıkarırken yalnız Kitap ve Sünnetin nass'larma dayanır. Bunlardan öte gitmez. Akla, nass'lann üstünde ve zahirî mânâlarının İlerisinde bir işleme alanı bırakmaz. İbni Hazm-'e göre re'y'le de, hakkında nass bulunmayan bir mes'eleyi hüküm bakımından hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktan ibaret ve istidlal bakımından neredeyse nass makamına kaim olan kıyas'la da, maslahatla da, sebep olduğu neticeye göre hüküm ifade eden zerâyi' ile de ictihad asla caiz değildir.^{653[82]}

Re'ye Dayanan İctihadı İbtâlî

Yukandaki ifadelerden de anlaşılacağına göre, İbni Hazm fikhî hükümlerin çıkarılmasında re'y'e dayanarak ictihad yapılmasını caiz görmemektedir. Bu görüşünü ispat için O, yine nass'lann zahirine dayanır. Burada biz, İbni Hazm'in bu konudaki

^{651[80]} el-Fasl, c IV, s. 46.

^{652[81]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/483-484.

^{653[82]} İslam'da Fikhî Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/485.

delillerini kısaca anlatmak istiyoruz:

1 — Kur'ân: İbni Hazm, Kur'ân'm, «Biz o kitapta hiçbir şey eksik bırakmadık.»^{654[83]} âyetini delil getirir. Eğer re'y için boş bir saha kalsaydı Kur'an-ı Kerim bir kısım şeyleri eksik bırakmış ve ihmal etmiş olurdu. Keza, «Ey îman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Bir şey hakkında çekiştiğiniz takdirde, Allah ve âhiret gününe inanıyorsanız, hemen onu Allah'a ve Peygamber'e döndürün (bu hususta onların emirlerine başvurun).»^{655[84]} âyet-i kerimesi, bu konuda İbni Hazm'in görüşünü ispat için bir delil teşkil eder.

Bu nass'da, İbni Hazm'e göre, şer'i hükümlerin kaynakları tesbit edilmiştir. Bunlar da Kitap, Sünnet ve ihtilaf konusu olmayan icma'dır.

2 — Sünnet: İbni Hazm Sünnet nass'larının da zahirlerinden hareket eder. O, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder: «İlim insanların kalblerinden çıkarılıp al mm az. Ancak ilim, âlimlerin ölümüyle çıkıp gider. Âlim kalmayınca insanlar câhil reisler edinirler. Bunlar da re'y ile fetva vererek hem kendileri saparlar, hem de başkalarını sapıtırlar.»

3 — Sahabilerin sözleri: İbni Hazm, Hz. Ömer'in şu sözlerini rivayet eder: «Dininizde re'ye itibar etmeyiniz.» ve «Ancak, Peygamber (S.A.)'in re'yi isabetli olur. Çünkü ona, bunu ilham eden Allah'-dır. Bizim re'yimiz sadece zan ve tekliften ibarettir.»

İbni Hazm, sehâbilerden buna benzer rivayetlerde bulunur. Hz. Ömer'in sözlerine benzer görüşleri, Hz. Peygamber'in halifesi Ebu Bekr ve Ali (R.A.)'den de rivayet eder.

İbni Hazm, kendi görüşünün doğruluğunu ispatlamakla yetinmez, daha ileri giderek ve fakîhlerin büyük çoğunluğunun delil olarak kabul ettiği şeyleri nakzeder. Meselâ; «Ey akıl ve basiret sahipleri, siz ibret alın.»^{656[85]} âyetinde re'y dayanılmasına delâlet eden bir şey olmadığını, ancak bu âyette cereyan eden olaylardan ibret alınmasına işaret buyunulduğunu söyler. Ayrıca İbni Hazm, Muaz b. Cebel'in Peygamber (S.A.)'e, Kitap ve Cünnefte bir hüküm bulunmadığı zaman re'yi ile içtihad yapacağını söylediğini ve Hz. Peygamber'in de onun bu fikrini tasvip ettiğini anlatan hadis'in doğruluğunu kabul etmez. Keza, Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği kaza (yargı) mes'eleleriyle ilgili ve birbirine benzeyen olayları kıyas yoluyla halletmesini emreden mektubun sıhhatini inkâr eder. İbni Hazm'in bütün münakaşa ve istidlalleri, lafızların zahiri mâ-nâlarına dayanır. Fakat sıhhati (doğruluğu) sabit olan hadisleri inkâr etmesi tamamen yersizdir.

Artık İbni Hazm'in ileri sürdüğü delilleri inceleyebiliriz. Bize göre, re'yi kabul edenler, mes'eleleri başıboş ve bir kayda bağlamaksızın bırakmamışlardır. Fakihlerin caiz gördüğü re'y, ancak kıyas veya maslahattan ibarettir. Bütün re'y çeşitleri bu ikisine dayanır. Bunları kabul etmek, olayları Kitap ve Sünnetin ışığı altında halletmektir. Nitekim Allâhu Teâlâ, ihtilâf çıktığı zaman Kitap ve Sünnete başvurulmasını emretmiştir. O halde re'yi kabul etmek, Kur'ân nassının dışına çıkmak demek değildir. Kıyâsın Kitap ve Sünnete dayandırılması, hakkında nass bulunan mes'elelerin hükümlerini benzeri mes'elelere tatbik etmek demektir. Bu da, mes'eleyi Kur'an veya Sünnetin muayyen bir nassına dayandırmak olup Kur'ân ve Sünnetin dışına çıkmak değil, nass'ları anlamının ve onlarla istidlal etmenin yoludur. Nitekim Huccetu'l-İslâm el-Gazzali de böyle söylemiştir.

^{654[83]} En'am Süresi, 38.

^{655[84]} Nisa Süresi, 59.

^{656[85]} Haşr Süresi, 2.

Maslahata gelince; burada her türlü kayıttan âzâde olmak söz konusu değildir. Muteber olan maslahat, îslâmiyetin tanınmış olduğu maslahattır. Bu da, naşs'lardan elde edilen umumî amaçlara başvurma olup nihayet Kitab ve Sünnete dayanmak demektir. Bunların dışına çıkmak veya hükümlerinin icabına uymamak değildir.^{657[86]}

İbni Hazm'e Göre Seri Deliller

İbni Hazm'e göre şeriatın emirleri ancak şu dört esas ile bilinir

1 — Kur'ân nassı,

2 — Peygamber (S.A.)'in sahih ve mütevâtir sünneti,

3 — Ümmetin âlimlerinin icmâ'i,

4 — Ancak bir tek şekle ihtimali olan delil.

İbni Hazm'in fikhının kaynaklarını İşte bu dört esas teşkil eder.^{658[87]}

1- Kitab

Kitab, bütün şeriatın ilk kaynağıdır. Diğer kaynaklar buna dayanır. Sünnetin hüccet oluşu .da ancak Kitab ile anlaşılmıştır.

Kitab, Peygamber (S.A.)'in en büyük mu'cizesi olup onun kıyamete kadar bakî olan şeriatının düsturunu teşkil eder.

Kur'ân-ı Kerimin hükmü ya bizzat açıktır; evlenme, boşanma ve mirasla ilgili hükümlerin çoğu böyledir. Veya Kur'ân'm ihtiva ettiği hükmün Sünnetle açıklanması gerekir. Meselâ namaz, zekât ve haccm hükümlerini Sünnet açıklamaktadır. Nitekim Kur'ân'da, Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ kî insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatsın...»^{659[88]} buyurulmuştur.

Kur'ân'm beyanları bazan apaçık olur, bazan da kapalı olur. Ancak zikir ehli onu anlar, Kur'an-ı Kerîm'de.de, «Bilmiyorsanız zikir ehline (bilenlere) sorun.»^{660[89]} emr-i ilâhîsi yer almıştır. İbni Hazm bu konuda şöyle söyler :

«Beyan (Kur'an'ın ifadesi), vuzuh (açlık) bakımından değişir. Bazan açık, bazan kapalı olur. İnsanlar, bunları anlamakta değişik duruma sahiptirler. Bazısı bunları doğru olarak anlar, bazısı anlıya-maz. Nitekim, Ali b. Ebî Talip (R.A.), «Kur'an'ın ifadesini ancak dîninde kendisine bir anlayış ihvan edilen kimse kavrar.» demiştir.

İbni Hazm, Kur'ân'm bazan Kur'ân ile açıklandığını, bazı Kur'ân nass'lannın,kapalı.veya tahsis edilmeye ihtiyaç gösterecek bir şekilde umumî (âmm) olduğunu ve bunları Kur'ân'ın diğer nass'lannın tahsis (tayin) ettiğini söyler.

İbni Hazm, Kur'an'm umumi (âmm) ifadelerini açıklayan lafızların iki kısmı olduğunu anlatır:

1 — Zaman bakımından Kur'an'm umumî ifadesine yakın olan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına «Tahsis» denir.

2 — Zaman bakımından Kur'an'm umumî ifadesine yakın olmayan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına da «Nesih» denir.

İbn-i Hazm'e göre nesih, hükmün zaman içerisindeki umumîliğini istisna etmektir. Bu, şu demektir: Nesih'den önceki zamanda bu hüküm tatbik edilmiş olup daha sonra

^{657[86]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/485-487.

^{658[87]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/488.

^{659[88]} Nahl Süresi, 44.

^{660[89]} Aynı süre, 43.

zamanın umûmünden istisna edilmiştir. İbni Hazm burada şöyle der:

«Nesih, istisnanın çeşitlerindedir. Çünkü nesih, zamanın istisnası, yani bir işi belli bir zamana tahsistir. Buna göre, her nesih istisnadır, her istisna nesih değildir, diyebiliriz.» İbni Hazm, Kur'an nass'larının birbirleriyle çatıştığını kabul etmez ve bunu kesin olarak reddeder. Çünkü Kur'an, ilâhî bir vahiydir. Dolayısıyla bunda birbirine zıt şeyler olamaz.

Kur'an nass'ları arasındaki çatışma (taâruz) nın varlığını kabul etmek, Kur'anda ihtilâf bulunmadığını beyan etmiş ve: «Onlar, hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulunurdu.»^{661[90]} buyurmuştur.

Bir kimse Kur'an nass'ları arasında çatışma bulunduğu vehmine kapılırsa, ya her iki âyetin birbiriyle bağdaşma imkânı, ya umumî (âmm) ifadesinin diğer bir âyetle tahsisi veya nesih ile onun bu vehmi ortadan kaldırılır.^{662[91]}

2- Sünnet

İbni Hazm şöyle der:

«İslâm şeriatında başvurulacak asıl kaynağın Kur'an-ı Kerîm olduğunu beyan ettik. Kur'an-ı Kerîm'i inceledik ve onda gördük ki Peygamber (S.A.)'in emirlerine itaat etmemiz gerekmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da Resulünü şöyle vafettiğini de biliyoruz:

«O, kendi havasından söylemez. O, (peygamber'in söyledikleri) ancak kendisine gönderilen bir vahiydir.»^{663[92]} Buna göre, Allah'ın Peygamber (S.A.)'e gönderdiği vahyi ikiye ayırabiliriz:

«1 — Vahy-i Metlûv (tilâvet edilen vahiy). Bu i'cazkâr bir üslûba sahip olan Kitab (Kur'an)'dır.

«2 — Vahy-i Mervî (rivayet olunan vahiy) : Bu i'cazkâr üslûba sahip olmadığı gibi metlûv de değildir. Menkul olduğu halde kitap halinde rivayet edilmemiştir. Fakat makrû' (okunmuş) dur. Yâni bu, Peygamber (S.A.)'den varit olan haber olup Allahu Teâlâ'nın murâdını açıklayıcı mahiyettedir. Kur'an-ı Kerîm'de bu hususta şöyle Duyurulmuştur: «...Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatasın.»^{664[93]} Buna göre Allahu Teâlâ, nasıl vahyin birinci kısmını teşkil eden Kur'an'a itaat etmemizi emrettiyse, vahyin bu ikinci kısmına da itaat etmemizi emretmiştir. Bunlar arasında hiçbir fark yoktur.»

Bu ifadeden anlıyoruz ki İbni Hazm'e göre Sünnet, her ne kadar nazm, tilâvet ve i'caz bakımından Kitab gibi değilse de, vahiy olma yönünden onun aynıdır. Dolayısıyla Sünnet, Kur'an-ı açıklamakta ve onun'bildirmediği hükümleri ihtiva etmekte olup Sünnete uymak Kur'an'ın emridir.

İbni Hazm, Kur'an ve Hadîs nass'larını şeriatın yegâne kaynağı sayar. Sünnet ve Kur'an, ona göre aynı mertebededir. Ondan önce Şafii de bu görüşü ileri sürmüştü. İbni Hazm, bu konuda şöyle der: «Kur'an ve sahih haber birbirine bağlıdır. Her ikisi de Allah katından gönderilmiş olma ve itaat bakımından aynı hükümdedir. Çünkü Allahu

^{661[90]} Nisa Sûresi, 82.

^{662[91]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/488-489.

^{663[92]} Necm Sûresi, 3, 4.

^{664[93]} Nahl Sûresi, 44.

Teâlâ Kur'an'da; «Ey îman edenler, Allah ve Resulüne itaat edin. Kendiniz dinleyip durduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin. Kendileri dinlemedikleri halde, dinledik diyenler gibi olmayın.»^{665[94]} buyurmuştur.

İbni Hazm, Peygamber (S.Â.)'in söz ve takrirlerini kesin olarak hüccet sayar. Peygamber (S.A.) 'in fiillerine gelince; İbni Hazm bunları, ancak onun emrettiği şeylerin tatbiki olduğuna delâlet eden bir söz bulunursa hüccet olarak kabul eder. Meselâ; Peygamber (S.A.)'-in; Namazı ben nasıl kılıyorsam siz de benden gördüğünüz gibi kılınız.» sözü böyledir. Veya Peygamber (S.A.)'in fiilin sözünü makâmında olduğunu gösteren bir karine (işaret) bulunursa, bu fiili İbni Hazm hüccet olarak kabul eder. Çünkü karine, fiili söz mevkiine kor.^{666[95]}

Rivayet Bakımından Sünnetin Kısımları

İbni Hazm, rivayet bakımından Sünneti ikiye ayırır:

1 — Mütevâtir Sünnet: Bunun hüccet oluşunda icmâ' vardır. İbni Hazm'e göre mütevâtir Sünnet, kesin ve tereddütsüz bir hüccettir. Fakat, İbni Hazm'in mütevâtir Sünneti tefsiri, Hadîs bilginleriyle diğer fakîhlerin tefsirine uymaz. Onlara göre mütevâtir, toptan yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olan bir topluluğun sened bakımından Peygamber (S.A.)'e ulaşmak şartıyla yapmış olduğu rivayettir, İbni Hazm'e göre ise mütevâtir yalan üzerinde ittifak etmeleri imkânsız olan en az iki kişi tarafından rivayet edilen şeydir. Meselâ; bir memleketten gelen kimse herhangi bir şey rivayet etse, başka bir memleketten gelen diğer bir şahıs da, her ikisi birbirini görmediği halde, aynı şeyi haber verse İşte bu rivayet, İbni Hazm'a göre tevatür ifade eder ve tasdiki gerektirir. İbn-i Hazm'in bu görüşünü, aklın bedîhilerinden bahsederken de anlattık.^{667[96]}

2 — Âhâd Haber: İbni Hazm, bunu, tevatür şartlarını haiz olmayan bir veya daha fazla kimsenin rivayet ettiği şey, diye tarif eder.

İbni Hazm, âhâd haberlerin tasdik edilmesini, bunların hem akâid hem de amel hususunda delil olarak alınmasını ileri sürerken birçok bilginlere muhalefette bulunur. İbni Hazm'e göre âhâd haberler hem îtikad, hem de amel bakımından uyulması gereken bir şeydir. Bu suretle İbni Hazm, birçok muhaddislerle Ahmed b. Hanbel gibi muhaddis fakîhlerin bir kısmı ile birleşir. Diğer fakîhlere göre de haber-i âhâd'le amel etmek gerekir. Fakat, i'tikâdî mes'elelerde bu haberlere uymak gerekmez.

Âhâd haberleri akâid mes'elelerinde delil olarak alan İbni Hazm'le muhaddislerin delilleri şudur: Peygamber (S.Â.), bâzı krallara yazdığı mektupları birer kişiyle göndermiştir. Keza, Peygamber (S.A.), müslümanlara vazifeli olarak bâzı kimseleri tek olarak gönderirdi ve bunların sayısını nazarı itibara almazdı. Meselâ; Muaz'ı Yemen'e, Ebu Bekir'i Hac Emîri olarak Mekke'ye, Hz. Ali'yi, kadı olarak Yemen'e tek olarak göndermiştir. Sahâbiler, hakkında Kurf-ân nassı bulunmayan bir mes'eleyle karşılaştıkları zaman bunu halletmek için Peygamber'in Hadîsini araştırırlar ve bu hususla ilgili bir hadîs bulurlarsa, râvîlerinin sayışma bakmaksızın bu Hadîs'e göre hükmederlerdi.

Mütevâtir ile âhâd arasındaki fark, istidlal bakımından kuvvet farkıdır. Mütevâtir,

^{665[94]} Enfâl Sûresi, 30, 21.

^{666[95]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/489-490.

^{667[96]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/491.

âhâd'dan önce gelir. İki haber çatışırsa, yâni mü-tevâtirle âhâd haber birbirine zıt olursa ve aralarını telif kabil olmazsa mütevâtir hadîs, Peygamber (S.Â.) 'den intikal eden sâdik haber olarak kabul edilir.

İbni Hazm, râvîlerin bizzat adaletli ve «sika» olmalarını şart koşar. Sika râvîlerin en yüksek mertebesini fakih, öğrendiklerini iyi hıfz ve zapteden kimseler teşkil eder. Hâli belli olmayan kimselerin rivayetleri, böyle bir kimsenin âdil ve sözü makbul veya gayri âdil ve rivayeti merdud bir kimse olup olmadığı anlaşılincaya kadar kabul edilmez.

Râvînin fakîh olması, onu en yüksek mertebeye dâhil olmasının şartı olup -sözünün kabul edilmesinin şartı değildir. İbni Hazm bu konuda, Ebu Musa el-Eş'ârî'nin Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadîsi misâl olarak ileri sürer ve «el-îhkâm» adlı eserinde şöyle der:

«Ebu Musa el-Eş'ârî'den Peygamber (S.A.) 'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bir toprağa yağın yağmura benzer. Eğer bu toprak iyi ise suyu emer ve bereketli bitkiler verir. Bu toprak sert ve kuraksa suyu üzerinde tutar. Allah, bununla da insanları faydalandırır. Onlar bu sudan içerler, taşırlar ve hayvanlarına içirirler. Diğer bir kısım toprak da vardır ki, dümdüz çöl olup ne suyu üzerinde tutar, ne de bitki verir. İşte dinde fakîh olan ve kendisini Allah'ın bana gönderdiği şeylerle yararlandığı kimse de böyledir. O, öğrenir ve öğretir. Bu mertebeye yükselmeyen kimse, Allah'ın benimle gönderdiği hidâyeti kabul etmez.»

«Peygamber (S.S.), bu hadiste ilmin mertebelerini eksiksiz olarak bir araya toplamıştır. Rivayet ettiği şeyleri tam olarak muhafaza eden ve nassm lâfızlarının iktizâ ettiği mânâları anlayan, kişilerin ihtilâfa düştüğü şeyi, Kur'ân ve Sünnetin nassına dayandırmaya dikkat eden fakîh, İşte iyi ve saf bir toprak gibidir. İşittiği sözleri hıfzeden veya yazmak suretiyle tesbit ederek önu sadece olduğu gibi başkasına nakleden, rivayet ettiği şeylerin mânâsına dikkat etmeyen, kişilerin ihtilâf ettiği şeylerin Kur'ân ve Sünnet nass'larma nasıl dayandırılacağını bilmeyen kimseler de, insanların faydalandığı suyu üzerinde tutmaktan öte gidemeyen toprak gibidir. Fakat Allah, onların bunu, daha anlayışlı kimselere tebliğ etmeleriyle insanları faydaandırmıştır. Peygamber (S.A.), bu noktaya dikkati çekmiş ve: «Bâzı tebliğ edenler vardır ki hıfzeden ve anlayış bakımından dinleyenden daha güçlüdür.» buyurmuştur. Yine Peygamber (S.A.)'den; «Bâzı fıkıh ehli vardır İd aslında fakih değildir.» buyurduğu rivayet edilmiştir. İşittiklerini hıfz ve tesbit edemeyenler ne iyi toprak gibidir, ne de suyu üzerinde muhafaza eden toprak gibidir. Ancak bunlar, mahrum, mâzûr veya hem ot bitirmeyen, hem de suyu muhafaza etmeyen çöl durumundadırlar.»

İbni Hazm, rivayette râvînin birkaç tane olmasını şart koşmaz. Meselâ; ona göre bir râvînin rivayeti makbuldür. İbni Hazm, iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliği ile hadîs rivayetini üç cihetten birbirinden ayırır:

1 — Allâhu Teâlâ, dînini korumayı üzerine almıştır. Dolayısıyla âdil olan bir kişi, Peygamber (S.A.)'den naklolunan sözleri rivayete yeterlidir. Dinde kıskançlık ve çekişme yoktur. Rivayetler birbiriyle çatışırsa, sened bakımından kuvvetli olan öne alınır. Kullara ait işlere gelince, bunlar kıskançlık ve çekişmeye dayanmaktadır. Kıskançlık ve çekişme olan bir yerde itham bulunur. Elbette bu ithamı iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliğiyle gidermek

gerekir.

2 — Kaza (yargı), adaletli kimselerin şahitliğiyle kesinlik kazanır. Bunun içindir ki âdil kimselerin şahadetiyle hükmetmeyen kadı günah işlemiş olur. Kadı'nın mutlaka şahide dayanması gerekir.

3 — Rivayet, şahitlik değildir. İbni Hazm, bu hususta şöyle der: «Allah şeriatın bütün mes'elelerinde; Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu. Allah bize böyle emretti, dememizi farz kılmıştır. Çünkü Allâhu Teâlâ: «Allah'a itaat ediniz ve Usûlüne de itaat ediniz.»^{668[97]} ve «Peygamber size ne verdiyse onu alın, sizden neyi yasak ettiyse ondan da sakının.»^{669[98]} buyurmuştur. Allah ve Resulü bizi bundan nehyetti veya bize bunu emretti, dememizi farz kılmış, bu şunun haklı olduğuna şahitlik etti, bunun haklı olmadığına bir kimse yemin etmedi, dememizi farz kılmamıştır.»^{670[99]}

Görüyoruz ki İbni Hazm, bu son ciheti anlatırken tamamen lâfızların zahirî mânâlarını almaktadır. Çünkü O, rivayetin «şahit olduk» ve benzeri kelimelere dayanmasının şart olmadığını belirtmektedir. Ona göre şahadetle rivayet arasındaki farklardan biri de İşte budur.

İbni Hazm, rivayetleri ancak senedleri Peygamber (S.A.)'e ulaşıyorsa kabul eder. Buna göre, hadîs rivayet ettiği sahâbinin ismini zikretmeyen tabiînin mürsel hadîsini kabul etmez. Keza, tabakalardan birinde senedi kesilen (inkıta' eden) bir haberi kabul etmediği gibi, mânâsı üzerinde icmâ' olmadıkça mürsel veya münkatı' hadîsi de kabul etmez ve bu hususta şöyle der:

«Mürsel haber (hadis), nesilden nesile kabul edilmemiş ve sıh-hatında kesin bir şekilde icmâ' hâsıl olmamışsa reddedilir. Eğer onun üzerinde icmâ' edilmişse bunun Kur'ân gibi Peygamber (S. A.)'den nakledildiğini kabul eder ve sened aramayız. Mürsel hadisin, bizzat Peygamber (S.A.)'in ağzından işitilmiş olup olmaması eşittir. Meselâ «Vârise vasiyet yoktur.» hadîsi ve Peygamber (S.A.)'-in nübüvvetini gösteren mu'cizelerin çoğu böyledir. Bunlar sağlam senedlerle rivayet edilmiş olup büyük bir topluluğun nakline dayanmaktadır. Kur'ân'da zikredilen ay (kamer)'in yarılması, Peygamber'in birazcık yemekle birçok kimseleri doyurması ve bir bardak su ile orduyu suya kandırması da böyledir.»

İbni Hazm, sahâbî: «Bunu Peygamber (S.A.) buyurdu» demedikçe, bir sözün Peygamber'e nisbetini kabul etmez. Ona göre bir sözün hadis olduğu açıkça söylenmelidir. Bu sebepten İbni Hazm, sahâbîlerin; «Sünnet böyledir» veya «Biz bununla emrolunduk» gibi sözlerini hadîs olarak kabul etmez ve bu ifadeleri Peygamber (S. A.V)'e isnad mahiyetinde saymaz. Çünkü bu ifadeler, sahâbîlerin bu konuda Peygamber (S.A.)'den bir şey işitmiş olmaları mânâsına gelebileceği gibi, kendilerinin böyle ictihad ettikleri mânâsına da gelebilir. Böyle bir ihtimal karşısında herhangi bir şey Peygamber (S.A.)'e nisbet edilemez. İbni Hazm, şahabının içtihadını hüccet saymaz. O, hem sahâbîyi, hem de derece bakımından sahâbiden sonra gelenleri taklit etmez.

Buna göre, İbni Hazm'in rivayet hususunda da zahirî olduğu anlaşılmaktadır.^{671[100]}

^{668[97]} Nisa Sûresi, 59.

^{669[98]} Hasr Sûresi, 7.

^{670[99]} el-İhkam, «. I, s. 139-141, 331.

^{671[100]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/491-494.

3- İcmâ^{672[101]}

Şimdi İbni Hazm'e göre şeriatın üçüncü kaynağı olan icmâ'ı anlatabiliriz, İbni Hazm'in icmâ'

üzerindeki görüşleri üç noktada toplanabilir:

1 — İcmâ'ın hakikati,

2 — Hakkında icmâ' hâsıl olan asıl; buna usûl-i fıkıhçılar icmâ'ın senedi» adını verirler,

3 — İcmâ'ın asrı.

İcmâ'ın hakikatine gelince: İbni Hazm bunu açıkça tarif etmez.

Fakat şeriatın kaynak ve hükümlerini bölümlere ayırarak açıklamaya çalışır. Ona göre dînî hükümlerin sadece iki kaynağı vardır. Bu da; ya Mushaf ta yer alan vahy-i ilâhî, yani Kur'ân'dır. Veya Mushaf ta yer almayan vahy-i ilâhî, yani Peygamber'in Sünnetidir. Bu iki esasa dayanan dînî hükümler üç kısma ayrılır:

a) Ümmetin asırdan asra nakledegeldiği hükümler: Bunlar İman, namazlar, oruç ve hacm esasları gibi icmâ'a dayanan «hükümlerdi.

b) Tevatürle nakledilegelen birçok sünnetler: Bunlar hakkında icmâ'a tesadüf edilmemiştir. Peygamber (S.A.)'in sahâbîlerin yanında oturarak namaz kılması ve Hayber arazî'sini içinden çıkan gelirin yarısı karşılığında Yahudilere kiraya vermesi böyledir.

c) Güvenilir kimselerin nakledegeldikleri meseleler: Bunların bir kısmı üzerinde icmâ^{673[102]}, bir kısmı üzerinde de ihtilâf edilmiştir.

İcmâ'm senedine gelince : İbni Hazm, üzerinde icmâ' yapılan mes'-elenin ancak bir nassa dayanmasını şart koşar. Bu nass da Peygamber (S.A.)'den nakledilen Sünnettir. Sünnet ise; ya Peygamber aleyhis-selâm'm sözü, ya fiili veya ikrarı (takriri) dir. Hakkında böyle bir nass bulunmayan mes'ele üzerinde icmâ' olduğu iddiası bâtıldır. Çünkü Allah; «Rabbinizden size inen (Kur'ân-ı Kerim)'e uyun. Ondan başka velîlere uymayın.»^{674[103]} ve «Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım.»^{675[104]} buyurmuştur. Dolayısıyla bir nassa dayanmayan icmâ'ı kabul etmek, Allah'ın indirmeddiği bir şeye uymaktır. Keza, nassa dayanmayan bir mes'ele üzerinde icmâ'a varmak, Peygamber devrinde hükmü bildirilmemiş mes'elelerin mevcut olduğunu ileri sürmek ve dînin Peygamber devrinde tamâm olmadığını ortaya atmak" demektir.

Görülüyor ki İbni Hazm, sadece nass'lara dayanmaktadır. Diğer fakîhler ise, hem nass'lara dayanmakta, hem de hakkında nass bulunmayan mes'eleleri nass'lara hamletmek suretiyle bir hükme bağlamaktadırlar. Allah'ın bildirdiği hükümlerin sebeplerini keşfedip bunlara göre kıyaslar yaparak, yeni mes'elelerin hükümlerini bildirmek, dînin temel esaslarındaki, mükemmelliği zedelemes. Namütenahi ve yeni olaylar, bu temel esasların ışığı altında bir hükme bağlanmak mecburiyetindedir.

İcmâ'ın asrına gelince: İbni Hazm'e göre bir hüküm üzerinde kimler tarafından icmâ' yapılabilir ve hangi asrın icmâ'ı muteberdir? İbni Hazm bu sorulara verdiği şu cevabı Dâvûd ez-Zâhni'ye nisbet eder: Muteber olan icmâ' ancak sahâbîlerin icmâ'ıdır. Çünkü

^{672[101]} Müellif, yutanda İbni Hazm'e göre şer-i delillerin dört olduğunu söylediği halde, borada üçüncü ve dördüncü delili açıklamamıştır. Biz bunları, müellifin «İbni Hazm» adlı ve Kahire'de 1954 yılında basılmış olan eserinin 354-364. sayfalarından özetleyerek terceme ettik. Çeviren.

^{673[102]} el-İhkam, c. IV, s. 143.

^{674[103]} A'raf Süresi, 3.

^{675[104]} Maide Süresi, 3.

sahâbîler, dîni hükümleri bizzat Peygamber (S.A.)'den öğrenmişlerdir. Ancak bizzat Peygamber (S.A.)'in öğrettiği şeyler üzerinde icmâ' olabilir. Ayrıca sahâbîler, mü'minlerin tamamını temsil ediyorlardı. Dolayısıyla onların icmâ'ı bütün mü'minlerin icmâ'ı oluyordu. Sahâbîlerden sonraki asırlara ait mü'minler, müslümanların bir kısmını teşkil etmektedirler. Mü'minlerin bir kısmının icmâ'ı ise, icmâ' hüviyetini kazanamaz.^{676[105]}

Ibni Hazm'e göre' icmâ', bütün âlimlerin Peygamber (S.A.)'den bizzat öğrenmiş oldukları mes'eleler üzerindeki tevatüre dayandığından, Medînelîlerin icmâ'ı bütün mü'minlerin icmâ'ı sayılmaz ve dinde bir hüccet teşkil etmez. Çünkü Medîneliler, bütün mü'minleri temsil edemezler.^{677[106]}

4- Delîl

Ibni Hazm'e göre şeriatın dördüncü kaynağını «delil» teşkil eder. Diğer Ehl-i Sünnet fakîhlerine göre ise, şeriatın dördüncü kaynağı kıyas'tır. Zahirîler kıyası tanımazlar. Fakat «delil» adını verdikleri] kıyasa benzer bir kaynak ileri sürerler. Hatib Bağdadî, Târih'inde de bunu Dâvûd ez-Zâhirî'nin ortaya attığını söyler. Lâkin Zahiriler, delilin kıyastan ayrı olduğunu ve nass'lann dışında bir şey olmadığını söylerler, İbni Hazm, bu konuyu anlatırken sert bir dil kullanır ve şöyle der:

«Câhiller bizim «delil» tâbirimizi nass'ların ve icmâ'm dışında bir şey zannederler. Bir kısmı da, delil ile kıyâsın aynı şey olduğunu söyler. Bunlar son derecede sakat ve yanlış bir zanna kapılmaktadırlar. Biz, insâallah, hüccet olarak kabul ettiğimiz delil'i bütün çuplaklığıyla ortaya koyacağız.»

Bundan sonra İbni Hazm delîli açıklamaya girişir ve onun nass veya icmâ'dan çıkarılmış plan ve bizzat bunların delâletine dayanan bir şey olduğunu, bir illet sebebiyle nass'lara hamledilmediğini söyleyerek, kıyâsı reddeder. Çünkü, kıyâsın esâsı nass'dan çıkarılan illete dayanmakta ve o nass'ın hükmü, aynı illeti taşıyan diğer mes'elelere de tatbik edilmektedir. Nass'lara dayanan delîl ise bizzat nass'lardan alınmaktadır.^{678[107]}^{679[108]}

Nass'ların Tâ'lîlî^{680[109]}

Fakîhlerle Zahiriler arasındaki asıl fark ve ihtilâf, nass'lann tâ'lîli teşkil eder. Fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre nass'ların manâları akılla bilinir. Çünkü nass'lar, belirli maksatlar için gelmiştir. Din ve dünya işleri bunlarla tanzim edilir, insanlar, dosdoğru ve faziletli bir yolda ancak bunlar sayesinde gidebilir. Her nass'ın lâfızlarının delâlet ve ifade ettiği umunu ve hususi mânâları iyice kavranır. Meselâ; şarabı yasak eden nass'dan bunun niçin yasak edildiği ve bu yasağın (tahrîmin) gayesi tesbit edilir. Sonra bu nass, tahrîmin sebebi (illeti) 'ni taşıyan her içkiye tatbik edilir. Böylece Kur'an nass'larıyla Peygamber'in hadîslerinin toplamından bir kısım külli kaideler elde edilir. Birçok cüz'î mes'eleler bu kaidelerin şümulüne girer. Bu kaidelerin tatbiki sayesinde mevcut olan hâdiselerin hükümleri bilinmiş olur. Bu suretle de şeriatın

^{676[105]} el-lhkam, c. IV, s. 147.

^{677[106]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/494-496.

^{678[107]} Misaller, için yukarıya «Dâvûd e'Zâhirî» bahsine bakınız. Çeviren.

^{679[108]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/496.

^{680[109]} Nasslann sebep ve metlerinin tesbit edilerek ortaya çıkarılması.». Çeviren.

tatbik imkânı genişler. Çünkü bu kaideler, bir mes'elenin şer'î hükmünü öğrenmek isteyen ve bunun hakkında bir nass bulamayan herkesin ışığına doğru koştuğu bir nurdur.

İşte bu anlattıklarımız fakîhlerin görüşleridir. Zahirîlere gelince; onlar nass'ların, kulların her türlü ihtiyacına cevap vereceğini kabul ederler. Fakat her nass, sadece kendi konusunu açıklar ve bundan öte gidemez. Nass'dan istinbat edilen bir illetin mevcudiyeti düşünülemez. Eğer nass'ların, kulların maslahatını temin için geldiğine inanmak gerekirse hiçbir şeyin nass bulunmadıkça haram veya helâl olduğu söylenemez. Eğer bâzı nass'lar belli sebeplerle gelmişse bu nass'ların hükümleri, ait oldukları mes'elelerin dışına çıkamaz, İbni Hazm bu hususta şöyle der:

«Şeriatın her hükmünün bir sebebi vardır diyemeyiz. Belki şöyle söyleyebiliriz: Şeriatın muayyen hükümlerinin sebepleri bulunduğu nass'la belirtilmiştir. Sebebi nass'la belirtilmeyen hükümler de vardır. Bu gibi hükümler, dilediği her şeyi yapma kudretine sahip olan Allah'ın murâd ettiği şeylerdir. Biz, bir şeyin haram veya helâl olduğunu söyleyemeyiz. Rabbimiz ve Peygamberimiz (S.A.)'in . buyurduğu şeyleri ne artırabiliriz, ne de eksiltebiliriz. İşte hakîkî din budur. Hiçbir kimse bunun zıddına hareket edemez ve bundan başka türlü inanamaz. Muvaffakiyet de Allah'dandır. Kur'an'da; «O, yaptığından sorulmaz. Onlar ise sorguya çekilirler.»^{681[110]} buyurulmuştur. Böylece Allah, kendisiyle bizim aramızda kıyas edilemeyecek kadar büyük fark olduğunu ve onun fiillerinde «niçin»in bit yeri bulunmadığını bildirmiştir. Allah'ın hüküm ve filleri hakkında niçin böyle yapmıştır, diye sorma hakkımız olmadığına göre, şeriatın hükümlerinde sebep aramamız bâtıldır. Allah bunu şu sebepten böyle yaptı diye nass'la belirtilmemişse, bizim ileri sürdüğümüz illetler tamamen değerini kaybeder. İşte bunun da sorulması caiz olmaz ve hiçbir kulun; «Niçin bunun bir sebebi var da, ötekinin yoktur?» demesi doğru olmaz. Keza; «Allah, niçin bunun sebebini bildirdi de diğerinin bildirmedi?» diyemez. Çünkü bir kimse, böyle bir soru ortaya atarsa, Allah'a isyan etmiş ve dinî bakımdan küfre düşmüş olur.»^{682[111]}

Burada İbni Hazm'in nass.ları ta'lîl konusunda meseleyi başka bir sahaya intikal ettirdiğini görüyoruz. O, nass'larm ta'lîlini Allah'ı yaptığı işlerden sorguya çekmek, Allah'ın fiil ve sözlerinde yaratıcı iradesini ta'lîl etmek gibi bir şey sayıyor. Burada İbni Hazm, konudan tamamen uzaklaşmaktadır. Çünkü fakîhlerce kabul edilen nass'larm ta'lîli, bu nass'larm maksat ve gayelerini tanımak ve onların şâmil olduğu mânâları tamim etmektir. Bu ise, Allah'ın nass'larla neyi murâdettiğini tesbit etmektir, Allah'ın iradesini söz konusu etmek değildir. Bunun için diyebiliriz ki, İbni Hazm gibi derin bir tetkik sahibi olan bir bilginin böyle düşünmesi yakışık almamaktadır. Çünkü nass'larm ta'lîli ile, hâşâ, Allah'ı sorguya çekmek arasında büyük bir fark vardır. Nass'larm mânâlarını araştıran kimse, bu hükümlerden Allah'ın ne murâdettiğini öğrenmek istemekte ve nass'-ları tefsir ederek, Rabbu'l-Âlemîn'in bu hükümlerdeki murâdını anlamaya çalışmaktadır. Allah'ın irâdesini söz konusu yapan kimse de; «Bunu niçin böyle yaptın, ey Rabbu'l-Âlemîn?» diye sormaktadır. Bu ikisi arasındaki fark şüphesiz çok büyüktür.^{683[112]}

^{681[110]} Enbiyâ Sûresi, 23.

^{682[111]} el-İhkam, e, VIII, s. 102.

^{683[112]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/497-498.

İstishâb

İbni Hazm kıyas, maslahat, istihsan ve zerâyi' gibi bütün re'y çeşitlerini reddettikten sonra hakkında nass bulunmayan meseleleri neye göre halletmektedir?

İbni Hazm, hakkında nass bulunmayan meselelerde istishab ve ibahat-ı asliyye^{684[113]} prensibine dayanır, İbni Hazm'e göre istishab'ın mânâsı, nass'a dayanan bir hükmün değiştiğini gösteren nass'lar arasında bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir. Ona göre haram edilenler hariç, her şeyin mubah oluşu nass'la sabittir. Allahu Teâlâ, Hz. Âdem'in yeryüzüne inişi sırasında şöyle buyurmuştur: «Yeryüzünde sizin için bit vakte kadar durak ve faydalanacak şeyler vardır.»^{685[114]} İbni Hazm bu nass'ı şöyle açıklar: Allahu Teâlâ bu âyetinde, «bizim için faydalanacak şeyler» olduğunu bildirerek insanlara her şeyi mubah kılmıştır. Sonra bunlardan dilediğini yasak etmiştir. Yâni bunların hepsi, şer'î bir nass'a dayanır.»^{686[115]}

İbni Hazm, istishabı alıp birbirine benzeyen şeyleri bir hüküm altında birleştiren kıyas yoluyla içtihadı terkedince, bâzan- acaip durumlara düşmüştür. Şöyle ki:

a) Eşyada renginin, kokusunun ve tadının t değişmesi gibi pis olan bir şeyin maddî eserleri görülmedikçe o eşya temizdir. Meselâ, suya pis bir şey düşse ve onda böyle bir değişiklik meydana gelmese, bu su temiz olup içilmesi ve abdest alınması caizdir. Bundan, ancak durgun suya idrarın katışması istinâ edilmiştir. Çünkü böyle bir suyun pis olduğunu bildiren bir nass vardır.^{687[116]}

b) Köpeğin artığı, yâni köpeğin bir kaptan içmiş olduğu su ve benzeri maddelerin geriye kalan miktarı pistir. Bu kabı temizlemek için, biri temiz toprakla olmak üzere, yedi kere yıkamak gerekir. Çünkü bu hususta nass vardır. Buna mukabil domuzun artığı temiz olup içilmesi ve abdest alınması caizdir.^{688[117]}

c) Durgun bir su insan idrarıyla pis olur. Öte yandan domuzun idrarı böyle bir suyu pis etmez. Çünkü nass sadece insan idrarı hakkında varit olmuştur. Dolayısıyla domuz vesair hayvanların idrarı buna kıyas edilemez.^{689[118]}

Şüphesiz bu görüşler, fıkıh ve fikir alanında tuhaf şeylerdir. İbni Hazm'i bunlara sürükleyen sebep, onun, re'y ve riass'larm mânâlarının akıl ile kavranılabileceğini reddedişidir. Bu yüzden O, nass'ların hükümlerini muayyen illetlere, tesbit edilmiş maslahatlara, meseleleri benzerlerine mukayese edip bunları aynı hüküm altında birleştirme (kıyas) esnasına dayandırmaz. Lâkin böylece, istinbat temelinden yıkılmış olar.^{690[119]}

Sonuç

Bu kısa açıklamalar, umumî olarak Zahirî fikhını ve özellikle İbni Hazm'in fikhî görüşlerini aksettirmektedir.

Nass'lann Zahirî mânâlarını kabul etmek konusunda şiddet gösteren ve diğerlerine sert bir şekilde muhalefet eden Zahirî mezhebinin ilk imâmı Dâvûd el-İsbahânî'dir. O'nun bir kısım görüşlerini yukarıda abattık. Onlar, Dâvûd ez-Zâhirî'nin fikhî metodunu yan-

^{684[113]} Her şeyde aslolan mubah olmaktır. Çeviren.

^{685[114]} Bakara Sûresi, 3S.

^{686[115]} el-İhkam, c I, 3. 59.

^{687[116]} el-Muhallâ, c. I, s. 135.

^{688[117]} Aynı eser, s. 132.

^{689[118]} Aynı eser, s. 69.

^{690[119]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/498-499.

sıtmaktadır.

İşte bu metod, onu bütün rivayete ve senedleriyle hadîs toplamaya sevketmiştir. Çünkü o, re'y'e itimat etmediği müddetçe, nass'-ların Zahirî mânâlarına göre hüküm vermek için buna mecbur olmuş ve netice itibariyle de çok zengin bir servet bırakmıştır^{691[120]}

Zahirî Mezhebinin Yayılışı

Bu mezheb, ilk kurucusu Dâvûd zamanında ve ondan sonra çok az yayılmıştır. Büyük şehirlerdeki mezheplerin hiç birisi kadar yayılma imkânı bulamamıştır. Hicrî beşinci asırda İbni Hazm ortaya çıkıp bu mezhebe üç yönden büyük hizmetlerde bulunmuştur.

1 — Zahirî mezhebinin usûlünü tesbit etmiş ve bunlan günümüze kadar tesirini devam ettiren kitaplarında belirtmiştir. Bu kitapların en büyükleri şunlardır:

a) el-lhkâm fî Usûli'l-Ahkâm: İbni Hazm bu eserinde kendi mezhebinin usûlünü ele alıp açıklamış, diğer mezheplerin usulleriyle karşılaştırmış ve görüşlerinin hepsinde haklı değilse de, bunlan şiddetle savunmuştur.

b) İbni Hazm, adı geçen kitabını gayet güzel bir risale şeklinde telhis etmiş ve buna «en-Nubez^{692[121]}» adını vermiştir. Bu risalede Zahirî mezhebine ait metodları ince bir özeti ve diğer mezheplerle küçük münakaşalar yer almaktadır.

c) el-Muhallâ: Bu eser, kelimenin tam manasıyla İslâm fihkî-nınm bir mecmuasını teşkil eder. İbni Hazm, bu eserinde ahkâm hadislerini, bütün İslâm ülkesindeki âlimlerin fikhî görüşlerini toplamıştır. Bu eser, haddizatında çok faydalı olup bütün Zahirî mezhebini ihtiva etmekte ve ona tarihteki yerini kazandırmaktadır. Eğer bu eserde İbni Hazm'in bazı sert çıkışları ve bir kısım tuhaf ifadeleri yer almasaydı, Sünnet fihkî üzerine yazılmış olan eserlerin en üstünü olurdu.

2 — İbni Hazm, Zahirî mezhebini yaymak için davete başlamıştır. Fakat dilinin sert oluşu, hasetçilerin kinini üzerine çekmiştir. Davetine edilen icabet, onun bu uğurda harcamış olduğu gayrete nis-betle çok az olmuştur. O, —Allah kendisinden razı olsun bunu, «Bir âlime memleketinde itibar edilmez» diye açıklar ve şöyle der: «Bizim durumumuz da, kişi kendi muhitinde takdir edilmez^{693[122]}» atasözüne uymaktadır. İncil'de Hz.'İsa'nın: «Bir peygamber, ancak kendi memleketinde hürmetsizlik görür.» dediğini okudum. Peygamber (S.A.V.)'in Kureyşten gördüğü muameleleri düşününce bunu daha iyi anlarız. Kureyşliler zekâca daha ileri, akılca daha kuvvetli, kavrayış bakımından daha sağlam, en mübarek yerde oturmak şerefine sahip oldukları ve en güzel nimetlerle beslendikleri halde, Hz. Peygamber'i takdir edememişlerdir. Allah, (Medine'de oturan) Evs ve Hazrec kabilelerine bu takdir imkânını bahşetmiş, böylece onları bütün insanlardan üstün kılmıştır. Allah, fazlını dilediği kimselere ihsan eder. Bizim Endülüs de aynı durumdadır. Endülüslüler, aralarından yetişen ve kendilerinden üstün olan bir âlimi çekeme-mişlerdir. Onun yaptığı çok şeyi azımsamışlar, iyiliklerini kötülük - saymışlar, kusur ve hatâlarını araştırmaya koyulmuşlar, hayatı boyunca karşılaştığı bu gibi fena davranışlar, diğer memleketlerdekinden kat kat fazla olmuştur. Bu âlim başarılı olunca hırsız, evirip çevirici ve iddiacı demişler, orta halli

^{691[120]} İslâm'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/499-500.

^{692[121]} Bu eser, Zahid el-Kevserî'nin mınfratfđime ve ban taaçryeleriyle «en-Nabez fî Usli-Fikhiz-Zâhirî» adı altında Emin el-Hancî tarafından 1940 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Brockelmann ve İslâm Ansiklopedisi, İbni Haran maddesinde bu eserin adını «en-Nabze» olarak göstermekte ve Berlin Kraliyet Kütüphanesinde No. 5376'da yazma bir nüshasının bulunduğunu kaydetmektedirler. Çeviren.

^{693[122]} Türkçemizde bu mânada «Ev danası öküz olmaz» diye bir atasözü vardır. Çeviren.

olduğu zaman soğuk yüzlü, değersiz, zayıf ve düşüktür demişler; ilerleyince bu ne zaman böyle oldu, ne zaman okuyup yetişti? vay anasını! demişlerdir.^{694[123]}

İşte bu sözler açıkça göstermektedir ki hasetçilerin kini, İbni Hazm'in bu mezhebi yaymasına engel olmuştur. Şüphesiz Endülüs âlimlerinin, İbni Hazm'in şahsına olan kinleri, Zahirî mezhebini daha da kötü durumlara düşürmüş ve bu mezhebi kuvvetlendirmek için onun göstermiş olduğu gayretlerin netice vermesini engellemiştir. Bu yüzden İbni Hazm, milletine karşı çok şiddetli davranmış, onlar da kendisine karşı aynı şekilde şiddet göstermişler, böylece İbn Hazm'in emekleri boşa gitmiştir.

3 — İbni Hazm, gençleri yanma toplamıştır. O, Zahirî mezhebini, emsali veya yaşça kendisine yakın olan kimseler arasında neşredemeyince, istiyerek veya mecburen son ömrünü geçirdiği çiftliğinde mezhebine ait görüşleri yanma gelen gençlerin kalblerine yerleştirmiştir. İşte İbni Hazm'in bu genç talebeleri, hocalarının ilmini samimiyetle öğrenmeye çalışmışlar, onun fıkıh, hadîs ve diğer İslamî ilimlere dair görüşlerini benimsemişlerdir. Bunlar- sayı bakımından az ve genç olmalarına, büyük âlimler, arasında, yer almamalarına rağmen, ihlâs ve çalışkanlıkları sayesinde büyük toplulukların yapamayacağı şeyleri başarmışlardır. Ölümünden sonra İbni Hazm'in kitaplarını toplamak ve görüşlerini açıklamak hususunda bunların tesiri büyük olmuştur.^{695[124]}

İbni Hazm'den Sonra Zahirî Mezhebi'nin Durumu

Bu mezheb, İbni Hazm'in ölümüyle ortadan kalkmamıştır. İbni Hazm, bu mezhebi kitaplarıyla ebedileştirmiş ve kendisinden ilim tahsil eden öğrencileri vasıtasıyla yaymaya muvaffak olmuştur. Onun bu genç öğrencilerinden bir kısmı, Zahirî mezhebini yalnız Endülüs'te değil, Doğu İslâm ülkelerinde de yaymışlardır.

Doğu İslâm ülkelerine giden talebesi Buharî ve Müslim'in sahihlerini bir araya toplayan el-Humeydî'dir. Bu zat, İbni Hazm'in vefatından sonra Endülüs'den kaçmış olup hocasının yazmış olduğu eserler vasıtasıyla Zahirî mezhebini Doğu İslâm ülkelerine yaymıştır.

el-Humeydî'nin adı Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr'dır. 420 H. yılında doğup 488 H. yılında ölen el-Humeydî, tarihçi ve haddis idi. İbni Hazm'den tahsil görmüş, İslâmî birçok ilimlerde ondan icazet almış, İbni Hazm'in kitaplarını bizzat kendisinden okumuş ve Zahirî mezhebini yaymaya çalışmıştır.

İbni Hazm'in talebeleri her tarafa dağılmışlardır. Gittikleri yerlere hocalarının kitaplarını götürmüş olmaları, gelecek nesiller üzerinde büyük tesirler bırakmış, "böylece her nesil arasında zahirî olanlar bulunmuş ve her asırda Endülüs bir zahirî fakihinden hâlî kalmamıştır.

Hicrî 6. ve 7. yüzyıllarda yaşayan âlimlerden Ebu'l-Hattab Mec-duddin Ömer b. el-Hasan^{696[125]} dikkati çekmektedir. Ebu'l-Hattab, «İbni Dıhye» künyesiyle anılır. Bu zat, bütün Endülüs'ü dolaşmış ve buranın büyük bilginlerinden ilim tahsil etmiş, sonra Eyyübîler devrinde Mısır'a gelmiştir. el-Makkarî bu bilgin hakkında şöyle der:

«Ebu'l-Hattab Mısır, Mağrib, Şam, Irak ve İranda rivayetle meşgul olmuş, hadîs tahsili için seyahatler yapmış, bir çok kitap telif etmiş, usûl okumuş, hadîs rivayetinde pek yararlı olmuş... ve gayet faydalı bir çok eser yazmıştır.»

Dikkati çeken ve İslâm tefekküründe büyük tesirleri olan âlimlerden Muhyiddin b. el-

^{694[123]} Nefhu't-Tib, C.II, s. 130, Hayriyye baskısı.

^{695[124]} İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/501-503.

^{696[125]} 14 Rebiülevvel 633 tarihinde Kahire'de ölmüştür. Çeviren.

Arabî (öl. 638 H) de, ibadet bakımından Zahirî mezhebinde olup Ebu'l-Hattab b. Dıhye ile çağdaş idi. el-Mak-kari bunun hakkında da; «ibâdet bakımından zahirî, itikat bakımından da bâtinî görüşlere sahipti.» der.^{697[126]}

Ebu'l-Hatab ile İbnu'l-Afabî Endülüs'e hükmeden Muvahhidîler devrinde yaşamışlardır. Diyebiliriz ki Hicrî 6. asrın sonu ile 7. asrın başı Zahirî mezhebinin parlak ve yayılma devridir. Bu mezhebi Hicri 580-595 yıllarında iktidarda olan Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'-min b. Ali, Kuzey Afrika ve bütün Endülüs ülkelerinde yaymıştır.

Adı geçen Emir, bu mezhebe göre amel edileceğini halka ilân etmiş ve kendisinden sonra gelenler de onun izinden giderek bu mezhebi yaymaya çalışmışlardır. «el-Mu'cib fî Telhîs-i Ahbâri'l-Mağrib» adlı eserin yazarının^{698[127]} anlattığına göre, Emir Yakub, müslüman-ıarı Sünnete sarılmaya ve Maliki mezhebini bırakmaya, sadece Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünneti ile amel etmeye çağırmıştır. Hattâ, Mâliki mezhebi üzerine yazılmış olan fıkıh kitaplarını' toplatıp hepsini yaktırmıştır. Burada sözü" el-Mu'cib yazarına bırakıyoruz:

«Adı geçen Emir Yakub'un saltanat günlerinde furû' ilmi sönmüş ve fakihler bu Emirden korkmaya başlamıştır. Emir. Yakub, Kur'ân-ı Kerim ve Hadis kitaplarını ayırdettikten sonra Maliki mezhebine göre yazılmış olan kitapların tamamen yakılmasını emretmiştir. Bütün ülkede, Mâliki mezhebine ait kitapların yakılmasına devam edilmiştir. Sahnun'un «el-Müdevene»si, İbni Yûnus'un «Kitab» ı, Ebu Zeyd'in^{699[128]} «Nevadır» ve «Muhtasar» ı, el Berazii'nin^{700[129]} «Kitâbu't-Tehzib» i, İbni Habib'in^{701[130]} «el-Vadiha fi's-Sünen ve'l-Fıkh» ı gibi eserler bunlar arasındadır. O günlerde ben, Fas şehrinde idim. Bu kitapların yüklerle getirilip bir yere yığıldığını, daha sonra ateşlenip yakıldığını gördüm.»^{702[131]}

el-Mu'cib yazan yine şöyle der: «Emir Yakub, insanların re'y ilmi ile iştilal 'etmelerini ve re'y' dayanarak münakaşaya girmelerini yasaklamış ve dinlemiyenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir... Maksudı, Mâliki mezhebini topyekûn yok etmek, onu bir anda Mağrib'den kaldırıp atmak, insanları Kur'ân ve Sünnet zahirine göre amel etmeye mecbur kılmaktı.»

Bu surette Zahirî mezhebi yeniden canlanmışta. Çünkü Muvahhidîler, yalnız Kur'an ve Sünnet'in zahirine göre amel edilmesini istemekle, taklidi reddeden ve sadece nass'larm zâhirleriyle yetinen Zahirîlerin metodunu yaymış oluyordı.

İbni Hazm, Emîr Yakub b. Yusuf'un takdirini kazanmıştı. Hattâ, Emir Yakub, Endülüs'e girdiği zaman gidip rahmetli İbni Hazm'in kabrini ziyaret etmiştir.^{703[132]}

Muvaffak kılan ve doğru yolu gösteren Allah'dır.^{704[133]}

^{697[126]} Nefhu't-Tib, c. I, s. 100, Rifâi neşri.

^{698[127]} Bu zat, Abdnlvâhid b. Ali el-Merrakeşî'dir (öl. 647 H.). Çeviren.

^{699[128]} Tam adı, Ebu Zeyd Said b. Evs el-Ansârî'dir (öl. 215 H.)Çeviren.

^{700[129]} Halef el-Berazî'nin 430 H. yılında yaşadığı biliniyor. Metinde anılan eseri, «el-Müdevene»nin ihtisardır. Çeviren.

^{701[130]} Adı Abdulmelik'dir (Öi. 238 H.). Çeviren.

^{702[131]} el-Mu'cib, s. 278, Ticariyye baskısı (Mısır).

^{703[132]} Emir Yakub, 595 H. yılında öldükten sonra Endülüs ve Mağrib'de Mâliki mezhebi yeniden kuvvetlenmiş ve Zahirî mezhebi zamanla sönmüştür.

İran'da bir hayli yayılmış olan Zahirî mezhebi yavaş yavaş burada da sönmüştür. Ancak günümüzde Hindistan'ın Bhopâl eyaletinde bulunan müslümanlar arasında bu mezhebe mensup olanlar vardır. Zahirî mezhebine ve bilhassa İbni Hazm'in görüşlerine vefatından sonra daha çok yazı ile hücum edilmiştir. Meselâ, 'yaklaşık olarak İbni Hazm'den bir asır sonra, Mâliki âlimlerinden İbni Zerkun diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Said el-İşbili (öl. 621 H.) «Kitâbul-Muahallâ» adlı eseriyle İbni Hazm'in «Kitab'ul-Muhallâ'sını tenkit ve red-detmiştir. Çeviren.

^{704[133]} İslam'da Fikhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/503-505.

